

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

2014

Mgr. Pavel Vaverka

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

disertační práce

HISTORIE HELÉNISMU A JEHO SVĚT

Pavel Vaverka

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Etnologie

Disertační práce

HISTORIE HELÉNISMU A JEHO SVĚT

Pavel Vaverka

Školitel:

prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

Obsah

1. ÚVOD	3
1.1 Problémy časového členění.....	6
1.2 Zpracovávané zdroje.....	13
2 METODOLOGIE	17
3 HELÉNISMUS	58
3.1 Helénismus ve východním Středomoří	61
3.2 Regiony mimo centrum helénistického světa (Arabský poloostrov, Střední Asie, Severní Černomoří, Illýrie, Thrákie) ..	175
3.3 Helénismus v západním Středomoří	265
3.4 Ekonomické, sociální změny v helénismu.....	404
3.5 Helléni vs. okolní svět.....	437
3.6 Kultura Hellénů = kultura bez žen? (Ženy ve společnosti) ...	465
3.7 Intelektuální klima doby, aneb kam sahá logos?	476
3.8 Filosofie, životní mód doby	503
3.9 Helénistické politické myšlení.....	511
3.10 V hájemství Apollóna (úloha věštíren)	533
3.11 Helénistické kultury – mezi životem a smrtí	549
3.12 Pod záštitou Asklépia – lékařství, lékařské školy v helénismu	569
3.13 Věda a technika v helénismu.....	575

3.14 Architektura, urbanizace, umění	597
4. ZÁVĚR	620
5. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	641
5.1 Internetové zdroje.....	655
5.2 Přílohy na CD	657
5.3 Filmový materiál	658
6. RESUMÉ	659
7. SEZNAM PUBLIKOVANÝCH PRACÍ, OHLASY	664

1. ÚVOD

Cílem mé dizertační práce bylo podrobit kritické analýze historiografii antiky, se speciálním zaměřením na helénistické období. Zkoumat jaké předsudky, stereotypy, nedorozumění vznikly v průběhu 18. stol. až první poloviny 20. stol. v rámci vybraných myslitelů, děl. V makrohistorické perspektivě, obecném podvědomí se totiž helénistickému období historie, jeho významu nedostalo pozornosti, kterou si tento úsek dějin zaslouhuje.

Jeho umělecký, vědecký, historický odkaz nejen Evropě, ale světu obecně byl často pomocí různých neznalostí, ideologických implikací, filosofií dějin často násilně deformován. K distorzi helénismu v akademickém prostředí však docházelo i po přibývání poznatků z různých oborů a podoborů, které se tímto obdobím zabývají.

Jedná se tedy o dlouho tradici, neblahé myšlenkové dědictví různých autorů, teoretiků minulosti, kteří buď z vlastní neznalosti, nebo záměrně ignorovali impakt helénismu na starověký svět, historii. Období si získalo nálepku něčeho, slabého, smíšeného, co nemůže konkurovat Římu nebo zlatému věku Periklových Athén atd. Odhalit tyto předsudky, je jedním z mých cílů. Právě skrze poznání názorů různých autorů za posledních 250 let se můžeme dobrat vývoje těchto idejí, uvidíme jak tyto konstrukty,¹ nadále ovlivňovaly další myslitele.

Po prozkoumání těchto autorů, jejich děl si můžeme učinit obecný soupis chyb, předpojatostí, které se týkaly jak jejich ideologie, filosofie, tak metod pro zkoumání, hodnocení helénistického období. Této činnosti bude vyhrazena právě metodologická kapitola. Na základě této kapitoly se potom postupně v jednotlivých studiích budu zabývat samotným obdobím helénismu, který nebyl pouze politický, ale rovněž kulturní, sociální, ekonomický, umělecký a vědecky významný jev.

¹ Např. idea zlatého věku Řeků, římského císařství od W. Gibbona atd., které po bližším prozkoumání nemají nic společného s realitou (ať už nálezů z materiální kultury, nebo po kritické recepci primárních, sekundárních zdrojů).

Jeho makrohistorické, mezioborové poznání v českém prostředí chybí, stejně jako snaha, pojmout období helénismu z pohledu kulturního relativismu.² Jednotlivé studie týkající se helénismu tak pomohou v mém úsilí interpretovat dané období nikoliv jako pokleslé, nedůležité, ale jako vysoce sofistikované, jehož výdobytky, úspěchy nebyly často překonány až do novověku. Právě pomocí mezioborových studií, vnímání helénismu jako výsledku interakce několika kultur a nikoliv jako výhradně řeckého fenoménu chci dané období interpretovat, postulovat závěry o jeho významu, jaké dědictví zanechal v rámci Evropy, starověkého světa obecně.

Jednotlivé studie tak budou zjišťovat sociální, ekonomické změny, interakci etnik v jednotlivých regionech helénistického světa, srovnávat kulturní změny, jejich šíření, konkrétní příklady těchto změn v prostoru a čase. Období helénismu se totiž až příliš často odvíjí různými floskulami, generalizacemi typu orientalizace, helénizace, ale nejen běžný čtenář, ale i akademik často neví, co si má pod těmito pojmy představit.

Helénismus je rovněž často bohužel představován jako jakýsi kulturní monolit bez výrazných regionálních změn, odychlek, mým úkolem je tedy představit vývoj v jednotlivých oblastech, zhodnotit tyto helénizační procesy. Další častý předsudek ohledně helénismu spočívá v tom, že není dostatečně chronologicky vymezen pro jednotlivé regiony, splývá v jednu neurčitou masu. Pokusím se tento nedostatek odstranit rozdělením helénismu nejen do jednotlivých regionů, ale i období, aby jasně vynikly změny, byla možná orientace, argumentace, jaké důkazy svědčí pro určení raného, středního, pozdního období helénismu. Veliký problém představuje rovněž tradiční představa, vzešlá z akademických kruhů 18. a 19. století, že Řím je v zásadě helénistický stát, dědic a šířitel tohoto období. Směšování řecké a římské

² Moje axiomy pro zkoumání tématu jako průniku historických, antropologických věd vycházejí z toho, že téměř žádný autor helénistické historie si nezval jako základní teze výzkumu výhrady proti etnocentrismu, evropocentrismu. Rovněž je málokdy využito metody poznávání období nikoliv pouze z pohledu politické historie, ale jako kulturního celku, kdy je nutné poznat důkladně realie dané kultury, teprve na základě jejich znalostí hodnotit, interpretovat historické události, činit závěry k jednotlivým obdobím, porozumět kulturní historii, nikoliv jen politické historii.

kultury je pro mě nepřipustné poukázat na zásadní rozdíly v myšlení obou kultur, srovnám jejich přínos pro tehdejší starověký svět.

Teprve poté bude lépe obhajitelná moje teze, že řecká a římská kultura jsou velice odlišné, zejména v přístupu k umění, vědě, technice, především však v politickém myšlení, válce. Je nepřipustné provádět takovéto homogenizace historie, kultur jen na základě tradice, konsensuální dohody mezi obory, akademiky, ačkoliv primární i sekundární prameny hovoří jasně proti takovéto tezi. To jsou tedy moje výzkumné cíle a teze pro zkoumání helénismu. Odstranění předsudků, homogenizace historie, kultur, neuspořádané chronologie, regionálního rozdělení, vyvracení etnocentrických, evropocentrických předsudků názorů, které pevně zakořenily právě v minulých 250 letech.

Při přepisu řeckých jmen, geografických názvů, kmenů atd. jsem se řídil pravidly českého pravopisu s ohledem na *Encyklopedii antiky* (Academia 1973).

1.1 Problémy časového členění

Je třeba se znovu důkladně zamyslet, kdy celá epocha začíná. Německý historik Hermann Bengtson, který vydal dílo o řeckých dějinách v letech 1950 – 1994 v osmi vydáních, klade počátek helénismu do padesátých let 4. stol. př. n. l., už tehdy se pokoušel Filip II. ovládnout řecké státy. Belgická badatelka Claire Préaux a francouzský historik Édouard Will kladou počátek helénismu do období bojů diadochů po smrti Alexandra Velikého. Stejně stanovisko zaujímá např. Pavel Oliva a řada dalších historiků.

Při zamyšlení nad otázkami, co vlastně představuje helénismus za epochu, kde začíná a končí, jsem došel k závěru, že moje chápání celé problematiky se odlišuje již u rozdělení řecké starověké historie. Mé názory se většinou částečně nebo značně liší od používaných standardů, které mají své místo ve většině učebnic, knih. Předtím, než nastíním strukturu svojí práce a podrobnější problémy, kterými se chci zabývat, musím představit svoji koncepci dělení řecké starověké historie.

Obecně se řecká starověká historie dělí do těchto čtyř období: **doba temna**³ (1100 – 750 př. n. l.), **archaické období**⁴ (800 nebo 750 – 500 př. n. l.), **klasické období** (500 – 323 př. n. l.) a **helénistické období** (323-146 nebo 30 př. n. l.). Samozřejmě tyto údaje jsou mnohdy pouze orientační, neboť představují určitou užívanou nepsanou dohodu. Každý badatel může vznést různé námítky proti takovému rozdělení epoch, neboť se dá téměř vždy efektivně argumentovat, co může být rozhodující událostí pro vymezení daného období.

³ Pro podrobnější studium problematiky doporučuji monografie O. Dickinson, *The Aegean from Bronze Age to Iron Age: Continuity and Change Between the Twelfth and Eighth Centuries BC*, Routledge 2006

⁴ Pro poznání doporučuji obsáhlou sérii studií Kol. autorů, *A companion to archaic Greece*, Blackwell 2009 nebo Kol. autorů, *The Cambridge Companion to Archaic Greece*, Cambridge University Press 2009

Při svém zkoumání řecké starověké historie jsem si proto stanovil jiné rozdělení epoch. Doba temna by mě v zásadě nemusela zajímat, kdyby nepředstavovala počátek řecké kultury a řeckých států tak, jak je budeme později všichni znát - tedy městské státy, stabilizované obce, přesné dislokace kmenů. Doba temna - archaické období mi však jako první přináší problém. Podle mého názoru má mít doba temna počátek rokem 1102 př. n. l. (nebo 1100 př. n. l., kdy vzniká stát Sparta), roku 1077 nebo 1044 př. n. l. je založen Milétos. Dalším důležitým vymezením archaické epochy je vznik geometrického umění, které se poprvé objevilo roku 1020, roku 900 př. n. l. je už naplno rozvinuto v Řecku.

V devátém století dochází ve Spartě k synoikismu (sestěhování obcí). V náboženské oblasti kolem roku 1000 př. n. l. jsou první kultické aktivity na území Olympie. Na konci 9. stol. př. n. l. se objevují rovněž první stopy náboženské činnosti na území Delf. V osmém století je nejdůležitější událostí nejen rok 776 (první zaznamenané olympijské hry), ale zejména vznik Iliady, který bývá datován do let 750 – 730 př. n. l. (nemluvě o vzniku jiných básnických děl v 8. stol. př. n. l.). Pro celkovou kulturní úroveň epochy je nesmírně důležité převzetí fénické abecedy, ze které si Řekové vytvořili vlastní systém písma, první nálezy alfabety pocházejí už z roku 730 př. n. l., tzv. Nestorův pohár z Ischie.

Tato událost by měla sloužit jako určující rok pro vymezení **první části archaického období, tedy roky 1100 - 750 př. n. l.** by měly být považovány za nejstarší část archaické epochy. Rokem 750 př. n. l. začíná další důležitá éra pro Řeky, období Velké kolonizace. V roce 750 př. n. l. vznikla řecká osada na ostrůvku Ischia blízko pobřeží italské Kampánie. Zakládání osad rokem 550 př. n. l. neskončilo, ale obecně tímto letopočtem kolonizace ve velkém měřítku končí jako celá archaická epocha. Řekové **v období velké kolonizace⁵ 750 - 550 př. n. l.** založili mnoho měst od pobřeží Španělska až po břehy Černého moře a tok řeky Donu, osídlili Libyi, pobřeží Malé Asie, jižní Itálii a pobřeží Sicílie, pokoušeli se zachytit na Korsice a Sardinii.

⁵ Viz Kol. autorů, *Greek Colonization 1*, Brill, Leiden, Boston, 2006 a Kol. autorů, *Greek Colonization 2*, Brill, Leiden, Boston, 2008

Vznikly osady (později velkolepá města) jako Tarent, Massilie, Kyréné, Syrakúsy, Tanais, Olbia, Naukratis a mnohá jiná. V archaickém období si Řekové osvojili celou řadu dovedností, nejde jen o umění mořeplavby a navigace, ale hlavně různé techniky pro výrobu a zpracování kovu, pokroky v zemědělství a sadařství. Důležitou událostí období je tzv. hoplítská revoluce,⁶ která se udála na konci 8. stol. př. n. l. První nálezy o ní pocházejí z Peloponnésu, z města Argos. V 7. a 6. stol. př. n. l. vznikl nový typ válečné lodi – triéra, kterou podle Thúkýdida vynalezli Korintňané v 8. stol. př. n. l. Pravděpodobnější je, že podle archeologických nálezů ji už dříve používali Féničané, zhruba okolo roku 700 př. n. l.⁷ Řekové převzali jejich design až později.⁸ **Archaické období tedy vymezují letopočty 1100 až 550 př. n. l.** z důvodů politických a technologických, ale především z hlediska uměleckých stylů, které se v této epoše objevily, nemluvě o vzniku prvních eposů, lyriky a řecké literatury vůbec.

Další v historii je tzv. klasické období. Pro mnoho autorů začíná rokem 500 a konec je datován do roku 323 př. n. l., kdy zemřel Alexandr Veliký. Tato datace je rovněž značně problémová. Je třeba si uvědomit, že klasické období je ve skutečnosti mnohem kratší. Předně mám podezření, že celou dobu mnoho autorů nikoliv z neznalosti, ale pouze účelově stanovuje takový časový rozsah období. Na otázku proč existuje jednoduchá odpověď. Většina historiků i dnes považuje helénismus za úpadek oproti klasickému období, proto mu chtějí dodat lesku Alexandrovou anabází proti Perské říši. Zařazují ji tam proto, aby vynikla klasická epocha jako vrchol řecké historie, kdy Řekové přemohli své úhlavní nepřátele, ačkoliv se jim to nepovedlo nikdy uskutečnit, přestože na to zdroje i příležitosti měli.

⁶ Viz nová monografie snažící se smířit ortodoxní i kontroverzní názory ohledně problematiky Kol. autorů, *Men of Bronze: Hoplite Warfare in Ancient Greece*, Princeton University Press 2013 nebo Kol. autorů, *War and Violence in Ancient Greece*, Classical Press of Wales 2009

⁷ Více viz A. K. Wood, *Warships of the Ancient World: 3000-500 BC*, Osprey 2013

⁸ Prvním, kdo ji měl v loďstvu, byl pravděpodobně vládce ostrova Samu Polykratés (vládnul 538-522 př. n. l.).

Klasická doba podle mé úvahy začíná rokem 550 př. n. l. (končí rokem 404 př. n. l.). V obchodních transakcích se poprvé objevují zlaté a stříbrné mince s nápisy. S jejich ražbou začal lýdský král Kroisos (panující asi v letech 560–547 př. n. l.), okolo roku 520 př. n. l. razí Athény i kyperští králové vlastní mince. Okolo roku 520 př. n. l. Alkmaión z Krotónu zkoumá lidské tělo pitvami. Skoro s jistotou můžeme tvrdit, že Polykratés ze Samu a fokájští osadníci mají ve svém loďstvu triéry, které už delší dobu používají nejen Féničané, ale také Etruskové. Mnohem důležitější je změna uměleckého stylu, ať v architektuře, sochařství, či malířství, strnulý archaický styl byl zavržen stejně jako orientalizující prvky. Začínají vznikat nové chrámy a stavby jako svatyně Héraion na Samu, což je stavba, která položila základy iónskému stylu. Jsou také stavěny vynikající stavby v dórském a korintském stylu.

Vznikají tragédie a komedie, klasická doba je érou přírodních filosofů, sofistů, pythagorejců, dobou Sokrata a Platóna, Hérodota, Thúkýdida. Tohle vše je bezpochyby velký argument, proč považovat klasickou epochu za nejdůležitější, nejvíce podnětnou a hodnou studia. Přesto končí mnohem dříve než v roce 323 př. n. l. V klasické době jsou osou řeckého světa hlavně dva státy Sparta a Athény. Oba však ztratí postupně svoji hegemonii, především v důsledku peloponéské války.⁹ Během ní se stal řecký svět horším, neustále se měnily režimy, většinou násilím. Občanské boje byly krvavější, silná města byla poničena, nejen v Helladě, ale i v Itálii, Sicílii, Malé Asii a Černomoří. Tato válka měla vítěze, Spartu. Ta dobyla Athény a dosadila oligarchický režim.¹⁰ Sparta však byla vítěz jen díky Perské říši a její finanční pomoci.¹¹

⁹ Vynikající studie zpracovávající období mezioborově představuje titul L. A. Tritle, *A New History of the Peloponnesian War*, Wiley-Blackwell 2007, kompletní a vyčerpávající záznam období vytvořil D. Kagan, *The Peloponnesian War: Athens and Sparta in Savage Conflict 431-404 BC*, HarperCollins 2003

¹⁰ Více o občanské válce v Athénách a následním usmíření lze nalézt v projevech athénských řečníků, nebo monografii A. Wolpert, *Remembering Defeat: Civil War and Civic Memory in Ancient Athens*, Johns Hopkins University Press 2001

¹¹ Stejný názor zastává i J. Buckler, *Aegean Greece In The Fourth Century BC*, Brill, Leiden-Boston, 2003

Od roku 404 př. n. l. končí klasický svět Řecka, jak ho známe, Athény ani Sparta už nemají sílu, aby dokázaly odolat vlivu Persie, ačkoliv se o to snaží, stejně jako později i jiné státy a spolky. Řecký svět začne cítit změny brzy po roce 404 př. n. l. Sparta je stále nejmocnější stát, přesněji řečeno jen do té doby, dokud ho Persie podporuje. A právě tato změna mocenských poměrů ve světě Řeků mě vede k tomu, abych **klasické období vymežil roky 550 – 404 př. n. l.** Co se tedy událo důležitého po roce 404 př. n. l.? Změny ve světě umění jsou malé, postupné, nenápadné. Do určité míry se stále zachovává klasický sloh, proporce, styl póz soch ani malířství se nijak zásadně nemění. Přesto se objevují nová témata (žena, dítě, nové citové rozpoložení postav atd.) a novinky ve zpracování uměleckých předmětů (zejména ve šperkařství). Nejen v rámci světa umění tak začíná období, které předznamená helénismus.

Jak toto přípravné, přechodové období nazvat? Jsem zastáncem termínu **doba poklasická, která trvala od roku 404 př. n. l. a skončila rokem 336 př. n. l.**, smrtí Filipa II. Koncové datum éry jsem zvolil z toho důvodu, že Filip II. sice už začal válku s perskou říší, ale ta nenabyla ještě takových rozměrů, aby výrazně ovlivnila řecký svět. V poklasickém období bych navzdory mnoha mýtům a představám nehovořil o úpadku Řeků. Na scéně bylo více aktérů,¹² kteří mohli zasahovat do událostí. Nikdo se nestal na dlouho hegemonek, řeckou politiku už neurčovala pouze Sparta nebo Athény. Tyto skutečnosti však nejsou známkou pokleslosti epochy¹³ a slabosti řeckých států. V této epoše také nastaly mnohé změny ve vojenství. Došlo k rozpracování vojenských základů taktiky, bojové přípravy a strategie, tyto základy jsou neměnné dodnes, posloužily pro budoucí rozvoj, Řekové je přivedli ve své době na vrchol.

Teprve rokem 336 př. n. l. začíná období helénismu, Alexandr a Korintský spolek během 10 let porazili Perskou říši.¹⁴ Řekům se otevřely nové

¹² Např. Thessalie, Boiótie nebo v Malé Asii Kárie.

¹³ Naopak dochází ekonomické, demografické expanzi, zvyšování životní úrovně, urbanizace nejen v regionu Hellady, ale i Malé Asie, Černomoří.

¹⁴ Existuje řada podnětných studií z nedávné doby na význam a historii Persie např. Kol. autorů, *Persian Responses*, Classical Press of Wales 2007, Kol. autorů, *The World of Achaemenid Persia: The Diversity of Ancient Iran*, I. B.Tauris 2010 nebo opus magnum

obzory, začínali osidlovat místa, která dříve nezískali. Dostali se do styku s novými etniky, jejich zvyky. V důsledku kolonizace a smíšených manželství se v některých případech Řekové změnili. Především však oni měnili okolní svět a jeho obyvatele, kteří v mnohých případech začali toužit po řecké výchově, vědění a vůbec po celé identitě řeckého člověka. Vznikla nová království a spolky, které se musely vypořádat s mnoha problémy. Ty vyvstaly v rámci setkávání se s jinými kulturami. Některé výzvy období helénismu přetrvávají dodnes.¹⁵ Navzdory idealistickým představám tyto procesy míšení kultur probíhaly velmi selektivně, na každém místě měly jiný projev a výsledek a i proto se jimi budu ve své práci zabývat.

Další problém helénistické epochy vzniká při pokusu stanovit její konec. Na rok 146 př. n. l., kdy byl zničen Korint a Kartágo a rozpuštěn Achajský spolek, nebo až na rok 63 př. n. l., kdy zemřel Mithridatés VI. Eupátor, poslední skutečně mocný helénistický král a soupeř Říma? Případně stanovit jako definitivní datum smrt Kleopatry VII. v roce 30 př. n. l.? Poté bylo jasné, že ona ani Markus Antonius nebudou vládnout světu v helénistickém stylu, když byli v roce 31 př. n. l. poraženi v námořní bitvě u Aktia. Jako kritérium pro stanovení konce epochy by mělo sloužit nikoliv hledisko uměleckého stylu,¹⁶ nebo jakéhosi ducha doby, ale něco mnohem pragmatičtějšího – politika. Do které doby měli skutečně ještě Heléni možnost rozhodovat o svém osudu? Nezáleží na politické formě uspořádání, zda by šlo o království, federaci, městský stát.

Dobytí Sýrie v roce 64 př. n. l. Pompeiem ani přetvoření Egypta v provincii roku 27 př. n. l. nejsou vůbec směrodatné údaje. Tyto státy už neměly moc, sílu ani zdroje odolávat Římu. Pokud se zaměříme na Ptolemaiovců, poslední panovník, který měl politickou a vojenskou moc a organizační, diplomatické a vojevůdcovské schopnosti, byl Ptolemaios VI.

reprezentující francouzskou historickou školu, P. Briant, *From Cyrus to Alexander: History of the Persian Empire*, Eisenbrauns 2006

¹⁵ Např. otázka začlenění více etnik do jednoho státu, jaká má být vedoucí kultura. Jak se má státní aparát chovat k jinému etniku atd.

¹⁶ Helénismus v rámci umění trval minimálně až do 2. stol. n. l. nejen na území Římské říše, ale měl svůj vliv i v říši Sasánovců, Kušánů a jiných kultur.

Filométór. Zahynul v Sýrii po vítězné bitvě u řeky Orontés roku 145 př. n. l. Z hlediska říše Seleukovců byl posledním mužem velkých ambicí, zdrojů a plánů Antiochos VII. přezdívaný Sidetés, který zemřel roku 129 př. n. l. v boji proti parthskému králi jménem Fraatés II., s nímž válčil o Mezopotámii a Médii. Co se týká severních oblastí, Řekové v Černomoří definitivně ztratili vliv roku 110 př. n. l., kdy je ohrožovala invaze Sarmatů, proto povolali na pomoc pontského krále Mithridata VI.

Nejvýchodnější výspa řeckého vlivu se nacházela ve Střední Asii, panovníci Řecko-baktrijského království rozšířili svůj vliv až do Indie, Řekové doputovali dokonce až na Cejlon a možná i do Číny. Této vládě nastal konec díky invazi nomádských kmenů z oblasti dnešní Číny, které dobyly jejich državy ve Střední Asii mezi rokem 130 – 120 př. n. l. Indořecké království padlo rovněž za oběť nájezdům kočovných kmenů, Indoskythů, kteří ovládli království panovníka jménem Strato II. Spravedlivý, vládnoucího 25 př. n. l. až 10 n. l. na území dnešní Pákistánu, s ním vládnul i jeho syn Strato III.

Jak v Černomoří, tak v Indii a Střední Asii představovali řečtí panovníci 1. - 2. stol. př. n. l. už pouhá rezidua řecké moci. Proto bych éru helénismu ukončil rokem 129 př. n. l. Nejde jen o smrt posledního mocného seleukovského krále, ale i o konec řeckého vlivu v Baktrii, který začal rokem 130 př. n. l., v téže roce totiž zemřel poslední významný indořecký král Menandros I., který ovládal ještě značně velké území. Tyto dvě klíčové události značí konec helénistické epochy, (geo)politický vliv synů Helléna skončil. Jejich kulturní vliv na svět však přetrvával dále, ať už z nich čerpala říše Parthů, Římané či Kušánská říše; evropská civilizace z něj čerpá dodnes.

1.2 Zpracovávané zdroje

Ve své práci budu využívat primární zdroje nejen v knižní podobě,¹⁷ ale také z internetových databází.¹⁸ Kolekci latinských, řeckých textů schraňují stránky <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> což je projekt univerzity Tufts poblíž Bostonu ve státě Massachusetts. Další databází je stránka <http://www.attalus.org/index.html> která se zabývá méně známými díly¹⁹ a autory,²⁰ rovněž se tento projekt pečlivě zabývá chronologií událostí v rámci 4. - 1. stol. př. n. l., obsahuje rovněž odkazy na epigrafiku, autory informací k různým událostem, bez ohledu na to, zda autor pocházel z helénistického, římského, nebo byzantského období. Kromě vlastních textů využívá tato databáze odkazy z projektu Chicagské univerzity, který stále trvá, a přibývají zde nové informace, jde o Lacus Curtius²¹ <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/home.html> kde jsou rovněž texty řeckých a římských autorů (včetně poznámek).

Dále pro konzultaci ohledně chronologie událostí, jejich obsahu, interpretace využívám databázi <http://www.livius.org> zaměřenou na starověkou historii (především Středomoří), kromě odborných článků se zde nacházejí přeložené Babylonské kroniky.²² Nekomerční doména je v provozu od roku 1996, je dílem holandského historika jménem Jona Lendering (1964), který

¹⁷ Kromě zahraničních prací budu čerpat v rámci domácí filologické tradice ponejvíce z edice *Antická knihovna* i díla mimo tento okruh.

¹⁸ Které čerpají ve svých edicích z Loeb Classical Library, tedy standardní edice primárních zdrojů, překladů, na kterou se odkazují akademici celosvětově.

¹⁹ Různé fragmenty děl Plútarcha aj.

²⁰ Např. makedonský tvůrce Polyainos (2. stol. n. l.), který ve svém díle o válečných lstech zachoval mnoho detailů a informací od nejstarších řecké období až po helénismus.

²¹ Hlavním tvůrcem je William P. Thayer, v únoru roku 2013 měla databáze 3447 webových stránek, 753 fotek, 737 kreseb, rytin, 119 plánů, 81 map.

²² Události zaznamenané chaldejskými kněžími, astronomy od dob Nabonassara (747-734 př. n. l.) až do období parthské říše, kronika byla rovněž provázaná s astronomickými záznamy.

vystudoval na univerzitě v Leidenu bakalářský obor historie, magisterský obor umění, na Svobodné univerzitě v Amsterdamu doktorský obor Středomořské kultury. Zde poté i profesně působí, byl rovněž zaměstnán jako archivář holandskou vládou, zabývá se však především rozšiřování své databáze, publikováním odborných knih.²³

Jako další zdroj pro moji práci posloužila rovněž internetová databáze antických mincí²⁴ <http://www.wildwinds.com/>, důležitým zdrojem pro mě byl rovněž video materiál, vybrané díly dokumentární série *Ancient Discoveries* (2003-2009), kde přední experti z anglických,²⁵ amerických univerzit předvádějí nejnovější výsledky experimentální archeologie, rekonstrukce dobového prostředí, artefaktů.

Primární zdroje popisující údaje pro helénismus jsou v pracích římských historiků Quinta Curtia Rufina, Pompeia Troga, Appiána a Tita Livia, důležitý je i řecký učenec Athénaios, což jsou autoři píšící až mnoho let po skončení epochy. Nejvýznamnější místo mezi nimi zaujímá Plútarchos se svými *Životopisy slavných Řeků a Římanů*. Ještě důležitější jsou autoři píšící v rámci epochy, tedy Polybios (2. stol.), Dúris ze Samu (350-281 př. n. l.), Fýlarchos (3. stol. př. n. l.), Theopompos a Eforos (4. stol. př. n. l.), a Diodóros Sikelióts (1. stol. př. n. l.).

Věnoval jsem část prostoru primárním pramenům ve své práci. Kromě výše zmíněných autorů jsem dále studoval projevy athénských řečníků, díla Aristotela (*Politika, Etika Nikomachova, Rétorika, Magna Moralia*), divadelní hry Aristofana, dějiny od Polybia, Arriána, Appiána, Justina, Curtia. Věnoval jsem se i méně známým autorům (Polyainos, korpusu autorů v knize *Antické*

²³ Např. *Alexander the Great. The Demise of the Persian Empire*, 2004, *Fog of War. Ancient Battles and Battle Narratives*, 2006, *Fifty common errors about Antiquity*, 2009

²⁴ Na CD příloze je kromě obrazové přílohy, video materiálu rovněž sbírka vybraných mincí z různých regionů starověkého světa, jako doprovodný materiál pro zkoumání helénistických vlivů v této oblasti.

²⁵ Např. M. Loads, H. Sidebottom, B. Hughes aj.

Válečné Umění, také fragmentárním historikům, atd.), epigrafickým památkám (využívám jak zahraniční, tak české sbírky – *Listy Hetér, Tajemství Papyrů*).

Jako sekundární prameny mi poslouží díla, která se zabývají historií, archeologií, numismatikou, archeologií, vědou, uměním starověkého světa. Rovněž jsem si zvolil sekundární literaturu, která se zabývá různými podobory²⁶ související s poznáním starověkého světa, jež jsou v českém prostředí naprosto ignorovány,²⁷ nebo neexistují, případně jim hrozí zánik. Níže uvedené práce jsou pouze reprezentační krátký průřez. Využil jsem práce, které se zabývali perskou říší velmi obsáhle (P. Briant, *From Cyrus to Alexander*, A. Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*).

Metodologicky i obsahově jsem využil kolektivní monografii *Řecký člověk a jeho svět*, kde editor Jean Pierre Vernant, člen 3. generace francouzské historické školy *longue durée* shromáždil studie, které rozebírají řeckou společnost, různé její aspekty v klasickém, poklasickém období. Fenomény se týkají religionistiky, ekonomiky, spojení vojenství, sociálního složení společnosti, vliv tohoto uspořádání na politiku. S pomocí těchto a jiných studií, hledání souvislostí mezi různými fenomény je možné lépe pochopit řeckou kulturu, společnost, její myšlení.

Poslední kniha na téma helénismu je titul *Svět Helénismu* Pavla Olivy z roku 2001.²⁸ Jedná se spíše o stručný přehled, výčet událostí, už v menší míře

²⁶ Např. téma ekonomiky od M. I. Finleyho (*Ancient Economy*), nebo G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, aj.

²⁷ Mluvíme zde o naprosté absenci českých prací, které by se zabývali ekonomickou, sociální sférou starověkých kultur, rovněž nejsou k dispozici práce řešící téma kulturních změn, interakce tehdejších etnik. Je samozřejmě pochopitelné, že české prostředí si nemůže dovolit archeologické působení ve všech regionech zasažených helénismem, nebo provozovat podmořskou archeologii. Nicméně je nepochopitelné, že drtivá většina prací se týká povětšinou filosofie, religionistiky, helénistická historie chybí, stejně jako její jednotlivé regiony, detailní studie atd. Vojenská historie začíná pro české prostředí až 30. letou válkou (myšlen VHÚ), ale až na výjimky akademické prostředí u nás obecně.

²⁸ Užitečnější je spíše jeho práce *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, kde podrobně mapuje osudy poleis v Helladě a blízkém okolí.

o výklad či důkladné představení reálií. Knihy novějšího data na dané téma jsou dokonce od autorů působících zcela mimo obor. Ať už je to spíše numismatická práce *Encyklopedie řecko-baktrijských panovníků z pohledu jejich mincí* Michala Maška z roku 2010 nebo odborník z egyptologie L. V. Wellner, *Ptolemaiovci* z roku 2011 Pro historii méně známých regionů helénistického světa jsem využil i práce českých autorů. J. Bouzek – *Thrákové*, J. Bouzek, R. Hošek – *Antické Černomoří* atd.

Pro historii Makedonie čerpám např. z díla N. G. L. Hammonda, *Macedonian State: The Origins, Institutions, and History*, velmi užitečná pro mě byla netradičně pojatá monografie o fungování seleukovské říše *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire* od S. S. White a A. Kuhrt, která je poslední knihou na dané téma. Pro oblast Balkánu jsem využil např. práce thrákologa Ch. Webbera (*The Gods of Battle*), na illyrské kmeny monografii J. Wilkinse, *The Illyrians*, která nemá dodnes navzdory datu vzniku (1992) konkurenci.

Kromě prací zaměřených na konkrétní regiony²⁹ jsem využil rovněž publikace z oblasti vojenské historie P. Sidnell, *Warhorse*, N. Fields – *Triéra*, N. Fields, *Ancient Greek Fortifications 500 – 300 BC*, B. Kochva, *The Seleucid Army* aj. Díky této diverzitě primárních a sekundárních zdrojů chci dosáhnout mezioborového poznání, splnění svého tematického, metodologického plánu.

²⁹ Využil jsem také další regionální práce, např. J. F. Bretona na Arábii, S. P. Tolstova na Chorézm, kolektivní monografie.

2 METODOLOGIE

Ve své práci spojuji užití metody a přístupy, které jsou obvykle spojovány s antropologickými vědami, metodami komparativního, kriticky analytického a interpretativního historického výzkumu. Mým hlavním cílem nebyl faktograficky zaměřený přehled dějin starověku, protože v tomto ohledu nelze konkurovat velkým syntézám minulosti, ale ukázat jakým způsobem byl transformován, modifikován pohled na civilizace starověkého Středomoří. V době první poloviny 18. stol. až první poloviny 20. stol. Tedy v dobách, kdy docházelo k formování západních historických, orientálních věd.

Pokusil jsem se ukázat, jaké sociální, kulturně historické a ideologické faktory tohoto „vynalézání“³⁰ západním způsobem ovlivnily. Snažil jsem se zároveň vyvarovat ideologického předporozumění³¹ dané problematiky, které prostupují i jinak zdařilé dekonstrukce inspirované sémiotikou.

V následující kapitole vyjasním metodologická východiska svého výzkumu, především prostřednictvím kritické reflexe a zhodnocením autorů, kteří se danou problematikou v minulosti zabývali. Půjde o autory 18., 19. a 20. století.

Sekulární kritický pohled na starověké dějiny začínáv dobách nejvýznamnějšího autora italského humanismu **Giambattisty Vica** (1668-1744), který byl nejen historik, právník, ale také zakladatel filosofie dějin³² a

³⁰ Ve smyslu knihy Normana Cantora, *Inventing the Middle Ages*, William Morrow & Company, 1991

³¹ Jak to činí např. E. Said, *Orientalismus*, Paseka 2008

³² Oblast filosofického myšlení, která se snaží uspořádat dějinné procesy do jednoho celku a najít v nich celkový smysl, jímž chce kritizovat – anebo naopak legitimovat – svoji současnost. Kritická filosofie dějin je někdy zařazena do historiografie, jelikož filosofie dějin si klade závažné otázky, které se s historiografií často kříží. Například, co je řádným předmětem studia lidské minulosti, jedinec, rodina, polis, suverénní teritorium, civilizace, kultura, lidstvo jako celek? Jsou zde širší vzorce změn, které lze uplatnit na studium lidské minulosti? Je vývoj

jeden z prvních myslitelů kulturního vývoje národů a společnosti. Vico byl významným myslitelem novověku, patří k důležitým interpretům starověkého světa. Je učencem stojícím na rozhraní italského humanismu a raného osvícenství. Mnohé Vicovy myšlenky a podněty anticipovaly nikoliv pouze romantismus, ale rovněž moderní sémiotiku, strukturalismus a dokonce dekonstruktivismus.

Civilizace se podle Vica³³ vyvíjejí cyklicky ve třech fázích: božské, hrdinské a lidské. Každé z nich odpovídají specifické politické a společenské rysy a také literární prostředky. V božské fázi lidé chápou prostřednictvím porovnání, trop a metafor, v heroické prostřednictvím metonymií a synekdoch, jimž odpovídají feudální a monarchické instituce. Lidskou fází charakterizuje demokracie a ironická reflexe. Tyto tři fáze se mohou opakovat a tvoří „věčné schéma dějin.“

Filosofie a věda stojí proti sobě, neboť v oblasti lidských zájmů je jen málo toho, co lze racionálně ověřit a odvodit z axiomů. Věda je založena na ověřování, kdežto společnost potřebuje „společný smysl“, *sensus communis*, podle něhož se lidé ve světě orientují a mohou také jednat. Vico zdůrazňuje aristotelskou „praktickou moudrost“ čili *fronésis*, která dokáže obě oblasti překlenout a spojit. V lidském a společenském životě hrají hlavní roli pravděpodobnost a okolnosti a pravdivé není to, co jasně poznáváme, nýbrž co dokážeme udělat.

Typickým představitelem francouzského osvícenství byl **Charles Montesquieu** (1689 - 1755) a podle mnohých historiků i zakladatelem moderních věd o člověku.³⁴ Montesquieu vydal v roce 1734 dílo *Considérations*

cyklický, pokrokový? Je historie deterministická? Co je smyslem historie? Tyto a jiné otázky si filosofie dějin klade.

³³ Svoje názory předložil v díle *Základy nové vědy o společné přirozenosti národů* (poprvé vyšlo v roce 1725, v konečné verzi roku 1744, česky vyšlo v roce 1991).

³⁴ Byť jeho pohled na vývoj lidských společností určoval především environmentální determinismus. Přesto šlo v rámci jeho doby o významný pokrok v chápání historie, jejího zkoumání a vývoje.

sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence (česky vyšlo pod názvem *Sláva a úpadek říše římské*, Akropolis, 2010). V němž se zabýval vzestupem římské republiky, její přeměnou v císařství, následným pádem římské říše, hledal příčiny tohoto pádu. Jeho dílo se zabývalo na svoji dobu relativně extenzivně (oproti předchůdcům i současníkům) republikovým Římem, helénistickým obdobím.

Montesquieu byl jeden z mála autorů, který kritizoval Řím za jeho expanzionistické chování v helénistické epoše.³⁵ Hlavní důvody římského kolapsu viděl stejně jako později mnozí jiní autoři ve změně politického zřízení, celkovou proměnou hodnotového žebříčku obyvatel, ztrátě republikánských ideálů.

V 18. stol. se do popředí dostávala nejen antická historie, ale především zkoumání antického umění. **Johann Joachim Winckelmann** (1717 –1768) byl jedním ze zakladatelů dějin starověkého umění a moderní vědecké archeologie, především však klasické archeologie. Winckelmann působil jako bibliotékař a kustod sbírek kardinála Albaniho v Itálii. Jako první rozlišil starověké řecké a římské umění a měl velký vliv na vznik klasicistického hnutí ke konci 18. století. Ve svém díle poprvé použil velkou systematickou kategorizaci uměleckých děl podle stylu, která je dnes základem moderní historie umění. Mnozí novodobí autoři jej také považují za otce dějin umění.

Winckelmann se zabýval výzkumy v římských městech v Kampánii, zničených roku 79 n. l. výbuchem Vesuvu. Exaktní přístup k unikátním nálezům prosadil právě on, do té doby bylo sbírání antického umění kuriozita, kratochvíle, díla pouze zdobila paláce šlechticů. Winckelmann v roce 1762 *Sendschreiben von den Herculanischen Entdeckungen* (*Dopis o objevech v Herkulaneu*) a v roce 1764 *Nachrichten von den neuesten Herculanischen Entdeckungen* (*Zprávy o nejnovějších objevech v Herkulaneu*). V té době

³⁵ Ani on se ovšem nevyhnul určitým předsudkům, stereotypům doby. Římány označoval za ambiciózní v důsledku pýchy, Kartágincům přisuzoval jako hnací motor lakotu. Montesquieu se domníval, že římský stát, nebo Sparta jsou ukázkou mocné republiky, která funguje na základě ctností, moudré vlády, zákony zde však byly dodržovány na základě vášně, nikoliv rozumu (I. Budil, *Úsvit Rasismu*, Triton 2013, s. 17)

vychází i Winckelmannovo hlavní dílo, *Geschichte der Kunst des Alterthums (Dějiny umění starověku)*, které představuje nejvýznamnější syntézu a pojednání o vývoji antické kultury. Základy nové vědy - archeologie, položil Winckelmann v práci *Monumenti antichi inediti* roku 1767/8.

Winckelmann položil základy teorie mimetické teorie umění³⁶, které napodobuje, avšak pouze nekopíruje. Právě Winckelmannovy teorie a názory, idealizace řeckého umění, vyzdvihování nad ostatní kultury ovlivnily další autory. Z tohoto myšlenkového proudu posléze vycházel neoklasicismus.³⁷ Vnímat řeckou kulturu, především esteticky je tak jeho zásluhou, neboť estetismus jako interpretační pohled na antiku je nekřesťanská idea.

V 18. stol. se však nejvlivnějším autorem na téma antiky s vlivem až do dnešních dob stal bezpochyby **Edward Gibbon** (1723-1792). Gibbon ve svém monumentálním 6. dílném díle *Úpadek a pád říše římské* (1776-1789) o 71 kapitolách 2636 tiskových stran, vylíčil dějiny od založení Říma až do dobytí Konstantinopole Turky v roce 1453. Přestože Gibbon vzešel z jiné kulturní tradice osvícenství, navzdory tomu, že v Anglii panovalo zcela jiné kulturní klima (nemluvě o jiném kontextu vztahu církve a státu na rozdíl od Francie), tak byl přesto silně protikřesťansky zaměřen.

Gibbon byl vážný moralizátor, vycházel ve svých úvahách o pádu říše římské z Montesquieho. Gibbon byl tvůrcem moralizující historie, tyto tendence anglického osvícenství převzal i Palacký. Gibbon netrpěl nějakými rasistickými předsudky (na rozdíl od mnoha autorů 18. a 19. století), neměl ani potřebu vidět starověk romanticky, jako něco, co musí být v moderní společnosti obnoveno.

³⁶ Dílo *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* (1756, *Myšlenky o nápodobě v řeckých uměleckých dílech, malířství a sochařství*) Mimetickou teorií umění se zabývali např. Lessing, Herder, Nietzsche, kteří ji dále rozpracovali a rozvíjeli.

³⁷ V architektuře a ve výtvarném umění třetí vlna klasicismu čili návratu ke klasické římské a řecké architektuře. V Evropě období neoklasicismu probíhalo souběžně s osvícenstvím, především v druhé polovině 18. stol. a raném 19. stol. Ve Střední Evropě se objevuje od 60. let 19. století jako dekorativní sloh veřejných budov a pak i městských obytných domů a v rozvolněné podobě se vracel i během 20. století.

Lidská moderní společnost jeho doby ctnosti starověku již překonala, nepotřebuje je imitovat, znovu zavádět do školství, politiky atd. Šlo mu skutečně o poznání z tehdejších dostupných zdrojů.

Období let 98-180 n. l. považoval Gibbon za zlatý věk římské říše. „*Římská říše zahrnovala nejkrásnější země světa a nejcivilizovanější část lidstva. Staré ctnosti, systém císařství upevňoval říši. Smyslem je najít důsledky úpadku, pádu římské říše, který nastal po smrti Marka Aurelia, pád římské říše je zvrát na který lidstvo ustavičně vzpomíná, jehož důsledky pociťuje lidstvo dodnes.*“³⁸ Obyvatele císařství považoval za mírumilovné, římským institucím, právu připisoval asimilační, kultivační sílu. Největší expanze³⁹ bylo dosaženo za republiky.⁴⁰ Augustus vymežil kulturní politiku nástupcům, spokojit se současnými hranicemi říše.⁴¹

V tom Gibbon spatřoval zrod systému římského impéria, jeho politiky. Hospodářsky i vojensky byl Řím nejsilnější v tomto období, proto zkoumal, jak mohlo dojít postupně k úpadku, pádu pro něj nejsilnější, nejlepší světové říše ve starověkých dějinách. Smyslem práce pro něj bylo ukázat, že pozdní antika je vítězství barbarství nad civilizací, křesťanství nad rozumem.⁴²

Křesťanství však neváhalo využívat zdroje antického ateismu, Cicerona, Lukiána pro šíření svého učení a potírání polyteismu.⁴³ Právě křesťanství podle

³⁸ Tomu věnuje tři kapitoly, pak přichází zlatý věk a poté úpadek, pád Říma.

³⁹ Což je chybný údaj, největší územní rozsah měla římská říše za císaře Trajána (98-117 n. l.)

⁴⁰ E. Gibbon, *Úpadek a pád římské říše*, Odeon 1983, s. 7

⁴¹ E. Gibbon, *Úpadek a pád římské říše*, Odeon 1983, s. 8

⁴² V podobném duchu viděl starověkou historii Nietzsche. „*Politická porážka Řecka je největším neúspěchem kultury, vedla k odpudivé teorii, že kulturu je možno pěstovat jen po zuby ozbrojen. Vzestup křesťanství byl druhý velký neúspěch, hrubá síla a mdlý rozum zvítězily nad aristokratickým géniem mezi národy.*“ (F. Nietzsche, *My Filologové*, přel: Pavel Kouba, Petr Kitzler (nadále budu používat tohoto překladu) Oikoymenh 2005, s. 97

⁴³ E. Gibbon, *Úpadek a pád římské říše*, Odeon 1983, s. 67

Gibbona zbavilo Řím jeho ducha, válečnického étosu, úspěchu.⁴⁴ Jedním posledních ostrůvků antiky, je její intelektuální tvořivost, která však zaniká s pádem Akadémie. Předtím však ještě proběhl zánik klasických škol peripatetiků, stoiků, epikurejců, ačkoliv je dříve římscí císaři podporovali.⁴⁵ Proklos (412- 485 n. l.) je pro Gibbona poslední plodný autor, polyteista. Roku 529 n. l. je Akademie uzavřena (edikt Justiniána I.) Diogenés, Hermiás, Eulalios, Priskianos, Damaskios, Isidóros, Simplikios odchází do Persie.⁴⁶

Gibbon byl jedním z prvních historiků evropského Západu, který psal o islámu bez předsudků, dovedl ocenit kulturní přínos muslimů civilizaci. Zasloužil se o vznik byzantologie, která zahrnovala i východ Evropy, Slovany.⁴⁷ Gibbon však na druhou stranu pomohl vytvořit, ne-li přinejmenším udržet jeden z velkých mýtů starověku i historie římské říše. Vytvořil totiž zlaté období, které je nejvíce hodno studia, bez ohledu na důkladnější znalost jiných epoch před studovaným výsekem, jejich komparací, aby dospěl k poznání významů jednotlivých dob. I takto vznikaly stereotypy o starověké historii, k nimž nemenší formou přispěla i filologie.

Velkou zásluhu o rozvoj poznání starověkého světa měla klasická filologie, která se intenzivně rozvíjela na přelomu 18. a 19. století, těšila se značnému zájmu, měla postavení jedné z nejprestižnějších západních věd. Klasickou filologii založil **Friedrich August Wolf** (1759 – 1824), který definoval předmět svého oboru jako poznání lidské povahy,⁴⁸ jak se projevovala ve

⁴⁴ Ačkoliv ignoroval, proč východořímská říše, později byzantská úspěšně existovala i navzdory přijetí křesťanství.

⁴⁵ E. Gibbon, *Úpadek a pád římské říše*, Odeon 1983, s. 215/6

⁴⁶ E. Gibbon, *Úpadek a pád římské říše*, Odeon 1983, s. 217

⁴⁷ E. Gibbon, *Úpadek a pád římské říše*, přel: A. Felix (dále budu užívat tohoto překladu), Odeon 1983, s. 403

⁴⁸ Tato programová proklamace by však neměla být chápána v moderní metalistické rovině nebo moderní školy personality and culture. Wolf se ve skutečnosti zabýval překlady, řešením různých literárních, uměleckých problémů. Viz seznam některých jeho děl *Antiquitäten von Griechenland*, (1787), *Darstellung der Alterthums-Wissenschaft* (1807), *Prolegomena zu*

starověku. Látka takové vědy musí být podle něj hledána v historii, vzdělání vysoce kultivovaných národů, pomocí písemných záznamů, uměleckých děl, cokoliv co nese pečeť národní myšlenky nebo schopnosti. Do oboru spadá zkoumání jazyka i historie, obojí je předmětem vědecké interpretace, jazyková i historická fakta, které vytvoří organický celek.

V evropském prostředí se na počátku 19. století dočkala velké pozornosti nejen klasická filologie, ale také filosofie dějin, to jak ji pojal **Georg Wilhelm Friedrich Hegel** (1770-1831). Hegel byl významný filosof, představitel německého idealismu. Hegelovým hlavním přínosem je objev dějinnosti. Svět není neměnné, stálé uspořádání, nýbrž jedno nesmírné dějství, v němž duch hledá cestu sám k sobě. Tomu, co jest, nelze rozumět jinak než jako procesu, změně, případně i zápasu. Jeho myšlenky převzala v průběhu 19. století nejen filosofie, ale postupně i jednotlivé vědy, jazykověda, právo, sociologie a v podobě evoluce také např. biologie, antropologie a kosmologie.

Stěžejním Hegelovým dílem se stala *Fenomenologie ducha* (1807), zejména však posmrtně vydané dílo *Filosofie dějin (Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie)* v roce 1837. Zde Hegel rozlišil metody historie na primární prameny, reflexi historie, filosofii dějin. Třetí metoda je pro něj nejsprávnější cestou pochopení dějin, neboť autor si musí vyznačit svoje prekoncepce a najít celkový smysl idejí v materii dějin. Hegel zaznamenal velký ohlas se svým dílem nejen u filosofů, ale také historiků své doby, měl ovšem také svoje kritiky.⁴⁹

Homer (1795), *Literarische Analekten vorzüglich für alle Literatur und Kunst, deren Geschichte und Methodik* (1816-18).

⁴⁹ Kromě Marxe, Kierkegaardova např. francouzský esejista, básník a filosof **Paul Valéry** (1871-1945) byl velmi skeptický k universalistickému, teleologickému pojetí historie. Podle něj nemůže ničemu takto pojatá historie naučit, jelikož vznikla na úkor skutečného poznání, čtenář si raději zvolí jednoduché narativum. (W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 100)

Zejména pruský historik **Leopold von Ranke** (1795-1886) odmítl jeho filozofování, jeho metodou byl historismus.⁵⁰ Kritizoval jak pozitivistickou vědu, tak mechanicismus, romantismus. Ostatně hlavním podnětem zájmu Rankeho o historii byly romány Waltera Scotta, jeho vize středověku. Avšak Ranke při zkoumání historických pramenů zjistil, že středověk je mnohem komplikovanější epochou, než jak to ukazují romány W. Scotta.

Ranke chtěl studovat details, specializované studie se však váží k většímu kontextu.⁵¹ Finálním cílem (ještě nedosaženým) navždy zůstává koncepce a kompozice historie lidstva. Jednotlivé specializované studie mohou zakrýt jednotu historického procesu, ale není třeba se obávat, že skončíme ve vágních generalizacích, se kterými byly předchozí generace spokojeny.⁵² Ranke věřil, že nejdokonalejším druhem vysvětlení na které historie může aspirovat je narativní deskripce. Jeho historické práce jsou individuálním aktem makrokosmického drama. Komický mythos byl u většiny jeho prací základní osnovou.⁵³

Ranke přišel ve svých dílech jako první s ideou národa, tedy něco neměnného, věčného, úmysl Boha. Uznával, že lidé mohou přijít, odejít, církve se zformovat, zmizet, státy povstat, zahynout, a to je historikovým úkolem. Zaznamenat chronologii jejich plynutí, později je rekonstruovat v jejich individualitě, jedinečnosti. Uchopit tak jejich esenci, ideu, která je učinila

⁵⁰ Filosofická a historická teorie, která zdůrazňuje historicitu člověka, jeho vazbu s tradicí. Autoři tohoto proudu odmítají historickou teleologii dějin. Základem pro vysvětlení dějinných fenoménů je pro ně pochopení, porozumění událostem, jednáním osobám a historickým obdobím. Tento historický přístup zkoumá instituce (jazyk, umění, právo, státní formy), jelikož se neustále mění. Jeho představitelem byl nejen Ranke, ale i J. G. Droysen, F. Meinecke, W. Dilthey, B. Croce, R. G. Collingwood.

⁵¹ Nejvýznamnější díla na starověk od Rankeho jsou *Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten Weltgeschichte* (1834-36) a *Die Römische Republik und ihre Weltherrschaft* (1886)

⁵² W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 165

⁵³ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 167

specifickými v historické existenci, najít sjednocující princip, který je povýšil na něco, než nic. A to je možné jedině proto, že idea národa je věčná, neměnná.⁵⁴

Ranke tvrdil v dílu *Politische Gespräche*, že války neurčují formy vnitřní politické organizace, ale pouze modifikují. Velmoci své doby porovnával s helénistickou epochou, napsal, že tehdejší doba má mnohé podobnosti s naší. Vysoce vyvinutá společná kultura, vojenská věda, akce, interakce komplikovaných mezinárodních vztahů. Důležitost obchodních zájmů, financí, soupeření průmyslu, kvetoucí exaktní vědy založené na matematice.⁵⁵

Podle Rankeho vznikaly helénistické státy z iniciativy historických aktérů, kteří byli vesměs motivováni dobovatelskými cíli. Ve srovnání s naší epochou⁵⁶ nemohly dospět k ideji národního státu v národním smyslu.⁵⁷ Ranke byl přesvědčen, že, cokoliv co ohrožovalo⁵⁸ autoritu národa, státu, církve stojí proti národním a státním zájmům.⁵⁹

Dalším významným německým autorem 19. století je **Jacob Burckhardt** (1818-1897), historik kultury, umění jeden ze zakladatelů oboru kulturní historie.⁶⁰ Burckhardt byl svým založením pesimistou, není náhodou, že se

⁵⁴ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 172

⁵⁵ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 173

⁵⁶ Ranke byl přesvědčen, že jeho doba disponuje díky objevu národního principu tvořivou a morální silou, která byla helénistickým státům nedostupná.

⁵⁷ Což je idea těžko obhájitelná, neboť Perská říše byla založena mimo jiné právě na souladu Peršanů a Médů, v případě dalšího života Alexandra Velikého místo jeho smrti v Babylónu roku 323 př. n. l. měla být jeho říše založena na souladu, svornosti Makedonců, Řeků, Peršanů, nebo helénizace, která probíhala v Numidii od 3. stol. př. n. l. a trvajících ještě i v době římského císařství (viz dílo římského učence Apuleia (125-180 n. l.) *Apologie aneb Vlastní obhajoba proti nařčení z čarodějnictví*).

⁵⁸ Ideové koncepce jako imperialismus, rasismus, liberalismus, socialismus, komunismus, ekumenické náboženství považoval za zhoubné.

⁵⁹ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 175

⁶⁰ Burckhardt založil metodu zkoumání historie na kulturních, politických, sociálních podmínkách, způsoby žití jednotlivých lidských populací, jejich specifických aktivit, zvyků

zaměřoval na vypravování příběhů, které vyústily úpadkem.⁶¹ Sám Burckhardt neočekával nic pozitivního od budoucnosti.⁶² Burckhardt sice doufal v znovuzrození kultury, ale současní lidé proto nemohou nic udělat. Jediná pozitivní akce, kterou může citlivá duše udělat, bylo jít do intelektuálního tvořivého disentu, čekat až se současné šílenství vyvrátí vlastními prostředky, poté se možná kultura znova obnoví.

Kromě autorů, kteří se v 19. století zabývali reflexí antiky, jejím výzkumem, interpretací zde také existoval okruh autorů, který promýšlel možnosti, co lze z antické kultury převzít do moderní společnosti. Na Britských ostrovech významně ovlivnil vztah širší veřejnosti k antickému dědictví **Matthew Arnold** (1822-1888). Arnold působil jako školní inspektor byl rovněž básníkem, esejistou, který procestoval USA, Kanadu. Ve svém díle *Culture and Anarchy* (soubor esejů pro magazín Cornhill z let 1867/8, poprvé knižně vyšly v roce 1869) se zamýšlel nad tím, jak řešit společenské, sociální a vzdělanostní problémy vzhledem ke starověkému odkazu, který Evropa čerpala nejen z helénské, ale i hebrejské tradice.

v jednom sledovaném časovém období, což byla v jeho případě nejdříve italská renesance. Dnes patří mezi školy kulturní historie například *American studies* a francouzské hnutí *histoire des mentalités*, které reprezentuje např. Roger Chartier zabývající se knižní kulturou.

⁶¹ K jeho dílům patří např. *Die Zeit Konstantins des Grossen* (1853), *Der Cicerone: Eine Anleitung zum Genuss der Kunstwerke Italiens* (1855), nejvýznamnější a neznámější je dílo *Die Kultur der Renaissance in Italien*, (1860) zde Burckhardt plně rozvinul své pojetí historické práce. Renaissance pro něho nebyla jen politicky a hospodářsky významné období italských dějin, ale představil ji jako epochu evropského významu, včetně jejích kulturních, uměleckých a společenských výkonů. Burckhardt odmítal jak ekonomistické, tak pozitivistické pojetí dějin, zdůrazňoval celkovost každé dějinné skutečnosti a dával si záležet i na krásném jazyce a slohu, zabýval se úvahami o světových dějinách, kulturními dějinami Řecka.

⁶² Jeho názory na současnost a především budoucnost předjímaly Spenglera.

Arnold vidí současnou evropskou a britskou kulturu⁶³ jako dědictví hebraismu a helénismu,⁶⁴ oběma kulturám přisuzuje stejnou důležitost, vidí je v zásadě jako podobné, neboť jinými prostředky usilují o to samé, tedy sebezdokonalení člověka.⁶⁵ Hebraismus⁶⁶ učí člověka přísné disciplíně, víře, zatímco helénismus rozvíjí praktickou stránku života, snaží se vidět věci, tak jak jsou.⁶⁷ Kultura je prostředkem, mechanismem sebezdokonalování.

Moderní kultura,⁶⁸ pokud se nemá podlehnout úpadku (autor se vyhlašuje jasně proti USA), průměrnosti, tupého napodobování⁶⁹ potřebuje vyvážit obě tyto složky svého dědictví ze starověku. Pokud výrazně převládne hebraismus,⁷⁰ nebo helénismus projeví se to negativně. Helénismu vyčítá

⁶³ Arnold byl přesvědčen, že kultura má významnější a větší funkci, než tomu bylo v Řecku a Římu, protože moderní svět je do značné míry mechanický, závislý na strojích. Jen kultura totiž může vést k sebezdokonalení člověka jeho vnitřnímu harmonickému rozvoji jeho osobnosti. (M. Arnold, *Culture and Anarchy*, Cambridge University Press 1932, s. 48/49)

⁶⁴ Termín helénismus chápe Arnold jako helénství, tedy řeckou kulturu, instituce, umění, nikoliv jako období helénistické historie, nebo synkretických, univerzalistických procesů v tomto období, jak s tímto termínem poprvé přišel Johan Gustav Droysen.

⁶⁵ Mezi sférami vlivu helénismu a hebraismu osciluje náš dnešní svět. Konečný cíl obou směrů je stejný, lidské sebezdokonalení, spása. (M. Arnold, *Culture and Anarchy*, Cambridge University Press 1932, s. 130)

⁶⁶ Výhodou helénismu je vidět věci, tak jak jsou, hebraismus má výhodu v chování, poslušnosti. (M. Arnold, *Culture and Anarchy*, Cambridge University Press 1932, s. 131)

⁶⁷ Nyní je čas obrátit se znovu k helénismu, neboť jsme příliš hebraizovaní, ale zvyky a disciplína hebraismu zůstanou navždy vlastnictvím naší rasy. (M. Arnold, *Culture and Anarchy*, Cambridge University Press 1932, s. 37)

⁶⁸ Současný svět se soustředí především na tři věci, průmyslové podniky, tělesné cvičení, svobodu. (M. Arnold, *Culture and Anarchy*, Cambridge University Press 1932, s. 160)

⁶⁹ Řecké pojetí svobody, cvičení se upíralo k určitému ideálu lidské dokonalosti, štěstí. Řekové tedy neprováděli výše uvedené věci mechanicky. (M. Arnold, *Culture and Anarchy*, Cambridge University Press 1932, s. 162)

⁷⁰ Do doby renesance trval triumf hebraismu nad helénismem, teprve renesance přinesla obnovení intelektuálních impulsů helénismu. (M. Arnold, *Culture and Anarchy*, Cambridge University Press 1932, s. 139)

malou morální zakotvenost,⁷¹ přílišný relativismus a sklony k hédonismu.⁷² Jestliže hebraismus totálně převládne, lidé se budou zajímat pouze o materiální stránku života, víru, zatímco ostatní oblasti existence zanedbají, zejména svoje sebezdokonalování, které se samozřejmě týká i těla. Jedině harmonický soulad obou složek kultury a silné náboženství přinese společnosti pokrok a zdokonalení.

Arnoldův přístup je do jisté míry revoluční, protože většina autorů té doby dávala helénismus (indoevropské dědictví) a hebraismus (semitské dědictví) do přímého rozporu, jako dva nesmiřitelné a neslučitelné kulturní okruhy. Arnold chtěl rovněž provést školskou reformu podle Wilhelma von Humboldta, který napsal dílo *Sféra a povinnosti státu*, založil v Berlíně univerzitu, zlepšil úroveň školního vzdělání a škol v Prusku. K hebraismu přistupoval kriticky, snažil se jednotlivé žalmy, nebo pasáže z Tóry uvést do tehdejších historických souvislostí, vysvětlit, proč již dnes některé doporučení, nařízení nemají platnost.⁷³

Arnoldovy názory na společnost jsou velice neobvyklé. Obyvatelstvo rozděluje nikoliv pouze podle majetkové příslušnosti, politických názorů, vytváří si vlastní kategorie. Lid (populace), filišťiní (obchodníci, střední třída, většina liberálů, lidé brojící proti církvi), barbaři (aristokracie). Myšlenky Arnolda ohledně dědictví antiky, jejího chápání se však příliš neprosadily v akademickém prostředí. Spíše uspěl na poli školních reforem, jako sociální, náboženský kritik, esejista.

⁷¹ 16. století přineslo velké obnovení helénství, návrat k humanismu. Přineslo pokrok fyzice, literatury, obrát k přírodě. Negativní stránkou byla určitá morální slabost, která se naplno projevila v Itálii, ale patrná byla i ve Francii a Anglii. Arnold jasně činí dělící linie mezi oběma směry, helénismus je indoevropský, hebraismus semitský. (M. Arnold, *Culture and Anarchy*, Cambridge University Press 1932, s. 141)

⁷² Helénismus byl poražen (pokud tedy vůbec někdy), je nedokonalý, naplnění jeho aspirací by světu nepřineslo dobro. (M. Arnold, *Culture and Anarchy*, Cambridge University Press 1932, s. 142/3)

⁷³ I přes veškerou kritiku je pro něj hebraismus unikátní. Buduje církve pro masy, je sociálně citlivý. (M. Arnold, *Culture and Anarchy*, Cambridge University Press 1932, s. 193)

V 19. století se však v rámci zkoumání antiky objevily především dvě zásadní osobnosti, které svým přístupem, metodami, výsledky změnily danou oblast, proto se níže budu zabývat těmito dvěma osobnostmi. Johann Gustav Droysen, Fustel de Coulange jsou totiž nepostradatelní pro vývoj metodologických přístupů k antice, helénismu, první jmenovaný navíc přispěl ke zrodu termínu, oboru helénismu. Není od věci tvrdit, že oba autoři provedli ve vnímání helénismu, helénistické epochy paradigmatický převrat.

Podívejme se však nejprve stručně na genezi slova helénismus. V křesťanské tradici bylo řecké náboženství, pohanství obecně nazýváno *hó hellénismos* (Tertullianus a další autoři tento termín běžně používají). Od dob renesance a především osvícenství se nám v souvislosti návratu k antice objevují především dva termíny zastřešující řeckou kulturu starověku. Helénství, filhelénství, což byla intelektuální móda či styl na počátku 19. století, který vedl k vytvoření neoklasicismu, který idealizoval antické řecké umění a architekturu z 5. století př. n. l. (zejména adoroval Athény, klasické období⁷⁴ řecké historie obecně).

Teprve v 19. století bylo poprvé zpracováno helénistické období historie. **Johann Gustav Droysen** (1808-1884), byl pruský historik, který publikoval trojsvazkové dílo *Geschichte des Hellenismus*⁷⁵ (Hamburg, 1836–1843). Jeho zájem o helénistickou historii se zrodil postupně. Nejprve sepsal životopis Alexandra Velikého, poté si uvědomil, že mezi dobou od smrti Alexandra Velikého po dobu dominance římské republiky nad světem Středomoří (končící bitvou u Aktia roku 31 př. n. l. a vznikem římského císařství) je celá řada bílých míst. Rozhodl se proto dané období zmapovat. Teprve v tomto kontextu a době můžeme mluvit o dalším rozšíření významu slova helénismus ve smyslu helénistický (od Droysena obecně uznávaná doba nástupců Alexandra

⁷⁴ Datované nejčastěji mezi roky 509 – 323 nebo 500 – 336 př. n. l.

⁷⁵ Dílo bylo přeloženo do francouzštiny, nikoliv však do angličtiny (což je asi důvodem slabé reflexe v anglickém, americkém prostředí). Znovu vyšlo posmrtně přepracované, rozšířené v roce 1885, tato verze je kompletně k dispozici v elektronické podobě na adrese: <http://www.zeno.org/Geschichte/M/Droysen,+Johann+Gustav/Geschichte+des+Hellenismus>

Velikého trvajícím od jeho smrti v roce 323 př. n. l. trvajícím po porážku Kleopatry v bitvě u Aktia roku 31 př. n. l.)

Právě Droysen vymezil helénismus jako období mezi dvěma velkými osobnostmi (Alexandrem, Kleopatrou), to byly jeho záchytné body, od kterých zpočátku vyšel. Podle něj neměly obě osobnosti odpovídající protipól, skutečně těžko mohl stavět v úspěšnosti, známosti někoho na rovinu Alexandra III. Makedonského, nebo Kleopatry VII.⁷⁶ Droysenovo dílo představuje na tehdejší dobu malý zázrak. Droysenův zájem o helénismus započal studiem vlády Filipa II., Alexandra Velikého.⁷⁷ Droysen považoval historiografii za speciální disciplínu, která je autonomní, má vlastní cíle, metodami musí se lišit od pozitivistické vědy, idealistické filosofie, romantického umění.⁷⁸

Droysen se později zabýval i metodologií historie. V roce 1868 vydal *Historik: Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*, zde vypracoval metodologii, anatomii historie. Stejně jako Hegel rozlišil čtyři druhy historiografie, biografická, pragmatická, kondicionální, interpretace idejí. Dnes by to odpovídalo těmto kategoriím historiografie: psychologická, kauzální, teleologická, etické přístupy k historii.⁷⁹

Droysenova snaha zdokonalit, popřípadě založit nově metody historiografie však přesto nevedla k úplnému oproštění od dobových předsudků, stereotypů ohledně posuzování, výkladu starověku. V Droysenových *Dějínách Alexandra Velikého* je Filippos ten, kdo svou reformou vojenských institucí stojí u zrodu národa, podobně jako pruští reformátoři v době bojů za svobodu proti Napoleonově nadvládě.⁸⁰ Tedy opět

⁷⁶ Která byla posledním vládcem ptolemaiovské dynastie, její odraz v populární kultuře byl vše prostupující, na rozdíl od jakékoliv jiné ženy antiky, nikdo jiný nepodněcoval tolik představivost a výzkumných snah.

⁷⁷ *Dějiny Alexandra Velikého* (1833)

⁷⁸ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 271

⁷⁹ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 270

⁸⁰ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, přel: kol. autorů pod vedením D. Bartoňkové (nadále budu používat tohoto překladu) KLP 2004, s. 344

jasný odkaz, důkaz snahy používat starověk pro legitimizaci tehdejších režimů, využívat paralely se současností. Koncept nacionalismu se tak postaral o distorzi studovaného období.

Přesto nesmíme Droysena pouze kritizovat, právě on pomohl začít pečlivější zkoumání helénistické historie, kromě nové definice, nastavil i obecné směry, kterými by se mělo studium ubírat, jeho teze částečně platí dodnes. Navzdory, tomu že Droysen kritizoval Hegelův systém filosofie a filosofie dějin, sám ho přejal do určité míry. Pro Droysena je helénismus článkem triády, klasické období, helénismus, křesťanství. Helénismus je antitezí. Helénismus je dobou míšení, moderním obdobím starověku.⁸¹

Helénismus totiž přejímá dědictví řeckého i orientálního starověku se všemi klady a zápory. Není pro Droysena jen dobou ničení, válek, zkázy, ale rozvoje kultury. Jde o zcela jedinečné absolutistické zřízení, které je svou silou a záměry podobné monarchii 18. století. Helénismus znamená prolínání ras a náboženství, řecké i „barbarské“ vytváří obecně lidský prvek, způsob života, povýšený nad národnostní charakter předchozích kultur.⁸²

Nyní stručně k osvětlení Droysenova použití slova helénismus. Droysen se neodvolával na rozdělení ve *Skutcích apoštolů Hellénistai* (osoby užívající zkreslenou řečtinu) od *Hébráioi*. Droysen si svůj termín vybral na základě něčeho jiného. V předmluvě *Dějiny helénismu (1836)*, učinil analogii období románského (prolínání římských a germánských prvků) s helénistickým, tedy celé období dějin po Alexandrovi má tento název kvůli jazyku tehdy ustavenému, předpokládal existenci *koiné*.⁸³ Droysenovi kritici⁸⁴ byli s jeho dílem málo obeznámeni.⁸⁵

⁸¹ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 482

⁸² L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 483

⁸³ Což je obecně uznávaný, prokázaný fakt, řecký jazyk se v helénistickém období zjednodušil, do jisté míry zanikla mnohost dialektů, *koiné* se však nadále řídila především attickým nářečím, přejala do sebe však i prvky z jiných nářečí (zejména íónské). Oproti klasické attičtině představoval značné zjednodušení gramatiky a výrazné změny ve výslovnosti. Tento interdialekt starořečtiny, kterým se běžně hovořilo ve východním Středomoří v období helénismu, zhruba od poloviny 4. století př. n. l. do 3. století n. l., ve východní části Římské říše

Droysen navzdory tomu, že byl historik a vymezoval se kriticky proti filosofii dějin, vytvořil v zásadě rovněž univerzální koncepci pro význam helénistického období. Vztahoval je na vývoj křesťanství, a proto vyzvedával pozdně helénistické období jako fázi politické a kulturní přípravy šíření křesťanství.⁸⁶

Jelikož v Droysenově době nebyl dostatek zdrojů mimo region východního Středomoří, mohl se těžko zabývat dopady helénismu v dalších regionech (Střední Asie, Balkán, Arabský poloostrov, Indie, západní Středomoří). Archeologie byla ještě v prvopočátcích, epigrafika rovněž teprve začínala, stejně jako řada dalších oborů, nebo podoborů, o které se můžeme dnes opřít. Místo materiální kultury se tak Droysen logicky musel zaměřit na kulturu v axiologickém smyslu slova, zkoumat dochované prameny. To znamenalo soustředit se především oblast východního Středomoří, interakci Židů s Helény, filosofické směry atd.

Např. to že stoikové (Zenón, Chrysippos, Seneca) přejímali utopistické myšlenky ze slunečního kultu je pro Droysena důkazem, novým a závažným rysem helénismu. Míšení se netýká pouze řecké a židovské kultury (také Mezopotámie). Míšení náboženství a kultur vrcholí podle Droysena v křesťanství.⁸⁷ Navzdory tomu, že Droysen používá dnes už archaické a nepřijatelné termíny, koncepce (nacionalismus, rasa, Hegelovo filosofické

až do 7. století. Mezi díla sepsaná v koiné patří *Nový zákon* (proto se někdy mluví o novozákonní řečtině) i nejvýznamnější řecký překlad *Starého zákona*, *Septuaginta*. V obecné mluvě psal mimo jiné Plútarchos, Strabón, Polybios, a někteří západní i všichni východní církevní Otcové. Byl to úřední jazyk Východořímské říše, zachovalo se v něm velké množství nápisů a papyrů, zejména v Egyptě.

⁸⁴ Chybnou verzi výkladu zastávala např. polská papyroložka A. Šwiderková (*Tvář helénistického světa*, 1983), nebo český badatel P. Oliva ve své definice slova helénismus (viz. *Svět Helénismu*, 2001)

⁸⁵ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 484

⁸⁶ K. Christ, *Krise a zánik římské republiky*, (přel: J. Hlavička, nadále budu používat tento překlad), Vyšehrad 2010, s. 20

⁸⁷ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 528

pojetí dějin), intuitivně správně pochopil, v čem spočívá význam období, co je nutné v jeho rámci studovat.

Hlavní je tedy studovat kulturní změny, filosofické proudy, interakci různých etnik, změny v dobovém myšlení, vytvoření nových myšlenkových, sociálních konceptů v rámci helénistické historie. Droysen byl však v mezinárodním měřítku své doby spíše na okraji zájmu, jeho myšlenky nepronikly naplno ani do Anglie nebo USA. Větší zastání nenalezl ani u historiků, filosofů, nebo církevních autorů. Helénismus byl v 19. století viděn především jako úpadek.⁸⁸

Zajímavý přínos pro zkoumání řecké kultury bezpochyby představoval v německém prostředí také filolog, filozof **Friedrich Nietzsche** (1844-1900). Jako jeden z mála poukázal na jistou neřeckost myšlenkových směrů pythagoreismu, platonismu, ten pravý skutečný, svět Řeků s jeho idejemi, institucemi totiž ukazuje Thúkýdídés. Navíc si uvědomoval, že je třeba poznat různé epochy detailně, zkoumat rozdíly mezi kulturami. Studovat kontrast mezi helénským a římským a také starohelénským a pozdně helénským. Vyjasnění různých druhů kultur.⁸⁹ Nietzsche byl rovněž odpůrce pozitivismu, idealismu, chtěl starověkou historii Řecka pojmout jinak.

Podle něj totiž chybí řecké dějiny psané jinak, než z pohledu úspěchu, rozumu. „*Kde jsou historikové, jejichž pohled neovládá všeobecné tlachání? Vidí jen jednoho – Burckhardta. Všude vládne duch optimismu. Otázky, co by se stalo, kdyby se nepříhodilo to a to, se jednomyslně odmítá. Přece je to kardinální otázka.*“⁹⁰ Tedy historie, kde se hledají a zkoumají uzlové body vývoje, přemýšlí se o alternativních scénářích historie, důležitosti jednotlivých

⁸⁸ Tento dominantní proud vycházel bezpochyby také z F. Nietzscheho. Úpadek řecké tragédie byl u Nietzscheho následován nikoliv do propadnutí k barbarismu, nýbrž posunem vpřed k dekadenci, která má tři fáze: helénistická, římská, křesťanská – vědecká, vojenská, náboženská fáze. Nietzsche tato období viděl jako dekadentní protože místo, aby uvolnila vůli k práci, ničení, tvoření, každá z nich trestala vůli, disponovala jí a hlavně obrátila její síly proti sobě samé. (W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 344)

⁸⁹ F. Nietzsche, *My Filologové*, Oikoymenh 2005, s. 75

⁹⁰ F. Nietzsche, *My Filologové*, Oikoymenh 2005, s. 90

událostí, jejich vlivu na pozdější vývoj. Tohle vše většinou historiografie výrazně postrádá až do poloviny 20. století.

Kromě německého, britského prostředí mělo zkoumání antiky dobré zázemí i ve Francii, kde byl nejvýznamnějším autorem **Fustel de Coulange** (1830-1889). Historik, který v roce 1864 vydal dílo *La Cité antique* (česky *Antická obec*, Sofis 1998). Na rozdíl od drtivé většiny předchůdců, současníků i pozdějších historiků použil celkem originální a novátorský přístup ke zkoumání antické historie.⁹¹

Fustel de Coulange totiž v jistém smyslu předchází francouzskou historickou školu *Annales* (zkoumá dlouhé časové úseky⁹²) některými svými nápady, přístupy, například analogie společenských změn u různých období, kultur, snaha zachytit společnost⁹³ skrze její vlastní víru⁹⁴ atd. Kniha se dočkala se překladů do všech hlavních evropských jazyků, autor se proslavil, byl povolán do Paříže, stal se členem Francouzské akademie, ředitelem nejslavnější vysoké školy *École normale supérieure*. Kniha vyšla znovu v 80. letech 20. století v USA, Německu.

⁹¹ Představa o Řecku, Římu je zkreslená v jejich institucích, zvycích hledáme podobnosti, ačkoliv jsou to svébytné kultury, jevy. Je třeba odložit optiku současnosti. Zkoumá instituce Řeků, Římanů, jejich proměny. (F. de Coulange, *Antická obec*, přel: J. Bryksí, K. Mikšová, J. Sokol (nadále budu používat tohoto překladu), Sofis 1998, s. 9)

⁹² Byly to hluboké a skryté revoluce, které hýbaly základy lidské společnosti, aniž by se na povrchu cokoli stalo. Dějiny je mohou zachytit až dlouho poté, co jsou ukončeny. Když se porovnájí dvě období života národa a zjistí se mezi nimi tak veliké rozdíly je zřejmé, že mezitím proběhla revoluce. (F. de Coulange, *Antická obec*, Sofis 1998, s. 263)

⁹³ Chce studovat nestranně, ukázat pravidla na jakých společnosti fungovaly, dokázat, že byly jedinečné, nikoliv podobné dnešku, už se znova nebudou opakovat. (F. de Coulange, *Antická obec*, Sofis 1998, s. 10)

⁹⁴ Je třeba studovat to, v co národy věřily. Náboženské představy, instituce, hledat jejich kořeny. (F. de Coulange, *Antická obec*, Sofis 1998, s. 11)

Jeho pojetí historie⁹⁵ se obrátilo ke každodennosti, kde se setkává s antropologií, etnologií. Někteří komentátoři ji považují za jakýsi „terénní výzkum“ starověkých civilizací okolo Středozevního moře. Psané prameny mrtvé, leč mluví. V jednotlivostech se mýlí, ale principy bádání uchopil správně.⁹⁶

De Coulange se totiž upjal ke zkoumání vývoje institucí, snažil se poznat každodenní život, zásadní změny, které se odehrály v řeckých obcích od archaických dob (tedy 8. stol. př. n. l. až po dobu Aristotela). Pro porovnání mu však nesloužil pouze vývoj Říma, ale věřil v příbuznost, analogii římských, řeckých, indických zvyků,⁹⁷ provázanosti vývoje těchto společností, jejich institucí, sociálních změn ve společnosti, pojetí práva atd. Pokud neměl de Coulange po ruce příhodnou analogii, nebo materiál z období, které chtěl studovat, neváhal provést komparaci v rámci jiného období hlubokých společenských změn, kde jsou zachyceny tyto procesy podrobněji.

Vypomohl si například znalostí ze středověku, který mu zjevně také posloužil jako inspirace při hledání sociálních změn. Změna společenského postavení tříd nastala podle středověku, z venkovských otroků byli nevolníci, poté poddaní-poplatníci, poté se stali pozemkovými vlastníky. Změny klientských vazeb se odehrály podobným způsobem už ve starém Řecku.⁹⁸

⁹⁵ Historie nestuduje pouze věcná fakta a instituce. Pravým předmětem jejího zkoumání je lidská duše. Musí usilovat o poznání toho, v co duše věřily, co si myslely, co cítily v různých obdobích lidského rodu. (F. de Coulange, *Antická obec*, Sofis 1998, s. 93)

⁹⁶ Názor J. Sokola (F. de Coulange, *Antická obec*, Sofis 1998, s. 388)

⁹⁷ Zde byl zdrojem *Zákoník Manuův*, obsahující souhrn brahmanské moudrosti, včetně právních předpisů a životních rad. Podle hinduistické tradice je to slovo samého Brahmy, které jeho syn Manu vykládá mudrci Bhrigu a pak celá dharmášástrvá tradice komentuje a vykládá. Vznikl patrně mezi 2. stoletím př. n. l. a 2. stoletím n. l. v severní Indii, Evropané se s ním seznámili díky anglickému překladu W. Jonese z roku 1794. V českém prostředí důrazně doporučuji vyhnout se překladu D. Zbavitele. K dispozici je totiž lepší verze, *Manuův zákoník - Mánavadharmašástram: staroindická učebnice práv a povinností člověka: bilingva*. Nově ze sanskrtu přeložil Jan Kozák. Praha: Bibliotheca Gnostica, 2012, 545 str. (ISBN 978-80-904050-4-2)

⁹⁸ F. de Coulange, *Antická obec*, Sofis 1998, s. 268

Fustel de Coulanges svým dílem *Antická obec* (navzdory nespornému přínosu, inovacím), zároveň prokazuje, že již v 19. století se nejen pevně zachytily, ale i reprodukovaly určité obrazy, spíše tedy stereotypy, předsudky vážící se k vývoji antické historie. Konec samostatných řeckých států je pro něj vyvrácení Korintu roku 146 př. n. l.⁹⁹

Rovněž důvody římské nadvlády nad řeckými státy přisuzuje asimilační, sjednocující síle římské republiky, která dovedla sjednotit odlišná etnika, státy v Itálii, čehož nemohly být řecké státy nikdy schopny, proto zanikly, jelikož byly mocensky od počátku slabší, svým politickým uspořádáním, strukturou politických vztahů. Řím se tehdejší době politickými institucemi vymykal. Pro historii římské říše měl de Coulange navzdory svým metodám podobné názory jako E. Gibbon, tedy vliv křesťanství, ztráta původního étosu, kterým Řím disponoval, byla příčinou jeho zkázy.

Zánik Říma nenastal pouze invazí, ale zánikem původních institucí, ducha římské obce, ta se stala spojením tuctu velkých národů pod jediným pánem, režim obce padl. Zanikly původní rozdíly mezi lidmi, otrok, občan, svobodný člověk. Rozdíly mezi obcemi vymizely, mezi národy byly slabé, všichni obyvatelé říše byli Římany.¹⁰⁰ Vítězství křesťanství znamená konec antické společnosti. S novým náboženstvím se dovršuje tato společenská proměna, jejíž počátek začal před šesti, sedmi stoletími.¹⁰¹

De Coulange a Droysen skutečně změnili tvář historiografie, pomohli stanovit výzkumný program pro další pokračovatele, stejně jako jeho metody. Ve 20. století sice nastala vlivem určitých autorů radikální změna v přístupu k antické historii, její metodologii, ale závěry pro hodnocení helénismu, zůstávaly často nebezpečně podobné předchůdcům, bez ohledu na růst poznatků, vývoj disciplín, zabývajících se starověkem. Na níže popsaných

⁹⁹ Nereflekoval tedy Droysenovo dílo *Historie helénismu* (1836-1843), existenci helénistických říší.

¹⁰⁰ F. de Coulange, *Antická obec*, Sofis 1998, s. 376

¹⁰¹ F. de Coulange, *Antická obec*, Sofis 1998, s. 377

příkladech¹⁰² popíši, jaké názory byly zastávány v makrohistorických pracích, kde byl helénismus buď hlavním tématem, nebo důležitou součástí.

Oswald Spengler (1880-1936) se zapsal do dějin svým dílem *Der Untergang des Abendlandes* (1918-22, česky *Zánik Západu*, 2010), kde představil svoji koncepci historie civilizací, tzv. morfologii dějin. Myšlenka cyklu růstu, chřadnutí a zániku civilizace, která umírá, jelikož už nemá sílu kreativně řešit problémy, byla snadno srozumitelná. Nejen na svoji dobu značně revoluční myšlenka, která má svoji váhu i dnes, neboť vědomě popírá pozitivismus. Onen Hegelův dialektický model dějin (kdy se ubíráme od nižšího stadia k vyššímu), který si dodnes berou mnozí historici za vzor. Vyvíjíme se neustále k lepší době, směřujeme k lepší epoše a životu, takové bylo tehdy převládající mínění.

Spengler šel vědomě proti tomuto proudu, chtěl přivést naivní humanisty a snílky k porozumění tomu, co je hnací silou historie. *Zánik Západu* byla jedna z nejúspěšnějších knih své doby, měla velký ohlas i v USA. Spengler měl v oblibě Nietzscheho, jeho myšlení formoval rovněž pietismus, sociální darwinismus Ernsta Haeckela. Navzdory Spenglerově neobratnosti v dějinách umění a občasnému násilnému propojování faktů se jeho dílo stalo milníkem komparativní historiografie, přestože mu historici vyčítají, že je v podstatě diletantské.

Spengler vnímal vývoj civilizace především na základě jejího vnímání času, vývoje estetická v umění. Spenglerův postup interpretovat kulturu, civilizaci skrze umění, nahlížení člověka na čas, náboženství byl vskutku inovativní. Přinesl inspiraci historikovi A. J. Toynbeemu, antropoložce M. Benedictové aj. Spengler je zároveň osamocený hlas, který propaguje cyklický čas a historii, Toynbee i pozdější historici se jasně postavili na stranu axiálního pojetí historie. Tím pádem nepřímo i pozitivismu, idealismu.

Římskou expanzi považoval Spengler (stejně jakoukoliv expanzi a kolonialismus) za úpadkové stadium civilizace. O helénistických říších však zastával mínění, že jsou v době 1. stol. př. n. l. již příliš slabé, v úpadku, Římu nemohly odolat, zavinily si svůj konec vlastním přičiněním.

¹⁰² O. Spengler, A. Toynbee, W. McNeil, M. Rostovcev aj.

Britský historik **A. J. Toynbee** (1889-1975) s 12 svazkovou sérií *Lidstvo a Matka země*, si skutečně zaslouží pozornost, protože nejen ve své době (1934-1961) šlo o podnětné dílo. Toynbee popírá eurocentrismus, snaží se spojovat události na několika rovinách, co nejvíce porozumět jednotlivým civilizacím, zejména neevropským. Ve svém díle tvrdil, že není možné studovat pouze jednotlivé národní historie, musí být zasazeny do celkového civilizačního rámce. Jako jeden z mála přišel s myšlenkou, která spočívala v popisu vývoje duchovního života a biosféry, neboť to také ovlivňuje podstatně lidstvo. Toynbee vědomě navazoval, nebo přesněji řečeno vyrovnával se s myšlenkovým dědictvím Edwarda Gibbona a zejména Oswalda Spenglera a jeho kultovního díla *Zánik Západu*.

Toynbee dokázal přijít s relativně inovativním způsobem, jak psát historii, předešel de facto myšlenku globalizace, poskytl inspiraci autorům jako Samuel Huntington, Pitirim Sorokin atd. Toynbee rovněž neměl v oblibě období helénismu, více ho zaujal fenomén axiální revoluce v různých kulturách, souběžné studium římské, parthské, kušánské, čínské říše. Pokud ze starověku uznával a vyzvedával určitou říši, byla to Perská říše Achaimenovců, která přinesla většině obyvatel větší hospodářskou prosperitu, mír. Negativní jevy, jako války, destrukci mnohých měst ze svého líčení vynechával.

Ideálem pro něj byla Perská říše i proto, že následné období po jejím dobytí Alexandrem viděl jako úpadkové, vysoce nestabilní a krizové. Hovoří v rámci 3. stol. př. n. l. o tzv. krizi států ve východním Středomoří. Teprve postupná hegemonie Říma údajně ukončila věk endemických válek, krizí. Drobné detaily, že Římané na další dvě století uvrhly svět Středomoří do ničení a ztrát, které přesáhly veškeré předchozí konflikty, už jaksi odmítl brát na vědomí. Helénismus se jako důležité období v makrohistorii neprosadil ani u dalšího autora, žáka Toynbeeho, Williama McNeila.

William Hardy McNeil (*1917) ve svém díle *The Rise of the West: A History of the Human Community* (1963), kde pojímá historii jako vzájemné působení civilizací na sebe samé a vysvětluje, jaké to mělo důsledky pro vývoj. Ve třech částech knihy je jasně cítit vliv, jak by dnes řekli někteří antropologové, „obstarožního difuzionismu“, který nám dnes už v zásadě nemá co říci. Důležité nejsou jednotlivé civilizace a jejich specifické výdobytky, nýbrž změny spojené s

migrací kultur a šířením inovací a vynálezů, protože mají větší vliv na historii než samotná jedinečnost kultur, která je zasazena do většího systému.

Ze všech tří myslitelů je McNeil v současnosti tím nejvíce opomíjeným autorem.¹⁰³ Jeho dílo sice napomohlo a inspirovalo teorii světových systémů a tím pádem jejího nejznámějšího představitele Immanuela Wallersteina, ale jinak si troufám říci, že nemělo zásadní vliv na moderní historiografii. Je to způsobeno nejen tím, že difuzionismus je překonaná koncepce, ale zejména různými faktografickými nedostatky. Jeden příklad za všechny, třeba McNeilovo tvrzení, že Řím porazil helénistické monarchie a jakéhokoliv soupeře, protože měl více sjednocený stát s minimem rozdílů mezi regiony. To samozřejmě vůbec neodpovídá historické realitě, která je dostupná už ze samotných primárních starověkých zdrojů.

První polovina 20. století tedy přílišnou změnu¹⁰⁴ v pohledu na helénismus nepřinesla. Což bylo nejspíše vlivem dosavadních trendů v historiografii, ať už metodologických, ale především tematických. Evropocentrismus stále vládnul železnou rukou, náš historický rozhled zůstává stále provinční, neboť naše historiografie je často zajatcem intelektuálního horizontu národního státu, který vytvořil specifický typ historiografie, jako součást své symbolické legitimizační strategie.

¹⁰³ Janet Abu-Lughodová (1928) ho však považuje za významnějšího, než Toynbeeho, neboť ten podle ní upadá do cykličnosti, studuje různé civilizace komparativně. Kdežto McNeil je průkopníkem globální historiografie, která studuje civilizace prostřednictvím vzájemných vztahů, často mocensky asymetrických, do níž jsou začleněna veškerá ohniska světového systému (I. Budil, *Úsvit Rasismu*, Triton 2013, s. 173)

¹⁰⁴ Výjimkou je Michael Rostovcev (1870-1952), který se v trojdílném díle *Social and Economic History of the Hellenistic World* (1941) pokusil ukázat něco více, než jen politickou historii, chtěl sepsat dějiny helénistického světa na základě znalosti reálií. Protože právě reálie jako ekonomika, sociální uspořádání společnosti nám umožňuje lepší porozumění historie, historických událostí, důvody jednání historických osobností. Průkopníkem byla rovněž belgická papyroložka Claire Préaux (1904-1979) dílem *L'économie royale des Lagides* (1939), byť její pohled na helénismus je negativní, přinesla jako první důkladnou analýzu ekonomiky, institucí, administrativy ptolemaiovské říše na základě poznatků z epigrafiky.

Myšlenka, že světové dějiny tak musejí zohlednit ve stejné míře různé kulturní okruhy, tak nebyla v první polovině 20. století vůbec banální, jako dnes, neboť si teprve razila svoji cestu. Jak si všiml Imanuel Wallerstein 95% světové historiografické produkce do roku 1945 bylo věnováno událostem ve Velké Británii, Francii, Spojených státech amerických, v Itálii a Německu. Povědomí o tom, že dějinnost není výlučně západní kategorií, naráželo na postoj sekularizované teologie nahrazující biblickou výpověď o dějinách spásy historicitou.¹⁰⁵ V roce 1939 napsal Frederick Teggart v knize *Rome and China*, že studium minulosti se stane efektivním pouze tehdy, pokud plně zohlední, že všichni lidé mají dějiny, které se často protínají, a že teprve z jejich srovnání se rodí historické znalosti.¹⁰⁶

Helénismus tak byl i ve 20. století stále většinou autorů¹⁰⁷ vnímán jako cosi podměrečného proti římské, nebo Perské říši. Navíc je v drtivé většině nejen makrohistorických prací nahlíženo na helénismus optikou římské republiky, nikoliv samotných helénistických států. Řím se bere jako završení vývoje, pro většinu autorů je dědicem helénismu, státem, který přináší pokrok.¹⁰⁸

¹⁰⁵ I. Budil, *Úsvit Rasismu*, Triton 2013, s. 34

¹⁰⁶ Ibidem, s. 34

¹⁰⁷ Výjimky tvoří Moses Hadas jenž viděl helénismus jako posun k toleranci, kosmopolitismu. Peter Green (*1924), který v díle *Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age* (1990) celou epochu helénismu považuje za velmi důležitou. Nahlíží na ni optimistickým pohledem liberála 20. stol. Zaměřuje se na srovnání s moderní dobou. Podobností našel mnoho: důraz na individualismus, pád konvencí, experimenty, postmoderní deziluze ze všech institucí a politických procesů. Dalším zastáncem helénismu byl rovněž F. A. Kienitz, který odmítal vyšší postavení a hodnocení starověkého Říma ve světové historii

¹⁰⁸ Viz. A. Eckstein, *Mediterranean Anarchy, Interstate War, and the Rise of Rome* (2009), zastává pochybně univerzalistickou koncepci, že pouze Řím mohl ukončit „križi“ mezi helénistickými státy, pokud se děla nějaká destrukce, tak to bylo v rámci budoucího prospěchu lidstva, které o tom ještě nic nevědělo. Knihu a její myšlenky zastávají mezi filology zejména latiníci, např. Václav Marek. Kniha je příkladem záměrného metodologické redukce a záměrné absence určitých primárních zdrojů, vynechávání klíčových faktů pro příznivou interpretaci helénistické historie, pomínou-li hlavní sofistický argument a tezi o nutném vývoji dějin. Eckstein směšuje římský styl a způsob války s ostatními státy, navrhuje různé absurdní scénáře, jako

Navíc nejen v rámci českého prostředí, ale i v zahraničí absentuje snaha vytvořit makrohistorické dílo, které vnímá helénismus jako politický a kulturní fenomén, jenž zahrnuje nejen historii helénistických států, východního, západního Středomoří, ale také regionů, které byly helénismem ovlivněny (tedy Arabský poloostrov, Balkán, Střední Asie, Indie, Černomoří). Mezikulturní přístup tak většinou chybí, existují buď specializovaná díla na jeden stát, etnikum, ale nikoliv jako snaha zohlednit vztahy mezi regiony, etniky, jejich význam.

Fenomén helénismu, je tak stále zatížen univerzalistickými koncepcemi, předsudky, dědictvím evropocentrismu, etnocentrismu, vzhlížením a shlížením se v římské republice, císařství, což dokládají i relativně nová díla, které helénismus buď marginalizují, nebo popírají, že kdy existoval.¹⁰⁹

Německý historik **Karl Christ** (1923-2008) poskytuje těmto tvrzením dostatečný podklad, nepřipouští jiný výklad starověku, než jako římské domény. Jeho zaujatost, však zcela jistě pramení také ze specifické interpretace primárních zdrojů, neboť nejen Římané, ale většina etnik, filosofických, politických koncepcí trpěla sklony k šovinismu, zejména Římané.

Kato Starší nebyl příliš nakloněn helénistické kultuře, vědě. V příručce *Rady synovi* citované Pliniem Starším zazní: „Řeknu o těch Řecích, můj synu Marku, co jsem v Athénách zvěděl, a dokážu, že by spíše bylo třeba na tu jejich literaturu se jen tak podívat, ne se z ní učit. Je to národ ničemný a nepoučitelný

expanzi Kartága do nitra Sahary atd. Případně obviňuje Kartágo z rozpoutání války expanzi v Hispánii, a jiných chybných vyvození příčin a následků by se dala najít celá řada. Záměrně vynechává (jemu jako filologovi jistě dobře známé) reálie. Např. obvinění, že Řekové neměli mezinárodní právo, právní systém řešící mezistátní vztahy atd. Viz publikace Sheila L Ager, *Interstate Arbitrations in the Greek World, 337-90 B.C.*, University of California Press 1997, nebo kniha Kent J. Rigsby, *Asylia: Territorial Inviolability in the Hellenistic World*, University of California Press, 1997

¹⁰⁹ Viz. Ian Moses Finley, který vidí celý starověk pouze jako jedno období řecké, římské kultury, na východě pak pokračování blízkovýchodních kultur, což tvrdí nejen ve svém díle *The Ancient Economy* z roku 1973. Odmítá si přiznat, že řecká kultura byla vedoucí, nebo významným vzorem v mnoha oblastech antického světa, byla masově přejímána, imitována, jak dokazují četné archeologické památky, nejen primární zdroje.

– a věř tomu, tohleto prohlásil o nich sám jejich věštec: „*Komukoli dá tento národ svou vědu, vše zkazí! Tím hůře tedy, pošlou-li nám své lékaře! Zapřísáhli se mezi sebou, že zničí cizince medicínou...*“ Kato Starší místo helénistického lékařství spoléhal ještě na zařikávací formule pro případy zlomenin, vymknutí a jiné rituální praktiky.¹¹⁰

Gnaeus Manlius Vulso, který bojoval s Galy v Malé Asii roku 189 př. n. l., považoval obyvatele galatského království za zdegenerované míšence, Galořeky, nikoliv pravé Galy, kterých se Římané kdysi báli. Galů v Asii se však není třeba bát, stejně jako Makedonců. Jejich říše v Egyptě, Mezopotámii jsou slabé, protože původní obyvatelé degenerovali v Sýry, Parthy a Egyptany. Takto události popisoval římský dějepisec Titus Livius ve svých *Dějínách* (330-331; XXXVIII, 17).¹¹¹

Takovým způsobem povětšinou římské prameny hodnotily helénistické říše a okolní etnika. Je tedy jasné, že pouhé písemné primární prameny, nám nemohou pomoci a zastávat římskou optiku vidění helénismu zabraňuje jakémukoliv poznání helénismu v jeho skutečné podobě. Christovo dílo *Krise a zánik římské republiky*,¹¹² však poskytuje cenný doklad a materiál pro interpretační problémy, které s helénismem souvisejí. Stejně jako řada předchozích autorů Christ považoval spojeneckým systém římské vlády v Itálii pokrokovým,¹¹³ než přišlo 2. stol. př. n. l.¹¹⁴

¹¹⁰ K. Christ, *Krise a zánik římské republiky*, Vyšehrad 2010, s. 83

¹¹¹ I. Budil, *Úsvit Rasismu*, Triton 2013, s. 34

¹¹² Poprvé vyšlo v roce 1979, poté ještě několikrát v upravené a doplněné podobě, naposled v roce 2008.

¹¹³ Stejný omyl zastával kromě W. McNeila i Fustel de Coulange, měl za to, že Řím integroval, úspěšně asimiloval poražené, což se ostatním nepodařilo, nikdy povést nemohlo, protože tak neměli nastavené instituce, zahraniční politiku. Je to mylné vyvozování u těchto autorů. Velikost Římu zajistily nikoliv aliance, ale úspěšné války, bezohlednost, způsob myšlení, který byl většinou jejich soupeřů cizí pro vedení války, zahraničních vztahů. Marxistická i „buržoazní“ historiografie se podivuhodně shoduje na tom, že Řím byl společensky rozvinutější, než helénistické státy (např. Kartágo), což je těžko obhájitelná myšlenka, navíc ji zastávají často lidé, kteří neznají instituce, právo, realie jiných kulturních celků a přesto drze komparují Řím

Christ si je však na rozdíl od celé řady jiných autorů vědom důsledků římské zahraniční politiky. Zahraniční politiku Říma ve 2. stol., která paralyzovala helénistické státy, kritizoval Montesquieu, Rostovcev. Tato Istitivá zahraniční politika usilující o hegemonii, se ospravedlňuje jedině výsledkem, tedy brutálními kategoriemi etiky úspěšnosti.¹¹⁵ Řím zahájil hluboký rozkladný proces helénistických států od roku 168 př. n. l. Římská republika správu území nepřevzala, ovládala je nepřimo.¹¹⁶ Jinými slovy nemusí nás zajímat negativní důsledky činnosti římské republiky na okolní svět, protože v rámci hodnot římské republiky to bylo naprosto v pořádku a legitimní, ostatní dobové proudy do toho nemají zasahovat a nemají váhu, tak si mnozí autoři představují objektivitu bádání.

Což je postoj pochopitelný pro rodilého Římana, ale i v rámci starověku by našel odpůrce u jiných etnik, nemluvě o tom, že tyto názory jsou pro 20. století skutečně archaické. Christova interpretace rozkladu římské republiky vykazuje jisté problémy. To jak v Hispánii vykrvácela státotvorná vrstva¹¹⁷ (svobodné maloroľnictvo) nikoliv na Východě.¹¹⁸ Řím těžil z helénistického

s ostatními státy. Řím se choval milostivě ke spojencům jen tak dlouho, dokud je potřeboval tedy do konce 2. punské války v Itálii, v helénistickém světě do doby porážení Makedonie roku 168 př. n. l.

¹¹⁴ K. Christ, *Krise a zánik římské republiky*, Vyšehrad 2010, s. 93

¹¹⁵ K. Christ, *Krise a zánik římské republiky*, Vyšehrad 2010, s. 61

¹¹⁶ K. Christ, *Krise a zánik římské republiky*, Vyšehrad 2010, s. 53

¹¹⁷ K. Christ, *Krise a zánik římské republiky*, Vyšehrad 2010, s. 34

¹¹⁸ Christ však neříká, že zničující důsledky měly na římský stát nejen tažení v Hispánii, jelikož z východních tažení se vraceli senátoři tak bohatí, že destabilizovali politickou soutěž, každý chtěl získat příležitost plenit na Východě. Rovněž je přinejmenším podezřelé tvrdit, že východní tažení nesnížila počet římských vojáků, spojenců neboť Řím svoje ztráty často zkresloval. Navíc právě dlouhodobá absence rolníků stěžovala situaci jejich rodinám, bez ohledu na místo tažení. Např. Gnaeus Manlius Vulso zvítězil nad Galaty nikoliv díky jejich domnělé degeneraci a slabosti, ale díky tomu, že zasel v jejich řadách paniku masivní baráží z válečných strojů (pravděpodobně půjčených z pergamského království), proto se Galaté rozprchli. Manliovi byl nejen z tohoto důvodu upřen triumf (a taky asi nesplnil podmínku 5000 mrtvých nepřátel),

světa nejen finančně, ale především technologicky. V 2. a 1. stol. př. n. l. vznikají vilová hospodářství využívající práci otroků, byla převzata kritéria vysoce vyvinutého helénistického zemědělství.¹¹⁹

Christ se zabývá krátce i helénismem, helénistickými státy. Rozlišuje dějiny helénistických států na první epochu 323-280 př. n. l., kdy končí snahy obnovit říši Alexandra. Nová generace vládců se soustředila na udržení nových států, neexpandovali, docházelo k určitému ustálení poměru sil v letech 280-221 př. n. l.¹²⁰ Čímž se jeho chronologie (v akademických kruzích obecně uznávaná) většinou shoduje s mými pozdějšími poznatky pro chronologii helénismu v rámci východního Středomoří. Problémem drtivé většiny prací a historiků tak i ve druhé polovině nadále zůstává neschopnost přesáhnout oblast východního, západního Středomoří, nestavět do centra helénistické historie Řím.

Je skutečně s podivem, že ačkoliv zkoumání, řecké i římské historie v Evropě započalo takřka současně, pevně stanovenou chronologii, zapojující aktuální poznatky má pouze chronologie Říma. Jednota republikánských dějin se člení z hlediska ústavně právního, patricijský stát (500-287 př. n. l.), klasická republika (287-133 př. n. l.) období "římské revoluce" (133-31 př. n. l.).¹²¹ Většina badatelů¹²² se shoduje na tom, že datace helénistického období je beznadějně zastaralá. Prakticky jediným badatelem, který se rozhodl na základě moderních poznatků nově datovat helénistické období, vnitřně ho rozčlenit oproti konvečním údajům z 19. stol. je historička umění **Christine Mitchell Havelock** v díle *Hellenistic Art: The Art of the Classical World from the Death of Alexander the Great to the Battle of Actium* (1981).

neboť cestou do Itálie bylo jeho „nepřemožitelné“ vojsko poblíž hranic s Makedonií přepadeno Thráky, utrhlo těžké ztráty na životech i kořisti.

¹¹⁹ K. Christ, *Krise a zánik římské republiky*, Vyšehrad 2010, s. 68

¹²⁰ K. Christ, *Krise a zánik římské republiky*, Vyšehrad 2010, s. 35

¹²¹ K. Christ, *Krise a zánik římské republiky*, Vyšehrad 2010, s. 15

¹²² Např. R. Sallares, *The Ecology of the Ancient Greek World* (1991)

Jak vidno, římská republika, leží na srdci většině akademiků mnohem více, než helénismus. Když jde relevantně stanovit vnitřní chronologii dějin Říma, dějin helénistického umění na základě nově zjištěných empirických faktů, proč to nejde se samotnými dějinami helénismu? Proč se neprosadila nová, aktuální koncepce dějin, významu helénismu, jeho chronologie? Respektive nikdo se o to ani nepokusil a nepokouší, protože tuší, těžký odpor ze strany zavedených akademiků, oborů favorizující římskou republiku.

Kromě zmíněných historiků, autorů zabývající se antickou helénismem chci využít poznatky palestinského literárního teoretika Edwarda Saida a amerického historika, literárního kritika Whitea Haydna, kteří provádějí určitou dekonstrukci pramenů, metodologie, podrobně se věnují historiografii, její tradici, nešvarům jako celku. Chápu psaní o těch druhých jako problém společenského celku, který je provázán s aktuálními ideologickými koncepty, hodnotovým systémem, vývojem společnosti ve které daná díla vznikají.

Edward Said (1935-2003) myšlenkově vychází z Foucaultova díla *Archeologie vědění, Dohlížet a trestat* při vymezování diskursu termínu *orientalismus*. Může zasahovat romány, politická pojednání, Aischyla atd.¹²³ Jedním ze záměrů Saidova díla bylo prokázat tezi, že Evropská kultura získávala sílu a identitu právě vůči vymezování vůči Orientu. Páteř jeho práce tvoří metodologicky soubor historických zobecnění, neboť nemohl pojmout všechny texty.¹²⁴

Další významná teze jeho práce spočívala v tom, že Orient není neměnným přírodním faktem. Neexistuje sám o sobě, právě tak jako Západ. Platí pro něj Vicův výrok, lidé jsou tvůrci své vlastní historie, a znají tudíž jen to, co sami vytvořili.¹²⁵ Said tak pomocí své analýzy postihl jev vytváření představ o Orientu s ohledem na mocenskou konfiguraci. Saidovým hlavním metodologickým nástrojem ke zkoumání autority je *strategická lokace*, postavení autora ve vztahu k orientální látce, o níž píše. Další nástroj nazývá

¹²³ E. Said, *Orientalismus*, Paseka 2008, s. 13

¹²⁴ E. Said, *Orientalismus*, Paseka 2008, s. 14

¹²⁵ E. Said, *Orientalismus*, Paseka 2008, s. 15

strategická formace, vztah mezi texty, jako skupiny, typy textů, žánry nabývají na objemu, získávají referenční schopnost mezi sebou a posléze i v kultuře jako celku.¹²⁶

Příkladem Saidova rozboru je například přístup k dílu dramatika Aischyla, jeho hry *Peršané*. Dramatická bezprostřednost hry podle Saida zakrývá fakt, že divák sleduje uměle vytvořený obraz.¹²⁷ Said se snaží ukázat dominantní osobnosti, kanonické texty, doxologické myšlenky, autority oboru orientalismu, hrubé obrysy oboru. Zabývá se vědeckými pracemi, cestopisy, traktáty, náboženskými, filologickými studiemi. Jde mu o vytvoření hybridní, historicko-antropologické perspektivy. Všechny texty mají podle něj různý a vedlejší politický význam.

Přínos Saida spočívá tedy především v tom, že se snaží skrze analýzu různých textů ukázat vznik určitých předsudků, stereotypů, jako neměnnost, zaostalost Orientu atd. Přesto ani Said není bezproblémový autor, jeho často svévolné zacházení s historickými fakty přispívá k tomu, že jeho dílo často působí jako neomarxistická redukce, meziprostorová redukce, která přináší ideologické předporozumění.

White Hayden (*1928) se nepokrytě inspiroval ve svém díle *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* italským učenem Giambattistou Vicem. White Hayden z Vica přijal nejen jeho názory na historii, ale částečně i metodu, neboť pečlivě sleduje jazykový styl vybraných děl, použité jazykové prostředky, navíc se snaží poukázat na provázanost autorských děl a tehdejších ideologií, které formovaly historické poznání, ať už se jednalo o díla z oblasti historie nebo filosofie dějin.

V historii podle něj existují tři strategie vysvětlování faktů, v nich jsou 4 přístupy (módy) formismus, organicismus, mechanicismus, kontextualismus. Jsou zde tyto druhy zápletky v archetypech romance, komedie, tragédie, satiry. Ideologické implikace obsahují taktiku anarchismu, konzervatismu, radikalismu, liberalismu. Hayden zkoumal autory historie (Burckhardt, Michelet, Ranke,

¹²⁶ E. Said, *Orientalismus*, Paseka 2008, s. 31

¹²⁷ E. Said, *Orientalismus*, Paseka 2008, s. 32

Tocqueville), autory filosofie dějin (Hegel, Marx, Nietzsche, Croce) v 19. století v Evropě.

Spisovatelé vytvářejí poetickou aktivitu, jeho metodologie analýzy jazyka literárních textů vychází nejen z Aristotela, ale především Vica, který odhalil čtyři tropy poetického jazyka: metafora, metonymie, synekdocha, ironie. Hayden chtěl identifikovat základní formy historické vědomí v Evropě 19. století, neboť poetické prvky obsahuje historie i filosofie dějin. Porovnával práce výše zmíněných autorů. Hayden sám píše v ironickém duchu. Chce vysvětlit imaginaci, historické myšlení tehdejších autorů.

Hayden je formalistou, nesnaží se rozhodnout který přístup v historické práci je lepší.¹²⁸ Módy reprezentace historických prací popisovaných Haydenem neměly funkci konceptualizace, nezávisely na povaze dat, pouze je autoři používali k zobecňování (generalizaci) svých teorií.¹²⁹ Při analýze jsou tyto úrovně konceptualizace v historické práci: 1 kronika, 2 příběh, 3 mód zápletky, 4 mód tvrzení, 5 mód (metoda) ideologické implikace.¹³⁰ Historik se snaží zjistit důsledky událostí, sociální, sledovat kulturní proces. Historik objeví na rozdíl od autora fikcí své příběhy v kronikách, autor fikcí si je vymyslí.¹³¹

Selekce událostí kroniky vede historika k otázkám. Co se stalo dále? Jak se to stalo? Proč se věci udály tímto způsobem? Jak to nakonec celé dopadlo? Co je smyslem toho všeho? Všechny tyto otázky se dají vysvětlit explanací zápletky, explanací důvodu, explanací pomocí ideologické implikace.¹³² Historik prostě vytváří spíše příběh, než vysvětlení, vysvětlení v exaktních a sociálních vědách se navíc radikálně liší.¹³³ Ostatně jaká kritéria má mít vědecké

¹²⁸ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 3

¹²⁹ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 4

¹³⁰ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 5

¹³¹ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 6

¹³² W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 7

¹³³ Novokantovci jako Dilthey, Windelband jasně říkají, že epistemologický status historického vědění se liší od vědeckých znalostí nejen objektem studia, ale i záměry, cílem.

vysvětlení v historii, na tom dodnes nepanuje shoda mezi historiky a nikdy nepanovala. Podle S. C. Peppera *World Hypothesis* našel Hayden 4 paradigmaty, které formují historická vysvětlení formismus, organicismus, mechanicismus, kontextualismus.¹³⁴

Formisté považují vysvětlení za dokončené, když byl soubor objektů identifikován, jejich třída, přiděleny generické, specifické atributy, nálepky dosvědčující jejich příslušnost. Objekty mohou být individuality, kolektivy, zvláštní, univerzální, konkrétní entity nebo abstrakce. Úkolem historického vysvětlení je vyjmenovat podobnosti mezi jednotlivými objekty v daném poli. Když historik stanovil jedinečnost, rozličnost konkrétních objektů v poli nebo různost typů fenoménů, které pole manifestuje, tak poskytl formistické vysvětlení pole jako takového. Patří sem Herder, Carlyle, Michelet, romantičtí historikové, velcí vypravěči jako Niebuhr, Mommsen, Trevelyan, jakákoliv historiografie, která zobrazuje různost, barevnost, živost historického pole, což je bráno jako hlavní záměr historikovi práce. Historik tohoto ražení inklinuje ke generalizaci o povaze historického procesu jako celku.¹³⁵

Organický přístup se snaží soustředit se více na integrování poznatků historického procesu, více tak provádějí redukcionismus. Komponenty historického pole se snaží integrovat do syntetického procesu. Tato strategie má metafyzický závazek k paradigmatu mikro a makrokosmu. Historici tohoto přístupu (Ranke, Mommsen, Stubbs, Maitland atd.) strukturují narativum jako konsolidaci, krystalizaci roztroušených událostí, kladou důraz více na určité entity, individuality, které považují za důležitější, než ostatní. Idealisti, dialektici jako Hegel reprezentují tento proud a přístup.¹³⁶ Taková historie samozřejmě tenduje k determinismu, cíli, záměru.

Historická znalost dle Windelbanda je svoji povahou idiografická (vytváří obrazy), kdežto přírodní vědy jsou nomotetické (hledání zákonitostí). (W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 381)

¹³⁴ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 13

¹³⁵ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 14

¹³⁶ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 15

Mechanicismus je předchozímu přístupu podobný, má podobné záměry, ale je více reduktivní, než syntetická metoda. Mechanistická teorie explanace hledá zákony kauzality určující výsledek procesu v historickém poli. Tocqueville, Marx, Buckle jsou představiteli.¹³⁷ Kontextualismus má jako strategii vysvětlení vztahy mezi aktéry, entitami, jejich zájmy, jenž zaujímají místo v konkrétním čase. Hérodotos, Huizinga, Burckhardt patří mezi zástupce. Strategii kontextualismu je vyhnout se rozptýlenosti formismu, abstraktním tendencím organicismu, mechanicismu.¹³⁸ Zastánci tohoto proudu si vyberou konkrétní jedince, jevy hledají spojující vlákna mezi nimi, po nalezení jsou spojovány v prostoru (přírodním, sociálním), v čase (zpět i vpřed).

Vysvětlovací strategie je založena vede více k synchronní reprezentaci segmentů, sektorů procesu napříč časem. Tato tendence ke strukturálnímu, synchronnímu modelu reprezentace je podstatou kontextualismu.¹³⁹ Hayden White svým podrobným rozborem názorů autorů došel k zjištění, že liberálové i radikálové chtějí studovat historii vědecky, racionálně, ale mají naprosto rozdílné koncepty jak má taková historiografie vypadat.¹⁴⁰

I historikové, filosofové dějin, jejichž zájmy byly jasně nepolitické jako Burckhardt a Nietzsche mají však specifické ideologické implikace.¹⁴¹ Ideologické vyznění prací je proto obecně konzervativní nebo radikální¹⁴² (např. práce Spenglera, Marxe). Mechanistické vysvětlení je použito k ospravedlnění tragického tónu historie u Spenglera. V Marxovi však mechanistická strategie vysvětlení je použita k postihnutí tragických událostí historie v militantním a heroickém tónu.

¹³⁷ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 16/17

¹³⁸ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 18

¹³⁹ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 19

¹⁴⁰ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 26

¹⁴¹ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 26/7

¹⁴² Může být ještě liberální, anarchistické.

Každý myšlenkový proud 19. století si nárokoval reálnější, pravdivější vidění světa, než ostatní. Od dob francouzské revoluce až do vypuknutí 1. světové války se většina nejdůležitějších ideologických, metodologických sporů vedla mezi různými skupinami o to, jak určit realistické vyobrazení sociální reality, z čeho se může skládat. Realita jednoho člověka byla pro druhé utopíí.¹⁴³

Nyní nastal čas na celkový souhrn dosavadních poznatků, vysvětlení metodologických postupů, které chci ve své práci využít, stejně jako jejich odůvodnění, seznam problémů, které chci danými metodami a poznatky řešit.

18. století přineslo v rámci osvícenské tradice, neoklasicismu velký zájem o antiku. Právě tehdy vznikají významná díla, jsou zde počátky klasické archeologie, filologie, dějin starověkého umění atd. V 18. století se však klasická filologie profilovala jako disciplína, jejíž představitelé se často považovali za jediné kvalifikované a povolání lidi pro zkoumání starověké historie, mnohdy pokládají tento časový úsek za svůj monopol.

V evropské myšlení se tak od té doby pevně ustavil předpoklad, antika = Řecko, Řím, antika = Evropa. Historie starověku měla být exkluzivním¹⁴⁴ zkoumáním těchto dvou kulturních celků,¹⁴⁵ které byly násilím, bez empirických faktů přinuceny k příbuznosti, stejnosti v etnické i kulturní rovině.¹⁴⁶

¹⁴³ W. Hayden, *Metahistory*, John Hopkins University 1975, s. 46

¹⁴⁴ Byť samozřejmě existovaly výjimky jako F. Nietzsche, J. G. Droysen, O. Spengler, A. J. Toynbee atd.

¹⁴⁵ Na to poukazoval již Nietzsche. „*Filologie vznikla z nedostatku znalosti ostatního starověku, z falešné idealizace, z tradičního obdivu pocházejícího od Římanů. Z falešné idealizace v podobu humanitního lidství, Číňané, Indové byli humánnější.*“ (F. Nietzsche, *My Filologové*, Oikoymenh 2005, s. 57)

¹⁴⁶ Např. Fustel de Coulange pokládal Řeky a Římany za etnicky i kulturně homogenní.

Samozřejmě byli odpůrci, kritici,¹⁴⁷ autoři odlišného pojetí, ale byli v zásadě téměř neviditelní, bez většího vlivu a jsou v této pozici jistým způsobem dodnes, protože v rámci vzdělávacího systému, tyto koncepty, stereotypy o starověku často přetrvávají i na vysokoškolském stupni. Klasičtí filologové jsou většinou důkladně obeznámeni s římskou kulturou pozdní republiky, imperiálního období, případně zlatého věku Řecka. Tedy Periklovy Athény v letech 461 – 431 př. n. l., případně historií Hellady a okolních polis od řecko-perských válek do začátku nadvlády Makedonie (499-338 př. n. l.). Další úseky dějin už neznají ani „povrchně“ (tedy pouze z hlediska chronologie, politické historie), natož důkladně (tedy znalost historie skrze realie, ekonomiku, právo, vojenskou historii, archeologii atd.).

Přesto se tato dvě období staly jakoby výběrem toho nejlepšího, nejpodnětnějšího, co lze v klasické starověké historii studovat. Samozřejmě v době 18. a 19. století, kdy archeologie, epigrafika, numismatika byly buď v plenkách, nebo neexistovaly, je takový postup pochopitelný, hlubší studium je možné pouze u epoch s dostatkem písemných, archeologických pramenů. Ovšem pro moderní dobu 20. a 21. století není dobrou vizitkou přetrvávání těchto stereotypů, předsudků v akademickém prostředí, vzdělávacím systému obecně. Antika tedy nesloužila v minulosti většinou jako předmět poznání, ale jako prostředek pro legitimizaci určitého režimu (napoleonská Francie, Prusko), vysvětlení současné historické situace, často na příkladu řeckých městských států, nebo římské republiky, císařství.

18. a 19. století tak přineslo ohledně zkoumání starověku a jeho významu určité fixní ideje. Jednou z nich je například termín *Pax Romana*, nebo také *Pax Augusta* (latinsky „římský“ nebo „Augustův mír“) je označení, které zavedl britský historik Edward Gibbon pro dlouhé období relativního míru po celém území Římské říše zhruba mezi roky 27 př. n. l. (nástup císaře Augusta) a 180 n. l. (smrt císaře Marka Aurelia). V přeneseném smyslu může znamenat mír, prosazený a vynucený politickou mocí, která nemá soupeře. Tak se různá

¹⁴⁷ Nietzsche zpochybňuje koncept filologie F. A. Wolfa, zaměřené výhradně na řecko-římskou antiku. (F. Nietzsche, *My Filologové*, Oikoymenth 2005, s. 150)

dějinná období někdy nazývají Pax Mongolica, Pax Britannica nebo Pax Americana. Ve starověku bylo samozřejmě nejdůležitější Řecko, Řím.

V rámci Říma právě ono období *Pax Romana*, které bylo pro mnohé idealizovaným zlatým věkem, jiným obdobím nebyla věnována příliš pozornost, byla prostě opomíjena, ať už pro udržení platnosti autorových tezí, nebo jednoduše proto, že k jinému pojetí nebyly k dispozici zdroje. Historie Řecka měla pro změnu zlaté období od konce řecko-perských válek (499-449 př. n. l.) až do vypuknutí peloponéské války (431 př. n. l.), nebo až do roku 322 př. n. l. kdy byla Makedonci zrušena athénská demokracie. Hlavní úlohu v takto pojaté historii měla Sparta, Athény za vlády Periklea. To mělo rovněž představovat to nejlepší, nejdůležitější z řecké historie,¹⁴⁸ vše ostatní bylo okázale přehlíženo, případně považováno za úpadek, zejména tzv. helénistické období.¹⁴⁹

Jestliže v 18. století se těšilo větší popularitě zkoumání Říma, tak v 19. století díky počátku filologie získala velkou důležitost řecká historie, realie. Toto zkoumání však příliš za horizont myslitelů předchozích dob nepokročilo. Výjimku představovali do jisté míry Ranke, De Coulange a zejména Droysen. Ani oni se však nedokázali oprostit od dobových tendencí, antiku používali spíše jako zrcadlo pro současnost, helénismus byl pro ně sofistickovaná epocha,

¹⁴⁸ Řecké *poleis* v Helladě měly během obou epoch (doba poklasická, helénismus) mnoho příležitostí na soupeření (korintská, boiótská válka, soupeření s Makedonií, povstání Sparťanů na Peloponésu proti makedonskému režimu, lamijská válka, akce Sparty, Chrémonidova válka atd.) Řecké obce se mnohokrát se střetly v různých mocenských konstelacích, upadly pod nadvládu Makedonie, později Říma daleko spíše vlivem vlastní nesvornosti, neschopnosti jednat jako jedna aktivní geopolitická síla. To bylo větším problémem, než vliv environmentálních, ekonomických, populačních faktorů (např. invaze Galatů, vystěhovalectví). Dočasná hegemonie Makedonie, nebo snaha o multikulturní pojetí státu, politiky v podobě vlády Alexandra Velikého měla relativně menší vliv na vývoj řeckých *poleis*, než je prezentováno v tehdejší a většině dnešní historiografie.

¹⁴⁹ Pro ilustraci postačí výrok Nietzscheho k jednomu z duchovních otců, realizátorů helénismu Alexandrovi III. Makedonskému. „*Alexandros, zhrublá kopie a abreviace řeckých dějin, to on stvoří kosmopolitní Helény a takzvaný helénismus. Bez soutěživosti a ctižádostivosti se obec i helénský člověk zvrhne.*“ (F. Nietzsche, *My Filologové*, Oikoymenh 2005, s. 54) Je to samozřejmě opět názor vycházející z nedostatečné znalosti jak doby poklasické (404 – 336 př. n. l.) tak samotného helénismu.

ale nemohl se rovnat současnosti, neboť nebyl prostoupen duchem nacionalismu.

Vzestup Makedonie za Filipa II. Droysen rovněž vyložil na domnělém spojení militarizace státu = sjednocení národa, nacionalismus, vojenská síla jako základ státu, národa. I jeho interpretace helénistické historie byla silně ovlivněna Hegelem, přesto jeho přístup, hodnocení fenoménu helénismu stálo v přímé opozici tehdejších dominantních směrů ve filosofii, historii. I přes evropocentrické, etnocentrické předsudky k antice, helénismu, povýšení Říma na nejdůležitější říše starověku pro moderní Evropu (díky různým univerzálním filosofickým, historickým koncepcím výše popsáním) přineslo 19. století určitý pokrok. Droysen totiž jako první autor dal do centra zkoumání helénistické státy, procesy, které se v rámci období odehrávaly.

Negativa vzešlá z 18. a 19. století pro zkoumání antiky jsou zjevná a někdy přítomná i dnes. Je to nedostatečný odstup od primárních zdrojů, jejich kritická interpretace, neschopnost překročit rámec řecké, římské kultury. Úzký geografický i chronologický rámec, vytvoření dvou zlatých věků. Pro řeckou kulturu doba Periklových Athén, nebo celkově od vzniku athénské demokracie až po rozpuštění demokratického režimu v Athénách roku 322 př. n. l. Pro římskou kulturu bylo zlatým věkem císařství, od doby prvního císaře Augusta - 27 př. n. l. až po rok 180 n. l., kdy zemřel Markus Aurelius.

Pokrok ve zkoumání helénismu tak přinesli v 19. století především autoři jako Droysen a De Coulange. Prvně jmenovaný především definicí, stanovením helénistické epochy, jejím důkladným výzkumem, rozšířením významu slova helénismus. Druhý autor zaujal nejen svými výsledky, ale především metodami, kdy se odklonil od politické historie. De Coulange se totiž zaměřil se na podstatu kultur, kterou spatřoval v pochopení jejich institucí, duchovního světa, víry.

V rámci 20. století je helénismus v makrohistorické perspektivě stále hrubě podceňován, přehlížen, přednost má římská republika, císařství. Dále přežívají koncepty předchozích dob, mýty o římské republice i říši. Do centra výkladu starověké historie je stále stavěn Řím, právě díky těmto mýtům, které je třeba vysvětlit, vyvrátit. Mýty se týkají poměrně široké oblasti, stručně se dají sumarizovat myšlenkou, že pouze Řím byl vyspělý, nejlepší, jelikož porazil

ostatní, jeho státnost přetrvala staletí. Není brán vůbec v potaz vývoj dalších civilizačních okruhů, nebo udělána komparace s různými obdobími starověku.

Řím měl domněle nejdokonalejší asimilační politiku, vyšší společenskou úroveň, vnitřní vztahy mezi třídami obyvatel. Římská organizace státu byla efektivnější, než ostatní podoby státnosti, stejně jako jeho systém spojenectví, nebo systém vojenství, není třeba snad ani zmiňovat stavební, nebo technologickou úroveň. Naproti tomu helénismus je ujařmován konceptem „chladného společenství“ Clauda Lévi-Strausse.¹⁵⁰ Sofistikované a komplexní společenství byly označeny nálepkou, slabé, úpadkové, neřecké.

Helénistická kultura, historie není brána jako autentický projev,¹⁵¹ existuje úspěšná snaha ji vyčleňovat mimo rámec poznání starověké historie. Helénismus,¹⁵² osudy jednotlivých geografických oblastí byly zcela záměrně zmrazeny do jakéhosi umělého bezčasí. Rozmanitost helénismu nebyla vůbec zaznamenána, prozkoumána, komparována, pouze redukována, homogenizována, aby vyhovovala určitým metodologickým, filosofickým, ideologickým přístupům, zabývající se starověkými dějinami. Z části jde o dědictví primárních pramenů, kdy různí autoři jako Polybios, Titus Livius, Plútarchos, referovali o helénismu a jeho historii, osobnostech velmi negativně. Bohužel tito autoři tvoří velkou část korpusu primárních pramenů, které se nám zachovaly.

¹⁵⁰ S takovým použitím svého konceptu by samozřejmě autor nesouhlasil.

¹⁵¹ Který nemá nic společného s řeckou kulturou předchozí doby, viz výše *Řecký člověk a jeho svět* příspěvky od Y. Garlan, C. Mossé.

¹⁵² Řeckové klasického a helénistického období jsou v přímém rozporu. Této tezi položila základ například kolektivní práce *Řecký člověk a jeho svět* (Vyšehrad 2005), kterou editoval Jean Pierre Vernant. Např. Claude Mossé nebo Yvon Garlane však postupují velmi podivuhodným způsobem, když stavějí do opozice řeckého člověka vůči helénistickému, aniž by popsali, v čem se tedy helénistický člověk výrazně odlišuje, jaký je. Proč osobnosti, události z této epochy nemají už nic společného s tzv. poklasickým, nebo klasickým obdobím.

Tento nedostatek však mohl být již ve 20. století kompenzován dostatečným prozkoumáním dalších zdrojů k helénistické historii (epigrafika, numismatika, archeologie atd.), zejména zde však chyběla snaha ukázat i jiné autory, než ty, kteří měli silně šovinistické, rasistické sklony. Bohatství antických filosofických proudů, historiků se řídilo a bohužel dodnes do značné míry řídí tradicí i konvencí ve výběru pramenů, nebo v chronologii helénismu, která dodnes neexistuje v moderní podobě. Přitom jak římské, tak především řecké prameny poskytují ke starověku množství dokladů kosmopolitismu, odporování otroctví, tupému šovinismu, jedinečnosti řecké kultury atd.

Například řecký historik Eforos ocenil ve 4. stol. př. n. l. Skythy, jako prosté, spravedlivé, štědré, skromné a vysoce ctnostné pokolení. Dramatik Aischylos v 5. stol. př. n. l. označil skythské nomády za spravedlivé, spořádané, pohostinné a morálně nadřazené zámožným a politicky pokročilým Řekům. Strabón napsal v obdobném duchu, že Skythové jsou nejpřímějším národem, který je nejméně náchylný k nepravostem, mnohem skromnější a nezávislejší než Řekové.¹⁵³

Je tedy jasné, že k primárním pramenům se nedá přistupovat bez znalosti sekundárních pramenů a především bez vědomostí o reáliích starověkého světa, protože poté vzniká pouze reprodukce, nikoliv reflexe starověké historie, jejich událostí, osobností. To je mým cílem, používat primární prameny pouze v nezbytné míře, převahu budou mít sekundární prameny, neboť ty přinášejí nové informace, koncepce, interpretace v českém prostředí mnohdy dosud nereflektované.

Mojí metodou bude tedy pečlivá komparace primárních, sekundárních pramenů, kritický rozbor informací i koncepcí, které různí autoři zastávali. Metody, které hodlám při zpracování látky použít, budou vycházet z několika proudů. V rámci antropologie je to již výše zmiňovaný kritický diskursivní rozbor textů, vymezení se vůči etnocentrismu, evropocentrismu. Odmítnutí koncepcí nacionalismu, kolonialismu aj. při výkladu helénistické historie. Chci se opřít o interpretativní přístup, převzít metody z francouzské historické školy *long durée* (strukturalismus). Tedy klást mimo politické historie důraz na reálie, poznání

¹⁵³ I. Budil, *Úsvit Rasismu*, Triton 2013, s. 561

sociální, ekonomické struktury zkoumaných společností, postupného vývoje a změn v rámci helénistického období. Používat mezioborový přístup k poznání.¹⁵⁴

Zároveň se však chci obrátit k důkladnému prozkoumání zlomových událostí (alternativních scénářů), významným historickým osobnostem (v tomto se s francouzskou historickou školou rozcházím), neboť primární prameny nám osudy těchto osobností často zkreslily. V kombinaci se sekundárními prameny povede tento přístup k nové interpretaci, která odhalí častou nedostatečnost, předpojatost primárních pramenů.

Po dlouhém období nemilosti je narativní historie opět v módě. Ale i kdyby fungovala pouze tak, jak mnozí tvrdí, tedy kdyby pouze vřazovala minulé události do nějakého uměle vytvořeného rámce, nebyla by to sama o sobě žádná vada. Narativní historie nás totiž může přiblížit myšlenkovému světu samotných obyvatel doby.¹⁵⁵ Narativní historie rovněž našla později i zastání v rámci francouzského prostředí, když Jacques Le Goff (třetí generace školy *Annales*) vyzýval ke kombinaci obou přístupů (tedy strukturální a narativní historie). Toto jsou tedy moje metody ke zpracování tématu helénistické epochy.

Na základě dosud uvedených poznatků, metodologických přístupů stručně vymezím svoje výzkumné úkoly k tématu historie helénismu a jeho svět. Stanovím nově geografické hranice helénismu, neboť je tento jev, období pojímáno často pouze optikou, východního, západního Středomoří, dominuje buď úhel pohledu Říma, nebo vývoje Hellady, málo je zohledněna role helénistických států, ostatní kulturní celky většinou chybí, nebo nemají významnější zastoupení.

¹⁵⁴ Ukázková a zásadní je pro mě práce *Řecký člověk a jeho svět*, což je kolektivní dílo italských, amerických, francouzských, anglických autorů (editor. J. P. Vernant). Komplexně přes různé obory se zabývají problémy řecké historie, podstatou řecké kultury, jejími změnami v průběhu delšího časového období (které se pohybuje v rámci doby klasické, poklasické, počátky helénismu).

¹⁵⁵ T. Holland, *Rubikon*, Dokořán 2005, str. 20

Stanovím aktualizovanou chronologii helénistického období v rámci jednotlivých celků, neboť odlišný vývoj v jednotlivých regionech neumožňuje používat na tento jev jednotné časové zařazení. Chci především sledovat, interpretovat zásadní události vývoje, sledovat procesy kulturních změn, synkretické procesy s ohledem na jedinečnost vývoje v jednotlivých geografických oblastech. Moje perspektiva bude zohledňovat kromě helénistických států i další kulturní celky.

Pomocí těchto zkoumání chci poukázat na častou vzájemnou provázanost jednotlivých regionů z hlediska historických událostí, kdy je nemožné pochopit změny v historii bez znalosti událostí v jiném regionu. Bez těchto znalostí, rovněž nelze komparovat význam jednotlivých regionů, jejich úlohu v procesu vývoje helénismu. Chci se na základě výše uvedených metod zabývat zobecněním a interpretací empirických dat v mezikulturní a historické perspektivě v rámci helénistické historie.

3 HELÉNISMUS

Samotné období helénismu přineslo řadu změn pro vývoj světa a jeho historie. Mnohé tyto události však byly vyústěním již déle trvajících procesů, který byl započat v předchozím období. Katalyzátorem pro urychlení a dosažení těchto změn (mísení etnik, náboženský synkretismus, synoikismos, růst populace, zakládání nových měst, rozšiřování starých, hospodářské a technologické novinky atd.) byla především úspěšná anabáze, vláda Alexandra Velikého, následná expanze Makedonců a Hellénů v oblasti východního Středomoří. Což neznamena, že by se v západním Středomoří nebo i v jiných částech světa neděly důležité události či změny, ať už za nimi stáli Řekové či nikoliv.

Teď se však zaměřím především na události ve východním Středomoří, Střední Asii, krátce rovněž na Indii, Arabský poloostrov, černomořskou oblast, helenizační vlivy v Illyrii a Thrákii. Teprve poté se přesunu do oblasti západního Středomoří, kde se rozhodlo o osudu antického světa.

Krátce se ještě pokusím shrnout periodizaci helénismu tak, jak ji chápu a budu popisovat. Helénismus jsem v historické rovině rozdělil orientačně do tří období, ačkoliv jsem si vědom úskalí, která to přináší. Každé území procházelo tímto obdobím v jiných letech, které se vůbec nemusí krýt s jinou oblastí.¹⁵⁶ V rámci Hellady byly některé regiony v tom samém časovém období v úpadku, bez výrazné politické či hospodářské moci, jiné nabyly postupně na síle.

Těchto příkladů by se dalo najít v každé oblasti více. Přesto jsem se pokusil rozčlenit období helénismu pro východní Středomoří následovně. Rané formativní období probíhalo v letech 336 – 281 př. n. l., střední období 281 – 221 př. n. l., pozdní období 221 – 129 př. n. l. Samozřejmě je nutné si uvědomit, že je to pouze pomocné dělení. Jsem si naprosto vědom obtíží, které může tento evolucionistický model pohledu na historii vyvolat.

¹⁵⁶ Například stanovit rozčlenění historie západního Středomoří do období klasického, poklasického a helénismu je značně náročné.

Každé období mělo v některých momentech své vrcholné události, které měly velký význam a v jiném období nebyly důležitostí překonány. Kromě historické roviny vývoje helénismu, jsem musel události, zkoumané celky rozdělit i geograficky. Stále totiž přetrvává onen kanón klasiků historie a filosofie, kteří se zaměřují v rámci helénismu pouze na východní Středomoří, maximálně na západní Středomoří. Zcela ignorují ten fakt, že různé závažné události a změny,¹⁵⁷ proběhly mimo tyto oblasti, podněty vzešly mimo ně. Proto je nepochopitelné zkoumat východní Středomoří a vynechat přitom helénizační vlivy na Balkánu (Ilýrie, Thrákie), Arabském poloostrově.

Rovněž nelze chápat vývoj helénistických států na Východě bez sledování, znalosti historie Indie, Střední Asie, v minimálním množství i Číny. Především je však nutné sledovat vztahy mezi jednotlivými geografickými celky, to jak se ovlivňovaly navzájem, vyniknou tak jednotlivé vztahy, paralely, příčiny vývoje. Zejména spojitost událostí regionů Střední Asie, severního Černomoří, jejich dopad na východní a západní Středomoří.

Teprve poté je možné se v rámci helénistické historie přesunout do západního Středomoří, kde rovněž vlivem tradice sahající do 15. století až k Machiavellimu vidíme, respektive většina historiků, chce vidět pouze Řím, nebo Kartágo jejich soupeření o hegemonii. Přitom se tak opomíjí důkladnější zkoumání a poznání ostatních kulturních celků, zejména Samnitů, ale i italských, sicilských Řeků,¹⁵⁸ nemluvě o Etruscích, Keltech, kteří jsou vždy vyčleňováni do jakési separátní úlohy a studia. Teprve makrohistorickým přístupem lze podrobněji poznat, definovat, dějiny helénismu, dospět ke klíčovým bodům vývoje, stanovit jeho případné alternativy.

Na to se v následujícím textu zaměřím, po historické rovině, opět přijde část zaměřená na reálie, neboť helénistickou historii nelze odtrhávat od materiální, intelektuální základny, ze které vyrůstala. Rovněž znalost reálií pomáhá při interpretaci událostí v době helénismu, ať jde o znalosti

¹⁵⁷ Migrace etnik, vytvoření nových států atd.

¹⁵⁸ Dodnes nejsou k dispozici kontinuální dějiny západního Středomoří z hlediska řeckých států.

geografické, numismatické, ekonomické, vojenské, religiózní atd. Proto je nutné historii zkoumat detailně a myslet na limity generalizací, brát rozdělení epochy do jakéhosi začátku, vrcholného období a úpadku jako orientační. Ostatně helénismus dle mého názoru úpadkové období ve vlastním smyslu nezažil, byl zničen zvnějšku, jeho potenciál nebyl naplno využit a naplněn, mohl se ještě dále rozvíjet. Ale o těchto událostech a úvahách bude pojednáno ještě na jiných místech.

3.1 Helénismus ve východním Středomoří

Vraťme se na začátek helénistické epochy, která začíná nástupem Alexandra III. Makedonského (*356 př. n. l.) na trůn v roce 336 př. n. l., jeho otec Filip II. byl sice v říjnu usmrčen, ale zanechal svému synovi fungující stát, vynikající armádu, mnoho spojenců, postavení hegemona v Helladě. Navíc vyslal ještě za života 11 000 vojsko do Malé Asie pod velením Parmenióna, Attala jako předvoj pro budoucí invazi do perské říše.

Alexandr III. Makedonský po smrti svého otce Filipa II. nebyl jediným kandidátem na trůn, ale rozhodující slovo měl sněm vojska, generálové - ti se přiklonili na jeho stranu, podporovali ho zejména generál Parmenión a státní tajemník Antipatros. Alexandr se zbavil všech svých možných soupeřů (především Attala v Malé Asii, velitel předvoje a otec Filipovy ženy Kleopatry), ale především v roce 336 př. n. l. popravil Amyntu IV., tedy syna makedonského krále Perdiky III., kterého Filip nepovažoval za hrozbu, ačkoliv vládl místo něj. Amyntás IV. po sobě zanechal dceru Eurydiké.

Alexandr však nesouhlasil s postupem své matky Olympiady, která nechala zabít dceru Filipovy ženy Kleopatry (která spáchala sebevraždu). Mnohem důležitější postavy (kde si navíc můžeme být více jistí jejich historickým významem a existencí¹⁵⁹) jsou princové z Lynkéstidy. Héroménes, Arrhabaios, Alexandr, synové makedonského krále Aëropa II. (vládl 399-393 př. n. l.), kteří byli podezříváni ze spolupráce s vrahem Filipa, Pausániem. První dva prince nechal zabít, Alexandra však ponechal naživu, dokonce mu odpustil a svěřil mu velení armády v Thrákii. Antipatros s ním zasnoubil svoji dceru.

Alexandr se poté vypravil do Thessalie, která se stejně jako jiné státy vzbouřila a nepovažovala předchozí podřízení se Filipovi, stejně jako veškeré smlouvy, za platné. Alexandr si tak musel vymoci jejich platnost silou. Průsmyk mezi horou Olympos a Ossa, který Thessalové bránili, Alexandr obešel, ráno se mu Thessalové vzdali, podřídili a dali mu k dispozici svoje oddíly jezdeckva.

¹⁵⁹ Hypoteticky měl Filip II. s Kleopatrou nejen dceru, ale i syna jménem Karános. O této skutečnosti je však přesvědčen pouze starověký historik Justinus, Satyros, jiné zdroje ho neuvádějí, z moderních historiků ho bere v potaz Peter Green.

Alexandr poté protáhl Thermopylami, přišel až do Korintu, kde byl na zasedání korintského spolku (které inicioval) potvrzen v otcově funkci velitele s neomezenou pravomocí na tažení proti Peršanům. Dohoda, kterou Alexandr uzavřel s řeckými státy, opět zachovávala zásady jako nenásilné řešení sporů, svobodná plavba na moři a zákaz převratů, změn ústav, konfiskací, přerozdělování půdy, vyhánění a popravování osob. Řecké státy měly být svobodné, autonomní. Kdo by se provinil, měl být ze společného míru vyloučen.

Z jedné (pseudo)Démosthenovy řeči však vyplývá, že si Makedonci s dodržováním podmínek smlouvy příliš hlavu nedělali. Odvažovali se vplouvat do Peiraiea, Alexandr zrušil demokratickou ústavu v achajské Pelléně. Vypudil většinu občanů, majetek dal otrokům, zápasníka Chairóna učinil tyranem.¹⁶⁰ Na jaře roku 335 př. n. l. se Alexandr vypravil proti severním kmenům na hranicích Makedonie. Vyrazil z Amfipole proti nezávislým Thrákům, po jejich podmanění porazil Tribally, došel až k Dunaji.

V noci řeku překročil a porazil Gety, kteří mu předtím bránili přechodu. Poté vyrazil do Illýrie, kde porazil krále Kleita (vládl kmeni Dardanů) a Glaukia (vládl kmeni Taulantiů). Po zabezpečení severní hranice se musel Alexandr vrátit zpět do Řecka. Thébané a jiní Boióťané se rozhodli oblehnout makedonskou posádku na Kadmei, tvořenou převážně žoldnéři. O makedonském králi dlouho nebyly žádné zprávy, mnozí uvěřili jeho údajné smrti. I ostatní řecké státy měly Théby podpořit, iniciativu vyvíjel i Démosthénés, který měl podle Aischína spolupracovat s Peršany. Perský král Dáreios III. totiž poslal do Řecka množství peněz a podněcoval ostatní obce k odtržení se od Makedonie, což bylo v rozporu s jeho předchozí politikou, kdy Athénám peníze odpíral, když o ně žádaly.

Nyní však poslal bez žádosti Athén 300 talentů, které město odmítlo. Peníze získal Démosthénés. Aischínes ho následně obvinil z toho, že část peněz zpronevěřil a nepoužil na dané účely. Například chybělo 5 talentů k

¹⁶⁰ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 89

částce, za kterou byli ochotní žoldnéři vydat Kadmeiu. Rovněž odmítl zaplatit Arkadánům 10 talentů, ačkoliv byli ochotní přijít na pomoc Thébám.¹⁶¹

Athény Thébám nijak nepomohly, přestože přijaly usnesení na jejich podporu. Pomoc Arkadů vyrazila příliš pozdě, Aitólové ani občané Élidy nestihli vyrazit. Alexandr rychlým pochodem za necelé dva týdny přišel před Théby, utábořil se před posvátným hájem hérao Ioláa a čekal, že ho Thébané požádají o odpuštění. Místo toho byl jeho tábor napaden četnými oddíly jezdeckva a lehkooděnců, které však pomocí krétských střelců a oddílů lehkooděnců odrazil.

Thébané byli v prekérní situaci. Obehnali sice Kadmeiu dvojitým valem, ale stále jim z ní hrozil útok, Alexandrovo vojsko posílené o Fóky a některé Boióťany bylo připraveno zaútočit na město. V bitvě, která se ve městě odehrála, byli Thébané a jejich spojenci poraženi. Město bylo zničeno, 6000 Thébanů zahynulo,¹⁶² zbytek byl prodán do otroctví. Z města zbyla jen akropole Kadmeia, dům básníka Pindara (jeho potomci), chrámy bohů a samozřejmě hostinní přátelé Makedonců, jinak byla zkáza města absolutní.

Zničení velkého města, ať již šlo o Milétos nebo Sybaris, bylo v řeckém světě ojedinělou událostí. Alexandr tím tak mohl zastrašit všechny případné odpůrce a odradit je od sabotování jeho výpravy do Asie. Navíc posílil svoje spojence v Boiótii, když nechal znovu vybudovat a opevnit města Orchomenos a Plataje. Élidané přijali zpět svoje vyhnance, Arkadové se vrátili zpět domů a odsoudili k smrti ty, kteří prosazovali vyslání pomocné výpravy.¹⁶³

Athéňané se dozvěděli o zničení Théb během slavení mystérií. Ve městě nastala panika, bylo rozhodnuto o vyslání 10 poslů k Alexandrovi, kteří mu měli blahopřát k návratu ze severu a potrestání vzpoury Théb. První usnesení hodil Alexandr na zem, přijal až to druhé od Fókióna. Alexandr poté napsal dopis, ve

¹⁶¹ *Aeschines*, UNIVERSITY OF TEXAS PRESS 2000, s. 245

¹⁶² P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 89

¹⁶³ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého* (přel: Jaromír Bělský, nadále budu používat tento překlad), Svoboda 1972 s. 39

kterém vyžadoval vydání Démosthéna, Lýkurga, Charidéma, Hypereida, Polykleita, Charéta, Efialta, Diotíma a Moroikla,¹⁶⁴ jinými slovy protimakedonské politiky a viníky porážky u Chaironéie.

Athény však prosbami přesvědčily Alexandra, aby upustil od jejich vydání. Do vyhnanství byl na jeho příkaz poslán pouze Charidém (který byl jediný schopný velitel), jenž se v Asii stal okamžitě jedním z vysokých velitelů Dáraia III. Na jaře roku 334 př. n. l. se Alexandr vypravil do Asie, překročil Helléspont s 32 000 pěšáky a 5000 jezdci. Korintský spolek přispěl do pozemního vojska 7000 pěšáky a 600 jezdci. Daleko větší přínos byl ze strany řeckých spojenců v loďstvu, kteří poskytli 160 triér. Oproti 60 makedonským plavidlům tak tvořili převážnou část flotily.

V Sígeiu Alexandra athénský velitel Charés ověnil zlatým věncem. Alexandr navštívil hrob hrdiny z trojské války Protesiláa, vykonal v Tróji oběti za zdar výpravy, ozdobyl hrob Achilleův. Přihlásil se tak k tradici homérských Achájů, jelikož se považoval za potomka Achillea, od něž odvozoval původ i vládnoucí rod Molossů z Épeiru, odkud po matce Olympiadě pocházel. V Malé Asii bylo i další vojsko pod velením Parmenióna. Jenže z původních 10 000 pěšáků a 1000 jezdců ubylo vlivem neúspěšných operací několik tisíc mužů.

Parmenión neúspěšně obléhal Kyzikos, rhodský generál Memnón v perských službách ho porazil (ačkoliv sám obdržel od krále 5000 žoldnéřů, ani on Kyzikos nedobyl). Makedonský generál Kalás byl několikrát poražen v Troádě. Pouze město Abýdos bylo v makedonských rukou.¹⁶⁵ Alexandr si vzal na cestu k řece Graníku pouze makedonské vojsko; vojáky z vazalských království a kmenů a řecké žoldnéře nechal za sebou, určil je k posádkové službě (kromě jízdy a krétských lučištníků). Obranu satrapií v Malé Asii zajišťovali různí Peršané, významné místo ve správních funkcích měl i Memnón, který vlastnil statky na severozápadním pobřeží Asie.

¹⁶⁴ Ibidem, s. 39

¹⁶⁵ P. Briant, *From Cyrus To Alexander*, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns 2002, s.

Hlavní úlohu a rozhodující slovo měli Spithridatés (satrapa Iónie a Lýdie) a Arsités (satrapa Helléspontské Frýgie). Oba dva chtěli jedním rozhodným útokem zahnat nepřítele do moře. Přidali se k nim se svými vojsky okolní správci. Memnón dával přednost strategii spálené země a útoku na Řecko a samotnou Makedonii. Nebyl vyslyšen a jeho strategický plán se stal předmětem pohrdání u nadřízených satrapů.

Peršané měli k dispozici během května roku 334 př. n. l. v bitvě u Graníku 10 000 jezdců. Arriánův údaj o 20 000 cizích pěších žoldněřích (*xenoi mistophoroí*) v perském vojsku nemusí být vůbec přehnaný, jak se domnívá Pavel Oliva a jiní badatelé. 10 000 byli bezpochyby řečtí hoplité, druhou polovinu mohli tvořit peltasté a střelci z různých regionů – Mýsové, Bithýnští Thrákové, Kárové atd.¹⁶⁶ Peršané vyrazili ze správního města Daskylión, protáhli poté městem Zeleia, našli si vhodné místo pro tábor, bitvu u řeky Graníkos,¹⁶⁷ kde útočníci budou muset překonat proud řeky a strmý břeh při výstupu.

Alexandr měl k dispozici okolo 30 000 pěšáků a lehce přes 5100 jezdců. V bitvě Peršané umístili k břehům jezdecko a pěchotu na lehce vyvýšenou pláň za ním. Alexandr vyslal přes řeku na pravém křídle předvoj složený z jezdeckta lehké pěchoty, zbytek vojska měl pomalu překročit řeku za ním. Peršané posílili střed, chtěli předvoj zahnat zpět do řeky, tím oslabili svoje pozice vlevo. Alexandr a jeho makedonští jezdcí obchvatem z křídla zaútočili. Postupně perskou jízdu porazili, místo jejího pronásledování se Alexandr rozhodl zničit řecké žoldněře. Ti žádali milost. Ale Alexandr jim nevyhověl, chtěl tak dát výstrahu ostatním Řekům, aby se nenechali najímat od ostatních. Makedonská falanga zaútočila čelně, jezdecko z křídel a týlu. V prudkém boji padl Alexandrův kůň zasažen do žeber mečem, ale z 10 000 hoplítů jich přežilo jen

¹⁶⁶ Navíc by rozdělení žoldněřů na 10 000 řeckých hoplítů a 10 000 lehké pěchoty vysvětlovalo, proč hoplité zbyli na konci bitvy sami, lehká pěchota a jezdecko totiž mohlo snadno prchnout.

¹⁶⁷ Podrobněji viz M. Thompson, *Granicus 334BC: Alexander's First Persian Victory*, Osprey 2007

2000. Byli odesláni na nucené práce do Makedonie.¹⁶⁸ Alexandr poté obsadil Sardy a Efesos a při postupu okolo pobřeží i jiná města. Oligarchie a tyranové byli nahrazováni demokraciemi. Musel obléhat Mílétos, ale zakrátko se mu město i posádka řeckých žoldnéřů vzdala.

V této fázi války byl Alexandr pořád značně zranitelný, neměl odpovídající námořní síly proti perské flotile, skládající se ze 400 lodí a hlavně zkušených posádek. Neměl dost financí na placení athénskému loďstvu, a tak ho postupně rozpustil až na pár lodí, sloužících k dopravě obléhacích strojů.¹⁶⁹ Memnón obdržel od perského krále vrchní velení a ujal se obrany Halikarnássu a měl k dispozici perské vojsko i řecké žoldnéře. Až na podzim město po urputném boji padlo. Makedonci utrpěli celkem citelné ztráty při výpadech a bojích s obránci a samotné ovládnutí města jim strategicky neposkytovalo žádnou výhodu (navíc Peršané ovládali dvě citadely ve městě a ostrov Kós). Správou Kárie byla pověřena Ada sestra Maussóla, hlavní moc měl však velitel posádky tvořené makedonskými jezdci a řeckými žoldnéři.

Lýdům bylo vráceno jejich zřízení, zachovány stejné daně, v Sardech byla opět ustanovena posádka se správcem oblasti a s výběřčím daní. Lýdové, noví poddaní krále Alexandra, byli i tak vděční. Poskytli mu 2600 pěšáků a 300 jezdců.¹⁷⁰ Alexandr postupně posiloval, budoval svoje postavení v Malé Asii, zvětšoval svoje vojsko o řecké žoldnéře i místní dobrovolníky, obdržel i posily z Makedonie. Memnón, který unikl z obléhání Halikarnássu, na jaře roku 333 př. n. l. vypracoval další plán. Ten spočíval v postupném dobytí Egejských ostrovů a následném vylodění na ostrovu Euboia, kde ho měl čekat spartský král Ágis III.

Perské loďstvo zahájilo ofenzívu, Memnón se zradou zmocnil Chiu a Lesbu, až na město Mytiléné.¹⁷¹ To začal obléhat a postaral se o naprostou

¹⁶⁸ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 95

¹⁶⁹ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 96

¹⁷⁰ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 206

¹⁷¹ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 69

blokádu města; po jeho úmrtí na neznámou nemoc (někdy mezi červnem-srpnem) se velení ujal Autofradatés a Farnabazos. Tato událost, která znamenala zásadní zvrat v průběhu války, je často opomíjena. Memnón dobře chápal sílu i slabiny Alexandrova vojska a jeho plánů a byl mu schopen klást účinný odpor. Jeho plán na dobytí egejských ostrovů a přenesení války mimo Asii a spojení s řeckými silami měl velkou šanci na úspěch. Poté se už nenašel v perském vojsku velitel, který by měl schopnosti Memnóna.

Mytiléné sjednala po dlouhém obléhání kapitulaci. Na moři operovaly také perské lodě pod velením Thýmóndy, nevlastního syna Mentróra (bratr Memnóna), který se spojil v srpnu s loďstvem Farnabaza.¹⁷² Mytiléné byla obsazena vojskem a odsouzena k pokutě. Farnabazos poté odplul s cizineckými žoldnéři do Lykie, Autofradatés se vypravil k dalším ostrovům. Dáreios však oslabil jejich pokračující akce tím, že vyslal Thýmóndu, aby přejal od Farnabaza cizí žoldnéře.¹⁷³ Farnabazos obdržel úřední moc Memnónovu, tedy vrchní velení v oblasti, předal žoldnéře a odplul za Autofradatem. Po setkání s ním byl vyslán Peršan Datamés s 10 loďmi ke Kykladským ostrovům, Farnabazos a Autofradatés se 100 loďmi vypluli k ostrovu Tenedos, který získali na svoji stranu.¹⁷⁴

Alexandr nemohl na námořní ofenzivu Peršanů nikterak reagovat. Hégelochos, kterému zadal znovu vytvořit námořní sílu, neměl dosud tak velké loďstvo, aby se mohl pustit do akce. I přes Memnónovu smrt námořní tažení pokračovalo, zatímco král Dáreios se osobně ujal velení a shromažďoval pozemní vojsko, které chtěl odvést k pobřeží a konfrontovat tak makedonskou armádu.¹⁷⁵

¹⁷² P. Briant, *From Cyrus To Alexander*, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns 2002, s. 825

¹⁷³ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 70

¹⁷⁴ Ibidem, s. 70

¹⁷⁵ P. Briant, *From Cyrus To Alexander*, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns 2002, s. 827

Dáreios si uvědomoval význam Malé Asie, proto spěchal do Kilikie, místo aby čekal na veškeré branné síly ze středu říše, povolal si právě proto k sobě žoldnéře z Malé Asie, a pravděpodobně i z Egypta, neboť u něj byl přítomen Sabakés, satrapa Egypta.¹⁷⁶ Naštěstí Antipatros postřehl nebezpečí a perský strategický záměr. Próteás (makedonský námořní velitel) shromáždil na jeho rozkaz z Euboie a Peloponnésu válečné lodě, které měly sloužit k obraně ostrovů i samotného Řecka.¹⁷⁷

Próteás se po zprávě o poloze Datama a jeho 10 lodí u ostrova Sifnu vydal se k ostrovu Kythnos s 15 loděmi od Chalkidy a pozoroval foinické lodě, aby o nich získal více informací. Viděl, že Datamés nemění svoji pozici, proto těsně před svítáním podnikl útok na jeho lodě, 8 jich zajal, Datamés uprchl se 2 triérami k ostatnímu perskému loďstvu.¹⁷⁸ Alexandr získal část Kappadokie k řece Halys, podřízenost mu slíbila Paflagonie, která měla poslouchat jeho správce Frýgie jménem Kalás.

Alexandrův velitel Parmenión byl poslán do Kilikie, sám Alexandr se rovněž na jejím dobytí podílel. Mezitím Ptolemaios a Asandros porazili Orontobata v Halikarnássu, který ovládal i Myndos, Kaunos, Théru, Kallipolis, Kós a Tropion.¹⁷⁹ Perská flotila se zdržovala v blízkosti Chiu. Zde zanechali Autofradatés a Farnabazos posádku, část lodí poslali k ostrovu Kós, část k Halikarnássu, sami pluli se 100 nejrychlejšími loděmi k Sifnu. Tam za nimi přišel lakedaimónský král Ágis s jednou triérou, žádal je o peníze na válku a pěší i námořní síly, s nimiž by mohl odjet na Peloponnésos.¹⁸⁰

Z Asýrie se roku 333 př. n. l. blížil Dáreios v čele vojska, jehož „obludný počet“ mohl dosahovat až 250 000 mužů. Alexandr ustupoval k jihu, Dáreios

¹⁷⁶ P. Briant, *From Cyrus To Alexander*, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns 2002, s. 828

¹⁷⁷ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 70/1

¹⁷⁸ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 71

¹⁷⁹ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 75

¹⁸⁰ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 87-8

prošel Kilikíí a dorazil k Issu, městečku u ústí řeky Pinaros. Alexandr se záhy obrátil, aby Dáreiovi čelil, v listopadu roku 333 př. n. l. byla na úzké pobřežní rovině svedena bitva u Issu, v níž neměla perská armáda šanci využít své početní převahy. Na pravém křídle perské síly jasně vítězily, jejich útok zastavil až později protiútokem řeckých žoldnéřů Parmenión, ale nalevo Alexandr prorazil až k družině Dáreia, který z bitvy uprchl.

Po čase jej následovalo i jeho vojsko, které si vedlo do té doby i přes problémy dobře. Alexandr se zmocnil Dáreiovy rodiny. Část doprovodu i s pokladnou uprchla do Damašku, kam dorazil Parmenión a zmocnil se bohaté kořisti. Bitva u Issu ztížila Dáreiovi situaci, protože perští velitelé museli opustit ostrovy, které dobyli. Kyperské a foinické lodě se vrátili na mateřské základny a v Sidónu se pak připojily na stranu Alexandra.

Arados, Byblos, Sidón a další fénická města kapitulovaly, celkem 80 fénických lodí se přidalo k Alexandrovi.¹⁸¹ Odpor kladl pouze Tyros. Po zprávě o bitvě u Issu odplul Farnabazos s 12 triéry a 1500 žoldnéři k Chiu, kde se obával převratu. Autofradatés dal Ágidovi 30 talentů stříbra a 10 triér. Obojí odeslal Ágis svému bratru Agésiláovi k mysu Tainaru na Peloponnésu.¹⁸² Agésiláos měl podle pokynu svého bratra vyplatit námořníkům žold a plout na Krétu urovnat tamější poměry.

Ágis se mezitím vydal k Halikarnássu, kde přijal do vojska 8000 žoldnéřů, kteří přežili bitvu u Issu, vypravil se rovněž na Krétu, kde ovládl většinu obcí.¹⁸³ Z bitvy u Issu se zachránil nejen Dáreios se 4000 muži, ale také několik jeho velitelů s jednotkami žoldnéřů. Thýmóndas, Aristomédes, Bianór a Amyntás uprchli do města Tripolis ve Fénicii. Amyntás, syn Antiocha, byl makedonský generál, podezříváný z přípravy smrti krále Filipa. Z podnětu Dáreia zprostředkoval komunikaci s Alexandrem z Lynkéstidy, který měl

¹⁸¹ P. Briant, *From Cyrus To Alexander*, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns 2002, s. 828

¹⁸² Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 88

¹⁸³ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 99

Alexandra Makedonského zabít, za což měl obdržet pomoc na získání makedonského trůnu.

Spiknutí v zimě roku 333 př. n. l. Alexandr Makedonský odhalil. Bratrance z Lynkéstidy pouze uvěznil (zemřel až v roce 330 př. n. l. v Drangiáně), neboť si nechtěl popudit Antipatra, který by určitě nelibě nesl zprávu o smrti budoucího zetě. Amyntás se vypravil s 4000 řeckých žoldnéřů na Kypr a poté do Egypta, který chtěl ovšem získat pro sebe. Brány Pelúsia mu byly otevřeny, neboť přicházel s autoritou krále Dáreia. Vydal se k Memfidě, připojili se k němu mnozí Egyptané, s nimiž porazil perského satrapu jménem Mazakés.

Ten ovšem nebyl zcela zničen. Počkal si, až Amyntovi vojáci budou rozptýlení při plundrování města, učinil výpad a větší část pobil, včetně Amynta. V Egyptě byla ostatně vůbec pestrá situace, vládce města Saje (Memfis a pravděpodobně velké části Dolního Egypta), Khabaš (388 - 335 př. n. l., někdy nazývaný též Chabaš), bojoval proti Peršanům, vydal se i do království Kušitů. Jeho invaze byla ovšem neúspěšná, kušitský vládce Nastasen (335 - 315/310 př. n. l.) ji odrazil a získal velkou kořist včetně mnoha lodí.

Alexandr získal po ovládnutí drtivé většiny Fénicie další posily - 9 triér z Rhodu, 3 ze Soloi a Mallu, 10 z Lykie, padesátiveslice z Makedonie. Brzy poté připluli kyperští králové se 120 lodmi.¹⁸⁴ Neměli ani tak moc strach z Alexandra, jako se spíše těšili na možnost zničit jednoho ze svých obchodních konkurentů. V lednu roku 332 př. n. l. začalo obléhání Tyru. V Egejských vodách operovala nová makedonská flotila pod velením Hégelocha a Amfotera, která se brzy přemístila k pobřeží Malé Asie.

Perská flotila o 100 lodích vymáhala peníze na Mílét'anech, Farnabazos dál držel Chios a umisťoval posádky na Kykladských ostrovech (Andros, Sifnos). Jiná flotila perských lodí byla vedena Aristomémem, který na rozkaz Dáreia měl dobýt Helléspont a potápět nebo zajímat lodě. Aristoménes byl však

¹⁸⁴ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 96

makedonskou flotilou poražen.¹⁸⁵ Ačkoliv se mohlo zdát, že boj na moři je díky mistrné strategii Alexandra¹⁸⁶ u konce, tak námořní boje trvaly až do konce roku 332 př. n. l.

Zatímco na vlnách Poseidóna spěl konflikt spíše ke konci ve prospěch makedonských zbraní, na zemi nebylo ještě zdaleka rozhodnuto. Dáreiovi generálové, kteří přežili bitvu u Issu, obsadili strategicky důležitá města, jiní přibrali posily z různých kmenů, cvičili je pod svým velením.¹⁸⁷ Perští generálové přibrali posily z mladých vojáků Kappadokie a Paflagonie, pokoušeli se získat zpět Lýdii. Správce Lýdie Antigonos, ačkoliv mnohé vojáky z posádek poslal jako posily Alexandrovi, stejně vytáhl do boje a ve třech bitvách perská vojska porazil.¹⁸⁸

V červnu roku 332 př. n. l. padl Tyros, obyvatelé, jež bitvu přežili, byli prodáni do otroctví, 8000 bylo zabito, 30 000 prodáno do otroctví. Tehdy se Rhodos vzdal Alexandrovi i se všemi přístavy. Nicméně přítomnost makedonské posádky byla ostrovu ku prospěchu, zabránila občanské válce. Ostatní Alexandrovi velitelé využili vítězství u Tyru k vlastní aktivitě. Kalás napadl Paflagonii, Antigonos Lykaonii, Balakros porazil Hydarna, Dáreiova satrapu, a získal od něj Milétos. Amfoteros a Hégelochos získali ostrovy mezi Achájou a Asií na Alexandrovu stranu.¹⁸⁹

Makedonská armáda tak získala definitivně převahu a vítězství na moři, na zemi se ujala iniciativy, získala důležité regiony. V říjnu roku 332 př. n. l.

¹⁸⁵ P. Briant, *From Cyrus To Alexander*, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns 2002, s. 829

¹⁸⁶ Alexandr se nemohl s perskou flotilou měřit, neměl ani finance udržovat stávající loďstvo na začátku tažení, proto ho rozpustil. Obsadil hlavní základny perského loďstva, nebo mu zabránil podporovat pozemní síly (jako u obléhání Milétu) a tím ho vyřadil z akce bez větších bitev! Sun Tzu by na Alexandra byl pyšný, splnil v námořní válce téměř jeho zásadu, že největší vítězství je, když porazíš protivníka bez boje.

¹⁸⁷ Diodóros, XVII, 48.5-6

¹⁸⁸ Quintus Curtius, IV. 1. 34-35

¹⁸⁹ Quintus Curtius, IV. 5. 13-14

začal Alexandr obléhat Gazu, strategicky významné město, kontrolující cesty do Egypta i Arábie. Po jeho dobytí se Alexandr vydal koncem roku do Egypta, kde mu provincii předal perský správce Mazakés, který věděl, že nemá na obranu adekvátní vojenské síly. Alexandr obsadil Pelúsiion, kde umístil posádku, a vydal se po řece do města Memfidy, kde vykonal oběti egyptským bohům, byl pozdraven jako osvoboditel a korunován na nového faraóna.

V Egyptě Alexandr také obdržel zprávy o úspěšných akcích svých velitelů, propersky smýšlející vládce řeckých ostrovů a měst nechal buď popravit, nebo zavřít do egyptského města Elefantiny. Jedním z potrestaných byl i athénský velitel Charés, který vládl v Mytiléně (bojoval za Memnónovy ofenzívy na straně Peršanů). Dáreios se mezitím neúspěšně pokoušel vykoupit zpět svoji rodinu, nabízel Alexandrovi i svoji dceru a území až k řece Eufrat. Byl odmítnut, proto začal v Babylónu shromažďovat novou armádu.

Alexandr se vydal do věštírny Siwa, která byla hluboko v poušti. Tam byl označen za Ammónova syna. V roce 331 př. n. l. byla na jeho podnět vybudována Alexandrie (vyprojektována rhodským architektem Deinokratem), první z mnoha. Alexandr ustanovil správce a úředníky v Egyptu a Kyrenaice, Arábii při Héróónpoli, než se vydal v roce 331 př. n. l. do Foinikie a posléze Asýrie. V Egyptě spravoval civilní záležitosti Kleomenés, vojsku měl velet Peukestás. Balakros obdržel loďstvo. Vláda v Egyptě tak byla rozdělena mezi více lidí. Egyptané si měli dále spravovat své vlastní záležitosti i daně. V Egyptě bylo zanecháno 30 triér, řečtí žoldnéři a makedonští vojáci. Alexandr rovněž přikázal vycvičit 6000 mladých Egyptanů jako falangisty pro svoji armádu.¹⁹⁰

Alexandr tak stejně jako v Malé Asii pokládal a budoval základy svojí moci, chtěl konsolidovat nově získaná území nenásilnou správou a náboženskou tolerancí. Nicméně na rozdíl od Egypta byla Alexandrova vláda nad Malou Asií do značné míry stále ještě vratká. Satrapové Kappadokie (Ariakés) a Arménie (Orontés, Mithraustés) v roce 332 př. n. l. vyslyšeli výzvu perského krále k mobilizaci a vyslali svoje oddíly. Alexandra rovněž znepokojily zprávy o poměrech na Peloponnésu.

¹⁹⁰ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 208

Proto poslal na pomoc svým tamějším spojencům Amfotera s flotilou, posily měl obdržet i od Féničanů a Kypřanů, kterým bylo nařízeno společně vyslat 100 lodí.¹⁹¹ V roce 332 př. n. l. měl mnoho starostí Antipatros, v Thrákii vypuklo povstání, které potlačil až začátkem dalšího roku.

Zároveň začala vzpoura proti Makedonii na Peloponnésu, kromě Megalopole celá Arkádie, v Acháji zůstalo věrné Alexandrovi jen město Pelléné, Sparťanům pomáhali rovněž élejšťí vojáci. Spartský král Ágis se marně snažil získat ke spolupráci Athény, ty totiž na jaře roku 331 př. n. l. obdržely svoje zajatce od bitvy u Graníku. Rovněž v Alexandrově vojsku měly ještě 20 triér.¹⁹² Je proto pochopitelné, že měly zcela jiné zájmy než Sparta, do odboje se stejně jako další řecké státy nezapojily.

Král Ágis shromáždil občanské vojsko o 20 000 pěšácích a 2000 jezdcích,¹⁹³ k tomu je ještě třeba připočíst jeho žoldnéře, jichž mohlo být 8000 až 10 000. Ágis v létě začal svoje akce, porazil makedonské síly u Amyklae (Iakónské město na severozápadních hranicích s Arkádií), kterým velel Korrhagos.¹⁹⁴ Antipatros byl v Thrákii v obtížné situaci, ale nakonec si se vzpourou makedonského správce Memnóna poradil, poslal Alexandrovi dokonce i posily 400 řeckých žoldnéřů a 500 thráckých jezdců.¹⁹⁵

Poté spěchal ke Korintu a dále k Megalopoli, kterou Ágis neúspěšně dobýval. Antipatros neměl k dispozici pouze makedonské vojsko, ale také posily od členů Korintského spolku, měl i sbory Thráků a Illyrů. Celkem jeho vojsko mohlo mít sílu až 40 000 mužů, tedy 12 000 Makedoňanů, 23 000 Řeků, 5000 Thráků a Illyrů.¹⁹⁶ Ágis se mu přesto nedaleko Megalopole na podzim

¹⁹¹ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 114

¹⁹² Diodóros, 17,22, 5

¹⁹³ Diodóros, 17,62,7

¹⁹⁴ P. Cartledge, A. Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta*, Routledge 2002, s. 22

¹⁹⁵ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 112

¹⁹⁶ P. Cartledge, A. Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta*, Routledge 2002, s. 23

roku 331 př. n. l. postavil, byl v bitvě dvakrát raněn a následně zahynul vrženým oštěpem. Boj to byl ovšem tvrdý a ze začátku měli Sparťané navrch, Makedonci museli ustoupit, v makedonském vojsku padly tisíce mužů a málokdo nebyl zraněn. Ztráty Makedonců činily 3500 mužů, Sparta a její spojenci přišli o 5300 vojáků.¹⁹⁷

Když se Alexandr dozvěděl o bitvě mezi Ágidem a Antipatrem, řekl posměšně: *„Jak to vypadá, přátelé, my, kteří jsme porazili Dáreia, a tam v Arkádii došlo k nějaké myší válce!“*¹⁹⁸ Alexandr mohl zlehčovat událost, jak chtěl, ale nemohlo to zakrýt nespokojenost Řeků s makedonskou nadvládou, a to se ještě většina řeckých obcí rozhodla k boji nepřidat, ke štěstí Antipatra. Nyní bylo jasné, jak křehká je makedonská nadvláda v Řecku. Sparta po bitvě musela dát rukojmí Antipatrovi a uznat nadvládu Makedonie.

Alexandr překročil mezitím horní tok Eufratu, přeplavil se i přes Tigris. 1. října roku 331 př. n. l. došlo k rozhodnému střetu s Dáreiem u Gaugamél. Dáreios opět nevydržel a z bitvy uprchl, perská početní převaha byla k ničemu. Byť vojáci perské armády prorazili na levém křídle a jejich jízda se dostala až do makedonského tábora, nebylo to nic platné, protože jezdci byli zastaveni zálohami řecké pěchoty (nemluvě o tom, že perská jízda místo aby udeřila do týla makedonského vojska, raději loupila v táboře, byť jiní autoři zmiňují, že měli najít a osvobodit Dáreiovu rodinu). Tato událost by se dala chápat jako konec tažení proti Peršanům, neboť Dáreios uprchl, ale Alexandr se stal oficiálním vládcem.

Alexandr byl ještě na bojišti prohlášen králem Asie. Obsadil Babylón a Súsy, vydal se k Persepoli, kde setrval do roku 330 př. n. l. Po čtyřech měsících vojáci vyrabovali město. Královský palác byl zapálen, na důvodech nezáleží (ať šlo o nehodu nebo symbolický akt, vláda perských králů skončila), jeden z divů starověkého světa byl zničen a už nikdy nebyl obnoven. V Persepoli byl centrální archív ze satrapií, půjčky ze státního pokladu, údaje o prodeji půdy, zásobování dělníků. V Persepoli bylo několik paláců a pokladnice nejen s

¹⁹⁷ Diodóros 17,63,3

¹⁹⁸ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 90

penězi, ale i dary, uměleckými předměty, přehlídkovými zbraněmi a brněními, všude nádherné zahrady vně i uvnitř. Na nádvoří se mohla shromáždit armáda. Obří ruiny města jsou patrné dodnes.

Poté se Alexandr vydal do Pasagard, nařídil opravit hrobku Kýra, následně dorazil do Ekbatan, letního sídla perských králů. Tam snad Alexandr očekával Dáreiovu kapitulaci, ten však uprchl dále na východ. V Ekbatanech bylo oficiálně skončeno tažení proti Perské říši, byli propuštěni vojáci Korintského spolku a žoldnéři, kteří si to přáli.

Důvody Alexandrova vítězství nad Perskou říší nebyly jen v kvalitě vojska, velitelů¹⁹⁹ a vrchního velitele,²⁰⁰ ale podíl mělo ve značné míře i štěstí a shoda okolností. Vždyť Perská říše měla obrovské materiální i lidské zdroje, teoreticky mohla útočníka zničit po pár týdnech. Alexandr zvolil vhodnou strategii, vylákal perské síly a hlavně jejího krále k několika rozhodujícím bitvám; nedobýval města, pokud to nebylo nutné, z důvodu zbytečných ztrát a časové náročnosti. Také eliminoval flotilu zabráním jejích základen a zejména měl štěstí, že se mu nemohl postavit Memnón, který zemřel roku 333 př. n. l.

Dáreios měl Memnónovi a ostatním řeckým velitelům naslouchat hned od začátku (sám se neměl raději zúčastňovat bitev, neboť v případě nebezpečí musel chránit sebe, aby říše – její systém přežil, proto uprchl vždy z boje). Měl se raději spolehnout na strategii opotřebení sil nepřítele. Alexandr neměl tak velké vojsko, aby dobyl každé město a pevnost a držel v něm posádku. Jelikož se Dáreios snažil přenést válku do Makedonie a Řecka, válčilo se na moři, na zemi a několika frontách současně. Tak můžeme klasifikovat Alexandrovo tažení jako podnik značně nebezpečný, logisticky i strategicky náročný, který mohl kdykoliv skončit katastrofou. Výrazná vítězství mohou vyvolat opačný dojem, že Alexandr pouze přišel ke shnilé stavbě, párkrát do ní udeřil a následně spadla. Vše bylo samozřejmě mnohem složitější, díla Arriána a Quinta Curtia to dokumentují velmi podrobným způsobem.

¹⁹⁹ Pro lepší orientaci v osobnostech Alexandrovy epochy doporučuji W. Heckel, *Who's Who In The Age Of Alexander The Great*, Blackwell 2006

²⁰⁰ Zdařilou monografii na vojenskou problematiku napsal P. Tsouras, *Alexander: Invincible King of Macedonia*, Brassey's 2004

Dáreios zemřel v červnu roku 330 př. n. l. na útěku, měl u sebe část svojí gardy, řecké žoldnéře vedené Patrónem, kteří mu zůstali věrní. Dáreia zabil jeden z jeho velitelů Bessos, který se prohlásil za krále Asie a přijal jméno Artaxerxés, V. Něž se vydáme dále po Alexandrových stopách, nastal čas zhodnotit přínos Perské říše. Panství Peršanů totiž bylo první impérium na světě (sahající od povodí Indu k Egejskému moři), mělo světovládné ambice, přesahující hranice jednoho kontinentu (kdyby aspirovalo na dobytí Indie, tak i jednoho sub-kontinentu). Byla zavedena fungující administrativa, informační dálnice, obrovská soustava silnic, dva soudní okruhy. Ekonomický, ekologický systém hospodaření Peršanů svojí produktivitou²⁰¹ překonával Řeky a jiné jejich současníky (snad kromě Číny a především Indie 4. stol. př. n. l.).

Výjimečnost Perské říše nespočívala pouze v tom, že byla dědicem válečných tradic Asýrie a absorbovala poznatky Elamitů a Babylóňanů a navazovala na ně. Jedinečnost představoval hlavně vládnoucí systém,²⁰² který fungoval na aristokracii, dynastickém principu. Král totiž uděloval různá privilegia i úkoly členům aristokracie. Další novinkou pro celou oblast byl fakt, že významné místo v administrativní hierarchii mohli mít i úplní cizinci nebo lidé ze smíšených manželství; byla to navíc oficiální politika. Srdcem říše byla Persis, kde Peršané žili. Netvořili však národ, nýbrž vysoce homogenní etnickou skupinu.²⁰³

Loajalita Peršanů vůči králi závisela na jejich osobním vztahu s ním, odvíjela se od jeho prestiže a privilegií, které garantoval. A když někdo jiný měl aureolu vítěze a garantoval výhody, mohl k němu aristokrat přejít. Alexandr proto perský systém dvora a privilegií pouze reprodukoval, nic na něm neměnil. Zachoval administrativní rozdělení říše a spoléhal se na stejné způsoby

²⁰¹ Více viz P. Briant, *From Cyrus To Alexander: History of the Persian Empire*, Eisenbrauns 2006, zejména kapitoly zabývající se administrativou, hospodářstvím.

²⁰² Podrobněji viz Kol. autorů, *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*, Cambridge University Press 2007, kapitola na achaimenovskou Persii, nebo L. L. Jones, *King and Court in Ancient Persia 559 to 331 BCE*, Edinburgh University Press 2013

²⁰³ P. Briant, *From Cyrus To Alexander*, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns 2002, s. 829

vládnutí, jaké byly vlastní perskému králi králů. Nastal velký paradox, spočívající v tom, že Řekové se osvobodili od perského politického vlivu, aby se dostali do jeho kulturního a civilizačního vlivu. Dohnali materiální a životní úroveň, kterou dříve neměli a opovrhovali jí.

Říše, kterou Alexandr dobyl, byla pestrá, sjednocovala ji pouze osoba krále, dynastie a dvůr. Byla silná hlavně podle toho, jak moc schopného krále měla. Ale samotný král nebyl a neměl být jediným pilířem. Peršané se snažili vytvořit vládnoucí třídu, která bude politicky loajální říši, i když její členové budou etnicky ze všech možných končin. Jejich dílo se jim postupně dařilo, když prozkoumáme historii perské říše a jména mnohých satrapů či velitelů. Konsolidace však stále nebyla u konce, byla teprve někde vprostřed svého běhu, začátek procesu odstartoval především král Dáreios I.

Není proto divu, že Alexandr hodlal v této politice pokračovat, mísit tradice a etnika - k značné nelibosti svých vojáků, aristokratických druhů, jejichž odpor vždy potlačil. Pro Řeky vzrostlé z etnocentrismu a šovinismu, podporovaného mnoha významnými osobnostmi (jako např. Aristotelés), to musel být šok, že nyní mají být v rámci jedné říše a před jedním králem rovnocenní. Ačkoliv nejen tehdy, ale i dříve existovaly proudy v politickém, etickém i filosofickém myšlení, které nestavěly Řeky na první místo a ostatní do jejich podřízenosti - viz Antifón, Alkidamás aj. Ostatně styl Alexandrova vládnutí, prvky, které převzal z Perské říše, byly do značné míry de facto základem pozdějších helénistických království, ať už politicky, hospodářsky, nebo v jiných oblastech. A na to bychom neměli nikdy zapomínat, že jedním z pilířů helénismu jsou úspěchy převzaté od Peršanů.

Nicméně vraťme se zpět k Alexandrově válečné kampani. Vojáci ani velitelé nepřivítali výpravu do Arachósie, Baktrie a Sogdiány, kde byly tvrdé klimatické podmínky a nepřítel se svojí gerilovou taktikou úspěšně odolával snahám o ovládnutí. Ačkoliv byl dopaden a popraven po způsobu falešných králů Bessos, problémy tím neskončily. Roku 329 př. n. l. Alexandr ovládl Marakandu, založil na řece Iaxartu Alexandrii Eschaté. Roku 329 př. n. l. také vypukla vzpoura v Sogdiáně. Té se ujal místní šlechtic Spitaménes, který vzbouřil i provincii Baktrii, spoléhal se na podporu skythských kmenů.

V roce 328 př. n. l. byl nicméně zabit i Spitaménes, přes svoje dílčí úspěchy musel postupně stále ustupovat, padl v bitvě u Gabai proti makedonskému veliteli Koinovi. Válka tak v prosinci skončila. Nicméně situace v regionu a sousedství byla stále nestabilní, s nejistými vyhlídkami do budoucnosti. Určitě i to byl jeden z důvodů, proč se Alexandr oženil s Róxanou, dcerou sogdijského aristokrata Oxyarta, který dostal post satrapy oblasti v indickém předhůří Paropamisos. V oblasti Baktrie byla ponechána rovněž silná posádka, 10 000 pěšáků a 3500 jezdců.²⁰⁴

Alexandr i jeho vojsko bezpochyby s radostí opustili celý region Střední Asie. V roce 327 př. n. l. začala nová kampaň v povodí Indu. Po pacifikaci některých kmenů, jejich pevností a měst se Alexandr dostal v roce 326 k řece Hydaspés. Na druhém břehu ho očekával král Póros s armádou přibližně o 30 000 pěšácích, 6000 jezdcích, 200 válečných slonech a 420 válečných vozech. I v této náročné bitvě Alexandr uspěl, způsobil indickému vojsku těžké ztráty pohybující se okolo 70% původního početního stavu a sám ztratil asi 1000 mužů.

Těsně poté umírá Alexandrův oblíbený kůň Búkefalos, ať už na následky přílišného vyčerpání, zranění nebo jednoduše stářím, bylo mu totiž 30 let. Na jeho počest založil u Hydaspu město Búkefalia a Níkaia. Makedonské vojsko a její četní spojenci se nyní dostali k povodí řeky Gangy. Zde však už začínalo dalších 16 království Indie (Káší, Kóšálsko, Anga, Magadha, Vrdždži, Malla, Čéti, Vatsa, Kuru, Paňčála, Matsja, Šúraséna, Ašmaka, Avanti, Gandhára, Kambódža).

Vzestup a vzrůst moci zaznamenalo především Magadhské království, dynastie Nandovců. Ovládali zřejmě Kosálsko a téměř celou severní Indii. I když Alexandr měl už dříve na své straně vládce Takšašily jménem Omfis, vládce Gandaháry Sasiguptu a od nedávna i krále Póra, dohromady s jeho vojskem to bylo pořád málo proti spojeným soupeřům na druhém břehu Gangy.

²⁰⁴ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 182

Gandarští a praisijští králové měli mít k dispozici 8 000 válečných vozů, 6 000 válečných slonů, 80 000 jezdců a 200 000 pěšáků.²⁰⁵

Tehdejší vládce Magadhského království byl Dhana Nanda²⁰⁶, na trůn nastoupil v roce 329 př. n. l., ale ačkoliv svoji říši rozšiřoval, byl nenáviděn nejen mezi svými sousedy, ale i vlastními poddanými, zjevně kvůli vysokým daním. Informace o tyranském způsobu vlády a obrovské vojenské síle Nandovců potvrzují různé zdroje jako cejlonské kroniky, buddhistické i džinistické tradice či latinský autor Justinus. Ani král Póros neměl dobré mínění o králi Nandovců, natož budoucí zakladatel dynastie Maurjů, Čandragupta. Ten se jako 15letý údajně s Alexandrem setkal a přemlouval ho k svržení dynastie Nandovců. Považoval to za snadný úkol, když byl jejich král nenáviděn. Alexandr odmítl velmi agresivním způsobem. Ostatně uvědomme si, jak to na něj celé muselo působit, jaké důvody pro takové rozhodnutí měl.

Přišel k němu pubertální chlapec dožadující se rozsáhlé vojenské akce, aniž by poskytl detailní informace nutné pro tažení (kterými cestami táhnout, jaké spojence získat, to vše stejně jako logistické zabezpečení potřebuje přípravu, čas, detailní plány). Vojenský potenciál Nandovců byl skutečně hrozivý, a to ještě ani Alexandr nevěděl, že existuje v okolí Magadhy království Kalinga a jiná uskupení vládnoucí bohatými materiálními a lidskými zdroji, která se mohou postavit proti němu. Navíc makedonští i řečtí vojáci už byli unaveni tropickým prostředím²⁰⁷ a jeho útrapami, byli řadu let pryč a chtěli se vrátit domů.

A pouze s asijskými a indickými oddíly bylo dobytí Indie čistou fikcí. Alexandr to věděl, proto se armáda roku 326 př. n. l. obrátila zpět k Hydaspu. Část vojska šla pěšky, část vyplula pod velením Kratera po Hydaspu a největší část vojska šla po druhém břehu řeky. Cestou byla dobyta nová území a města v deltě Indu a okolí Paňdžábu. V městě Pattala roku 325 př. n. l. se vojsko opět

²⁰⁵ D. Zbavitel, *Starověká Indie*, Panorama 1985, s. 87

²⁰⁶ V řeckých zdrojích nazývaný Agrammés

²⁰⁷ Podmínky negativně rovněž ovlivňovaly i zvířata, např. koním měkla kopyta, byli tak náchylnější ke zraněním.

rozdělilo. Nearchos vybudoval flotilu a měl prozkoumat cestou zpět území ležící v Indickém zálivu a zásobovat Alexandrovo vojsko. Nejhorší část pochodu byla v Gedrósii, pochod pouští zahubil velké množství vojáků a skoro všechny civilisty.

Jedním z největších mýtů staré i moderní historiografie zůstává, že Alexandr chtěl Gedrósii přejít z pýchy, neboť se to nikomu jinému nepovedlo, což je holý nesmysl.²⁰⁸ Alexandrova armáda byla obrovská, okolo 87 000 pěšáků, 18 000 jezdců, plus 52 000 civilistů, nákladní i jezdecká zvířata a 200 slonů. Zásobovat takovou kolonu na jednom dlouhém pochodu bylo nemožné. Proto vojsko rozdělil, aby bylo možné lepší logistické zajištění oddílů. V blízkém období dešťů by se vojsku po zemi cestovalo značně špatně. Proto bylo vojsko rozděleno.

Kromě obtíží s monzunovým obdobím a zásobováním si především Alexandr nemohl být jistý, kdy by dorazil do Střední Asie, kudy do Indie přišel. I tam panovalo extrémní počasí, průsmyky byly větší část roku nepřístupné, jeho vojsko by tak mohlo pomrznout v horách. Ani politická situace nemusela být příznivá, oslabené vojsko by se mohlo stát příliš velkým lákadlem pro domácí kmeny. Zjevně bylo větší riziko vracet se původní cestou, než jít po nové. Proto měla Nearchova flotila zásobovat Alexandrovo vojsko, které nemohlo nést čtyřměsíční zásoby (52 600 tun! Teoreticky mohla, ale snědla by je mnohem dříve, než by skončil pochod).

Jenže pochod, který začal někdy v půli června, přinesl hned ze začátku velké potíže. Monzunové větry odnesly Nearchovo loďstvo daleko od břehů, kde se mělo plavit, mělo být napospas větrům až do konce října. Co mohl nyní Alexandr dělat? Čekat nešlo, vojsko by pomřelo hlady. Vrátit se zpět do Pattaly také nemohl, byla to cesta dlouhá 406 km, kde už nezbyly po předchozím postupu armády žádné zásoby.

Proto zanechal Leonnata s malou částí vojska na místě a vydal se Gedrósii přes obydlená místa, kde očekával hojnost zásob. Navíc měla

²⁰⁸ Více viz podrobná studie D. Engels, *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*, University of California Press 1992

Alexandrova část vojska pro Nearcha kopat po cestě studny, kromě zajišťování vody chystat i příhodná kotviště, tedy činnosti, na které flotila nemohla stačit. Ze začátku šel pochod Alexandra dobře i bez přítomnosti flotily, zásob bylo dost. Jenže s přibývajícím časem jich ubývalo, stejně jako oblastí, kde byla voda.

Ztráty na vynuceném pochodu středem Gedrósie tak byly způsobeny neznalostí monzunových větrů. Alexandr chtěl projít pouští proto, aby se jeho vojsko co nejrychleji dostalo do Mezopotámie. Z jeho obrovské armády zbylo 40 000 pěšáků a 5 000 jezdců; drtivá většina koní a nákladních zvířat byla ztracena. 60 000 vojáků a desítky tisíc civilistů zahynuly nikoliv z pýchy jednoho muže, ale z neznalosti tamních meteorologických jevů. V případě zásobování flotilou by byly ztráty několikanásobně menší.

Nicméně roku 324 př. n. l. se Alexandr přes veškeré těžkosti v Karmánii setkal s Kraterem i Nearchovým loďstvem. Během těchto událostí musel Alexandr zakročit proti pokusům o svržení a odstranit řadu neschopných satrapů cestou do města Súsy v Persidě. Mezitím Alexandr pokračoval ve své politice kulturní fúze.²⁰⁹ Ta se ovšem setkávala s těžkým odporem ze strany Makedonců i Řeků, kteří na ni nechtěli přistoupit. Perští satrapové a úředníci v blízkosti krále, přijímání Peršanů do armády, dvorské ceremonie po vzoru perských králů, tohle vše a mnohem více vojákům vadilo, nemluvě o velitelích.

Ve městě Ópis nastala vzpoura starších vojáků, neboť si špatně vyložili Alexandrovo gesto, kdy dal zaplatit dluhy vojáků, vyplatil jim prémie, přestárlé a invalidy chtěl poslat domů s Kraterem, navíc se zaručil za výchovu a vzdělání jejich dětí s asijskými ženami. Po třech dnech nastalo usmíření.

Alexandr vystrojil velkou hostinu, kde se modlil mimo jiné také za jednotu a pospolitost říše Makedoňanů a Peršanů.²¹⁰ Proto také pořádal v Súsách svatbu 10 000 makedonských vojáků s perskými ženami. Alexandr dal věno nejen svým vojákům, ale i jejich ženám. Hromadná svatba měla jasný účel. Jednotlivá etnika se měla promísit a setřít tak časem řevnivost a rozdíly ve

²⁰⁹ Více viz P. Jamzadeh, *Alexander Histories and Iranian Reflections: Remnants of Propaganda and Resistance*, Brill 2002

²¹⁰ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 365

společnosti, kde by nebyl rozhodující etnický původ. Peršané, Makedonci i jejich vzájemní potomci budou novou oporou říše, ztlumí se napětí a etnické vášně ve společnosti.

Hefaistión si vzal perskou princeznu Drypetis, Alexandr si vzal stejně jako on rovněž dceru Dáraia III., Stateiru, a k tomu ještě nejmladší dceru Artaxerxe III., Parysatis. Nearchos si vzal dceru Barsiné²¹¹ a Mentóra, Seleukos měl za ženu Apamu, dceru sogdijského šlechtice Spitaména. Krateros dostal za ženu Amastrinu, dceru Oxyarta Dáraiova bratra, Perdikkás měl dceru médského satrapy Atropata. Osobní strážce Ptolemaios dostal Artakamu, Eumenés si vzal Artónidu, obě dvě dcery perského satrapy Artabaza. Celkem se provdalo 80 urozených žen od Peršanů a Médů za Řeky nebo Makedonce.

V roce 324 př. n. l. se podle Arriána k Alexandrovi vypravila četná poselstva z Itálie, Karchedónu (Kartágo) a Libye, poslové dorazili i od Aithopů, Tyrhénů, Bruttiů a Lukánů, další přišli od Keltů a Iberů. Všichni mu blahopřáli k úspěchům, zdobyli ho věnci jako krále Asie, ucházeli se o jeho přátelství.²¹²

Když ke konci roku 324 př. n. l. zemřel jeho přítel Hefaistión, vystrojil mu velkolepý pohřeb a pohřební hry, hrobku zbudoval architekt Deinokratés, zemřelý byl uctíván jako héros. Větší problém pro Alexandra představoval další prohřešek jeho pokladníka Harpala. Ten opět zpronevěřil nějaké peníze, uprchl do Athén, tvrdil, že má jen 700 talentů. Napřed byl do města po odeslání žoldnéřů přijat. Přesto byl později na návrh Fókióna i Démosthena (později podezíraného z přijmutí úplatku od Harpala) uvězněn, ačkoliv Hypereidés byl proti. Diodóros²¹³ uvádí, že Harpalos utrácel peníze za hetéry a žil v Babylónu velmi rozmařile. Vzal si s sebou 5000 talentů stříbra a 6000 žoldnéřů.

Tato událost měla hlubší souvislosti s jiným Alexandrovým rozhodnutím, někteří další správci si rovněž nepočínali ve funkci dobře, plánovali odboj s pomocí žoldnéřů. Proto Alexandr zaslal dopis všem satrapům, aby propustili

²¹¹ Milenka Alexandra Velikého, který mu později porodila syna Héraklea.

²¹² Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 287

²¹³ (17,108,6n)

žoldnéře. Mnozí začali plenit, ubírali se poté na mys Tainaron i s veliteli.²¹⁴ Další problémy a nepřátele si Alexandr získal na 114. olympijských hrách, vyhlásil na nich totiž návrat vyhnanců do řeckých měst skrze svoje heroldy.

O splnění se měl postarat Antipatros, vyhnanců bylo přítomno na 20 000.²¹⁵ Ti uvítali rozhodnutí s nadšením, ostatní však nikoliv. Alexandr chtěl možná konsolidovat poměry v řeckých obcích, ale jeho rozhodnutí mělo přesně opačný účinek, narušovalo křehkou rovnováhu, kterou si jednotlivé režimy městských států vytvořily. Nicméně zatím se zdálo, že se vše vyřeší v klidu jednáním. Alexandr od jara roku 323 př. n. l. chystal mohutné loďstvo na dobytí Arabského poloostrova, 10. nebo 11. června však zemřel. Než přikročíme k hodnocení jeho osobnosti, je třeba zmapovat jeho přínosy a především budoucí plány.

V roce 324 př. n. l. vyslal Hérakleida, aby postavil loďstvo v Hyrkánii, prozkoumal Kaspické moře po obou březích, tehdejší znalosti tohoto území byly velmi kusé. Alexandr se domníval, stejně jako mnozí jeho současníci, že je spojeno buď s Černým mořem, nebo s oceánem, obtékajícím Indii, Perský záliv i celou Asii.

Podle Diodóra chtěl Alexandr postavit obří hrobku pro svého otce Filipa II., zbudovat obrovské chrámy v makedonských městech Amfipolis a Dium, další chrámy měly být postaveny v Dodóně, Delfách a na ostrově Délos, obří chrám Athény měl stát rovněž v Tróji.

Přesídlování populace z Evropy do Asie a naopak, rozvoj měst, obeplutí Afriky a Arábie, ovládnutí Středoziemního moře - velikost plánů a ambicí Alexandra je zjevná i u Arriána, kde máme k dispozici více detailů. První zmínka o dosažení nadvlády nad známým světem je někdy okolo zimy roku 329/8 př. n. l. v době války proti Spitaménovi. Tehdy k němu přišel král Chorézmu Farasmanés v doprovodu patnácti set jezdců. Jeho říše sousedila s

²¹⁴ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 293

²¹⁵ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 103

Kolchidou, kavkazskými kmeny a říší Sarmatů až k Černému moři. Nabízel Alexandrovi zásobování vojska, sám bude průvodcem pro jeho tažení.²¹⁶

Alexandr plán pochválil, uzavřel s ním spojenectví a přátelství.²¹⁷ Nicméně ohledně tažení k Černému moři se vyjádřil, že pro něj nenastal ještě vhodný čas. Doporučil to Peršanů Artabazovi spravující Baktrii i dalším satrapům v jeho sousedství. Farasmana propustil domů, vysvětlil mu, že důležitější je nyní dobýt Indii, aby se mohl stát králem Asie.

Teprve poté se vrátí do Řecka, potáhne přes Helléspont s flotilou i peším vojskem k Černému moři. Požádal tedy Farasmana, aby vyčkal se splněním slibů do oné doby. Král Chorézmijské říše nebyl rozhodně nějakým slabým králem, vládnoucím bandě kočovníků a pustině, jak se mnozí autoři nejen ve starověku domnívali. Chorézm byl už čtyři nebo dokonce pět století stabilizovanou říší, prosperující z vysoké zemědělské produkce díky rozsáhlému systému zavlažování. Jeho země měla vzkvétající města, razili pravděpodobně stříbrné mince, jeho vojsko se skládalo z obrněných jezdců v šupinových pancířích a lehké jízdy.

Arriános cituje (byť nejmenuje) i jiné autory pro další postup Alexandra. Obrysy Alexandrových plánů jsou relativně jasné - obeplout Arábii a více ji prozkoumat, neboť krétský admirál Nearchos se neodvažoval přeplout celý Perský záliv, byl sice na Bahrajnu nedaleko něj, pak ale otočil loď a plul zpět. Ani Archiás nebo Hierón ze Soloi, který měl rozkaz obeplout záliv až k Egyptu, k městu Héróónpoli, si na úkol netroufali. Byly objeveny ostrovy Íkaros a Tylos (dnešní Bahrajn, ten objevil Archiás).

Arabové byli jediní pěstitelé myrhy, kadidla, koření a jiných vzácných rostlinných artiklů starověkého Středomoří, takže není divu, že Alexandr si chtěl Araby podrobit, když se ani nenamáhal jako jediní poslat k Alexandrovi

²¹⁶ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 172

²¹⁷ *Ibidem*, s. 172

poselstvo. Dále kromě budování flotily nechal Alexandr postavit nový přístav v Babylónu, aby mohl pojmout 1000 lodí, a také loděnice.²¹⁸

Hodlal osídlit pobřeží Perského zálivu a ostrovy v jeho blízkosti, protože věřil, že zem bude jednou prosperovat jako Fénicie. Nařídil zavodňovací práce v Babylónii a v Asýrii, kde založil i jedno město pro staré a invalidní žoldnéře. Babylón se měl pravděpodobně stát hlavním městem Alexandra, byl vykopán kanál, kterým se mohlo loděmi plout přes Mezopotámii do Perského zálivu. V okolí Babylónu se již shromažďovaly síly pro arabské tažení. Peukestás přišel s perským vojskem o 20 000 mužích a měl s sebou ještě pomocné sbory od horských kmenů sousedících s Persidou, dostavil se Filoxenos s vojskem z Kárie, Menandros s jiným vojskem z Lýdie i Menidás v čele svých jezdců.

To bylo vojsko určené k dobytí Arábie, tím však Alexandrova mise končit neměla. Ve Středozemním moři sídlil další úhlavní nepřítel Řeků, Kartágo, které mělo být dobyto, stejně jako Libye, Alexandr si chtěl podřídit Sicílii a vyplout do Itálie, kde už měli čím dál větší vliv Římané. Měl dalekosáhlé plány, které by v případě splnění zajistily dominanci řeckého a makedonského elementu ve Středomoří a jiných regionech. To by mělo možná dalekosáhlé geopolitické a historické důsledky pro vývoj lidstva a civilizace v daných oblastech.

Nešlo o žádný pouhý dobovatelský rozmar jednoho muže. Šlo o vývoj zakončení určitého procesu. Jak psal již Hérodotos, spor mezi Evropou a Asií byl velmi starý, a měl být zakončený nejen vítěznými válkami, ale také kulturní fúzí mezi etniky. Myšlenky Alexandra byly velmi důmyslné, ale v tehdejšímu ovzduší a hlavně v důsledku následujících historických událostí nemohla jeho vize dojít svého naplnění. Musíme si klást otázku, zda by helénismus prokázal svoji univerzalitu a zaujal významnější místo v historii, pokud by Alexandr žil.

Uvědomme si, že svět byl tehdy značně nebezpečné místo, teď možná Řekové a Makedonci triumfovali, ale kdo ví, zda se brzy neztratí z historie pod úder jiného etnika. Alexandrovy plánované výpravy tak určovala nejen teze tzv. preventivních úderů, ale také neúspěchy ostatních velitelů. Kalás neúspěšně dobýval Bithýnii, Kappadokie a Paflagonie byly samostatné, tyto

²¹⁸ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 299

regiony však nepředstavovaly nějaké nebezpečí. Kurz historie by změnila úspěšná výprava proti Kavkazu, Sarmatům a do Černomoří. Nedávno na přelomu let 325/4 př. n. l. zahynul makedonský generál Zópyrión, který se vypravil dobýt Olbii, severní Černomoří, okolní kmeny Triballů, Getů a Skythů.

V Itálii zemřel v bitvě roku 331 př. n. l. Alexandrův bratranec Alexandr I., molosský král, nedaleko Pandósie v Lukánii. Černomoří a Itálie byly klíčové oblasti pro dějinný vývoj Středomoří; změnila by se historie, pokud by Alexandr ovládl Černomoří, Itálii a Kartágo? Bezpochyby ano, Severní Černomoří by se asi časem pravděpodobně stejně stalo obětí nájezdníků, i kdyby to nebyli Sarmaté.²¹⁹ Jenže bez hegemonie Říma a Kartága v západním Středomoří by svět vypadal značně rozdílně. Dominovaly by politické i kulturní tradice Řeků a Makedonců, nikoliv Římanů.

Klasický autor Livius má ve svém díle krátkou kapitolu, kde rozebírá možný scénář vylodění Alexandra v Itálii. Jak už to bývá u římských autorů zvykem, možnosti vlastního státu značně přeceňoval. Livius byl přesvědčen, že pokud by Alexandr nebyl poražen a zabit, tak by Itálii určitě opustil. Jako důvody uváděl velikost římského vojska, které i se spojenci mohlo mít až 100 000 mužů, a hlavně slabost armády Alexandra, která zahrnovala pouze 40 000 spolehlivých vojáků – Řeků i Makedonců, ostatní kontingenty spojenců by mu prý byly pouze na obtíž.²²⁰ Jako další důvod pro přízeň římských zbraní uváděl

²¹⁹ Přesto i tento kulturní okruh měl šanci na úspěšnou rezistenci proti migraci, pokud by se dovedl v časech nebezpečí sjednotit vymoci si hegemonii nebo autonomii společným postupem, vojenskou aliancí. Pontská liga však navzdory svojí existenci od počátku 3. stol. př. n. l. ve svém úkolu neuspěla, ačkoliv měla potřebné lidské i materiální zdroje.

²²⁰ Což je typická ukázka dobového etnocentrismu, např. Indové i Skythové byli velice schopní a nebezpeční bojovníci s pokročilou výzbrojí, organizací, taktikou. Viz E. V. Černěnko, *The Scythians 700-300 BC*, Osprey 1983 a S. D. Singh, *Ancient Indian Warfare: With Special Reference to the Vedic Period*, Motilal Banarsidass 1989, rovněž doporučuji pro studium indického vojenství starověku dílo *Kautijova Arthášástra*, Arista 2001, pocházející ze 4. stol. př. n. l., také monografii *The Dhanurveda: A Training Manual of Archery, Musketry & Missiles*, translation, notes by Balaram Chakravarti, Self Employment Bureau, Michigan University 2002

Livius velký počet jmen tehdejších konzulů, kteří byli zkušenými vojevůdci. Tolik tedy Liviův pohled.

Když však střízlivě přehlédneme tehdejší situaci a možný scénář, vyjde nám jiný výsledek. Alexandr byl jeden z nejlepších velitelů všech dob, pravděpodobně nejlepší velitel jízdy celé starověké historie. Kromě něj tu byl štáb plný schopných a zkušených velitelů – Ptolemaios, Seleukos, Eumenés, Perdikkás atd. Římští konzulové se počtem zkušeností ani taktickými a strategickými schopnostmi nemohli rovnat Alexandrovi a jeho velitelům. Řím neměl prakticky žádné loďstvo, byl by bezbranný proti útokům z moře, nicméně velikost římského pozemního vojska byla působivá (už tehdy možná se spojenci činil rezervoár sil 250 000 mužů).

Když vezmeme v úvahu onu pochybnou premisu, že kromě Makedonců a Řeků nemá Alexandr žádné jiné schopné vojáky, měl další možnosti jak rozšířit svoji armádu. Byly zde kmeny Bruttů, Lukánů, Samnitů, Apulů, Messápiů atd., kteří byli dlouho systematicky ničeni Římem. Alexandr měl obrovské finanční prostředky, mohl by si najmout více armád. Mohl se také spojit s městy tamních Hellénů, jako další spojenci připadali v úvahu i Etruskové, kteří sice byli stále slabší, ale stejně jako všechny výše uvedené strany neměli žádný zájem na tom podporovat Řím, město, které všechny systematicky dobývalo, byť velmi rafinovaně nejen za pomoci zbraní, ale i diplomacie a politiky.

Co se týče kvality a zkušeností, tak Alexandrova armáda byla prostě v té době nejlepší, velitelský sbor i vojáci navíc následovali obrovskou živoucí legendu – Alexandra, což byl psychologický efekt, který měl na morálku bojujících nezanedbatelný vliv. Co proti tomu mohl nabídnout Řím, jak svým spojencům, tak vojákům? Alexandr by patrně při tomto tažení ještě znovu ohromil svoje současníky, navždy by změnil historii světa, protože byl jednou z těch osobností, které měly prostředky, myšlenku i možnost.

Pokud se už tedy máme pustit do hodnocení Alexandra, bylo by velmi nešťastné pokoušet se o to z hlediska moderní perspektivy, kdy by měl být každý ve starověku u sebe doma, orat si pole, pěstovat ovce a nepokoušet se cokoli dělat, protože to je násilí. Tendence autorů jako Victor Davies Hanson, který ho srovnává s Hitlerem a jinými diktátory, považují za naprosto

ahistorické, nemístné, zkreslující a zoufale nevysvětlující atmosféru, ducha doby. Není však třeba ho ani deifikovat jak to činí Mary Renault. Když se však zamyslíme nad jeho chybami i úspěchy, tak není vůbec hanbou přihlásit se k jeho úspěchům a odkazu, jak to učinil už kdysi Arriános.

Alexandr přece odstartoval jedno obrovské kulturní vzepětí lidstva na další tři století, co na tom, že hlavním elementem v něm byli Řekové a Makedonci. Dobyť Perské říše a rozšíření kulturního vlivu tak bylo společným podnikem. Právě Alexandr navázal na dědictví svého otce, Makedonie byla lokální velmocí, díky spojení s Helladou, tak vznikla geopolitická síla. Řecký partikularismus byl překonán, splnil se sen Isokrata, Lýsii, Aristotela a dalších intelektuálů. Řekové už nejsou jen lokální sobě navzájem nepřátelské státy, ale jedno jednající těleso, které porazilo Perskou říši. Z 100 000 žoldnéřů²²¹ v Alexandrově armádě byla více než polovina řeckého původu.²²²

Ještě důležitější úlohu než vojenskou měli Řekové jako nositelé kultury, vždyť to oni tvořili umělecká díla a zpracovávali zeměpisné objevy. Aristotelés třídil nové rostliny a zvířecí druhy, jiní projektovali, stavěli města a silnice. Pro řeckou kulturu byl Alexandr požehnáním. Rozšířil zeměpisné obzory i obchodní kontakty, přičiňoval se o multikulturní pojetí státu. Zajistil Řekům dominanci ve Východním Středomoří až do příchodu Říma.

Zakládal města, z nichž některá, jako Alexandrie, existují dodnes. Do řecké kultury přišly podněty i z ostatních etnik, které si rovněž vzaly něco od Řeků i Makedonců, ať už v oblasti umění, architektury atd. Alexandrův život a styl vlády se stal vzorem nejen pro jeho nástupce - vždyť co jiného byl císařský Řím a později Byzanc, než království v helénistickém stylu?

Alexandrova výprava tak učinila Makedonii hegemonek východního Středomoří, geopolitickou silou bez konkurence, Řekové měli na těchto výsledcích svůj nezpochybnitelný podíl, rovněž však měli, mohli čerpat z výhod

²²¹ G. T. Griffith, *The Mercenaries Of The Hellenistic World*, Ares Pub 1984, s. 39

²²² Viz G. T. Griffith, *The Mercenaries Of The Hellenistic World*, Ares Pub, s. 20-3, kde jsou podrobné tabulky a výpočty. Pro srovnání viz M. Trundle, *Greek Mercenaries: From the Late Archaic Period to Alexander*, Routledge 2008

nastalé situace. Ať jde o rozšíření znalostí, cestování, dovoz nových plodin a zboží, nebo možnost vstoupit do služeb makedonského krále. Smrt Alexandra však znamenala velké problémy pro budoucnost jeho nově vzniklé říše. Alexandrovo chápání a chování se k systému Perské říše mu vyneslo u mnoha moderních badatelů přízvisko poslední Achaimenovec.²²³ Bohužel většina jeho nástupců (*diadochoi*) už tak osvícená nebyla, nechápala v čem je podstata Perské říše. Tedy v toleranci, multikulturalismu, prostupné společnosti, bez ohledu na původ sociální, etnický, převzetí perského správního modelu, administrace²²⁴ jako takové.

V momentě kdy Alexandr zemřel, začali se hádat jeho generálové – diadochové, o to, kdo bude zatím spravovat říši, jak si rozdělí satrapie, kde pohřbí Alexandra. Roky 323-281 př. n. l. tak vyplňuje obrovská mocenská fluktuace, zakládání řecko-makedonských říší i nativních království²²⁵ podle helénistického, perského vzoru. Rovněž v rychlém sledu vznikaly, zanikaly vládnoucí dynastie (Antigonovců, Ptolemaiovců, Antipatrovců, Seleukovců atd.). Nejdůležitějšími muži po Alexandrově smrti byli Perdikkás, Antipatros (jeho syn Kassandros), Antigonos, Krateros, Eumenés²²⁶, Polysperchón, Ptolemaios, Seleukos, Lýsimachos.

Tito generálové, bývali druzi Alexandra, však většinou chtěli udržet jednotu impéria nikoliv pro potomky Alexandra,²²⁷ dynastii Argeadovců,²²⁸ nýbrž

²²³ Idea kterou zastával především francouzský historik, archeolog P. Briant

²²⁴ Více viz E. R. M. Dusinberre, *Empire, Authority, and Autonomy in Achaemenid Anatolia*, Cambridge University Press 2013 a E. R. M. Dusinberre, *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*, Cambridge University Press 2010

²²⁵ Např. království Pontos, jehož zakladatelem byl Mithridatés I. Ktistés (Budovatel) vláda 281-266 př. n. l., již dříve byly samostatnými královstvími Kappadokie, Arménie, Bithýnie.

²²⁶ Alexandrův řecký tajemník z Thráckého Chersonésu, města Kardie.

²²⁷ Legitimní syn Alexandra Velikého, Alexandr IV. (žil v letech 323-309 př. n. l.) byl zavražděn Kassandrem v Amfipoli, spolu se svojí matkou z Baktrie Roxanou. Další Alexandrův syn Héraklés (327-309 př. n. l.), byl nemanželský potomek Peršanky Barsiné, toho zradil generál Polysperchón, který původně bojoval v jeho jménu, shromáždil pro jeho nárok silné vojsko, byl však uplacen Kassandrem.

sami pro sebe, do svých válek zatahovali rovněž řecké poleis, nativní státy a kmeny. Odehrály se celkem (mimo jiných konfliktů) čtyři války diadochů. Při nich byl zničen rod Argeadovců, Alexandrova rodina,²²⁹ hlavní zastánci jednoty říše Perdikkás, Eumenés zahynuli, ačkoliv měli reálné šance říši Alexandra udržet pohromadě.

První válka diadochů (322-320 př. n. l.), Druhá válka diadochů (319-315 př. n. l.), Třetí válka diadochů (315-311 př. n. l.), Čtvrtá válka diadochů (308-301 př. n. l.).²³⁰ Tyto konflikty kromě jiných válek přinesly v rámci raného období helénismu²³¹ ve východním Středomoří postupnou krystalizaci hlavních helénistických států, které přetrvaly až do konce helénistické epochy. Tedy království Antigonovců (Makedonie, část Hellady, Thrákie) Ptolemaiovců (Egypt, Kyrenaika, části Malé Asie, Palestiny, Egejské ostrovy) Seleukovců (části Malé Asie, Mezopotámie, Sýrie, různé provincie Střední Asie).

V raném období helénismu měli Řekové jedinečnou šanci získat zpět svoji nezávislost vlastními silami bezprostředně po Alexandrově smrti v tzv. lamijské²³² válce (323-322 př. n. l.). Ústředním státem tohoto snažení byly Athény, proto se podrobněji zaměřím na jejich situaci, cíle, možnosti, které měly nejen Athény, ale řecké obce v raném helénismu obecně. Města v Thrákii, na obou březích Černého moře, v Kyrenaice, Malé Asii, v Egejském moři totiž doplatila nikoliv na nedostatek zdrojů ve svém úsilí o samostatnost, ale na tradiční partikularismus, neschopnost jednat jako jedno aktivní geopolitické

²²⁸ Přechodně byl z této dynastie pouze nominálně králem Filip III. Arrhidaios v letech 323-317 př. n. l., než byl zabit

²²⁹ Kromě épeirské větve jeho matky, tedy královské rodiny z Épeiru, kam patřil nejen známý král Pyrrhos (319-272 př. n. l.), ale i jiní potomci obou pohlaví této dynastie.

²³⁰ Pro bližší podrobnosti o těchto událostech viz Graham Shipley, *The Greek World After Alexander*, 2000 nebo F. W. Walbank, *The Hellenistic World*, Cambridge 1984, Robin Waterfield, *Dividing the Spoils - The War for Alexander the Great's Empire*, New York: Oxford University Press, 2011

²³¹ Jak jsem již datoval na začátku, jde o roky 336-281 př. n. l.

²³² V dobových zdrojích však častěji označované hellénské válce.

těleso, které má za cíl svobodu řeckých obcí, udržovat pravidlo, že do sporů řeckých *poleis* nezasahuje nikdy cizí mocnost.

Před lamijskou válkou Athény prosperovaly pod vedením neoplatonika Lýkurga (396-323 př. n. l.) který byl konzervativním politikem a zastáncem demokracie, především však byl finančním odborníkem, příjmy *polis* stouply na 1200 až 1500 talentů ročně.²³³ Příjmy plynuly z půjček od soukromých osob, z daní od *metoiků*, pronájmu obecní půdy, hlavní část byla ze stříbrných dolů. Jeho budovatelská činnost byla masivní.

Přestavěl stadión pro Panathénaje, dokončil staré Dionýsovo divadlo na úbočí Akropole. Stála zde nyní nová scénická budova, dřevené lavice byly nahrazeny kamennými stupni na sezení. V první řadě bylo 60 míst pro kněze, nejdůležitější úředníky a dobrodince města. Postavil tam bronzové sochy Aischyla, Sofokla a Euripída, nařídil pořídit oficiální rukopis jejich děl, který bude uložen ve státním archívu.²³⁴ Stavělo se rovněž na agoře, kde rostl chrám Apollóna Patróa, na pahorku Pnyx byl rozšiřován prostor pro zasedání sněmu a prováděna asanace. Stavělo se také v Órópu a Eleusíně.²³⁵

Výstavba přinášela zaměstnání a obživu chudšímu obyvatelstvu, nastalo určité oživení starých kultů. Lýkurgos nechal také postavit olympijský stadion a gymnasium v Lykeiu. Zabýval se i vojenskými záležitostmi: nechal opravit hradby, rozšířil arzenál, loděnice i loďstvo. Zreorganizoval efébii,²³⁶ dvouletý vojenský výcvik pro muže od osmnácti let, která měla zlepšit úroveň občanského vojska. Athény možná neměly politickou samostatnost jako kdysi, ale kulturně i hospodářsky prosperovaly, přestály i obilní krizi v roce 330 př. n. l., která zasáhla celou Helladu. O tom, že Athény byly stále velmocí, svědčí její

²³³ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 101

²³⁴ *Ibidem*, s. 101

²³⁵ *Ibidem*, s. 101

²³⁶ Někteří autoři se domnívají, že měla spíše morální než praktický význam. Ve skutečnosti tyto reformy byly zajímavým způsobem provázány s doporučeními Aristotela v jeho díle *Politika*. Měly rozhodně vojenský význam - více moje práce *Válka ve Starověku* (vyjde již brzy).

úctyhodná flotila, která se postupně zvětšovala. V roce 330 př. n. l. měla 392 triér a 18 tetrér, v roce 326 př. n. l. 360 triér a 50 tetrér, v roce 325 př. n. l. přibýlo ještě 7 pentér, v roce 323 př. n. l. loďstvo tvořilo 315 triér a 50 tetrér.²³⁷

Athény měly i jeden ambiciózní kolonizační plán, jehož přesné datování není známo (někdy mezi lety 330 - 324 př. n. l.). Spočíval v podpoře plavby, ochraně námořních tras a rozvoji obchodních styků směrem na západ, cílem bylo založit kolonii na pobřeží severní Itálie.²³⁸ Jak vidno, významnější stát v Helladě než Athény v tomto období nebyl. Jenže růžový obláček bez hospodářských a politických problémů vzal brzo za své. V roce 324 př. n. l. se měli vrátit do obcí vyhnanci, v případě Athén klerúchové z ostrova Samos, jimž finanční podporu na návrat údajně poskytli Sparťané v roce 323 př. n. l.

Jak vidno, stále uměli okopávat kotníky a odvděčili se tak Athéňanům za absenci pomoci při bitvě u Megalopole v roce 331 př. n. l. V roce 323 př. n. l. umřel ve funkci ředitele Dionýsova divadla Lýkurgos. Jeho strana však měla stále navrch, patřil k ní i Hypereidés, který se podílel i na obžalobě Démosthena a dalších politiků z přijímání úplatků od Harpala. Harpalos totiž z Athén uprchl na ostrov Krétu, do města Kydónia, kde ho zabil pravděpodobně roku 324 př. n. l. buď makedonský důstojník Pausaniás, nebo lakedaimónský důstojník Thibrón, oba velitelé jeho žoldnéřů.

Řecký historik Pausaniás²³⁹ předkládá zajímavý příběh Harpalovy aféry v jiném světle než Plútarchos. Harpalův sekretář spravující peníze uprchl na Rhodos, kde ho dostihl makedonský úředník Filoxenos, který už dříve požadoval vydání Harpala od Athéňanů. Vyslychal ho, vytáhl z něj seznam osob, které Harpalos podplatil, ale jméno Démosthena tam nefigurovalo. Jenže ačkoliv byla v Athénách Filoxenova zpráva k dispozici, započal tam na jaře roku 323 př. n. l. proces. Z Harpalova pokladu 700 talentů náhle zbývalo jen 350

²³⁷ N. Fields, *Řecká válečná loď, Triéra 500-323 př. n. l.*, Grada 2009, s. 39

²³⁸ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 102

²³⁹ (2,33)

talentů. Vyšetřování však inicioval sám Démosthenes. Ten podle Plútarcha přijal jako dar od Harpala úplatek ve formě zlatého poháru a 20 talentů.²⁴⁰

Když měl být den soudu na Harpalem, Démosthenes se šálami okolo krku vymlouval na indispozici, načež vtipákové tvrdili, že nemá zanícený nosohltan, nýbrž jde o zaníceného zlatohlavce.²⁴¹ Soud potom poslal do vězení mnohé politiky, Démosthenes měl zaplatit 50 talentů pokuty, Démadés raději uprchl z Athén. Démosthenes tvrdil, že nemůže zaplatit pokutu, později z vězení uprchl do Troizény a z ní Aigínu. Při odchodu z Athén prohlašoval: „*Vládkyně Athéno, jak je možné, že máš ráda tři nejodpornější zvířata, sovu, hada a athénský lid?*“²⁴² Svoje žáky, kteří za ním poté chodili, odvracel od politické kariéry.

Proč Hypereidés náhle přestal být stoupcem Démosthena, jímž byl doposud? Zjevně viděl šanci, jak se stát opět předákem protimakedonské strany, ačkoliv přednedávnem podporoval politiku Lýkurga a Fókióna. Nebo mezi nimi existoval nějaký starý spor, který tímto vyřídil. Rovněž Deinarchos napsal obžalovací řeč proti Démosthenovi. Hypereidés byl pravděpodobně ve spojení s athénským admirálem, generálem Leósthenem. Ten měl pro změnu kontakty na velitele žoldníků na mysu Tainaron. Ostatně přesvědčil Athény, aby posádku žoldníků na mysu živili a platili. V září roku 323 př. n. l. začala lamijská válka, hlavními aktéry byly Athény, Aitólie.

Leósthenes²⁴³ byl velmi schopný velitel a organizátor, z Asie a Kréty přepravil na Peloponnésos několik tisíc mužů, odhad počtu jeho žoldnického

²⁴⁰ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 266

²⁴¹ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 267

²⁴² Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 268

²⁴³ Jeho stejnojmenný otec musel opustit Athény v roce 361 př. n. l. jelikož prohrál bitvu u Kykladských ostrovů proti thessalskému vládci Alexandrovi z Fér, Athéňané ho za ztrátu 5 triér a 600 mužů odsoudili k smrti. (Diodóros, XV. 95) Později působil ve službách Filipa II., minimálně do roku 346 př. n. l., kdy jeho přítomnost na makedonském dvoře zaznamenal Démosthenés, když jednal jménem Athén s jinými velvyslanci o míru s Makedonií.

vojska je 10 000.²⁴⁴ Rovněž přesvědčil Athény, aby mu poskytly zbraně pro vojáky, kteří je neměli. Leóstheneš měl také skrýt veškeré kontakty s Athénami, aby nevzbudil podezření Antipatra.²⁴⁵ Toto je velmi pravděpodobný scénář války; předtím, než vypukla ofenzíva vojenská, musela začít propaganda za správnost války a diplomatické mise ke sjednání spojenectví.

Diskuze nad otázkou, zda vést nebo nevést válku, totiž jednoznačně dopadla ve prospěch Hypereida a jeho strany. Athéňané apelovali na panhellénské cítění obcí s tím, že Hellada je společnou vlastí Řeků, je třeba vypovědět makedonské posádky a získat svobodu válkou. Je faktem, že ani všichni Athéňané nechtěli válku, zejména prominentní občané ne, ale většina se obávala návratu spoluobčanů ze Samu a zhoršení ekonomické situace. Z Athén uprchli k Antipatrovi Pytheás, Kallimedón a Karabos a s jeho přáteli a vyslanci přesvědčovali řecké obce, aby se nepřidávaly k Athéňanům.

V této době se připojil Démosthenés k vyslancům Athén, porazil Pytheu v řečnickém souboji v Arkádii. Athénský lid poté povolal Démosthena na návrh jeho bratrance Démona z vyhnanství domů. Viděl jeho užitečnost a cenu, při jeho návratu se sešlo celé město včetně úředníků a kněží. Pokuta 50 talentů zůstala v platnosti, nešla snadno zrušit. Nicméně Athéňané ji obešli tak, že Démosthenés měl za úkol ozdobit oltář Diu Zachránci za 50 talentů, což byla výše jeho pokuty.²⁴⁶

Z různých zlomků Diodóra a životopisů Plútarcha, dobových autorů, které citovali, se nyní pokusme sestavit přibližný rozsah událostí, jejich rozvrh a časové určení. Prvními spojenci Athéňanů byli Aitólové, kteří se v roce 330 př. n. l. zmocnili na úkor Akarnánie přístavu Oiniadai na jihozápadě Řecka a vyhnali tamější obyvatele. Nechtěli přístav za žádnou cenu vracet (jejich válečnická etika to nedovolovala dokonce ze zákona). Dalším spojencem Athén, o kterém Diodóros²⁴⁷ referuje, je molosský král Arrybás, kdysi sesazený

²⁴⁴ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 247

²⁴⁵ Diodóros, 17.3; 18.9.

²⁴⁶ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 268

²⁴⁷ 18.11.1

Filipem II. Není jasné, zda byl tehdy králem Molossů, kterým vládl v konjunkci s Aiakidem (bratrancem makedonské královny Olympias), nebo pouhým sympatizantem, obklopeným vlastní družinou, jehož pomoc by tak pro Athény měla jen morální význam.

Na Peloponnésu víme, že jako první se k Athénám přidalo město Sikyón, kde Eufrón, syn Adeův, vyhnal makedonskou posádku z města a přísahal věrnost Athénám. Dochoval se jeho náhrobek (z roku 318 př. n. l.) a zásluhy, které poskytoval:

„Eufrón, syn Adeův, ze Sikyónu, již dříve při každé příležitosti prokazoval svou náklonnost lidu athénskému, a to nejen on sám, ale i jeho předkové v době helénské války, kterou vedl lid athénský na obranu Helénů. Eufrón, vrátiv se z vyhnanství, vypudil se souhlasem spoluobčanů posádku ze Sikyónu a město, které osvobodil, uzavřelo jeho přičiněním jako první z peloponéských měst přátelství a spojenectví s Athénami. Dokud athénský lid vedl válku, Eufrón s nimi spolupracoval tím, že posílal vojáky a jinak jim ve válce pomáhal. A když po porážce Helady byly posílány posádky do měst, která je předtím vypudila, bojoval do konce za obranu demokracie a zvolil smrt z rukou nepřátel, protože nechtěl vidět v otroctví svou vlast a celou Heladu. Dále čteme, že už předtím bylo schváleno uctívání jeho památky, nyní pak lid se postaral o syna Eufrónova, schválil příslušné usnesení a vyslal poselstvo k Sikyónanům. I v budoucnu se bude lid starat, když bude potřeba, aby všichni věděli, že athénský lid, udělá-li mu někdo něco dobrého, soudí, že se sluší uctívat nejen samotné dobrodince, ale i jejich potomky a nezapomínat na prokázaná dobrodíní.“²⁴⁸

Jako další státy z Peloponésu následovaly Élida a Messénie, Arkádie však zůstala asi neutrální, Korint měl pravděpodobně i nadále makedonskou posádku. Část Řeků zůstávala neutrální, jiná se přidala k Makedoncům, jiní uposlechli výzvy Athén. Fókové, Lokrové a Dórové se spojili s Athénami, celé střední Řecko stálo na jejich straně. Větší problém představovala pro Athény podpora ostrovů v Egejském moři. Většina ostrovanů se bála, že Athény budou znovu námořní velmoc, která je bude utlačovat. Hlavně však soucítily se

²⁴⁸ A. Šwiderková, *Helada Králů*, Orbis 1972, s. 24

samskými občany, kteří se konečně měli vrátit domů. Proto není s podivem, že většina ostrovních obcí viděla válku Athén a Aitólie jako nespravedlivou, která není podložena pádnými důvody, neboť Athény chtěly mít Samos, kdežto Aitólie Oiniady.

Nicméně Hypereidés získal ke spolenectví Rhodos, který těsně po smrti Alexandra vyhnal makedonskou posádku. Z Euboie se přidala k Athénám obec Karystos. V této chvíli, kdy bylo vše připraveno, začal jednat Leósthenes.

Přivedl z Tainaru 8000 svých žoldnéřů a postoupil na sever do Aitólie, která poskytla 7000²⁴⁹ mužů. Z Athén přišlo občanské vojsko o síle 5000 pěšáků, 500 jezdců a 2000 žoldnéřů, které tam už dříve Leósthenes poslal, aby byli vyzbrojeni. S těmito silami vytáhl Leósthenes do Boiótie, kde byla makedonská posádka, samotní Boióťané se odmítli k odboji připojit. Obávali se obnovení Théb a jejich vlivu, protože za posledních 12 let se vedlo boiótským obcím dobře, Plataje i Thespie byly nově opevněny a i jiné obce, poničené 3. svatou válkou,²⁵⁰ obnoveny.

Leosthenés porazil Boióty, obsadil Thermopyly, další vojenskou akcí bylo dobytí Euboie.²⁵¹ Makedonská nadvláda nad Řeckem se začínala hroutit jako domeček z karet, oligarchické režimy na Euboie byly minulostí, většina Peloponnésu mimo jakoukoliv významnou akci. Athény mobilizovaly muže do 40 let, přidali se k nim i další spojenci. Spojené vojsko Řeků na podzim roku 323 př. n. l. tak čítalo 30 000 mužů, na vodu bylo spuštěno athénské loďstvo o síle 200 triér a 40 tetrér. Leósthenes shromažďoval úctyhodné množství válečné výzbroje, přesto to mnohé konzervativní politiky nepohnulo k akci. Byli proti válce, neboť se domnívali, že více zdrojů má k dispozici Makedonie.

Pro ilustraci, jak rozdílně chápaly obě strany válku a její výsledek, postačí Fókiónův výrok. Na shromážděné množství výzbroje Leósthenem

²⁴⁹ G. T. Griffith, *The Mercenaries Of The Hellenistic World*, Ares Pub 1984, s. 36

²⁵⁰ Podrobně se desetiletým konfliktem (356-346 př. n. l.) jeho dopady na Řecko zabývá J. Buckler, *Philip II and the Sacred War*, Brill 1989

²⁵¹ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 101

odpověděl: „*Výborné pro krátkou trať, ale obávám se dlouhé trati války, protože obec nemá jiné peníze, lodi ani vojáky.*“²⁵²

Na otázku Hypereida, kdy bude vhodné pro Athény bojovat, odpověděl Fókión: „*Až uvidím, že mladí muži jsou odhodláni setrvat v boji na svých místech, bohatí platit a demagogové zanechat rozkrádání státního majetku.*“²⁵³

Jelikož Antipatros viděl, že Lýsimachos mu pro vzpouru Thráků nemůže pomoci, obrátil se na Leonnata a Kratera, aby mu přispěchali na pomoc. Antipatros nechal dostatečné posádky na hranicích Makedonie a vyrazil s 13 000 makedonskými pěšáky, 800 jezdci a 110 triérami do Thessalie a poté k Thermopylám.²⁵⁴ Zde přibral jako posily 2000 thessalských jezdců. V bitvě u Trachínské Hérakleie roku 323 př. n. l. (pravděpodobně na podzim) utrpěla makedonská armáda porážku.²⁵⁵ Asi byl její výsledek předurčen, neboť Thessalové buď z vlastní iniciativy, nebo spíše po předchozí domluvě změnili strany a zničili makedonské jezdeckvo.

Antipatros byl nucen ustoupit z Achájské Fthiótis (jih Thessalie) do dobře opevněného města Lamia. Antipatros však měl stále značný počet mužů ze své falangy a od flotily, která ho doprovázela, obdržel válečné stroje a zásoby. Leóstheneš začal budovat zeď okolo města, plánoval ho vyhladovět, protože nechtěl podnikat invazi do Makedonie s nepřítelem v týlu, ani neplánoval ztrácet cenné životy vojáků v útocích na město. Naprosto nepochopitelné bylo chování Aitólů, kteří měli za to, že válka skončila.

Pro jakési naléhavé záležitosti byli prý nuceni vrátit se domů, jak drze tvrdili Athéňanům. To oslabilo síly Řeků, Antipatros odmítl přistoupit na bezpodmínečnou kapitulaci, a když viděl odchod Aitólů, o vyjednávání už vůbec

²⁵² Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 442

²⁵³ Ibidem, s. 442

²⁵⁴ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 247

²⁵⁵ Ibidem, s. 247

neuvažoval. Činil výpady z města, při jednom z nich v zimě zahynul Leósthénes,²⁵⁶ který umíral na zranění hlavy kamenem z praku tři dny.

Tak skončil koncem zimy roku 323 př. n. l. pravděpodobně nejenergičtější, nejschopnější velitel řeckých sil. Pohřební projev měl Hypereidés, jeho tělo bylo pochováno se všemi poctami v Kerameiku. O jeho děti se měl postarat stát. V Pireu mu byla postavena socha, okolo ní sochy jeho dětí. Ztráta Leósthena byla pocíťována jako tragédie. Přesto se válka pro Řeky nevyvíjela nikterak špatně. Rhodské a athénské loďstvo ovládalo Helléspont a zabraňovalo tak příchodu jakýchkoliv posil z Asie, propouštělo pouze obchodní lodě a lodě s obilím. V jihovýchodní části Egejského moře hlídkovala další část řeckých námořních sil, které odradily Kratera od toho, aby se z Kilikie pokoušel přeplavit do Makedonie.

Problém představovalo, kdo nahradí Leósthena ve velení - nejlepší muž Athén byl Fókión, který si ovšem válčit nepřál. Proto neberme za určující Plútarchův názor, že místo něj byl zvolen nějaký bezvýznamný člověk jménem Antifilos, který měl velet pozemním silám, zatímco jezdecku tagos Thessalie, Menón IV. z Farsálu. Athénskému loďstvu velet admirál Euetión. Tak byly rozděleny funkce na začátku roku 322 př. n. l. v řeckém vojsku.

Během zimy roku 323 př. n. l. se v Makedonii začaly budovat válečné lodě, určitou pomoc dostal Antipatros po moři. Na jaře roku 322 př. n. l. vyhrál v bitvě na odrýským králem Seuthem III. Lýsimachos. Ačkoliv Seuthés III. dál zůstal na trůně, rozdělil si území Thrákie (Odrýsie) s Lýsimachem a dohodli se na patřičné smlouvě. Pozemní cesta do Makedonie byla nyní volná. Makedonské loďstvo posílené na 240 lodí měl na povel admirál Kleitos Bílý. Ten porazil řecké loďstvo u Helléspontu, u města Abydu.²⁵⁷

Díky tomu se hned poté během jara roku 322 př. n. l. Leonnatos mohl z Helléspontské Frýgie přeplavit na evropský břeh. Měl s sebou 20 000 pěšáků a 1500 jezdců.²⁵⁸ A především měl ambiciózní plány, například si chtěl vzít

²⁵⁶ Diodóros, 18,12,5n

²⁵⁷ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 106

²⁵⁸ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 248

Alexandrovu sestru Kleopatru a stát se tak králem Makedonie. K uskutečnění svých plánů nepřesvědčil Euména, který zůstal věrný Perdikkovi. Zatímco Leonnatos byl ještě daleko, jiné makedonské síly pod velením Mikióna, posílené o žoldnéře, se vylodily u města Rhamnús v Attice, pouhých 39 kilometrů od Athén a 12 kilometrů od Marathónu.

Mikión pustošil zemi, proti němu vyrazil Fókión, který musel provést mobilizaci mužů do 60 let. Pravděpodobně musel přiřadit do vojska i mladíky ve výcviku nebo posádkové službě. O tom, jaké poměry v tomto nesourodém vojsku s různým stupněm výcviku a zkušeností panovaly, nás informuje Plútarchos. K Fókiónovi se sbíhali jeho lidé, jedni mu radili, jaký má obsadit pahorek, druzí kam poslat jízdu a kde útočit.²⁵⁹ Ledově klidný platonik to glosoval slovy: „*Při Héraklovi, mám kolem sebe tolik velitelů, ale málo vojáků.*“²⁶⁰ Nicméně i přes uvedené potíže a známky neklidu na některých mladých vojácích podnikl Fókión prudký útok. Mikión byl zabit a mnozí jiní padli.²⁶¹

Brzy poté řecké síly (v počtu 22 000 pěšáků a 3500 jezdců) zaútočily na Leonnata dříve, než se mohl spojit s Kraterem. Leonnatos v boji padl, jeho síly porazila především vynikající thessalská jízda, jenže falanga ustoupila na kopce a odrazila veškeré útoky.²⁶² Antipatros se svým vojskem odešel z Lamie a přibral cestou s sebou relativně nedotčené síly mrtvého Leonnata. Stáhl se do Makedonie.²⁶³ To byla zásadní strategická chyba, kterou Řekové učinili - nezničili naprosto posily pro Kratera, nezabránili dvěma vojskům ve spojení a ústupu. Co hůře, ve stejnou dobu v Kykladském souostroví u ostrova Amorgos zvítězil Kleitos Bílý nad Euetiónem a řecké loďstvo bylo těžce oslabeno.

²⁵⁹ Ibidem, s. 248

²⁶⁰ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 443

²⁶¹ Ibidem, s. 443

²⁶² Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 444

²⁶³ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 248

Přesto však Athéňané po několika měsících spustili na vodu dalších 170 lodí, bylo však již pozdě, do Amfipole se přeplavil Krateros, který měl s sebou 6000 veteránů a 1000 perských lučištníků a prakovníků.²⁶⁴ Antipatros spojil všechna 3 vojska která měl a posílil je pravděpodobně o mnohé muže z posádek na hranicích. Jinak by jeho armáda nemohla dosáhnout ohromujícího počtu 40 000 těžkooděnců, 3000 lučištníků a prakovníků a 5000 jezdců.²⁶⁵ Obrovská armáda postupovala do střední Thessalie.

Nyní byla řada na Řecích: Antifilos měl 25 000 pěšáků a 3500 jezdců, s nimiž postoupil k městu Krannón nedaleko Larrísy, kde již tábořilo makedonské vojsko. Je otázkou, jaké byly akce námořních sil, 170 řeckých lodí bylo v Malijském zálivu nedaleko Thermopyl, pravděpodobně jako pojistka proti možnému námořnímu výsadbku Makedonců do jejich týlu. Domnívám se, že námořní i pozemní bitva byly vybojovány současně roku 322 př. n. l. dne 7. 8., neboť tomu nasvědčují pozdější události. V pozemní bitvě u Krannónu měl Antifilos jasný plán, totiž spolehnout se na sílu thessalského jezdeckva.²⁶⁶ Jenže Makedonci vsadili na útok falangy, kterou vedli Antipatros a Krateros. Jezdeckvo se nedostalo ke střetu s pěchotou, pouze bojovalo na křídlech, Řekové museli ustoupit na pahorky, jízda kryla jejich ústup, neboť předtím porazili makedonské jezdeckvo.

Bitva neskončila žádným rozhodným výsledkem, Makedonci ztratili 130 mužů, Řekové 500. Důležitější následky však měla námořní bitva v Malijském zálivu. Athénské loďstvo bylo zcela zničeno, 170 lodí podlehl přesile Kleita s 240 loďmi, takže Euetión byl tentokrát definitivně poražen. Řecké státy nyní byly bez ochrany proti útokům z moře a to představovalo podstatnou nevýhodu ve vedení války. Antifilos na radu Menóna chtěl vyjednat mír pro řeckou ligu

²⁶⁴ Ibidem, s. 248

²⁶⁵ Ibidem, s. 248

²⁶⁶ Což byla do značné míry asi utopie, i kdyby porazili makedonskou jízdu, nezbyly by jim asi síly pro rozhodující útok na pěchotu, jejíž šiky byly až příliš početné, úspěch byl možný jedině za předpokladu, že průlom v jedné části formace udělá pěchota, nebo samotná řecká pěchota porazí část makedonské falangy, obrátí ji na útěk, jezdeckvo poté zajistí naprosté vítězství.

států, jenže Antipatros odmítl a trval na separátních smlouvách, takže po třech dnech se spojenci rozutekli.

Antipatros přesvědčoval nebo dobýval města v Thessalii a útočil i na jiné státy. Proto se ostatní spojenci báli setrvat na místě. Nezbyvá, než souhlasit se slovy Plútarcha, že se tak Řekové vzdali tím nejpotupnějším způsobem svobody, což se stalo koncem léta roku 322 př. n. l. když už neměli loďstvo, jejich síly²⁶⁷ byly relativně nedotčené a je na místě se domnívat, že část sil Řeků a jejich spojenců nebyla vůbec na místě (zejména Aitólové jsou podezřelí z absence účasti v bitvě u Krannónu). Přesto je nutné zhodnotit lamijskou válku jako boj za svobodu Řeků, který neměl úspěch z tradičních důvodů, vzájemných rozporů, částečně i neschopnosti vrchního velení. Jak je vidět, zopakovat řecko-perské války a jejich úspěch bylo asi nad síly tehdejších Řeků.

Ale bylo by nespravedlivé jim dávat kolektivní vinu za neúspěch. Mohli však vědět, že kdyby byli jednotní ve svém odporu dále, slavili by dost možná úspěch, jelikož napětí mezi makedonskými generály by časem vyplavalo na povrch a každý by se staral o své záležitosti, nikoliv o Řeky. Také Řekové neměli podlehnout defétismu a strachu, naopak měli posílit svoje vojsko a pokusit se o novou bitvu, kde podmínky mohly být příznivější. Zůstává ovšem faktem, že to řecká koalice měla složité. Bez podpory ublížené Sparty, která chtěla vždy a všem velet, bez Korintu a jeho loďstva, armády, bez Arkádie, větší části Euboie a bez celé Boiótie byly jejich pozemní síly prostě slabší než makedonské.

A především bez větší podpory ostrovanů nemohli zlomit námořní moc Makedonců, byť to bylo i v silách Athén a Rhodu, který se asi v roce 322 př. n. l. po bitvě u Amorgu²⁶⁸ vzdal podpory Řeků. Makedonci tak postupně získali

²⁶⁷ Tedy především pozemní vojsko, loďstvo mohl poskytnout stále Rhodos a jiné ostrovní obce, nejen v Malé Asii, ale také na Krétě.

²⁶⁸ Možná svedena 5. srpna

námořní převahu, byť to měla být tradiční řecká doména. Zcela překvapivě tak Makedonci zničili dvě námořní velmoci.²⁶⁹

Lamijská válka tak zůstává mementem, že Řekové nebojovali o svobodu naposled u Chaironéie, ale tehdy ji chtěli téměř všichni z Hellady, nyní zvítězil partikularismus, který zabránil Řekům v dosažení politické nezávislosti na Makedonii. Místo toho je čekala makedonská hegemonie, která se tomuto království stejně později vymstí. Pro oba celky bylo lepší, aby na sobě byly nezávislé, než aby jeden byl podřízený druhému.

Athény odsoudily své politiky zastávající protimakedonské názory, začala vláda oligarchů. Hypereidés byl popraven a mnozí jiní, kteří z města uprchli, byli dopadeni makedonskými lovci odměn. Démosthénés se ukrýval v chrámu Poseidóna na ostrově Kalaurii blízko Troizény, ale i na něj lovci přišli, takže raději spáchal sebevraždu jedem, než aby se vydal do Antipatrových rukou. Fókión se snažil Athénám sjednat co nejlepší mírové podmínky, ale umístění vojenské posádky stejně nezabránil, stejně jako válečné kontribuci. Změnily se nároky pro občanská práva, místo 30 000 občanů jich mohlo zasahovat do politického života obce jen 9000. 1200 občanů nespĺnilo podmínku disponovat majetkem v hodnotě 2000 drachem, někteří se odebrali do Thrákie, kde obdrželi půdu, nebo zůstali v Athénách v nevymezeném postavení lidí, kteří nebyli ani občany, ani cizinci.²⁷⁰

Ve městě vládl nyní Démadés, v době makedonské nadvlády na výtky, že je servilní, odvětil, že město, které řídí, je jen vrak. A nelze se jeho vyjádření divit, neboť měl do značné míry pravdu. Loďstvo zničeno, státní pokladna na dně, obyvatelstvo demoralizováno. Ale ani on se z vlády nad městem dlouho netěšil. V roce 318 př. n. l. odhalil jeho dopisy Perdikkovi (ve kterých žádal osvobození z Antipatrovy nadvlády) Deinarchos z Korintu. Ten je ukázal správci Řecka a Makedonie, Kassandrovi (Antipatrův syn).

²⁶⁹ Byť Rhodos si udržel samostatnost a nezávislost až do roku 164 př. n. l., kdy se stal součástí římské provincie Asie, pak měl jen určitou vnitřní autonomii, ale stále ještě měl určité námořní síly, které často pomáhaly Římu.

²⁷⁰ Diodóros, 18,18,4-5

Kassandros poté nechal před Démadem usmrtit jeho syna, teprve poté ho zabil. Athény, Sikyón i jiné státy byly opět podřízeny přímé vojenské kontrole. Formální suverenita Řeků, kterou s různými prohrašky dodržoval Filip i Alexandr, byla pryč. Bezohlednost a bezprostřednost nových makedonských praktik začali mnozí Řekové pociťovat na vlastní kůži.

Samostatnost ztratily nejen mnohé řecké obce v Helladě, ale i v Malé Asii, Černomoří, nebo Kyrenaice.²⁷¹ Diadochové se však přes svoje excesy vůči Řekům snažili získat jejich přízeň různými dary, stavebními aktivitami, daňovými výhodami atd. Rovněž se pokoušeli ve svých válkách apelovat na koncept řeckého pojetí svobody, často proklamovali údajnou svobodu Hellénů, aby získali řecké obce na svoji stranu proti jinému soupeři. Až na výjimky šlo však o pouhou propagandu, sliby.

Čestnou výjimkou byl do určité doby Antigonos I. Monofthalmos (382-301 př. n. l.) v roce 311 zahájil mírová jednání s ostatními diadochy, hodlal legalizovat současné rozdělení moci a trval na proklamaci svobody a autonomie všech Řeků. Z dohody byl vyloučen pouze Seleukos, o němž buď neměli ostatní diadochové zprávy, nebo se rozhodli Seleuka vynechat, protože Antigonos měl většinu Asie ve svém držení a oni nevěřili v úspěch jeho podniku. Záznam o jednání a smlouvě máme v podobě dokumentu, nápisu ze Sképsidy v Malé Asii:

„...horlivě jsme usilovali o svobodu pro Řeky, činíce kvůli tomu nemalé ústupky a hlavně rozdávající peníze, a vyslali jsme v té věci s Démarchem Aischyla. Dokud bylo o té věci jednotné mínění, účastnili jsme se jednání u Helléspontu, a kdyby to někteří nepřekazili, mohla být tehdy věc uskutečněna. (pravděpodobně jednání s Kassandrem v roce 313/12 př. n. l.)

Nyní když došlo Mezi Kassandrem²⁷² a Ptolemaiem k rozhovorům o odklizení sporů a k nám se v té věci dostal Prepeláos a Aristodémos, tu ač vidíme, že některé Kassandrové požadavky jsou poněkud tíživé, přece, protože ve věci Řeků je mínění jednotné, pokládáme za nutné to přehlédnout, aby to

²⁷¹ Více o poměrech v Kyrenaice viz L. V. Wellner, *Ptolemaiovcí*, Epocha 2009

²⁷² Tehdejší král Makedonie (317-305 př. n. l.)

hlavní bylo uskutečněno co nejdříve; sice nám velice záleželo na tom, aby se pro Řeky všechno zařídilo podle našich přání, ale protože by to bylo zdlouhavé a protože při vleklém jednání se někdy stává leccos nečekaného a protože máme tu ctižádost, aby se otázka Řeků vyřešila za našeho života (Antigonovi bylo už 71 let), pokládali jsme za potřebné nenechat vyřízení celé věci ani dost málo ohrozit. Jak horlivě jsme o to usilovali, bude, doufám, patrné i vám i ostatním z ujednání samých. Když bylo dokončeno s Kassandrem a Lýsimachem²⁷³ jednání, ke kterému poslali s plnou mocí Prepeláa, vyslal k nám Ptolemaios posly žádaje, aby byl k dohodě přibrán i on a aby jeho jméno bylo uvedeno v téže smlouvě.

My jsme nepokládali za nic malého odložit ctižádost, pro kterou jsme podstoupili nemálo nepříjemností a vydali mnoho peněz, a to když jsme s Kassandrem a Lýsimachem už byli dohodnuti a to, co zbývalo vykonat, bylo snadnější; nicméně předpokládajíce, že dojde-li k dohodě i s ním, dala by se rychle vyřídit věc Polyperchontova,²⁷⁴ když by s ním nebyl nikdo spojen, hledíce i k přátelství, které nás s ním pojí, tak nahlížejíce, že i vy i ostatní spojenci jste tak zatíženi válkou a vydáními, pokládali jsme za správné ustoupit a uskutečnit smír i s ním. K uzavření dohody jsme vyslali Aristodéma, Aischyla, Hégésiu; ti se už vrátili, obdrževše záruky, a od Ptolemaia přišlo poselstvo s Aristobúlem, aby je přijalo od nás.

Vězte tedy, že smíření se stalo skutkem a nastal mír. Ve smlouvě jsme uložili všem Řekům přísahat, že budou společně střežit jedni pro druhé svobodu a samostatnost, předpokládajíce, že za našeho života – pokud člověk může předvídat – ji bude možno ochránit, pro budoucnost pak, budou-li všichni Řekové i vládcové vázání přísahou, uchová se Řekům svoboda ještě bezpečněji. A odpřisáhnou-li také oni, že budou naši vzájemnou smlouvu jedni

²⁷³ Král části Thrákie (Odrýsie), Thráckého Chersonésu, Helléspontu, některých maloasijských, černomořských měst Řeků. Oficiálně králem v letech 306-2081 př. n. l., ale byl de facto samostatným vládcem již od roku 323 př. n. l. Více viz H. S. Lund, *Lysimachus: A Study in Early Hellenistic Kingship*, Routledge 2002

²⁷⁴ Oficiálně stále regent Alexandrových potomků, který však držel už jen některá místa na Peloponnésu, nebyl tehdy s nikým ve spojení.

*pro druhé společně chránit, nebude to, nahlédli jsme, pro Řeky nijak nečestné ani neužitečné. Zdá se mi tedy správné, abyste vykonali přísahu, jejíž znění posíláme. Vynasnažíme se i pro budoucnost zajišťovat všemožný prospěch vám i ostatním Řekům. O těchto věcech jsem uznal za dobré jednak napsat, jednak vyslat Akia, aby o nich promluvil; dodá vám opis naší smlouvy i přísahy. Budte zdraví.*²⁷⁵

Zachovala se i odpověď Sképsidy. Občané Antigonovi vybudovali posvátný okrsek, oltář a sochu. K jeho počtě měly být každoročně konány hry a slavnosti, jak tomu bylo dříve. Antigonovi a jeho synům byly věnovány zlaté věnce, občané se zavázali vykonat přísahu.²⁷⁶ Jak vidno, božský kult vladaře neměl tehdy jen Alexandr, začalo se to stávat normální praktikou. Než religionistická stránka je pro nás však důležitější samotný rozbor mírové smlouvy. Ten přináší důležité otázky - kdo na ní nejvíce získal, proč ji všichni diadochové akceptovali, co znamenala pro další vývoj. Především však veledůležitá otázka, se kterou se nelze téměř vůbec v odborné literatuře setkat. Proč se vlastně snažili všichni diadochové tak moc získat přízeň Řeků, nebo spíše nadvládu nad nimi? Začněme popořadě.

Vítězem se mohl cítit Kassandros, byl oficiálně regentem Alexandra IV., správcem Makedonie a jejích okolních oblastí, Ptolemaios měl dál Egypt, Lýsimachos Thrákii. Antigonos nezískal žádné teritorium navíc, jeho titul správce královských záležitostí se stal bezvýznamným, protože nebyl legitimní. V mírové smlouvě nebyl ani legalizován. Ostatní diadochové však smlouvu akceptovali rádi, potvrdila jejich status, území i správní funkce. Pro další vývoj byla smlouva jen potvrzením statusu quo, který určitě dlouho nevydrží, neboť každý si chtěl urvat co nejvíce. Prozatím si však potřebovali vydechnout, zkonsolidovat síly k nové válce. Morálním vítězem se ale mohl cítit také Antigonos. Pravda, vymáhal po řeckých městech ve svých sférách vlivu také válečné daně. Jenže nedělal žádné excesy s nucenými vládami, popravami občanů, exulantstvím ani vojenskými posádkami. Byl podstatně velkomyslnější než ostatní diadochové.

²⁷⁵ Kol. autorů, *Antika V Dokumentech I.*, SNPL 1959, s. 328/9

²⁷⁶ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 117/8

Proto se mohlo Řekům zdát, že Antigonos je vládce, ke kterému se mají přidat, protože přece teď nedávno inicioval svobodu Řeků, hodlal ji dodržovat a tím vyvíjel tlak na ostatní vládce, aby jednali podobně. Navíc se dokonce vzdal aspirací na královského regenta, jen aby učinil mírovou smlouvu i k prospěchu Řeků. Samozřejmě je otázkou, do jaké míry to tak Antigonos prezentoval a jak moc tomu ostatní Řekové byli ochotni uvěřit. Jenže i Plútarchos věřil v poctivost úmyslů Antigona ohledně řecké svobody, proto je třeba brát vážně i tuto variantu. Antigonos si byl vědom, že mu z hlediska prestiže takové chování může hodně pomoci - přinést spojence a ochotné dobrovolníky.

Otázka, proč diadochové považovali za tak důležité vládnout řeckým obcím v Helladě i jinde, je složitější, než se zdá na první pohled. Pokračování politiky Filipa II. a Alexandra Velikého brutálnějším prostředky? Snaha potvrdit nadřazenost Makedonie nad Řeky, finanční a hospodářské výhody plynoucí z okupace měst? Odpověď není jednoduchá, přikláněl bych se ke kombinaci důvodů, byť se tato politika diadochů jednou ukáže v celé své ubohosti a nahotě jako velmi kontraproduktivní. Pravděpodobně bych vyloučil jako důvod obavy ze spojených sil Řecka, které by převyšovaly Makedonii.

Řekové se byli málokdy schopní sjednotit ve větším měřítku, a když už, tak k obraně, nikoliv k útočné akci. Jejich partikularismus a rivalita byly legendární, bez ohledu na století, ve kterém žili. Makedonci byli válečnickým národem, možná se řídili heslem, že co jednou makedonské zbraně dobyly, to se neopouští. Ale okupace měst vyčerpávala vojenské i finanční zdroje států takovým způsobem, že kromě velkých bohatých měst jako Milétos je vůbec pochybné předpokládat, že se okupace vyplatila. Rovněž to přinášelo ztrátu prestiže v očích Řeků, kteří sice hojně vyhledávali obživu v královských službách, ale chtěli mít ve svých městech svobodu a samosprávu, žádné válečné daně, samostatnou zahraniční politiku a možnost válčit, s kým uznají za vhodné.

Zejména poslední položka byla velmi důležitá pro řeckou představu svobody. Tohle vše jim Makedonci vzali - výměnou za poklonování a kult božského krále. Kupodivu se Řekové nastalé situaci přizpůsobili. Zůstává ale otázkou, proč je tak moc chtěli diadochové kontrolovat a využívat. Do jejich služeb nejen vojenských by chodili stejně dobrovolně. Navíc lidské zdroje pro

vojsko byly mnohem větší mimo Helladu. Možná, že diadochové (až na výjimky) považovali stále neřecké elementy za nespolehlivé pro státní službu.

Proto odmítali většinou přijímat do civilních funkcí a vojska domorodce a cizince. To by vysvětlovalo zavlou posedlost kontroly nad řeckými obcemi. Vládcové jakoby nechápali, že v rámci delšího časového horizontu u Řeků pouze pěstují nenávist a oslabují jejich kulturní i vojenský potenciál, který přece nutně potřebovali. Za takové situace se pak může snadno najít záminka k válce s cílem zničit makedonskou nadvládu za pomoci cizího státu. Ale v těchto kategoriích samozřejmě diadochové až na výjimky²⁷⁷ neuvažovali. Měli za to, že Makedonci svět vedou, ostatní je musí následovat.

Vina za oslabování helénistického světa leží na obou stranách, jak diadochů, tak především Řeků, kteří nepochopili, že jim Antigonos I. onou mírovou smlouvou de facto vytyčil věčný politický program, kterého se měli navždy držet. Spočíval v mnou propagovaných tezích, že Řekové měli navzájem hájit svoji svobodu, postarat se, aby do jejich vzájemných sporů nikdo nezasahoval a nevyužíval je proti nim.²⁷⁸

Diadochové během raného helénismu postupně stabilizovali své říše, mezi nejvýznamnější panovníky patřil Ptolemaios I. (306-282 př. n. l.). Jeho dědictvím byla nejen výstavná metropole Alexandria, které se stalo kulturním centrem a výkladní skříní helénistického světa, jedno z nejdůležitějších měst starověku vůbec. Mělo paláce na mysu Lochias, obklopené sady a zahradami, byl tam samostatný přístav jen pro krále a okolí. Další dva přístavy se nacházely při straně s mořem, třetí na jezeře Mareótis pro vnitřní obchod s Egyptem. Heptastadion, který spojoval pevninu s ostrůvkem Farem, tak vymezil dva velké přístavy. Měl dva průplavy s překlenutými mosty, nepochybně zvedacími. Město stálo na pásu bílých vápencových skal. Krytá sloupořadí, fontány, sochy, chrámy. Agora, soudní budova blízko středu města.

²⁷⁷ Antigonos I., Antigonos III. Dosón k nim patřili, chápali úlohu Hellady, toho jak s ní mají zacházet, aby zůstala relativně silná, nedotčená, soběstačná, stejně tak jiná řecká města.

²⁷⁸ Jak to v minulosti činili pilně perští králové, nebo kdysi Filip II.

Boháči pokrývali domy alabastrem, mramorem, zlatem i slonovinou, podlahy barevnými mozaikami, stropy drahými druhy dřev, nechávali si malovat fresky na stěny a stropy. Parky ve městě kvetly po celý rok. Venkovský bůh Pan měl svůj chrám na uměle navršeném pahorku jménem Paneion. Dlouhá cesta se zákruty vedla na kuželovitý vrchol, odkud byl výhled na celé město.

Ve městě bylo celkem pět čtvrtí. Serapidův chrám v Rakotis egyptské čtvrti (za jejími zdmi vznikl hřbitov). Poseidonův chrám u přístavu, hrobka Alexandra Velikého mezi Poseidonovým chrámem a divadlem. Brúcheion – čtvrť, kde byly královské paláce, obelisky, štíhlé věže a spádné střechy. Vedle židovské čtvrti, která sousedila s královskými paláci, vznikl hippodrom a stadión. Podél silnice do Kanobu a podél Alexandrijského kanálu se skvěly vilky a zahrady nejbohatších obyvatel. Vodu pro množství fontán a zahrad, stejně jako pitnou vodu, zajišťoval krytý kanál. Na ostrůvku Faros byl jeden z divů starého světa, maják o několika patrech, který postavil a navrhl Sóstratos z Knidu.

Ještě důležitějším počinem než stavební činnost byla podpora kultury a vědy, založení Múseia a zejména stavba velké knihovny. Velkou pozornost věnoval Ptolemaios i své roli faraona, titul přijal v roce 304 př. n. l. Na různých místech postavil okolo 10 chrámů pro egyptská božstva. Řecké a egyptské náboženství se snažil přiblížit zavedením kultu Serapida v roce 287 př. n. l. V roce 295 př. n. l. zavedl také kult Alexandra coby zakladatele města. Ptolemaios se prohlašoval za jeho nevlastního bratra a pravého dědice a sám vykonával kněžskou funkci v kultu, což byla nevyšší kněžská hodnost v zemi. Vykonávali ji často jen členové královské rodiny. Alexandr se tak stal státním božstvem.

Ptolemaios zanechal svému synovi hospodářsky silnou, stabilizovanou říši s nárazníkovými pásmy, která dokonale chránila Egypt - před útoky Kartága a Libye chránila Kyrenaika, zatímco v Malé Asii území Lýkie, Pamfýlie a Kárie chránilo proti Seleukovcům, stejně jako Kypr, Fénicie a Koilé Sýrie. Země měla stabilní správní uspořádání, byla rozdělená do nomů. Civilní záležitosti vyřizoval nomech nomarch, vojenské stratégos. Ve funkcích nomarchů egyptská elita

přetrvala, stejně jako v kněžských funkcích.²⁷⁹ Díky skvělé geografické poloze bylo velmi obtížné Egypt napadnout, s nárazníkovými územími to bylo téměř nemožné.

Ptolemaios kontroloval navíc Kyklady, takže jeho základny a loďstvo mohlo zasáhnout kdekoli v Egejském moři velmi rychle. Politika, kterou Ptolemaios zastával a jistě ji poradil i svému synovi, byla prostá - držet svoje pozice a nemíchat se příliš do sporů ostatních měst a králů, protože to nepřinášelo užitek, stálo to velké výdaje a zbytečně to ohrožovalo zemi. Ptolemaios I. byl vynikající panovník, který od začátku šel za svým cílem. Netrpěl depresiemi nebo komplexem méněcennosti z toho, že nesjednotil Alexandrovu říši. Tato myšlenka mu byla cizí (ovšem ostatní diadochy neustále pronásledovala), chtěl vlastní království a toho dosáhnul.

V roce 281 př. n. l. vytáhl Seleukos do bitvy proti Lýsimachovi, v únoru se jejich vojska utkala u Kurúpédia v Lýdii. Seleukos, ačkoliv už osmdesátiletý, porazil svého o rok staršího soupeře. Přelavil se do Evropy, ale poblíž Lýsimacheie v srpnu nebo září ho zavraždil Keraunos. Další Alexandrův dědic tak zemřel mečem, ale nikoliv v bitvě, nýbrž zákeřně zezadu. Seleukos I. Níkator (vítěz) byl po své smrti zbožštěn. Stejně jako Ptolemaios i on založil mocnou říši, která pak byla větší a měla mnohem větší problémy k řešení.²⁸⁰

Seleukos (vláda 306-281 př. n. l.) založil 34 měst s dynastickými jmény a další řadu řeckých měst.²⁸¹ Definitivně ověřená města založená Seleukem I. jsou tato: Seleukeia při Kalykadnu (v Kilikii), v Sýrii tetrapolis Seleukeia Pirea, Antiocheia na Orontu, Apameia uprostřed údolí Orontu, Laodikéia Přímořská, u Eufratu Seleukeia Zeugma (střežící most přes řeku), na východním břehu byla města Apameia a Arethússa, pevnost Dura Europos u středu Eufratu a Beroia (dnešní Aleppo), v Mezopotámii Seleukeia Tigris a možná Edessa, v Babylónii Apameia Silhu, v Súsíáně Seleukeia Eulaios a Seleukeia Hedyfón. Dále

²⁷⁹ L. V. Wellner, *Ptolemaiovcí*, Epoque 2009, s. 80

²⁸⁰ Administrativní rozdělení říše, fungování soudů, zapojení různých etnik v rámci státu, útoky nomádů na východě atd.

²⁸¹ Appiános, Syr. 57

Seleukeia u Rudého moře, v Médii znovu založil Rhagai (poblíž dnešního Teheránu), Hekatompylos, Antiocheia Persis, pravděpodobně znovu založil mnoho Alexandrových měst v Sogdiáně, Baktrii a nejvýchodnějších částech říše, stejně jako město na ostrově Falaika poblíž dnešního Kuvajtu.²⁸²

Seleukos byl bezpochyby ještě větší a úspěšnější osobnost než oportunistický Ptolemaios, těžící často z pohrom druhých, které ovšem nezpůsobil. O Seleukovi kolovala řada historek vysvětlujících zrod jeho dynastie a symboly na jeho mincích. Býčí rohy na jeho mincích měly být připomenutím historky z Alexandrova tažení, kdy se býk určený k obětování splasil a uvolnil z provazů a Seleukos ho sám zadržel silou svých rukou.²⁸³

Dalším oficiálním znakem dynastie byla kotva, jejím božským patronem byl Apollón. Jeho chrám ve městě Didyma budovali i další vládci, ačkoliv stavbu začali Mílétané již dříve. Byl zasvěcen i jeho sestře Artemis. Důležitější bylo nicméně zřízení Apollónovy věštírny při chrámu. Apollón měl být i božským otcem Seleuka.

Kotvu a božský původ od Apollóna vysvětloval sen Seleukovy matky. Ačkoliv byla provdána za Antiocha (jeden ze slavných generálů Filipa II.), měla sen, ve kterém se s ní spojil Apollón, počala s ním a obdržela od něj prsten s kamenem, na kterém byla vyryta kotva. Tento prsten našla Laodiké ráno v posteli, a když se Seleukos narodil, měl na pravém stehně mateřské znaménko ve tvaru kotvy. Než Seleukos opustil Makedonii na výpravu s Alexandrem, předala mu Laodiké prsten a pověděla mu o svém snu. Šlo tedy o rodinný znak, který se předával z generace na generaci.²⁸⁴ Seleukos I.²⁸⁵ pokračoval v Alexandrově politice kulturní fúze důkladněji a ve větším měřítku než ostatní epigoni, navíc se nelze ubránit dojmu, že to dělal spíše z osobního přesvědčení než z pouhé nutnosti nebo výhodnosti, jak tomu bylo u ostatních. Správní

²⁸² S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 10

²⁸³ Appiános, Syr. 57

²⁸⁴ Appiános, Syr. 56

²⁸⁵ Podrobněji o Seleukovi viz J. Grainger, *Seleukos Nikator: Constructing a Hellenistic Kingdom*, Routledge 1990

rozdělení říše bylo prakticky podobné tomu perskému, které Alexandr jen nepatrně upravil.

Smrtí Ptolemaia I. a zejména Seleuka I. končí ve východním Středomoří období raného helénismu (336-281 př. n. l.), je nutné ho zhodnotit. Mělo v sobě zásadní události, které byly vyvrcholením procesů z předchozího období (konflikt s Perskou říší, rozšiřování měst atd.). Přineslo vyřešení některých problémů, vytvořilo ovšem mnohé problémy nové, které museli noví panovníci řešit, např. správní rozdělení svých říší, politiku vůči domorodcům na nově dobytých územích aj. Zásadní událostí je panování Alexandra, který jednak vyvrátil říši Peršanů, rozšířil zeměpisné obzory Řeků a nechal přivést nové plodiny, ale i vytvořil systém vládnutí, který ostatní králové horlivě napodobovali.

Války mezi diadochy nebyly rozhodně ideologického původu, šlo o čistě utilitární prostředek k získání větší moci. I když v této éře vznikala mnohá města, války byly relativně humánní, ztráty nebyly vzhledem k počtu sil nijak závažné, města až na výjimky nebyla ničena ani zotročována (právě naopak). Tyto konflikty začaly časem oslabovat pomalu nejen říše diadochů (i když jen málo), ale především jejich okolí. Raný helénismus byl érou masivní kolonizace a hospodářské i populační exploze.

Války tyto procesy nemohly ani zastavit, ani výrazněji zpomalit. Jenže tyto „občanské války“ napínaly úsilí diadochů nesprávným směrem, dovnitř místo ven. Přitom, jak jsem poukázal v kapitole o Alexandrovi, řeckému vlivu bylo možné podřídit mnohé další oblasti, což by Makedonii a Řecku přineslo větší užitek než vnitřní války. Rovněž vojenská okupace královskou mocí Hellady, řeckých měst, podryvala v jistém smyslu kulturní a hlavně vojenský potenciál Řeků, klíčový to národ a zdroj síly pro samotná království makedonských generálů. Společně mohli vládnout větší části světa. Velkomyslnost a plány za horizont obvyklého politického uvažování, promyšlená geopolitika bohužel nebyly příliš silnou stránkou nových vládců.

Přesto bylo uplynulé období érou rozvoje nejen politického vlivu Makedonců, ale především kulturního vlivu Řeků v nových částech světa a zesílení vlivu ve starších oblastech, kde již působili. Navzdory zažitému přesvědčení, že tato éra byla pustý chaos, nepřehlednost a samé válčení, trvám na tom, že období přispělo velmi k rozvoji kultury, protože položilo

základy království Ptolemaiovců a Seleukovců, emancipoval se Pergamon (základ budoucí říše Attalovců), osamostatnila se (již dříve nezávislá) Bithýnie, vzniklo Pontské království. Makedonie válkami v žádném případě nebyla oslabena, produkovala desetitisíce vojáků, sloužících od hranic s Indií až po Illýrii.

Makedonie netrpěla populačním poklesem ani úbytkem mužů, šlo pořád o rozhodující království v oblasti, všichni se ho snažili získat nejen kvůli prestiži, ale především pro jeho vojenský i hospodářský potenciál. Řada vojáků se do něj vrátila s obrovským bohatstvím, nádhernými koňmi z cizích zemí a neuvěřitelnými zážitky z dalekých zemí, které jim možná ani jejich příbuzní nechtěli věřit. Nejvýznamnějším počinem éry však přesto zůstává porážka Perské říše, která ze zákulisí měla velký vliv na řecký svět již od roku 413 př. n. l., a Řekové nebyli schopní ho zlomit. Tato změna politické konfigurace přinesla nové pojetí království a královské vlády a změnu náhledu na ty druhé, kteří byli ne-Řeky, avšak byli důležití pro své vládce.

Bylo na každém králi, jak se k nativní populaci postaví, jaká jí udělí práva, jak ji začlení do administrativy, vojska, atd. Netvrdil bych, že v této době přestávali být Řekové Řeky a Makedoňané Makedonci tak jako dříve. Prostě byli vystaveni mnoha kulturním vlivům (stejně jako dříve), které se začaly projevovat podstatně rychleji než předtím. Ostatně Řekové byli vždy ovlivněni svými sousedy.²⁸⁶ Teď se však začínala lámat tradiční hranice mezi nimi a cizími etniky. Ostatní náhle chtěli být také Řekové, výchovou i jazykem, nebo si přivlastnit z řecké kultury to, co se jim nejvíce líbilo.²⁸⁷

²⁸⁶ Doporučuji vynikající monografii (krátkou, ale takřka paradigmatickou) německého filologa a religionisty W. Burkerta, *Babylon, Memphis, Persepolis Eastern Contexts of Greek Culture: Eastern Contexts of Greek Culture*, Harvard University Press 2007, zde autor v několika kapitolách velmi přesně, věcně argumentuje konkrétními příklady kulturních výpůjček, jeho vzhled do problematiky, pregnantní formulace míří přímo na cíl. Autor prokazuje východní vlivy v poezii, literatuře obecně, kromě umění, představuje také příklady z praktického života, mince z Lýdie, zvyk hodovat na leháčcích pochází ze stejné země, výroba, vzhled trojnožek má rovněž východní kořeny atd.

²⁸⁷ Obsáhlou sbírkou studií na téma přejímání, imitování řecké kultury, její možný vliv na okolní etnika lze nalézt v Kol. autorů, *Ancient Greeks West And East*, Brill 1999 Jsou zde studie

Změna náboženského smýšlení a mnoho smíšených svazků zákonitě musely přinést postupnou synkrezi tradic různých zemí. Domnívám se, že v tomto období se začali stávat Řekové a Makedonci lepšími než dříve, ale neztratili svoji jedinečnost. Byli uvědomělejší, vůči okolnímu světu, věděli více. (Samozřejmě důležitá otázka je, zda byli šťastnější než předtím.) Královská ideologie mimo jiné přinášela odstranění starého vnímání, já jsem Řek či Makedonec, ty barbar a nepřítel. Nyní byli všichni občany nebo členy rozsáhlých územně správních celků. Do jisté míry byli nuceni k soužití a spolupráci, samozřejmě na každém území to vedlo k odlišným výsledkům, společné soužití, však také mělo i své limity.²⁸⁸

Pro Řecko i Makedonii bylo dlouhodobě neudržitelné zůstat ve starých hranicích, nevyhnutelně musela začít územní expanze. Kde jinde mohlo nové obyvatelstvo žít, než v nových královstvích? Bylo dosaženo nových hranic, nových výzev, byť ne se všemi se podařilo vypořádat ideálně. Přesto je třeba trvat na tom, že toto období bylo vitální érou, startovacím motorem helénismu, byť se tento jedinečný stroj začal v dalších šedesáti letech poněkud zadržávat. Makedonci ani Řekové neztráceli sami sebe nebo svoji identitu, začali být prostě vnímavější a chápavější k okolnímu světu. Ostatně na mnoha místech světa už předtím dokázali žít v přátelských vztazích s domorodci.

Je nutné se zmínit o tom, proč se během tohoto období nepovedlo nikomu z nástupců Alexandra jít v jeho krocích. Popravdě řečeno, neměli ideální podmínky, čelili těžším soupeřům, diadochové se navzájem dobře znali, jejich možnosti na bojišti a ve válce obecně byly mnohem omezenější než ty, které měl Alexandr, když přizpůsoboval svoje vojsko různým nepřátelům, kteří měli odlišných charakter složení armád. Proto by byl nesmysl tvrdit, že vojenské umění jeho nástupců upadalo.

z různých regionů a období, od počátku doby železné. Podnětným autorem na dobové kulturní, etnické myšlení je i E. S. Gruen, *Rethinking The Other In Antiquity*, Princeton University Press 2011

²⁸⁸ Viz I. S. Moyer, *Egypt and the Limits of Hellenism*, Cambridge University Press 2011 nebo Ch. V. Bovet, *Army and Society in Ptolemaic Egypt*, Cambridge University Press 2014

Diadochové byli vojensky velmi schopní. Jistě nikdo z nich nebyl taková nadaná, charismatická osobnost jako Alexandr, ale ty se rodí jen málokdy. Každý z první generace diadochů byl vynikající generál, který těžil ze zkušeností nasbíraných pod Filipem a Alexandrem. Přesto, že Řekové většinou změny vojenství ignorovali nebo na ně reagovali pomalu, rovněž v tomto období prokázali v lamijské válce svoje schopnosti, které za těmi makedonskými příliš nezaostávaly. Paradoxně asi nejvíce přejímaly makedonské vojenské umění okolní státy, které měly velmi dobrou možnost vidět Alexandrovo vojsko v akci, případně přizpůsobily svoje dosavadní praktiky a vyvinuly nové postupy nebo přijaly nové zbraně pro svoje vojska.

Po raném helénismu, nastává ve východním Středomoří, období středního helénismu 281-221 př. n. l., éra kterou vymezují nejen nástupem druhé generace diadochů²⁸⁹ na trůny, ale především mělo na tento region obrovský impakt pohyb Keltů. Tzv. keltská invaze (280-275 př. n. l.) někdy též nazývána galatská válka.

Keltská invaze je často popisována velmi krátce, proto je důležité více si představit její příčiny a průběh a také vliv, který na řecký svět měla. Keltské kmeny dosáhly již na přelomu 5. a 4. stol. př. n. l. Balkánského poloostrova. Porazily místní kmeny v Pannonii.²⁹⁰ Již Lýsimachos a Kassandros se museli vyrovnat s náparem keltských kmenů, který posouval illyrské kmeny do jejich království. Keltové byli tehdy poraženi Kassandrem v Thrákii u hory Haimos, odkud pak odešli zpět na svá teritoria.

Nyní se však z východního pobřeží Adriatického moře a z údolí řeky Sávy hnula obrovská armáda, jejímž hlavním velitelem byl Brennos. K ruce měl podle historika Pausánia obrovské vojsko 152 000 pěšáků a 61 200 jezdců.²⁹¹ Vojsko se rozdělilo na tři části. Brennos a Akichórios se vydali proti království Paiónů, Ketherios se vydal proti Triballům a Thrákům, Bolgios se vydal proti

²⁸⁹ Král ptolemaiovců Ptolemaios II. (282-246 př. n. l.), panovník seleukovců Antiochos I. (281-261 př. n. l.), monarcha Makedonie Antigonos Gonatás II. (277-239 př. n. l.)

²⁹⁰ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 32

²⁹¹ Pausánias, 10,19,6

Illyrům a Makedonii. Výprava do Thrákie uspěla, popleněno bylo i území Triballů, Paiónové byli poraženi. Nevíme, zda měl Keraunos zprávy o těchto všech výpravách, nebo pouze o této, kterou vedl Bolgios. V roce 280 př. n. l. Keraunovi nabídl dardanský král spolenectví a 20 000 mužů.²⁹² Keraunos však arogantně odmítl, což byla zásadní chyba, jeho vojsko a žoldnéři byli buď ve svých posádkách, nebo spíše roztroušeni u rodin.

Dardanové se tak připojili ke Keltům a vedli je dále na jih, až do Horní Makedonie. Keltové žádali poplatek za průchod, aby nezničili zemi. Ptolemaiovi radili jeho přátelé, aby zaplatil, shromáždil svoje rozptýlené síly a pak teprve válčil. Rady přišly vniveč, v bitvě proti Dardanům a Keltům v únoru roku 279 př. n. l. byla makedonská armáda rozsekána na kusy a totálně zničena. Samotný Keraunos bojoval na slonu, byl však raněn a shozen slonem na zem, následně zajat, dekapitován a jeho hlava byla nošena před keltským vojskem na kopí.²⁹³

Po Keraunově smrti se - na pouhé dva měsíce - stal novým králem jeho bratr Meleagros a poté Kassandrův synovec Antipatros *Etésías*, který byl v čele státu jen šest týdnů (svůj přídomek dostal podle doby působení pasátních větrů). Armáda zvolila jako velitele Sósthéna, který nepocházel z předního šlechtického rodu ani žádné královské rodiny. Byl však schopný velitel, zabránil invazi Keltů do Dolní Makedonie.²⁹⁴ Dardani se odebrali domů, stejně jako Keltové, kteří ovšem na zpáteční cestě západní Makedonií loupili a vpadli znovu do Ilýrie, než se vrátili na sever.

Nebylo to však na dlouho, již na podzim se skupina Keltů vrací do Makedonie, vede je Brennos.²⁹⁵ V Makedonii mezitím pokračovaly královské šarády, neploletý Ptolemaios (pravděpodobně syn Lýsimacha²⁹⁶) byl nahrazen

²⁹² N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 299

²⁹³ Diodóros, 22.3.2

²⁹⁴ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 299

²⁹⁵ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 136

²⁹⁶ Tento již od roku 281 př. n. l. mrtvý thrácký král měl řadu žen, římský historik Justinus (17.2.1) napočítal celkem 15 jeho dětí.

dalším jeho nepnoletým synem, Alexandrem Arrhidaiem. Sósthénes byl nadále vrchní velitel, rozhodl se s Kelty utkat v otevřené bitvě. Brennos pochodoval s armádou o síle 50 000 bojovníků, doprovázen 2000 nákladními vozy, mnoha sloužícími a obchodníky.

Brennos šel Illýrií podél pobřeží Iónského zálivu a plenil zdejší teritorium. Pak se obrátil na východ, rovněž zdevastoval tamější kraj, vstoupil do horní Makedonie, kde řádl v nebráněných kantonech. Sósthénes mu vyrazil vstříc, ale ačkoliv způsobil Keltům znatelné ztráty, v bitvě prohrál. Celá Makedonie byla nyní vydána na pospas Keltům, kteří zde ničili, rabovali, pálili a zabíjeli, populace se musela ukrýt za hradby opevněných měst. Další Brennův cíl bylo Řecko, Delfy s jejich proslulou chrámovou pokladnicí. Řekové se shromáždili u Thermopyl, velitelem byl Athéňan Kalippos.

Byli zde především vojáci z Aitólie, kteří byli nejpočetnější, početný oddíl vyslali Boióťané. Byli zde rovněž Athéňané (jejich loďstvo), Fókové, Lokrové a Megařané.²⁹⁷ Antigonos II. a Antiochos I. vyslali každý²⁹⁸ po skupině 500 žoldnéřů.²⁹⁹ Athénský velitel měl zprávy o keltském postupu, který dosáhl krajů Fthiótis a Magnésie v Thessalii. Vyslal proto lehkou pěchotu a jezdecko k řece Sperchios, aby zabránily Keltům v přechodu, strhly zde dva mosty a utábořily se na břehu řeky. Brennos však v noci poslal 10 000 mužů níže po proudu řeky, kde se tvořilo bažinaté jezero. Zde Keltové řeku překročili a řecký předvoj rychle ustoupil zpět k hlavnímu vojsku. Útok na Thermopyly se však Keltům nezdařil, v úzké soutěsce neměli nárok proti lépe vyzbrojeným řeckým vojákům.

Brennos se rozhodl oslabit síly obránců diverzní akcí, poslal 40 000 pěšáků a 800 jezdců pod velením Kombutia a Orestoria do Aitólie. Zde zničili

²⁹⁷ Ibidem, s. 136

²⁹⁸ Oba panovníci se předtím vzdali vzájemných územních nároků v Malé Asii i jinde, aby se usmířili, ukončili válku, mohli tak poslat pomoc Helladě.

²⁹⁹ L. V. Wellner, *Ptolemaiovci*, Epoque 2009, s. 116

městečko Kallion, kde vybili mužské obyvatelstvo všeho věku, vyplenili domy i chrámy, znásilňovali ženy a poté město zapálili.³⁰⁰

Aitólové se po této zprávě od Thermopyl vrátili domů. Ale Keltům to nepřineslo pouze prospěch. Veškeré obyvatelstvo Aitólie se nyní pustilo do gerilové války proti Keltům, vyhýbali se bojům zblízka. Aitólům pomáhali i vojáci z achajské obce Patrai³⁰¹ (jako jediní Řekové z celého Peloponnésu se účastnili války). Po těžkých ztrátách se necelá polovina Keltů vrátila zpět k Thermopylám.

Zde se místní obyvatelé chtěli útočníků zbavit, stejně jako kdysi za řecko-perských válek, takže jim ukázali stezku, kterou se dá obejít thermopylský průsmyk. Brennos tak sebral armádu 40 000 mužů a vpadl za ranní mlhy, která ho skryla, Řekům do zad a porazil je. Athénské loďstvo evakovalo přeživší.³⁰² Brennos se rozhodl pochodovat na Delfy, nečekal na Akichória a zbytek keltského vojska, protože si chtěl veškeré poklady přivlastnit sám.

Aitólové (vyslali k obraně Delf pouze 1200 vojáků) a Fókové s místními obyvateli útok Keltů odrazili. Tradice měla za to, že na pomoc přispěchal sám Apollón, spustila se sněhová bouře, padaly kameny, z Parnassu sešel v nadživotní velikosti jinoch, který metal do řad útočníků blesky.³⁰³ Keltové se poté stáhli a hádali se mezi sebou, co budou dělat dál, další den je posílilo vojsko Akichória. Jenže tomu šla v patách hlavní masa aitólského vojska, které zaútočilo za zimního rána, kdy vánice ztěžovala viditelnost, společně s obránci Delf na keltský tábor ze dvou stran. Keltové byli donuceni k ústupu, těžce raněný Brennos zemřel.

Na ústupu se za Kelty hnali nejen Aitólové, ale i Athéňané a Boióťané. Když Keltské vojsko dorazilo k řece Sperchios, porazili je zde Mallové a

³⁰⁰ Pausaniás, 10,22,3-6

³⁰¹ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 136

³⁰² Pausaniás, 10.22.1

³⁰³ A. Šwiderková, *Helada Králů*, Orbis 1972, s. 125

Thessalové.³⁰⁴ Koncem roku 279 př. n. l. tak Keltové houfně ustoupili z Hellady. Přesto však keltské řádění nebylo zdaleka u konce. Proud vojska, který táhl zpět na sever, byl pobit z velké části vojskem Dardanů, když Keltové táhli jejich zemí. Přeživší Keltové založili království okolo města Skordiski³⁰⁵ na soutoku řeky Sávy a Dunaje.³⁰⁶ Další proud keltského vojska v roce 278 př. n. l. drancoval egejské pobřeží Thrákie, Leonnorios a Lutarios obléhali Byzantium. Obsadili Lýsimacheiu, ovládli Thrácký Chersonésos.³⁰⁷ Poplenili území thráckého kmene Thynů. Tím nebyla pohroma u konce, naopak pokračovala do dalších regionů.

Bithýnský král Nikomédes (vláda 278-255 př. n. l.) se je rozhodl přeplavit do Malé Asie, původně měl vládnout společně se třemi bratry, ale dva z nich zabil, třetí se prohlásil králem a jako Zipoétes II. ovládal značnou část Bithýnie. Proto potřeboval cizí vojenskou sílu, aby zlikvidoval svého bratra. Dělal to ovšem pod pláštíkem vznešených pohnutek, dohodl se s Kelty, že mu budou poslušní a budou nástrojem Severního spolku.³⁰⁸ Přepravil tak do Malé Asie bojovníky z kmene Tektoságů a Trokmů.³⁰⁹ Jejich počet byl určitě větší, než udává Livius,³¹⁰ to znamená 20 000, přičemž pouze polovina byli bojovníci. Tak malá síla by nemohla léta beztretně plenit Malou Asii a vymáhat na městech výpalné. Zpočátku plnili dohodu, poté co však zničili soupeře Nikoméda, nechali Bithýnii za sebou a vrhli se na plenění okolních krajin.

Máme zachovány epigrafické památky, že město Erythrae³¹¹ raději zaplatilo Leonnoriovi výpalné. Mílétčané si vypravovali příběh, jak byly jejich

³⁰⁴ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 137

³⁰⁵ Dnešní severní Srbsko

³⁰⁶ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 300

³⁰⁷ E. R. Bevan, *The House of Seleucus Vol1*, Kessinger Publishing 2010, s. 137

³⁰⁸ Členové v této dohodě byli pravděpodobně nově Byzantion, Tios, Kalchedón, Kieros.

³⁰⁹ *Ibidem*, s. 137

³¹⁰ (38,16,9)

³¹¹ E. R. Bevan, *The House of Seleucus Vol1*, Kessinger Publishing 2010, s. 139

ženy uneseny Kelty, když slavili *themosforie*. Zadrželi všechny, kdo nebyli ochotni zaplatit požadované výkupné. Podobná pohroma postihla i město Efesos. Obyvatelé města Kelainai ve Frýgii si vypravovali příběh, že jejich město z obležení Keltů zachránil říční bůh Marsyás, který povodní zatopil okolí města i s Kelty a vzduch naplnil podivuhodnými zvuky fléten, barbaři tak ustoupili od jejich města.³¹² A podobných příběhů kolovalo v celém kraji Malé Asie více. Ne každý měl ovšem to štěstí božské pomoci nebo silných hradeb města.

Postižen byl především venkov, bez venkova nemohla města existovat, celý region se tak mohl proměnit v obrovskou vyrabovanou pustinu. Neboť zde platí okřídlené rčení indického mudrce Kautilji, že není království bez vesnic. Města se musela bránit sama. O tom, jak situace vypadala, nás může poučit nápis z města Priéné v Kárii, vztyčený na počest jednoho občana jménem Sotás:

„V roce, v němž stefanoforos (nosič věnců) byl Poseidión, v měsíci Artemisiónu, bylo vyhlášeno radou a lidem. Sotás byl již v dřívějších časech prospěšný lidu, nyní, když první Galatové přišli na venkov, mnoho z nich páchalo s bestiální divokostí útoky na občany, dopustili se svatokrádeží proti božím okrskům, oltářům i chrámům, provinili se násilím i na věznicích. Po svém odchodu zapalovali statky a všechna hospodářská stavení, mnoho Řeků v Asii bylo zabito, protože nebyli schopni odporovat barbarům.

Ale lid z Priéné povstal v odporu, odrazil barbary, kteří se dopouštěli svatokrádeží a násilí proti Řekům, proto vyslal občanské vojsko, pěší i jízdní, v plné síle. Sotás dokonce rekrutoval nejlepší z občanů města, a ty z venkova, kteří byli horliví se k němu připojit v boji občanského vojska proto barbarům. Takto se rozhodli zachránit občany na venkově, jejich děti, ženy, majetek, přenesli je v bezpečí do města, drželi ta nejvíce strategická místa na venkově se svými druhy navzdory nebezpečí, mnoho občanů bylo odvedeno Galaty do zajetí, některé z nich zachránili, odvážili se čelit jejich divokosti.

³¹² Ibidem, s. 139

Rozhodl se s ostatními občany, kteří s ním riskovali život pro společnou záchranu lidí, zůstat na venkově a bojoval proti barbarům s mnohými občany, přicházel na pomoc venkovu. Neustále jednal tak, že město nedošlo žádné úhony, mnoho občanů přežilo, jejich ženy a děti byly zachráněny, jejich polnosti ochráněny, majetek přenesen do města. Po těchto událostech se lidé dobrovolně a odvážně hlásili do galatské války. Jelikož se tyto události odehrály s dobrým pořizemím, rada a lid města rozhodly, že Sotás, syn Lyka, bude vyznamenán za znamenitost a statečnost, kterou prokázal ve prospěch lidu, když impozantně válčil s Galaty, a bude ověnčen při dalších Dionýsiích.

K tomu agonothétes (ředitel her) poskytne proklamaci. Úmyslem lidu je proto ocenit vznešené muže, kteří bez váhání a horlivě přispěchali na pomoc městu. Ať je jasné všem, že věncem odměněný Sotás bude proslulý tímto dekretem, bude zapsán na kamennou stélu, která bude vztyčena v chrámu Athény. Co se týče výdajů na stélu a zapsání dekretu, náklady budou uhrazeny z posvátných peněz, o to se postará neopoios (správce chrámu), Pammenés.³¹³

Priéné nebylo jediné město, které odporovalo silou, určitě jich bylo více, ale byla pravděpodobně v menšině. Celý region tak zažíval pohromu neuvěřitelných rozměrů, které nikdo dlouho nepamatoval. Ohroženi byli Řekové i domácí obyvatelé stejným dílem. Obraně proti Keltům pomáhal i správce Pergamu Filetairos, který ubránil Pergamon, přispěl například městu Kyzikos na obranu proti Keltům penězi, potravinami i vojáky. Po tříletém řádění Keltů však konečně došlo roku 275 př. n. l. k rozhodující bitvě. Antiochos I. sice neúspěšně válčil s bithýnským králem Nikodémem, ale poté se rozhodl postavit (pravděpodobně někde ve Frýgii) keltskému vojsku, které bylo mnohem silnější než jeho.

Mělo údajně 40 000 jezdců, mnoho válečných vozů, 80 z nich bylo srponosných, 20 000 pěšáků,³¹⁴ proti nim měl Antiochos narychlo sebrané

³¹³ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 33/4

³¹⁴ Vlastní odhad koncipovaný podle počtu Keltů přivezených do Asie, jejich tradiční zvyku, jak koncipovat poměr pěchoty a jezdeckva, byl velmi pravděpodobně převrácen, protože

vojsko, jehož větší část tvořili lehkooděnci. V noci před bitvou se mu zdál sen, kdy mu stál Alexandr po boku, který vydal heslo pro nový den – Zdraví (obvyklé při loučení). Při šikování byl Antiochos skleslý. Měl však ve svém vojsku 16 slonů a hlavně taktika Theodota z Rhodu. Ten mu poradil, ať umístí slony jako předvoj svého vojska.³¹⁵

Antiochos pravděpodobně neměl více než 20 000 mužů, ale rada jeho taktika zachránila den a přinesla vítězství. Bitva pravděpodobně probíhala tak, že Keltové vyslali do útoku srponosné vozy, avšak koně nezvyklí pachu slonů se splášili a vjeli do vlastních šiků, kde měly kosy na kolech vozů krvavou žeň. Poté se pravděpodobně sloni rozdělili k útoku na obě křídla keltské armády, kde bylo jezdeckvo, aby ho zahnali. Již předtím zaútočili pěšáci a jezdci Antiocha na keltský střed. Řekové a Makedonci způsobili velké krveprolití. Provolali svému králi slávu a nazvali ho *Kallinikos* (slavně vítězící, nebo velký vítěz). Král Antiochos měl prý slzy v očích, zvolal: „*Hanba muži, jak bychom dopadli bez těchto zvířat?*“³¹⁶ Poté přikázal vztyčit *tropaion*, který neměl obsahovat nic jiného než sochu slona. Vděční obyvatelé řecký měst v Asii poté Antiochovi gratulovali a přiřkli mu přízvisko *Sotér* (spasitel, zachránce). Věnovali mu věnce a mnoho jiných poct.

Taková byla dohra galatské války (280-275 př. n. l.) v Asii. Antiochos I. přijal po bitvě některé Kelty do svého vojska a zatlačil zbylé Kelty do oblasti okolo řeky Halys, který měla hranice 350 x 250 km (šlo o oblast severní Frýgie, nazývána od té doby Galatie, kde se Keltové usadili). Na 34 let není o Galatech v Asii slyšet.³¹⁷ Bithýnie a Pontos byly nezávislé, Kappadokie (seleukovská část) byla získána zpět, pergamský autonomní vládce Filetairos³¹⁸ dál zůstal

jen rychlá mobilní síla mohla úspěšně unikat nepříteli, drancovat venkov. Normálně byl poměr v keltském vojsku obvyklý 2,5 pěšáka na 1 jezdce.

³¹⁵ E. R. Bevan, *The House of Seleucus Vol1*, Kessinger Publishing 2010, s. 143

³¹⁶ Ibidem, s. 143

³¹⁷ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 34

³¹⁸ Budoucí zakladatel dynastie Attalovců, pergamského království, žil v letech 343-263 př. n. l.

loajální Antiochovi. Ten se poté věnoval konsolidaci regionu. Byla vybudována města Hierapolis ve Frýgii, Apameia Kelainai, Laodikéia Katakekauméne a Stratoníkeia v Kárii.³¹⁹

V Evropě však konec války nastal již dříve. Na jaře roku 277 př. n. l. armáda 18 000 Keltů porazila Gety a Tribally a ovládla střed Thrákie.³²⁰ Antigonos Gonatás byl náhodou poblíž, takže vylodil svoje vojsko u Lýsimacheie. Nechal Keltů zaútočit na svůj tábor, který vyrabovali, vojsko ukryl mimo něj a při odchodu je napadl a porazil. Přeživší ustoupili a založili město Tylis ve střední Thrákii (snad stálo poblíž pozdější Adrianopole).³²¹ Tímto byla oficiálně skončena válka v Evropě. Ale ještě roky se na obou kontinentech potulovaly skupiny Keltů, nezaměstnaných keltských žoldnéřů, a jejich dva nové státy zneprjemňovaly život svým sousedům.

Zde se musíme krátce pozastavit před líčením dalších událostí a vysvětlit vliv keltské invaze (galatské války) na tehdejší řecký svět a celé jeho okolí. Krajina od Dunaje až po Fókidu byla vydrancována, od Iónského zálivu až po Marmarské moře, Malá Asie utrpěla ztráty prakticky na polovině svých krajů od pobřeží až k řece Halys. Tato oblast se vzpamatovala poměrně rychle, protože byla hospodářsky silná, bohatá, měla velký potenciál na rozvoj i přes škody. Avšak jiná situace byla v Thrákii, kde proces helénizace ustrnul,³²² šlechta uprchla do řeckých měst, mnozí Thrákové museli ustoupit do hor nebo opustit svá původní území. Ekonomický pokrok a rozvoj, kterého Thrákie dosáhla, byl náhle za několik málo let pryč.

Lepší situace byla v Illyrii, kde naopak některá království a města přečkala válečná léta relativně bez pohrom (zejména království Dardanů posílilo svou moc). Opustila snad přízeň bohů Makedonii? Helénistický svět utrpěl do jisté míry značný šok, makedonský falangista, nejlepší voják na světě,

³¹⁹ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 34

³²⁰ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 300/1

³²¹ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 301

³²² Podrobněji se budu Thrákii věnovat ještě v kapitole o málo známých regionech.

byl poražen a řecké zbraně si také nevedly bez pohromy. Co bylo horší, ztráta mužů nemohla být nahrazena další 2-3 generace!³²³ Ztráta zboží a statků se dá relativně rychle nahradit, ale ztráta lidí nikoliv. Celá oblast Balkánu byla zbídačena, ovlivnilo to nejen Makedonské království, ale i další státy regionu. Zde je ten zásadní bod obratu ve vývoji východního Středomoří, kdy Makedonie už náhle přestává být velmocí a stává se pouze regionální mocností.

Ekonomický vzestup nebo návrat do původních pozic tak byl díky těmto podmínkám v regionu značně ztížen. Síly Makedonie byly nyní pouhým stínem království Filipa II.,³²⁴ a už v žádném případě se nemohly měřit s říší Ptolemaiovců a Seleukovců. Za pohromu, která se odehrála, není třeba vinit pouze Kelty, kteří se vydali nikoliv jen na tradiční loupežnou výpravu, ale pravděpodobně zamýšleli osídlit veškeré území, kam vstoupili v důsledku populační exploze. Keltové tak jednali v důsledku nevyhnutelných okolností, jejich činnost byla pouze důsledkem celé situace, za kterou mohl někdo jiný. Makedonie. Nezpochybnitelný šampión řeckého světa a především států a spolků v Helladě. Jenže všichni nástupci od dob Alexandra na makedonském trůně dělali jednu zásadní chybu - považovali krajiny na sever od hranic za zpacifikované a nezajímavé, nesledovali tamní dění.

Ačkoliv Lýsimachos i Kassandros zažili malou ochutnávku keltské invaze, žádné výraznější kroky, kromě obrany hranic, nepodnikli, stejně jako další králové po nich. Keraunos učinil osudovou chybu v odmítnutí pomoci Dardanů. Jejich království přece bylo bližší Makedonii kulturně, dalo se s ním jednat a něco užitečného dohodnout - místo hordy, která přišla anihilovat a osidlovat. Keltové byli společný nepřítel, ale etnocentrismus je u některých lidí ve všech epochách bezbřehý. Nesváděl bych neúspěch na nedostatek (možná spíše i absenci?) změn v makedonském vojenství. Jejich armáda byla pořád

³²³ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 301

³²⁴ Za Filipa II. mělo makedonské království 1,6-2 mil. obyvatel (Hellada v té době 3 milióny, Egypt 8 miliónů), mělo rezervoár cca 200 000 mužů, ze které mohly rekrutovat pro pozemní a námořní vojsko (160 triér a lehčí plavidla). Minimálně šlo o 60 000 pěšáků, 20 000 jezdců, 40 000 námořníků. Za Filipa II. běžně operovaly 2-3 armády ročně, jeho úspěšné ekonomické, správní reformy umožnily masivní profesionalizaci. Ročně mohl nově rekrutovat 3000 pěšáků, 800 jezdců.

schopná Kelty porazit. Jenže prokázalo se, jak neefektivní, vražedná a osudová byla rozhodnutí všech makedonských králů rvát se o dědictví Alexandra.

Jeho země, nikoliv myšlenkový odkaz být nejlepší v očích celého světa a dobýt známé i neznámé, veškerá energie i expanzivní snahy mohly a měly být napřeny směrem ven! Nikoliv dovnitř na Helladu a země podrobené Alexandrem. Kolik užitku by to Makedoncům a Řekům přineslo. Ale epigoni už zapomněli, že Makedonie se stala velkou silou a mocností teprve poté, co důkladně zpacifikovala svoje hranice, sousedy dobyla a připojila pevně k území Makedonie nebo je učinila spojenci smlouvami. Teprve potom měla Makedonie zdroje a síly porazit Hellény. Samozřejmě nelze ze všeho vinit pouze krále, svůj nezpochybnitelný díl viny a odpovědnosti má i shromáždění Makedonců, které volilo mnohdy nekompetentní krále.

Galatská válka strašila poté ještě další generace Řeků a Makedonců. Připomněla jim, že na světě nejsou sami, jejich pozice ani dosavadní vítězství a úspěchy nejsou trvalé ani nezpochybnitelné a mohou zmizet rázem pryč a oni sami mohou skončit v jámě zapomnění. Naučili se bát Keltů a budoucnosti. Následky pro Makedonii byly jasné, důsledky pro Helladu ještě větší. Makedonie už nebyla ta spolehlivá velmoc, která tvořila nárazník před Helladou, chyběla zde rovněž mocnost jako dřívější Sparta, která posílala vojska na ohrožená místa řeckého světa, aby ho ochránila od devastujících nájezdů barbarů. Z galatské války získali největší prestiž Aitólové,³²⁵ aitólský spolek³²⁶ díky tomu sílil.

V době středního helénismu se ve východním Středomoří samozřejmě odehrávala i celá řada jiných konfliktů, než keltská invaze, ovšem žádný z nich

³²⁵ Ovládali totiž ještě pevněji delfský spolek, díky své roli v galatské válce získali Aitólové velkou prestiž mezi řeckými městy, spolky.

³²⁶ Více o něm viz J. B. Scholten, *The Politics of Plunder: Aitolians and Their Koinon in the Early Hellenistic Era, 279-217 B.C.*, University of California Press 2000

neměl na helénistické státy a jejich okolí takový dopad. Důležitou událostí sledované éry let 281-221 př. n. l. byly rovněž syrské války.³²⁷

Ve kterých soupeřili Ptolemaiovcí a Seleukovci o území Fénicie, Koilé-Sýrie.³²⁸ Toto území bylo strategicky i obchodně velmi důležité. Nacházely se zde vyspělá přístavní města, cedrové lesy (důležité pro stavbu lodí), končily zde obchodní stezky z Arabského poloostrova, díky nimž bylo přítomno zboží nejen z Arábie, ale i Střední Asie, Indie. Toto zboží bylo vysoce daněno, takže je pochopitelné, že ani jedna strana se nechtěla dlouhodobě vzdát tohoto území.³²⁹

1. syrská válka (274-271 př. n. l.) se odehrávala nejen na území dnešní Palestiny, Libanonu, Jordánu, Sýrie, ale rovněž v Malé Asii. Antiochos I. měl zpočátku úspěch v boji o Koilé-Sýrii, kterou obsadil, později o ni přišel, navíc Ptolemaios II. dále rozšířil svoje územní zisky v Malé Asii. 2. syrská válka (260-253 př. n. l.) byla úspěchem pro Seleukovce, Antiochos II. Theos (261-246 př. n. l.) se totiž spojil s makedonským králem (Antigonos II. Gonatás), který s pomocí spolku ostrovanů a loďstva Rhodu porazí ptolemaiskou flotilu v bitvě roku 256 př. n. l. u ostrova Kós. Zatímco Antiochos II. získal Kilikii, Pamfýlii, Iónii, válku zakončila mírová smlouva, sňatek Ptolemaiovy dcery Bereniké Syrské s Antiochem.³³⁰

3. syrská válka (246-241 př. n. l.), Ptolemaios III. (246-222 př. n. l.) sice prohrál námořní bitvu u ostrova Andros v roce 246 př. n. l. proti Antigonovi II.,

³²⁷ Celkem jich bylo 6, ale zmíním nyní krátce jen 3, podrobně se jimi zabývá John D. Grainger, *The Syrian Wars*, Brill Academic Publishers 2010

³²⁸ Území ohraničeného dnešním údolím Bekáa, horou Libanon a pohořím Antilibanon

³²⁹ Které však původně v rámci dělení satrapií mezi prvními diadochy připadlo Seleukovi, Ptolemaios I. se ho zmocnil v roce 302/1 př. n. l. díky tomu, že se měl původně účastnit bitvy u Ipsu ve Frýgii, jakou součást koalice sil proti Antigonovi I. Jenže na bojiště dorazil pouze Lysimachos, Seleukos, vojáci Kassandra pod velením jeho bratra, Ptolemaios cesty zanechal po falešných zprávách, že Antigonos zvítězil, právě cestou zpět v roce 301 př. n. l. území obsadil.

³³⁰ Což vedlo Antiocha k rozvodu s jeho původní ženou Láodikou, která později jeho novou ženu i syna v roce 246 př. n. l. nechala otrávit.

avšak v pozemní válce proti čerstvě korunovanému Seleukovi II. (246-225 př. n. l.) zvítězil, jeho síly totiž vedl známý spartský generál Xanthippos.³³¹ Vítězné vojsko dorazilo až do Babylonu.³³² Ptolemaios III. získal přístavní město Seleukeia Pieria, severní Sýrii, územní rozsah ptolemaiovské říše dosáhl svého maxima. Tyto války vedly celkově k oslabení seleukovské říše z jejího území se tak postupně vydělily tři nové státy.

Pergamské království,³³³ které mělo jako metropoli Pergamon, hranice na severu tvořilo úpatí hory Ida, na východě a jihu Thyatira poblíž řeky Lykos, na jihu byla hranicí řeka Kaikos³³⁴ až k zálivu u města Kýmé v Aiólíi. Aby Eumenés I. demonstroval svůj význam, vítězství tak horu Idu přejmenoval na Filetaireia (po svém adoptivním otci), umístil zde vojenskou posádku, řeku Lykos přejmenoval po svém dědečkovi Attaleia. Avšak ani Eumenés neměl vládnouti bez potíží, aby na jeho území nepodnikali nájezdy Galatové, tak jim pravděpodobně platil tribut.³³⁵

Řecko-baktrijské království vzniklo na území Sogdiány, Baktrie, kdy místní správce Diodotos I. vyhlásil roku 256 př. n. l. svoji nezávislost na Seleukovcích. Správce Parthie a Hyrkánie Andragorás vyhlásil svoji samostatnost v roce 245 př. n. l., byl však zabit roku 238 př. n. l. při invazi

³³¹ V roce 255 př. n. l. porazil ve službách Kartága římské vojsko u Tynés.

³³² Podle Babylonské kroniky 20. Ledna, roku 241 př. n. l. Převzato 14. 2. 2014 z http://www.livius.org/cg-cm/chronicles/bchp-ptolemy_iii/bchp_ptolemy_iii_01.html

³³³ Tehdy mu vládl Eumenés I. (263-241 př. n. l.), syn bratra minulého vládce Pergama Filetaira, který ho adoptoval, určil za nástupce před smrtí. Roku 261 př. n. l. vítěznou bitvou u Sard stvrdil svoji nezávislost na seleukovské říši, porazil Antiocha I., který krátce po bitvě umírá. Ačkoliv nepřijal titul krále, choval se jako helénistický vládce. Založil např. v Pergamu svátek *Eumeneia*. Obdoba slavnostní vojenské přehlídky, náboženského, kulturního festivalu ve stylu ptolemaiovských ptolemaí, založených Ptolemaiem II. koncem 80. let jako svátek krále, jeho dynastie

³³⁴ Dnešní Bakırçay

³³⁵ Zmínka z Livia (38.16) mluví tom, že Galatové vybírali tribut na západ od pohoří Tauros, syrští králové jim platili, stejně tak Eumenés I., teprve Attalos I. (241-197 př. n. l.) odmítl tribut platit.

federace kmenů Dahae,³³⁶ kteří žili polousedlým způsobem jihovýchodně od Kaspického moře. Vzpouřu 7 klanů vedl náčelník Arsakés a jeho bratr Tiribazos, tak vznikla říše Parthů. Arsakés I.³³⁷ (238-211 př. n. l.) se stal králem významného regionu, kterým vedly lukrativní obchodní cesty, rovněž se pěstovalo v některých oblastech říše obiloviny, víno, nemluvě o rozsáhlém chovu dobytka, koní, parthské království v žádném případě nebylo chudým pouštním státem.

Největší prosperity, geopolitického významu ve východním Středomoří však dosáhli Ptolemaiovcí. Největší rozlohu říše sice zajistil Ptolemaios III. Euergétes, ale již jeho předchůdce Ptolemaios II. Filadelfos dosáhl úctyhodných úspěchů ve shromáždění ekonomických, vojenských zdrojů.

Appiános³³⁸ činí neuvěřitelný výčet stavu vojska a financí, které měl Filadelfos. Regulérní vojsko mělo 200 000 pěšáků, 40 000 jezdců, 300 válečných slonů, 2000 vozů, zásoby zbraní pro dalších 300 000 vojáků. 2000 říčních plavidel, 1500 válečných lodí (výstroj pro dvojnásobek plavidel), 800 slavnostních lodí, na pokladně měl 740 000 talentů v hotovosti. I pokud se stavíme k těmto číslům nedůvěřivě (např. o stavu financí se domnívám, že došlo k chybě, že měl „pouze“ 74 000 talentů, s pozemním vojskem nemuselo jít o přehánění, bylo to v možnostech jeho království, naopak určitě je pravděpodobně nadsazován výčet námořního vojska asi 3x), přesto je jasné, že ze všech tehdejších králů měl největší hospodářský a vojenský potenciál

³³⁶ Šlo o východní íránské etnikum, sídlící kolem řeky Ochos, dnešní Tedžen nebo také Harirúd je řeka v Afghánistánu (Ghór, Herát) a v Turkmenistánu (Mary). Také částečně tvoří hranici obou zemí s Íránem (Chorásán Razaví)

³³⁷ Jako počáteční rok královského vládnutí si parthská dynastie zvolila rok 247 př. n. l., buď se tehdy stal Arsakés náčelníkem federace dahajských kmenů nebo se hypoteticky vzato považoval za spolukrále Andragora, kterému mohl pomoci v získání nezávislosti na Seleukvcích, později s ním kvůli tomu bojoval.

³³⁸ Appiános, *Zrod římského impéria* (překlad: J. Burian, B. Mouchová), Svoboda 1986, s. 25

Filadelfos,³³⁹ který mohl změnit geopolitickou mapu starověkého světa ve prospěch Makedonců a Řeků.

Bohužel Ptolemaios II. nebyl osobností s určitou vizí, nebo vojenským talentem a tak obrovský populační i hospodářský potenciál jeho království byl promrhán v nedůležitých a zbytečných konfliktech, nejen 1. syrská válka, ale také Chrémónidova válka (267-261 př. n. l.) ve které oficiálně usiloval o svobodu Hellady,³⁴⁰ ale prakticky chtěl pouze narušit sféru vlivu Makedonie, dobýt co nejvíce ostrovů v Egejském moři, získat co největší území v Malé Asii. Ptolemaios II. však neuspěl v žádném cíli, řecké síly podporoval v Helladě zcela nedostatečným způsobem. Kromě épeirského krále Pyrrha (319-272 př. n. l.) nebyl vhodnější kandidát na rozšíření domény řeckého vlivu na Západě.

Ptolemaios II. se však bohužel zajímal pouze o Východ, jeho odmítnutí pomoci Kartágu (které žádalo 2000 talentů)³⁴¹ rovněž ovlivnilo 1. punskou válku (264-241 př. n. l.) v kartaginský neprospěch. Jeho rozhodnutí je pochopitelné z hlediska tehdejší diplomatických, mezinárodních vztahů. Kartágo bylo vždy obchodním soupeřem Řeků, Ptolemaios II. získal roku 250 př. n. l. zpět Kyrenaiku, nepřál si tedy podporovat sousedního rivala, navíc byl s římskou republikou od roku 273 př. n. l. v oficiálních vztazích. Přesto Ptolemaios II. z historického hlediska učinil chybu, protože vzestup Říma měl později vražedné důsledky pro helénistické státy i samotný Egypt. Navíc by Ptolemaios II. za svoji půjčku jistě obdržel solidní obchodní výhody a historicky stará animozita tak mohla být překonána tím nejpřirozenějším nástrojem, obchodem.

Filadelfos přestál několik krizí v zásadě díky štěstí a spolehlivě fungujícímu vládnímu aparátu, který sám pomohl zreformovat do ještě

³³⁹ Srovnatelnou vojenskou, hospodářskou moc měl pouze král Indie, panovník maurjovské dynastie Ašóka (doba vlády 268-232 př. n. l.), jenž měl vojsko o 400 000- 600 000 mužů.

³⁴⁰ Jádrem koalice řeckých sil byly Athény, Sparta, válka dostala svůj název podle athénskému velvyslance Chrémónida, který sjednal spojení mezi jednotlivými stranami.

³⁴¹ L. V. Wellner, *Ptolemaiovci*, EPOCH 2009, s. 137

výkonnějšího tělesa,³⁴² Egypt byl navzdory prohraným válkám nejbohatším helénistickým královstvím. Za Filadelfa byl dostavěn maják na ostrově Faru, dokončena výstavba Alexandrie a postavena knihovna Serápeion, postavil množství chrámů zasvěcených egyptským božstvům. Postaral se o vysloužilé vojáky znovuoobením či rozšířením stávajících oáz (např. Fajjúmská oáza), založil mnohá nová města Arsinoé, Filadelfia atd. nejen v Egyptě, ale i na Kypru, v Koilé – Sýrii, Malé Asii a Kyrénaice. Některá z těchto měst existují dodnes: izraelský přístav Akko, Filadelfia (dnešní Ammán, hlavní město Jordánska), Filotéra (dnešní Bet Jerach na Tiberiatském jezeře).

V roce 270/69 př. n. l. obnovil perský průplav spojující nilské rameno s Rudým mořem. Štědře podporoval Múseion. Všechny tyto počiny na ekonomicko-administrativním poli jsou mu rozhodně ke cti, stejně jako podpora umění a věd. Jenže pořád je zde ta neodbytná otázka, co vlastně Filadelfos s tak skvělým bohatstvím, zdroji a možnostmi udělal? Promrhal je. A tím nemyslím stížnosti historika Polybia, že král byl rozmařilý a marnotratný, libující si v přepychu, milenkách a překrásných sídlech, jejichž udržování bylo podstatnou částí rozpočtu.

Jde zde o problém, že v době středního období helénismu (281 – 221 př. n. l.) zde nebyl ve východním Středomoří bohatší král, disponující tak rozsáhlými zdroji a možnostmi změnit historii ku prospěchu Makedonců a Hellénů. Jeho obrovské loďstvo, vojsko i finanční zdroje byly použity k boji o již dobytá území a soupeření s Makedonií a Seleukovci. Ačkoliv měl jedinečnou příležitost, selhal v osvobození Hellady, vůbec nic neudělal pro Hellény v Západním Středomoří, nepomohl nijak ani při keltské invazi do Hellady.

Vláda a kroky Ptolemaia II. byly jen jedny z mnoha kamenů složité mozaiky. Je faktem, že obzor myšlení nejen jeho, ale i většiny panovníků té doby, byl velmi omezený a zaměřený na relativně malou geografickou oblast. Téměř nikdo se nepokoušel pokračovat v Alexandrových myšlenkách a přinést Řekům světovládu.

³⁴² Inventarizace majetku a ekonomických sil země během roku 259/8 př. n. l., nové daňové zákony.

Je nepochopitelné, že všichni helénističtí králové bohorovně ignorovali vývoj na Západě, přece si nemohli myslet, že velmoci jako Řím nebo Kartágo budou věčně spokojené s těmi samými hranicemi. Nepochopili rozsah, důležitost ani následky 1. punské války. Řekové i Makedonci ve středním období helénismu promeškali dobu na další expanzi nebo upevnění své moci do dalšího období.

Do zápasu nad Středomořím tak vcházeli oslabení, ačkoliv v roce 280 př. n. l. zdroje Kartága nebo Říma byly mnohem menší, než říše Ptolemaiovců a Seleukovců. V roce 221 př. n. l. tak tahal za kratší konec provazu řecko-makedonský svět. Pomalý úpadek zažívala i další bohatá oblast, doména Řeků, Severní Černomoří, Bosporské království a tamní Skythové (za což mohl i Lýsimachův kolaps, neúspěšný pokus vytvořit v této oblasti silné království, jedna z mála pozitivních královských snah této epochy).

Války, které mezi sebou diadochové vedli, tak prospívaly pouze cizím mocnostem, nikoliv Řekům nebo Makedoncům. Řecko i Makedonie a helénistická království sice byly oslabené keltskou invazí, ale Galatové a jejich stát ve středu Malé Asie už nepředstavoval takové nebezpečí, byť šlo o lokální mocnost, kterou se nikdo nepokoušel dobýt. Nastal úpadek moci (kromě Egypta) téměř všude. Vzrostl pouze dočasně vliv Illyrů, kteří ovšem rezignovali na eliminaci Skordisků, kteří se smísili s ilyrskými a thráckými kmeny. Jejich svaz obýval kraje přiléhající k soutoku řek Sávy a Drávy s Dunajem. Šlo o rozsáhlé území se 3 velkými městy se jmény Sirmium, Kusum a Singidunum. Skordiskové totiž zřejmě disponovali příliš velkou válečnou mocí.

Thrákové stále nezničili Kelty, jejich království sídlící na území okolo města Tyliš,³⁴³ byli do jisté míry uprchlíky ve vlastní zemi, územní a mocenské ztráty zaznamenali také Getové, i když menší než Thrákové. Přesto měla všechna jmenovaná etnika i státy v úpadku stále reálnou šanci domoci se svých původních hranic vlivu a ještě je rozšířit. Nástup mladých králů – Filipa V., Antiocha III. a Ptolemaia IV. – tak značí pro východní Středomoří příchod nové epochy, pozdního období helénismu (221-129 př. n. l.).

³⁴³ Nacházelo se na východním okraji pohoří Haimos, dnešní východní Bulharsko. Thrákové ho zničili až roku 212 př. n. l.

Pozdní období helénismu totiž rozhodlo, jakým směrem se bude starověká historie ubírat. Nebylo to samozřejmě dopředu determinováno (navzdory událostem předchozí epochy), ani to nebyl nevyhnutelný vývoj. Stále byl dostatek lidských i finančních zdrojů stvrdit v původních regionech řecko-makedonskou hegemonii, rozšířit její hranice na hranice známé *oikomené* a ještě dále. Pozdní období helénismu není v žádném případě období úpadku, vyskytovaly se v něm vynikající osobnosti ve všech oblastech. Ale o tom bude pojednáno v dalších kapitolách. Krátce můžeme říci, že střední období helénismu (281-221 př. n. l.) bylo obdobím určité stagnace a přechodného úpadku, zaviněného i cizími vlivy a nikoliv výhradně událostmi politiky helénistických království nebo městských států a spolků.

Období pozdního helénismu (221-129 př. n. l.) přineslo převratné události pro helénistické státy, jde prakticky o nejdůležitější období helénismu, neboť to, co se z hlediska vývoje děje po roce 129 př. n. l., už není helénismem z politického a historického hlediska, ale je to doba řecko-římská (129-31 př. n. l.). Ze všech nových helénistických panovníků po sobě zanechal největší stopu seleukovský král Antiochos III. (221-187 př. n. l.).³⁴⁴ Proto se mu budu podrobněji věnovat, než vstupu Říma do východního Středomoří, nebo makedonským králem Filipem V. (221-179 př. n. l.) nebo vládcem Egypta Ptolemaiem IV. (221-204 př. n. l.)

Antiochos III. sice prohrál 4. syrskou válku (219-217 př. n. l.) bitvou u Rafie, ale poté se vydal do Malé Asie, potlačil vzpuru (261-214 př. n. l.) synovce Acháia, který byl zabit v Sardech. Poté se Antiochos vydal dobýt východní odtržené satrapie, potvrdit svoji královskou autoritu v dalších regionech. Jeho výprava trvala v letech 212-205 př. n. l.

Na počátku roku 212 př. n. l. dobyl kraje Soféné, Kommagéné a severní část Arménie, které vládl král Xerxés (jeho bratr Orontés IV. vládl větší části Arménie jako král od roku 212 př. n. l.), a oblehl ho v jeho městě Arsamosata, které leží mezi Eufratem a Tigridem. Po jednáních s ním obdržel Antiochos

³⁴⁴ Oficiálně nastoupil na trůn již v roce 223 př. n. l., ale byl ve válce s povstalci, v ohrožení života některými dvořany, svoje postavení stabilizoval právě až v roce 221 př. n. l., kdy nebyl králem pouze nominálně, ale fakticky.

větší část tributu, kterou Xerxův otec neplatil, dostal tak 300 talentů, 1000 koní a 1000 mul s postrojem. Xerxés byl znovu králem, obdržel za ženu Antiochovu sestru Antiochis.³⁴⁵ Antiochos odmítl rady přátel, aby Xerxe, zabil, čímž prokázal, že je velkorysým čestným králem. Zjevně tak chtěl ostatním protivníkům do budoucna ukázat, co je čeká.

Po uspořádání záležitostí v Arménii (212/11 př. n. l.) dorazil Antiochos do Médie a Ekbatan v roce 210 př. n. l., kde shromáždil velkou armádu. Římský historik Justinus jí přiřkl na 100 000 pěšáků a 20 000 jezdců.³⁴⁶ Pokud se někomu toto číslo zdá přehnaně velké, měl by si uvědomit, že systém vojenského osídlení Seleukovské říše, její finanční možnosti a systém spojenectví bez problémů umožňovaly shromáždit tak velkou armádu (ne-li větší), která spíše než pohromadě operovala ve stylu létajících kolon v několika uskupeních. Antiochos vyraboval svatyni Anáhity, získal mnoho zlata a stříbra, vzal obložení z cenných kovů ze sloupů, vzal si zlaté a stříbrné cihly, které tam uschovali jeho předchůdci. Z nich dal razit 4000 talentů na financování své kampaně.³⁴⁷

V roce 209 př. n. l. vstoupil do Parthie. Centra moci Parthů Dara a Nisa byla tradičně mimo dosah Seleukovců, jejich hlavní město v Parthii Hekatompylos však Antiochos dobyl. Arsakés II. se stáhl do Hyrkánie (kde bylo hlavní město Syrinx), netroufal si u Hekatompylu seleukovské početné armádě čelit, ačkoliv terén byl dokonale rovný a tedy příhodný pro jeho jezdeckou armádu a styl boje Parthů. Arsakovi se už před dobytím Parthie nepodařilo otrávit zdroje pitné vody.³⁴⁸ V případě úspěchu by Antiochovo vojsko nemohlo přejít nehostinné vyprahlé stepi. Arsakés se rozhodl, že ústup do Hyrkánie (jihovýchodní krajina u Kaspického moře, dnešní Turkmenistán) je lepší možností než boj, od protivníka jej oddělovalo špatně schůdné pohoří Elbruz.

³⁴⁵ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 190/1

³⁴⁶ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 197

³⁴⁷ Polybios, 10, 27, 11-13

³⁴⁸ L. V. Wellner, *Ptolemaiovcí*, Epoque 2009, s. 182/3

Zásobování v horských oblastech je těžké a boj v úzkých soutěskách ještě těžší. Výhody tedy byly na jeho straně.

Ale Antiochos III. ukázal, že není³⁴⁹ pouze jezdeckým velitelem. Místní obyvatelé pohoří Tapurové okupovali průsmyk a jeho okolí. Antiochos rozdělil lučištníky, oštěpaře a prakovníky z horských zemí na několik samostatných oddílů, aby postupovali různými cestami. Hlavní kolona se shromáždila před průsmykem i s trémem. Předvoj tvořilo 2000 krétských lehkooděnců, po nich šly jako podpora oddíly *thorakitai* (střední pěchota v kroužkových košilích), které vedl Nikomédes z Kóu, a oddíly *thureoforoi* (lehkooděnci s velkými obdélníkovými štíty, kteří však bojovali po vrhnutí oštěpů kopími zblízka), které vedl Nikoláos Aitólský.

Bitva se pravděpodobně odehrávala následujícím způsobem. Horalé zběsile útočili na Kréťany, kteří šli vepředu jako návnada. Tím však odhalovali svoje pozice, takže na ně mohly útočit čtyři *thorakitai*, které měly pancíř na to, aby vydržel zásahy střel, *thorakitai* odložili štíty, aby se mohli dostat na vyšší pozice útočníků. V případě, že horalé sestoupili na rovinu, semkly se řady *thureoforoi* a zasypaly je oštěpy, z jejich štítové hradby mířily ven hroty kopí prvních tří řad. Horalé neměli šanci, navíc seleukovské oddíly střelců, poslané jinými cestami, se objevily na vyšších místech, než byly pozice nepřátel, a zahájily palbu, při bojích je kryli i Kréťané. Antiochovo vojsko zvítězilo, po předvoji šli cestáři, kteří upravovali terén pro vojsko a průjezd bagáže.³⁵⁰

Po osmi dnech dorazil Antiochos k průsmyku hory Labos, porazil zde barbary blokující průchod, kteří kladli odpor celý den, ale večer se stáhli, když uviděli, jak Antiochovi lehkooděnci obsadili výšiny v jejich týlu.³⁵¹ Antiochos poté dorazil k Tambraku, který měl královský palác, ale byl neopevněn. Antiochos se zde utábořil a dobyl Syrinx. Město leželo nedaleko, bylo hlavním městem kraje.

³⁴⁹ Historikové vojenství jako Robert E. Gaebel, Bar Kochva, berou Antiocha jako skvělého velitele jízdy, ale průměrného, nebo špatného vrchního velitele.

³⁵⁰ Polybios, *Dějiny III* (přel: P. Oliva nadále budu používat tento překlad), Arista, Baset, 2011, s. 164/5

³⁵¹ Polybios, *Dějiny III*, Arista, Baset, 2011, s. 166/7

Vítězství však kalilo pobití místních Řeků od barbarů, kteří se za noci s nejcennějším majetkem vytratili, jakmile byly hradby zhroucené podkopy. Antiochův velitel je však nakonec dostihl, nepřátelé se mu vzdali.³⁵² Arsakés tak uzavírá spojení s Antiochem a zavazuje se k odvodu tributu. Tato část tažení ilustruje vojenské nadání Antiocha, jako první porazil Parthy (úloha složitá pro další helénistické krále, Římany i okolní cizí etnika). Dokázal téměř beze ztrát projít prostředím velehor obsazených místními kmeny. Obojí jsou úspěchy, jejichž lesk nebledne ani ve světle pozdější historie, nemluvě o smutném osudu Hannibalovy armády při přechodu Alp, která měla obrovské ztráty.

V letech 208 – 206 př. n. l. upevňuje Antiochos svoji vládu na území Margiány, Drangiány a Ariány. Během sezóny 206/5 př. n. l. vedl válku s králem Baktrie Euthydémem I. (230-200 př. n. l.), vynutil si bitvou přechod přes řeku Amudarja. Nastalo roční obléhání hlavního města Zariaspy. Mírová dohoda byla výhodná pro obě strany, na Antiocha udělal dobrý dojem Euthydémův syn, slíbil mu jednu ze svých dcer. Euthydém oslabil královský titul, uzavřel s Antiochem spojení a daroval jeho armádě zásoby a svoje válečné slony.³⁵³

Antiochos u Baktrie stejně jako v případě království Parthů věděl, že zde řecko-makedonský živel nikdy nedosáhne dominantního postavení, může doufat pouze v koexistenci, nebo udržení nezávislosti. Jsou to obě oblasti, které je obtížné přímo ovládnout, spojení je maximum, čeho může dosáhnout. Navíc Baktrie za něj dělala užitečnou a špinavou práci, stejně jako království Parthů. Zadržovala útoky nájezdníků ze stepí Sibiře, z pohoří Altaj a dalších míst severozápadní Asie, které se periodicky opakovaly. Bez této bariéry by seleukovské državy přišly k úhonně, řešení těchto problémů by si vyžádalo nemalé prostředky a rizika, proto Antiochovi v zásadě nevadilo stvrzení existence království Parthie a Baktrie. Po odchodu z Baktrie zamířil přes Hindúkuš do Indie, obnovil spojení s místním králem Sofagasémem, který ovládal údolí Kabúlu a provincii Paropamisos.

³⁵² Ibidem, s. 166/7

³⁵³ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 199

Maurjovská říše byla po smrti Ášoky v roce 232 př. n. l. v úpadku a jednotlivá indická království nebyla hrozbou pro Antiochovu moc nebo Řecko-baktrijskou říši. Sofagasénes daroval Antiochovi 150 slonů, zajistil zásobování jeho armády, slíbil mu zaplacení jisté částky. Kvůli tomu účelu zůstal na místě Androsthénes z Kyziku, který se měl vrátit s pokladem domů. Antiochos již dříve sbalil tábor a vyrazil zpět.³⁵⁴ Antiochovo vojsko táhlo přes Arachósii a Drangiánu, přezimovalo v Karmánii. Po pochodu do Antiochie Persis vyrazil do Babylonu, kde se účastnil novoročního festivalu v dubnu roku 205 př. n. l.³⁵⁵ Ještě předtím stihl podniknout na jaře roku 205 př. n. l. výpravu na Arabský poloostrov.³⁵⁶ Severní část Arabsko-Perského zálivu byla pod jeho kontrolou, i když městu Gerrha (poblíž dnešního Bahrajnu) potvrdil nezávislost za 500 talentů stříbra, 1000 talentů kadidla a 200 talentů skořicového oleje.³⁵⁷

Antiochos svoji anabázi ukončil až u Seleukei nad Tigridem, kde přijal pravděpodobně v létě roku 205 př. n. l. titul velekrále. Přídomek *Megas* (Veliký) si Antiochos za svoje úspěchy plně zasloužil. Říši přebíral ve stavu smrtelného nebezpečí, nyní pevně zajistil její hranice, v Malé Asii³⁵⁸ znovu dobyl původní državy a získal zpět důležitá města i území v samotné Sýrii. Na severu a východě zajistil hranice formou klientských království, získal na tažení obrovské finanční prostředky a válečné zkušenosti pro sebe i svojí armádu.³⁵⁹ Ukázal, že je velkorysým králem, který chce soupeřit o moc a slávu, nikoliv za každou cenu ničit protivníka.

³⁵⁴ Polybios, 9, 39, 11-12

³⁵⁵ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 199

³⁵⁶ L. V. Wellner, *Ptolemaiovci*, Epoque 2009, s. 183

³⁵⁷ Polybios, 13 9, 4-5

³⁵⁸ Více o Antiochově politice a tažení v Malé Asii viz J. Ma, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, OUP Oxford 2002

³⁵⁹ Kterou pravděpodobně tvořily i oddíly vazalských států, cenným příspěvkem bylo určitě jezdeckvo Parthů.

Makedonský král Filip V. vedl 1. makedonskou válku (215-205 př. n. l.) proti Římu a jeho řeckým spojencům v Helladě, Illýrii. Dosáhl určitých úspěchů, spojil se s Hannibalem,³⁶⁰ ale ke spolupráci jejich vojsk vinou různých okolností nikdy nedošlo.

Hlavní chyba spočívala v kartaginském admirálovi Bomilkarovi (měl několikanásobnou přesilu), 120 lodí proti 30 plavidlům Říma), který mohl římské námořní síly v oblasti Adriatického, Iónského moře bez problému zničit. Poté by mohla makedonská a kartaginská armáda spolupracovat, pozměnit průběh 2. punské války (218-201 př. n. l.) i makedonské války. Filip V. by po zničení Římanů dobyl jejich protektorát v Illýrii, koncentroval svoje síly proti Aitólům, Attalovi I., Peloponnésos by kontroloval jeho spojenec Achájský spolek. Pak by mohl Filip V. přispět loďstvem i pozemními silami Hannibalovi k dobytí Itálie.

První makedonská válka byla ukončena mírem, Filip V. se poté pokoušel v krétské válce (205-200 př. n. l.), co nejvíce rozšířit svůj vliv v Egejském moři, Malé Asii za spojenectví s některými krétskými městy, nepřímo mu pomáhal v jeho úsilí i Antiochos III., který si také chtěl přivlastnit, co nejvíce území Ptolemaiovské říše, poté co Ptolemaios IV. zemřel a jeho nástupce bylo malé dítě, země v rukou intrikujících rádců a neschopných dvořanů. Na přelomu zimy roku 203/2 př. n. l. byla vyjednána smlouva mezi Filipem V. a Antiochem III.,³⁶¹ oba se rozhodli rozdělit državy Ptolemaia V., Makedonie chtěla získat vliv a pozice v Egejském moři, Antiochos se dožadoval určitě původních území Seleukovců a nechtěl zpět jen Koilé-Sýrii.

Filip V. možná původně uvažoval o spojenectví s Ptolemaiem, Antiochos roku 203 př. n. l. obsadil několik míst v Kárii navzdory smlouvě uzavřené z doby bitvy u Rafie a určitě chtěl další expanzi, ale oba panovníci měli dobrý důvod se dohodnout na dělicí hranici vlivu v Malé Asii. Filip V. chtěl určitě více pozice v

³⁶⁰ Uvažoval o tom již od zpráv o vítězství Hannibala u Trasimenského jezera v roce 217 př. n. l. 21. června, ve stejný rok Filip ukončil úspěšně spojeneckou válku (221-217 př. n. l.) proti Aitólům, měl volné ruce, jeho vyslanec byl zadržen Římany roku 216 př. n. l., teprve o rok později byla smlouva stvrzena.

³⁶¹ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 343

černomořských úžinách a na pobřeží Thrákie než v Malé Asii, kdežto Antiochos požadoval určitě Malou Asii a Koilé-Sýrii.

Navíc byla ideální doba pro expanzi. Řím ještě stále válčil s Kartágem, odmítl se zapojit do krétské války nebo vystoupit na ochranu Egypta, lid byl proti. Řím mimo hru, Ptolemaiovská říše neměla nikoho schopného na trůně a její vojenská síla byla slabá, kdy jindy mohl Filip V. uskutečnit svůj plán ovládnout Egejské moře a s pomocí Kréťanů a dalších spojenců se tak stát hegemonem Řecka, když bude navíc kontrolovat černomořské úžiny, kudy putovalo obilí ho Hellady. Stal by se tak dost silným, aby mohl zlomit vliv Římanů v Illyrii a mohl mít dost silné zdroje, aby odolal vlivu Seleukovců.

V roce 202 př. n. l. tak zahájili oba panovníci válku. Antiochos III. 5. syrskou válku (202-195 př. n. l.),³⁶² Filip V. pokračoval intenzivněji v krétské válce. Jeho loďstvo se vydalo k Thrákii a úžinám Marmarského moře. Přesvědčil Lýsimacheiu, Kalchedón a Perinthos, aby uzavřely spojení a akceptovaly makedonské posádky.³⁶³ Města na asijské straně černomořských úžin, Kios a Myrleia, kladla odpor, takže byla dobyta, zničena a předána bithýnskému králi (který je přejmenoval na Prúsiás a Apameia). Prúsiás I. (228-182 př. n. l.) byl totiž Filipovým švagrem, již dříve válčil proti řeckým městům na pobřeží Černého moře a Attalovi I., s nímž soupeřil o vliv v oblasti, jeho poslední válka s ním skončila teprve v roce 205 př. n. l.)

Bithýnské království bylo nejvýznamnějším, nejsilnějším makedonským spojencem, protože mu dodávalo válečné lodě. Vedlo pozemní válku s Attalem I., Prúsiás I. byl velmi schopným, vojensky nadaným králem. Porazil již Galaty bydlící u Bosporu, angažoval se ve válce Byzantia proti Galatům roku 220 př. n. l. Krétská válka skončila pro Filipa V. námořním střetnutím u ostrova Chios.

³⁶² Ve které byl úspěšný, porazil ptolemaiovské vojsko roku 200 př. n. l. u města Paneion (pozdější Caesarea Filippi) poblíž pramenů řeky Jordán, u úpatí hory Hermon poblíž Golanských výšin. V roce př. n. l. 195 byl uzavřen mír mezi Antiochem III., Ptolemaiem V., ten si měl vzít jeho dceru Kleopatru Syru. Svatba šestnáctiletého faraona a desetileté princezny se odehrála až o rok později v Rafii. Území Ptolemaiovců mimo Egypt získal Antiochos III. celé mimo Kypru a Kyrénaiky.

³⁶³ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 344

Makedonská flotila měla 53 velkých válečných lodí, 150 *lemboi*³⁶⁴ a jiných menších plavidel a několik lodí střední třídy. Jeho protivníci měli 65 velkých válečných lodí, 9 lodí střední třídy, 3 triéry³⁶⁵ a pravděpodobně další malé lodi a plavidla střední třídy.

Celkem měl Filip okolo 200 lodí, jeho protivníci okolo 100. Bitva skončila Filipovou porážkou, ačkoliv Attalos jen těsně vyvázl životem a přišel o vlajkovou loď. Zemřel i rhodský admirál Theofiliskos, jenže Filipovy ztráty byly hroznivé. Přišel o 92 lodí (převážně čluny a lehká plavidla), 9 lodí bylo zajato, zabito bylo 3000 námořních vojáků a 6000 veslařů, padl admirál Demokratés, 2000 Makedoňanů a 700 Egyptanů bylo zajato.³⁶⁶

Koalice Řeků měla podstatně menší ztráty - 6 potopených a 2 zajaté lodě, 130 mrtvých a 600 zajatých mužů.³⁶⁷ Pro Filipa to znamenalo zničující porážku, síla flotily klesla o polovinu, morálka klesla na dno. Přesto se však svých úmyslů nevzdával. U Ladé nedaleko Miletu svedl bitvu s rhodským loďstvem, kterou vyhrál. Vpadl na území Malé Asie, pustošil území Pergamu, pokusil se neúspěšně město dobýt. Filip však ovládl Miletos, Iónii a Kárii, na konci zimy ho však zablokovala flotila nepřátel v Kárii, v přístavu Bargylia, kde byl nucen přezimovat. Netroufal si na námořní bitvu.

Filipovo vojsko hladovělo v Malé Asii, nezničilo totálně ani Pergamon, ani Rhodos. Filip vyřadil pouze dočasně ze hry rhodskou flotilu. V Řecku měl za nepřítel Aitóly a Athény. Uchyloval se proto k drancování a lstem, prosil o jídlo, měl smíšený úspěch. Maso, obilí a fíky dostával v nevelkém množství, část potravin mu opatřil i seleukovský místodržící Malé Asie Zeuxis.³⁶⁸

³⁶⁴ Prio informace o typech válečných a obchodních lodích doporučuji Kol. autorů, *The Age of Galley*, Conway Maritime Press Ltd. 2002

³⁶⁵ Ibidem, s. 344

³⁶⁶ Polybios, *Dějiny III*, Arista, Baset, 2011, s. 297

³⁶⁷ Ibidem, s. 297

³⁶⁸ Polybios, *Dějiny III*, Arista, Baset, 2011, s. 300

Na jaře roku 200 př. n. l. však Filip pomocí Isti z blokády unikl, ale zanechal část vojska k střežení svých asijských pozic.³⁶⁹ Poté se vrátil do Makedonie a dobyl v Thrákii a na Helléspontu ptolemaiovské pozice - Ainos, Maróneia, Kypselé, Kallipolis a další.³⁷⁰

V září roku 200 př. n. l. dobyl v Asii Abýdos, údajně vybil jeho obyvatele, což možná byla jen protimakedonská propaganda.³⁷¹ Ve stejnou dobu se setkal s římskými vyslanci. Odmítl jejich vměšování do svých záležitostí i vzdát se nových území, uhradit škody a podřízovat se arbitráži Římanů. Tak do jisté míry skončila 1. krétská válka (205-200 př. n. l.). Filipovi nic nepřinesla, kromě zisku pár území v Malé Asii a Thrákii, jenže poštvál proti sobě Pergamské království a válčit proti Rhodu byla neuváženost. Tato republika byla do jisté míry obchodně i diplomaticky řecké Švýcarsko (až na to, že bylo značně militantní a neváhalo rozšiřovat svoje území a vliv velmi agresivními způsoby).

Válka s ním znamenala ztrátu prestiže v očích Řeků a hrozivý počet nepřátel. Filip ztratil polovinu flotily v pětiletém konfliktu, a co je horší, válka s Athénami umožnila intervenci Říma a Pergamu do Hellady. Filip se pokoušel hrát si na velmoc, ačkoliv neměl její zdroje, rovněž jeho chování (pokud údaje v primárních zdrojích nejsou jen propaganda proti Makedonii) přinášelo trvalou ztrátu prestiže pro jakékoliv diplomatické pokusy. Jeho spojenec Bithýnské království ho výrazněji nepodpořilo. Antiochos III. zase pro změnu trestuhodně zmeškal koordinaci a větší spolupráci s Filipem, mohli zničit Pergamské království. A to bylo také jedním z důvodů, proč velkolepý pokus učinit z Makedonie velmoc selhal. Investoval Filip V. své lidské a finanční zdroje nesprávným směrem?

V případě, že by uspěl, získal by skutečně postavení velmoci? I kdyby porazil Pergamon a Rhodos, pořád zde byla otázka nedostatečnosti lidských i finančních zdrojů dané zisky trvale konsolidovat a udržet! Filipova Makedonie na to potenciál skutečně neměla. Ve hře bylo navíc příliš mnoho politických

³⁶⁹ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 344

³⁷⁰ L. V. Wellner, *Ptolemaiovci*, Epoque 2009, s. 197

³⁷¹ L. V. Wellner, *Ptolemaiovci*, Epoque 2009, s. 198

aktérů, kteří by se s porážkou nikdy nesmířili, zatahovali by trvale do konfliktu další strany. Proto byla 1. krétská válka Filipovou chybou a neúspěchem, neboť mu nezajistila aditivní zdroje ani spojence, pouze další nepřátele, velké ztráty a především nutnost tříštit svoji vojenskou sílu na velmi mnoho míst.³⁷²

Je to paradox, ale čas brzy ukáže, že Filipa jeho úspěchy oslabovaly. Měl se raději zaměřit na ovládnutí sousedních regionů Makedonie, zejména Thrákie, když Illyrie byla příliš blízko nenechavého, dravčího zraku Římanů, i když ani oni by do roku 201 př. n. l. nemohli nasadit významnější síly proti Makedonii. V září roku 200 př. n. l. schválil Řím válku s Makedonií, tzv. 2 makedonská válka (200-197 př. n. l.), kterou i přes počáteční úspěchy Filip prohrál bitvou u Kynosfekal v Thessalii roku 197 př. n. l.

Filip doplatil jednak na krátkozrakost, zradu některých řeckých spojenců, případně, jejich neaktivitu, neschopnost jednat samostatně. Proti němu válčil Rhodos, Pergamon, illyrské kmeny (Ardiaiové, Dardani) nejen Řím. Ve válce se ukázala minulá Filipova strategie, která byla chybná. Makedonský král musel držet a bránit příliš mnoho míst, nezbyval mu pak dost sil, které by koncentroval do pozemní války proti Římu, ostatně do závěrečné bitvy u Kynosfekal musel mobilizovat do poloviny falangy chlapce ve věku 16 let a výše!³⁷³ Filip V. musel po porážce platit těžké reparace, poslat do Říma jako rukojmího syna Démétria. Jeho síly byly navíc poraženy v Kárii.

Filip se musel vzdát všech svých dobytých pozic v Thrákii a Asii. Horní Makedonii navíc zpustošilo vojsko Dardanů, musel sebrat vojsko 6000 pěšáků a 500 jezdců, aby je porazil, způsobil jim těžké ztráty. Vzbouřil se region Orestis.³⁷⁴ Jiné území musel přepustit Illyrům.³⁷⁵ Teprve v prosinci roku 197 př. n. l. římský senát schválil mír. Na počátku roku 196 př. n. l. byly upřesněny jeho podmínky.

³⁷² Válčil také neuváženě na žádost Akarnánie od roku 201 př. n. l. s Athénami, které volaly na pomoc Řím.

³⁷³ Více viz N. Sekunda, *Macedonian Armies After Alexander 323-168 BC*, Osprey 2012

³⁷⁴ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 350

Filip musí zaplatit okamžitě 500 talentů a dalších 500 do 10 let, vydat zajatce, přeběhlíky a flotilu kromě svojí vlajkové lodi a pěti plavidel a opustit řecká města, kde má posádky. 2. makedonské válka učinila z Makedonie druhořadý stát, který ztratil politický vliv. I přes porážku, kterou Filip utrpěl, je třeba mít na paměti, že on válčit s Římem nechtěl, válka mu byla vnucena, ostatně chtěl ji senát, ne lid římský. Mírová smlouva z Foiníké stará pouhých 5 let ukazovala, jakou hodnotu mají právní akty uzavřené s Římem, tedy nulovou. Přesto Filip V. ukázal, že je dobrým generálem a vojákem. Ačkoliv neměl zdaleka takové zdroje jako jeho soupeři, dovedl je mnohdy pořádně přitisknout ke zdi, případně na jiné nepříjemné pozice. Často byl blízko vítězství, válka mohla skončit jinak nejen v případě jiného průběhu bitvy u Kynosfekal, ale i pokud by udržel Aóos a Thessalii.

Řím musel proti Filipovi neustále posílat posily, kromě loďstva šlo hlavně o pozemní armádu, která v roce 198 př. n. l. zahrnovala 800 jezdců a 8000 pěšáků, v roce 197 př. n. l. to bylo 300 jezdců a 6000 pěšáků.³⁷⁶ Filip byl ochoten obětovat svoje pozice v Řecku, ale příliš pozdě pochopil, že Římu jde o trvalé oslabení Makedonie, nikoliv o mír a svobodu pro Řeky. Pokud to však věděl (a tato možnost je vzhledem k jeho zkušenostem z 1. makedonské války velká), tak je zcela nepochopitelné, že nepovolal všechny vojáky mimo Makedonii zpět domů. K čemu byly pozice v Malé Asii (které by stejně neudržel proti Antiochovi III. nebo Pergamu) nebo v Thrákii, kde bylo pouze mnoho bojovných kmenů a žádný prospěch. Tato území byla zbytečným luxusem, když šlo o život království Makedonie!

Římský konzul Titus Flaminius v červenci roku 196 př. n. l. vyhlásil při isthmických hrách v Korintu svobodu Řeků, postaral o dva roky později o stažení římských posádek z Hellady. Předtím válčil v Boiótii (kde římské vojsko loupilo), donutil válečnými akcemi spartského krále Nabida (původně spojenec Říma v 1. makedonské válce), aby se vzdal velké části území ve prospěch Achájského spolku.

³⁷⁵ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 194

³⁷⁶ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 350

Flaminius obdržel úctyhodný počet darů a jeho vojáci neváhali vylepšit sbírku rabováním, proto byli pobíjeni v Boiótii, kde skončily válečné akce, až když kraj zaplatil Flaminiovi pokutu. Průvod s kořistí v Římě byl prý stejně dlouhý jako vojsko.³⁷⁷ Šlo o sochy, umělecká díla, tisíce mincí, řemeslné výrobky, zbraně i dobytek. V průvodu nechyběl ani syn makedonského krále Démétrios nebo syn spartského krále Armenás. Od této chvíle začal Flaminius s novou módou. Římané až do dob císařství se zuřivou horlivostí „osvobozovali“ důkladně své spojence i nepřátele od uměleckých děl a kulturních památek, ať už jako vojáci, nebo jako politici, výběrčí daní, diplomaté atd. Flaminius získal bohatství v hodnotě několika miliónů denárů a všichni ambiciózní římské politici tak viděli, jak je třeba získat úspěšnou kariéru, bohatství, vítěznou válkou proti bohatým státům.

Řím tak zničil lokální mocnost Makedonii, postaral se o svůj vliv v Helladě, Illýrii, brzy se však dostal do sporu s Antiochem III. kvůli Thrákii. Seleukovský král se zde vylodil v roce 196 př. n. l. získal čtná města a znovu založil Lýsimacheiu na Hellésponu jako sídlo nové provincie pro svého syna Seleuka. Obsadil Ainos a Maróneiu, které opustily makedonské posádky. Římské vyslanci se s králem nesetkali. Flaminius jako šéf diplomatické mise mohl pózovat z pozice síly a vést propagandistické řeči, že Řím osvobodí všechny řecké obce z Antiochova vlivu v Asii, jak to udělal s městy v Evropě, když je zbavil vlivu Filipa. Antiochovi vyslanci trpělivě vysvětlovali, že Thrákie je dědictví po Seleukovi I. Na jaře roku 195 př. n. l. přijal Antiochos na svůj dvůr Hannibala. Tím se jen zvýšilo napětí mezi Římem a Seleukovci.

Antiochos III. velmi dobře věděl o diplomatických aktivitách maloasijských měst Smyrny a Lampsaku, které navázaly kontakt s Římem. Hégésiás z Lampsaku se v roce 196 př. n. l. dokonce setkal s oběma Flaminiovci, poté se vypravil do Říma a Massilie. Zejména v Římě se mu dostalo příznivého přijetí, občané Říma jsou s občany Lampsaku podle zachovaného nápisu spřízněni.³⁷⁸ Na zpáteční cestě jednal Hégésiás v Korintu s Titem Flaminiem, který mu přislíbil pomoc a podporu pro zachování

³⁷⁷ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 200

³⁷⁸ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 198

autonomie jeho města. Řím tak už zase rozehrával pomocí malých slabých státek novou diplomatickou hru ke zničení dalšího mocného státu.

Antiochos si byl asi dobře vědom propagačních snah Říma, jeho nenechavosti a touhy využít každé záminky k vyvolání konfliktu. Proto se sám pokoušel o zajištění hrozeb státu skrze novou, odpovědnou, promyšlenou zahraniční politiku. Jeho snahy v roce 194 př. n. l. měly jen částečný úspěch. Král Kappadokie Ariarthés IV. Eusebés si vzal jeho dceru Antiochis, čímž bylo zajištěno spojení důležitého království v Malé Asii. Bohužel nevyšel mnohem důležitější podnik. Eumenés II., který vládl Pergamu od roku 197 př. n. l., odmítl spojení s Antiochem a Seleukovci. Zjevně si usmyslel, že když bylo možné zneutralizovat Makedonské království s pomocí Římanů, půjde to samé udělat s Antiochem, který ovládal prakticky celou Malou Asii kromě Bithýnie, Kappadokie, Pontu a Pergamonu.

V roce 193 př. n. l. Antiochos s římským poselstvem nejednal, protože náhle zemřel jeho syn, korunní princ Antiochos (který byl určen za následníka už roku 196 př. n. l., kdy si vzal svoji sestru Láodikou IV.). Římští poslové navštívili napřed Pergamon, v Efesu se setkal Scipio Africanus a Hannibal. V Apameii seleukovský diplomat Minnió odmítl římský požadavek, aby se Antiochos III. stáhnul z Evropy. Římané měli důvody se Seleukovců obávat, a to nejen kvůli Hannibalovi. Už v roce 195 př. n. l. nespokojení Aitolové vyslali posly k Nabidovi, Filipovi a Antiochovi.³⁷⁹

Prozatím měli úspěch pouze u spartského krále, který roku 192 př. n. l. dobyl zpět některá dřívější území a zaútočil na Achájský spolek. Flaminius doporučoval Achájům nic nedělat a počkat na římské loďstvo, ale velitel Achájů Filopoimén měl jiný názor, takže jeho loďstvo bylo u Gytheia poraženo, v pozemní bitvě nedaleko Sparty však Nabis prohrál. Musel se stáhnout za hradby, ztratil své výboje i Gytheion, musel opět dodržovat podmínky příměří z roku 195 př. n. l. Římské síly, Achájský spolek a loďstvo Euména II. byly moc velkým soustem i pro Sparty.

³⁷⁹ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 201

Karty tak byly jasně rozděleny, Řím tedy mohl počítat s tím, že Smyrna a Lampsakos budou chtít nezávislost na Antiochovi, ačkoliv je docela dost dobře možné, že nebyl žádný právní podklad, který by to mohl podpořit. Jednak Malá Asie byla sférou vlivu Antiocha buď podle tajné smlouvy s Římany z dob 2. makedonské války, nebo i kdyby tato smlouva nikdy nebyla uzavřena, byla Malá Asie nedávno územím Ptolemaiovců a jejich nároky přešly podle mírové smlouvy z roku 195 př. n. l. na Seleukovce. A co je hlavní, za dob Seleuka I., zakladatele říše, tato města podléhala jeho suverenitě!

Z právního a diplomatického hlediska tak Řím ušil z ničeho další válku, ale na to měl vždy dost snaživých poskoků. A důvody a záminky se hledají snadno, když je někdo potřebuje. Od Antiocha se vracel Thoás, vůdce Aitólů, který si přál pozvat seleukovské vojsko do Hellady. Římané o jednání už dříve věděli, asi také o příchodu králova vyslance Menippa, který měl zastupovat Antiocha III. při jednání Aitólského spolku v Naupaktu. Z hlediska spojenců byl Řím v Helladě v obtížné situaci, vojáky zde neměl. Achájové asi nebyli schopni ničeho více než obrany vlastního území. Zbýval zde Filip, který Aitóly nesnášel a za určitou motivaci by jistě byl ochoten Římanům pomoci.

Flaminius to zvažoval, jenže ani on vše neutajil, obyvatelé Démétriady byli velmi rozhořčeni, když se dozvěděli o tajném plánu, jak získat Filipa proti Aitólům na římskou stranu. Eurylochos jasně nařknul Flaminia z pozérství, neboť svoboda Řeků od Římanů byla pouze domnělá, ve skutečnosti museli ve všem poslouchat Římany. Aitólové odhlasovali válku, jednání byl přítomen i Flaminius, kterého původně nechtěli na jednání ani pustit. Oficiální žádost zněla, aby Antiochos přišel osvobodit Helladu a rozhodl jejich spor s Římany. Když chtěl Titus rozhodnutí písemně, odvětil mu stratég Dámokritos, že má důležitější věci a že list doručí sám, až bude tábořit u Tibery.³⁸⁰

Poté Aitólové plánovali ovládnout Démétriadu, Chalkis a Spartu. Eurylochos se po krátkém vypovězení vrátil do Démétriady v doprovodu velitele aitólské jízdy Diokla. Důležitá pevnost, přístavní město v zátocě Pegasů, tak mohla čekat Antiochovo vojsko. Do Sparty byl poslán Aitól Alexamenos s 30 jezdci a 1000 pěšáky, během společných cvičení zabil Nabida a začal plnit

³⁸⁰ A. Šwiderková, *Helada Králů*, Orbis 1972, s. 286/7

město, nakonec byl s většinou mužů zabit.³⁸¹ Aitólové se mylně domnívali, že Nabis je pro své spoluobčany tyran a mohou ho tedy zabít a vyrabovat jeho palác.

Celé situace využil Achájský spolek. Filopoimén se vypravil do Sparty a dosáhl jejího připojení k Achájům, mise Aitólů v Chalkidě dopadla rovněž neúspěšně. Město posílilo vojsko Eumena II., co hůře, v Egejském moři začalo operovat římské loďstvo, které se marně pokoušelo zmocnit Démétriady.³⁸² V říjnu roku 192 př. n. l. se Antiochos přeplavil do Řecka a vylodil se v Démétriadě. Než se podrobněji zaměříme na jeho kampaň (tzv. syrsko-římská válka 192-188 př. n. l.), je potřeba si stanovit zamýšlený rámec jeho akcí, strategickou koncepci, ze které vycházel, a jaké možnosti měl k dispozici. Co vlastně Antiochos plánoval? Řím každého soupeře vždy nehorázně obviňoval, že ho chtěl zničit a utkat se s ním o světovládu. Popravdě řečeno, který soupeř to byl?³⁸³

Antiochos plánoval pravděpodobně pouze prosazení svého vlivu v Helladě, jelikož chtěl získat další prestiž v očích Řeků. Bylo to logické, ovládl Helléspont a část Thrákie, měl to nyní blízko a teoreticky i se slušným logistickým zázemím. V žádném případě však neplánoval válku na území Itálie, ačkoliv ho k tomu Hannibal vybízel. Chtěl jen dobýt Helladu. Jenže Antiochos si neuvědomoval, s kým má tu čest. Hannibal to chápal lépe, jeho rady bychom neměli vnímat ve světle motivace odvety za 2. punskou válku, ale jako reálné cíle, jak zvítězit nad Římem.

A s Římem nebylo možné trvalé soužití a vymezení sfér vlivu, nedej bůh spoléhat se na diplomatické prostředky a mezinárodní smlouvy nebo na to, že

³⁸¹ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 203

³⁸² *Ibidem*, s. 203

³⁸³ Když pomineme spojeneckou válku (91-88 př. n. l.) v Itálii, Samnitské války, Etrusky a Kelty, tak jiní protivníci Říma podle rozboru epigrafických památek a historických zdrojů nechtěli vést takto pojatou totální válku. Viz smlouva Hannibala a Filipa V. v díle Polybia. Řím prostě často uvažoval o ostatních státech v termínech svého myšlení a politiky, což neznamená, že by jim nerozuměl, ale přisuzoval jim často chybnou motivaci, případně tak záměrně motivoval svůj lid k válce, když vykresloval nebezpečí (které ve skutečnosti nikdy neexistovalo).

ho pár porážek odradí od úmyslu pokořit vše v okolí, co dýchá a co se pohne. To byla helénistická představa řešení problémů - smlouvy, diplomacie, rozdělení sfér vlivu. Helénističtí králové považovali až na výjimky příliš dlouho světovládu za chimérický podnik, který když se nemůže povést jim a nikomu se nepovedl přes sto let, tak ostatní dopadnou stejně. Bojovat s Římem na vlastním území bylo většinou nevýhodné a nebezpečné (snad kromě výhody v zásobování a odporu místních obyvatel), bojovat s Římem na území třetího státu bylo do jisté míry o něco lepší řešení, ale stále ošidný podnik.

Ovšem bojovat s Římem v Itálii na jeho půdě, to už mohlo skutečně Řím ohrozit a mít reálnou šanci na úspěch. Řím nebylo třeba porazit, Řím bylo třeba zničit, vyhladit, zarovnat do roviny zemského povrchu, zabít vše živé kromě akvarijních rybiček, psů, koček a jiných domácích mazlíčků, případně hospodářských zvířat. Jenže tento fakt si uvědomoval jen málokdo a Antiochos tak rozhodně neuvažoval. Jinak by přistoupil na Hannibalovu radu, aby ho odeslal s částí loďstva do Afriky, aby udeřili na Římany ze dvou stran.³⁸⁴ Jenže tento Hannibalův plán měl jeden podstatný háček. Antiochos neměl tak velké loďstvo, aby mu mohl poskytnout polovinu flotily. Pokud by to udělal, vystavoval by se nebezpečí, že by ho cestou do Řecka smetla spojená flotila Říma, Pergamu a Rhodu. Tohle všechno musel ale Antiochos vědět a zvážit dříve, než se rozhodl pro válku. Budování loďstva chtělo čas, nedalo se utajit a bez zkušených osádek a výcviku to bylo vyhazování peněz.

Buď tedy Antiochos špatně zvážil a odhadl svoje strategické možnosti a podcenil sílu nepřátel, nebo skutečně nepomýšlel na nic jiného než na Helladu a věřil v účinnou pomoc Aitólů, což jednak nebyl nejlepší nápad a hlavně celý Antiochův podnik působil značně nepřipraveným dojmem právě v otázkách strategie. Jak chtěl válčit na maximální možnosti, když neměl připravené dostatečně velké vojsko a flotilu (což asi podle svého mínění měl), ale především učinil zásadní chybu, že se nepokusil zbavit se nebezpečí na domácích hranicích. Měl také získat více spolehlivých spojenců, neboť Aitólům, jak známo, šlo pouze o kořist, takže jejich akce vzbudí jistě odpor Achájského spolku. S těmito faktory měl Antiochos více počítat.

³⁸⁴ A. Šwiderková, *Helada Králů*, Orbis 1972, s. 289

Hannibalův plán se na první pohled nezdá moc reálný ani proveditelný, ale měl asi větší šance na úspěch než to, co nastalo při kampani v Helladě. Řím hlavně neměl spuštěnou příliš velkou flotilu na moři, možná bylo přece jen lepší vyslat Hannibala do Kartága, aby se pokusil převzít moc, a zahájit akce v Itálii, než se spoléhat na hašteřivé Řeky, kteří by nikdy nevystrčili nos z Hellady - nikdy nešlo být zadobře se všemi státy, natož po nich chtít aktivní účast déle, než se jim to hodí.

Zprávy Livia hovoří o tom, že Antiochos připlul s pouhými 10 000 pěšáky, 500 jezdci a 6 slony.³⁸⁵ Na jednání Aitólského sněmu byly návrhy, zda má král Antiochos jednat jako prostředník s Římany, nebo zahájit bojové akce. Vyhrála druhá možnost. Achájský spolek se okamžitě postavil na stranu Říma a odmítl zůstat neutrální. Jeho neutralitu si přáli Aitólové. Antiochos možná připlul s malým vojskem, ale nebylo to proto, že by nemohl shromáždit větší armádu. Považoval svoji armádu za dostatečnou a věřil, že Římané díky zimní sezóně už nebudou schopni v Řecku intervenovat. I tak bylo jeho vojsko asi podstatně větší, než jak ho líčí Livius. Vojenský historik Bar Kochva odhaduje velikost tohoto vojska podle složení flotily na minimálně 18 000 mužů.³⁸⁶

Ať už byl počet seleukovského vojska jakýkoliv, je třeba vyvrátit achájskou a římskou propagandu, že Antiochos byl celou dobu na ostrově Euboia a v Chalkidě a neučinil nic, než že si vzal ženu místního oligarchy, případně jak seleukovské vojsko celou dobu nedělalo nic kromě návštěv hostinců - jak se vyjádřil kdysi Filopoimén, kdyby ho tehdy zvolili velitelem Achájů, měl by snadnou práci, neboť by to vojsko pobil v hospodách. Antiochos si naopak počínal energicky - když se Chalkis nechtěla přidat dobrovolně, tak ji dobyl, respektive město se vzdalo údajně bez boje. Aitólové pobili posily Římanů, které měly přijít z pobřeží Boiótie. Společně s Aitóly pak Antiochos ovládl další místa na Euboie.³⁸⁷

³⁸⁵ Ibidem, s. 289

³⁸⁶ B. Kochva, *The Seleucid Army*, Cambridge University Press 1976, s. 16-19

³⁸⁷ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 203

Na Peloponnésu získal na svoji stranu Messénii a Élidu, poslal 1000 pěšáků pod velením Krétana Eufana do Épeiru.³⁸⁸ Jiné vojáky poslal do Athamanie, 1000 do Élidy, část vojska šla obsadit některá města v Akarnánii. Sám táhl do Thessalie (kde vládli prořímští předáci), zde dobyl Féry, Skotúsa padla bez boje, zbraněmi získal také Krannón a jiná thessalská města.³⁸⁹ Nepodařilo se mu však dobýt Larrísu.

Na poslední chvíli ji posílili římsí vojáci, kteří prošli přes makedonské území s Filipovým souhlasem, neboť o tom uzavřel dohodu s Římany. A tady možná vězel jeden z důvodů, proč si nezískal Antiochos Filipa na svoji stranu. Filip sice mohl žárlit na jeho úspěchy a nenávidět Aitóly, ale určitě měl co vracet Římanům. Jenže Makedonie i přes svoje nedávné zmrzačení mírovou smlouvou měla stále síly, které mohly přijít Antiochovi vhod, nemluvě o její strategické poloze pro logistické i vojenské operace Římanů. Jak se zdá, Antiocha ani nenapadlo předem kontaktovat Filipa a získat ho na svoji stranu dříve než Římané. Byla to vážná diplomatická i strategická chyba, která by se možná dala ještě napravit, ale Filipa údajně rozrušil opožděný pohřeb padlých u Kynosefal³⁹⁰ (on ho kdysi neuskutečnil ze strachu z útoku nepřátel). Rozhodl se proto Římanům pomáhat a hlásit pohyby Antiochova vojska.

V prosinci vstoupil Antiochos do Boiótie, ale nezískal ji na svoji stranu, pouze v Thébách uzavřel smlouvu o přátelství. Do Chalkidy se tak vracel určitě spokojený jen částečně. Aitólové ho sice podporovali, ale jejich neuměteltvím byla ztracena Sparta, která mohla vázat síly Achájského spolku lépe než Élis a Messénie. Aitólské vojsko už navíc přestalo vykonávat posádkovou službu v Chalkidě a Démétriadě, takže Antiochos musel svoje vojsko oslabit o další vojáky. Boiótie se k němu nepřidala a v Řecku ho vůbec nikde moc nevíkali, spojenecká pomoc byla mizerná, většinou musel poskytovat pomoc on sám. Válčná porada se v lednu roku 191 př. n. l. odehrála v Démétriadě, byli na ní Aitólové i Hannibal.

³⁸⁸ Polybios, *Dějiny IV*, (přel: P. Oliva, nadále budu užívat tohoto překladu) Arista, Baset, 2012, s. 17

³⁸⁹ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 205

³⁹⁰ A. Šwiderková, *Helada Králů*, Orbis 1972, s. 290

Ten doporučoval získat Filipa na jejich stranu nebo mu zabránit, aby podporoval Římany. Dále požadoval, aby Antiochos mobilizoval svoje síly, zaútočil na Kerkýru a přeplavil se do Itálie.³⁹¹ Cenné rady, bohužel Filip už byl získán Římem. A další návrhy, ačkoliv tomu žádný autor nevěnuje pozornost, nejsou chorobnou touhou Hannibala po pomstě, nýbrž měly umožnit lepší pozice pro vedení války. Z Kerkýry se dalo účinně bránit přísunu římských posil do Řecka. A invaze do Itálie? Copak by jeden z největších velitelů starověku podporoval podnik, při němž nebyly šance na vítězství a žádné reálné strategické možnosti na porážku soupeře? To sotva, ostatně Itálie možná sice nedávno přestála 2. punskou válku, ale pořád v ní bylo mnoho obyvatel,³⁹² kteří neměli zájem na nadvládě Říma, zejména spojenců, kteří nesli tíhu války více než Římané a Latinové. Jenže plány se snadno malují od stolu a hůře realizují.

Antiochos urychleně poslal zprávu pro velitele loďstva Polyxenida, ať co nejdříve přiveze z Asie posily. Jenže bohužel pro něj mu nemohl vyhovět, mezi polovinou listopadu a polovinou března je moře nepříznivé pro plavbu. Na počátku jara roku 191 př. n. l. zahájilo římské vojsko ofenzívu. Manius Acilius Glabrio připlul z Brundisia do Apollónie, s sebou měl 20 000 pěšáků, 2000 jezdců a 15 slonů.³⁹³ Tím posílil existující římské síly v Řecku. Antiochos přišel díky aktivitě Filipa o Athamaniu, Římané dobyli jeho pozice v Thessalii. Antiochos tak přišel o několik tisíc mužů, kteří byli zabití, jiní se vzdali, někteří dokonce vstoupili do služeb Římanů. Napřed postoupil k Lamii, pak ale raději ustoupil na bránitelnější pozici – Thermopyly.

Vybudoval zde opevnění, Aitólové obsadili tráchínskou Hérakleiu, druhá polovina jejich vojska měla bránit tři opevněné vrcholy a přístupovou cestu, kterou se mohli dostat Římané Antiochovi do týla. Antiochos byl v obtížné pozici, nemohl posílit svoje vojsko z původní armády, neboť musel dále držet svoje dříve obsazené pozice- Chalkis, aby se Římané nepřeplovili do jeho týla, a Démétriadu ze stejného důvodu; obě místa navíc byly přístavy, do kterých

³⁹¹ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 204

³⁹² Kromě Ligurů a Keltů na severu, šlo především o etnika na jihu Itálie, nemluvě o Samnitech ve středu země.

³⁹³ B. Kochva, *The Seleucid Army*, Cambridge University Press 1976, s. 158

měly přijít posily a zásoby. Pokud přežili vojáci v Épeiru a na Peloponnésu, rovněž nemohli být dislokováni k Thermopylám. Zde měla na konci dubna vypuknout bitva, která rozhodne o dalším osudu Antiocha. Překvapivé nebylo, že seleukovské vojsko mělo jen 10 000 pěšáků, 500 jezdců a 6 slonů, ale je podivné, že Aitólové měli pouze 4000 vojáků. Jejich potenciál byl přitom minimálně sedminásobný až osminásobný, a i kdyby polovina sil musela zůstat doma kvůli posádkové službě, pořád to bylo málo vojáků.

Pravděpodobně se domnívali, že mají ideální obrannou pozici, která je nedobytná, a není více vojáků potřeba, případně je dislokovali jinam, aby hájili svoje územní zisky. To byla osudová chyba a podcenění odhodlanosti Římanů. Antiochos spoléhal na to, že čelní útok odrazí, pokusy o obchvat zmaří Aitólové a přepravě Římanů po moři zabrání jeho loďstvo. Antiochos vybudoval opevnění vlevo od tábora, vykopal příkop, důkladně opevnil i svůj tábor. Umístil válečné stroje pravděpodobně na zeď opevnění vlevo i do věží v opevnění, krycí palba měla mířit přesně před přední hradbu tábora.

Falangisté byli seřazeni za násep tábora, peltasté a jiní lehkooděnci (šlo možná o elitní jednotku pěchoty *argyraspides* – stříbrné štíty) před ni, prakovníci, lučištníci a oštěpaři byli umístěni vlevo na kopcích jižně od tábora mimo zeď opevnění, pravé křídlo chránilo moře, zde byli umístěni sloni a jezdeckvo. Šlo o ideální obrannou pozici, kde by Římané čelili palbě artilerie a střelců z levé, tedy neštítové strany. V úzké soutěsce by jim početní přesila nebyla nic platná proti kopím falangy, po rozvrácení řad Římanů měli zasáhnout peltasté, sloni a jezdeckvo.

Plán měl Antiochos dobrý, frontální útok Římanů zahnal vojáky umístěné před falangu, ale ji samotnou nebyli schopni ohrožit, každý pokus o proražení řad platili svými životy. Zvrat nastal, když pozice Aitólů dobyl druhý velitel Kato Starší, obsadil náhlým nočním útokem Kallidromos a zastihl aitólské vojáky spící. Jeho vojsko bylo sice malé, ale vyděsilo seleukovské vojáky, kteří se obávali dobytí tábora. Místo aby se falanga rozdělila na poloviny, bojovala s nepřáteli na obou frontách, podpořená lehkooděnci, a nastala panika. Každý se vydal rychle zachraňovat osobní majetek, takže římské meče už měly snadnou

úlohu. Podle Polybia se zachránilo pouze 500 jezdců.³⁹⁴ Římané ztratili jen 200 mužů. Tak skončila roku 191 př. n. l. bitva u Thermopyl.

Antiochos poté spěchal do Elateie, z Chalkidy se přepravil na ostrov Ténos v Kykladách a odtud do Efesu. Jeho kampaň v Řecku skončila. Římany sice dál zaměstnávali Aitólové, jenže ti nemohli dlouho odolávat, ačkoliv Antiochos jejich vyslancům v Asii poskytl finance a slíbil vojenskou pomoc. V srpnu roku 191 př. n. l. padla Hérakleia, Aitólové přijali příměří, 43 jejich vůdců z dobytého města skončilo ve vězení v Římě.³⁹⁵ Filip začal s římským souhlasem dobývat obce odpadlé od Římanů, zmocnil se Démétriady. Zde došlo k podivné události, kdy zbytky Antiochova vojska pod ochranou makedonského vojska odešly do Lýsimacheie. Filip se zmocnil dalších obcí v severním Řecku.³⁹⁶

Antiochos byl po návratu v Efesu jen krátce, pak se přesunul do Sard, kde přemlouval Prúsia I. ke spojenectví. Ten dříve o spojenectví stál, ale nyní ho přesvědčili Římané, aby se k Antiochovi nepřidával.³⁹⁷ Byl to od něj naivní tah, dostal se tak nepřímou na stranu Pergamu a Rhodu, které věřily kořist a rozhodly se připojit k Římu, zlomit moc Antiocha a přivlastnit si jeho území v Malé Asii. Filip byl za svoje jednání odměněn, z Říma se vrátil jeho syn Démétrios, když jeho poselstvo v Římě obětovalo zlatý věnec v chrámu Jova na Kapitolu k vítězství Římanů nad Antiochem.

Příměří s Aitóly netrvalo dlouho, vojenské akce znovu začaly, Římané obléhali Naupaktos, Aitólům opět hrozila porážka, během příměří (domluveného Flaminiem, který si nepřál zničit Aitóly, posílil by tím Makedonii) byla znovu zahájena jednání, ale kontribuce 1000 talentů nebo bezpodmínečná kapitulace byla na jejich hrdost moc. Aitólští vyslanci byli vykázáni z Itálie. Boje se znovu rozhořely. Kromě Aitólů zahájili Římané námořní ofenzívu se svými spojenci proti Antiochovi, který zatím posiloval pozice na Chersonésu. Jenže

³⁹⁴ Polybios, *Dějiny IV*, Arista, Baset, 2012, s. 21

³⁹⁵ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 205

³⁹⁶ *Ibidem*, s. 205

³⁹⁷ Polybios, *Dějiny IV*, Arista, Baset, 2012, s. 34/5

ačkoliv měl několik měsíců času, nevyužil daný čas nejlépe. Neposílil svoje loďstvo, nebyl vůbec aktivní, jen čekal, co udělají jeho nepřátelé, kterých přibývalo.

V září roku 191 př. n. l., když obléhali Římané Naupaktos, byla svedena námořní bitva jižně od obce Erythrai, u pobřeží, kterému dominovalo pohoří Kórykos. Antiochovo loďstvo utrpělo těžkou porážku z rukou římsko-pergamské flotily, navíc bylo pronásledováno do Efesu i rhodskými loděmi.³⁹⁸ Šelmy ucítily první krev, ale syrská válka teprve začínala naplno. Pro Antiocha bylo neštěstí, že na ptolemaiovském dvoře už v roce 192 př. n. l. vyhrála frakce, která se chtěla připojit k Římanům. Polykratés z Argu odstranil Aristomena z Akarnánie (který chtěl podpořit Antiocha). Přišel tak o dalšího možného spojence, neboť Egypt poté nabízel nepokrytě svoji pomoc Římu.

Antiochos se nevzdával, měl stále svoje pozice v Thrákii, roku 190 př. n. l. poslal Hannibala do Fénicie pro zkušené loďstvo. Římské vojsko mezitím procházelo Makedonií a Thrákií a s Filipovou pomocí mířilo k Helléspontu. Filipovi byla odpuštěna za pomoc válečná kontribuce. Římské jednotky přezimovaly ve Fókaii v Malé Asii, ale obyvatelé města je s pomocí Antiochova vojska vyhnali, protože na ně dopadala povinnost živit a ubytovat římské vojsko příliš tíživě. Úspěchem Římanů však bylo příměří s Aitóly, které sjednal v dubnu Lucius Cornelius Scipio.

Seleukovský admirál Polyxenidás porazil rhodské lodě v březnu nebo dubnu u ostrova Samos, kdy obelstil jejich velitele, kombinovaný námořní útok s pozemním úderem z týlu slavil úspěch, uniklo jen 7 lodí, avšak Rhodané dali stavět dalších 20 lodí.³⁹⁹ Mezitím Seleukos oblehl město Pergamon, ale neuspěl v jeho dobytí, musel se stáhnout. Římská flotila blokovala Polyxenida u Efesu, pergamské a rhodské loďstvo v létě porazilo Hannibalovu flotilu u města Sidé v Pamfýlii.

Římské loďstvo kotvilo na Samu, kde mělo svoje zásoby, část rhodských lodí ho doprovázela. Prétor Regilius, který mu velel, měl však nedostatek

³⁹⁸ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 205

³⁹⁹ A. Šwiderková, *Helada Králů*, Orbis 1972, s. 294/5

zásob, přesunul se tedy na Chios a poté k městu Teos v Iónii, které mělo dva přístavy. Tam totiž hodlal pro svoje vojáky získat víno. Jeho lodě zakotvily v přístavu, který se nedal tak snadno blokovat, a Polyxenidás tak nestihl uskutečnit svůj plán zablokovat římské lodě. Přesto, kdyby měl lepší průzkum a informace, mohl římskou flotilu zcela zničit. Římané se totiž rozutekli po městě a okolí plenit a získat proviant.

Jenže jeden rolník informoval Regilia, že velké množství lodí kotví poblíž mysu Myonnésos.⁴⁰⁰ Dal okamžitě svolat mužstvo zpět, to si však žádalo čas a neobešlo se to bez paniky, pokud by teď Polyxenidás udeřil na jejich lodě, bez problémů by vyhrál. Jenže římské loďstvo brzy vyplulo v šiku a překvapilo svého nepřítele, který se teprve na boj připravoval, takže byl na kotvách. V září je tak v roce 190 př. n. l. u mysu Myonnésos Polyxenidás drtivě poražen, ztratil polovinu loďstva a musel ustoupit zpět do Efesu.⁴⁰¹ Námořní nadvláda byla v rukou Římanů, Antiochos přišel o možnost vyhrát válku na moři.

Přesto mohl znemožnit přepravu římských vojsk, přesněji řečeno, značně ji zdržet, pokud by bránil svoje pozice na Chersonésu a v Thrákii. Z nepochopitelných důvodů tak neučinil, nýbrž opustil Lýsimacheiu, která byla dobře zásobená i připravená na obléhání.⁴⁰² V říjnu se tak římské vojsko za pomoci pergamského krále Eumena II. přeplavilo přes Helléspont. Antiochos marně nabízel územní ústupky v Asii a zaplacení poloviny válečných výdajů, jeho vyslanec Hérakleidés nabízel římskému veliteli Publiovi Scipiovi Africanovi částku, jakou si řekne, pravidelné podíly z králových výnosů, pomoc v diplomacii a především propuštění jeho bratr Lucia Cornelia, kterého zajal Seleukos při obléhání Pergamu. Odpověď byla strohá, Antiochos zaplatí všechny výdaje, ovšem na propuštění bratra měl Africanus zájem a byl ochoten se králi odvděčit jako soukromník.

Africanus vysvětloval Antiochovi, že udělal trestuhodné chyby, když se vzdal Chersonésu i Lýsimacheie a nevytáhl s vojskem k Helléspontu, aby

⁴⁰⁰ A. Šwiderková, *Helada Králů*, Orbis 1972, s. 296

⁴⁰¹ A. Šwiderková, *Helada Králů*, Orbis 1972, s. 296/7, 368/9

⁴⁰² P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 207

zabránil římskému vylodění.⁴⁰³ Pokud by to učinil, jeho návrhy by byly okamžitě přijaty, avšak když námořní vláda patřila Římanům a jejich spojencům a římské vojsko bylo v Asii posíleno o pergamské oddíly, bylo naivní čekat, že Řím přestane s válkou.

Podmínky Říma Antiochos odmítl, což ještě nebylo špatné rozhodnutí, jenže byl nesmysl bojovat s Římany v zimním období, nebo přinejmenším v den, kdy byla mlha a deštivo. Pravděpodobně někdy v prosinci roku 190 př. n. l. tak v Lýdii vypukla bitva v Magnésii pod Sipylem. Možná seleukovské vojsko nesužovalo jen špatné počasí, ale také zásobování (zejména koně bez dostatečného množství píce a ovsu nemohou podat svůj nejlepší výkon). Ovšem problémy se zásobování jsou do jisté míry spekulací, jak později vyložím. Zato počasí bylo pro Antiocha skutečně vážnou překážkou.

Provazy praků a tětivy luků v takových podmínkách zvlhly a ztratily pružnost. To zabránilo Antiochovi využít převahy střeleckých jednotek, což mělo vážné důsledky pro bitvu. Popišme si nejen, jak se bitva odehrála, jaké počty sil proti sobě stály a jaký byl výsledný seznam utrpěných ztrát, ale podívejme se hned poté, jak mohla bitva probíhat jinak. Antiochos shromáždil úctyhodnou armádu. *Falanga* o 16 000 mužích, 10 000 *hypaspistů* (stříbrné štíty-argyraspides, královská garda), 15 000 mužů středně těžké pěchoty, 25 200 lehkooděnců a střelců, tedy celkem 66 200 pěšáků, a 12 200 jezdců.

K tomu měl ještě válečné slony a srponosné vozy.⁴⁰⁴ V Antiochově vojsku byli Galatové jako pěší i jezdci, pěšáci z Kárie, Pamfýlie a jiných míst Malé Asie, prakovníci, lučištníci z Persidy a Médie, jízdní lučištníci od Kaspického moře, jezdci z Kappadokie a Médie, arabští lučištníci na velbloudech. V seleukovském vojsku byly zastoupeny jak síly jeho spojenců a klientů, tak profesionálních vojáků z kolonií, rovněž žoldnéři, např. *hipparchie* lehké jízdy z Tarentu.

Síly Římanů a jejich spojenců jsou v primárních pramenech odhadovány na 30 000. Antiochos původně ještě doufal v diplomatická jednání, svůj tábor

⁴⁰³ Polybios, *Dějiny IV*, Arista, Baset, 2012, s. 36

⁴⁰⁴ Pro podrobnější popis viz *Bar Kochva, The Seleucid Army*

postavil za řekou Frygios a opevnil ho. Historik Appiános poté přičítá opakovanou změnu Antiochova stanoviště jeho zbabělosti. Jenže na první pohled možná neměl tak výhodné stanoviště, byť asi mohl snadno zabránit Římanům přejít řeku. Potencionální bojiště bylo příliš malé, nehodilo se k manévřům jezdeckva. Proto dvakrát změnil tábořiště. Římané překročili řeku, měli ideální pozici, bojiště obtékaly řeky Hermos a Frygios nejen z boků, ale i zezadu, toky tak prakticky vytvořily tvar podkovy. Římská křídla byla chráněna proti útokům jezdeckva i proti nenadálému útoku do týlu. Bojechtiví Římané vyzývali Antiocha k boji, ten ustoupil.

Římské síly změnilly tábor potřetí, tentokrát jejich šiky chránila pouze zleva řeka Frygios, Antiochos tak měl mít ideální podmínky, dostatek prostoru a převahu ve střeleckých jednotkách a lehkooděncích, ale podle popisů průběhu bitvy jeho prakovníci a lučištníci významněji do boje nezasáhli, jenže protistrana svoje střelce využila dobře, někdo tedy na seleukovské straně vážně zanedbal údržbu zbraní, nestačil včas schovat tětivy luků a provazy praků do pouzder.

Římské rozestavení bylo jednoduché - na levém křídle 120 jezdců, poté trojitý šik legionářů v manipulech, před nimi *velites* (lehkooděnci římských), napravo 3000 jezdců z legií, 800 od pergamského krále. Krylo je 3000 achájských a pergamských peltastů, jezdecke pravého křídla ještě doprovázelo 500 krétských a 500 trallských pěšáků. Římský plán byl jasný - na levém křídle stát, bránit se a držet se řeky, aby nedošlo k obchvatu jízdy. Střed a pravé křídlo mělo postoupit a vyhrát. Zejména smíšená skupina lehkooděnců, střelců a jezdců měla neutralizovat seleukovskou převahu v jízdě.

Antiochos umístil do středu falangisty ve 32 řadách do hloubky, rozdělil je do 10 oddílů, před ně postavil střelecké jednotky, boky falangy kryli galatské pěšáci s oválnými štíty a dlouhými meči, 22 slonů bylo umístěno v mezerách mezi falangisty a lehkooděnci před nimi. Galatské vojáky na obou křídlech kryla jízda, 1000 *hetairů* na levém a stejný počet na pravém křídle, vedle nich bylo 3000 *katafraktů*. K jezdeckvu pravého křídla, kde velel Antiochos, patřila ještě část vojáků z *argyraspides*, 1200 Dahajců (šlo o parthské jízdní lučištníky od Kaspického moře). Obě jezdecká křídla (složená z těžké a středně těžké jízdy) byla posílena ještě o lehkooděnce a jezdecke z dalších oddílů. Na levém křídle byly srponosné vozy. Zde velel Seleukos. Ve středu pěchoty veleli Filippos a

Zeuxis. Další oddíl slonů byl umístěn do zálohy za linii stříbrných štítů na pravém křídle.

Antiochos zaútočil na pravém křídle, jeho jezdeckvo se probilo skrze linie legionářů, ještě předtím jízdní lučištníci pobili hrstku římských jezdců. Na levém křídle zaútočil i Seleukos, jeho vozy byly ovšem zastaveny střelbou Kréťanů a Trallů. Zbylé se obrátily do vlastních řad, vyvolaly zde dokonalý zmatek a paniku. Antiochos pronásledoval nepřítele, ale prchající legie se znovu zformovala a zabránila nepříteli útočit na střed. Do mezery v římské linii poslal Zeuxis svoje nejlepší pěšáky, ti ale byli odrazeni díky zálohám z tábora, kde 2000 Thráků a Makedonců dočasně vyplnily mezeru a zabránily vyrabování tábora.

Vlevo mezitím útočil Eumenés s veškerou jízdou a lehkooděnci okolo sebe, bez problémů se probil řadami lehké pěchoty a jezdeckva, zaútočil poté do boku falangy bojující s legiemi. Bitva byla ztracena, falangisté museli pomalu pod palbou střelců a útoků jezdců opustit bojiště. Mohlo se jí to podařit, kdyby do jejích řad nevběhli splašení sloni. Ostatní oddíly prchly z bojiště, římské vojsko poté dobylo i Antiochův tábor. Antiochos prchnul do Sard, musel uznat porážku.

Zatímco historikové Livius a Appiános nešetří počtem ztrát na seleukovské straně, kde padlo na 50 000 mužů, Římané ztratili jen 349 vojáků. Podle jiné rekonstrukce však bitva nebyla zase tak pronikavým vítězstvím Říma a i počty vojsk byly poněkud jiné.⁴⁰⁵ Nejde však pouze o počty, které budí nedůvěru k průběhu i výsledku bitvy. Jednak je záhadou, proč se jedné straně podařilo uchovat suché tětivy a prakové provazy, zatímco druhé ne. Rovněž je na místě ptát se, zda byl skutečně Antiochos i po 27 letech od porážky u Rafie stále ten horkokrevný, nezodpovědný velitel jezdeckva, nikoliv zkušený vrchní velitel. Ve většině pramenů se neúspěch bitvy svaluje na něj, protože po úspěšném útoku se vydal plenit tábor, místo aby udeřil na týl a bok dalších legií, případně zbytečně dlouho pronásledoval prchajícího nepřítele.

⁴⁰⁵ Předně obě vojska měla shodně cca 50 000 mužů, Antiochos ztratil 10 000 mužů, zatímco Římané a jejich spojenci 5 000. (John D. Grainger, *The Roman War of Antiochus the Great*, 2002, s. 314, 321, 328)

Je zde ovšem i jiná možnost. Antiochovi vojáci byli nedisciplinovaní, vidina tábora a kořisti je odvrátila od původních rozkazů. Je také možné, že jeho vojsko trpělo špatným zásobováním a to se nejvíce projeví na jízdě. Oří jeho katafraktů prostě už možná neměli síly na obrát, změnu směru a další útok. Případně se římským silám skutečně podařilo znovu zformovat, zabránit útoku jízdy a poslat včas zálohy na místo průlomu. Neúspěch Antiocha tkví někde jinde. Především bylo naprostým nesmyslem spoléhat na válečné vozy, které vyřadily z akce jeho skupiny jezdeckva a lehkooděnců, kteří by jinak velmi pravděpodobně rozdrtili jakýkoliv odpor před sebou. Chybou bylo umisťovat slony do středu přední linie k těžkooděncům, kde nemohli nijak svým pěšákům pomoci, neměli prostor na ústup ani na manévry.

Především však sloni byli spíše vhodnější na rozrušení řad jezdeckva, měli být v záloze všichni i se svým pěším doprovodem a nasazeni na jedno místo, aby jejich síla byla koncentrovaná a ohrožovala nepřítele, nikoliv vlastní linie. Sloni⁴⁰⁶ v žádném případě nebyli neúčinná hračka a starožitnost, i římské armády a jejich spojenci je používali ještě 150 let poté! Ovšem myslet si, že bude mít úspěch použití slonů proti Římanům, kteří s nimi měli už 100 let zkušenosti, byla od Antiocha smrtelná naivita. Podobně se dá hovořit o úloze srponosných vozů. To už byl na bojišti značný anachronismus, mohly učinit dojem pouze na nějaké odbojné kmeny a marginální etnika, ale nikoliv na vysoce profesionální válečníky helénistického světa a římské legie.

Podívejme se nyní na možnosti, jak Antiochos mohl a měl postupovat. Už historik Appiános se divil, že král shromáždil svoji pěší gardu, falangisty, zkušené a výkonné vojáky, ale sešikoval je nevýhodným způsobem, do hloubky, místo aby je rozvinul v plné šíři, tedy falangisté 16 řad, hypaspisté 8 řad. V rovném terénu bez překážek, na bojišti chráněném řekou, kde nehrozila šance obchvatu ani úderu z týla, měla falanga dominovat, římské manipuly by ji nejen neprorazily, ale byly by naprosto zničeny při opakovaných útocích a nuceném ústupu k řece, falanze by nic nepřekáželo v cestě několik kilometrů! To je ovšem do jisté míry teorie, že falanga na rovném terénu vždy musí vyhrát, ostatně i Polybios na různých místech ukazuje, že to k vítězství vždy nevede.

⁴⁰⁶ Více viz K. S. Nossov, *War Elephants*, Osprey 2008

Římské vojsko a jeho spojenci možná měli mnohem více mužů ve dvou až třech liniích, masivní útok pěchoty by sice nutil protivníka k ústupu, ale mohl by střídat neustále efektivně svoje řady formace, kdežto mohutný útok jezdeckva měl nejen rozbít, ale především obrátit na útěk co největší část vojska, která vyvolá svým ústupem paniku v záložních řadách (což byla nejspíše Antiochova zamýšlená taktika - úder jízdy simultánně, poté útok pěchoty na rozvrácené řady nepřítele). Proto nejspíše Antiochos sestavil vojsko do spíše klasické formace než do čistě pěší linie.

Možná tak nechtěl učinit i proto, že by jeho pěšáci byli pod útokem střelců a jízdy, zatímco jeho oddíly tohoto druhu by nemohly zasáhnout do boje. Zbývá tedy už jen krátce popsat, jak lépe mohl Antiochos vojsko rozmístit, co měl udělat, aby vyhrál. Především měl zajistit bojeschopnost střeleckých jednotek bez ohledu na počasí, k dispozici byl ohromný počet lučištníků a prakovníků, kteří by vyprovodili poměrně rychle a snadno svoje protějšky z bojiště. Poté mohli účinně ostřelovat šiky legií. Skutečně šlo o významnou část vojska, Antiochos měl asi okolo 9000 lučištníků a 4000 prakovníků.

Co se týče bitevního uspořádání, falanga měla být sešikována do menší hloubky, 16, dostatečných by bylo i 8 řad, i za cenu toho, že by falanga vytvořila dva až tři šiky. Jak se zdá podle původního rozmístění sil, Antiochos se pokoušel rozdělit vojsko tak, aby bylo všude stejně silné a tak lépe čelilo římským silám a jeho spojencům. Tento způsob šikování má jednu výhodu, nevystavujete se riziku proražení a oslabení určitého úseku linie. Jenže římský vojenský systém té doby až na výjimky postrádal veškeré taktické finesy, fungoval na bázi prokousat se, probít středem nepřítele, jejich systém se spoléhal na sílu. (Teprve punské války naučily Římany větším taktickým schopnostem).

Antiochos jakoby zapomněl, kým je a z jaké kultury pochází.⁴⁰⁷ Bojovat s brutální silou lze nejen větší silou, ale často mnohem úspěšněji chytrostí,

⁴⁰⁷ Tedy z řecko-makedonských vojenských tradic, spoléhající už od dob Peloponnéské války na manévry, lsti, zálohy, nečekané útoky, nikoliv na hrubou sílu! To bylo značně barbarské, byť působivé a tak říkajíc "blbuvzdorné". Na čelním útoku a probití se do poslední řady nepřátel prostě nešlo nic zkazit, fungovalo to téměř za všech okolností. Pokud proti Vám nestál Hannibal či jiný inteligentní velitel.

ostatně Hannibal mu mohl často vyprávět o svých bojích proti Římanům. Antiochos měl více možností, jak sestavit šik a zaútočit, ale zastavme se alespoň u několika. Mohl šik uspořádat nerovnoměrně, na jedno křídlo umístit falangu a gardu, opřené o tok řeky, před ně střelce, na druhý bok lehkooděnce, do zálohy lehkooděnce a slony. Druhou část linie by tvořil předvoj, skupiny lehkooděnců a střelců, eliminující stejný typ vojáků nepřítele. Za nimi by byli shromáždění katafrakti, krytí na bocích hetairy.

Za jezdeckem by šly zálohy středně těžké pěchoty, které by vnikly do průlomu vytvořeného těžkou jízdou. Poslední linie záloh by byla lehká, střední jízda umístěna ve středu, vyrazila by na pomoc, kam by bylo třeba, nebo rozvinula úspěch jiné formace. To Antiochovi chybělo, po útoku těžké jízdy nenásledoval okamžitě další pěší či jízdní oddíl, který by rozvinul úspěch. To byla jedna cesta k úspěchu. Římské síly nemohly odolat náporu těžké jízdy a nemohly prorazit linii falangy, pokud měla krytá křídla. Nyní se podívejme na druhou možnost. Pokud by Antiochos nechtěl stavět nerovnoměrně silný šik s jízdním a pěším křídlem a nechtěl se spoléhat pouze na úspěšný útok na jednom úseku, mohl se uchýlit i k mírně lživému plánu, spočívajícímu v odpoutání pozornosti nepřítele.

Na pravém křídle tekla řeka Frygios tak, že vytvářela ohyb, za nějž mohl poslat Araby (kteří mohli být využiti i ke zmaření útoku jezdeckva Eumena II. na levém křídle, koně totiž nesnášejí pach velbloudů a plaší se při něm) a Parthy, aby odtud v bezpečí ostřelovali římské křídlo, případně se skupinou lehkooděnců podnikli útok buď do týla Římanů, nebo na jejich tábor. Nejde o utopii, na této straně nebyli žádní jezdcí, pěšák jízdního lučištníka, ať na koni nebo velbloudu, skutečně nedoběhne. Navíc tyto oddíly by náhlým útokem z boku nebo týlu překvapily a dost možná rozvrátily římské pozice. Parthové (Antiochos jich měl 1200) byli schopni vystřelit několik tisíc šípů během prvních 15 minut. Poté na oslabené křídlo mohl zaútočit. Nejen takovéto možnosti Antiochos měl a nevyužil je, spáchal trestuhodné chyby ohledně šikování těžké pěchoty, použití vozů a slonů, špatného použití záloh, celkový plán byl prostě značně nedokonalý.

Prostor, který jsem věnoval tomuto střetnutí, je adekvátní jeho důležitosti, neboť měl dalekosáhlé důsledky. Seleukovská říše nepřestala být velmocí, ale byla paralyzována podmínkami mírové smlouvy a do jisté míry přestala v

prostoru Středomoří hrát roli. Seleukovci byli těžce oslabeni, ale nikoliv zničeni. Po bitvě u Magnésie v roce 189 př. n. l. následovalo jednání o míru. Podmínky mírové smlouvy stanovily nejen přátelství na věčné časy, ale i konec vzájemných akcí, Antiochos nesměl válčit s těmi, kteří jsou na ostrovech, ani s těmi v Evropě. Měl vyklidit celé území severně od pohoří Tauros a západně od řeky Halys.⁴⁰⁸

Ztráty území nebyly tím nejhorším, Římanům musel Antiochos zaplatit 15 000 eubojských talentů, 500 ihned, 2500 po potvrzení míru, zbytek během dvanácti let v ročních splátkách po tisíci talentů. Eumenovi II. musel zaplatit dlužnou částku 400 talentů a obilí, které nedodal Antiochův otec, vydat Hannibala a Thoanta z Aitólie, Mnásilocha z Akarnánie a Filóna a Eubúlida z Chalkidy. Vydal 20 rukojmí dle seznamu.⁴⁰⁹

Antiochos na podmínky přistoupil a mohl po celý rok pouze nečinně sledovat úspěchy Římanů. V roce 189 př. n. l. Marcus Fulvius Nobilior ukončil válku s Aitóly, když obléhal Ambrakii⁴¹⁰ s pomocí achájského a illyrského loďstva, měl také podporu makedonského vojska. Aitólové ztratili území, které nedávno dobyli na severu Řecka, které patřilo Filipovi V., a přišli i o Athamanii. Aitólové složili zbraně, obyvatelé Ambrakie dali konzulovi zlatý věnec, vážící 150 liber, a veškeré mramorové a bronzové sochy a obrazy, kterých měli velmi mnoho, neboť zde býval Pyrrhův královský palác.⁴¹¹

Državy Antiocha v Malé Asii byly rozděleny bez ohledu na Ptolemaiovcе. Rhodos obdržel část Lykie a Kárie na jih od Meandru, Eumenés dostal zbytek i s thráckým Chersonésem a jeho okolím. Na jaře roku 189 př. n. l. přibyl do Asie nový konzul Gnaeus Manlius Vulso, který s pomocí pergamského vojska protáhl celou Malou Asií a potlačil jakýkoliv odpor. Jeho základnou byla Apameia ve Frýgii. Kárie, Piside i Pamfýlie pocítily přítomnost římského vojska,

⁴⁰⁸ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 209

⁴⁰⁹ Polybios, *Dějiny IV*, Arista, Baset, 2012, s. 37/8

⁴¹⁰ Město však Římané nedobyli, naopak byli mnohokrát odražení a utrpěli často ztráty.

⁴¹¹ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 208/9

Galatové byli poraženi.⁴¹² Římané získali bohatou kořist, král Kappadokie jim zaplatil 300 talentů a stal se spojencem Říma.⁴¹³ Antiochos mezitím zaplatil druhou část vojenských výdajů, musel ještě dodat římské armádě obilí. Poslal do Říma syna Mithridata.

V létě roku 188 př. n. l. byl dojednán tzv. apameiský mír právě ve fryžské Apamei, kde Vulso⁴¹⁴ jako prokonzul dojednal smlouvu s Antiochem, podle níž se rukojmí museli měnit každé tři roky a pokud se Antiochos dostane pod útok kmenů a měst, se kterými nesmí vést válku, může se bránit, ale nesmí je ovládnout ani s nimi uzavřít spojení. Nesmí mít ani jednu loď s více než 30 vesly, ani jednu loď s jednou řadou vesel pro vedení války, musí odevzdat všechny válečné lodi kromě 10, nesmí najímat vojáky z území podřízeného Římu a přijímat uprchlíky od nich ani od Euména (od něj ani vojáky), musí odevzdat všechny slony a nesmí si poříditi nové.⁴¹⁵

Seleukovci byli vyřízeni, poklesly jim příjmy a prudce narostly výdaje, čímž jim bylo do budoucna znemožněno, aby se angažovali vojensky i diplomaticky v Malé Asii, okolních ostrovech i Egejském moři. Jejich lodě nesměly plout za město Kalykadnos v Kilikii. Ne že by na tom nějak záleželo za stavu, kdy loďstvo přestalo existovat, a váleční sloni byli zakázáni.

Království bylo vojensky, populačně i hospodářsky oslabeno, splácení kontribuce je vešlo do recese. Tak skončila syrsko-římská válka. Antiochos ji zahájil, mohl si do značné míry za prohru sám, způsobil ji chybami na strategickém i taktickém poli. Chtěl válčit s Římem a jako by si neuvědomoval, že proti němu budou stát síly Rhodu, Pergamu a Achájského spolku. Nezískal

⁴¹² P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 209

⁴¹³ *Ibidem*, s. 209

⁴¹⁴ Vulso poté v roce 188 př. n. l. odešel zpět do Evropy, ale v létě v Thrákii na něj zaútočili Thrákové, takže přišel o značnou část kořisti, státních peněz i vojska. Zde se ukázalo, jak cenným spojencem byl Římanům Filipos V., kterého Vulso nepožádal o pomoc. Zároveň to ukázalo, jakou chybu Antiochos učinil, když opustil pozice v Thrákii a nezískal si podporu Makedonie

⁴¹⁵ Polybios, *Dějiny IV*, Arista, Baset, 2012, s. 65

si předem podporu Filipa V. ani bithýnského krále. Než se vydal do Evropy, měl mít větší loďstvo. Rhodu slíbit neutralitu, nedotknutelnost území a potvrzení sféry vlivu, jakou chtěl (zrušení cel pro jeho zboží byl určitě jeden z důvodů války, ne-li ten hlavní, jinak by Rhodos byl asi neutrální, protože s ním měl Antiochos korektní vztahy).

Nebylo od věci před výpravou do Evropy zničit Pergamon, s Prúsiem I. by to určitě dokázal, měl mu slíbit dobyté území, získal by tak silného spojence a nárazníkový stát před Římany. Chyba bylo i výše zmiňované opouštění pozic v Thrákii, které mohl snadno bránit. Námořní bitvy a závěrečné střetnutí u Magnésie byly už probrány. Antiochos na čas získal svému království moc, prestiž a největší rozsah, ale svými rozhodnutími, nikoliv cíli, ho téměř zničil. Antiochos učinil roku 189 př. n. l. Seleuka svým spoluvládce, musel řešit vzpouru ve východních územích, kde přestali uznávat jeho suverenitu.

3. června roku 187 př. n. l. byl Antiochos zabit v západní Persidě, ve městě Elymaidě, ve svatyni Baala, když se pokoušel v noci přemocť chrámovou stráž.⁴¹⁶ Tak skončil kromě zakládajícího krále dynastie nejvýznamnější panovník Seleukovců. Když se pokoušel získat peníze na kontribuci Římu a bezpochyby na žold pro vlastní vojsko, dobrodinec mnoha chrámů a měst zemřel jako lupič. Antiochos se zasloužil nejen o dočasnou expanzi země, ale podporoval i kulturní život, založil roku 221 př. n. l. v Antiochii královskou knihovnu, jejímž vedením pověřil Euforióna z Chalkidy, básníka, který do té doby žil v Athénách. Zabýval se ovšem i jinými žánry.

Po smrti Antiocha III. už ztratily helénistické státy (nejen ve východním Středomoří, ale i jinde) expanzionistický potenciál, mohly se nadále Římu pouze bránit a to pouze ve spolupráci, která se však nikdy nepodařila. 3. makedonská válka (172-168 př. n. l.) zničila krále Persea, makedonské království bylo rozděleno do 4 států, omezena těžba kovů, dřeva, vojenské síly téměř zrušeny, elita státu deportována. Achájský spolek byl v konfliktu neutrální, Rhodos se snažil sjednat mír, ačkoliv nechápal, že Římu nikdy o

⁴¹⁶ L. V. Wellner, *Ptolemaiovci*, Epoque 2009, s. 212

žádný mír nešlo, za svoje aktivity byl Rhodos potrestán o rok později, zřízením bezcelního přístavu na ostrově Délos⁴¹⁷ z iniciativy Římanů.

Rhodos ztratil drtivou většinu svých příjmu, nastalo řádění pirátů⁴¹⁸ v celém Středozemním moři až do roku 66 př. n. l., kdy je eliminoval římský konzul Pompeius. Státy Ptolemaiovců i Seleukovců se dostávaly do čím dál těžšího postavení po zničení Makedonie. Posledním významným panovníkem Egypta, který měl reálné hospodářské a vojenské možnosti čelit Římu byl Ptolemaios VI. Filométor (176-145 př. n. l.), který se na jaře roku 145 př. n. l. stal králem seleukovské říše, kde ho obyvatelé nadšeně vítali.⁴¹⁹

Filométor byl nyní králem obou říší a dosáhl úspěchu jako žádný jiný panovník Ptolemaiovců před ním. Obyvatelům Antiochie se nelze divit, další možnou volbou na krále byl Seleukovec Démétrios II. mladý chlapec, kdežto Filométor osvědčený král, známý svou mírností a dobrou povahou. Navíc se někteří obávali, že Démétrios II. by hnal království opět do další obnovy impéria, do válek s Parthy a dalšími státy. Ptolemaios VI. se však zřejmě obával reakce Říma, vrátil na trůn Démétria II., ale vzal si předtím Koilé Sýrii.

V červenci roku 145 př. n. l. se však Balás vrátil s vojskem, bitvu u řeky Oinoparás Filométor vyhrál, jenže jeho koně v bitvě poplašil válečný slon a Ptolemaios spadl tak nešťastně, že byl těžce zraněn na hlavě. Balás z bitvy prchl k Nabatejcům, ti však jeho hlavu poslali Filométorovi, který umíral 5 dní. V 41 letech umřel poslední velký král Ptolemaiovské říše. Markus Porcius Kato ho označoval za nejlepšího a převelice laskavého krále.⁴²⁰ Polybios vyzdvihoval

⁴¹⁷ Ostrov se stal okamžitě střediskem obchodu s otroky, křižovatkou obchodních cest, měly zde pobočky obchodníci z Říma, Arábie, Asie, Afriky.

⁴¹⁸ Jejich základny byly především v Kilikii na pobřeží Malé Asii, ale i na mnoha jiných místech, např. Krétě. Jelikož Rhodos neměl peněžní prostředky (ztratil také svoje území v Kárii, Lykii) na udržování vojenské flotily, nemohl tak pokračovat ve vykonávání své činnosti, tedy ochrany obchodní plavby ve spolupráci s jinými městy. Řím svým bezohledným jednáním rozpoutal na vlnách moří anarchii trvající 100let!

⁴¹⁹ Seleukovcům vládl neschopný pretendent Alexandr Balás I. (150-145 př. n. l.), kterého dříve Ptolemaios podporoval, také římský senát.

⁴²⁰ L. V. Wellner, *Ptolemaiovcí*, EPOCH 2009, s. 256

jeho mírnost, nikoho neodsoudil k smrti.⁴²¹ Smrt tohoto krále znamenala mocenský úpadek říše, ztraceny byly poslední zahraniční námořní základny Théra, Itanos a Methané, sloužící v boji proti pirátům. Poslední záznamy z užívání základny Théra pocházejí z roku 145 př. n. l., po tomto datu jsou ptolemaiovské pozice v Egejském moři a na Krétě opuštěny.

Na trůn Ptolemaiovců nastupuje Ptolemaios VIII. Euergetes II., jehož vláda však znamená dokonání pohromy pro království. Hospodářská krize se stále prohlubuje, pokračují občanské války a nativní vzpoury. Historie Ptolemaiovců začíná být od roku 145 př. n. l. spíše tragikomická, v žádném případě však už není příliš významná nebo dějnotvorná. Ptolemaios VI. byl úspěšným králem, neboť se vypořádal s nativní vzpourou a pokusy o svržení svým bratrem. Z Egypta, slabého po 6. syrské válce (171-168 př. n. l.)⁴²², učinil opět regionální mocnost. Jeho smrt však zabránila dalšímu pozitivnímu vývoji. Je na místě ptát se, zda se musel vzdávat seleukovského trůnu. Římané měli přeci jen ještě příliš starostí na Západě, než aby válčili proti tak mohutnému útvaru.

Navíc jejich tradiční spojenci jako Rhodos, Pergamon, Bithýnie či Kappadokie by si velmi dobře rozmysleli, zda má cenu krvácet za zájmy Říma, když je to destruktivní, nespolehlivá a značně nevypočitatelná mocnost, která činí, co se jí zlíbí, jelikož nemá protiváhu. Ta mohla být nalezena ve sjednocení říší Ptolemaiovců a Seleukovců i v případě, že by Filométor neučinil pokus dobýt zpět ztracené východní državy Seleukovců. Pacifikoval by raději pouze Kilikii, spokojil by se s jádrem království, tedy Sýrií, Koilé Sýrií, Palestinou, Judeou a Foinikií. I v tomto územním složení by Ptolemaios VI. mocensky velmi posílil. Netroufal si však odporovat římskému rozdělení světa, který podporoval partikularismus a války všech proti všem, do kterých Řím vstupuje a vybírá si, s kým bude bojovat a jaké podmínky účastníkům určí.

⁴²¹ Polybios, *Dějiny IV*, Arista, Baset, 2012, s. 317

⁴²² Ve které Antiochos IV. vyhrál, prakticky ovládal Egypt, nebýt římské diplomatické intervence na předměstí Alexandrie v Eleusis.

Díky Ptolemaiově smrti upadl Egypt do relativní bezvýznamnosti, ačkoliv k němu stále patřila Kyrenaika a Kypr. Země byla hospodářsky oslabená, v Alexandrii zuřily čistky proti odpůrcům Ptolemaia VIII., mezi něž patřili zaměstnanci Múseia i početná židovská komunita. Dynastické spory oslabovaly zemi až do jejího ovládnutí Římany, byť nebyly jediným a hlavním důvodem úpadku Egypta. Ptolemaios VI. byl poslední král, který mohl nějakým způsobem stabilizovat ekonomické a etnické poměry v zemi - reformoval armádu, měl zájem spíše o existenci funkčního domácího vojska, než aby pouze spoléhal na žoldnéře z Makedonie, Hellady, Thrákie, Kréty a zemí Malé Asie. Vývoj ve východním Středomoří neúprosně šel k římské nadvládě, smrt Filométora byl jeden z mnoha kamenů v mozaice událostí.

Šance na znovuoobnovení mocenského postavení Ptolemaiovců byly na hodně dlouho odloženy k ledu (až do doby počátku vlády Kleopatry VII. v roce 51 př. n. l.). Samotná země měla ideální podmínky pro dominanci v oblasti Středomoří a Blízkého východu, jenže mnozí ptolemaiovští panovníci je promrhali. Filométor vykonal obdivuhodnou činnost, když zastavil úpadek a rozklad a znova přivedl království k expanzi. Jenže svoje případné plány na udržení suverenity a odražení římského vlivu nerealizoval. Jedno souviselo s druhým, jen spojením se Seleukovci mohl Ptolemaios VI. doufat, že bude mít dostatečné zdroje na případnou válku s Římem, ale bohužel pro historii si na to Filométor netroufal.

Epilogem helénistických států, jejich suverenity a samostatnosti⁴²³ ve východním Středomoří během pozdního období helénismu byla nejen 4. Makedonská válka (150-148 př. n. l.)⁴²⁴, ale také Achájská válka (148-146 př. n.

⁴²³ Nikoliv však nominálního rázu, protože ptolemaiovský Egypt byl samostatný do roku 30 př. n. l., seleukovská říše existovala až do roku 63 př. n. l., kdy ji Pompeius přeměnil na římskou provincii.

⁴²⁴ Ve které údajný, nebo skutečný syn makedonského krále Persea Andriskos (vystupující pod jménem Filip VI. získal na svoji stranu Makedonce, Thráky, spojil se s Kartágem. Dvakrát porazil římské vojsko, než ho v bitvě u Pydny roku 148 př. n. l. zradilo thessalské jezdeckvo, rovněž Achájský spolek páchal již tradičně geopolitickou sebevraždu, bojoval na straně Říma, nikoliv Andriskos. Andriskos prohrál ještě další bitvu, uprchl do Thrákie, kde ho místní princové vydali Římu. Makedonie se poté stala římskou provincií.

I.) ve které byl zničen Korint. Posledním skutečně samostatným a jednajícím státem tak bylo ve východním Středomoří seleukovské království, Pergamon, Pontos, Bithýnie, Kappadokie, Galatie, Kommagéné. Tyto státy však až na výjimky nikdy neplánovaly odpor vůči Římu, chtěly s ním koexistovat.

Největší šanci ubránit helénistický svět, tak tehdy měla seleukovská říše. Ten kdo se ji pokusil přivést zpět na vrchol, byl Antiochos VII. Sidétes (138-129 př. n. l.) se soustředil na konsolidaci své říše, boje ovšem probíhaly i nadále v Judeji.

Na počátku roku 137 př. n. l. porazil Šimona seleukovský velitel Kendebeus. V lednu roku 134 př. n. l. vtrhl Antiochos do Judeje, kde byl Šimon zavražděn svým zetěm Ptolemaiem, guvernérem Jericha. Ten si vládu dlouho neužil, Šimonův syn Jan Hyrkán se ho zbavil. Antiochos důkladně obléhal Jeruzalém, znemožnil jeho zásobování i odchod civilní populace.⁴²⁵ Hyrkán byl nucen kapitulovat, vydat zbraně a zaplatit daně za nedávno dobyté přístavní město Joppe a za města mimo Judsko, vydat zajatce a zaplatit 500 talentů stříbra.⁴²⁶ Antiochos poté zbořil hradby města, nepřál si však nic měnit na státním náboženském uspořádání města, Judska. Chtěl pouze obnovit svoji suverenitu, Hyrkános byl potvrzen veleknězem.

V roce 133 př. n. l. obdržel Publius Kornelius Scipio Africanus, který obléhal ve Španělsku Numantii, od Antiocha bohaté dary. Sidétes pečlivě spravoval svoje království a připravoval se na velkolepou vojenskou výpravu, která učiní z jeho království opět velmoc. V roce 130 př. n. l. vytáhl na východ, armádu tvořilo 80 000 vojáků a údajně 300 000 osob trén.⁴²⁷ Celé líčení výpravy Antiocha na východ u dobových autorů popisuje luxus a přepych, kterým se král obklopoval, hostiny a lovy, které pořádal. Vojáci měli údajně podrážky sandálů pobité zlatem. Tato fakta bychom však měli vnímat s určitou rezervou.

⁴²⁵ P. Schäffer, *Dějiny Židů v Antice*, Vyšehrad 2003, s. 71

⁴²⁶ Ibidem, s. 71

⁴²⁷ A. Šwiderková, *Sedm Kleopater*, Panorama 1987, s. 171

Možná Sidétes vyrazil do války po vzoru perských velkokráľů, kteří měli velký osobní doprovod, a to vedlo ke značnému přehánění. Ale Antiochos se určitě zaměřoval spíše na vojenské aspekty výpravy než na svůj luxus a pohodlí. To, že dokázal z poměrně malého území rekrutovat 80 000 vojáků, je obdivuhodné, část sil poslali určitě také spojenci. Jan Hyrkános například poslal oddíl jízdních lučištníků. Antiochos se bezpochyby důkladně připravil na rozhodující válku s Parthy a dost možná třetinu nebo čtvrtinu vojska tvořilo jezdeckto. Takové množství bylo nezbytné, pokud mělo seleukovské vojsko uspět proti převážně jezdecké armádě Parthů.

V roce 130 př. n. l. porazil Antiochos ve třech bitvách parthské vojsko a znovu ovládl Babylónii a Médii. Všechny provincie držené Parthy přešly na jeho stranu (kromě Parthie). Sidétes se za úspěchy rozhodl přijmout titul *basileus megas* jako kdysi Antiochos III. Parthský král Fraatés II. (vláda 138-128 př. n. l.) se v roce 129 př. n. l. rozhodl pro jednání s Antiochem. Ten měl velmi nesmlouvavé podmínky. Chtěl zpět svého bratra, a aby Parthové opustili dobytá území a platili Seleukovcům daň.

To Fraatés nemohl přijmout, takže propustil Démétria II. a doufal, že s bratrem začne válčit o moc, sám se pustil do sesbírání nového vojska. Na jaře roku 129 př. n. l. dorazila k Antiochovi zpráva o útoku místních obyvatel na jeho posádky v Médii. Okamžitě vyrazil s dostupnými silami (které byly malé, jelikož jeho vojsko bylo rozděleno do několika zimovišť), narazil však na hlavní parthské síly a v bitvě byl poražen, proto spáchal sebevraždu (podle babylonských astronomických deníků někdy po 20. květnu). Fraatés mu vypravil velkolepý pohřeb a jeho tělo poslal ve stříbrné rakvi do Antiochie. Marně se pokoušel znovu zajmout Démétria II., který spěchal domů.

Parthský král svého soupeře pochoval s královskými poctami, na smuteční slavnosti mu v pohřební řeči však vystavil nelichotivý epitaf: „*Zahubily tě, Antiochu nadměrná smělost a opilství. Měls naději vypít Arsakovo království v jediném velkém poháru.*“⁴²⁸ Není možné se po těchto slovech ubránit paralele s životem makedonského krále Démétria Poliorkéta, který rovněž byl vynikajícím válečníkem, ale zároveň holdoval okázalému životu, který mu

⁴²⁸ A. Šwiderková, *Sedm Kleopater*, Panorama 1987, s. 172

nebránil ve skvělých vojenských činech. Smrtí Antiocha VII. bylo seleukovské království odsouzeno k marginalizaci, stejně jako državy Ptolemaiovců. Byla to poslední velká osobnost, která měla vojenské a administrativní nadání. Pokud by býval Parthy porazil, mohl znovu pozvednout království na úroveň velmoci.

Východní provincie byly ztraceny, zůstala už jen Kilikie a Sýrie. Hospodářská základna říše byla v rukou Parthů. Seleukovské dějiny už jsou od této chvíle pouhou fraškou a tragédií. Pokud však máme zhodnotit působení Seleukovské říše⁴²⁹ v dějinách, nezbyvá než uznat, že šlo o úspěšný multikulturní projekt, který v pojetí státnosti a administrativního uspořádání v mnohém vycházel z Perské říše. Známe obraz dekadence, moci, která korumpuje, pohodlí a luxusu, který vytváří z mužů změkčilce, zženštilé osoby neschopné boje. To je ovšem obraz propagandy vítězů, kterému musíme vehementně odporovat. Věřím, že mnou sepsané líčení přesvědčilo čtenáře o opaku, stejně jako informace obsažené v nehistorických kapitolách práce, které se týkají Seleukovců. Seleukovskou říši nezničily dynastické spory, ty byly běžnou součástí jejich existence - ano, mohly nabýt značně nebezpečné podoby, ovšem rozvětvení dynastie, různí uzurpátoři, falešní králové, sourozenecké války ani špatně zvolená diplomatická a sňatková politika nebyly tím zásadním faktorem, který pohřbil říši se znakem kotvy. Největším nepřítelem nebyl dokonce ani Řím, byť jeho zásahy a vměšování byly ničivé a poškodily říši.

Problém tkvěl zčásti v sousedních královstvích, která se vždy ráda a ochotně spojila s Římany, aby ukrojila kus území pro sebe. Západní hrozba však bývá v literatuře obecně přeceňována. Ostatně Seleukovci měli několikrát šanci vzít Kaira pořádně za pačesy a vypořádat se zákeřným Pergamským královstvím,⁴³⁰ jež bylo hlavním iniciátorem mnoha osudových střetnutí, která poškodila helénistické státy. Největší nepřítel ležel na východě. Zprvu

⁴²⁹ Po 21 letech vychází konečně odborná monografie na problematiku této multikulturní říše, P. J. Kosmin, *The Land of the Elephant Kings: Space, Territory, and Ideology in the Seleucid Empire*, Harvard University Press 2014

⁴³⁰ Které se závětí Attala III. stalo roku 133 př. n. l. římskou provincií, byť zde probíhaly 4 roky vojenský odpor obyvatel.

nenápadná říše Parthů, rozložená v Parthii a Hyrkánii okolo Kaspického moře, začala nabývat na síle a vyhrála boj o dominanci nad východními oblastmi. Bez nich už Seleukovci nemohli pomýšlet na mocenské postavení. I přesto, že prohráli, musíme jim složit hold za to, že dokázali několikrát Parthy porazit a ohrozit tak jejich samotnou státní existenci. Tedy čin, ke kterému neměla římská republika ani říše nikdy blízko.

Na rozdíl od Ptolemaiovské říše mělo Seleukovské království relativně úspěšnou politiku soužití etnik (když pomineme drobné excesy v Judeji⁴³¹). Vytvořilo prostředí, kde se mohl každý svobodný občan etablovat do státní správy nebo armády až na nejvyšší místa. Musíme rovněž rozlišovat povstání proti seleukovským králům, která se odehrála v kontextu známých faktů. Drtivá většina z nich byla vedena nikoliv proti státní moci jako takové, ale proti konkrétnímu panovníkovi, zvláštní postavení měla Persis, která měla vždy separatistické tendence. Ze všech helénistických království je právě to seleukovské podle mého názoru nejúspěšnějším státem helénistické epochy.

Seleukovci možná nepřispěli tak výrazně k vědeckému a kulturnímu rozvoji jako Ptolemaiovci nebo pergamští králové, avšak měli největší potenciál změnit historii a rozšířit svoji sféru vlivu na celé východní Středomoří a Černomoří, které mohli později bránit proti nájezdům kočovných kmenů ze Střední Asie a dnešní oblasti Sin-ťiangu.

Zhodnoťme nyní vývoj pozdního období helénismu ve východním Středomoří. Staly se změny k horšímu, které již nemohly být snadno napraveny. Svoboda Hellénů v Helladě tak už nebyla pouze nominální, ale skutečnou fikcí a minulostí, která definitivně skončila. I když byly některé spolky později obnoveny (Achájský, Thessalský), podléhaly římskému místodržícímu v Makedonii, samostatně nemohly o ničem rozhodovat, mohly pouze poslouchat. Někdejší centrum a jádro civilizace Hellénů bylo definitivně zničeno Římany a nelítostně vyplněno.

Neodvratné a téměř jisté to bylo už po 3. makedonské válce, kdy se nemohli Řekové v Helladě obrátit na žádný silnější stát, který by je podporoval

⁴³¹ Více viz P. Schäffer, *Dějiny Židů v Antice*, 2003

proti Římanům. Poslední teoretická šance na ubránění svobod přišla s Andriskem, ovšem Řekové římské odhady o své politické omezenosti a sebevražednosti svého jednání pouze potvrdili, místo aby se zmohli na účinné spojení a odpor.

Opět pomohli Římanům ustavit vliv nad Helladou, stejně jako v předchozích 70 letech. Polybios viděl jako hlavní důvod neúspěchu nejen neschopnost řeckého světa se sjednotit k mohutné obranné akci (když útočná byla pravděpodobně mimo jeho možnosti), ale především v morálním úpadku Hellady, který se projevil nebývalým populačním poklesem, který začal od dob 3. makedonské války.

„V naší době se v Řecku šíří bezdětnost a projevuje se celkový pokles počtu obyvatel, což vede k vylidňování měst a k neúrodě, ačkoliv nedochází k trvalým válkám ani epidemiím. Jestliže by nám někdo řekl, abychom se v této věci obrátili k bohům s dotazem, co máme dělat a říkat, aby počet obyvatel stoupl a města se opět zalidnila, nebylo to toto jednání pošetilé, když příčina je zjevná a náprava spočívá pouze na nás? Lidé propadli domýšlivosti, lakotě, lehkomyšlnosti, nechtějí uzavírat sňatky, a pokud sňatek uzavřou, nechtějí živit děti, které se narodí.

Nanejvýše si ponechají jedno nebo dvě, aby jim umožnili blahobyt a vedli je ke zhýralosti, a tak se tato pohroma znenadání rychle rozšířila. Tam, kde z jednoho či dvou dětí jedno zahubila válka a druhé sklátila epidemie, zůstaly přirozeně prázdné domy, a jak tomu bývá u včelích rojů, města ztrácela zanedlouho zdroje obživy a slábla. V tomto případě nemělo smysl dotazovat se bohů, jak se máme této pohromy zbavit. Každý člověk přece řekne, že to musejí lidé napravit sami svým chováním a pokud to neučiní, že je třeba přijmout zákony nařizující výchovu narozených dětí. K tomu není zapotřebí věštců ani žádného kejklářství.“⁴³²

Na počátku období ještě nebyly řecko-makedonské státy ve východním Středomoří podřízeny přímo nebo nepřímo římské moci. Vstupovaly do období většinou částečně oslabeny již z předchozího středního období, ale stále měly

⁴³² Polybios, *Dějiny IV*, Arista, Baset, 2012, s. 286/7

potenciál k novému vnitřnímu rozvoji, rozšíření stávajících hranic a obnovení původní moci ve stejném rozsahu jako dříve. Týkalo se to nejen Ptolemaiovců a Seleukovců, ale především Makedonie. Tato státní uskupení měla pravděpodobně potenciál a šanci na expanzi do prostoru Západního Středomoří už pouze hypoteticky. Měla však stále dost sil a příležitostí obhájit svoji hegemonii v prostoru východního Středomoří a odrážet útoky Římanů.

Tyto státy tvořily kostru helénistického světa východního Středomoří, byly nejsilnějšími aktéry v prostoru, jenže se i nadále vyčerpávaly naprosto zbytečnými válkami, které přinášely užitek pouze Římu nebo jeho spojencům. Pozdní helénismus se vyznačoval značně změněnou politickou situací, tradiční království sice byla relativně mocná, ale existovaly zde nejen menší státy, ale především středně silné státy jako Pergamon, Bithýnie, Pontos, Rhodos atd., které pokud se spojily, tak mohly samy nebo s pomocí Říma nejen ubránit své zájmy, ale i své protivníky zničit nebo vyřadit z jakékoliv další konfrontace. Zrádci řecko-makedonských zájmů jako chamtivý Rhodos či agresivní Pergamon jsou jedním z faktorů, proč Římané byli schopni prostor postupně ovládnout. Jejich vpády byly dobře řízeny, dlouhodobě plánovány a koordinovány dovedně vojensky i politicky.

Bez pomoci spojenců by Římané byli v komparativně těžší pozici. Těžko by mohli sami tak snadno útočit na Makedonii nebo zlomit moc Antiocha III., který měl ze všech helénistických králů k získání hegemonie ve východním Středomoří nejbližší. Je však třeba dát váhu i faktu, že za definitivní porážku si mohly helénistické státy do jisté míry samy, i přes kolaboranty jako Rhodos, Pergamon a další. Iniciativa byla totiž na jejich straně! Římané dovedně využívali místních partikularismů, měli výhodnější pozici, mohli vše slíbit a v případě neúspěchu se stáhnout, aniž by utrpěli větší škody.

Obraceli dovedně státy proti sobě nebo od sebe, podle potřeby. V diplomacii byli Římané většinu času lepší, nutno však říci, že helénistické státy měly podobné možnosti, byť nemohly podložit svoje diplomatická jednání tak hrozivou vojenskou silou, jakou měla římská republika, která i přes utrpěné ztráty ve 2. punské válce disponovala stále možností rekrutovat vojska ze základny až 400 000 mužů! To, co státní útvary Řeků, Makedonců a jiných etnik zničilo v tomto období, nebyla jen římská vojenská převaha, nýbrž mnohdy směs okolností, náhody, štěstí, tedy věcí, které nejsou nikdy v lidské

moci. To, co však v silách Řeků, Makedonců a dalších rozhodně bylo, je snaha plánovat akce s větším výhledem do budoucna než podle aktuálních potřeb. Ojedinelé samostatné akce helénistických států bez sjednocení neměly příliš velký nárok na úspěch.

Domnívám se, že konečný výsledek vývoje do velké míry zapříčinila neschopnost trvale nebo krátkodobě spolupracovat (zejména tři výše zmíněná království). Makedonie, samotní Řekové i Seleukovci věděli, kdo je jejich úhlavní nepřítel a k čemu událostí spějí. Proto je do jisté míry nepochopitelné, že byly trestuhodně zmařeny a promeškány některé příležitosti udržet řecko-makedonskou hegemonii v oblasti. Jen namátkou Antiochos III. a Filip V. mohli svojí spoluprací zničit ještě před 1. makedonskou válkou Pergamskou říši a přivést zpět k neutralitě vypočítavý Rhodos, čímž by připravili Řím o případnou námořní převahu i pozemní podporu.

Později, během tažení Antiocha III. Řeckem, se Filip V. rozhodl podporovat Řím, což bylo rozhodnutí, kterého pokud nelitoval, tak určitě přemýšlel, jak by se vyvíjely události, pokud by Antiocha podporoval. Filip V. doplatil v konfrontaci s Římem do jisté míry i na neschopnost kartaginského námořního velitele Bomilkara. Bez eliminace Illyrů nemohl navázat makedonský král účinné spojení s Hannibalem, a když se mu to povedlo, kartaginské lodě opakovaně selhaly v navázání kontaktu. Bez něj se nemohli navzájem podporovat a spojit svoje námořní a pozemní síly. Svůj díl odpovědnosti měl i Egypt, který nikdy nevystoupil proti Římu, ačkoliv to mohl nepřímo i přímo učinit už v předchozím období. Za pozdního helénismu nepodporoval Antiocha III., pak se není možno divit, že jazýček vah se nakláněl k Římanům, když helénistické státy bojovaly do značné míry osamoceně, kdežto Řím byl obklopen vojsky, radami, zásobami a informacemi spojenců.

Další ukázkový případ ignorování následků dočasných rozhodnutí do budoucna je případ makedonského krále Persea, kterému nepomohl Rhodos ani Seleukovská říše. Oba státy na to později doplatily. Rhodos byl zničen ekonomicky, Seleukovská říše se stala terčem nepřátelské činnosti Říma. To už ani nezmiňuji podrobnosti ohledně neschopnosti Achájského spolku, který sebejistě a sebevražedně podporoval Řím; část jeho politiků se myšlenkově zmožla pouze na úvahu, že budou neutrální, aby nedovolili hegemonii ani jedné

strany. To bylo naprosto mimo politickou realitu! Řím byl dávno hegemonem, po 2. punské válce neměl vážnějšího soupeře ani protiváhu.

Achájové si naivně mysleli, že je stále dost času vše diplomaticky vyřešit a najít si jiného spojence než Řím. Přitom v oblasti už žádný dostatečně silný spolek neexistoval, natož protiřímsky orientovaný. Achájský spolek (pravděpodobně i Thessalský) přispěl i k porážce Andriskova povstání, jeho politici byli otroci vlastní lokální omezenosti a orientace na Peloponnésos, kteří nedovedli pochopit, že svým jednáním nejen nepřispívají k vlastní svobodě, ale účinně si ji podminovávají. 3. a 4. makedonská válka byly poslední šance (byť do značné míry v teoretické rovině), jak se postavit římskému vlivu. Perseus nebo Andriskos by s podporou Thessalů, Achajů a dalších Řeků dokázali udržet římské vojsko v uctivé vzdálenosti od Hellady. V řeckých oblastech se v tomto období šířil vyšší životní standart, neřku-li luxus, což mělo za následek populační pokles. Také jedna z okolností, která přispěla ke stavu *finis graeciae*.

Po roce 129 př. n. l. nastává až do bitvy u Aktia v roce 31 př. n. l. doba řecko-římská, která je svým způsobem zajímavá, v mnohém navazuje na helénismus, ale už není předmětem této práce. Řekové totiž ztratili svoji samostatnost, nedílná součást jejich života a kultury tak byla pryč, protože co bylo více řecké, než vyřizovat si vlastní spory po svém? Jejich tvořivý duch totiž žil ze vzájemného soupeření, nikoliv z posluhování cizím mocnostem.

K oblasti východní Středomoří, jeho historii v helénistické epoše však neoddělitelně patřily i další regiony, často přehlížené a nezohledněné, kterými se nyní budu zabývat. Půjde o Arabský poloostrov, Střední Asii (Chorézm, řecko-baktrijské, řecko-indické království), Severní Černomoří, Illýrie, Thrákie. Teprve po prozkoumání kulturní změn v těchto oblastech, zjištění helenizačních vlivů na konkrétních příkladech, geografických oblastech je možné chápat úlohu, důležitost těchto zemí pro helénistickou historii. Po tomto zkoumání je možné se přesunout k helénistické historii západního Středomoří.

Prvním regionem bude Arábie, poté Chorézm, Illýrie, Thrákie, teprve poté Černomoří, nakonec Helléni ve Střední Asii. Zejména poslední dvě oblasti jsou velmi důležité, neboť zde chybí jak už tradičně v helénistické historii, jakýkoliv rozbor, vývoje stanovení přesnější časové chronologie. Oba dva

regiony měly hospodářsky i dějinnými událostmi kruciální vliv na východní a západní Středomoří, jak později ukážu.

3.2 Regiony mimo centrum helénistického světa (Arabský poloostrov, Střední Asie, Severní Černomoří, Illýrie, Thrákie)

Obor, který se důkladněji zabývá starověkou historií Arabského poloostrova, je ještě stále ve formativním období,⁴³³ nicméně představíme si některé dosažené poznatky. Arábie *Felix* (tedy Šťastná) byla snem nejen Alexandra Velikého, dobýt ji chtěl i první římský císař Oktavianus Augustus, ale jeho legie v roce 26/5 př. n. l. neuspěly. Obyvatelé Středomoří věděli, odkud se přiváží drahé balzámy, myrhový olej, myrha, kadidlo, skořice a skořicový olej. Představy Řeků o úrodnosti a vzhledu Arábie byly do jisté míry deformovány tím, že obchodovali se Sábejským královstvím (území dnešního Jemenu), které mělo skutečně příznivé podmínky pro zemědělskou i sadařskou produkci.

Ale o zbytku Arabského poloostrova věděli Řekové celkem málo, asi ani neznali hlavní město Nabatejců, Petra,⁴³⁴ uprostřed kamenité pouště. Oblast, kterou znali, skutečně měla dostatek vláhy a srážek, trpěla záplavami i monzunovými dešti díky téměř 4 km vysokému pohoří, které vybíhalo k moři a poušti. Monzunové deště probíhaly od března do dubna, poté od července do srpna. Srážky ročně činily 50-90 cm. Vodu z hor rozváděla mnohá vádí. Největší z nich, Wadi Dhana, mělo 8000 km² a nacházelo se poblíž hlavního města Sáby, Maribu.⁴³⁵ Právě stavby přehrada zavlažovacích systémů umožnily nebývalý hospodářský rozkvět oblasti. Sábejské království však nebylo jediným státem v oblasti jižní Arábie.

⁴³³ Pro základní přehled a úvod viz R. G. Hoyland, *Arabia and the Arabs: From the Bronze Age to the Coming of Islam*, Routledge 2001 nebo obsáhlejší studie J. Retso, *The Arabs in Antiquity: Their History from the Assyrians to the Umayyads*, Routledge 2002

⁴³⁴ Více o něm v J. Taylor, *Petra and the Lost Kingdom of the Nabataeans*, I.B. Tauris 2001

⁴³⁵ J. F. Breton, *Arabia Felix*, University of Notre Dame Press 1999, s. 11

Dále zde bylo království Katabán, jihovýchodně od Sáby, rozkládající se v Bajhanském údolí. Podobně jako další jihoarabské státy i Katabán značně bohatl z obchodu s myrhou a kadidlem, které se zapalovaly na oltářích. Hlavní město Katabánu byla Timna, nacházející se na obchodní stezce procházející dalšími státy, Hadramautem, Sábou a Ma'inem. 45 km od Timny bylo město Šabwa, metropole Hadramautského království, které zabíralo největší plochu, leželo v údolí podél Indického oceánu. Díky své poloze mohlo těžit sůl a leželo na křižovatce obchodních cest. Mělo přístavní město Qana.

Severně od Sáby v údolí Jawf bylo království Ma'in, většina jím ovládaných měst ležela podél Vádí Madhab. Hlavním městem Ma'ínského království byla Karna (dnešní město Sada). Další důležité město byl Jathill (dnešní jemenské město Barakiš). Naše základna pramenů pro poznání regionu jižní Arábie se opírá nejen o archeologické nálezy, ale především o texty, kterých je asi 15 000, většinou nápisy ze staveb, dedikační nápisy, královské dekrety, chrámové dokumenty, dokumenty hospodářské povahy a náboženských praktik.

Nemáme sice královské kroniky nebo sbírky zákonů, literární texty, poezii ani hymny, přesto je množství dochovaných textů větší než u Feničanů, Peršanů, Kartáginců či Židů.⁴³⁶ Situaci o poznání komplikuje fakt, že každé království mělo vlastní jazyk. Jazyk Sábejského království má blíže k arabštině než k starověké etiopštině. První doklady pocházejí z 8. stol. př. n. l., kdy vznikala také ostatní království. Termín Sába nebyl limitován pouze na jedno království nebo kmen, byť jeho původ pochází z oblasti okolo Maribu. Sába představovala komunitu sjednocenou kolem jediného kultu, božstva jménem Almaqah, který byl společným praotcem, samozřejmě zde existoval panteon božstev nižší úrovně. Instrukce království byla velmi starobylá, neznáme její počátky, titul vládce byl *mukarrib*, což původně znamenalo sjednotitel, někdo, kdo shromažďuje lidi dohromady.⁴³⁷

⁴³⁶ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 30

⁴³⁷ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 33

Vraťme se nazpět k hospodářství. Maribská přehrada byla rozsahem největší stavbou tohoto druhu, přehrada byla postavena kolem roku 700 př. n. l. a vydržela až do roku 570 n. l., kdy se protrhla po staletích bez údržby. Zásobovala území o rozloze 101 km². V oázách byly pěstovány dva druhy palmy a pšenice.⁴³⁸ Jojoba byla obzvláště cenným stromem, neboť poskytovala dřevo pro stavební materiál i látky na výrobu protijedu proti bodnutí škorpióna. Dalším druhem stromu v oblasti byl akát, sloužící rovněž jako zdroj stavebního materiálu. V oblasti se nacházely lesy tamaryšků, rostly zde různé druhy fíkovníků, jalovců, dračinec, africký olivovník. Starověkým autorům se musela jevit jižní Arábie jako skutečný ráj na pohled, plný příležitostí k získání bohatství.

Podívejme se na další oblast Arabského poloostrova. Severozápad Arábie měl různé oázy (Al-'Ula, Teima, Dumah) podporované místními králi, od 8. do raného 4. stol. př. n. l. známe tituly jako králové Qedaru, kteří dominovali severozápadní oblasti, dále (lokální) králové Dedanu (Al-'Ula).⁴³⁹ Situace se začala měnit pod králi Lihyanu cca 350-180 př. n. l., kteří vytvořili nový stát, jemuž potom vládl Ma'in cca do roku 120 př. n. l.⁴⁴⁰ Poté získal dominanci krátce král Lihyanu, ale od roku 100 př. n. l. oblasti dominují Nabatejci se svým hlavním městem Petra.⁴⁴¹

Více známá a prozkoumaná oblast je však jižní Arábie, proto se soustřeďují na ni, neboť měla velký hospodářský význam již od dob pozdní Assyrské říše, kontakty s ní navázali již dříve Féničané. Za Dáreia I. možná celou Arábii obeplul Skylax cca 515 př. n. l., ale pro pravidelné kontakty nemáme důkazy. Rozsahy jednotlivých království v jižní Arábii byly díky geografickým podmínkám pochopitelně malé. Stát Ma'in měl dvě větší města,

⁴³⁸ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 21

⁴³⁹ Kol. autorů., *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 162

⁴⁴⁰ Ibidem, s. 162

⁴⁴¹ Kol. autorů., *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 163

metropole Karna měla oázu o rozloze kolem 2000 hektarů, Jathill 1350 hektarů, obě území tvořila sotva polovinu území města Marib.⁴⁴²

Stát Ma'in se primárně zabýval spíše dálkovým obchodem s kadidlem, než jako ostatní zemědělstvím nebo vojenskými výpravami. Obchodníci tohoto státu působili nejen v okolních královstvích Arábie, v oázách severozápadní Arábie, ale dokonce až v Gaze, Egyptě, Tyru, Sidonu a Babylónii. Svoje pobočky měli i v Iónii a na ostrově Délos. Poměrně dobrý geografický přehled o regionu měl již peripatetický učenec Theofrastos (372-287 př. n. l.), který dovedl správně lokalizovat a pojmenovat 4 království, Sába, Katabán, Hadramautské království a Ma'in, a věděl, že jsou hlavními dovozci myrhy, kadidla a skořice. Zaznamenal informaci, že svoje suroviny shromažďují v chrámu slunce, který je strážěn ozbrojenci. Zajímavá je rovněž jeho zpráva, že ve vzájemných obchodech jsou k sobě Arabové čestní.⁴⁴³

Eratosthenés ve 3 stol. př. n. l. ve své funkci alexandrijského knihovníka rovněž věděl, kdo produkuje myrhu (Hadraumat) a kadidlo (Katabán). Další řecký autor, který referuje o Šťastné Arábii, je Agatharchidés, (sepsal své dílo někdy mezi lety 120-110 př. n. l.), kdy popisuje vnitrozemí jako hustě pokryté lesy, rostlinami, stromy pro vonné výrobky, palmami, travničkou přímořskou a dalšími jinými druhy rostlin, sloužícími pro výrobu aromatických produktů.⁴⁴⁴ Plinius Starší (23-79 n. l.) zaznamenal způsob sklizení úrody, která byla 2x ročně. V jižní Arábii se pěstovala nikoliv pravá skořice (dovážená z Indie, kterou Arabové dále prodávali), ale její podřadnější druh. Z určitých aromatických rostlin to byla např. *Cistus creticus*, která sloužila pro lékařské a aromatické účely. Lékařské využití měla i rostlina *Aloe*, která podle Řeků rostla na ostrově Sokotra.⁴⁴⁵

⁴⁴² J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 45

⁴⁴³ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 54

⁴⁴⁴ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 55

⁴⁴⁵ Asi 240 km od východního pobřeží Somálska (mys Guardafui) asi 350 km jihovýchodně od Arabského poloostrova, je součástí Jemenské republiky.

Aristotelés údajně Alexandrovi doporučoval ostrov obsadit řeckými kolonisty, aby mohla být rostlina posílána do Sýrie a Řecka.⁴⁴⁶ Také zde rostla tzv. dračí krev, pryskyřice sbíraná z rostlin (Croton, Dracaena, Daemonorops, Calamus rotang, Pterocarpus). Sloužila na oční nemoci a proti krvácení. Pro výrobu parfémů a balzámů byly v jižní Arábii rovněž mnohé vzácné rostliny, které se jinde nevyskytovaly. Představu o množství expedovaných produktů si můžeme učinit pouze na základě výpočtu z Plinia Staršího. Ročně se vyvezlo 1300-1700 tun kadidla a 450-600 tun myrhy.⁴⁴⁷ Tato čísla musíme brát s jistou rezervou, nicméně zemědělské podmínky v helénismu a římském císařství nebyly pravděpodobně příliš odlišné, proto můžeme brát tyto odhady jako směřodatné i pro helénistické období.

Karavanní cesty mezi městy byly velmi dlouhé a náročné. Například z jižní Arábie do Gazy činila 2200 km, cesta z města Timna do Gazy trvala podle Plinia Staršího 60-80 dní s 65 zastávkami pro velbloudy.⁴⁴⁸ Kromě pozemního obchodu měl velký význam i námořní obchod. Skrze Arábii putovalo zboží z Cejlonu a Indie.⁴⁴⁹ Ale teprve ve druhé třetině 3. stol. máme důkazy o navázání obchodních kontaktů skrze průliv Bab-al-Mandab mezi Rudým mořem a Adenským zálivem, kudy putovaly lodě z Egypta do Adenu. V posledních dvou dekádách 2. stol. př. n. l. byla objevena cesta do Indie řeckými mořeplavci (Eudoxos z Knidu, Hippalos), kteří využili monzunových větrů a znalostí indického námořníka pro dosažení cíle.

Ptolemaiovci totiž neměli zájem pouze na obchodu s kořením a aromatickými látkami, ale i želvovinou, slonovinou, drahým kamením. Kamenem úrazu jejich obchodu s Arábií však byly kapitány lodí daně uvalené na zboží. Významnou úlohu prostředníka v námořním obchodě s Indií,

⁴⁴⁶ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 62

⁴⁴⁷ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 63

⁴⁴⁸ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 67

⁴⁴⁹ Což pokračovalo i během římského císařství, viz R. McLaughlin, *Rome and the Distant East: Trade Routes to the Ancient Lands of Arabia, India and China*, Bloomsbury 3PL, 2010

Cejlonem, Seleukovskou a Ptolemaiovskou říší sehrálo v Arábii království Hagar⁴⁵⁰ u Perského zálivu, vzniklé v pozdním 3 stol. př. n. l. Máme zaznamenáno 5 králů v období 220-140 př. n. l., a to díky mincím, které se našly v městě Falaika i celém regionu zálivu a východní Arábie.⁴⁵¹ Seleukovci měli v oblasti významné město Falaika (na ostrově poblíž Kuvajtu), zprostředkující obchod s okolím. Arabové sídlili na opačné straně zálivu ve městě Gerrha.

Intenzivní kontakty jižní Arábie se světem vedly k opuštění barterového obchodu, ve 4. stol. př. n. l. došlo k zavedení mincí v královstvích Hadraumat, Katabán, Sába.⁴⁵² Jsou zde jasné vlivy převzaté z řeckých mincí, zejména attické drachmy, motiv sovy atd.⁴⁵³ Helenizační prvky nalezneme nejen na mincích, ale i v umění či stavitelství - sochy králů z Aswanu z 1. stol. př. n. l., socha eféba ze Šabwy z 3./2. stol. př. n. l., pár lvů táhnoucí vůz s Kupidem z domu šlechtice v Timně. V architektuře najdeme na sloukových hlavicích, zárubních a překladech vzory vinných listů, hroznů atd.⁴⁵⁴

Podívejme se blíže na fungování jižní Arábie, tento region vábil jak Řeky, tak Římany, kteří se chtěli zmocnit místního bohatství. Přes nadsazené představy Řeků o celé Arábii byla pravda poněkud složitější, byly zde těžké geografické i klimatické podmínky. V jižní Arábii byla malá hustota osídlení, roztroušená malá populace, sotva 30 měst.⁴⁵⁵ Kromě oáz, zavodněných údolí nebo některých pobřežních oblastí se nedalo jinde žít. Oblast měst zabírala obvykle plochu mezi 6-10 hektary. Jathill měl 7,25 ha, Ma'ín 5 ha, Karna 10 ha, hradby větších měst měly obvod obvykle 1350 m – 1850 m.⁴⁵⁶

⁴⁵⁰ Leželo na pobřežním území dnešního Kuvajtu, Kataru, zabíralo celý Bahrajn.

⁴⁵¹ Kol. autorů., *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 167

⁴⁵² Kol. autorů., *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 169

⁴⁵³ Viz v příloze sbírka mincí na CD, složka Arabia, porovnat se složkou Athens.

⁴⁵⁴ Kol. autorů., *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 170

⁴⁵⁵ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 67

⁴⁵⁶ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 76

Šabwa bylo postavena ve velké trojúhelníkové oblasti tří kopců, město mělo obvod cca 1,5 km. Celá oblast města měla 55 ha. Největším městem oblasti, a dost možná celé Arábie, byl Marib s hradbami o obvodu 4,5 km, město zabíralo 90 ha, populace města činila odhadem méně než 10 000 lidí.⁴⁵⁷ Města byla opevňována (původně kamennými zdmi, ale od helénistického období jsou běžnější cihlové) proti nájezdu nomádů již od 8 stol. př. n. l., v celé oblasti se intenzivně válčilo (např. zničení Ausánského království, jež se nacházelo severně od Adenu, v 7. stol. př. n. l. ho dobyli Sabejci). Sábejské království se pokoušelo dosáhnout v oblasti dominance, byly zde běžné nájezdy nomádů.

O vzhledu těchto měst ze zpráv starověkých autorů mnoho nevíme, Plinius Starší tvrdil, že Timna má 65 chrámu, Šabwa 60.⁴⁵⁸ Dnes jsou města zkoumána, ale je těžké rozlišit soukromé domy a chrámové stavby. Města navíc nebyla stavěna na základě urbanistického plánu, ale podle dostupného značně stísněného prostoru. Ulice nebyly více než volné prostory mezi domy. Poblíž měst ležela zavlažovaná pole, kde žilo venkovské obyvatelstvo. Jejich domy mnohdy stály kvůli záplavám na soklech až 5 m vysokých.

Vzhled měst si můžeme dobře představit podle stále existujícího města Šibam⁴⁵⁹ v Jemenu.⁴⁶⁰ Budovy stály blízko sebe, byly velmi vysoké, kanalizace nebo sanitární systém neexistoval, stejně jako vodovod, pouze cisterny s vodou (uvnitř domů). Městské domy stály na kamenných základech 2-4 m vysokých, tyto věžové domy měly úzká okna, málo světla, úzký přístup, první patro mohlo sloužit i jako útočiště pro zvířectvo. Přízemí sloužilo jako skladiště zásob. Tento typ vysokých budov však není pouze v jižní Arábii, ve starověku se podobné stavby nacházely v Egyptě, během helénistického období v Kilikii.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ Ibidem, s. 76

⁴⁵⁸ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 79

⁴⁵⁹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Shibam> město patří na seznam UNESCO

⁴⁶⁰ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 81

⁴⁶¹ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 83

Většina domů, pokud nešlo o paláce bohatých šlechticů, však měla většinou velmi malé místnosti a stísněné prostory pro život. Život na vesnici byl rovněž podřízen podmínkám okolí. Domy byly stavěny stejně jako ve městě, ale rozmístěny do ochranného kruhu, aby se svými zdmi navzájem kryly.⁴⁶² Zkoumají se vesnice okolo Maribu, v údolí Jawf, většinou oblast vesnice měla kruhový průměr 210 m.⁴⁶³ Vesnické domy měly základnu 6 x 15, nebo 6x 20 m, ty nejhonosnější měly rozlohu 300-500 m², patřily nejbohatším sedlákům.⁴⁶⁴

Kromě drobného zvířectva bylo běžné pěstování ovcí a především velbloudů (těch bylo potřeba pro jednu karavanu i několik tisíc). Kromě stavební činnosti a výroby keramiky nemáme doklady o speciální třídě řemeslníků či umělců. Státy jižní Arábie měly velmi malé teritorium, Ma'in zabíral sotva 100 km², měl několik tisíc obyvatel. Lidé byli organizováni na kmenovém a klanovém základě, nejmenší jednotkou klanu byla individuální rodina.⁴⁶⁵

Většina obyvatel žila ve vesnicích, byla závislá na záplavách a přidělu vody ze zavlažovacího systému, který byl pravděpodobně řízen administrativně. Pěstoval se čirok, obilniny, sezam (z něhož se i vyráběl olej), čočka, bob obecný, nejvíce ceněnými produkty byly datle a vinné hrozny. Víno se pěstovalo skutečně ve velkém měřítku, máme doklad o nákladu 300 velbloudů s vínem pro pracovníky opravující kanály u Maribu.⁴⁶⁶

Barterový obchod zanikl i na vesnicích, v posledních dekádách 4. stol. př. n. l. ho nahradily mince. I přes relativní bohatství z dálkového obchodu, obchodních transakcí a zemědělské činnosti byla oblast jižní Arábie extrémně křehkou oblastí pro obyčejné lidi. Jedno špatné období záplav mohlo způsobit hladomor, obchodní nebo skutečná válka přerušit styky s dalšími městy, příjmy a potraviny pak byly na minimu.

⁴⁶² J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 89

⁴⁶³ Ibidem, s. 89

⁴⁶⁴ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 90

⁴⁶⁵ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 95

⁴⁶⁶ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 101

Víme o existenci státních monopolů jednotlivých království, která zdaňovala své soupeře nebo je nutila k obchodní spolupráci, chránila si svůj vnitřní trh. Samozřejmě byly činěny i nadále pokusy získat více zemědělské půdy, což se někdy nadmíru dařilo, jak o tom svědčí dlouhý nápis z Katabánu ze 4. stol. př. n. l., nalezený u Wadi Dura, 100 km východně od Timny. Muž z kmene Qasamum zpřístupnil svým úsilím (budováním studen, kanálů, orných teras, kontrolou sadby) část údolí pro svoji rodinu, udělal z ní produktivní oázu, obsahující 8000 jednotek země (neznáme přesnou míru).⁴⁶⁷

Samozřejmě mnohé věci, fakta (nejen) z jižní Arábie neznáme, jako daňový systém, přesnější sociální uspořádání, postavení ženy, religiózní praktiky⁴⁶⁸ jsou zmapovány jen velmi lehce, stejně jako mnoho archeologických nálezů a nalezišť. Přesto jsem doufám v uvedené skice vysvětlil důležitost tohoto regionu v rámci helénismu i proč ho chtěl Alexandr dobýt. Samozřejmě nás musí zajímat celý Arabský poloostrov, nikoliv pouze jeho jižní část, protože bezpochyby i jinde se odehrávalo přejímání helénistických prvků.

V Arábii však byly 4 kulturní celky, které musíme zkoumat. Nejpokročilejší výzkum má i přes relativní mladost právě region jižní Arábie se svými "aromatickými" královstvími, které šířily svůj vliv i na africké břehy dnešního Afrického rohu, potažmo Etiopie,⁴⁶⁹ kde nacházíme podobné chrámy, stavby a artefakty jako pečetidla atd. či písemné doklady přítomnosti z těchto království. Nesmíme ovšem zapomínat ani na oblast Perského zálivu.

Zdejší království Hagar, které bylo prostředníkem především mezi Seleukovci, Indií, Cejlou a svými arabskými soukmenovci. Na severovýchodě se postupně emancipovaly kmeny Nabatejských Arabů, které vytvořily svoje vlastní království, velkolepé město Petra. Nabatejci postupně také ovládli oázy i kočovné kmeny na severozápadě i jihozápadě, které postupně také vytvořily svoje státečky, než podlehly. To je tedy stručná historie,

⁴⁶⁷ J. F. Breton, *Arabia Felix*, Universtiy of Notre Dame Press 1999, s. 106

⁴⁶⁸ Výjimku představuje např. P. Alpass, *The Religious Life Of Nabatea*, Brill, Leide-Boston 2013

⁴⁶⁹ V regionu Yeha stále probíhá německo-etioopský archeologický výzkum.

význam Arabského poloostrova, nastínění úkolů, které tento obor ještě čekají. Můžeme si být jisti novými důležitými objevy.

Oblast Střední Asie, Chorézmu začala být důkladně zkoumána ruskými archeology především až ve 20. až 50. letech minulého století. V lokalizaci míst vhodných pro terénní výzkum významně pomohlo letecké snímkování. Tento region má navzdory jeho přehlížení v antické historiografii svoji důležitost. Avšak díky současné nepřehledné politické situaci, která ztěžuje jakýkoliv výzkum, pokud ho přímo neznemožňuje, je těžké dopátrat se novějších nebo jiných prací, než těch od ruských kolegů.⁴⁷⁰

Přesto se pokusím na základě starších zdrojů krátce naznačit význam regionu pro helénistickou historii a jeho vliv na události pro okolní svět. Oblast Chorézmu se nachází na jihu až jihovýchodě od Aralského jezera, sídla obyvatel ležela většinou u povodí řeky Amudarja a Syrdarja. Etnikum obývající toto území bylo podle teorie S. P. Tolstova směsí etnik z íránské náhorní plošiny a Kavkazu. Jeho hlavními zdroji a pomůckou jsou nejen archeologické nálezy, ale i starověcí autoři, etymologie místních jmen a jejich srovnání s jinými oblastmi, rovněž oblast mýtu, *Avesty*⁴⁷¹ a religionistických srovnání.

Sousedy Chorézmičů byly na jihozápadě a severovýchodě kmeny Dahů. Příbuznost obyvatel Chorézmu kladl zeměpisec Strabón k Massagetům. Kult jezdce známý z obřadu i mincí může svádět k závěrům, že je zde možná příbuznost s Thráky (jejich bůh jezdec Sabazios) či Frýgy, čemuž by nasvědčovala i shoda thráckých a massagetských jmen. Oblast byla dějištěm několika migračních vln. Proto je možné, že Chorézmičci jsou výsledkem směsi thráckých kmenů, Kimmeriů, kmenů Saků.⁴⁷² Což je pouze jedna z nejstarších

⁴⁷⁰ Výjimku představují samozřejmě domácí archeologové ze zemí Střední Asie (často píšící rusky nebo pro ruské univerzity, nebo Christoph Baumer, *The History of Central Asia: The Age of the Steppe Warriors: 1*, I.B.Tauris 2012 nebo J. P. Mallory, Victor H. Mair, *The Tarim Mummies: Ancient China and the Mystery of the Earliest Peoples from the West*, Thames and Hudson Ltd 2008 a také Elizabeth W. Barber, *The Mummies of Urumchi*, Macmillan 1999, popřípadě mezinárodní práce Kol. autorů, *NOMADS OF THE EURASIAN STEPPES IN THE EARLY IRON AGE*, ZINAT PRESS, BERKELEY, CA 1995

⁴⁷¹ Zásadní religionistické dílo, první monoteistické náboženství, které dosud mimochodem nemá český překlad.

⁴⁷² S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmu*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 89

teorií zastávaná Tolstovem, moderní výzkumy (zejména práce J. P. Malloryho a ostatních moderních autorů poukazují na to, že podle dosavadních archeologických nálezů jde o autochtonní obyvatele).

Nábožensky je možné vysledovat prvky Avesty, zoroastrismu, který se šířil z Baktrie. Oblast byla urbanizována, měla rozsáhlý systém zavlažovacích kanálů již v 6 stol. př. n. l. Vládli zde králové, zakladatelem chorézmíjské dynastie byl Chusrava.⁴⁷³ V této době vznikají obytné hradby obdélníkového půdorysu se šípovitými střílnami pro ochranu dobytka a lidí, uprostřed je pastva pro zvířata, našly se zde i skleněné perly. Paralela s Avestou může být např. stavba Kūzeli Gyr, má rozměry obdélníků 1000x400 metrů. Je zde podobnost stavby, jakou zbudoval Jimó Var, šlo o čtyřstrannou stavbu pro lidi a dobytek v délce koňského doběhu na všech čtyřech stranách.⁴⁷⁴

Dílo *Avesta* nám kreslí jasný obraz společnosti usedlé, která pěstuje koně, velbloudy a velký rohatý skot. Obyvatelstvo žije v opevněných osadách, které se dají označit za obytné hradby. Existuje rodové a kmenové zřízení společnosti, možná měli otroky jako Skythové. Vůdcové kmenových svazů a dobytkářská aristokracie byla nejbohatší skupina obyvatel. Další změny se odehrají v 5. stol. př. n. l., kdy jsou Massagetové již polousedlými kmeny a obytné pevnosti byly modernizovány. Společnost zná skupinový sňatek a matriarchát ve formě dědictví, ženy jsou královny nebo i bojují.

Ve 4. stol. př. n. l. se dávají do pohybu kmeny Sarmatů na západ do jihovýchodní Evropy. Předchůdci krále Farsmana rozšířili vládu pravděpodobně okolo břehů Volhy. Za této situace v zimě roku 329/8 př. n. l. přichází do Marakandy za Alexandrem král Chorasmíů Farsman s 1500 jezdci. Tento Farsman tvrdil, že je sousedem Sarmatů, Kolchů a Amazonek, a jestliže Alexandr podnikne proti nim výpravu a chce-li si podmanit národy u Černého moře, pak by chtěl být průvodcem na jeho výpravě a dodávat vojsku zásoby.

⁴⁷³ S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmíu*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 94

⁴⁷⁴ S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmíu*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 98

Alexandr s ním uzavřel vojenskou smlouvu, pochválil ho, ale odložil výpravu na dobu, až dobude Indii.⁴⁷⁵

Farsman⁴⁷⁶ vládl bohaté říši, v níž byla prosperující města a zemědělská výroba, možná razil stříbrné mince, měl armádu obrněných jezdců (pravděpodobně v šupinových pancířích). Nebyl králem pustiny a pouště, jak se mohlo mnoho současníků i pozdějších autorů domnívat.⁴⁷⁷ Je otázkou, zda Farsman nabízel pomoc Alexandrovi proto, aby odvrátil jeho pozornost od východních oblastí, nicméně Sogdiánu a Baktrii pravděpodobně chtěl.⁴⁷⁸ Stále zde probíhala válka se Spitaménem a místními kmeny, které dost možná měly zázemí také v Chorézm. Kulturně k sobě měly dané regiony blízko, král Farasmanés možná uvažoval o rozšíření své říše. Pro místní obyvatele byl přijatelnější král než Alexandr. Na případné Alexandrově výpravě ke Kavkazu a do Černomoří by jen získal.

Pokud by Farsman skutečně plnil roli průzkumu a zásobování, potažmo boje, Alexandr by ho mohl odměnit nějakým územím. Další variantou je, že by Alexandra zradil, zbavil by se jeho vojenské přítomnosti a mohl by ovládnout Sogdiánu a Baktrii. Ve 4. stol. př. n. l. vznikají nové typy staveb, ustupují obytné hradby, vznikají města nebo o samotě stojící opevněný dům – masiv, dobytkařství se mění na zemědělství.⁴⁷⁹ Takový dům mohl pojmout 500-1000 lidí, jinak řečeno velkou rodovou obec.

V městech stojí 2 až 4 domy - masivy, mezi nimi úzké příčné uličky, hlavní ulice vede od brány. Cihly mají různé značky, tedy znaky rodové

⁴⁷⁵ Arriános, *Tažení Alexandra Velikého*, Svoboda 1972 s. 172

⁴⁷⁶ Jeho říše se rozkládala od dolního toku Oxu, za dnešním městem Buchara v Uzbekistánu a dále.

⁴⁷⁷ S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézm*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 115

⁴⁷⁸ S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézm*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 116

⁴⁷⁹ S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézm*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 122/3

příslušnosti, které zřejmě někde označovaly, rozčlení města na dva rody.⁴⁸⁰ Existenci rodového zřízení může potvrdit i interpretace tzv. domů ohně, které se zachovaly až do období kušánské říše. Ležely ve městech naproti bráně, kde byly oltáře posvátného ohně (důležitý prvek zoroastrismu), konaly se zde rituální hostiny a veřejná shromáždění.

Ve městech se nenašly řemeslnické čtvrti; nevíme, zda výrobu lakovaného nádobí a jiných předmětů denní potřeby plnili otroci, místní obyvatelé, nebo šlo o import. Motivy měly blízko k umění Hsiung-Nu a tzv. skythskému zvěrnému stylu. Skleněné perly dováželi z Olbie a Kerče, pocházejí ze 4. až 2. stol. př. n. l., existuje mnoho druhů perel různých barev, tvarů a stylů výroby.⁴⁸¹ Našly se i perly z namodralé šedé egyptské pasty. Opevnění měst bylo z nepálených cihel, sokl z celistvé hlinité vazby. Hradba má jedno nebo dvouposchoďovou střeleckou chodbu, galerii s úzkými střílnami. Kosé střílny kryjí úhly, někde nejsou vůbec věže.⁴⁸²

V oblasti však máme různé příklady fortifikací. V jihozápadním Chórézmu jsou opevnění s věžemi vypočítaná na boční ostřelování protivníka, na pravém břehu jsou však opevnění bez věží. Před branami jsou všelijak se stáčeující labyrinty zdí. Obranná soustava nese znaky z Egypta, Summeru, Asýrie i Achaimenovské říše.⁴⁸³ Pevnosti a města jsou rozloženy na koncích obdělávaných pásů země, táhnou se podél kanálů a dohromady tvoří nepřetržitou linii pevností vzdálených na dohled. To může být vnímáno jako důkaz silného centralizovaného státu, který má plán proti invazím kočovníků a stará se o systém zavlažování. Nebo je možná varianta o existenci jednotlivých městských států, které si však v případě invaze navzájem pomáhají.

Celá oblast Chorézmu byla neustále v cestě jakékoliv nomádské invazi z oblasti Tarimské pánve, z Mongolska, ze Sibiře i z oblasti dnešního

⁴⁸⁰ S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmu*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 124

⁴⁸¹ S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmu*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 125

⁴⁸² S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmu*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 146

⁴⁸³ S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmu*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 148

Kazachstánu, odkud pocházeli Hunové. Chorézmijská říše tak vlastně pomáhala vytvářet nárazník (společně s Řecko-baktrijskou říší) před útočnými vlnami kočovníků. Zde byla křižovatka cest a do jisté míry i základy budoucí světové historie.

Hunský prince Mode (v čínském originále Módu Čányú, nebo Maodun, nebo jen Modu) roku 209 př. n. l. (roku 209 př. n. l. je také dojednáán mír mezi Antiochem III. a Euthydémem I., neboť se bojí severních barbarů) byl rukojmím u Jüe-čiu, uprchl, zabil otce a zahájil proti nim válku, čímž vytvořil velkou říši, tedy konfederaci kočovných kmenů. Hunové proti Jüe-čiu bojují dále (od konce 3. stol. př. n. l., Mode zavádí těžkou jízdu místo lehké), roku 176 př. n. l. tedy Řecko-baktrijská říše dosáhla své hranice až po Sery a Fauny, jak říká Strabón. (Tj. Číňany a Huny.) Roku 165 př. n. l. vůdce Hunů Laošan poráží Jüečie, zahání je na západ za Tchien-šan, z lebky zabitého krále si dává zhotovit číši. Události se kryjí s rozkvětem moci krále Eukratida.⁴⁸⁴

Chorézmijská říše je pro svůj hospodářský i vojenský potenciál neprávem opomíjena, nejen Parthové a Řecko-baktrijské (a později po pádu Maurjovské Indie, řecko-indické) státy byly v oblasti velmi mocné. Chorézmijsci byli dokonce mocensky výše (bez ohledu na velikost území) než výše uvedení sousedi.⁴⁸⁵

Roku 126 př. n. l. se do oblasti vydal čínský vyslanec Džang Ťien, stát Chorézmu nazývá říše Kang jü (samotné jméno země znamená cosi jako Země kanálů). Tato říše měla k dispozici 90 000 vojsko. Starší dějiny Chan pak udávají 120 000 vojsko.⁴⁸⁶ Číňané totiž hledali spojence proti kmenu Jüe-č, který ovládal severozápadní Čínu, měli k dispozici podle čínského velvyslance

⁴⁸⁴ S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmu*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 150

⁴⁸⁵ Např. parthská říše měla za výpravy Marka Antonia (36-34 př. n. l.) potenciál vypravit jízdní vojsko o 40 000 jezdcích, Řecko-baktrijské království mohlo postavit na vrcholu sil polní armádu o síle 60 000 vojáků, přičemž jízda by v nejlepším případě tvořila třetinu počtu. Řecko-indické státy měly podstatně větší možnosti, není nereálný odhad 120 000 vojáků.

⁴⁸⁶ S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmu*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 150

100 000-200 000 vojáků.⁴⁸⁷ Později Kang jü na konci 2. stol. př. n. l. zasahuje do války mezi hanskou Čínou a státem Ferghána, kam se vydali Číňané na rozkaz císaře Wu-ťi pro “nebeské koně”. Čínský chov byl velmi nekvalitní oproti ořům nomádů.

Roku 104 př. n. l. je čínské vojsko odraženo i s pomocí sil Chorézmů. Mělo původně 20 000 pěšáků a 6000 jezdců, ale špatné zásobování, útoky místních vládců je na tolik vyčerpaly, že došlo k porážce u místa Yucheng, roku 102 př. n. l. se muselo vrátit do města Tun-chuang, odkud původně vyrazilo.⁴⁸⁸

Velitel výpravy Li Guangli byl bratrem císařovy oblíbené konkubíny, proto byl pověřen vedením výpravy znova, tentokrát dostal větší vojsko a rozsáhlý zásobovací trén s povozy, které táhly volové, potraviny a píci nesli i velbloudi a osli. Nyní čínské vojsko dosáhlo města Khujand (dnešní Chodžent v Uzbekistánu), jenž bylo metropolí Ferghány. I když ztratilo polovinu sil, nastalo čtyřicetidenní obléhání. Prolomili hradby, odřízli městu zásobování vodou. Šlechtici raději zabili svého krále (Mu-ku-a) a darovali tribut 3000 koní, Li nabídku přijal a zvolil jednoho ze šlechticů (starý magnát Mo-tsai) za nového krále. Li poté odešel zpět do Číny, roku 100 př. n. l. se vrátil k průsmyku nazývanému Nefritová brána (Yumen, západně od dnešního města Tun-chuang v provincii Kan-su) s 1000 koňmi.⁴⁸⁹

Čínská dynastie bojovala totiž s nomádkou říší Hsiung-nu, což byl federativní útvar kočovných kmenů, kde byli Hunové, Jüe-či a další etnika. Hunský svaz měl údajně 24 kmenů (rozdělené na západní a východní skupinu), v jeho čele stál náčelník s titulem šan-jü. Počet příslušníků těchto kmenů se mohl pohybovat až mezi jedním až dvěma milióny.⁴⁹⁰ Tato říše vznikla pravděpodobně zhruba v polovině 3. stol. př. n. l. (kdy je o ní první písemná zmínka), poté co se ujal vlády princ, Mode (209-174 př. n. l.), zasahovala území

⁴⁸⁷ Ibidem, s. 150

⁴⁸⁸ Ch. Peers, *Imperial Chinese Armies:200 BC-589 AD*, Osprey 1995, s.7/8

⁴⁸⁹ Ch. Peers, *Imperial Chinese Armies:200 BC-589 AD*, Osprey 1995, s. 8

⁴⁹⁰ P. Klučina, *Zbroj a zbraně Čína 16. stol. př. n. l. – 19. stol.*, Paseka 2008, s. 329

dnešního Mongolska, stepi východní Asie, část jižní Sibiře, západní Mandžusko, dnešní čínské provincie Vnitřní Mongolsko, Kan-Su a Sin-ťiang.

Čínské státy se s útoky kočovných kmenů setkaly už ve 4. stol. př. n. l. na severních hranicích. Jednotliví vládcové začali stavět pohraniční opevnění, které dal později propojit první sjednotitel Číny, císař Čchin Š'-chuang-ti. Ten zatlačil Huny dále na sever, ovládl důležitou oblast v ohybu řeky Chuang-che (Ordos, celá oblast Ordosu o ploše zhruba 90 650 km² dnes zasahuje do čtyř administrativních celků provinční úrovně: do Vnitřního Mongolska, do Ning-sie, do Šen-si a do Kan-su). Po císařově smrti však moc Hunů opět vzrostla.

Říše Hsiung-nu byla tehdy ohromná, bylo jí podřízeno i čínské císařství od roku 200 př. n. l., kdy prohrálo bitvu u Baideng, čínský císař Gaozu (Liu Bang, zakladatel dynastie Han) byl zajat. Platilo tribut v hedvábí, alkoholu a rýži, hanská princezna se provdala za vůdce Hunů – jímž byl princ Mode. Společnou hranici tvořila velká zeď. Po neúspěšné léčce u města Mayi (dnešní Šuo-čou, provincii Šan-si) až do roku 133 př. n. l. nepodniklo císařství Han žádné válečné akce, ačkoliv první vážnější válečná akce přišla za císaře Wu-ťi, kdy čínská vojska vtrhla v roce 129 př. n. l. na hraniční trhy Hsiung-nu. Čínská říše marně hledala spojence - Chorézm, Ferghána ani Jüe-či neměli zájem.

Navíc čínská vojska byla převážně pěší, zatímco nepřátelská většinou čistě jezdecká. Chov koní a vytvoření většího vojska byla císařova priorita, proto neváhal obětovat značné prostředky pro získání těch nejlepších zvířat. Domýšlí dnes vůbec někdo následky, co by se stalo, pokud by čínská vojska neuspěla? V naší historii byla říše Hsiung-nu zpacifikována do podoby tributárního státu od roku 53 př. n. l., v letech 89-91 n. l. byla jejich říše naprosto podřízena a zničena. Ačkoliv různé její části přetrvaly až do roku 460 n. l., šlo o výjimečné stepní impérium, které mohlo změnit chod světové historie. (Jeho písmo, artefakty, nálezy a historie jsou i nadále intenzivně zkoumány především v Rusku, Číně, USA, Anglii, Německu a Francii.)

Chorézm však v době před Kristem nedokázal účinněji této konfederaci pomoci. Bez vynikajících koní by případný válečný úspěch proti nomádům byl ze strany Číňanů značně hypotetickou záležitostí. Kde je promyšlený dopad na světové dějiny? V případě porážky Číny by pravděpodobně vůbec nedošlo k pozdějším známým migračním vlnám. Nebyly by tak ztraceny helénistické

domény v Černomoří a Střední Asii. Později v 5. stol. n. l. by nepadla pod nájezdy Hunů a ostatních jejich spojeneckých kmenů Římská říše!

Chybou řecko-baktrijských a řecko-indických států tak bylo, že se nepokusily zničit s pomocí Chorézmu Parthy, poté společně zastavovat nájezdy nomádů a odrazit výpravu čínských vojsk. Bylo v jejich zájmu udržet svůj vliv v oblasti a pomáhat si, protože podnik na ovládnutí Chorézmu by byl značně obtížný strategicko-taktický úkol,⁴⁹¹ který by přivedl do depresí i takového génia jakým byl Alexandr Veliký.⁴⁹² Jedno je však jisté, helénistická i římská doba měla mnoho uzlových bodů i klíčových regionů a Chorézm byl jedním z nich.

Doufám, že nyní ostatní zaměří svoji pozornost na moji hypotézu a budou se více historií celé této oblasti zabývat, je totiž stále třeba v našem prostředí potírat evropocentrismus. Důkladněji zkoumat nám méně známá území, dějiny, které mají souvislost s naší historií. Rovněž tato kapitola ukazuje význam studia vojenské historie. Význam koně byl ve starověku (nejen ve středověku) veliký, bylo by dobré si to uvědomit. K historii tak nepřispěli pouze lidé a jejich činy, významnou součástí byl kůň, který se ukázal pro dynastii Han jako nejcennější zbraň, která raději nikdy neměla padnout do jejich rukou. Historie se totiž mohla a měla ubírat jiným směrem, jak se domnívám, neboť bližší je nám (a doufám, že nikoliv pouze mně) přece helénistické Černomoří a multikulturní helenizovaná Střední Asie (jejíž součástí byla severozápadní Indie) než (polo)nomádské kmeny a Čína.

Dalším málo známým regionem v rámci starověké historie je území Balkánu. Odehrálo se zde několik migračních vln i mísení populací. Jak však vzniklo jméno Illýrie? Bylo součástí řecké mytologické genealogie. Illyrios byl nejmladším synem Kadma a Harmonie, vládl Illýrii. Podle historika Appiána z Alexandrie byl synem giganta Polyféma a jeho ženy Galateii, jeho sourozenci byli Galás a Keltos. Druhá verze je věrohodnější, pochází ze staršího období.

⁴⁹¹ Jednak by to bylo náročné tažení z hlediska terénu, logistiky, ale především také kvůli tomu, že chorezmijská říše měla vynikající fortifikační systém, obrovskou jezdeckou armádu.

⁴⁹² Kdo uctívá a zná z hlediska vojenské historie pouze novější dobu, 20. století, nechť si dosadí jméno mistra strategie, taktiky moderní doby Ericha von Mansteina.

Illyrios měl 6 synů - Encheléa, Autariéa, Dardana, Maidona, Taulanta a Perrhaiba, tři dcery - Parthó, Daorthó a Dassaró, vnuka Pannonia (nebo Paióna, otec Autariatos), pravnuky Skordiska a Triballa.⁴⁹³ Všichni dali jméno drtivě většině illyrských kmenů. Pochybovat můžeme téměř jistě o autenticitě Perrhabiů, kteří byli řeckým kmenem v sousedství Thessalie, jsou velmi starobylého původu, měli totiž 2 hlasy v delfské amfiktyonii, mluvili aiolským dialektem řečtiny. Triballové byli kmenem, který absorboval časem illyrské a keltské vlivy, ale primárně šlo o thrácké etnikum. Paiónové⁴⁹⁴ jsou rovněž etnikum nejasné etnické geneze, kde bylo více vlivů než jen illyrský. Jinak můžeme prohlásit seznam za takřka kompletní, pravdivý. Illyrský kmen s názvem Penestai⁴⁹⁵ má pouze shodou okolností stejný název jako thessalské etnikum Penestů, tato etnika nejsou příbuzná.

Jazykově patří Illyrové do indoevropských jazyků, západní skupiny, satemové větve. Starověcí autoři rozlišovali jazyk Illyrů od řeckého a makedonského, už však nečinili tak jasnou dělicí čáru mezi Épeirótany a Illyry. Navíc v hraničních oblastech Makedonie a Épeiru byli lidé bilingvní nebo zde Illyrové žili. Představy Řeků o Illyrii byly dosti kusé. Ve 4. stol. př. n. l. si řecký dějepisec Theopompos myslel, že je šíjí spojena s Černým mořem. Podstatně lepší znalosti přichází až ze spisu *Periplús* od Pseudo-Skylaxe, který pochází z 30. let 4. stol. př. n. l., zde se v kapitole o plavbě z Jižní Itálie do Adriatického moře dozvídáme o rozsahu zeměpisných znalostí Řeků ohledně regionu.

⁴⁹³ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 92

⁴⁹⁴ Sídlící v údolí řeky Axios (dnešní Vardar v Makedonské republice), severně od hranic starověké Makedonie, metropolí království byla Bylazóra. Kmeny tohoto království byly zčásti thrácké a illyrské podle názvů. Celkem tvořilo Paiónii osm kmenů, Almópiové, Agriáni (obývající horní tok řeky Strymón), Laiaiové (sídlící na západní hranici Odrýsie), pod jejich územím žil kmen Dóbéres, Derroni (kteří razili mince již v první polovině 5. stol. př. n. l., obývali území na jižní hranici Dardanie), Odomanti (obývali území severně od dolního toku Strymón), Paioplaiové, Siropaionové.

⁴⁹⁵ Jejich hlavní město se jmenovalo Uskana, nebo Hyskana, severozápadním směrem od jezera Lychnitis (dnešní jezero Ohrid)

V Itálii jsou identifikováni Messápiové, Samnité, Tyrrhéni, Umbrové, řecké město Ankona,⁴⁹⁶ Keltové, Veneti v ohybu Adriatického moře, po řece Istru jsou popsány ostrovy a pobřežní území, kde sídlí Liburnové (odpovídá dnešnímu pobřeží Chorvatska, mezi řekami Raša, Krka). Toto etnikum nepovažoval neznámý autor za Illyry, ačkoliv byli jejich příbuzní.

Na území tohoto kmene založil syrakuský tyran Dionýsios I. ještě kolonie na dvou ostrovech: Issa (založena roku 385/4 př. n. l. na dnešním ostrově Vis) a Faros (založena roku 384/3 př. n. l. na ostrově Hvar). Dionýsios založil v oblasti Illýrie ještě roku 385 město Lissos (dnešní Lezhë v Albánii). Liburnové vynikali ve stavbě lodí a pirátství. Bojovali s řeckými městy v oblasti. Shromáždili vojsko o počtu 10 000 mužů, vypluli z hlavního města Idassa (dnešní chorvatský Zadar), oblehli město Faros. Avšak syrakuská flotila umístěná u města Issa byla včas informována, a tak je rozdrtila, 5000 vojáků zabila, 2000 zajala, získala mnoho lodí, bohům obětovala jejich zbraně formou zápalné oběti.⁴⁹⁷ Aktivita liburnských lodí tak v Adriatickém moři výrazně poklesla.

Jejich území nebylo nikdy pod záštitou řeckého kulturního vlivu. Bitva měla za následek konec jejich hegemonie v oblasti středu Adriatického moře. I když aktivita Syrakús a řeckých měst zde po smrti Dionýsia I. (rok 367 př. n. l.) ztratila na síle, tak od bitvy u Faru (cca rok 383 př. n. l.) byli Liburnové přinuceni opustit svoje pozice v Itálii, v kraji Picenum (kde bylo město Ankona), zůstalo jim zde pouze město Truentum. Jejich aktivita – pirátství v Adriatickém moři - nastává až po dlouhé obnově sil okolo roku 302 př. n. l., kdy si jejich aktivit všímá římský historik Titus Livius.

Vraťme se však k popisu Pseudo-Skylaxe, po Liburnech už identifikuje další obyvatele jako Illyry, kteří bydlí od mořského pobřeží až k Chaónii v Épeiru. Popisuje minoritní málo známé kmeny jako Bullini, Hylli, Nesti a

⁴⁹⁶ Jméno znamená v překladu loket, leželo 280 km severovýchodně od Říma, na pobřeží Adriatického moře, založil ho Dionýsios I. roku 390 př. n. l.

⁴⁹⁷ Diodóros, 15.14

Manii.⁴⁹⁸ Poté umisťuje kmen Autariatů, okolo jezera Ohrid kmen Enchelei, okolo města Epidamnos žije kmen Taulantiů. Obývali planinu mezi řekami Aóos a Drin. Všechny tyto oblasti byly v očích Řeků “barbarské“, (je samozřejmě otázka, jak pohlíželi na samotný Épeiros ve 4. stol. př. n. l., jehož součástí byla Thesprotie a Chaónie, tedy údajně illyrské oblasti podle autora). Samotný Pseudo-Skylax zavádí při svém popisu zajímavý termín, vymezení hranic civilizovanosti, řeckosti. Město Ambrakie, kraj Akarnánie je pro něj bodem, odkud je *kontinuální Hellas*.⁴⁹⁹

Ani Molossida s Diovou věštírnou pro něj není součástí Hellady. Řekové obchodovali s Illyry od přelomu 6. a 5. stol. př. n. l. z nově zakládaných měst na pobřeží jako Apollónia a Epidamnos. Obchodní styky však začaly být intenzivnější až během 4. stol. př. n. l., kdy Řekové měli užitek ze svých základen na ostrovech Černá Kerkýra, Faros a Issa. Navíc měli blízké spojení s řecko-etruskými městy Adria a Spina ležícími v ohybu Adriatického moře. V této severní oblasti Adriatiku probíhala směna, Illyrové prodávali dobytek, obilí a sůl, za což jim Řekové nabízeli víno, keramické výrobky a kovové zboží.⁵⁰⁰

Illyrové o sobě dávali vědět nejen na mořích, ale i na pevnině. Makedonský král Amyntás III. (vláda 393-370 př. n. l.), který byl poražen hned v prvním roce vlády v bitvě proti Illyrům (Dardanům?), odevzdal část svého území Olynthu. Na trůn ho znova dosadili až Thessalové. V roce 385/4 př. n. l. napadli Illyrové Épeiros, podporoval je zbraněmi (500 souprav zbroje) i žoldnéři (2000) syrakuský tyran Dionýsios I., Épeiroťané utrpěli zdrcující porážku. V bitvě jich padlo na 15 000.⁵⁰¹ Teprve spartské vojsko, které vedl král Agesiláos II., je zahnalo zpět. Celá akce měla podporu Dionýsia I., jelikož tak chtěl dosadit na trůn zpět vyhnaného krále – Alketa I., tím by Syrakúsy získaly ještě více vlivu v oblasti Illyrie a Adriatiku.

⁴⁹⁸ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 95

⁴⁹⁹ Pseudo-Skylax, *Periplous*, Bristol Phoenix Press 2011, s. 61

⁵⁰⁰ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 114

⁵⁰¹ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 119

Další illyrský útok na Épeiros přišel v roce 360 př. n. l., kdy épeirský král Arrybás rozhlásil, že nebude bojovat, evakuoval civilisty na území Aitólů, poté přepadl útočníky obtížené kořistí a porazil je.⁵⁰² Království Dardanů vedl od roku 393 př. n. l. král Bardylis, který chytře zvětšoval ekonomickou i vojenskou sílu svého království. Na hranicích s Paiónií se nacházelo illyrské město Damastion (které kolonizovali roku 431 př. n. l. osadníci z Aigíny), kde byly stříbrné doly, razily se zde stříbrné mince po vzoru Chalkidského spolku, vyvážely ingoty. Také město Daparría začalo od roku 365 př. n. l. na území Dardanů razit stříbrné mince.

Bardylis byl původně chudý syn uhlíře, ale získal si náklonnost bojovníků rovným dělením kořisti, byl zvolen králem. Roku 359 př. n. l. porazil makedonského krále Perdikka III., jeho vojsko zničil z 30-50 %, získal další kraje ke svému území. O rok později byl však poražen Filipem II. poblíž jezera Ohrid, makedonský král získal zpět svoje severní kraje. Dardanům vládl v letech 358-356 př. n. l. Grabos, který proti Makedonii neúspěšně válčil, porazil ho nejlepší Filipův velitel generál Parmenión. V důsledku porážek a makedonské expanze přišli Dardanové o stříbrné doly.

Nový významný illyrský vládce Pleurátos I. (356-335 př. n. l.) se stal králem Taulantiů, zuřivě bojoval proti Makedonii, a i když prohrál, donutil ji často krváčet. Stát Dardanů měl i mnoho jiných kmenů, Dardani však byli vedoucím etnikem, i přes porážky byli ještě protivníkem, se kterým se musí počítat. Jejich dalším známým králem je teprve Kleitos (335-295 př. n. l.), ten se rozhodl povstat proti Makedonii, získal podporu Taulantiů a Autariatů. Jenže král Autariatů Pleuriás byl poražen paiónským králem Langarem na počátku revolty a zabit. Kleitos byl poražen v bitvě u Pélia roku 335 př. n. l., Taulantiové nestačili přijít včas na pomoc, proto raději ustoupili bez boje.

Glaukiás neúspěšně bojoval proti Makedonii i nadále, v roce 317 př. n. l. ho porazil Kassandros, avšak roku 302 př. n. l. dosadil na trůn Épeiru Pyrrha, kterého již dříve odmítl vydat Kassandrovi za 200 talentů. Glaukiás i Kleitos umřeli možná shodně v roce 295, jejich království splynula, vlády se ujal Kleitův syn Bardylis II. (295-290 př. n. l.). Ten byl spojencem Pyrrha proti Makedonii. V

⁵⁰² Diodóros, 16.92

tomto období po téměř století válek s Makedonií a Épeirem se začínají především v jižní Illýrii projevovat závažné změny.

Pastorální ekonomika (Illyrové vynikali jako chovatelé dobytka, zejména ovcí) se přeměnila více na zemědělství, jelikož nárůst obyvatelstva vyžadoval změny. Tribální struktura státu se stávala více centrálně řízenou organizací založenou na městech, kterým vládli jednotliví předáci. Vesničky se měnily na menší města, stávající města rostla, byla mohutně opevňována. Tyto změny se děly kontinuálně již od konce 4. stol. př. n. l.⁵⁰³ Nevíme mnoho o sociálním uspořádání, ale zřejmě pořád přetrvaly do jisté míry rodové vazby, kdy jednotlivé skupiny měly svoje náčelníky, všichni svobodní bojovníci si volili svého krále.

Otroctví v klasické formě v Illýrii nenalezneme, víme o existenci komunit, které měly podobné postavení jako *heilóti*, ale pochopitelně mnohem lepší, navíc se tito lidé příležitostně účastnili vojenských expedic.⁵⁰⁴ Polybios představuje Illyry jako království, kde rolníci plní úlohu pěchoty⁵⁰⁵ bojující pod aristokracií, každý z nich kontroloval jedno z měst.⁵⁰⁶

Důležitou devízou illyrského hospodářství byly lesy na stavební dříví, budování lodí i výrobu dřevěného uhlí. Kromě vesnic a měst vznikala hradiště, refugia. V druhé polovině 4. stol. př. n. l. dostávají illyrská města řecký ráz nebo jsou opevňována podle jejich vzoru. Nová illyrská města zabírala plochu mezi 30-40 ha, v hradbách byly věže kruhového nebo čtvercového půdorysu.⁵⁰⁷ I brány byly chráněny podle helénistického vzoru proti oblétacím strojům. Tato nově vzniklá města měla obvykle 3000-5000 obyvatel.

⁵⁰³ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 126

⁵⁰⁴ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 127

⁵⁰⁵ Podobnost s vojenským systémem Řeků a Makedonců, kde každý hoplita i falangista musel mít odpovídající zemědělský úděl, aby se mohl vyzbrojit a uživit sebe i svoji rodinu.

⁵⁰⁶ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 127

⁵⁰⁷ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 130

Zkrášlování měst veřejnými budovami jako divadly, stadiony či sloupovými portály se dělo minimálně v polovině 3. stol. př. n. l., dokladem je město Byllis. Pokročilý systém opevnění měla i menší města, stejně jako veřejné stavby. Některá města neměla hradby pouze k ochraně jednotlivých čtvrtí, ale měla ještě další pás opevnění pro svoje zemědělské teritorium, případně byla ve městech vytvořena nebo lépe opevněna akropole.⁵⁰⁸

I přes války s Makedonií a Épeirem tak největším nepřítelem Illyrů byli Keltové, kteří v migračních vlnách začali přicházet na jejich území na počátku 4. stol. př. n. l. Historik Theopompos zaznamenal událost, při které Keltové Istí porazili Illyry, jelikož do svého jídla dali projímadlo, pak opustili tábor a poté, co illyrští vojáci potraviny požili, využili jejich zaneprázdnění Keltové, kteří je snadno pobili.⁵⁰⁹ Událost zaznamenal později ve sbírce svých Istí i Polyainos,⁵¹⁰ který specifikoval nebohý kmen, byli to Autariatové.

Jejich území se nacházelo podle dnešní geografie mezi řekami Lim a Tara, ve starověku byli jejich sousedy na jihozápadě Dardanové, na jihovýchodě Ardaiové, se kterými vedli dlouhodobě ve 4. stol. př. n. l. na hranicích válku o ložiska soli. Kmen Autariatů vynikal v pozemním boji, kdežto Ardaiové v námořním. Nakonec Autariatové zvítězili, ale za cenu těžkých ztrát.⁵¹¹ Dříve sváděli úspěšné souboje s Tribally, avšak koncem 4. stol. př. n. l. byli oslabeni vzestupem keltských útoků. V roce 310 př. n. l. migrovali ze svého území až na hranice Paiónie, porazili místního krále Autolenta. Ten byl ovšem spojencem makedonského krále Kassandra, který mu přišel na pomoc. Kassandros je nakonec všechny usídlil (20 000 Illyrů) na hoře Orbélos ve východní Paiónii, na hranici s Makedonií a Thrákií.⁵¹²

⁵⁰⁸ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 135

⁵⁰⁹ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 138

⁵¹⁰ (7.42)

⁵¹¹ Appiános, *Zrod římského impéria*, Svoboda 1986, s. 267

⁵¹² J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 142, 144

Poté máme poslední písemný záznam o Autariatech v roce 302/1 př. n. l., kdy přešli z Lýsimachova vojska k Antigonovi Jednookému. Možná je Lýsimachos chtěl použít v boji proti Getům na dolním Dunaji. Triballové, Skordiskové a Moesiové byli už delší dobu v mocenském úpadku, Pannonové pod nadvládou Keltů, království Dardanů tak bylo nejmocnějším illyrským státem.

Monunios (290-270 př. n. l.) byl dalším dardanským králem, který se zajišťoval proti Makedonii spojenectvím s Épeirem, král Pyrrhos byl jeho spojencem od roku 281 př. n. l. Ovládal území jižní Illýrie před hranice města Epidamnos (dnešní Drač v Albánii). Monunios se naopak zmocnil království Taulantiů, začal v roce 280 př. n. l. jako první illyrský král razit mince se svým jménem právě v Epidamnu (starší název Dyrrhachion se později uplatnil právě za dob illyrské nadvlády). Když v roce 281 př. n. l. zemřel Lýsimachos, měl Monunios volné ruce k útoku na Makedonii díky Thrákům, kteří byli zčásti Lýsimachovi podřízeni. Společně zaútočili na Makedonii v roce 280 př. n. l., ale Ptolemaios Keraunos jejich invazi odrazil.

Poté se k regionu blížila mohutná keltská vlna, Monunios nabízel Keraunovi spojenectví a 20 000 vojáků.⁵¹³ Nelze se Keraunovi divit, že je odmítl, ani ne tak z přehnaného sebevědomí, jako spíše z obavy, že by ho mohli zradit. Je na místě zvážit interpretaci, že Keraunos odmítl pomoc z tohoto důvodu, nikoliv proto, že by byl namyšlený helénistický král, který přece nebude přijímat pomoc od barbarů. Ale jak mohl Monuniovi věřit, když na něj nedávno útočil s Thráky? V této situaci se těžko můžeme rozhodnutí makedonského krále divit, ačkoliv Monunios se marně snažil vysvětlit, že zradou by nic nezískal a že Keltové se šíří jako moře, takže nechtěl skončit podobně jako Pannonové pod jejich nadvládou.

Ale regionální souvislosti nebo znalost detailů v této oblasti Keraunovi zjevně nebyla známa, nechápal, že jde o migrační vlnu, nikoliv pouze loupežný nájezd. Proto bojoval sám, byl roku 279 př. n. l. poražen a zabit. Jeho rozhodnutí odsunulo Makedonii do pozice druhořadého státu, předtím šlo o velmoc! Keltská invaze království Dardanů příliš nepoškodila. Po smrti Pyrrha v

⁵¹³ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 146

roce 272 př. n. l. má Épeiros nového krále, Alexandr II. se rozhodl dobýt v roce 270 př. n. l. pobřežní oblasti (Epidamnos a Apollónia) a království Taulantiů. Ovšem jeho soupeř, nový král Dardanů Mytilos (270-231 př. n. l.), dovedl jeho útok odrazit. Razil svoje vlastní mince. Jeho stát dominoval celé oblasti právě díky úpadku Épeiru, Makedonie a Thrákie.

Dardanské království, Ardiaiové, a Skordiskové nadále představovali hrozbu jak pro řecké státy, tak Makedonii a Épeiros. Makedonský král Filip V. se vypořádal s trvalou hrozbou útoku Dardanů tím, že vytvořil kolem svých hranic pusté koridory zbavené populace, na strategických místech vybudoval nová města nebo důkladněji opevnil stará, kde byly permanentně vojenské posádky. Moc Illyrů oslabil výrazným způsobem až Řím během 1. a 2. illyrské války (229/228, 220/219 př. n. l.), přesto celé území nebylo zdaleka podřízeno, zpacifikováno nebo neschopno boje a účinného odporu. Římané zajistili především pobřežní oblasti, o vnitrozemí se příliš nezajímali.

Ve 3. makedonské válce (172-168 př. n. l.) bojoval na straně Persea illyrský vyhnanec Pleurátos, který si zajistil podporu Penestů (illyrský kmen sídlící výhodně od Dardanů), sebral od nich vojsko o 1000 pěšácích a 200 jezdcích. V roce 169 př. n. l. se vyznamenal při obraně Kassandreie.

Za 3. makedonské války podporoval Makedonce i král Ardiaiů Genthios, sebral vojsko o 15 000 mužích v Lissu, nevlastnímu bratrovi Karavantiovi přidělil 1000 pěšáků a 50 jezdců, aby šel potlačit kmen Kavii, sídlící u jezera Skodra.⁵¹⁴ Starověcí autoři vykreslují Genthia jako hlupáka, co se nechal nalákat na makedonské spojenectví a Persea jako lakomce, jenže důvody, které ho vedly k válce, byly relevantní, on nebyl agresorem. Město Issa obvinilo Genthia z přípravy války, illyrští vyslanci nebyli připuštěni k senátnímu slyšení. Místo toho Římané zkonfiskovali 54 *lemboi* v přístavu Epidamnu.⁵¹⁵ Řím měl poté drzost poslat svého senátora ke králi, aby mu připomněl jeho smlouvu o přátelství s SQPR.

⁵¹⁴ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 173

⁵¹⁵ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 172

V roce 169 př. n. l. Genthios nechal zabít svého bratra Platora, jenž si plánoval vzít Etutu, dceru dardanského náčelníka Monunia. Tím by se stal mocným králem, proto si vzal dardanskou princeznu sám. Jeho vojenská akce na dobytí města Bassania (leželo na východ od Lissu) skončila neúspěchem, jeho loďstvo bylo poraženo. Římanům pomáhalo vojsko kmene Parthínů, 2000 pěšáků a 200 jezdců. Nevíme, jak pokračovaly boje dále, známe pouze výsledek vojenské kampaně, během 30 dní mezi lednem a únorem roku 168 př. n. l. byl Genthios obležen ve Skodře. Musel se vzdát.

Prétor Lucius Anicius Gallus mohl slavit v únoru roku 167 př. n. l. triumf, při přehlídce byly nesený standarty Illyrů, královský nábytek, 5,4 kg zlata, 8,6 kg stříbra, 13 000 denárů a 120 000 illyrských stříbrných mincí, v čele jel na voze Anicius, před ním šel Genthios se svojí rodinou a družinou. Ačkoliv byla vyplacena odměna římským vojákům i spojencům a 220 *lemboi* obdržela Apollónia, Epidamnos a Kerkýra, kromě stříbra a zlata činila římská kořist do státní pokladny 20 miliónů sesterciů!⁵¹⁶ A to království Ardiaiů mělo relativně malou rozlohu od Lissu, který byl jižní hranicí, ke státu Dalmatů na severu, Boce Kotorské.

Illyrie přijímala helénské vlivy relativně pomalu a zvolna, teprve 4. a 3. stol. př. n. l. přineslo zásadnější změny pro region, byl urbanizovanější, měl početnější populaci i ekonomickou sílu. Na příkladu krále Genthia jsme viděli potenciál illyrských států, bohužel jako v mnoha jiných případech i Illyrie projevovala sebevražedný partikularismus. Místo společného odolávání vnějším vlivům illyrské kmeny dovolily, aby je ovládala vnější síla – ať už Makedonci, Épeiroťané nebo Římané, kteří dovedně využili tamních sporů.

Sjednocená Illyrie by neměla problém vést válku s Římem za rovnocenných podmínek, ať už koncem 3. stol. př. n. l. nebo v první třetině 2. stol. př. n. l. Celý region mohl postavit námořní flotilu o síle několika stovek plavidel a pozemní armádu o síle až 100 000 mužů. Kmeny Dalmatů, Liburnů, Ardiaiů, Taulantiů, Dardanů a mnoha dalších však na lokální úrovni soupeřily o moc, nezajímalo je příliš, jaký efekt budou mít jejich akce ani dočasně

⁵¹⁶ J. Wilkes, *The Illyrians*, Wiley-Blackwell 1996, s. 175

“výhodná“ spojení do budoucna. Touha po samostatnosti je hnala do náruče cizích sil.

Velký význam v helénistickém období měla také Thrákie, samotní Thrákové, kteří disponovali velkým hospodářským, vojenským, populačním potenciálem, navzdory tomu, že šlo o poměrně málo urbanizovaný region. Proto je nutné alespoň ve zkratce projít nejdůležitější fakta v historii daného území. Už Hérodotos byl přesvědčen, že by vládli světu, kdyby se dovedli spojit. Byli hned po Indech nejpočetnějším národem. Žilo jich podle něj totiž v oblasti od severu Řecka až po hranice Černomoří (po hranice dnešního jižního Ruska, část žila v Turecku – Bithýnští Thrákové žili také v okolí řeky Troás) na 1,5 - 2 milióny. Rozdělení byli do 40 kmenů (Getové, Odrýsové, Moesové, horské kmeny: Thyni, Odomanti, Dii, Bessi, Bisaltai, Satrai, Triballové, Paiónové atd.).

Jde o směs původních obyvatel Balkánu a indoevropských kmenů, které sem dorazily v rané době bronzové. Thrákové patřili do východní skupiny indoevropských národů. Příbuznost se staro-iránskými národy (Skythové, Sarmati, Kimmeriové) je podpořena i archeologickými nálezy a historickými důkazy o způsobu života, umění a způsobu pohřbívání. Ačkoliv měli thrácké kmeny vlastní thrácký jazyk, zaznamenané nápisy z měst a uměleckých předmětů jsou v řečtině.

Není zde prostor podrobně vykreslit všechny kmeny a jejich zvláštnosti, zaměřím se proto na nejdůležitější etnika. Nejvýchodněji (na území dnešního Rumunska, Bulharska) žili Getové, pod thráckým vlivem byli Agathyrsové.⁵¹⁷ Jižněji (v dnešním jižním Bulharsku) žili Odrýsové. První král byl roku 460 př. n. l. Terés I., jeho nástupce Sitalkés vytvořil první thrácké království, sjednotil jednotlivé thrácké kmeny. V roce 445 př. n. l. se stal králem Odrýsů, v roce 429 př. n. l. bojoval se Skythy (které vedl král Oktamasadés, vládl Skythům od roku 446 př. n. l.), uzavřel příměří, řeka Istros (Dunaj) se stala hranicí mezi Thráckou říší a Skythy.

⁵¹⁷ Sarmatský kmen žijící tehdy na území dnešního Sedmihradska, časem se smísl se Skythy.

Podstatou jejich konfliktu byl spor o bratry, každého krále ohrožoval ve vládnutí jeho bratr. Skylés byl vypovězen, jelikož nedodržel skythské zvyky, byl helenizován, uprchl k Thrákům, Sitalkův bratr pro změnu ke Skythům. Nakonec se oba panovníci dohodli, vydali si rukojmí. Sitalkův bratr odjel živý, Skylés byl po vydání na místě popraven. Sitalkés měl velkou říši, na severu byla hranice Dunaj, hranice království sahaly dále až k řece Strýmonu. Příjem jeho království činil 800 talentů ročně (pouze polovinu tvořily mince, přesto byl však rozpočet zhruba stejně velký, jaký měly tehdy Athény).

V roce 429 př. n. l. na podzim jako spojenec Athén podnikl Sitalkés invazi do Makedonie, jeho 150 000 armáda⁵¹⁸ byla vojenská síla⁵¹⁹, které nešlo odolat, zastavily ji pouze logistické problémy, nedostatek peněz na žold, které měli dodat Athéňané, stejně jako zásoby. Makedonci ustoupili do svých opevněných měst, odkud podnikali výpady svojí jízdou. Sitalkés nakonec přistoupil na vyjednávání, ustoupil na radu svého synovce Seutha, kterého podplatil makedonský král Perdikkás II. (451-413 př. n. l.)

Když v roce 424 př. n. l. Sitalkés zemřel, nastoupil po něm Seuthés I. (424-410 př. n. l.) a vzal si dceru krále Perdikky, nadále jeho říši podléhala řecká města na egejském pobřeží, ale jednotu říše už nedokázal zachovat. Getové a Triballové si založili svoje vlastní království. V letech⁵²⁰ 400-280 př. n. l. byl navzdory expanzi Makedonie v Thrákii zlatý věk. Ačkoliv zde bylo minimum měst a většina obyvatel žila v opevněných vesnicích nebo různých pevnostech, nastávala v celém regionu postupná helénizace.

Minulostí byl typický oděv jako čapky s liščím ohonem, vysoké kožené boty nebo tetování tváří či oděvy zdobené geometrickými motivy. Začaly se nosit řecké oděvy a šperky, nádoby i ozdoby všeho druhu rovněž vykazovaly řecké vlivy. Thrácké umění prosperovalo, svědčí o tom mnohé nálezy šperků,

⁵¹⁸ Thúkýdídés, II, 98

⁵¹⁹ V armádě byli nejen Odrýsové, ale také Getové, Odomanti, Bessové, a další kmeny tvořící Sitalkovu říši.

⁵²⁰ Více viz Ch. Webber, *Thracians 700 BC – 46 AD*, Osprey 2001 nebo Z. Archibald, *The Odrysian Kingdom of Thrace: Orpheus Unmasked*, Clarendon Press 1998

nádobí, fresek, postrojů koní, brnění atd. Mnohá knížata si stavěla luxusní opevněné paláce (řecky *tyrsis*), hrobky a města za pomoci řeckých umělců, architektů a řemeslníků. Králové začali ve 4. stol. př. n. l. razit svoje vlastní mince.

Bithýnští Thrákové si získali nezávislost již v roce 435 př. n. l. a často se dostávali do konfliktu s Odrýsy. Válčil proti nim král Seuthés II. (405-391 př. n. l.), který podporoval spartské vojsko v Malé Asii. Založil si vlastní království s podporou řeckých žoldnéřů (10 000 přeživších z pochodu Anabasis), které vedl Xenofón. Jeho rivalem byl v Odrýsii Amadokos I. (410-390 př. n. l.). Často s Amadokem válčil, ale Athény oba bratry usmířily. Hebryzelmis I. (390-384 př. n. l.) znovu ovládl část ztracených jižních a západních území Odrýského království. Udržoval kontakty s Athénami, byl jejich čestným občanem, podporoval je i vojensky. Razil svoje vlastní bronzové mince (4 typy), umělecky skvěle zpracované, byl na nich např. obraz bohyně s vroubkovanou korunou a na druhé straně Medúza. Ražba probíhala v jeho hlavním města Kypsela.

V roce 384 př. n. l. nastoupil na trůn král Kotys I. (zabil svého předchůdce), využíval pro svoje boje často řecké žoldnéře a velitele. Nejvýznačnější z nich byl Ífikratés, který dosadil na odrýský trůn v roce 389 př. n. l. znovu Seutha II., ale jelikož král brzy zemřel, stal se opět nezaměstnaným.⁵²¹ Pravděpodobně v roce 383 př. n. l. si vzal dceru thráckého krále, odměnou dostal pobřežní města, bojoval poté za Kotyse. Ten dovedl obnovit jednotu Odrýského království. Starověké anekdoty nám ho představují jako milovníka umění, popudlivého, hysterického muže.⁵²²

V roce 376 př. n. l. oblehlo thrácké vojsko město Abdéru, šlo o 30 000 Triballů, dost možná podporovaných Kotysem. Obyvatelé města vyrazili na výpad, 2000 útočníků pobili a chtěli se vrátit zpět, jenže prchající nepřítel se znovu shromáždil, nastala lítá bitva, kdy abdérské vojsko zradily místní thrácké kmeny (Edóni, Bistóni, Kikoniáni a Sapeiové), Abdérané byli pobiti téměř do

⁵²¹ Ch. Webber, *The Gods of Battle*, Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire 2011, s. 8

⁵²² *Ibidem*, s. 8

posledního. Situaci zachránil až athénský generál Chabriás, který se vylodil a útočníky zahnal. Vyjednal s Tribally a králem Maróneie mír, získal Tribally jako spojence Athén.⁵²³ Kotys se pokoušel neustále získat Thrácký Chersonésos, tradiční doménu Athén, což se mu stalo málem osudným. Jeho pokladník Miltokythés si v roce 362 př. n. l. získal podporu Athén, vedl proti němu povstání. Získal jeho pokladnici v pevnosti Hieron Oros (48 km od Perinthu) a okamžitě rekrutoval armádu žoldnéřů. Získal města Séstos a Krithóte na Chersonésu.

Spojil se s perským satrapou Ariobarzanem, který se vzbouřil proti perskému králi, athénský velitel Autoklés měl rebelovi rovněž pomoci. Ífikratés vybojoval vítěznou námořní bitvu proti thráckému povstalcovi, čímž zachránil Kotydovi život. Začal poté obléhat Hieron Oros, na jaře roku 361 př. n. l. už mizí Miltokythés ze stránek historie. Ífikratés měl v jednu chvíli vojsko o síle 8000 vojáků, odmítl ovšem později dále bojovat proti Athéňanům a uprchl před rozsudkem smrti od thráckého krále. Ten si pozval nového řeckého vrchního velitele, Charidéma z Euboie, jenž si vzápětí vzal thráckou princeznu a ohrožoval athénská území v oblasti. Chersonésos dobýval velmi energicky, získal si podporu perského satrapy Autofradata, který měl potlačit Ariobarzana. Athénské vojsko s pomocí vyjednávání spartského krále Agesiláa znovu oblast získalo. Autofradatés ustoupil do Asie.

V roce 360 př. n. l. padl znovu jak Séstos, tak Krithóte, Athéňané začali stíhat svoje generály odpovědné za oblast Chersonésu. Autoklés, Tímomachos a Menón se tak ocitli před soudem. Kotys plánoval mnohem grandióznější podnik než ovládnutí malého poloostrova. Chystal invazi do Makedonie s pomocí Paiónů a Illyrů.⁵²⁴ V polovině roku 360 př. n. l. byl Kotys však zabit občany města Ainu, pravděpodobně na pokyn Athén. Odrýské království tak bylo rozděleno mezi 3 krále. Kersobleptés ovládal hlavní město, východní část území, Amadokos II. krajinu mezi řekami Nestos a Hebros. Berisadés vládl nejzápadnější části území na hranicích s Makedonií.

⁵²³ Ibidem, s. 8

⁵²⁴ Ch. Webber, *The Gods of Battle*, Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire 2011, s. 9

Od této chvíle byl stát Odrýsů vážně oslaben, stal se později podřízeným Makedonii, jejíž expanzi úspěšně vedl Filip II., který dovedně využíval rozporů mezi králi a jejich spojenci. Přesto každý z těchto tří thráckých králů měl luxusní opevněné sídlo, hrobku a razil svoje mince. Měli k dispozici poměrně velké vojenské síly. Athénské pokusy odrazit vliv Makedonie pomocí thráckých králů selhal, jejich rozdělení království se jim stalo do jisté míry osudným, jen jednotná říše Odrýsů mohla Makedoncům čelit.

Ve 30. letech 4. stol. př. n. l. byla jižní Thrákie podřízena Makedonii. Nezávislí byli pouze Getové a Triballové. Později si je podřídil svými výpravami Alexandr v roce 336 př. n. l., který si vzal jako záruku mnoho šlechticů, část vojáků sloužila v jeho výpravě na dobytí Perské říše. Čtvrtinu Alexandrova pěšího vojska tvořili Thrákové, v jezdecktu jich bylo 20 %. Během tažení dorazilo v roce 332 př. n. l. do Memfidy ještě dalších 500 thráckých jezdců. V roce 331/330 př. n. l. později nastalo v Thrákii povstání, které vedl Seuthés III. a Alexandrův stratég Memnón. Antipatros dovedl povstání potlačit, vymanévroval Memnóna a uzavřel s ním mír. V roce 325 př. n. l. vedl Memnón dokonce 5000 thráckých jezdců do Indie, aby se připojil k Alexandrovi.⁵²⁵

V letech 331 – 324 př. n. l. byl správcem Thrákie Zópyrión, který vedl armádu 30 000 vojáků (tvořenou i Thráky), aby si podmanil Gety, Skythy a město Olbia. Nevíme, zda tak činil na vlastní podnět s podporou Antipatra, nebo plnil rozkaz Alexandra. Došel až k Dněpru, avšak jeho vojsko neúspěšně obléhalo Olbii, bylo zničeno nejen útoky Getů a Skythů (roku 324 př. n. l.), ale především špatným zásobováním, když bouře zničila flotilu doprovázející vojsko.⁵²⁶ Seuthés III. (král cca od roku 331 př. n. l.) opět povstal, ale ani Lýsimachos ho nebyl schopen zcela porazit v roce 323 př. n. l.

Lýsimachos dostal při rozdělování moci jako satrapii Thrákii, bezpochyby proto, že se ho chtěli ostatní diadochové snadno zbavit, byla to totiž země, kde nebylo snadné vládnout. Lýsimachos měl k dispozici pouze 4000 pěšáků a

⁵²⁵ Ch. Webber, *The Gods of Battle*, Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire 2011, s. 13

⁵²⁶ Ch. Webber, *The Gods of Battle*, Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire 2011, s. 14

2000 jezdců, Seuthés III. 20 000 pěšáků a 8 000 jezdců.⁵²⁷ Lýsimachos si nárokoval vítězství, ale oba soupeři vládli v Odrýsii paralelně. Lýsimachos měl jako základnu moci Thrácký Chersonésos s hlavním městem Lýsimacheiou, kterou založil v roce 309 př. n. l. Tu však osídlil velmi tyranským způsobem, jelikož zbořil nedalekou Kardii, aby měl dostatek nových obyvatel.

Seuthés III. se stáhl do středu Odrýsie, kde v roce 320 př. n. l. založil novou metropoli – Seuthopolis.⁵²⁸ Nové město bylo důkladně opevněno, založeno na hippodamovském plánu, mohlo mít až 40 000 obyvatel, mělo chrámy, palác, typické řecké veřejné stavby a řemeslnickou čtvrť. Zdá se, že odrýští králové stavěli do čela jednotlivých kmenů své osvědčené náčelníky, zatímco Makedonci se pokoušeli vládnout s pomocí knížat. Lýsimachos ovládal i některá řecká města na pobřeží Černého moře - Kallátis a Histria. V letech 313-309 př. n. l. však musel Lýsimachos tvrdě bojovat za zachování své vlády.

Řecká města u Pontu vypověděla jeho posádky, spojila se s Thráky a Skythy. V roce 313 př. n. l. bojoval Lýsimachos proti Seuthovi u pohoří Haimos, proti Kallatidě a u Perinthu s Pausániem (velitel Antigona I.), všechny soupeře postupně porazil. Zabránil jim ve sjednocení sil, Seuthés III. byl však i nadále Antigonův spojenec, podržel si svoji vládu. Lýsimachos v roce 309 př. n. l. stabilizoval svoji vládu nejen založením hlavního města, ale vzal si k manželce Níkaie (dcera Antipatra, kterou si vzal v roce 321 př. n. l. a měl s ní syna Agathoklea, dcery Eurydiké a Arsinoé) i thráckou konkubínu Makris, aby poněkud snížil napětí a nevráživost vůči své osobě u Thráků. V roce 306 př. n. l. se prohlásil králem Thrákie, v roce 302 př. n. l. po úmrtí první ženy si vzal perskou princeznu Amastris, vládkyni města Hérakleia Pontská, která měla významné loďstvo.

V roce 301 př. n. l. po bitvě u Ipsu ovládal Lýsimachos i část Malé Asie, ovšem nehodlal se s tím spokojit, nadále toužil vytvořit silné království, které by

⁵²⁷ J. Bouzek, *Thrákové*, Panorama 1990, s. 117

⁵²⁸ Ch. Webber, *The Gods of Battle*, Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire 2011, s. 15

sdužovalo samotnou Thrákii a část Černomoří. Válčil proto proti Getům, kteří zajali jeho syna. Po úmrtí Amastris se v roce 300/299 př. n. l. znovu oženil (s dcerou Ptolemaia I., Arsinoé II.). V roce 298 př. n. l. porazil Lýsimachos Kelty, čímž dobyl Paiónii jako předpolí proti dalším útokům na svoji říši. Přesunul svoje poklady do města Apollónie u Černého moře. Poslední sňatek byl pozdější příčinou zkázy Lýsimacha a jeho rodu.

V roce 292/3 př. n. l. se pokusil Lýsimachos dobýt království Getů, ale neuspěl a byl s celou armádou zajat. Podle starověké morality mu král Dromichaités ukázal své dřevěné nádoby a prostý nábytek, aby se zastyděl, proč tak bohatý monarcha válčí proti chudým lidem. Nakonec Lýsimacha za rozsáhlé územní ústupky propustil. Přesto nesmíme podceňovat sílu helénizace v regionu, ve 3. stol. př. n. l. už bylo totiž království Getů i Triballů, zejména tedy dvory a život šlechty silně helenizováno. Král a jeho dvořané byli velmi bohatí, vlastnili luxusní předměty a přepychové hrobky.

Život většiny obyvatel se ovšem příliš neměnil, kromě oděvu a náboženských změn. Lýsimachos se stal v roce 285 př. n. l. králem Makedonie, stále hodlal ovládnout co nejvíce zemí z Alexandrova dědictví. Jenže život mu otrávila jeho mladá prohnaná žena, které nedokázal nic odepřít. Arsinoé intrigovala tak obratně, že Lýsimachos dal zabít vlastního syna (kvůli domnělé zradě), jeho přátele a důležité osoby království. Města v Malé Asii se proti němu vzbouřila, mnozí přátele ho opustili. Bitvu u Kúrúpedia v Lýdii (nedaleko Sard) proti Seleukovi v roce 281 př. n. l. prohrál. Jeho tělo bylo nalezeno až po několika dnech, střežil ho před zvířaty věrný pes. Syn vzešlý z thrácké konkubíny Alexandr ho poté pohřbil nedaleko Lýsimacheie v hrobce mezi Paktyí a Kardií. Původní hrobka, kterou si Lýsimachos stavěl v Belevi poblíž Efesu, byla už v rukou Seleukovců, stejně jako většina Malé Asie.

Smrtí Lýsimacha se odehrála zásadní změna pro celý region, neboť zemřel velmi schopný král, jeho dynastie byla zničena. Nemohlo tak vzniknout království (jež by sjednotilo thrácké kmeny, království a řecká pobřežní města egejská i černomořská), které by pomohlo odrazit útok Keltů⁵²⁹ proti celé

⁵²⁹ Rovněž by takto vzniklé království mohlo zabránit pozdějším migračním vlnám z Východu.

oblasti. Tento nový dynastický celek by bránil region lépe než jednotlivá thrácká království. Nástupce Lýsimacha Ptolemaios Keraunos totiž hanebně selhal, když se keltská migrační vlna přiblížila. Lépe si nevedlo ani království Odrýsů a Getů.

Odrýsům vládl od roku 300 př. n. l. do roku 280 př. n. l. Kotys II., byl pravděpodobně podřízen Ptolemaiovcům, kteří si přivlastnili část Lýsimachova thráckého území. Po něm nastoupil syn Raizdos (280-270 př. n. l.), avšak ani on, ani král Getů Dromichaités (300-280 př. n. l.) nedokázali zabránit keltské invazi na svá území. Dromichaités pravděpodobně padl v roce 280 př. n. l., když jeho vojsko porazili Keltové. Dromichaités byl úspěšný král, jeho metropole Helis⁵³⁰ (založená roku 335 př. n. l.) měla impresivní opevnění i stavby.

Zvládl odrazit útoky Lýsimacha (vzal si jednu z jeho dcer) a rozšířil své území. Byl pohřben v přepychové hrobce ve Švestari (severovýchodně 42 km od bulharské města Razgrad). Dalšími známými králi Getů jsou Zalmodeigikos z poloviny 3. stol. př. n. l., kolem roku 200 př. n. l. Rhemaxos (ovládal oblast severního Dunaje), který chránil řecké obce v Dobrudže proti thráckému králi jménem Zoltés (král jižní Thrákie okolo pohoří Haimos). Ve 3. stol. př. n. l. se dostala na východ od dunajské Deltý směsice Keltů a Germánů, časem převládly východogermánské elementy, nazývající se Bastarnové. Založili si panství na sever od města Tyras, podnikali nájezdy na své jižní sousedy.

V roce 279 př. n. l. byli Triballové poraženi, museli opustit svá sídla a vydat se na východ, keltský náčelník Kerethrius vedl vojsko o 15 000 pěšácích

⁵³⁰ Město mělo kryté věže, platformy pro katapulty, mělo rozlohu 10 ha, hradby měly obvod 1,4 km, šířku 3,6 m, vybudovány byly z vápencových kamenů různé velikosti, spojeny jílem, který byl později vypálen pro posílení hradeb. Výška zdi činila 7-7,2 m. výstavba probíhala ve třech fázích, hradby obvodové v letech 315-310, vnitřní hradby na konci 4. nebo počátkem 3. stol., posílení zdi a konstrukce vnitřní zdi v letech 280-270. Jelikož město stálo na ostrohu s úzkým přístupem, mělo jen málo věží ve zdech, mezery mezi nimi byly 80 m. Město obývalo asi 6000-4000 obyvatel. Město zničilo v roce 250 zemětřesení, už nebylo nikdy obnoveno. (Ch. Webber, *The Gods of Battle*, Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire 2011, s. 150-2)

a 3000 jezdcích. Další Keltové dorazili až k řeckým městům na pobřeží, nikdo jim nebyl schopen odolat. Thrácká šlechta prchala do řeckých měst, zatímco obyčejní obyvatelé do hor. Seuthopole byla vypálena. Keltové si založili v roce 278 př. n. l. své vlastní město Tylis nedaleko Byzantia a vybírali od okolních měst výkupné. Jejich království se udrželo až do roku 214/3 př. n. l.,⁵³¹ kdy ho vyvrátili Thrákové.⁵³² Neoslabilo je ani porážka nedaleko Lýsimacheie v roce 277 př. n. l. od Antigona Gonáta. Zlatý věk Thráků skončil s keltskou invazí, neboť Keltové byli natolik silní, že se nikdo nepokusil jejich království okolo Tylis napadnout a zničit, ačkoliv by to helénistickým králům přineslo v případě úspěchu nejen prestiž, ale i obrovskou vlnu vděčnosti řeckých měst, která by na darech a financích nešetřila.

Další král Odrýsů Kotys III. byl pravděpodobně panovníkem pouze jménem. Antiochos II. (261-246 př. n. l.) poté ovládl nakrátko dolní tok Hebru, Thrácký Chersonésos. Obléhal město Kypsela v roce 254 př. n. l. Později se Thráky pokusil podmanit makedonský král Filip V.⁵³³ (221-179 př. n. l.). Thrákie byla definitivně dobyta Římany až v roce 42 n. l., ale již od 2. stol. př. n. l. byli mnozí thráckí králové římskými klienty. Evropská část Thráků tak byla sice od invaze Keltů v úpadku, ale asijská část naopak dovedla prosperovat.

Samotné jméno Bithýnie pocházelo od názvu řeky Bithya. První vládce se jmenoval Bithys, syn Dia a Thráke. Bithýnové osídlili území už na konci doby bronzové, přišli z Evropy (oblasti kmene Thynů). V 6. stol. př. n. l. bylo jejich území podřízeno Perské říši, v roce 435 př. n. l. však byli víceméně nezávislí.⁵³⁴

⁵³¹ Bulharský archeolog Nikola Theodossiev v kapitole *Celtic Settlement in North-Western Thrace during the Late Fourth and Third Centuries BC: Some Historical and Archaeological Notes*, zastává datum zničení rok 213 př. n. l., práce je součástí knihy Kol. autorů, *Celts on the Margin: Studies in European Cultural Interaction VII c BC – I c AD: Essays in Honor of Zenon Woźniak*. Kraków 2004: Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of the Sciences

⁵³² Ch. Webber, *The Gods of Battle*, Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire 2011, s. 15

⁵³³ Dobyhl hlavní město Maedů lamforynos v roce 207 př. n. l., v roce 202 př. n. l. dobyl Lýsimacheiu (J. Bouzek, *Thrákové*, Panorama 1990, s. 145)

⁵³⁴ Ch. Webber, *The Gods of Battle*, Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire 2011, s. 184

Ke konci 5. století začal sjednocovat Bithýnii Doedalsus, zakladatel dynastie.⁵³⁵ Po něm nastoupil Boteirás. Jeho syn Bas (*397, vláda 376 – 326 př. n. l.) byl skutečně nezávislý, prohrál s ním Alexandrův velitel Kalás. Na počátku 3. stol. př. n. l. se Zipoités I. (*354, vláda 326-278 př. n. l.) v roce 297 př. n. l. prohlásil králem.

Bithýnie byla stabilizovaným helénizovaným královstvím, které dovedlo vždy ubránit svoji nezávislost a hranice, porazilo Alexandrovy diadochy a zaniklo až v roce 74 př. n. l., kdy ho odkázal Nikomédes IV. Římu. Království mělo několik nově založených měst jako Zipoétium, Nikomédia (založena roku 264 př. n. l.), Níkaia (založena Lýsimachem roku 301 př. n. l.), Ziela či Prúsa (186 př. n. l.). Celé království mělo rozlohu 47 000 km², mělo úrodnou půdu i lesy, přístup k moři a tím pádem i k rybolovu.⁵³⁶ Ve velkém byl provozován i chov dobytka. Ve městech žili společně Řekové i Bithýnové, králové sbírali cenná umělecká díla. Bithýnií se zabývali různí historikové. Asklepiadés z Myrley napsal deset knih zvaných *Bithyniaka*, Démosthenes z Bithýnie dějiny místních králů. Arriános napsal rovněž deset knih *Bithyniaka*, líčí dějiny země až do smrti Nikoméda III. (rok 94 př. n. l.).⁵³⁷

Význam evropských Thráků tkvěl především v jejich kontaktech s Řeky a Makedonci, ti od nich přejali četná vylepšení pro svoje vojenské umění.⁵³⁸ Samotní Thrákové přejali řecké kulturní prvky, jejich umění je jedinečným dokladem syntézy řeckých technik a thráckých motivů, díky nimž máme zachovány nejen estetické hodnoty, ale umění je rovněž historickým pramenem svědčícím o tehdejšímu stavu thrácké společnosti a kultury. Motivy jednak propagují legitimitu moci vládce, jsou přítomny i prvky apotropaické magie,

⁵³⁵ Ch. Webber, *The Gods of Battle*, Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire 2011, s. 185

⁵³⁶ Ch. Webber, *The Gods of Battle*, Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire 2011, s. 187

⁵³⁷ J. Bouzek, *Thrákové*, Panorama 1990, s. 164

⁵³⁸ Části vojenské výzbroje, výstroje, taktiku lehké pěchoty, šikování a způsob boje jezdeckva.

kteřá pomůže svému vlastníkovi, jeho koni a armádě porazit nepřátele. Stejným způsobem jsou zdobeny předměty královny družiny i kmenové aristokracie. Mytická zobrazení nám dávají podklady o thráckých mýtech, náboženství, thrácké umění je důkazem syntézy několika kulturních vlivů⁵³⁹ (Řeků, Skythů), ale především zůstává svébytným projevem jejich kultury.

Nyní se budu primárně zabývat pouze severní částí Černomoří, především Skythy, krátce historií Bosporského království, řeckých měst, nemám zde prostor pro podrobnou chronologii a vykreslení všech aktérů historických procesů. Proto budu postupovat jen k vybraným událostem a osobám, pohybovat se skoky v čase. Jde mi o vykreslení panoramatu oblasti a objasnění klíčových i méně známých událostí.

Oblast starověkého Černomoří byla oproti Helladě velmi bohatá a tudíž hospodářsky soběstačná. Severní oblast Černého moře je důležitá pro Řecko, obilné dodávky plynuly z oblasti dnešní Ukrajiny, Moldávie, krymských plání a říčních delt, populace řeckých měst byly navíc živý především z ryb - jeseteří, sledi a tuňáci se odtud dováželi nasolení. K dostání zde byl ve velkém i med, včelí vosk, kožešiny, otroci a žoldnéři.⁵⁴⁰ Z vnitrozemí se dováželo stavební dřevo, kovy, železná ruda se dolovala v přímořských oblastech nebo se po řekách či moři dovážela z Transylvánie. A toto bohatství proudilo do světa Středomoří za víno, olivový olej, keramiku, věci denní potřeby, zbraně, léčiva a luxusní zboží.

Oblast Severního Černomoří měla rovněž slušný populační i vojenský potenciál. Řešila ale také mnohé závažné problémy, soužití s mnoha etniky, vpády různých nomádů nebo polousedlých populací. V rámci historického vývoje bylo i Černomoří oblastí, kam helénismus dorazil podstatně dříve. Řekové zde zakládali svá města již v 7. a 6. stol. př. n. l., oblast však ovládali

⁵³⁹ Rovněž také perských vlivů, více viz Kol. autorů, *ACHAEMENID IMPACT IN THE BLACK SEA, COMMUNICATION OF POWERS*, Aarhus University Press 2010

⁵⁴⁰ Skythští lukostřelci byli vítaným příspěvkem do policejních sil Athén, nebo jako součást osádky triér. Skythové sloužili nejen jako pěšáci v Athénách, ale také jako součást jízdního vojska (300 jezdců, kteří sloužili jako ostraha dlouhých zdí Athén) již za dob Perikleia (řídil Athény v letech 461-429 př. n. l.)

od této době místo Kimmeriů Skythové, kteří vyhnali předchozí obyvatele (dnešního Krymu a Ukrajiny) koncem 8. stol. př. n. l. Oblast obývali polousedlé i kočovné kmeny Skythů, které se neúspěšně pokoušela ke konci 6. stol. př. n. l. podřídit perská říše. Mnohá domácí etnika žijící v severní oblasti Černomoří a vykonávající zemědělskou činnost byla Skythům podřízena.

Skythové neměli zpočátku větší osídlení nebo města, avšak různé místní populace pro ně obdělávaly půdu a oni z ní vybírali daň, často i od řeckých měst. Skythové neměli ve vlastním slova smyslu města, ale měli různá zimoviště, obchodní a "servisní" centra, kde zařizovali vše potřebné. Měli rovněž svoje posvátná místa, o čemž svědčí např. nález místa Bělskoje⁵⁴¹ na toku řeky Vorskly a jejích dvou přítocích, ještě než samotná řeka proudí do Donu. Jeho opevnění pochází z 6. stol. př. n. l., měřilo 36 km, zabíralo 4000 ha a 20 % nalezené keramiky byl řecký import.⁵⁴² Místo sloužilo jako shromaždiště (i v létě), obchodní centrum a zimoviště pro Skythy. Mohly zde být postaveny tisíce jurt. Poblíž je i nekropole s 2000 mohylovými hroby.⁵⁴³

Skythové měli svoje království na několika místech, jednak ve stepích v regionu Dobrudža, okolo toku Dněpru a v Tauruském Chersonésu (dnešní Krym). Nejmocnějším králem byl Oktamasadés (460/440 – 390/380 př. n. l.), současně vládl i Orikos ve druhé polovině 5. stol. př. n. l. Významnou událostí bylo vytvoření Bosporského království na Bosporu Kimmerském (Tauruský Chersonésos ve starověku, dnešní Krym) a na pobřeží Azovského moře (tehdy Maiótské jezero). Království vzniklo roku 480 př. n. l. sjednocením do té doby samostatných severních černomořských kolonií a řeckých městských států rodem Archeanaktovců, který mu vládl až do roku 438 př. n. l., kdy se zmocnil vlády helenizovaný Thrák Spartokos. Ten založil vlastní dynastii Spartokovců (438-110 př. n. l.), hlavní město království bylo Pantikapaion.

⁵⁴¹ Jde možná o Hérododem popisované město Budínů Gelónos. Stále zde probíhají archeologické práce.

⁵⁴² Kol. autorů, *Scythians and Greeks*, University Of Exeter Press 2005, s. 36

⁵⁴³ Kol. autorů, *Scythians and Greeks*, University Of Exeter Press 2005, s. 37

Po Spartokovi I. nastoupil v roce 433 př. n. l. jeho syn Satyros I. (433-389 př. n. l.), který těžil z potíží Athén v peloponnéské válce. V roce 404 př. n. l. po prohře u Aigospotomai získal Satyros přístavy a pozice patřící dříve Athénám, získal silou město Theodosie (byl obchodním konkurentem, neboť měl nezamrzající přístav a blízký přístup k obilným polím na východě Tauru) navzdory odporu úhlavního nepřítele - Hérakléie Pontské. Později byl prohlášen i králem tří domorodých kmenů Sindů na Tamaňském poloostrově. Obnovil však později s Athéňany spojeneckou smlouvu a obchodní výhody v roce 394 př. n. l. V letech 392-389 př. n. l. se však neopatrně zapletl do sporů v království domácích obyvatel – Sindů. Jejich svrženého krále Hekatáia uvedl zpět na trůn s podmínkou, že si vezme jeho dceru za manželku a zabije svoji dosavadní ženu Tigrató.

Hekatáios však svoji ženu nechtěl zabít, jelikož ji měl rád, dal ji proto jen uvěznit. Tigrató ovšem uprchla ke kmeni Ixomatů, kde vládl dříve její otec, ten sice už zemřel, pojala ovšem za manžela současného vládce. Poté získala na svoji stranu i další bojovné kmeny v okolí Maiótského jezera, zpusťovala království Sindů i samotného Satyra. Ten se neúspěšně pokoušel intrikovat, aby Tigrató odstranil. Zahynul přitom i jeho bratr Métrodóros. Tigrató zahájila znovu nelítostnou válku, Satyros se zhroutil a zemřel.

Vladařskou moc převzal jeho druhý syn Gorgippos, který se ke královně dostavil s bohatými dary, a tak dosáhl ukončení válečného stavu. O těchto událostech máme znalost díky Polyainovi.⁵⁴⁴ Jiní historikové Gorgippa nezmiňují, ale jako historická postava je doložen v textu: „*Komosaryé, dcera Gorgippova a žena Pairisadova, zaslíbený dar věnovala mocnému božskému Sanergovi a Astaře za Pairisada, archonta Bosporu i Theodosie, krále Sindů, všech Maitů, Thateů.*“⁵⁴⁵ Nápis byl nalezen v 19. století, je v petrohradské Ermitáži. Opusťme však na moment svět Bosporského království a vraťme se k životu Skythů.

⁵⁴⁴ (8, 55)

⁵⁴⁵ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 109/10

Toto etnikům dovedlo vyrábět nádherné šperky a ozdoby i nádobí ze zlata, již od 6. stol. př. n. l. dovedli mistrně zpracovávat železo, znali postupy pro výrobu železa, ocele s nízkým obsahem strusky, s vysokým i nízkým obsahem uhlíku, kováři znali cementaci, což mělo příznivý vliv na účinnost zbraní.⁵⁴⁶ Dovedli vyrábět slitinu elektron, která byla často používaná na ozdoby nebo pouzdra zbraní. Skythská centra, kde byly rozsáhlé slévárny a dílny, existovala už od přelomu 6. a 5. stol. př. n. l. Např. hradiště Kamenskoje bylo sídliště hutníků a obchodní centrum.⁵⁴⁷ V této době podnikali také Skythové nájezdy do střední i východní Evropy. Jejich stopy se našly i na západ od řeky Moravy nebo Lužice.

Celý řetěz hradišť ve střední a východní Evropě zničili Skytové při nájezdech. Doklady máme ze západního Slovenska i Moravy - hradiště Molpír u Smolenic, hradiště u Dolného Kubína, Moravská brána, vrch Kotouč u Štramberka, byly zde nalezeny trojboké šipky. Všechna tato hradiště asi byla zničena Skyty, také sever Slezska, Kujawy, Kamienec u Toruně a Kruswica na ostrově Gople. Vodní toky překonávali Skytové na kožených vacích naplněných senem. Zničili i hradiště v dolním Slezsku a Strzegow u Niemca.⁵⁴⁸ Co propůjčovalo Skythům takovou sílu a mobilitu na daleké cesty, jak dovedli porážet své soupeře?

Úspěchy Skythů při nájezdech (které pokračovaly do Evropy i ve 4. stol. př. n. l.) byly záležitostí jejich životního stylu. Toto etnikum cestovalo v 6-4 kolových vozech tažených třemi páry bezrohého skotu. Doprovázela je stáda ovcí, koní, menší skupiny bravu a skotu. Pohybovali se od pastviny k pastvině a měli neustále zásoby jídla po ruce díky svému zvířectvu, dokud stačila i pastva. Navíc na svém území chovali i prasata a kozy, měli dostatek potravin včetně

⁵⁴⁶ A. P. Smirnov, *Skythové*, Panorama 1980, s. 124/5

⁵⁴⁷ A. P. Smirnov, *Skythové*, Panorama 1980, s. 125

⁵⁴⁸ A. P. Smirnov, *Skythové*, Panorama 1980, s. 182

obilovin od usedlého obyvatelstva.⁵⁴⁹ Směrem na východ od ukrajinských stepí byly kmeny Sarmatů, které se Skythům do jisté míry podobaly životním stylem.

Byli rovněž kočovníci, dávali však přednost boji zblízka před lukostřelbou. Používali i luky, ale ty měly podstatně kratší dostřel než skythské, jejich oblíbenou zbraní byl *kontos* (bidlo), obouruční kopí, které mohlo měřit 4 metry i více, rovněž používali dlouhé meče, které naopak byly u Skythů jen výjimečné (a dost možná pouze pro ceremoniální účely). Jejich elitní bojovníci stejně jako Skythové obrňovali své nejen sebe, ale i své koně.

Byť u nich možná bojovaly běžně i ženy, což šokovalo nejen jejich sousedy, ale především Řeky, Sarmaté žili v mírových vztazích celá staletí, se Skythy válčili až mnohem později. Říše Sarmatů začínala od severního konce Dněpru, Dněstru a Donu, sarmatské mohyly zasahují až do lesostepi. Sarmaté pronikají za řeku Don až ve 4. stol. př. n. l., ostatně Hippokratés (460-377 př. n. l.) je umístil do oblasti Maiótského jezera. Skythové nejprve na přelomu 5./4. stol. př. n. l. před výpravami na západ ovládli několik stepních a lesostepních oblastí mezi Dněprem a Kyjevem.⁵⁵⁰ Skythská infiltrace sahala až do jižního Polesí, z tohoto regionu jsou známy mnohé hrobky i pohřby otroků, hlavně ze 4. stol. v oblasti středního Donu.⁵⁵¹

Teprve poté Skythové ve 4. stol. př. n. l. pronikají hluboko do střední Evropy. Památky po nich najdeme v Maďarsku (okres Lubsko) a rovněž na Slovensku. Typické jsou především jejich trojboké hroty šípů, které rychle přejímaly i ostatní kmeny. Skythové bojovali v drtivé většině jako jezdecká armáda, jen ti nejchudší sloužili jako pěší lučištníci nebo oštěpaři a lehkooděnci.

Většina sloužila jako lehká či těžká jízda. Skythská vojska byla velmi disciplinovaná, schopna měnit různé formace a reagovat na změny v průběhu

⁵⁴⁹ Strabón (I, 2, 27) píše, že skytští kočovníci dávají svoji půdu v držení obdělávat tomu, kdo chce, spokojí se s velmi umírněnou částkou pouze na krytí svých potřeb, válčí kvůli penězům s těmi, kdo jim neplatí. (A. P. Smirnov, *Skythové*, Panorama 1980, s. 109)

⁵⁵⁰ A. P. Smirnov, *Skythové*, Panorama 1980, s. 98

⁵⁵¹ A. P. Smirnov, *Skythové*, Panorama 1980, s. 99

bitvy. Nejvíce smrtící zbraní byl jejich malý reflexní luk, který mohl mít dostřel až 600 metrů. Po úvodní salvě šípů a oštěpů však nastupovali k boji zblízka, jejich jezdecko v klínovitých formacích bylo schopno prorazit řady nepřítele. Daleké cesty a mnohé úspěchy skythských výprav svádějí k jisté paralele s Mongoly v tom, že jejich armáda byla vysoce mobilní, rychlejší, mnohdy lépe vyzbrojená než protivníková, takticky i strategicky vyspělejší, a především se asi nejednalo o bezhlavé nájezdy, ale o plánované akce s pečlivým průzkumem.

Obchodní styky neměli Skythové pouze s jižní a východní Asií (dokonce i s Čínou), ve svých cestách se dostali až do Francie, kde navázali styky s Keltů.⁵⁵² Jejich výrobky se našly i na území bývalého Československa a Polska. Po 4. stol. př. n. l. však jejich výpravy do Evropy ustaly. Lze říci, že 6. - 4. stol. př. n. l. bylo pro Skythy zlatým věkem, kdy nenašli svého přemohitele.

Skythům do jisté míry podléhalo i město Olbia (jedno z největších řeckých center, které mělo rozsáhlé pozemky pro 10 000 rodin). Olbia založila několik osad na toku dolního Dněpru, měla čilé obchodní kontakty se Skythy a jejich centry, která se nacházela po obou březích Dněpru. Většina z nich vznikla mezi lety 400-300 př. n. l.⁵⁵³ Olbijské posty s kamennými hradbami byly celkem tři v jižní oblasti, dále na sever už byly skytské osady opevněné příkopy a palisádami. Ve zmíněném období se tedy část skytské populace začala usazovat pravděpodobně následkem toho, že ne každé rodině se dařilo v chovu dobytka a musela se přeorientovat na jinou činnost než pastevectví, případně nastal populační přírůstek, a tak bylo třeba uživit více obyvatel.

V těchto osadách byla výroba keramiky, šperků a železa, nenašly se však žádné zděné nebo cihlové stavby, vše bylo dřevěné. Místní zemědělci pěstovali především ječmen a pšenici. V oblasti Dněpru se hojně pěstoval dobytek. Ovce a kozy tvořily 40 %, dobytek 28-26 %, koně přibližně 15 %,

⁵⁵² Migrační vlny Skythů a Keltů na sebe narazily ve střední Evropě, ve Francii v regionu Côte-d'Or se našly skytské předměty, mohylový hrob kněžky, šperky částečně z jantaru. (A. P. Smirnov, *Skythové*, Panorama 1980, s. 101)

⁵⁵³ Kol. autorů, *Scythians and Greeks*, University Of Exeter Press 2005, s. 132

prasata 5-9 % a psi 10-15 %.⁵⁵⁴ Jedním ze vzácných a jedinečných nálezů je kost kočky domácí v osadě Bělozerkoje⁵⁵⁵ (což někteří vykládají jako prvek spíše řecké než skythské kultury, ale chovat kočky kvůli ochraně obilnin dává smysl bez ohledu na kulturu). Divoká zvířata tvoří jen 6 % kosterních nálezů, v hojném množství se vyskytují zbytky kostí různých ryb. To je tedy sumarizace nálezů v jižní oblasti Dněpru.

Na severu vypadala zemědělská činnost poněkud jinak - dobytek tvořil 60 %, koně 23-29 %, ovce a kozy 3-14 %, psi 3 %.⁵⁵⁶ Olbia měla v těchto oblastech zřejmě rozsáhlé obchodní kontakty, neboť se v osídleních našlo mnoho jejich mincí, rovněž řecká keramika je přítomna, amfory z Thasu, Chiu, dále z Chersonésu, Sinópy, z Knidu, Kóu i Rhodu. Část keramiky pochází i z Athén, vyskytuje se nejen v druhé polovině 4. stol. př. n. l., ale i v první polovině 3. stol. Z uvedených příkladů vidíme, že Skythové měli jak silnou hospodářskou soběstačnost, tak i značně velkou vojenskou sílu. To však nebránilo řeckým městům, aby se dobře etablovala v oblasti.

Např. město Theodosia, tradiční spojenec Hérakleie Pontské, Chersonésu, mělo zemědělskou plochu 300-400 ha přímo za hradbami, na pláni bylo 14 neopevněných osad z 5. stol. př. n. l.⁵⁵⁷ Neznáme bohužel identitu těchto obyvatel, ale osídlení vykazuje především skythské prvky, byť jsou zde rovněž nápadné znaky helénizace. Pravděpodobně šlo o domácí obyvatelstvo, stejným způsobem využívalo domácí obyvatele i město Olbia, Hérakleia Pontská nebo Chersonésos, kmen Taurů. Theodosia (dnešní Feodosija) byla zaměřena na produkci obilnin. Tato tři města (Theodosia, Chersonésos, Hérakleia Pontská) byla často ve válce s Bosporským královstvím.

V roce 389 př. n. l. přišel na trůn Leukón I. (389-349 př. n. l.), stal se *archontem* na Bosporu i později v Theodosii. Jeho říše sahala od Kavkazu až k

⁵⁵⁴ Kol. autorů, *Scythians and Greeks*, University Of Exeter Press 2005, s. 140

⁵⁵⁵ *Ibidem*, s. 140

⁵⁵⁶ *Ibidem*, s. 140

⁵⁵⁷ Kol. autorů, *Scythians and Greeks*, University Of Exeter Press 2005, s. 148

ústí řeky Tanais (Don). Zásoboval řecký svět obilím, razil mince ze zlata, jeho hlavní město Pantikapaion bylo důkladně opevněno a na mincích je jeho jméno, zlato pocházelo z uralských a sibiřských dolů. Stal se vládcem Sindů, Toretů, Dandariů a Psésů. Byl strategickým partnerem Athén, stal se jejich čestným občanem v letech 355/4 př. n. l. a on ani jeho synové nemuseli platit daně a cla. Leukón tato práva poskytl i Athéňanům.

Získal si spojení města Olbia ve válce proti své obchodní konkurenci (města Chersonésos a Hérakleia Pontská), konflikt probíhal asi v roce 380 př. n. l. Jelikož Olbia expandovala severozápadním směrem, Chersonésos se musel bránit a nemohl už dále útočit proti Leukónovi, ten se proto mohl zaměřit na expanzi východním směrem od Kerčské úžiny. Jeho ovládnutí Theodosie ovšem nebylo snadné, vyžádalo si řadu vojenských kampaní. Město ovládl, až v roce 375 př. n. l.⁵⁵⁸ Kromě toho se rozhodl ochránit Taurský Chersonésos před Skythy rozsáhlým příkopem a opevněním napříč šíjí. Teprve po zajištění obrany hranic mohl Leukón expandovat, dobýt království Sindů a jiná etnika žijící poblíž Maiótského jezera.

Chersonésos byl dočasně v defenzivě, ale rozšířil svůj stávající přístav a připojil území na západě Kimmerijského Bosporu, město přijalo poražené demokraty z města Hérakleia Pontská. Mělo vlastní produkci keramiky, která vykazovala domácí vlivy, mohly ji vyrábět místní domorodé ženy, které zde žily, nebo možná manželky obyvatel města. Příliv obyvatelstva si vyžadoval další půdu, proto dobyl další území na západě. Byl obsazen celý západní výběžek poloostrova, kde byla malá, silně opevněná řecká osada. Na nově získané půdě se možná kromě obilovin pěstovala i réva. Tyto akce v letech 400-375 př. n. l. šly proti zájmům Olbie a tamního města Kerkinítis.

Chersonésos a Olbia se utkaly ve válce o vliv nad severozápadní částí Krymu cca v roce 350 př. n. l.⁵⁵⁹ Chersonésos vyhrál a podřídil si město Kerkinítis, ačkoliv si přestavělo hradby podle nejnovějších principů. Na památku tohoto vítězství (které se obešlo bez jakékoliv destrukce města, Chersonésos

⁵⁵⁸ Kol. autorů, *Scythians and Greeks*, University Of Exeter Press 2005, s. 148

⁵⁵⁹ Kol. autorů, *Scythians and Greeks*, University Of Exeter Press 2005, s. 150

pravděpodobně poplenil jeho půdu a blokoval ho, dokud se nebylo ochotno vzdát a zařadit se jako spojenec) byly vydány v Chersonésu speciální mince zobrazující kvadrigu a bojovníka.⁵⁶⁰ Chersonésos dosáhl maximální územní expanze, ovládl i Kalos Limen a jeho okolí. Rozděлил západní část Krymské poloostrova do dvou dílů, dominantním artiklem se stala vinná réva. Město zažívalo svůj vrchol, který trval, až do roku cca 260 př. n. l.⁵⁶¹ Taková byla situace na západní části Krymu. Na východní části byly mnohé statky a usedlosti zámožných městských obyvatel opevněny, dále zde existovaly jednodušší domy a farmy domácích obyvatel.

Na samotném Krymu žilo přibližně 30 000-35 000 Skythů, kteří se zabývali převážně zemědělstvím, mnohem méně pak pastevectvím. V přilehlých stepích za poloostrovem žilo podle odhadů na 320 000 Skythů, tedy dostatečná síla,⁵⁶² aby byla schopná smést veškerá řecká města v oblasti.⁵⁶³

Je proto do jisté míry záhadou, jak se dařilo bosporským králům a řeckým městům nejen přežít, ale i bohatnout, protože drtivá většina obilovin se pěstovala mimo Krym. Skythové však zřejmě měli intenzivní zájem na obchodní výměně, stejně jako Řekové, kteří tak vydělávali na skythském zprostředkování obchodu s místními obyvateli nebo je do jisté míry sami ovládali silou, případně od nich vybírali tribut.

Tímto způsobem pravděpodobně bohatl Leukón I. a jeho království, který vyvážel obilí nejen do Athén, ale i do Arkádie nebo na ostrovy v Egejském moři (Lesbos). Jeho aktivita však nebyla trnem v oku pouze některým řeckým městům v oblasti, ale znepokojovala i generála Memnóna (jeden ze satrapů, vojenských poradců v Malé Asii, který sloužil Perské říši). Ten se podle

⁵⁶⁰ Kol. autorů, *Scythians and Greeks*, University Of Exeter Press 2005, s. 152

⁵⁶¹ Ibidem, s. 152

⁵⁶² Celkem tak mohli černomořští Skythové posbírat vojsko o síle 60 000 – 90 000 mužů, nemluvě o možnosti povolát si na pomoc asijské příbuzné, skythské kmeny žili až u hranic Mongolska, pohoří Altaj a v oblasti západní Sibíře.

⁵⁶³ Kol. autorů, *Scythians and Greeks*, University Of Exeter Press 2005, s. 163

Polyaina pokoušel zjistit sílu bosporského vojska.⁵⁶⁴ Perská říše byla pravděpodobně znepokojená možností další vzpoury v Malé Asii a možné pomoci, nebo přinejmenším zásobováním povstalců z Bosporského království. Ke konci života vládl Leukón společně se svými třemi syny, Spartokem, Pairisadem a Apollóniem. Všichni obdrželi v roce 347/346 př. n. l. od Athén stejné výhody jako jejich otec, i oni je městu nadále poskytovali.⁵⁶⁵ Nesmíme zapomínat, že Athény ročně dovážely 400 000 medimnů obilí (tedy 28 880 000 litrů obilí, tj. 63 000 tun, větší část pocházela právě z Černomoří).

Leukón I. byl nesmírně mocný vládce v řeckém světě, jeho říše se mohla rovnat s tím, co vytvořil na západě sicilský vládce Dionýsios I., království bylo hospodářky soběstačné a dostatečně vojensky silné ubránit svépomocí svoje hranice. Jeho synové převzali stabilizovanou říši.

Spartokos II. vládl v letech 349-344 př. n. l. Bospororu, kdežto Pairisadés I. vládl (349-310 př. n. l.) v Theodosii, byl králem Sindů, Maitů a Thateů a rozšířil území království až na sever za řeku Kubáň. Než podrobněji rozeberu Spartokovy osudy, vraťme se zpět k historii Skythů. Bohužel máme nedostatek informací o skythských vládcích, ve 4. století jsou tři anonymní králové. Nejznámějšími panovníky jsou král Atheás (400-339 př. n. l.), koncem století také Agaros (309-300 př. n. l.), který je zmíněn v roce 309 př. n. l., kdy k němu uprchl mladičkový Pairisadés (syn Satyra II.) před svým strýcem Eumélem.⁵⁶⁶

Nejvýznamnějším králem byl samozřejmě Atheás (*429 př. n. l.), který ovládal značně velké území rozkládající od Dunaje až do okrajů Maiótských bažin (dnešní Azovské moře) a k ústí řeky Tanais (dnešní Don). Jeho hlavní město umisťují ruští archeologové do Kamianky na Dněpru (Zápороžská oblast Ukrajiny). Jeho expanzivní politika nabírala na síle (pravděpodobně i díky zrušení rozdělení skythské společnosti na tři třídy). V roce 358 př. n. l. si podřídil město Istria, v roce 344 př. n. l. porazil kmen Triballů, poté si v roce 343 př. n. l. podřídil další řecké město v regionu, Kallátis. Hrozil dobytím Byzantiu.

⁵⁶⁴ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 110

⁵⁶⁵ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 111

⁵⁶⁶ Kol. autorů, *Scythians and Greeks*, University Of Exeter Press 2005, s. 45

Jeho říše se však dostala do konfliktu s Makedonským královstvím, Filip II. Ateovo vojsko v oblasti Dobrudže porazil, vztyčil u ústí Dunaje sochou Héraklea a domů odtáhl s bohatou kořistí 20 000 žen a klisen.

Atheás v bitvě padl, jeho říše se rozdělila na tři menší státy (Dobrudža, Řekové jej nazývali *Mikrá Skythia*⁵⁶⁷ – Malá Skythie, další království měli Skythové na dolním toku Dněpru a jižního Bugu, kde ovládali místní populace, poslední království bylo Skythie na Krymu s metropolí Skythia Neapolis). Tyto státy neměly ovšem žádnou hospodářskou krizi, dál byly samostatné a svému okolí relativně nebezpečné, avšak Skythové byli sice v celé oblasti jihozápadní oblasti oslabeni, nikoliv však vyřazeni ze hry. Nyní se můžeme vrátit zpět k Bosporskému království, které se stalo i zásluhou Filipa II. regionální mocností bez větší konkurence. Pairisadés I. se dostal do války se Skythy na Krymu v roce 328 př. n. l., tato válka však byla brzy ukončena, protože poškozovala jeho vývoz obilí do Athén. Později v roce 324/3 př. n. l. mu byla v Athénách vztyčena socha, stejně jako jeho synům.

Pairisadés zachránil během obléhání Kallatidy Lýsimachem v roce 310 př. n. l. tisíc politicky exponovaných občanů z města a převezl je do Pantikapaia. Tato rozsáhlá akce se však odehrála díky pomoci athénských námořníků, protože vyrobit a udržovat velké množství válečných lodí je sice těžký, ale ještě zvládnutelný úkol, ovšem vycvičit kvalifikované osádky je mnohem těžší. V roce 347/6 př. n. l. byla uzavřena v Athénách spojenecká smlouva mezi Athénami a Bosporským královstvím. Máme doložený úryvek: *„Poskytnou také námořní mužstvo, o které požádají Spartokos a Pairisadés. Poslové nechť opíší jména členů námořních posádek, které si oni vezmou do svých služeb, pro sekretáře athénské rady. Ti, kteří se dají zapsat do seznamu, nechť ze všech svých sil vykonávají dobro pro Leukónovy syny.“*⁵⁶⁸

Pairisadés byl panovník populární mezi lidmi, jeho vojenské schopnosti měly vysokou úroveň, byť měl do jisté míry štěstí, že válka se Skythy

⁵⁶⁷ Velká Skythie byla podle Hérodota mezi Dunajem a Donem. Skythské kmeny měly široký akční rádius i na východě kromě dnešního jižního Ruska, došly až do dnešního Kazachstánu a Azerbajdžánu, až k pohoří Altaj u Mongolska a Číny.

⁵⁶⁸ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 114

nepropukla naplno. Ti měli totiž na přelomu 4. a 3. stol. př. n. l. mnohem závažnější problém než ambiciózní řecké vládce. V této době asi nastal u Sauromatů větší rozvoj chovu dobytka a koní, dost možná byl pohyb těchto kmenů na západ a severozápad vyvolán i nárůstem populace. Přesto Pairisadés I. odevzdával svým 4 synům (Satyros II., Gorgippos, Prytanis a Eumélos) největší multietnickou, hospodářsky nejsilnější helenizovanou říši, která se mohla srovnávat svým vlivem s Makedonií. Bosporské království stálo na vrcholu za jeho vlády. Strabón⁵⁶⁹ nám zachoval zprávu ještě zajímavější o to, že Pairisadés byl (nejspíše po své smrti) považován lidmi za boha.

Pokud se tak stalo, je to ojedinělý případ zbožnění vládce po jeho smrti (vlastně jediný v bosporském regionu pro helénismus), nastal prakticky spontánně spíše jako výraz uznání občanů měst než centrálními nařízeními a propagandou jak se tomu dělo ve východních helénistických státech. Na trůn za vládce ze svých synů zvolil Satyra II. (310/309 př. n. l.), ten však vládl pouhých 9 měsíců. Jeho bratr Eumélos si totiž přizval na pomoc místní kmeny z okolí Maiótského jezera včetně Sauromatů (kmen Siraků), Satyros II. povolal řecké i thrácké žoldnéře a Skythy. V bitvě u řeky Thatu roku 309 př. n. l. Satyros zvítězil, byl však zraněn na paži během obléhání Eumélova tábora a později večer na zranění zemřel.

Eumélos však neměl vyhráno, protože jeho bratr Prytanis odmítl podíl na vládě, ovládal Pantikapaion, který však opustil. Teprve v roce 309 př. n. l. se Eumélos ujal vlády. Eumélos poté dobyl za pomoci barbarů město Gargaru i řadu jiných míst. Bratra Prytanida, který přitáhl s vojskem, porazil u výběžku Maiótského jezera, ten musel vydat vojsko a vzdát se vlády. V Pantikapaiu se pokusil Prytanis o poslední zvrát, byl však zabit.⁵⁷⁰ Eumélos stihl pobít všechny kandidáty na trůn, smrti unikl pouze syn Satyra II., Pairisadés, kterého vzal pod ochranu král Skythů Agaros.

Nový král byl u občanů metropole silně neoblíben, proto vrátil městu starou ústavu, občanům jejich práva a osvobodil je od poplatků a daní. Získal si

⁵⁶⁹ (VII, 4,4)

⁵⁷⁰ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 115

sympatie i tím, že vyhnancům z Kallatidy poskytl prostředky pro založení města Psoa, nemluvě o přidělu půdy k tomuto účelu.⁵⁷¹ Pontskou oblast zbavil pirátských kmenů Taurů, Achájů a Héniochů, rovněž dobyl některé sousední země. V roce 304 př. n. l. však úspěšný panovník zahynul nešťastnou náhodou - při řízení kvadrigy se mu splašili koně a při pokusu o seskok zemřel. Šlo o velmi mocného a schopného krále, který mohl učinit ze své říše velmoc, pokud by dostal více času. On by možná dovedl zarazit loupeživé nájezdy různých etnik.

Na trůn po něm nastoupil jeho syn Spartokos III. (304-284 př. n. l.), posílil moc vládců Bosporského království tím, že se stal větším autokratem, vystupoval více jako absolutní monarcha než jako vládce jednotlivých měst a kmenů. Athény ho poctily bronzovou sochou na agoře i akropoli a v roce 286 př. n. l. zlatým věncem. Byl rovněž pozván na festival Velkých Dionýsií. To vše za dar pouhých 15 000 medimnů obilí. Navíc byla uzavřena vojenská aliance, že obě strany si v případě útoku pomohou na moři i na zemi. Od tohoto panovníka už začíná určitý mocenský i hospodářský úpadek.

Další vládce Bosporského království je málo známý pro svůj život. Pairisadés II. (284-245 př. n. l.) uprchl kdysi, stejně jako syn Satyra II., před masakrem královské rodiny ke králi Skythů Agarovi. Za jakých okolností získal trůn, nevíme, dost možná že díky skythské vojenské intervenci. Víme, že razil vlastní mince, v roce 254 př. n. l. poslal diplomatické poselstvo do Egypta,⁵⁷² Apollónovi Délskému věnoval misku v roce 250 př. n. l. Zachoval nezávislost své země navzdory pokusům Lýsimacha a stupňujícím se útokům Skythů. Stál stranou mimo mocenská uskupení, hodlal být neutrální. Zanechal po sobě dva syny Leukóna II. (245-210 př. n. l.) a Spartoka IV. (245-240 př. n. l.), nyní však můžeme osudy Bosporského království na dlouho opustit. Je to neodvratné i z toho důvodu, že naše informace na další období jsou téměř řadou bílých míst.

⁵⁷¹ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 116

⁵⁷² Zenón z Kaunu, tajemník ptolemaiovského ministra financí Apollónia, uvádí, že v prosinci navštívili oblasti Fajjúmu.

Tento útvar už stejně ztrácel svoje síly a rozhodující postavení v regionu díky invazím barbarů. Nešlo pouze o vzrůstající tlak nájездů sarmatských kmenů, ačkoliv ti byli asi prvotní příčinou úpadku regionu. Koncem 4. stol. př. n. l. se Skythové ještě úspěšně bránili, sarmatské nájězdy nebyly ještě smrtelným, zatím pouze akutním nebezpečím. Okolo roku 270 př. n. l.⁵⁷³ přicházejí do oblasti Skythie z Evropy smíšené populace Keltů a Germánů, tzv. Bastarnové. Ti sídlili na území mezi východními Karpaty a řekou Dněprem, podnikali nájězdy i na Taurský Chersonésos, nejen na okolní řecká města, z nichž nejbližší bylo Tyras. Na počátku 3. stol. př. n. l. začínají mizet skytské nekropole i honosné hroby.

V celé oblasti Skythie nastává hospodářský útlum. Byl zapříčiněn pravděpodobně nejen nájězdy Sarmatů a Bastarnů, ale také vyčerpáním půdy díky vysychání vodních zdrojů a celkové změně klimatu ekosystému, který už byl přetížen, ne-li vyčerpán, z dosavadního hospodaření. Určitá obnova nastává v evropské části Bosporu a také v oblasti východní Skythie okolo Maiótského jezera v roce 250 př. n. l., ale opětovný (ekonomický a zemědělský) vzestup celé oblasti je již v roce 180 př. n. l. u konce.⁵⁷⁴

Nejen Skythové, ale zejména řecká města se tak ocitla ve velmi složité situaci, zejména koncem 3. stol. př. n. l., kdy musela vyhledávat ochranu u okolních království. Je s podivem, že místní města nezaložila v tak těžkých dobách svůj vlastní vojenský spolek, který by sdružoval města (od nejjihnějšího města Apollónie až po nejvýchodnější město Gorgippia). Tento spolek by reagoval pružněji a účinněji na celou situaci v regionu než různá izolacionistická opatření, jež neměla dlouhodobý dopad a neřešila podstatu problému. Máme různá svědectví díky epigrafickým památkám. První z nich je z druhé poloviny 3. stol. př. n. l. z města Histrie, kterému pomáhal král Getů Zalmodeigikos.

Zní takto: *„Usnesení Rady a Lidu. Za předsednictví Theokritova Pythotelés, syn Archelaův, navrhuje: Jelikož syn Thrasykleův, Prokrytos, syn Ferekleův a Klearchos, syn Aristomachův, vyslání k Zalmodegikovi pro vojáky,*

⁵⁷³ Kol. autorů, *Scythians and Greeks*, University Of Exeter Press 2005, s. 164/5

⁵⁷⁴ Kol. autorů, *Scythians and Greeks*, University Of Exeter Press 2005, s. 166

jeli přes nepřátelské území, odolávali nebezpečenstvím všeho druhu, podali důkaz o mimořádném úsilí a přivedli zpět vojáky, (jichž bylo do počtu více než šedesát) a přesvědčili Zalmodegika, aby vrátil městu poplatky, rada a lid shledaly vhodným, aby oni a jejich potomci byli zapsáni mezi dobrodince obce; aby za odvalu, úsilí prokázané v zájmu lidu byli oni a jejich potomci ověnčeni zlatým věncem při všech divadelních představeních, aby tak i ostatní občané, když vidí, že lid uctívá statečné muže, byli podníceni k službě městu. Hegemonové nechť se postarají, aby toto usnesení bylo vytesáno do dvou kamenů, z nichž jeden bude postaven na agoře před portikem a druhý před oltářem Dia Patrona města.⁵⁷⁵

Dekret se dá interpretovat tak, že getský král bojoval s městem, blokoval ekonomickou činnost⁵⁷⁶ města a zajal jeho vojáky. Avšak nakonec poplatky prominul a vojáky propustil. Pravděpodobně chtěl být městu raději spojencem než soupeřem, protože oběma celkům hrozilo nebezpečí od stejného nepřítele – Bastarnů.

Okolo roku 200 př. n. l. máme další dekret z Histrie, dosvědčující úzké styky Getského království s řeckými městy na pobřeží Černého moře. Zní: *„Rada a lid shledaly vhodným. Za předsednictví Dionýsova, syna Bianorova, Apollónios, syn Kleombrotův navrhl: Jelikož Agathoklés, syn dobrodince obce Antiola, se chová k městu a jeho obyvatelům jako statečný a významný muž, prokázav plně slovem i činem horlivost vůči lidu za všech pro město těžkých okolností, jakož i ve všech úřadech, hodnostech a službách; a jelikož především v době, kdy město bylo zachváčeno nepokoji a Thrákové ve velkém počtu útočili na město i jeho zázemí, kdy obilí bylo skoro zralé, a obyvatelé žili v obavách, byl (Agathoklés) určen za velitele lukostřelců a shromáždív žoldnéře, dokázal uchránit pole a umožnil každému, aby sklídl obilí beze ztrát; a když Thrákové v čele se Zoltem pronikli s velkým vojskem do Skythie⁵⁷⁷ a k řeckým městům, která byla pod ochranou krále Rhemaxe, byv (zase on) vybrán za*

⁵⁷⁵ H. Daicovicu, *Dákové*, Mladá fronta 1973, s. 52

⁵⁷⁶ Getský král vybíral nejspíše poplatky z užívání polností a rybolovu.

⁵⁷⁷ Míneňa je *Mikrá Skythia* - dnešní Dobruďža

posla, vydal se do cizí země, prošel územím mnoha národů, zdolal různá nebezpečí a přemluvil barbary nejen k tomu, aby ušetřili města, ale také, aby... shromážděné před lupiči... kterým velel Zoltés..., aby všechno zachránili... a spolu s nimi pospíchal... aby město zaplatilo pět (talentů?), aby se dohodli s městem ohledně potravy...

Když poté titíž (barbaři) napadli kraj a začali obléhat město Bizonu a plenit krajinu, a naše obilí (i tentokrát) bylo skoro zralé, (agathoklés), byl určen za posla a vydal se k místu, kde leželo vojsko, byv pověřen občany, aby se vykoupil podle možností pole a úrodu; a on přesvědčil Zolta a Thráky, aby za cenu šesti set zlatých nevníkli na území a nepřiblížili se k městu, což umožnilo občanům, že zůstali pány nad veškerým obilím ze všech polí. A opět určen za posla do Thrákie a k tamějšímu vůdci Zoltovi, obnovil úmluvy dohody s nimi

uzavřené; zjistiv, že se shromažďují mnozí lupiči, uvědomil o tom Zolta a podal o tom také zprávu občanům města, když se vrátil domů: takže pole zůstaly bez následků. A později, když Thrákové porušili přísahu a smlouvu a znovu napadli (pozemky města), byv zvolen lidem za vojevůdce s plnou mocí nad územím, shromáždil dobrovolníky z občanů města a z barbarů, kteří našli v městě útočiště, a chránil pole, stáda a obilí, dokud král Rhemaxos nepřepnul k nám.

A když král přeplul na protější břeh, neponechav ze strachu a sebou stráže a poslav pouze hlasatele, aby žádali poplatek, protože krajina byla zachvácená válkou, (Agathoklés) vybrán za posla, vydal se na cestu po vodě a přesvědčil krále Rhemaxe, aby poskytl na ochranu města sto jezdců; a když Thrákové ve velkém počtu ochránce přepadli, ti uprchli na druhý břeh a zanechali město bez ochrany, byl vyslán jako posel ke královu synovi Frad (monovi?) a přesvědčil ho, aby poskytl městu ochranu šest set jezdců, jichž bylo více, než nepřátelského vojska, takže porazili jejich vůdce Zolta a...⁵⁷⁸

Zde nápis končí, a ačkoliv je nekompletní, dává nám představu, v jaké situaci se řecká města nacházela. Neustále jim hrozily útoky Thráků, Getů i Bastarnů, které navíc uváděly v pohyb nejen místní obyvatele, ale i Skythy.

⁵⁷⁸ H. Daicovicu, *Dákové*, Mladá fronta 1973, s. 53/4

Domácí kmeny i Skythové bydleli v řeckých městech v malém množství již od 5. stol. př. n. l. Domorodá čtvrť byla např. v Tanaidě.⁵⁷⁹ Šlo většinou o chudší třídy obyvatel. Tyto procesy míšení kultur se odehrávaly ve větším měřítku především v 3. a 2. stol. př. n. l., kdy z archeologických nálezů osad nebo předmětů denní potřeby vidíme kulturu se smíšenými prvky, která není ani čistě řecká, ale ani “barbarská”.

Smíšená manželství a útěk domorodých obyvatel do hradeb řeckých měst tyto procesy jen posílil a urychlil. Toto obyvatelstvo dostává název *Mixhellénes* (Polořekové), žije jak na venkově, tak v okrajových čtvrtích měst, a především v krajině za městskými hradbami. Hellénové v Černomoří z nich však museli mít přinejmenším rozporuplné pocity, ne-li obavy, a jistou pachut' v ústech při vyslovení jejich jména, neboť byli nespolehlivou složkou *polis* s nepředvídatelným chováním.

V ediktu⁵⁸⁰ o Prótozenových zásluhách o Olbii se dočítáme o chování Mixhellénů za útoku na město toto: *„A dále, protože větší část města byla bez hradeb, totiž podél celého břehu a ta podél starého rybího strhu až k místu, kde stojí héros Sósiás, a protože ti uprchlíci přinášeli zprávy, že Galatové a Skirové uzavřeli mezi sebou válečný spolek a shromáždili velkou sílu a že přijdou tuto zimu, a také říkali, že Thisamatové, Skythové a Saudarti touží po opevněném místě, neboť i oni se bojí surovosti Keltů stejně, a tak když se z těchto důvodů mnozí chovali zbaběle a byli připraveni opustit město a když k tomu současně po okolní zemi přistoupila i jiná mnohá zla, tu se pokazilo všechno zotročené obyvatelstvo i Mixhelléni žijící na pohraničí, jichž nebylo počtem méně než tisíc pět set a kteří v předchozí válce s námi po boku bojovali ve městě, a mnoho cizinců a nemálo i občanů opustilo město, tehdy kvůli tomu všemu shromážděný lid vyzýval na pomoc a nepřehlížet to, že po mnoho let soužená vlast je připravena padnout do nepřátelských rukou; tu, když se nikdo nedával k dispozici ani pro všechno, ani pro část z toho, co žádal lid, Prótozenés oznámil,*

⁵⁷⁹ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 218

⁵⁸⁰ Pocházel patrně z přelomu 3./2. stol. př. n. l.

že on sám postaví obě dvě hradby a že k tomu poskytne všechny prostředky...⁵⁸¹

Skythové tak byli mezi dvěma ohni, vpády Thráků, Getů a Bastarnů do jejich tradičních domén ze západu, z východu pak na ně začali tlačit kmeny Sarmatů. Jedná se o etnikum, které Hérodotos popsal jako Sauromaty žijící za řekou Donem, šlo o potomky Amazonek a Skythů, kteří hovořili jazykem podobným skythštině. Sauromaté byli dlouho relativně chudá kultura podle nálezů z jejich hrobů, měli kontakty s Peršany a Saky (východní část Skythů žijící v rozsáhlé oblasti Jižní Sibíře a Kazachstánu, hranice jejich pohybu končily na hranicích Mongolska). V sarmatských hrobech se v té době nacházejí perské importy, řecké nikoliv.⁵⁸² Taková byla situace do první poloviny 4. stol. př. n. l. V této době si jejich přítomnosti u Maiótského jezera všímá Hippokratés.

Sarmaté obývali území stepi sahající od jižního Donu ke Kavkazu, na východ od pobřežního pruhu obývaného maiótskými kmeny. Ve 4. stol. př. n. l. dochází k rozsáhlým posunům v euroasijské stepi. Jako první ze Sarmatů dorazil do oblasti kmen Siraků, jejichž král Arifarnés se v roce 309 př. n. l. účastnil bitvy u řeky Thatis (přítok řeky Kubáň). V roce 338 př. n. l. si pronikání Sarmatů na území na západ od řeky Donu všímá i řecký autor Pseudo-Skylax.⁵⁸³ Od 3. stol. a zejména od 2. stol. př. n. l. se nacházejí v sarmatských hrobech už i řecké předměty. Sarmaté podnikali nejen nájezdy na jejich území, ale zmocňovali se i nadvlády nad skythskými kmeny.

Pokud zohledníme fakt, že výskyt ozbrojených žen u Sarmatů je o 20 % vyšší než u Skythů, a vezmeme v potaz zmínky Diodóra,⁵⁸⁴ je možné usoudit, že za svoji dominanci nad Skythy vděčili právě zvyku, že bojovaly i ženy. Pohyb

⁵⁸¹ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 219/20

⁵⁸² J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 191

⁵⁸³ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 192

⁵⁸⁴ Diodóros napsal, že Skythii zpustošili vpádem Sarmaté, zemi proměnili v pustinu. Jedna jejich královna vytáhla do země za řekou Tanais, podmanila si všechny kmeny až k Thrákii, po návratu do vlasti s bohatou kořistí postavila velkolepé chrámy bohům. (A. P. Smirnov, *Skythové*, Panorama 1980, s. 104)

kmenů ve stepích Eurasie se zvýšil aktivitou říše Hunů (Hsiung-nu), jejich vládce Mode (209-174 př. n. l.) rozšiřoval svoji říši, obsadil jižní Sibiř a Kazachstán. Íránské kmeny ustoupily na západ a často do Skythie. Kromě Siraků se začínají v oblasti Černomoří nebo jeho blízkosti objevovat další sarmatské kmeny. Alanové obývali od 2. stol. př. n. l. severní část Kazachstánu až ke Kaspickému moři. Jazygové sídlili od 2. stol. př. n. l. mezi Maiótským jezerem a dolním Dněprem, na počátku 2. stol. př. n. l. došli až k dolnímu Dněstru. Byli totiž vytlačeni se svých sídel na severozápad od Maiótského jezera Róxolany, kteří ustupovali před svými východními sousedy Aorsy.

Ke konci 2. stol. př. n. l. už Róxolané ovládali území odpovídající dnešním stepím Ukrajiny. Aorsové byli považováni za nejpočetnější a nejmocnější sarmatský kmen. Žili na teritoriu mezi Maiótským jezerem a Kaspickým mořem, od jeho západního břehu až ke Kavkazu. Čile obchodovali s Indií, Mezopotámií, Arménií a Médií pomocí velbloudích karavan. Později je kronikáři smísí s kmenem Alanů (nebo je považují za pokračovatele Massagetů). V polovině 1. stol. př. n. l. se jejich hranicí stala řeka Tanais (Don). Situace řeckých měst v regionu i Skythů se prudce zhoršovala, už jen ztěžka odolávali vnějším útokům, a tak museli hledat pomoc v zahraničí.

Severní Černomoří bylo spojeno těsnými politickými vazbami s jižním, neboť mnoho mateřských měst kolonií se nacházelo právě na severním pobřeží Malé Asie, nemluvě o ekonomické provázanosti obou regionů. V Malé Asii bylo několik silných království, každé toužilo po regionální dominanci a jejich vládcové dobře věděli, že severní Černomoří je jedna velká obilní sýpka, zásobárna dřeva a jiného zboží, o které nesmí kvůli útokům "barbarů" přijít. Pontský král Farnakés I. (185-155 př. n. l.) začal s expanzí svého království, v roce 183 př. n. l. dobyl řecké město Sinópe, které si zvolil za metropoli.

Rhodský vyslanec si stěžoval na tento čin v Římě. Pohraniční neshody s Kappadokií a Pergamem vyústily až v pontskou válku (182-179 př. n. l.), konflikt nabíral na intenzitě a rozšiřoval se počet zapojených zemí. Eumenés II., král Pergamu získal jako spojence nejen Kappadokii, ale i Paflagonii a Bithýnii. Farnakés naproti tomu získal na pomoc Mithridata, vládce Malé Arménie. Pontský velitel Leokritos postoupil velmi daleko a dobyl město Tios, poté Pergamské síly zahájily ofenzívu, ale Farnakés napadl Kappadokii a jeho generál Leokritos Galatii. Tu však později opustil a kapadocké vojsko se spojilo

s pergamským. Řím se snažil svým prostřednictvím vyjednat mír, což zhatili vyslanci pontského krále. Nyní však měl převahu ve válce Pergamon, a tak Farnakés v roce 179 př. n. l. raději uzavřel mír se všemi stranami, byť musel zaplatit velké reparace Pergamu, Kappadokii a Paflagonii.

Výsledkem a průběhem války byli poškozeni i pontští spojenci. Vládce Malé Arménie musel zaplatit reparace Kappadokii za svůj útok, kterým porušil mírovou smlouvu. Farnakés I. tak musel uzavřít mnoho individuálních mírových smluv. Mezi nimi byl vládce Velké Arménie Artaxiás I., pozornost přitahuje zejména Gatalos, král Sarmatů, černomořská města jako Hérakleia Pontská, Mesémbria, Kyzikos a Chersonésos. Pontská válka (182-179 př. n. l.) tak zasahovala podle zúčastněných stran velkou oblast. Farnakés I. se dostal pravděpodobně nejprve do války s černomořskými městy, možná se tehdy jeho spojenci stali Skythové (jejich království na Tauru).

Později se však spojil s městem Chersonésos a v roce 179 př. n. l. mu poskytl ochranu před nájezdy Skythů tím, že se spojil se sarmatským králem. Podle zlomků chersonéského usnesení Gatalos zaútočil proti Skythům právě na podnět Farnaka. Pontské království se zavázalo vojensky Chersonésos podpořit v případě útoku barbarů. Skythové byli v této době už většinou buď vyhubeni, nebo ovládnuti Sarmaty, poslední jejich významné království se nacházelo právě na Tauru, kde byla od druhé poloviny 3. stol. př. n. l. metropolí Skythia Neapolis.⁵⁸⁵ Jednalo se o významné město, po opuštění hradiště Kamenskoje na Dněpru se stalo hlavním střediskem Skythů. Žili zde Řekové i Skythové (stavby byly ze dřeva, hlíny i kamene), byla zde řemeslná výroba, rozsáhlý obchod a díky němu i keltské výrobky až ze střední Evropy.

Skythská Neapolis byla městem s luxusními hrobkami aristokratů, řeckými veřejnými stavbami, našlo se zde množství luxusních předmětů i řeckých soch. Městské hradby byly ve 2. stol. př. n. l. posíleny, takže jejich šířka činila 8 metrů.⁵⁸⁶ Na Taurském Chersonésu byl v místě dnešní Perekopské šíje (spojuje Krym s pevninskou Ukrajinou) mohutný val a kanál, který spojoval

⁵⁸⁵ Dnes jsou jeho ruiny těsně vedle dnešního Simrefopolu.

⁵⁸⁶ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 192

Azovské moře s Černým.⁵⁸⁷ Pro řecká města však byla situace koncem 2. stol. př. n. l. dosti zoufalá. Skythové ze záporožských stepí byli pod tlakem Róxolanů, proto se skythský král Saumakos⁵⁸⁸ pokusil ovládnout Bosporské království, jehož panovníkem byl Pairisadés V. (cca 125 – 108/07 př. n. l.). Jelikož však nebyl schopen vlastními silami čelit invazi, povolal v roce 110 př. n. l. na pomoc pontského krále Mithridata VI. Eupátora (120-63 př. n. l.).

To však nebyl jediný problém řeckých měst v oblasti, mezi dolním tokem Dněpru a jižním Bugem na části Tauru stále žili Skythové, jimž ze Skythské Neapole vládl král Skilúros (cca 130 – 110 př. n. l.). Aby ovládl západní část Tauru, spojil se s Róxolany a jejich králem Tasiem. Skilúros ovládl pravděpodobně i některá řecká města, náhrobní nápis z doby jeho vlády totiž hovoří o Olbii jako o skythském městě.⁵⁸⁹ Krym tak už byl možná téměř celý pod kontrolou Skythů, za této situace vyplul Diofantos ze Sinópy, syn Asklépiada ze Sinópy. O jeho činech nás informuje veřejně vystavený děkovný nápis občanů města Chersonésos, které mu udělilo roku 107 př. n. l. bronzovou sochu a zlatý věnec za jeho osobní hrdinství.

Celý nápis (byť nám z něj část chybí) je vystaven v petrohradské Ermitáži, je možné jej také nalézt na stránkách sevastopolského muzea.⁵⁹⁰ Z nápisu můžeme rekonstruovat události let 110 – 107 př. n. l., tato bosporská válka⁵⁹¹ nebyla pro Diofanta nijak snadnou záležitostí. Podle rekonstrukce nejdůležitějších událostí uvedených v nápisu se celá událost odehrála následovně: Diofantos připlul do Chersonésu a převezl svojí armádu na protější

⁵⁸⁷ A. P. Smirnov, *Skythové*, Panorama 1980, s. 108

⁵⁸⁸ Byl pravděpodobně příslušníkem skythské aristokracie, královské dynastie, vojenský spojenec Bosporského království, stejně jako místní Taurové. Členové skythských elit žili na Bosporu už od druhé poloviny 5. stol. př. n. l.

⁵⁸⁹ A. P. Smirnov, *Skythové*, Panorama 1980, s. 106

⁵⁹⁰ http://www.chersonesos.org/?p=museum_coll_ep1&l=eng Toto muzeum se stará o památky z Krymu.

⁵⁹¹ Podle nejnovějších názorů ruských vědců se události odehrály v letech 114/3 – 111 př. n. l.

břeh. Již předtím zemřel Skilúros, vládu nad Skythským královstvím po něm z jeho 80 synů převzal Palakos, který na město neúspěšně zaútočil a byl poražen. Král Mithridatés tak mohl poprvé postavit *tropaion* ze skythské kořisti. Diofantos si podřídil i místní Taury mezi Chersonésem a Theodosií a založil zde město Eupatrimon.⁵⁹² Poté se přesunul do Bosporského království, po návratu do Chersonésu sebral všechny dospělé občany⁵⁹³ a vytáhl do středu Skythie. Skythové mu vydali královské tvrze Chabaon a Neapoli, podrobil je téměř všechny králi Mithridatovi Eupatorovi.⁵⁹⁴ Tyto události se staly nejspíše na přelomu let 110/109 př. n. l.

Skythové se ovšem znovu vzbouřili (cca v roce 109 př. n. l.), Palakos napadl Chersonésos s velkou silou. Ačkoliv byl již konec zimního období, nevhodný pro plavbu, shromáždil Diofantos na rozkaz svého krále vojsko z nejschopnějších občanů města a vyrazil proti palácům Skythů, kvůli bouřím se však musel stáhnout na pobřeží. Dobył zde Kerkinítis a obléhal hradby Krásného přístavu (Kalos Limen). Ani Palakos nelenil, shromáždil svoje síly a spojil se s Róxolany vedenými králem Tasiem. Bitva mezi vojskem Diofanta s jeho spojenci a vojskem krále Palaka s Róxolany se odehrála pravděpodobně v roce 108 př. n. l. Podle nápisu Diofantos dosáhl vítězství s pomocí božské Panny,⁵⁹⁵ ochránkyně Chersonésu, zlikvidoval téměř do jednoho pěšáky, kdežto malé části jezdců se podařilo uprchnout.⁵⁹⁶ Svoje vítězství údajně předpověděl podle znamení, které viděl ve svatyni.

Tím dodal armádě odvahu a smělost, především však chytře rozmístil svoje síly. Strabón nám zaznamenal velice zajímavé údaje o bitvě. Róxolané byli považováni za velmi bojovné, přesto však proti dobře vyzbrojené falanze byl každý slabě ozbrojený, barbarský lid bezmocný. Armáda 50 000 Róxolanů

⁵⁹² J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 118

⁵⁹³ Pravděpodobně provedl vojenskou mobilizaci občanů do 60 let.

⁵⁹⁴ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 119

⁵⁹⁵ Myšlena asi Athéna, měla přídomek Panna, byla často patronkou měst.

⁵⁹⁶ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 119

nedokázala odolat 6000 vojákům Diofanta.⁵⁹⁷ Vítězství, které mělo být právem vzpomínáno navždy, přineslo pocty Mithridatovi VI., a především samotnému Diofantovi. Na jaře vyrazil proti Chabu a Neapoli, dobyl Kalos Limen i Kerkinítis.

Poté Diofantos odplul na Bospor do Pantikapaia, aby příznivě uspořádal vše pro svého krále. Zjevně mu šlo o potvrzení Pairisada V., že království obdrží v případě jeho smrti Pontos,⁵⁹⁸ čímž by se chytře zajistil proti případné vzpouře domácího obyvatelstva. Možná že tato jednání ale měla přesně opačný efekt - Saumakos v letech 108/107 př. n. l. povstal se Skythy, sám se stal králem, Pairisada v zajetí později zabil, ačkoliv mu byl vychovatelem. Pokusil se zabít i Diofanta, ten však včas uprchl na lodi, kterou mu poslali občané Chersonésu. Během pozdního jara (březen/duben) roku 107 př. n. l. tak vyrazil Diofantos znovu do Bosporského království, z Pontu mu poslal Mithridatés VI. námořní i pozemní vojsko. Na třech lodích měl posily v podobě občanů Chersonésu. Dobył Theodosii a Pantikapaion, potrestal viníky povstání a zajal Saumaka, kterého odeslal do Pontu.⁵⁹⁹

Král Mithridatés VI. tak získal po Kolchidě další strategickou zemědělskou oblast, měl tím pádem větší ekonomickou sílu a přístup k řadě surovin a produktů. Řecká města se vymanila z vlivu Skythů, sice za cenu připojení k Pontu, ovšem toto království bylo na vyšším stupni helénizace než Skythové, Sarmaté nebo místní kmeny, proto jim byl Pontos logicky bližší jako spojenec. Diofantés obdržel zlatý věnec, navíc byla jeho bronzová socha v plné zbroji umístěna na akropoli vedle oltáře Panny a ověnčena při slavnostním procesí ve svátek Panny. Pontská vojenská intervence tak prakticky ukončuje oficiální nezávislost řeckých měst v oblasti.

Skythové budou přežívat ještě do 3. století n. l., jde však o velmi malou oblast severně od Olbie, rovněž mají pár pozic na Tauru, ale už jsou marginální etnikum, které buď vybili, nebo podmanili Sarmaté. Intelektuálně a umělecky

⁵⁹⁷ A. P. Smirnov, *Skythové*, Panorama 1980, s. 106

⁵⁹⁸ O tom nás informuje Strabón (VII, 4,3), že Pairisadés v tísní odevzdal celou svou říši dobrovolně pontskému králi.

⁵⁹⁹ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 119

však nebyl region Černomoří pro helénský svět vůbec marginální, z hospodářského hlediska byl dokonce klíčový. Řecká města prožívala trvalý rozvoj až do 3. stol. př. n. l., kdy začaly do regionu proudit invazní vlny různých etnik, ať už v důsledku pohybů Sarmatů způsobených Huny nebo nájezdů různých etnik ze západu.

Ukázalo se, že Bosporské království si udrželo svůj význam do raného třetího století, poté však již nestačilo na řešení problémů regionu, který upadal pravděpodobně i v důsledku rozsáhlých změn klimatu ekosystému (rozsáhlé odlesnění, eroze půdy, vysychání vodních zdrojů nebo jejich přesměrování). To byla i jedna z příčin úpadku moci Skythů. To, že se Lýsimachovi⁶⁰⁰ nepodařilo vytvořit silný dynastický stát, který by spojoval Thrákii a Severní Černomoří, se tak může jevit jako osudový okamžik pro celý vývoj regionu. Ve Střední Asii nebyl už žádný Alexandr nebo jiná síla, která by byla ochotná ofenzivním, agresivním způsobem zastavit či přesměrovat nomádské putování směrem na západ, jelikož tamní státy měly neustále plné ruce práce se vůbec nějak ubránit.

Příliš mnoho malých nebo středně velkých politických celků obvykle není schopno žádoucím způsobem reagovat na hrozby velkého rozsahu, natož je vyřešit. U velkých celků není úspěch zaručen, ale silná říše v oblasti by přinejmenším aspirovala na udržení hegemonie helénského vlivu. Řecká města se tak často potácela mezi nespolehlivými, váhajícími spojenci a vlastní neschopností založit obranný spolek, závisela čím dál více na cizích mocnostech a královstvích. V oblasti nastalo velké míšení kultur, soužití se Skythy bylo až na výjimky prakticky bezproblémové do konce 4. stol. př. n. l., jenže neustálý tlak nově přichozích etnik hnal Skythy do války s Řeky.

Nově přichozí kmeny se mísily, což mělo pro řecké polis a Bosporské království nejen pozitivní, ale i negativní důsledky. Oblast severního Černomoří a Thrákie se stala bohužel pro Řeky tranzitním bodem, a tím pádem křižovatkou cest různých etnik. Vpády různých kmenů vytvořily vysoce nebezpečné prostředí, kde se muselo bojovat o přežití.

⁶⁰⁰ Případně Zópyrión, který zahynul na svém tažení s cílem podmanit si Gety, černomořská řecká města a Skythy (výprava se odehrála v letech 331-324 př. n. l.).

Nebylo v silách Bosporského království ani řeckých měst permanentně situaci řešit, ale spojením svých sil a zdrojů by určitě daleko lépe odolávaly útokům na svá území. Jedině ve sjednocení zdrojů a v rozhodných akcích většího rozsahu tkvěla naděje na úspěch v ubránění hranic. Bosporské království se spojenci mělo na vrcholu sil (v roce 309 př. n. l.) 34 000 vojáků (celková síla by možná byla i 40 000-50 000 - nevíme, jak silné vojsko měly kmeny v okolí řeky Kubáně a Thatu). Sirakové s místními kmeny tehdy postavili do pole 42 000 mužů.

To jsou rozhodně impresivní čísla, nezapomeňme však, že jde pouze o města z oblasti Kerče a okolí, z třetiny se jedná o skythské síly. Přesto si představme, že tato armáda měla ještě početnějšího soupeře. Sarmatské kmeny měly asi 200 000 mužů (i žen) ve zbrani. V oblasti řádili rovněž Bastarnové, docházelo k útokům Getů ze severu a Thráku z jihu, k tomu přičtíme příležitostné výpady keltských bojovníků sídlících okolo města Tylis. Za této situace je potom jasné, že bylo absolutně nutné, aby se řecká města spojila. Vždyť dohromady (nejsou započtena města Bosporského království) by řecká města severního Černomoří byla schopna vytvořit vojsko o síle 50 000 mužů,⁶⁰¹ ti by se společně s armádou Spartokovců mohli směle postavit nejen Sarmatům, ale i Skythům, kteří by však spíše dali přednost spojení s Řeky.

Představme si síly Bosporského království, řeckých měst, Skythů a části místních obyvatel, případně Siraků spojené do jednoho vojska. Šlo by minimálně o 100 000 vojáků, takové vojsko by si snadno poradilo s neustálými vpády z různých směrů. Pokud přijmeme premisu, že by jeden vládce měl k dispozici kromě toho ještě jižní Thrákii, Gety a řecká města na egejském pobřeží, je to navíc ještě cca 80 000 vojáků. Za tohoto stavu by bylo skutečně uměním neubránit místní svébytný civilizační okruh silně prostoupený

⁶⁰¹ Velká města jako Chersonésos či Olbia mohla postavit každé minimálně 10 000 mužů, menší města měla tzv. taxis, oddíly o 1500 mužích, k dispozici však byly dva takové pluky nebo žoldnéři a domorodí spojenci, proto i menší polis mohla mít 3000-5000 armádu. Řecká města v severním Černomoří (např. Tomis, Histria, Odessos aj.) sice vytvořila (pravděpodobně ve 3. stol. př. n. l.) pontský spolek (jehož hlavou byl *pontarchos*, vládce Pontu, zároveň nejvyšší kněz s náboženskými povinnostmi), který fungoval až do 2. stol. n. l. a římský císař byl jeho hlavou. Toto politické uskupení, však nedokázalo řešit problémy města a celé oblasti efektivně.

helénistickými prvky. Severní Černomoří by neupadlo do stavu hospodářské a politické periferie, onoho známého zapadákov, kterému pro jeho zaostalost spílal později ve svém vyhnanství římský básník Ovidius. Základy a větší část samotného procesu úpadku a devastace nastal právě za helénismu díky neschopnosti sjednotit zdroje různých místních kultur pro společnou věc.

Nyní se přesuneme do regionu Střední Asie. Řekové a Makedonci po sobě zanechali nesmazatelnou stopu nejen ve Střední Asii, ale ovlivnili rovněž Indii, což nebyla žádná samozřejmá událost, kterou bychom mohli predikovat na základě jejich tehdejších reálných možností, a to i vzhledem k povaze potenciálu jejich protivníků. Expanze řecko-makedonského vlivu v těchto územích je tak nikoliv malým, ale velkým zázrakem, ve kterém hrála velkou roli bezpochyby i politika soužití s domácím obyvatelstvem, bez jejichž podpory by nebylo možné dosáhnout rozvoje vlivu. Řekové, Makedonci i domácí obyvatelstvo se mísili a výsledný „produkt“ a efekty překonaly nejbujnější fantazie mnohých autorů.

Výsledné etnické skupiny se rozhodly čelit nepřátelskému okolí a šířit svůj vliv, místo aby bojovaly o to, komu náleží vedoucí místo ve státě. Samozřejmě neplatilo to absolutně, ale mnohé úspěchy, ať už obranného nebo expanzivního charakteru, zajistila soudržnost a solidarita všech skupin obyvatelstva řecko-makedonských států a státečků, kde byli významně zastoupeni i domácí obyvatelé, a to nejen Baktrie, ale i dalších území. Tento fakt však nebránil intenzivním válkám mezi jednotlivými helénizovanými státy a oblastmi. Řecká nemoc,⁶⁰² tedy touha být nejlepší, nemůže zmizet přesazením do jiného prostředí, agonální společnost se vždy bude projevovat zvýšenou touhou po thymu (touha po uznání, být nejlepší).

Situaci stabilizoval především syn Seleuka I., Antiochos I. (281-261 př. n. l.), který byl sám zčásti sogdijského původu po matce. V oblasti Baktrie a okolí byla sice založena města nebo rozšířena stará, ale teprve první Seleukovci se postarali o větší rozvoj regionu, ať už o kompletní přechod na peněžní hospodářství či dobudování měst, a to zejména dokončení nebo vylepšení jejich fortifikačních systémů. Seleukovská aktivita v oblasti narůstá zejména od

⁶⁰² Tedy nadbytek *thymu*.

roku 294 př. n. l., kdy byl do oblasti vyslán Antiochos, jenž byl v tomto roce prohlášen spoluvládce, byl tak místokrálem východních satrapií.

Oblastí spravovaných Seleukovci bylo ve střední Asii několik. Baktrie (dnes leží na sever od Hindúkuše v Afghánistánu), hlavním centrem bylo město Baktra (dnešní Balkh), nacházela se zde i Alexandria Oxiané. Šlo o zemědělsky produktivní území díky řece Óxos (dnešní Amu-Darja), ovšem půda vhodná pro hospodářské účely se nacházela pouze poblíž řek, jinak šlo o polopouštní až pouštní území. Rovněž zde prosperoval velkochov koní.⁶⁰³

Sogdiána, území severně od Baktrie s metropolí Marakanda (dnešní Samarkand), se rozkládala podél řeky Iaxartés (dnešní Syr-Darja). Dnes jde o území zahrnující část Uzbekistánu a Tádžikistánu. Ferghána leží východně od Sogdiány (dnes nejvýchodnější část Uzbekistánu). Země proslulá chovem koní, obklopená horami s přístupem pouze ze Sogdiány. Centrem byla Alexandria Eschaté – dnešní Chodžent. Margiána, území západně od Baktrie s centrem Alexandria Margiáné (dnešní Merv), jednalo se o oázu v povodí řeky Murghábu (leží na území dnešního Turkmenistánu). Áreia (Alexandria Áreion – Herát) dnes zahrnuje území v západním Afghánistánu.

Západním směrem se rozkládaly další provincie Tapúrie, Traxiana a Hyrkánie (poblíž Kaspického moře), za nimi se už nacházela Parthie. Jižně od Áreie se nacházela Drangiána, spadající dnes do Afghánistánu, centrem bylo město Alexandria Profthasia (dnešní Zarandž).

Indickému království patřila z Alexandrem dobytých nejvýchodnějších území Arachósie, ležící na východ od Drangiány, se správními středisky Alexandria Arachotos (dnešní Kandahár) a Alexandria Gazaka (dnešní Ghazní), severně od Arachósie pak Paropamisos s metropolemi Alexandria Kápiší (dnešní Bagram) a Kabura (dnešní Kábul). V povodí řeky Kábul byla Gandahára s městy Parušapura (nynější Pešávar), Takšašila a Puškalávatí, kde byla založena Alexandria Búkefala pojmenovaná po oblíbeném koni makedonského vládce, který skonal těsně po bitvě u Hydaspu. Jižně od

⁶⁰³ Baktrie byla za achaimenovské vlády schopná poskytnout 30 000 koní. (Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 45)

Gandaháry se nacházel Paňdžáb s metropolí Alexandria Rhambakia. Toto jsou klíčová území, která hrají roli ve vzniku Řecko-baktrijského a Řecko-indického království, mají kontakt rovněž s Parthy, Massagety, Chorezmijskou říší a Maurjovskou Indií.

V celé oblasti byla silná řecko-makedonská přítomnost už za Alexandra, před tažením do Indie zde nechal 13 500 vojáků. Po jeho smrti nastala vzpoura řeckých veteránů, kteří shromáždili 20 000 pěšáků a 3000 jezdců, Peithón však vzpouru v roce 323 př. n. l. potlačil, 3000 rebelů dal popravit a zbytek odeslal do Baktrie.⁶⁰⁴ Z archeologických stop na tomto území víme, že do seleukovské oblasti vtrhla invazní vlna nomádů cca v roce 293/292 př. n. l., poplenili území Margiány (zničili město Marakandu) a Áreie.⁶⁰⁵ Do oblasti byl vyslán velitel Demodamás z Milétu, mezi lety 290-280 př. n. l. vykonával vojenské a průzkumné úkoly.⁶⁰⁶ Údajně sepsal geografické dílo během svého pobytu o regionu Střední Asie, které popisovalo jeho cesty

Jeho kampaně mířily i za řeku Iaxartés, odkud přicházely útoky Massagetů. Zřejmě je nemohl nikdy naprosto porazit, ale i okázalá přehlídka síly určitě vyvolala potřebný dojem, aby útoky polousedlých nomádů ustaly. Při jedné z cest za Iaxartés vztyčil Demodamás oltář na počest didymského Apollóna, oficiálního patrona seleukovské dynastie. Nacházel se poblíž památek, které vztyčila Semiramis, Kýros Starší nebo Alexandr Veliký.⁶⁰⁷ Demodamás znovu založil Alexandrii Eschaté ve Fergháně, a pravděpodobně i obnovil město Marakandu a Alexandrii na Oxu. Toto město je pravděpodobně dnešní naleziště Ai – Khanoum. Jehož první stavební fáze nastala v letech 280 – 250 př. n. l.⁶⁰⁸

⁶⁰⁴ H. Sidky, *The Greek Kingdom Of Bactria*, University Press of America 2000, s. 131

⁶⁰⁵ H. Sidky, *The Greek Kingdom Of Bactria*, University Press of America 2000, s. 133

⁶⁰⁶ *Ibidem*, s. 133

⁶⁰⁷ F. L. Holt, *Thundering Zeus*, University of California Press, s. 27

⁶⁰⁸ F. L. Holt, *Thundering Zeus*, University of California Press, s. 43

Město mělo tvar ostrohu obklopeného dvěma řekami, rozměry základů města činily 1,8 x 1,6 km, celkem zabíralo 200 hektarů. Byly zde typické veřejné budovy jako divadlo, gymnasium, palestra, propyleje, palác, pokladnice, bazén, také knihovna a chrám. Akropolis stála na šedesátimetrové vyvýšenině, byla zde rovněž působivá budova vojenského arzenálu. Za městem stál i chrám nekropole a vesnické statky, zemědělská půda v okolí sloužila i k pěstování vína. V městě byla smíšená populace složená z Řeků, potomků Alexandrových vojáků i místních obyvatel, kteří byli i přes svá domácí jména částečně helenizovaní. Byli zapojeni do administrativních i vojenských struktur. Antiochos obnovil i další města, v Áreii Artakoanu a Hérakleiu.⁶⁰⁹

O dění v oblasti ani o příčinách a důsledcích řecké činnosti ovšem nepanuje jednotné mínění. Badatelé jako W. W. Tarn či Josef Wolski datují invazi do roku cca 282 př. n. l.⁶¹⁰ Útoky Massagetů, Skythů, potažmo Saků⁶¹¹ jsou tak odrazem nikoliv řecko-makedonské slabosti v oblasti, ale jejich síly a snahy zabránit rozšíření vlivu těchto kmenů. Než přejdeme k dalším událostem, chci zatím jen krátce nastínit určitou kulturní úroveň střední Asie a styl života jejich obyvatel, o kterých dodnes stále mnoho věcí nevíme.

V regionu od údolí Ordos až po Kaspické moře převažoval v předmětech denní potřeby i uměleckých dílech tzv. zvěrný styl, který byl ovlivněn nejen

⁶⁰⁹ F. L. Holt, *Thundering Zeus*, University of California Press, s. 27

⁶¹⁰ F. L. Holt, *Thundering Zeus*, University of California Press, s. 29

⁶¹¹ Peršané identifikovali, rozdělili Saky na tři konfederace. Evropskou část, tedy Skythy (Saka tayaiy paradraya), nevíme, zda právem, považovali za příbuzné s kmeny Saka Haumavarga (žijí okolo Kaspického moře) a Saka Tigraxauda (Sakové se špičatými klobouky), žijící za řekou Syrdarja (Iaxartés), jejich hroby se našly i v Sogdiáně. Etnická situace ve střední Asii je značně složitá. Část kmenových konfederací byla jistě íránského původu, nesmíme ovšem zapomínat na možnou příbuznost se Skythy, stranou byli ještě Sarmaté, Massageti byli pravděpodobně původní obyvatelé oblasti mezi řekami Amudarja, Syrdarja. I když i oni měli jistou příbuznost k Chorézmu, potažmo Skythům. Měli velmi podobné oděvy, předměty, zbraně, způsoby pohřbívání. Moderní bádání dospělo k tomu, že Sakové je termín vyhrazený pro obyvatele severní a východní střední Asie, východní Turkestán, aby se rozlišili Skythové z pontských stepí a Massagetové u Aralského regionu. Tyto kmeny hovořily íránskými jazyky, byli především pastevcí. (Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 37)

uměním Řeků, ale ještě předtím kontaktem s Peršany. Perské předměty se nacházejí v hrobkách, případně pokud nejsou perského původu, byly ovlivněny achaimenovskými díly. V regionu od Altaje po Ural, Aralské jezero a Kaspické moře nacházíme hrobky z kamene, nepálených cihel nebo komplexní dřevěné konstrukce.⁶¹² Většina obyvatel žila z lovu či pastevectví, byť jsou známé z archeologických nálezů i oblasti k pěstování obilnin a obdobná servisní centra, jaká měli Skythové v pontských stepích.

Později se v této kapitole podrobněji vrátím k otázkám kulturní úrovně, etnického rozdělení a lokalizace obyvatel Střední Asie a Dalekého Východu, tyto problémy mají stejnou důležitost pro naše poznání oblasti. Neboť tito lidé rovněž tvořili historii a kulturu, bez znalosti jejich osudů nemůžeme lépe porozumět procesům, které se zde odehrávaly, ani nemůžeme docenit plně to, čeho zde řecko-makedonský živel dosáhl, pokud neznáme podmínky, ve kterých žili, jak vypadalo jejich bezprostřední i vzdálenější okolí i jakým výzvám vlastně museli čelit.

Seleukovské oblasti byly v kontaktu nejen s nomády, ale rovněž i s maurjovskou Indií. Král Bindusára (vláda 298-272 př. n. l.) žádal svého královského souseda Antiocha I. o říky, víno a filosofa, Antiochos mu však odmítl vyhovět, odpověděl mu dokonce posměšně.⁶¹³ Na dvůr tohoto indického krále do metropole Patalipútry přišli i vyslanci z Ptolemaiovského Egypta a od Seleukovců Deimachos, jenž tak vystřídal předchozího velvyslance Megasthena, který sepsal o svém pobytu dílo *Indika*. Mnoho řeckých osadníků přicházelo do východních oblastí Seleukovské říše jednak z Malé Asie, ale také z Thessalie, Épeiru či Makedonie.

Antiochos I. se staral nejen o vojenské zabezpečení měst, ale rovněž o vylepšení stávajícího systému zavlažování.⁶¹⁴ Oblast východních satrapií byla

⁶¹² Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 32/3

⁶¹³ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 96/7

⁶¹⁴ F. L. Holt, *Thundering Zeus*, University of California Press, s. 54

stabilní, nemáme žádné archeologické ani písemné doklady o destrukci nebo krizi. V době, kdy byl Antiochos II. (261-246 př. n. l.) zaměstnán na západě 3. syrskou válkou (260-253 př. n. l.), se od jeho území odtrhla Baktrie a Sogidána, správce Diodotos se v roce 256 př. n. l. prohlásil nezávislým vládcem, ale královský titul přijal pravděpodobně až mnohem později, Diodotos I. (256-230 př. n. l.) razil totiž zpočátku dále mince ve jménu seleukovského krále. I přes relativně malé území měl již od roku 247 př. n. l. dalšího spojence - správce Parthie Andragorás vyhlásil samostatnost v daném roce a o dva roky později se prohlásil králem. Avšak v roce 238 př. n. l. je zabit při vpádu Parthů, kteří zde založili vlastní říši.

Seleukos II. se pokoušel podmanit si v roce 230 př. n. l. Parthii, rozhodl se pravděpodobně spojit s Diodotem, kterého uznal králem. Ten učinil ve stejném roce spoluvládcem svého syn Diodota II. (230 - cca 225/3 př. n. l.), ale tento panovník vedl zahraniční politiku velmi neuváženě. Jelikož Seleukos II. v letech 230-227 př. n. l. Parthii nedobyl a navíc ztratil ještě Hyrkánii, vyložil si kampaň jako slabost Seleukovské říše. Rozhodl se podporovat dynastii Arsakovců, která však nikdy neměla ani elementární zájem řecko-makedonský živel podporovat, ačkoli se Seleukovci existovaly společné zájmy a možnost jednání i větší spolupráce, než pouze dočasné využívání, ve kterém Parthové jako diplomaté prosluli.

Zajímavou hypotézu ohledně zahraniční politiky Diodota II. přináší F. L. Holt, který se domnívá, že za změnou kurzu nestála hrozba Seleukovců nebo pohrdání Seleukem II., nýbrž bytostná potřeba získat spojence proti lokálnímu rivalovi (jímž byl Euthydémos I.). Tato aliance ovšem selhala, Arsakés pravděpodobně nebyl ochoten vyčlenit příliš velké zdroje na podporu Diodota, občanská válka v Baktrii mu vyhovovala.⁶¹⁵

Máme archeologické doklady, že v roce 225 př. n. l. se proti Alexandrii na Oxu odehrálo rozsáhlé obléhání, byly nalezeny stopy ohně i podkopových prací proti hradbám.⁶¹⁶ Euthydémos byl tehdy pravděpodobně správcem

⁶¹⁵ F. L. Holt, *Thundering Zeus*, University of California Press, s. 105/6

⁶¹⁶ F. L. Holt, *Thundering Zeus*, University of California Press, s. 54

Sogdie⁶¹⁷ a rozhodl se stát králem s oficiálním požehnáním Seleukovců.⁶¹⁸ Město Euthydémos dobyl a Diodota II. zabil. Euthydémos I. (225-186 př. n. l.), Řek z Magnésie, se ujímá vlády, založil novou dynastii, ale oficiální královský titul začne používat až v roce 223 př. n. l. Ovládal stejně jako Diodotovci Baktrii, Sogdiánu a pravděpodobně i Areiu. V roce 209 př. n. l. se Antiochos III. vydává dobýt a podřídit zpět východní provincie. Svedl nedaleko města Alexandria Áreion bitvu s baktrijskou jízdou, která ačkoliv měla 10 000 jezdců, nebyla schopna odolat útoku seleukovského vojska. Řeka Areios dávala jednoznačně výhodu obráncům, Antiochos však s 2000 jezdcí a lehkooděnci a 10 000 peltasty⁶¹⁹ prudce zaútočil, takže se mu podařilo řeku přejít.

Bitva zpočátku nevypadala pro Antiocha příznivě, byl málem zatlačen zpět, došlo k těžkým ztrátám na obou stranách, ale nové útoky prolomily linii obránců, kteří rychle ustupovali zpět k městu a mnozí z nich při tom byli zabití. Antiochos ztratil v bitvě koně, ranou meče do přilby utrpěl zranění obličeje a ztratil několik zubů. Poté nastalo v letech 208 – 206 př. n. l. obléhání hlavního města Baktrie, oba králové se však kvůli hrozbě Hsiung-nu dohodli na mírovém řešení. Antiochos III. přislíbil svoji dceru synovi Euthydéma Démétriovi, přebral zásoby a válečné slony na cestu zpět. Euthydémos měl pro vyjednávání relativně dobrou pozici, pravděpodobně byl pro Seleukovce přijatelnějším králem než Diodotovci.

Sázel na svoji legitimitu, jelikož zničil rod rebelů, jeho královský úděl navíc nebyl skutečně k závidění, protože jeho říše byla v permanentním

⁶¹⁷ H. Sidky, *The Greek Kingdom Of Bactria*, University Press of America 2000, s. 162

⁶¹⁸ Velmi zajímavou hypotézu a rekonstrukci na téma zpracoval W. W. Tarn, který ačkoliv nemůže mít jinou oporu, než v mincích, došel k následujícím závěrům: Diodotovo vyhlášení samostatnosti bylo tolerováno Seleukovci, ovšem jeho syn Diodotos II. změnil zahraniční politiku, která ohrožovala seleukovskou říši. Na dvoře Diodota II., zůstala seleukovská princezna, vdova po Diodotovi I., ta zajistila sňatek své dcery s jedním velmožem – Euthydémem, který poté získal legitimitu prohlásit se králem a vedl převrat. (M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 97)

⁶¹⁹ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 330

ohrožení od Chorézmijského království, k tomu Massagetové ze severu, Parthové ze západu a kočovné kmeny (Hsiung – Nu a Jüe-či) z východu. Posledně jmenovaní si získávali čím dál silnější pozice, oba králové zřejmě příliš dobře věděli, jaké reálné nebezpečí jim od nich hrozí. Antiochos III. správně odhadl, že Euthydémos stojí v čele nárazníkového státu, který chrání východní provincie před nomády, které by jinak musel eliminovat sám. Proto chtěl dynastické spojenectví s Řecko-baktrijským královstvím. O etnickém složení a rozsahu moci Hsiung-nu i Jüe-či jsem psal již dříve v rámci Chorézmu, nyní je však prostor podívat se podrobněji na celou dálně východní oblast.

Řecko-makedonské státečky byly totiž obklopeny mořem kočovných či polousedlých nomádů, kteří se mohli kdykoliv pohnout kvůli válce s jiným etnikem, špatným pastvinám nebo nějakému jinému důvodu. Navíc u těchto etnik docházelo ke kulturní konvergenci a technologické inovaci zvyšující životní úroveň i možnosti daných kmenových společenství. Nejvzdálenější oblastí v euroasijské stepi bylo Mongolsko, kde se začal používat kov teprve v roce 400 – 300 př. n. l., stejně jako v dalších vnitřních oblastech Asie. Čínští kronikáři (např. S'-ma Čchien 145 – 86 př. n. l.) popisovali oblast Džungarie a části dnešního Mongolska jako dlouho obývanou Huny (Hsiung-nu, Hsien-yün) a jinými kmeny, které se živí pastevectvím, tedy kmeny Hu, Tung Hu, Hsi Hu a Hsiung-nu.⁶²⁰

Hu a Hsiung-nu obývali Mongolsko, Tung Hu (Východní Hu) žili ve východní části Mongolska a na západě Mandžuska (historická oblast na severovýchodě Číny, případně i na jihovýchodě Ruska), Hsi Hu (Západní Hu) žili v oblasti jihozápadního Mongolska a na západ od Mongolska.⁶²¹ V celé oblasti se rozvíjí chov dobytka i koní, vylepšení koňského postroje vede k častějším obchodním stykům i vojenským konfrontacím v oblasti.

⁶²⁰ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 152

⁶²¹ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 153

Mezi 7. – 3. stol. př. n. l. se zformovaly mocné kmenové svazy. Hsiung-nu v nížině Ordos, ležící v ohybu Žluté řeky, rovněž ovládali střed Mongolska. Tung Hu obývali východ Mongolska a západní Mandžusko, Jüe-či byli pevně stabilizováni v provincii Kan-su⁶²² a na území mezi Džungarií a Ordosem. Na jihu vedli nomádský způsob života kmeny Tangut a Tibeťané v oblasti jezera Kukunor.⁶²³ Jednotlivá kmenová společenství Střední Asie byla v různých fázích svojí cesty ke vzestupu do role vojenské a politické velmoci. Jako první pocítila tlak nově sjednocená Čína pod dynastií Čchin (247-206 př. n. l., v roce 221 př. n. l. sjednotila Čínu). V roce 214 př. n. l. bylo proti Hsiung-nu vysláno vojsko 100 000 mužů, dobylo zpět Ordos a úpatí hor Jin-šan (horské pásmo, které se táhne Vnitřním Mongolskem ze západu na východ, severně od Žluté řeky, v délce asi 1200 km).⁶²⁴

Koncem 3. stol. př. n. l. však byla konfederace 24 kmenů Hsiung-nu skutečnou velmocí. Vládce T'ou-man měl podle legendy dva syny, každého s jinou ženou. Jelikož favorizoval mladšího, nechal staršího potomka jako zajatce u Jüe-či. Poté na kmen zaútočil a doufal, že jeho syn Mode bude zabit. On však dovedl v nastalém zmatku uprchnout zpět domů. Otec mu poté svěřil na výcvik 10 000 vojáků, které učil střílet luky v salvách na jeho pokyn, neuposlechnutí rozkazu se rovnalo smrti. Při jednom z lovů Mode svého otce zabil šípem. V roce 209 př. n. l. se prohlásil vládcem, zajistil svému svazu vzestup a také přeměnu na silnou nomádskou říši.

⁶²² Oblast na severozápadě země, leží mezi tibetskou a sprašovou plošinou. Hraničí v rámci ČLR s autonomními oblastmi Sin-t'iang na západě, Vnitřní Mongolsko na severu a Ning-sia na severovýchodě a s provinciemi Čching-chaj na jihozápadě, S'-čchuan na jihu a Šen-si na východě. Na severozápadě hraničí s Gobiatajským ajmagem Mongolska. Oblast má 454 000 km².

⁶²³ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 153

⁶²⁴ *Ibidem*, s. 153

Hlavním místem, velitelstvím jeho kmenového svazu, byl Lung-čeng (Dračí místo) na jihovýchodním okraji pohoří Changaj.⁶²⁵ (Pohoří v západním Mongolsku, nachází se přibližně 400 kilometrů západně od Ulánbátaru, masiv se zdvihá z Mongolské vysočiny a klesá na severovýchod přes údolí řeky Ider do rozsáhlého údolí Selengy. Ve směru východ a jihovýchod navazuje na poušť Gobi. Pramení zde řeka Orchon.) Místo se stalo metropolí říše i sídelním městem vládce, který měl vlastní nefritovou pečeť s nápisem: „*státní pečeť Hsiung-nu, šan-jü*“, ale také vlajku, strážce a jiné odznaky královské (císařské) moci.⁶²⁶

Mode poté porazil kmen Tung Hu, následně zaútočil na Jüe-či a vytlačil je západním směrem. Ovládl je v roce 203 př. n. l., nato se mu vzdaly i nepodřízené kmeny konfederace Hunů. Podřídil si stát Wu-sun⁶²⁷ a znovu

⁶²⁵ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 154

⁶²⁶ Ibidem, s. 154

⁶²⁷ Žili na západě provincie Kan-su a severovýchodě Číny v tzv. Sedmiříčí, povodí řek ústící do jezera Balchaš. Jejich sousedy byli Jüe-či, se kterými vedli často války, stejně jako s Hsiung-nu, časem byli vytlačeni až do povodí řeky Ili a k jezeru Issyk-kul. (Bezodtoké jezero na severu Ťan-šanu ve stejnojmenné oblasti severovýchodní části Kyrgyzstánu. Je to jedno z největších horských jezer na světě. Nachází se v mezihorské Issykkulské kotlině mezi hřbety Kungej-Alatau na severu a Terskej-Alatau na jihu. Má rozlohu 6236 km².) Do této oblasti dorazili i poražení Jüe-či, které ovšem Wusunové vyhnali do Ferghány, odkud Jüe-či později vstoupili do Baktrie. Wusunové byli významná síla střední Asie, měli v době 2 stol. př. n. l. 630 000 obyvatel, 188 000 z nich bojeschopných.

Do roku 160 př. n. l. byl stát Wu-sun spojencem Hunů, tehdy osídlili oblast Ťan-šanu. V roce 155 př. n. l. společně s Huny donutili Jüe-či emigrovat dále na jih. V roce 125 př. n. l. už byli natolik silní, aby mohli být samostatní, stali se spojenci čínského císaře v roce 115 př. n. l., byli však poraženi Jüe-či, přesto zůstali spojencem Číny, kde se realizovaly smlouvy skrze dynastické sňatky. Stát Wu-sun byl velmi dobře organizován (pravděpodobně po vzoru Hunů), měl 16 nejvyšších úředníků, dědičného krále, radu starších omezující jeho moc. Dva princové, každý vládl jedné části země a měl armádu 10 000 jezdců. Nejbohatší šlechtici vlastnili 4000 – 5000 koní. Byla zde pravidelná armáda. V roce 80 př. n. l. je útok Hunů těžce poškodil, ovšem v roce 72 s přispěním čínských vojsk byli schopni Huny porazit. Získali mnoho otroků i hospodářských zvířat. V 1. stol. př. n. l. byl tento stát na vrcholu moci.

obsadil Ordos.⁶²⁸ Po porážce čínského císaře (kampaň probíhala v letech 200-198 př. n. l.) byli Hsiung-nu na vrcholu moci, neboť Mode si vzal čínskou princeznu. Říše Han byla od roku 198 př. n. l. jeho spojencem, ale i vazalem, každoročně mu platila tribut v penězích i zboží. Hlavním přínosem říše Hunů bylo spojení stepí s mongolskou pouští Gobi. Společnost Hunů byla zaměřená především na chov koní a tažného dobytka (hovězího), na organizovaný lov a již od 3. stol. př. n. l. provozovali sokolnictví.⁶²⁹

To však není vše - v Mongolsku, v oblasti Velké čínské zdi, se našly i stopy jejich zemědělské činnosti (loupače zrní). Práci měli pravděpodobně na starost váleční zajatci a uprchlíci z Číny a jiných usedlých oblastí.⁶³⁰ Z 24 kmenů byly za časů Modeho považovány za nejstarší Hu-yen, Hsü-pu a Lan, ovšem za panování Modeho pocházeli následníci pouze z rodiny Lüan-ti.⁶³¹ Společnost Hunů byla patriarchální, propojená kmenovými a klanovými vazbami. Stejně jako u Skythů se velká část služebnictva a otroků zabývala řemeslem, zemědělstvím a chovatelstvím. Z rodového společenství se vydělily záhy třídy - bohatá aristokracie a chudý, prostý lid.

Titul vládce zněl syn nebes, jeho moc byla dědičná, ovšem nikoliv absolutní. Státní aparát měl pět tříd úředníků, ti však byli vybíráni z klanu vládce.⁶³² Sloužili mu pravděpodobně spíše jako poradci a pomocníci, než jako přímá exekutiva. Kromě nich zde byla ještě aristokracie vybíraná na posty za svoje zásluhy, která spravovala většinu administrativních záležitostí, a také

⁶²⁸ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 154

⁶²⁹ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 156

⁶³⁰ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 158

⁶³¹ Ibidem, s. 158

⁶³² Ibidem, s. 158

aristokracie klanová. Říše Hunů měla kromě zvykového práva i systém veřejného práva, který vznikl právě za Modeho.⁶³³

Fungující státní aparát, zákony, vojenský výcvik a dokonalejší vojenská organizace byly základními předpoklady k expanzi konfederace Hunů, pokud pomineme hospodářské a populační faktory. Umění Hunů bylo velmi podobné zvěrnému stylu Skythů, artefakty z hrobek v Mongolsku se podobají těm v pohoří Altaj, vstřebaly vlivy čínské kultury i perské a skythské komponenty. Zarážející je podobnost některých jevů u Hunů a v čínském císařství. Nejenom že byl vládce Hunů syn nebes (titul čínského císaře), ale uctívali draka (spadlého z nebes), který měl zbudován umělé jezírko před příbytkem vládce.⁶³⁴ Státním náboženstvím byl však šamanismus, uctíván byl rovněž kult předků, při oslavách se organizovaly před chrámy závody koní, velbloudů a jiné slavnosti.

Pevné místo měly i mýty, legendy, orální literatura a písně. Jejich tradiční tance a hudbu (bicí, píšťaly, strunné nástroje) si oblíbil i čínský císař počátkem 2. století př. n. l.⁶³⁵ Hunové měli i vlastní runové písmo, které se podobalo orchonsko-jenisejskému písmu Turků ze středověku.⁶³⁶ Jak vidno, stát Hunů nebylo pouhé společenství krvežiznivých bojovníků, ale stát, konfederace, s pevnou organizací a vzestupnou kulturní úrovní, který měl rozsáhlé obchodní kontakty. Hunové ovlivnili svým oděvem i Čínu od konce 4. stol. př. n. l., donutili ji rovněž k pozdějším vojenským reformám, které vykonal císař Wu-ti (vláda 141-87 př. n. l.), jenž odsunul říši Hsiung-nu do postavení druhořadého státu oproti Číně.

⁶³³ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 159

⁶³⁴ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 167

⁶³⁵ *Ibidem*, s. 167

⁶³⁶ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 165/7

Nyní se můžeme vrátit do doby panování Euthydéma I., který značně rozšířil svoji říši po odchodu Antiocha III. v roce 206 př. n. l. Kromě Sogdiány, Baktrie a Áreie dobyl i Paropamisos a Drangiánu, někdy těsně po roce 188 př. n. l.⁶³⁷ Arachósii, kde nově založí město Démétrias (Ghazní). Založil také město Euthydémeia v Paňdžábu. Euthydémos byl značně bohatý král, nechal razit několik typů mincí, kolem roku 200 př. n. l. postavil nová opevnění na severní hranici Baktrie a rovněž vylepšil stávající opevnění pro Alexandrii na Oxu.⁶³⁸ Euthydémos I. byl pravděpodobně prvním řecko-baktrijským králem, který najímal do vojska domorodé obyvatele, čímž značně posílil armádu. Když v roce 186 př. n. l. Euthydémos I. zemřel, převzal po něm syn Démétrios I. (186-170 př. n. l.) značně bohatou, stabilizovanou říši s fungující administrativou a silným vojskem.

Ale Démétrios se nehodlal s otcovými úspěchy spokojit, rozhodl se, že ho překoná a vydá se ve stopách Alexandra dále na jihovýchod. Je pravděpodobné, že svoji říši rozdělil mezi příbuzné a schopné spolubojovníky. Tento způsob rozdělení moci by vysvětlil jinak neobvyklý počet králů vládnoucích po Démétriově smrti.⁶³⁹

O výbojích Démétria nás informuje Strabón, který vycházel z historického díla Apollódora z Artemity (seleukovské město na cestě mezi Seleukií na Tigridu a pohořím Zagros), tento autor žil v letech cca 130-70 př. n. l., měl přístup do královských archívů a sepsal dílo o říši Parthů *Parthika*, které mělo nejméně 4 knihy. Démétrios před výpravou upevnil svoji moc, dobyl Seistanu (provincie poblíž Arachósie) a Kábulské údolí, a potom se vydal na pochod do Indie. V letech 183-181 př. n. l. ovládl deltu Indu a dobyl město Patalipútra. Maurjovská dynastie byla již minulostí, jejich posledního krále Brhadratha (187-180 př. n. l.) zavraždil jeden z generálů jeho vlastní armády Pušjamitra Šunga a

⁶³⁷ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 106

⁶³⁸ F. L. Holt, *Thundering Zeus*, University of California Press, s. 135

⁶³⁹ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 106

položil tak základ dynastie Šungů. Brhadratha byl zabit na vojenské přehlídce, kam byl Pušjamitrou vylákán.

Démétrios dobyl nejen oblast Indu, ale podle Strabóna jeho výboje dosáhly až k pobřeží, kde dobyl království Saraostus⁶⁴⁰ a Sigerdis (oblast Sindh v dnešním Pákistánu). To nebylo zdaleka vše, rozsah Démétriova panství zasahoval až po hranice říše Faunů a Sérů.⁶⁴¹ Obě etnika jsou dnes často identifikována jako Hunové a Číňané, avšak pravděpodobněji šlo o obyvatele východní části Tarimské pánve.⁶⁴² V roce 180 př. n. l. máme před sebou historický mezník - Démétrios I. svými výboji v Indii založil dynastii indo-řeckých panovníků, a svými úspěchy překonal Alexandra III. i pozdějšího úspěšného indo-řeckého krále Menandra.

Vzhledem k tomu, že v pamětních ražbách jednoho ze svých nástupců (krále Agathoklea 175-165 př. n. l.) je Démétrios označován jako *Anikétos* (nepřemožitelný), Eukratidés (171-145 př. n. l.) zřejmě provedl svůj vítězný převrat až proti některému z jeho nástupců. Démétrios svůj život dožil jako právoplatný král.⁶⁴³ Jeho úspěchy jsou skutečně dech beroucí, kromě indických teritorií nově ovládal také Drangiánu, Paropamisos a území střední Asie sahající až k poušti Taklamakan.

Nástupci Démétria začali později razit mince v indických váhových standardech, s typickými motivy a popisem v sanskrtu. Ve Střední Asii mohlo žít počátkem 2. stol. př. n. l. cca 100 000 řeckých osadníků.⁶⁴⁴ V tomto čísle jsou

⁶⁴⁰ Odpovídalo rozlohou dnešnímu svazovému státu Gudžarát, ačkoliv pravděpodobnější rozsah tehdy odpovídal území, kde je dnes Káthijávárský poloostrov.

⁶⁴¹ H. Sidky, *The Greek Kingdom Of Bactria*, University Press of America 2000, s. 184

⁶⁴² Velká bezodtoká oblast, která se rozkládá na ploše více než 400 000 km² v autonomní oblasti Sin-tiang na západě Číny. Její severní hranici tvoří pohoří Ťan-šan, jižní pak pohoří Kchun-lun v severním Tibetu. Značnou část Tarimské pánve zabírá poušť Taklamakan.

⁶⁴³ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 106/7

⁶⁴⁴ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 116

snad zahrnutí i makedonští a seleukovští vojáci, kteří v oblasti již byli dlouhodobě přítomni. Asimilace místního obyvatelstva probíhala zřejmě v poklidu, nemáme totiž písemné ani archeologické doklady naznačující vzpouru proti řecko-makedonskému živlu, který byl svým počtem v oblasti jen kapkou v moři. Bez domácích obyvatel by nemohly státy existovat. Docházelo jednak k mísení obyvatelstva, postupné helénizaci a rovněž přejímání domorodých prvků. Především však bylo místní obyvatelstvo zapojeno nejen do zemědělství, ale do určité úrovně i ve státní administrativě a také ve vojsku.

Nemám zde prostor a čas na podrobný výpis seznamu činů všech řecko-baktrijských a indo-řeckých vládců,⁶⁴⁵ proto se zaměřím jen na nejdůležitější události, osobnosti a především na hybné síly v okolí, neboť právě sousední etnika byla v mnoha případech hybateli historie. Po padesátileté vládě dynastie Euthydémovců přichází k moci v oblasti Baktrie nová královská dynastie - Eukratidovci, jejíž zakladatel Eukratidés I. se stal zároveň nejvýznamnějším panovníkem, jeho potomci byli pravděpodobně i mezi indo-řeckými panovníky. Eukratidés I. (171-145 př. n. l.) byl pravděpodobně velitelem některé vojenské posádky nebo úředníkem v některé oblasti Řecko-baktrijského království, ale byl možná rovněž příbuzný Seleukovců.

Důkazem pro toto tvrzení se stala pamětní ražba, která zobrazuje rodiče Eukratida - otec Helioklés je prostovlasý, matka Láodiké má však diadém. Šlo tak pravděpodobně o seleukovský pokus, jak na čas destabilizovat mocného rivala, neboť Seleukovci si pravděpodobně představovali větší zahraniční podporu od Řecko-baktrijského království nebo se cítili ohroženi na východní hranici. Jedněmi z mála zdrojů pro následující události jsou řecký zeměpisec Strabón a římský historik Justinus (3. stol. n. l.) a jeho výtah z díla Pompeia Troga (žil v 1. stol. př. n. l., prosperoval za dob císaře Augusta, byl současníkem Livia, měl rozsáhlé znalosti a jako zdroje používal řecké autory).

⁶⁴⁵ Podrobnější seznam vládců a genealogické stromy jsou dostupné v M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 126 a s. 181

Moje následující rekonstrukce událostí tak bude odpovídat jisté logické, geografické i chronologické návaznosti s ohledem na smysl jednotlivých zmínek, nesnažím se za každou cenu primární prameny usmířit nebo podle nich umíněně postupovat- jsou jen vodítkem, kudy je možné se vydat.

Eukratidés měl zřejmě velkou podporu v samotné Baktrii, jinak by se nemohl zmocnit Baktry, jednoho z nejlépe opevněných měst oblasti.⁶⁴⁶ Strabón prohlašuje, že Eukratidés ovládal v Baktrii 1000 měst.⁶⁴⁷ I pokud soudíme, že jde o údaj značně přehnaný, má zřejmě vyjadřovat, že samotná Baktrie byla populačně silným regionem, který mohl mít až 1 milión obyvatel.

Hospodářské zdroje Baktrie umožňovaly Eukratidovi, aby realizoval své expanzivní plány. V roce 171 př. n. l. tedy ovládal Baktrii, pak pravděpodobně dobyl Arachósii a Areiu, neuspěl ovšem v obsazení Drangiány, přesto hned poté začal válčit o Sogdiánu. Jeho soupeřem byli vládci Chorézmu, kteří se kolem roku 170 př. n. l. Sogdiány zmocnili.⁶⁴⁸ Zemi Chorézmu (jádro království bylo na dolním toku Oxu) jsem již představil, přesto je vhodné stávající informace poněkud rozšířit, protože i tento státní útvar se změnil.

Od 4. /3. stol. př. n. l. značně expandoval, pravděpodobně byl hlavou konfederace massagetských kmenů mezi řekami Amudarja a Syrdarja, tedy území, které podle čínských zdrojů obývala kmenová konfederace Kang-jü. (4 stol. př. n. l. až 1. stol. n. l.) Když se ovšem zamyslíme nad archeologickými pozůstatky jejich kultury, jakými jsou města, zavlažovací kanály a různé artefakty, je logické předpokládat, že šlo o příbuzné Chorézmu, kteří s nimi mohli tvořit jeden federální stát.

Zavlažovací kanály z tohoto období jsou obvykle široké 20 m, byly prohloubeny a zúženy oproti starým výkopům. Tyto práce byly organizačně ohromně náročné, např. při budování kanálu Kirkiz bylo přemístěno 222 miliónů m³, což je úkol, který by zabral 15 000 pracovníkům dva měsíce. Ročně bylo

⁶⁴⁶ H. Sidky, *The Greek Kingdom Of Bactria*, University Press of America 2000, s. 207

⁶⁴⁷ H. Sidky, *The Greek Kingdom Of Bactria*, University Press of America 2000, s. 207/8

⁶⁴⁸ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 55

potřeba 6000-7000 lidí na údržbu kanálů.⁶⁴⁹ S. P. Tolstov dodává, že hydrologické dílo v oblasti bylo v mnoha ohledech dokonalejší, než to, které bylo realizováno ve středověku.⁶⁵⁰ V době pozdní antiky zabírala tato vodní díla v povodí řek 35 000 – 38 000 km² (13 000 km² na dolním toku Amu Darji, 22 000 -25 000 km² na dolním toku Syr-Darji).⁶⁵¹ Je třeba mít na paměti, že tehdy byly obě řeky 4x větší než dnes.

Ačkoliv se nám zdá plocha kanálů velká, území vodního díla nezabíralo více než 10-15 % z území mezi oběma řekami.⁶⁵² Letní záplavy byly uchovány v zásobnících vody a v období sucha rozvedeny do kanálů. V Chorézmě se pěstovala kromě obilnin i vinná réva, byl zde velkochov koní, dobytka, ovcí, koz i velbloudů. V oázách se pěstovaly meruňky, broskve, dýně, olejnice, švestky, melouny, mandle a vlašské ořechy.

Kyuzeli-gir jako nejstarší město v oblasti bylo postaveno na přelomu 5. a 4. stol. př. n. l., rozkládalo se v deltě Amu-Darji, na jejím levém břehu. Stálo na přirozené vyvýšenině a zabíralo 25 ha.⁶⁵³ Mezi 4. a 2. stol. př. n. l. nastává nárůst opevněných měst v Chorézmě. Zvyšující se ekonomická síla pocházela nejen z pastevectví a rozsáhlé zemědělské činnosti, ale především z měst, v nichž došlo k rozkvětu řemeslné výroby. Existovala zde síť měst, pevností s věžemi a opevněných usedlostí, rovněž rozsáhlé nekropole vydaly bohaté nálezy.

⁶⁴⁹ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 268

⁶⁵⁰ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 270

⁶⁵¹ Ibidem, s. 270

⁶⁵² Ibidem, s. 270

⁶⁵³ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 446

Urbanizace na levém břehu Syr-Darji začala dokonce už mezi 7 – 5 stol. př. n. l., pevnostní město, oáza Khvatak, mělo 16 ha⁶⁵⁴ a stálo na vrcholcích řetězu kopců. Nešlo tedy o zaostalou oblast, ale o mocný státní útvar, který se vytrvale rozvíjel, a tak v oblasti získával stále větší význam. Chorézm zpočátku používal platidla řecko-baktrijských králů, později však razil i vlastní mince, ovlivněné právě řeckým vzorem. Dobyť Sogdie nebylo jediným úspěchem Chorézm a massagetských kmenů, v polovině 2. stol. př. n. l. dobyli severozápadní region u Kaspického moře, čímž zapříčinili mohutný pohyb sarmatských kmenů do Černomoří.

Jedním z přirozených spojenců Chorézm byl region Ferghány. Na území žili potomci vojáků Alexandra Velikého, neboť až do roku 160 př. n. l. bylo integrální součástí Řecko-baktrijského království. Toto území ohrožovali jednak Sakové, a zároveň z východu Jüe-či. V oblasti byly původně malé vesnice či opevněné farmy, sotva jedno větší město, ale od 4. stol. př. n. l. zde stejně jako v Chorézm nastává rozvoj urbanizace, vzniklo tak např. dnešní město Taškent. Navíc je stavební styl Ferghány velmi podobný tomu, co vidíme v Chorézm - na obou místech jsou jak normální, tak zapuštěné domy.

Podle zprávy čínského vyslance z roku 128 př. n. l. bylo ve Fergháně 70 malých i velkých měst, tamní obyvatelé pěstovali koně, vojtěšku, víno, ječmen a rýži. Žilo jich zde 100 000,⁶⁵⁵ avšak jiné zprávy čínských zdrojů hovoří dokonce o 300 000 obyvatelích a 60 000 jízdním vojsku, ozbrojeném luky a kopími.⁶⁵⁶ Tolik tedy k sousedům Řecko-baktrijského království v době Eukratidova panování.

Eukratidés se ale nespokojil pouze s tradičními državami, nýbrž zaútočil i na řecké vládce v oblasti na jih od pohoří Hindúkuš, do údolí říčky Kábul a dále

⁶⁵⁴ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 450

⁶⁵⁵ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 274

⁶⁵⁶ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 454

na východ,⁶⁵⁷ dostal se tak do války s Euthydémem II., Antimachem, Pantaleónem, Agathoklem a možná ještě s dalšími řeckými panovníky, kteří ovládali teritoria na jih od Hindúkuše.⁶⁵⁸

Tato tažení se pravděpodobně uskutečnila ještě v první dekádě období jeho vlády. Je totiž dost možná hypotéza, že se Baktrie a dalších středoasijských oblastí nezmocnil okamžitě, ale musel postupně a krvavě dobývat mnohá města příslušníků Euthydémovské dynastie. Tato občanská válka přerostla později na obě strany pohoří Hindúkuš, kdy se řecké armády střetávaly v Kábulském údolí a na severních pláních Afghánistánu. V souvislosti s těmito válkami jsme svědky zajímavého jevu v mincovnictví.

Králové Agathoklés, Pantaleón a Euthydém II. nechávají razit mince z niklu. Což může značit hned několik skutečností - rozšíření jejich území až čínskému Turkestánu, z jehož ložisek kov asi pochází,⁶⁵⁹ případně těmto králům docházely zásoby stříbra a potřebovali něčím nahradit vzácný kov. V případě neustálých válek a náročného válečného hospodaření je logické předpokládat, že stříbro bylo nedostatkovou surovinou. Eukratidés I. však postupně svoje soupeře ve středu Asie porazil.

V momentu vítězství⁶⁶⁰ nechal razit svoje mince (zlaté dvacetistatéry se svým portrétem, Dioskúry, královský přídomek zněl *Megas* – Veliký). Založil město Eukratidia, jehož lokalizace má zatím pouze dvě varianty, buď jde o Ai Khanoum nebo lokalitu u města Dilberdžin.⁶⁶¹ Eukratidés byl nyní nesmírně mocný a bohatý král, který razil velké množství různých druhů mincí-

⁶⁵⁷ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 133

⁶⁵⁸ H. Sidky, *The Greek Kingdom Of Bactria*, University Press of America 2000, s. 208

⁶⁵⁹ H. Sidky, *The Greek Kingdom Of Bactria*, University Press of America 2000, s. 209

⁶⁶⁰ Pravděpodobně se udál před rokem 162 př. n. l. (M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 133)

⁶⁶¹ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 133

dvacetistatér, diobol, drachmu, statér, tetradrachmu, atd. Vydával mince nejen v attickém, ale i v indo-řeckém váhovém standardu. Jeho platidla jsou k nalezení v celé Asii pod helénistickým vlivem, jedna z jeho tetradrachem byla nalezena dokonce v městu Battaglia ve střední Itálii.⁶⁶²

Je na místě se ptát, jak je možné, že se podařilo Eukratidovi uspět proti takovému množství soupeřů, byť i on zažil neúspěchy. Určitě nešlo o náhodu ani o problém toho, že jeho protivníci se dost možná nebyli schopní dostatečně sjednotit a navzájem se podpořit. Podle jeho mincí se badatelé jako Sidky, Tarn a další domnívají, že jelikož se nechává vypoodobnit v helenizované variantě boiótské přílby a jeho ochranným božstvem jsou Dioskúrové (spartští polobozi a patroni jezdeckého umění), tak byl velitelem královské těžké jízdy (hetairové, případně *sarissoforoi*). Ale Eukratidés ani po svém vítězství neměl příliš klidu, dostal se do války s Parthy a ztratil dva okrsky Baktrie, Turvii a Aspionus.⁶⁶³

Bránit severní hranice proti Parthům, Sakům a přeživším princům Euthydémovské dynastie, kteří uznávali parthskou svrchovanost, byl zjevně příliš vyčerpávající úkol i na zdroje Řecko-baktrijského království, neboť Parthové byli na vzestupu pod svým králem Mithridatem I. (171-138 př. n. l.) a jejich ekonomicko-vojenské zdroje byly mnohem větší než na počátku jejich říše, kdy ovládali pouze dvě větší provincie v okolí Kaspického moře. Eukratidés tehdy ovládal Baktrii, Paropamisos, Arachósii i Árii. Rozhodl se rozšířit ekonomické i lidské zdroje svého království a vydal se na tažení do Indie. O tom se zachovala Justinova zpráva.

Válčil s ním král Démétrios III. (vláda 150-145 př. n. l.), vládce Gandaháry a západního Paňdžábu, vazal indo-řeckého krále Menandra (165-130 př. n. l.).⁶⁶⁴ Jde pravděpodobně o onoho indického krále Démétria z Justinovy zprávy, kdy byl Eukratidés oblehnut v jednom městě 5 měsíců, a ačkoliv proti němu stálo 60 000 vojsko, neustálými výpady se 300 vojáky

⁶⁶² Ibidem, s. 133

⁶⁶³ H. Sidky, *The Greek Kingdom Of Bactria*, University Press of America 2000, s. 221

⁶⁶⁴ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 167

(pravděpodobně královská agema) nakonec zvítězil a území krále dobyl. Na zpáteční cestě byl však svým synem, ze kterého učinil spoluvládce, zabit, přejel vozem jeho krev a nařídil jeho tělo nepohřbít.⁶⁶⁵

Tato pasáž je předmětem mnoha spekulací a rekonstrukcí, v nichž nepanuje jednotné mínění, zda jde o vlastního syna nebo syna některého krále z poražené dynastie.⁶⁶⁶ Zmíněné indické tažení a smrt Eukratida se pravděpodobně odehrála v roce 145 př. n. l., tehdy bylo i dobytto město Alexandrie na Oxu výpadem kmene Jüe-či, který byl nucen neustále migrovat dále na západ.

Posledním řeckým vládcem Baktrie se tak stal Helioklés I. (145-130 př. n. l.), kterému se však nepodařilo území před invazní vlnou nomádů ubránit, ztratil města Merv a Baktru, udržel pouze nejvýchodnější území na sever od Hindúkuše. Ztratil tak centrum Baktrie, kontroloval pouze malou východní oblast, průsmyky před Hindúkuš a pandžšírské stříbrné doly v podhůří Hindúkuše.⁶⁶⁷ Roku 130 př. n. l. bylo město Alexandria na Oxu definitivně zničeno a již nikdy nebylo znovu obydleno.⁶⁶⁸ Nutno říci, že Helioklés neměl pravděpodobně příliš mnoho šancí uspět. Invazní vlna nomádů mohla mít až 120 000 armádu, která neustále ničila infrastrukturu měst a narušovala zemědělskou výrobu, takže řecko-baktrijský stát už neměl dostatečné zdroje, aby mohl nadále vzdorovat.

Pokračující válka mu přinášela jen výdaje a zhoršení životní úrovně, zatímco pro nomády byl boj prakticky zadarmo, v tom tkvěla jejich síla. Nebyli

⁶⁶⁵ Justinus XLI., 6

⁶⁶⁶ V jedné francouzské edici Boccaiova díla *De Casibus* najdeme příběh, jak indický král Démétrios Eukratida porazil a ten se stáhl zpět do Baktrie. Démétriov syn ovšem dobyl Eukratidovu metropoli, Eukratida krutě zabil a odmítl pohřbít jeho tělo, aby ho ohlodali ptáci a divá zvěř. (H. Sidky, *The Greek Kingdom Of Bactria*, University Press of America 2000, s. 224/5)

⁶⁶⁷ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 143

⁶⁶⁸ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 49

závislí na infrastruktuře ani běžném ekonomickém procesu. Mohli si ve válce s mnohem menšími prostředky více dovolit, v čemž ostatně do značné míry vždy spočíval úspěch nomádů nad usedlými obyvateli, kteří tak sice nebyli přímo předurčeni ke zkáze, ale byli ve značné nevýhodě, kterou neměli čím vyvážit. Helioklés byl proto nucen přesunout svůj dvůr, obyvatele i armádu do Kábulského údolí.

Kdo však oni nájezdníci Jüe-či vlastně byli? S. P. Tolstov je směřuje s etnikem Tocharů, kteří obývali území Tarimské pánve, i další badatelé (J. P. Mallory, Victor H. Mair⁶⁶⁹) se domnívají, že z lingvistického hlediska jsou obě skupiny příbuznými (hovořily dialektem spadajícím pod severovýchodní íránskou podskupinu jazyků). Geneticky a biologicky nelze jednoznačně vymezit, o jaké etnikum přesně šlo, neboť podle analýzy mumií z hrobů docházelo v celé oblasti již od pozdní doby bronzové ke křížení mongoloidní a kavkazoidní populace.

První zmínky z čínských zdrojů o etniku pocházejí z roku 645 př. n. l., kdy jsou zmíněni jako dodavatelé nefritu, kteří obývají oblast Kan-su. Konfederace Jüe-či byla na vrcholu moci cca 300 př. n. l., kdy ovládali čínskou provincii Sin-tiang, usedlé populace v Tarimské pánvi (zde Jüe-či žili již dříve, francouzští archeologové udávají 8. stol. př. n. l., němečtí od 5. stol. př. n. l.) a svoje příbuzné Tochary aj.

Kmeny Jüe-či si nepodrobily pouze Baktrii, ale i území Chorézmu a massagetských kmenů, tyto kmeny s nimi zřejmě časem splynuly. Chorézm⁶⁷⁰

⁶⁶⁹ viz jejich dílo *The Tarim Mummies: Ancient China and the Mystery of the Earliest Peoples from the West*, Thames and Hudson 2008

⁶⁷⁰ Tolstov interpretuje zprávu z čínských starověkých zdrojů o říši Kang-jü následovně: 5 malých vládců, které tento stát ovládal – Suse, Fumu, Jüni, Gi a Jüegjan geograficky lokalizoval jmény Keš-Šahrisjabz, Kaška-Darji, Kušánsko na Zarášfáně (část Sogdiány), Taškent, Buchára a Urgenč. Říše Chorézmu tak hraničila s Ferghánou, Baktrií a Parthií. (S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmu*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 147/8) Chorézm však byl i přes formální podřízenost stále mocnou říší, odmítal čínské pokusy o diplomatické styky i svrchovanost, přednost dával státu Wu-sun.

a Massagetové tak byli z východu ovládnuti Huny a na jihu Jüe-či.⁶⁷¹ Kmeny Jüe-či byli tedy jak Tocharové, tak Asiani (které Pompeius Trogus označuje za vládce Tocharů, řečtí autoři jako Jüe-či), dále Sakaravakové a také Apasiakové, kteří dobyli Árii a Seistánu.⁶⁷² Vraťme se k otázce původu Jüe-či. Tato kmenová konfederace měla podle čínských zdrojů v 1. stol. př. n. l. pět vládců (jabghuů), v té době do ní měli vstoupit Kušáni, budoucí to dědicové helénistických vlivů ve střední Asii, kteří založí roku 30 n. l. velkolepou Kušánskou říši.

Skupina učenců zastává teorii, že pomocí lingvistiky můžeme vysledovat původ Kušanů. Kušán je genitiv plurálu kořene Kuša, což znamená Jüe-či.⁶⁷³ Další možnou hypotézou identifikace Jüe-či je využít paralelu jejich způsobu života a památek se Skythy (Saky), kteří obývali oblast kolem pohoří Altaje a mongolskou pláň. Tzv. oddělení Skythové, popsání Hérododem, kteří se vzbouřili proti královským Skythům, byli stejného původu jako oni, obývali okolí Altaje. Hrobky z okolí Altaje, např. Pazyryk, a jiné nálezy z Mongolska a jižní Sibíře ze 4 stol. př. n. l. až 1. stol. n. l. jsou důkazem pro toto tvrzení. Jüe-či tak byli Indoevropané, svědčí o tom například jejich haplotyp charakteristický pro západní Eurasii v oblasti Ukrajiny.

Konfederace Jüe-či však byla nucena už od roku 176 př. n. l. v důsledku útoků Hunů migrovat na západ k Sedmiříčí, zde je v roce 155 př. n. l. Hunové jako spojenci státu Wu-sun opět porazili v roce 155 př. n. l. Poté se přemístili se do Ferghány a později do Baktrie, navíc s nimi neválčili pouze Hunové, ale jejich podmanění plánovala i Čínská říše ještě v roce 133 př. n. l., kdy se vyskytovali na severních hranicích Číny.⁶⁷⁴ Migrace Jüe-či tak způsobila pohyb dalších kmenů a konec řecké politické moci ve Střední Asii, Řecko-baktrijské království bylo víceméně v troskách. Kmeny nomádů se daly do pohybu

⁶⁷¹ S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmů*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 148

⁶⁷² S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmů*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 147

⁶⁷³ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 174

⁶⁷⁴ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 177

(Sakové museli opustit sedmiříčí díky invazi Jüe-či), založily si v jednotlivých východních provinciích svoje království. Tyto události rozhodly o osudu řecko-makedonské komunity v oblasti a rovněž ovlivnily vznik i politiku nových států.

Řecký vliv tak byl výrazný už pouze na jih od Hindúkuše. Nejvýznamnějším panovníkem byl Menandros (165-130 př. n. l.), který ovládal Arachósii, Paropamisos, Gandaháru a východní i západní Paňdžáb. Stéla v Reh nám zachovala titulaturu tohoto muže: *Král králů, veliký, spasitel, spravedlivý, vítězný a neporazitelný Menandros*.⁶⁷⁵ Tento panovník byl velkým podporovatelem buddhismu, nechal postavit velkou stúpu (Alexandrie na Kavkazu) a také živit ze svého 30 000 žebavých mnichů⁶⁷⁶, kteří přišli z Alexandrie Kápiší.⁶⁷⁷ O Menandrově životě víme díky zlomkům Plútarcha a Strabóna, především ale díky buddhistickému spisu *Milindapaňha*.⁶⁷⁸ Navzdory možné konverzi k buddhismu, kterou posledně zmíněné dílo popisuje, i nepopíratelným sympatiím k tomuto náboženství, byl Menandros úspěšný vojevůdce a král.

Rodným městem mu byla Alexandria na Kavkazu, metropolí jeho království se stala Sangala (dnešní Sialkót v Pákistánu), která byla bohatým prosperujícím městem. Prošla rozsáhlými stavebními úpravami, mířily sem karavany obchodníků z Parthie a Číny, město chránil vodní příkop i rozsáhlé hradby s věžemi a pevnostmi. Armáda byla zjevně poznamenána místními vlivy, takže kromě pěchoty a jezdeckva v ní byly i oddíly válečných vozů a slonů.

⁶⁷⁵ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 148

⁶⁷⁶ Kronika Srí Lanky *Mahavamsa* psaná formou epické básně popisující události let 543 př. n. l. až 361 n. l. zmiňuje, že buddhismus aktivně šířilo 30 000 řeckých mnichů z města Alexandrie na Kavkazu. (*Mahavamsa*, XXIX)

⁶⁷⁷ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 150

⁶⁷⁸ V češtině *Otázky Milindovy: výbor ze staroindického spisu* (přel: Vladimír Miltner, Václava Halounová (ilustrátor) 1988, 1. vyd, česky, Supraphon / Lyra Pragensis, Sv. 89, Praha, 99 stran. Tato mini černá knížečka je součástí gramofonové desky, kde je dialog celé knihy nahrán za doprovodu indických lidových nástrojů.

Jeho území zahrnovalo jižní oblast Hindúkuše a část Pákistánu. Menandros byl ve složité situaci, ať už byl spojencem nebo soupeřem Eukratida, neustále totiž jeho království hrozil vpád Saků, kteří byli v pohybu díky Jüe-či a hledali si nové místo pro život.

Na útoky Saků chtěl Menandros reagovat strategií zvětšení svých zdrojů a podmanit si severní část Indie, které vládla dynastie Šunga (rozsahem odpovídala království Magadha). Tato indická dynastie válčila s královstvím Kalinga, Sátavahánů, Paňčálo a Mathuro, území tedy bylo zjevně zralé na vojenskou akci, protože bylo určitě oslabeno mnoha konflikty. Menandros se rozhodl zopakovat výkon Démétria I., a proto vyrazil rovnou na hlavní město Patáliputru.

Indické zdroje hovoří o jeho kampani rozdílně, údajně oblehl města Šaketa a Madhyamika. Pušjamitra Šunga (185-148 př. n. l.), stoupenec hinduismu, porazil řecká vojska u řeky Sindhu (v oblasti přítoku řeky Čambal, než splyne s řekou Jamuna). Nejzajímavější je však poslední informace - Řekové údajně zaútočili na Patáliputru, dobyli ji a zničili.⁶⁷⁹ Jeho tažení bylo pravděpodobně úspěšné, jenže v jeho závěru přišel nový faktor, se kterým nepočítal - v údolí řeky Gangy se střetnul se Saky, kteří ohrožovali jeho zadní voje, a v následné bitvě zahynul.⁶⁸⁰ Plútarchos zaznamenal zprávu o úctě, jaké se Menandros těšil: po jeho smrti si zástupci měst přišli do jeho vojenského tábora pro popel, který byl rozdělen, aby mohl být uctíván v městských památnících (pravděpodobně stúpách).⁶⁸¹

Menandros vydával celou řadu mincí v attickém i indickém váhovém standardu. Jeho vládu kromě boje s externími nepřáteli (Šunga, Mathura, Paňčála atd.) poznamenala možná i občanská válka, neboť Zóilos I. (150-140

⁶⁷⁹ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 101

⁶⁸⁰ M. Oliphantová, *Atlas Starověkého Světa*, Gemini spol. s.r.o., 1993 s. 158

⁶⁸¹ M. Mašek, *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, Libri 2010, s. 150

nebo 130-120 př. n. l.), vládce Arachósie a Paropamisu, sice razil svoje vlastní mince, ale byly přeraženy Menandrem. V zásadě můžeme konstatovat, že Menandrovou smrtí končí dominance Indo-řeckého království v oblasti, protože území bylo tradičně rozdrobeno mezi mnoho vládců, kteří se tak stali snadnou obětí nájezdů Saků. Sakové tuto oblast začali systematicky dobývat od roku 110 př. n. l., a také v ní později dominovali. Kolem roku 80 př. n. l. dobyli Gandaháru, metropoli Takšašílu, a král Saků Maués (85-60 př. n. l.) založil první Indo-skythské království. Sakové dobyli v letech 40-30 př. n. l. většinu řeckých státeků v oblasti Indu a Gudžarátu i další části Indie. Posledním hájemstvím Řeků tak zůstala jen část východního Paňdžábu, kde vládli jako poslední králové Stratón II. a jeho syn Stratón III. (25 př. n. l. – 10 n. l.) To je závěrečná tečka za stopami Řeků a Makedonců v Indii.

Jejich kulturní vliv na celou oblast střední Asie a indický subkontinent byl však nesporný, zdejší svébytný a jedinečný civilizační okruh stvořil hodnoty, které přetrvaly a byly dále transformovány a rozvíjeny, ať už velkolepou palácovou a městskou architekturou říší Kušánů, nebo vlivem na indické umění- řecké vlivy je možné pozorovat v sochařství, šperkařství i výzdobě chrámů. Nejvýznamnějším nalezištěm je stále Ai-Khanoum, které nám dokazuje vitalitu a sílu zdejší „verze“ helénistické civilizace. Palác měl základnu 350x250 m, hlavice některých sloupů byly korintské, budova v sobě sdružovala prvky palácové architektury Peršanů a dórský sloh. Obecně lze říci, že architektura Řeků v této oblasti si brala prvky i z iónského slohu (kromě korintského a dórského), ale také z místní architektury.

Vliv je patrný např. na střechách, které byly typicky ploché, ale ohraničené řadou střešních tašek řeckého stylu, stejně jako na výzdobě budov, které se sice tvarem podobaly více perským (budovaným z nepálených cihel) než řeckým, ale měly typické řecké sloupy, zdobené vchody a fasády. Byly zde budovy nezbytné pro veřejný život jako soudní palác, gymnasium (se slunečními hodinami), divadlo (s kapacitou 5000 lidí je jen o něco menší, než divadlo v Epidauru), portiky, kolonády, agora atd. Obytné domy měly tvar podkovy, v jejímž středu byl obývací pokoj., zatímco dvory se nacházely před budovou, což byl rozdíl oproti řeckému uspořádání, kdy byl dvůr v centru budovy, okolo něj byl obývací pokoj a také pracovní místnosti, sklady, spíž atd.

Zdejší domy měly i koupelnu se 2-3 místnostmi, podlahy zdobily mozaiky nebo dlaždice, zdi barevné fresky a štuky. Zásoby teplé i studené vody byly v kotlích.

Byly nalezeny chrliče, sochy z bronzu či terakoty, také mnoho dekorativních a užitkových předmětů, nádob, nádobí, šperků zdobených onyxem, karneolem, rubíny, granáty, lapisem lazuli, želvovinou, berylem a perlami. Rovněž předměty zdobené slonovinou a zbraně z této oblasti byly uměleckým dílem - nákončí pouzder (Héraklés šlapající po nepříteli), hlavice a rukojeti mečů (hlava Héraklea ve lví kůži, vodní ženské božstvo, polokentaur, polotriton držící veslo).

Nemáme nejmenší důvod pochybovat, že zde lidé žili jako Řekové, ostatně pasáž v Plútarchovi dokládá, že děti v Persii, Súsách i Gedrósii se učí recitovat tragédie Sofokla a Eurípida.⁶⁸² Hřbitov byl umístěn mimo město, ale významní občané byli pohřbeni uvnitř, o čemž svědčí dvě malá mauzolea ve stylu řeckých chrámů s podzemními komorami. Město Alexandrii na Oxu navštívil i peripatetik a polyhistor Klearchos ze Soli (4./3. stol. př. n. l.), jenž přinesl městu sbírku delfských maxim.

Přesto nesmíme zapomínat, že Řekové nejen měnili okolní prostředí, ale také sami sebe ve styku s místními vlivy. Například velvyslanec krále Antialkida (130-120 př. n. l., vládce Arachósie a Paropamisu) Héliodóros z Takšašily, který sloužil na dvoře krále oblasti Vidiša (dnes město v indickém státě Madhjapradéš nedaleko jeho hlavního města Bhópálu) nechal jako stoupenec kultu Višny vztyčit na jeho počest votivní sloup,⁶⁸³ správce Gandaháry Meridarch Theodoros zase stihl ještě před počátkem nadvlády Saků věnovat Buddhovi relikviář v oblasti Svát (dnešní severozápadní Pákistán).⁶⁸⁴

⁶⁸² Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 113

⁶⁸³ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 116/7

⁶⁸⁴ Kol. autorů, *History of civilizations of Central Asia Volume II*, UNESCO Publishing 1994, s. 117

Buddhismus se šířil již od 3. stol. př. n. l. řeckou společností, možná měl mnoho příznivců a úspěch, protože se shodoval částečně s epikurejskou filosofií. Tolik k nalezeným artefaktům a synkretickým procesům.

Celý region střední Asie byl pro svět Středomoří velmi důležitý z obchodního hlediska. Od 2 stol. př. n. l. tudy vedla *Hedvábná stezka*, díky které přicházelo hedvábí i další zboží z Indie a Číny. Stezka začínala v čínském městě Čchang-an (dnešní Si-an, metropole provincie Šen-si), táhla se podél pouště Gobi, poté se větvila v čínské provincii Tun-chuang a pokračovala skrze slanou poušť Bílého draka až do oázy Turfan. Odtud se pokračovalo do Ferghány, zní pak do Baktrie a Margiány.

Tudy vedla severní cesta, zatímco jižní cesta vedla přes kraj pouště Taklamakan do oázy Khotan, poté do města Yarkand a bylo nutné překročit Tarimskou pánev. Poté se pokračovalo do Baktrie, následovalo město Zariaspa a Antiocheia Margiáné (dnešní Merv), dále cesta vedla do města Hekatompilos, posléze do Médie, Ekbatan a Mezopotámie, přes Eufrat až k přístavům na pobřeží Středozemního moře. Střední Asie měla rovněž velká ložiska kovů a drahých kamenů, jednalo se tak o důležitou obchodní oblast, která svými výrobky zásobovala západnější část Eurasie. Mince řecko-baktrijských králů se rozšířily do Indie a ze Střední Asie až do východní Evropy. Platidla indo-řeckých králů se používala ještě v 1. stol. n. l.

Na závěr je nutné poznamenat, že z antropologického hlediska byla většina obyvatel Střední Asie europoidního typu a z lingvistického byli příbuzní s kmeny ve východním Íránu, patřili k Indoevropanům. Teprve vlny nomádů ze Sibíře a Mongolska přinesly promíšení kmenů, mongoloidní typ se začal vyskytovat u Jüe-či a Saků. Čeká nás ještě mnoho úsilí a nálezů pro zpřesnění dosavadních poznatků v oblasti Střední Asie a indického subkontinentu, neboť zde více než kde jinde platí, že helénismus byl právě o masové interakci kultur a synkretických procesech.

Je nemožné posoudit význam a vliv Řeků (včetně dosahu jejich akcí), ani nelze chápat historii Řeků v regionu bez znalosti okolních etnik, jejich zvyků a historie. Právě ta mnohdy dávala do pohybu události globálního významu. Proto je nutné snažit se řešit otázky identity a lokalizace jednotlivých etnik, zkoumat kulturu i historii Saků, Massagetů, Chorézmu, Tocharů, Jüe-či, Alanů a

Sarmatů, zabývat se čínským císařstvím i říší Hunů atd. Teprve tehdy budeme schopni více porozumět celému regionu, jeho úloze a významu v rámci historie a kulturních změn. Teprve poté můžeme lépe poznat úlohu a význam Řeků, Makedonců pro region Střední Asie, Dálného Východu.

3.3 Helénismus v západním Středomoří

Region západního Středomoří je v drtivé většině historických publikací, makrohistorických přehledů popisován v rámci starověku jako aréna pro souboj dvou mocností, Kartága a Říma. Nicméně historický vývoj a kulturní změny v tomto regionu byly mnohem složitější a komplikovanější. V této kapitole se budu zabývat nejdůležitějšími událostmi, které ovlivnily, nebo mohly zásadně ovlivnit kulturní vývoj nejen na Západě, ale v rámci antiky celkově. Jedna z mých tezí (kromě popírání etnocentrismu, determinismu, lineárního modelu vývoje dějin) je, že o osudu helénismu, antického dědictví,⁶⁸⁵ jeho vlivu na evropskou civilizaci bylo rozhodnuto právě na Západě⁶⁸⁶ a historické události, jejich výsledek, nebyl v žádném případě nejlepší možnou variantou.

Tedy nadvláda římské republiky, prosazení jejího modelu politického, občanského života, protože tato nadvláda generovala, jak negativní jevy, tak

⁶⁸⁵ Dědictví antiky, zejména helénismu Řím více zničil, než zachoval, nebýt byzantských kopistů, arabských učenců, příznivých podmínek egyptské půdy pro zachování papýrů, byli bychom o mnohé nálezy ochuzeni. Chci konečně přivést k rozumu ty, kteří se domnívají, že řecká a římská kultura jednou jsou. Jde o největší osudovou záměnu a nepochopení historického, kulturního vývoje starověku. Helénistická a římská kultura jsou v přímé opozici, jedna totiž generuje intelektuální elity, ideál *polis* (bez ohledu na typ ústavy), kde většina občanů má politická práva, majetek možnosti k vlastnímu seberozvoji. Zatímco římská kultura je otrockým napodobováním řecké, generuje administrativní kádry, nikoliv lidi tvořící kulturní vrstvu v kvantitativním a kvalitativním měřítku helénistické epochy. Římská politika, ekonomika je postavena na nerovnosti (která zahanbuje i dobu průmyslové revoluce v Anglii), prohlubování nerovností, pauperizaci společnosti. Rovněž zásadní rozdíl Říma a ostatních kultur tkví v odlišném pojetí války. Řím vedl totální, anihilační způsob války, bez ohledu na vlastní ztráty, nebylo možné s ním řešit něco diplomaticky, římská diplomacie byla pevně spjata s válkou. Viz W. V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome 327-70 B. C.*, Oxford 1985

⁶⁸⁶ Jak později ukážu, pouze západní Středomoří skýtalo možnost vytvoření vojenské supervelmoci, zejména Itálie, ten kdo ovládal Itálii, měl nejlepší pozici pro postavení hegemonu regionu, mohl expandovat dále. Ostatní kultury (Etruskové, Kartágo, Keltové, Italikové, Řekové) měli rovněž šanci stát se dominantní silou, ale nepodařilo se jim stát se velmocí v takovém měřítku, jako Řím.

zesilovala stávající problémy doby, nedokázala řešit výzvy vývoje jinak, než hrou na staré republikánské řízení, které od druhé poloviny 2. stol. př. n. l. bylo do značné míry fikcí. Chci na úrovni ostatních kultur ukázat, že Řím nebyl předurčen k nadvládě,⁶⁸⁷ šlo do velké míry o náhodný výsledek vývoje, díky příznivým okolnostem, mnoha událostem, jejichž hybatelem nebyl Řím, ale pouze z takového vývoje dokázal těžit. Ekonomicky, vojensky, populačně nebyl Řím velmoc až do poloviny 4. stol. př. n. l., v zásadě se stal hegemonem díky punským válkám, i poté ještě několikrát čelil pokusům o zničení⁶⁸⁸ ať v rámci války spojenců (91-87 př. n. l.), nebo občanských válek 1. stol. př. n. l.

V této kapitole se pokusím zpracovat historii daného regionu především z pohledu Řeků a jejich možností, ale chci se zaměřit ve zkratce i na ostatní etnika. Pro připomenutí nyní uvedu některé základní, přesto zajímavé etymologické skutečnosti, týkající se regionu Itálie. Název Itálie pochází z jazyka Oinotů⁶⁸⁹ v Kalábrii, původně Italia, od nich ho pak převzali Hellénové. Mezi prvními řeckými osadníky byli obyvatelé města Chalkis na Euboie, příslušníci dórského kmene *Graioi* (latinsky *Graeci*), toto jméno Italikové posléze přenesli na všechny Řeky.

Neuralgickým bodem historie západního Středomoří je vývoj událostí v Itálii, proto jí věnuji zvýšenou pozornost. Nechci ovšem ochudit region ani o historii Sicílie nebo Kartága a Hispánie, jelikož tyto regiony byly v těsné interakci, a otázkou zůstává rovněž vliv keltských kmenů na celou oblast. Rozdělit vývojová období západního Středomoří je těžší než u východní části. Ohraničení lety 524 až 133 př. n. l. vyplývá z událostí. Již na přelomu 6. a 5. stol. př. n. l. představovali Řekové v Itálii na Sicílii mocnou vojenskou i hospodářskou sílu v oblasti. Rok 133 př. n. l. značí zničení Numantie v Hispánii,

⁶⁸⁷ Poukážu na mýty, jak byl Řím údajně nejlepší vojensky, politicky atd. Přinesu potřebný materiál a důkazy právě v této kapitole.

⁶⁸⁸ Invazi Teutonů a Kimbrů (113-101 př. n. l.) se relativně podrobně věnuje K. Christ, *Krise a zánik římské republiky*, 2008

⁶⁸⁹ Starobylý italský kmen neznámého původu obýval území od Poseidónie ke Kalábrii, do jejich země je před trojskou válkou přivedl Oinótros, nejmladší syn Lykaóna z Arkádie a s ním se vydal osídlit Itálii i jeho bratr Peukétios (kmen Peucetiů).

kteřá byla z většiny části pod kontrolou Říma, tím končí existence jakéhokoliv významnějšího svobodného státu/etnika v oblasti, pokud nepočítáme Kelty.

Relevantní je otázka, kam zařadit vývoj v Galii, ale význam této oblasti, navzdory jejímu bohatství, hospodářskému významu a vojenskému potenciálu prudce klesl od dob bitvy u Telamonu roku 225 př. n. l. a koncem 2. punské války (201 př. n. l.).⁶⁹⁰ Expanze byla zastavena a keltské kmeny už od této chvíle byly v defenzivě. Z řeckého hlediska je obtížné rozdělit historii západního Středomoří do tří epoch, přesto se o to pokusím. Od poloviny 8. stol. př. n. l. do začátku 6. stol. př. n. l. (založení Kamariny na Sicílii roku 599 Syrakúsany, založení Akragantu roku 583 př. n. l. Rhodňany a kolonisty z Gely) zde můžeme hovořit o kolonizačním, potažmo archaickém období, zatímco v období let 599 až 474 př. n. l. můžeme hovořit o klasickém období⁶⁹¹ západních Řeků, poté následuje doba poklasická⁶⁹² (474-405 př. n. l.), až do nástupu vládcy Syrakús Dionýsia I. (405-367 př. n. l.)

Od roku 405 př. n. l. můžeme hovořit o počátku helénismu díky nástupu nového vládcy Syrakús Dionýsia I., a to nejen z hlediska síly ekonomiky a pokroku ve vojenství a růstu měst nebo populace (neboť tyto znaky splňovala města západních Řeků již dříve), ale právě i z hlediska mísení řeckých a nativních vlivů a také většího zapojení nativních etnik do struktur řeckých městských států. Období helénismu pro Řeky skončilo roku 201 př. n. l., tedy

⁶⁹⁰ Řím totiž od této doby postupně systematicky dobyl Ligurii, Předalpskou Galii, zakládal zde kolonie, keltský svět se tak stával do jisté míry slabším a chudším, minimálně vojensky a populačně.

⁶⁹¹ Koncový rok období (474 př. n. l.) se shoduje s upevněním řeckého vlivu na jih Itálie, kdy syrakuský vládce Hierón I. a vládce Kýmé Aristodémos porazili etruské, kartaginské loďstvo (u Kýmy), Etruskové tak ztratili vliv na Kampánii, jižní Itálii. Hierón I. navíc vybudoval pevnost na ostrůvku Ischia v neapolském zálivu, poplenil etruské pobřeží,

⁶⁹² De facto zde můžeme hovořit o zlatém věku Sicílie, řecká města mezi sebou skoro nevedla války. Svůj vliv západní Řekové zvětšili v roce 453 př. n. l., kdy syrakuské loďstvo napadlo etruské pobřeží a dobylo ostrov Ilva (dnešní Elba, kde se těžila ve velkém železná ruda). Teprve kartaginská invaze v roce 409 př. n. l. přinesla zásadní změny na Sicílii, toto tažení způsobilo krizi demokracie, kdy se k moci postupně dostal Dionýsios I. a jeho přívrženci.

ukončením 2. punské války. Poté již řecké městské státy neměly žádnou moc, jejich historie i politická aktivita skončila.

Řekové se na Sicílii etablovali poměrně rychle, v Itálii ovládali především jih, pobřežní oblasti, a rovněž měli velký vliv v Kampánii. Zde již roku 524 př. n. l. v pozemní bitvě u města Kapua Aristodemos Malakos (550-490 př. n. l.), vládce Kýmé, odrazil dobytvačné snahy Etrusků a ostatních lokálních etnik. Nacházela se zde řada měst jako Neapolis, Paleopolis, Kýmé atd. Zatímco na severním pobřeží Itálie existovalo např. město Ankón, založené v roce 387 př. n. l. odpůrci Dionýsia I., to byl nejzazší bod řecké přítomnosti.⁶⁹³ Severněji existovala již jen řecká čtvrť v etruských městech Adria a Spina v ohybu Adriatického moře.

Pokud ovšem chceme začít s historií regionu západního Středomoří chronologicky, musíme se obrátit nejprve ke Kartágu nebo civilizaci Etrusků,⁶⁹⁴

⁶⁹³ Řekové ovládali na severním pobřeží Itálie i město Picenů Numana nedaleko Ankony, které dobyly. Poblíž (cca 10 km od Adriatického moře) existovala původní řecká osada Hadria, založená kolonisty z Aigíny, město později znovu založil Dionýsios I. počátkem 4. stol. př. n. l. Na protilehlém břehu v roce 385 př. n. l. založil Dionýsios město Lissos. Řekové zachycení na Faru a Issy postupně ve 4./3. stol. př. n. l. rozšířili svoji sféru vlivu. Založili město oblasti dnešního Splitu, západně osada Tragúrion, Salónu (v těsné blízkosti Splitu), Epetion (východně od Splitu), Epidaurus (dnešní Cavtat jihovýchodně od Dubrovníku). Další osadníci osídlili východní cíp ostrova Korčuly, kde se zachoval nápis z počátku 4. stol. př. n. l., jak si osadníci z Issy rozdělily půdu. (A. Bartoněk, *Odysseové na mořích historie*, Mladá fronta 1976, s. 307)

⁶⁹⁴ Jejím předchůdcem byla pravděpodobně villanovská kultura, Villanovská kultura se rozvíjela na území dnešní Itálie a představovala v tomto regionu nejstarší kulturu doby železné. Její počátky sledované ve vnitrozemí Itálie, zejména pak v severní části Apenin se datují do doby okolo 11. století př. n. l. Posléze tato kultura zaniká v 7. století př. n. l. Za její centrum se považuje region dnešního Toskánska. Teprve poté se začínají objevovat etruská města. Etruskové se nikdy nesjednotili, jejich základním politickým útvarem byl městský stát. Jedinou známou vyšší organizací byla náboženská liga dvanácti měst zasvěcená bohyni Voltumně, jejíž kultovní svatyně se nalézala u Volsinií. V čele jednotlivých měst stáli *lukumoni*, představitelé místní aristokracie. K předním etruským městům náležely Veje, pověstné sochařskými dílnami, Caere s přístavem Pyrgi, Tarquinie a Vulci. Severně od těchto středisek ležela města Volsinie, Populonie, přístav, kde se zpracovávala železná ruda těžená na blízkém ostrově Ilva (Elba), Vetulonie, Clusium, Cortona, Arretium, Perusie a Volaterra.

kteřá Itálii dominovala až do první čtvrtiny 5. stol. př. n. l. Etruskové jsou navzdory některým pramenům starověku autochtonní⁶⁹⁵ obyvatelé Itálie, podle genetických i archeologických výzkumů.⁶⁹⁶

Etruské městské státy tvořily velmi volně pospojované aliance, které vznikaly podle aktuální potřeby, vysoká úroveň urbanizace, zpracování kovů i vysoké zemědělské výnosy umožňovaly Etruskům ucházet se o nadvládu nejen nad Itálií. Jejich námořní obchod zasahoval nejen centrální a západní část Středomoří, jejich výrobky se našly až ve Skythii, Británii, Dánsku, Švédsku a střední Evropě, intenzivní obchodní směna probíhala rovněž s keltskými kmeny i řeckými městy v oblasti (např. Massilia). Etruskové byli skutečnou obchodní velmocí a spojenci Kartága až do roku 307 př. n. l.,⁶⁹⁷ později však bylo jejich postavení zpečetěno římskou dominancí v první polovině 3. stol. př. n. l.

Tradice má za to, že Etruskové (sami sebe nazývali Rasena) vytvořili tři dvanáctiměstí (etruských národů bylo dvanáct), jedno se nacházelo v Etrurii, další v Kampánii (střední Itálii) a třetí v předalpské Galii. Rovněž zde byla jejich města Adria a Spina v ohybu Adriatického moře, která se stala tranzitním bodem jantarové stezky a obchodu s Venety, od kterých Etruskové nakupovali především koně a jantar. Obě tato města byla vybudována na dřevěných kůlech, spojena kanály s říční dopravou a mezi sebou navzájem. Větší z obou měst, Spina, bylo spojeno kanály jak s řekou Pád, tak i s mořem a Atrií. Město zabíralo 300 ha a bylo vyprojektováno v řeckém stylu v pravoúhlých městských blocích.⁶⁹⁸

Etruskové měli svoje osady i na Korsice, Sardinii a ostrově Elba, kde těžili železo, zde však jejich dominance končí v roce 453 př. n. l. v důsledku řecké a kartaginské aktivity. První etruské město v oblasti před Alpami byla

⁶⁹⁵ O bližším přehledu teorií původu, dosavadním lingvistickém zkoumání viz V. Blažek, D. Bláhová, *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písmo*, Host 2009

⁶⁹⁶ G. Barker, T. Rasmussen, *Etruskové*, NLN 2005, s. 84-5

⁶⁹⁷ Tehdy se přidali na stranu syrakuského vládce Agathoklea, který válčil relativně úspěšně proti Kartágu.

⁶⁹⁸ Více viz W. Keller, *Etruskové*, Orbis 1974

Mantua, dále například město Felsinie nebo Misa (dnešní Boloňa). Etruská města mohla mít až 100 000 obyvatel,⁶⁹⁹ ale žili v nich i Sabinové, Umbrové, Ligurové, Latinové, Řekové a jiné lokální populace. V Etrurii byla řada důležitých center jako Tarqunie, Caere (přístavní město), Populonie (metalurgické centrum) nebo Veje (kde byla rozsáhlá odvodňovací soustava, zavlažovací kanály a solná ložiska). Každé město mělo kanalizaci a studny, Etruskové dokázali vést vodu i na pahorek a zřizovali podzemní vodovody z rour. Jejich fortifikace a umístění akropole ve středu města odpovídaly řeckým zvyklům.

Řekové obdivovali jejich metalurgické a hospodářské výsledky, stejně jako farmakologii, šperkařství, výrobu keramiky, nábytku, zbraní a zbrojí, ale také námořní a vojenskou moc. Latinská liga, Římani řecká města v Itálii či jiná místní etnika neměla k dispozici srovnatelné ekonomické zázemí, pokročilou urbanizaci, nebo vojenskou moc.⁷⁰⁰ Etrusky k dominanci⁷⁰¹ v regionu předurčovala i zahraniční politika - stejně jako Kartágo ani etruská města neměla zájem na růstu řeckého vlivu v oblasti. Bylo tedy logické, že Etruskové ve spojení s Kartágem neutralizují řecký živel v Itálii, samotné Kartágo pak na Sicílii. Situace na Sicílii byla pro Řeky o to složitější, že místní etnika Sikanů, Sikelů a Elymů, byla nakloněna Kartágu, byť i ona byla pod částečným helenizačním vlivem a jejich městská centra byla prakticky nerozeznatelná od řeckých.

⁶⁹⁹ Cerveteri mělo plochu 150 hektarů, Tarqunie 135 hektarů, ale jelikož ve městech převažovaly přízemní domy, uvnitř měst se navíc nacházely zahrady, pastviště, reálný odhad počtu obyvatel etruských měst se tak bude pohybovat mezi 25 000 – 50 000 lidmi. (F. K. Kienitz, *Národy ve stínu*, Odeon 1991, s. 133)

⁷⁰⁰ Blíže o ní, její organizaci v knize Kol. autorů, *The Greek City, From Homer to Alexander*, Clarendon Press 1990

⁷⁰¹ Etruskové, však netvořili jednotlý stát, jejich městské státy, knížectví se volně spojovaly s různými stranami, vrcholu moci dosáhli Etruskové v 6. stol. př. n. l., kdy jejich moc nenašla vyzyvatele v Itálii, teprve od první čtvrtiny 5. stol. př. n. l. začali postupně ztrácet svoje pozice, utrpěli zejména keltskými útoky od počátku 4. stol. př. n. l. mocenskou silou však zůstali Etruskové až do 3. Samnitské války (298-290 př. n. l.), poté už bojovali jen o samostatnost a přežití, expanzivní potenciál byl u konce.

Ale úsilí Kartága na ovládnutí Sicílie bylo zmařeno v roce 480 př. n. l. v bitvě u řeckého města Himera, které se na straně Kartága účastnil i menší etruský sbor. Jádrem koalice řeckých sil tvořili vojáci Syrakús (městu vládl Gelón, který ovládal zároveň i město Gela) a Akragantu, jejich vládce Therón (488-473 př. n. l.) byl příznivcem a podporovatelem Gelóna. Podle Hérodotových údajů⁷⁰² mělo kartaginské vojsko na 200 válečných a 3000 transportních lodí, vojsko o počtu 300 000 vojáků (moderní odhad hovoří o 50 000), bylo tvořeno bojovníky z Ligurie, Sardinie, Galie, Libye, libyjsko-fénických měst a Ibérie. Řecké síly měly 50 000 pěšáků a 5000 jezdců. Kartaginské síly obléhaly město, ale jejich spížní výpady byly efektivně ničeny řeckým jezdeckem.

Proto velitel Kartaginců požádal o pomoc město Selinús, aby vyslalo na pomoc své jezdeckvo ve smluvený čas, zatímco on sám připravoval oběť v námořním táboře.⁷⁰³ Gelón ovšem depeši zachytil a vyslal veškeré jezdeckvo přestrojené za Selinúnťany do námořního tábora Kartaginců, to v něm zapálilo lodě a uvedlo celý tábor ve zmatek. Hamilkar při tomto střetnutí zemřel.⁷⁰⁴ Poté vyrazila do útoku Gelónova pěší armáda tábořící za městem, jakmile dostala signál, že akce jezdeckva byla úspěšná. V přímém střetnutí kartaginská armáda po tuhém boji musela ustoupit zpět do svého tábora, za této situace se však řady Řeků rozvolnily, a tak byly napadeny výpadem Iberů z tábora. Porážka Řeků byla blízko, naštěstí však v rozhodující chvíli zasáhl z Himery do boje Therón a dobyl kartaginský tábor.

Vojsko Kartága bylo prakticky zničeno, jako reparaci museli Kartaginci zaplatit 2000 talentů stříbra, postavit dva monumenty a údajně se zřítí lidských obětí.⁷⁰⁵ Na 70 let pak panoval na Sicílii klid, Kartaginci se raději soustředili na upevnování své moci v severní Africe. Vládce Syrakús Hierón I. (478-467 př. n. l.) porazil v roce 474 př. n. l. ve spojení s městem Kýmé kartaginské a etruské loďstvo a poplenil i etruská pobřežní města. Tato bitva u Kýmé

⁷⁰² (7.165)

⁷⁰³ Diodóros, XI. 21

⁷⁰⁴ Diodóros, XI. 22

⁷⁰⁵ A. J. Church, A. Gilman, *The Story Of Carthage*, Biblio-Moser 1998, s. 28

předznamenala budoucí vývoj - Italští Řekové⁷⁰⁶ (nazývání v Helladě Italióti) a sicilští Řekové v ní spolupracovali, aby zlomili moc svých rivalů. Také tato bitva znamenala konec etruské námořní nadvlády v oblasti Kampánie. Stvrdila již předchozí výsledek pozemní konfrontace, kdy se tehdy nejmocnější etruské město Klusium, kterému vládl Lars Porsena, pustilo do války se svojí kolonií Aricíí, ležící v Latii.

Tato válka mezi lety 508 – 505 př. n. l. byla významná i z toho důvodu, že Lars Porsena podporoval nedávno vypuzeného římské vládce Tarquinia Superba a jeho příznivce. Porsena poslal část svých sil pod velením syna Arunse oblehnout Klusium, to žádalo o pomoc jednak Latinskou ligu a především řecké město Kýmé, které vojsko poskytlo. V bitvě před Aricíí bylo latinské vojsko poraženo, na ústupu však Aristodémos *Malakos* (zženštilec) chytře počkal, až postupující etruské síly při pronásledování minou jeho voje, a poté zaútočil do jejich zad. Stal se tak vítězem, armáda Klusia byla zničena a přeživší uprchli do Říma, kde obdrželi občanské právo, měli zde vlastní čtvrť Vikus Tuskus.⁷⁰⁷ Etruská města většinou nebyla schopná jednotné akce, v rozmezí 35 let byly oslabeny jejich pozemní i námořní síly, ztratil a tím vliv na Kampánii a později i na Latium.

Etruskové však ovlivnili svoje sousedy a pomohli jim v civilizačním růstu. Městská výstavba v Umbrii nebo u kmenu Herniků (města Anagnia, Ferentino, Veroli a Alatri) vykazuje jasně etruský vliv, posledně jmenované místo mělo působivé kyklopské hradby o obvodu 2 km postavené z obrovských kvádrů a opevněnou akropoli, stejně jako ostatní města. Totéž se dá říci o městech Volsků sídlících na svazích Abruzz, jejich města Sora, Arpino, Atina i Privernum Setia měla několikakilometrové hradby. Svaz Volsků byl ve 4. stol. př. n. l. Římu těžkým soupeřem, v Itálii tak bylo vždy více kulturních okruhů a center, které se ucházely o hegemonii. Řím byl ještě velmi dlouho marginálním státem. Přesuňme se však nyní ze středu Itálie, Kampánie, na jih, kde se nacházela četná řecká města.

⁷⁰⁶ Sicilští Řekové byli nazýváni Sikelióti, Sicílii nazývali Sikeliá.

⁷⁰⁷ Livius 2.14

Stejně jako na Sicílii, tak i v Itálii byla velikost měst (např. Lokris mělo obvod 7km) a jejich populace několikanásobně větší než v Helladě. Každé město bylo svým způsobem regionální mocností, avšak i přes četné soupeření založila Italskou ligu, která sloužila k odrážení domorodých kmenů nebo k pomoci sicilským příbuzným. Na jihu Itálie byla města Tarent (založeno roku 706 př. n. l.) a Kallipolis založená Sparťany,⁷⁰⁸ dále Krotón (založen 708 př. n. l., zemědělsky zaměřený, byť měl 2 přístavy), Lokris Epizefyrská (založena roku 673 př. n. l., zemědělsky zaměřená), Rhégion (cca 730 př. n. l., obchodně orientovaný díky své výhodné poloze k Sicílii), dále Metapontum, Síris, aj. Každé z těchto měst expandovalo, zakládalo další kolonie a pevnosti nebo soupeřilo o vliv nad jinými řeckými městy nebo původními sídly či kraji místních obyvatel. Rhégion založil 10 km severně opěrný bod Skyllaion, Lokris Epizefyrská založila na pobřeží Tyrhénského moře města Hipponion, Medma, Taurianon a Metauros, Krotón na jihu až jihozápadě založil Terracinu.

Město Sybaris mělo obvod hradeb 10 kilometrů, vojsko se 100 000, podle Strabóna dokonce 300 000 vojáků, a v době největšího rozmachu ovládalo 25 měst.⁷⁰⁹ Vrcholné období města založeného Acháji a Troizéňany⁷¹⁰ v roce 720 př. n. l. spadá do let 550-510 př. n. l. Zprostředkovávalo obchod s Mílétem a Etrusky, v 7. stol. př. n. l. založilo v Salernském zálivu kolonii Poseidónii, dále města Skidros a Laus. Bohatlo z chovu ovcí, skotu, pěstování včel, vína, exportu dřeva a také výroby purpurového barviva. Aktivně vyhledávalo spojení i podporu ostatních achájských kolonií v oblasti (Metapontum⁷¹¹ a Krotón).

⁷⁰⁸ Šlo o nemanželské děti Sparťanů z messénské války, vedl je Falanthos. V Delfách obdržel věštbu: „Dávám ti *Satyrion i Tarás, krajinu žírnou, k bydlení; lápygům pak bédný přineseš zmar.*“ (A. Bartoněk, *Odysseové na mořích historie*, Mladá fronta 1976, s. 93)

⁷⁰⁹ Strabón, 6. 1. 13

⁷¹⁰ Později vyhnáni početnějšimi Acháji (Aristotelés, *Politika*, 5.1303a.)

⁷¹¹ Existuje vysoce zajímavá studie na význam tohoto města, především jeho zemědělského zázemí viz J. C. Carter, *Discovering the Greek Countryside at Metaponto*, University of Michigan Press 2006

Město a životní styl jeho obyvatel se stalo oblíbeným tématem historek nepřátelské propagandy Krotónu. Občané ve městě byli prý změkčilí, brali na hostiny manželky, což byl skandál, vynalezli majonézu, měli rádi čalouněný nábytek a parní lázně a jejich kuchaři si dávali patentovat svoje recepty. Vykázali z centra města hospodářské zvířectvo a hlučná řemesla, měli zavedený vodovod, dokonale vydlážděné ulice, suché doky atd. V době konání různých řeckých sportovních her konali svoje vlastní slavnosti a soutěže, slavnostního průvodu města se účastnilo až 5000 jezdců. Pohled na těžce pracující lidi jim prý měl způsobovat kýlu a okvětní lístky vyrážku. Tyto zvěsti mají částečně oporu v tom, že Hérodotos⁷¹² popisuje Sybaritany jako lidi, kteří překonávají všechny ostatní v luxusu, avšak důvodem všech možných tvrzení bude pravděpodobně jen prostá závist nad vysokou životní úrovní. Změkčilé město by si nepodrobilo oblast o 6500km²⁷¹³ ani nemělo olympijského vítěze Kleombrota.

V roce 510 př. n. l. však vypukla válka s Krotónem, která trvala 70 dní. Krotónské vojsko mělo sice jen 10 000 vojáků, ale vedl je šestinasobný olympijský vítěz v zápase volného stylu Milón. Vojsko 300 000 vojáků Sybaris⁷¹⁴ bylo údajně zcela paralyzováno válečnou hudbou, z níž koně začali jančit, takže vojsko se stáhlo za hradby, město bylo dobyto a zničeno obrácením koryta řeky Krathis. Přeživší obyvatelé uprchli do svých kolonií. Řecký svět musel být v šoku ze zničení prakticky nejmocnějšího místního města. Šlo proti tehdejšímu zvyklostem a určitě bylo považováno za barbarské.⁷¹⁵

⁷¹² (6.127.1)

⁷¹³ Tedy o něco větší velikost, než má Severočeský kraj, v dnešní Itálii odpovídala velikost zhruba provincii Cosenza. V 6. stol. př. n. l. tak Sybaris představovala největší městský stát mimo Řecko; sicilské Syrakúsy, které tehdy měly sotva více, než 4000km² (A. Bartoněk, *Odyseové na mořích historie*, Mladá fronta 1976, s. 273)

⁷¹⁴ Šlo spíše o celkový počet obyvatel města, který mohl být spíše nižší cca 100 000.

⁷¹⁵ Ačkoliv Sybaris zničila roku 550 př. n. l., s Krotónem a Metapontiem iónskou kolonii Sírís (založena mezi 690-660 př. n. l.) o území se podělila Sybaris s Metapontiem. Více o řeckém způsobu chování ve válce a kolonizaci jako způsobu ekonomické produkce viz Kol. autorů, *War and Society in the Greek World*, Routledge 1995

Krotón chtěl využít svého příznivého postavení a dobýt i město Lokris, ale jeho 100 000 armáda byla poražena desetinásobně slabším soupeřem.⁷¹⁶ Žádný řecký stát neměl tehdy blízko k hegemonii, naopak sami Řekové se museli bránit sílícímu tlaku místních obyvatel. Město Tarent se spojilo v roce 475 př. n. l. s Rhégiem, aby se bránilo vojskům Messápiů, Peucetiů a Lukánů. Po počátečním úspěchu však byly řecké síly roku 473 př. n. l. poraženy na území Messápiů, poblíž města Kailia.⁷¹⁷ Hérodotos bitvu označil za největší řež mezi barbary a Řeky, která se kdy odehrála, zahynuly tisíce vojáků Rhégia i Tarentu, Messány.

V samotném Tarentu vedl úbytek aristokratů k přeměně z oligarchie na demokracii.⁷¹⁸ I přes nesporné úspěchy tak byli Řekové v Itálii stále vystaveni velkým nebezpečím, z nichž války městských států nebyly tím největším problémem. Itálii obývala početná etnika, která rozhodně nebyla na primitivní úrovni. Messápiové (obývali území dnešní Apulie) měli mnohá opevněná a přístavní města (Mandúria, Brundisium, Otranto, Oria, Hydrus atd.), byli jazykem i materiální kulturou příbuzní Illyrů. Na sever od jejich území žily kmeny Apulů, Peucetiů a Daunů. Na jihu Itálie žily kmeny Lukánů a Bruttiů, ve středu Itálie federace samnitských kmenů. Výše zmíněná, ale i jiná etnika přejímala kulturní vlivy jak od Etrusků, tak i Řeků, ale přizpůsobovala je do své lokální podoby. Hospodářsky i technologicky byli Italikové na vzestupu již od 5. stol. př. n. l., jejich tlak neustále sílil.

Kampánie byla od druhé poloviny 5. stol. př. n. l. pod útoky Samnitů, kteří obsadili v roce 423 př. n. l. město Kapua a v roce 421 př. n. l. Kýmé, později je dobyt i Neapolis a další řecká a etruská města v oblasti. Na Etrusky začínají útočit keltské kmeny Boiů, Senonů a dalších, vytvářejí soustavný tlak na etruská města v Popádí. Rovněž na ně útočí Řím, v roce 435 př. n. l. dobyli

⁷¹⁶ Krotón vypravil údajně 120 000 mužů proti 15 000 lokerských vojáků, ti však zvítězili, jelikož měli božskou podporu boha Apollóna, jelikož mu nabídli devítinu z kořisti, kdežto Krotónané pouze desetinu. (A. Bartoněk, *Odysseové na mořích historie*, Mladá fronta 1976, s. 275)

⁷¹⁷ Hérodotos, VII. 170

⁷¹⁸ Aristotelés, *Politika*, V 1303a

Římané etruské město Fideny, jež bylo spojencem Vejí, tedy nejbohatšího etruského města v oblasti a obchodního konkurenta Říma. Veje se dostaly v roce 438 př. n. l. do války s Římem, roku 426 př. n. l. však uzavřely mírovou smlouvu na 20 let a hned v roce 406 př. n. l. začala válka znovu.⁷¹⁹ Po desetiletém obléhání⁷²⁰ město dobyl v roce 396 př. n. l. Markus Furius Kamillus, který se prokopával tunelem do středu města. Město bylo zničeno, obyvatelé pobiti či prodáni do otroctví a jeho půda rozdělena mezi římské občany.

V jižní Itálii se musím před událostmi 4. stol. př. n. l. nejprve vrátit k založení nového města Thúrií. Přeživší obyvatelé Sybaridy se s pomocí Thessalů pokoušeli město založit v roce 452 př. n. l. znovu, avšak po 5 letech je opět vyhnali Krotóňané.⁷²¹ Žádost kolonistů o pomoc u Sparty neuspěla, proto se obrátili k Athénám. A Periklés prosbě vyhověl - vyslal kolonizační výpravu, kterou vedli athénští občané Lampón a Xenokritos, počet Athéňanů mezi kolonisty byl však velmi malý, drtivou většinou tvořili Řekové z různých míst Hellady. Město bylo založeno roku 444 př. n. l.⁷²² Byla to velkolepá akce, která měla demonstrovat moc Athén a jejich úlohu v hájení řeckých zájmů. Občany nového města se stali historik Hérodotos a řečník Lýsiás, ústavu sepsal na Periklovu prosbu sofista Protágorás.

Idyla ovšem dlouho nevydržela - Sybariťané si osobovali vedoucí funkce, proto vypukl ostrý spor mezi nimi a ostatními kolonisty, takže se sáhlo ke zbraním, Sybariťané byli zabíjeni a nakonec vyhnáni. Přeživší si pravděpodobně založili ještě v roce 444 př. n. l. město Sybaris Traies (dnešní řeka Trionto), město bohužel dodnes nebylo nalezeno. Podle Polybia⁷²³ se jeho

⁷¹⁹ J. Burian, B. Mouchová, *Záhadní Etruskové*, Mladá fronta 1974, s. 73, 75, 76, 146

⁷²⁰ Vejm se nedostalo pomoci od ostatních etruských měst údajně kvůli tomu, že si dosadili za vládce krále (rok 420 nebo 410 př. n. l., šlo o posledního krále), ačkoliv Etruskové, již nenáviděli královské zřízení. (Livius, 5.1.3.)

⁷²¹ Diodóros, XI. 90, XII. 10

⁷²² Kol. autorů, *Inside the City in the Greek World*, Oxbow Books, Oxford 2009, s. 109

⁷²³ (2.39)

obyvatelé krátce spojili s Krotónem a Kaulónií (jelikož obyvatelé byli také Achájové), aby vybudovali chrám Dia Homária. Město zřejmě sloužilo jako nárazník Krotónu před Thúriemi, což však nebylo třeba, protože Krotón uzavřel s Thúriemi mírovou smlouvu. Sybaris Traies však zničili pravděpodobně roku 389 př. n. l. kmeny Bruttiiů.

Samotné město Thúrie mělo různorodé obyvatele rozdělené do deseti kmenů, jednalo se o Arkadány, Acháje, Élejce, Boióťany, Amfiktyony (místo poblíž Thermopyl), Dóry, Ióny, Ostrovany, Euboiany a Athéňany.⁷²⁴ Tak pestré složení vede k domněnce, že nešlo o pouhý populační přebytek, ale o politicky nepohodlné osoby, které se rozhodly začít svůj život znovu. Thúrie byly demokratickým městem s vysokou životní úrovní, ale i ony se dostaly po občanské válce do dalšího konfliktu. Vedly spor s Tarentem o město Síris (úrodná oblast 50 km severně od Thúrií), do války se na straně Tarentu zapojili i Lukáni. Periklés se však prozíravě postaral již při založení města o zajištění vynikajících osobností na všech postech, takže vrchním velitelem byl zvolen spartský generál Kleandridás.⁷²⁵

V roce 443 př. n. l. Kleandridás lukánské vojsko porazil, postavil totiž proti Lukánům tak zhuštěný šik, že vzbudil dojem menšího vojska. Později během boje, když už byli nepřátelé bez obav, rozvinul své řady, obklíčil z křídel Lukány a rozprášíl je.⁷²⁶ Spory s Tarentem se táhly i dále, byly vyřešeny až cca v roce 430 př. n. l., kdy obě města společně založila město Hérakleiu v Lukánii.⁷²⁷ Koncem 5. stol. př. n. l. se stává dominantní silou ligy Italiótů Tarent,⁷²⁸ ten však zažije svoje zlaté období až o několik dekád později. V roce 413 př. n. l. Thúrie podpořily Athény v jejich sicilské expedici 700 hoplity a 300

⁷²⁴ Diodóros XII. 11

⁷²⁵ Ten byl ve Spartě odsouzen nepřítomnosti k smrti (jelikož byl podplacen Periklem, aby neútočil na Attiku), roku 446 př. n. l.

⁷²⁶ Kol autorů, *Antické Válečné Umění*, Svoboda 1977, s. 328

⁷²⁷ Strabón, 6. 1. 14

⁷²⁸ Měl největší loďstvo, 15 000 armádu. (M. Grant, *Klasické Řecko*, BB Art 2004, s. 202)

oštěpaři.⁷²⁹ Poté nemáme o městě žádné zprávy na dalších 23 let. Pro osudy Řeků v regionu západního Středomoří se však stává důležitějším místem Sicílie s osobou Dionýsia I. (vláda 405-367 př. n. l.).

Na Sicílii byl relativní klid, avšak Kartágo pouze čekalo na záminku, jak rozšířit svůj vliv na ostrově, kde byla jejich tradiční centra Panormos, Soloi a Motya. Před dalšími událostmi však bude vhodné krátce se zabývat Féničany i samotným Kartágem, než přejdeme k popisu jejich činnosti na Sicílii. Etnikum Féničanů pocházelo z Kanaánu, jejich jméno v řečtině *Foinikés* znamenalo rudí. Féničané (Kanánci) vytvořili první koloniální ekonomiku již v pozdní době bronzové (cca 1200 př. n. l.) a jejich města a obchodní stanice byly i na atlantickém pobřeží Afriky, ve Španělsku, na Sardinii a Sicílii. Dále měli města na Maltě, Baleárských ostrovech a Ibize, dopluli až k Azorským ostrovům (kde dočasně působili) a možná se dostali až k Madeiře.

Féničané byli mistři ve výrobě šperků, keramiky a barevného skla. Byli schopni vyrábět purpur a vynikali i v barvení látek. Rovněž dosáhli značné úrovně ve zpracování železa, znali zdobení filigránem i granulací a zpracovávali slonovinu. Podle řeckého mýtu král Tyru Agénór (syn boha moří Poseidóna a nymfy Libye) po únosu své dcery Európy vyslal svoje syny, aby ji hledali a nevraceli se, pokud ji nenajdou. Foinix jako nejstarší vyrazil do Libye a Kilix cestoval do Kilikie, kde se stal králem. Thasos dorazil do Olympie, zde postavil sochu Melkartovi, pojmenoval ho Tyrský Héraklés a kolonizoval ostrov bohatý na zlato - tak získal Thasos své jméno. Nejmladší syn krále Kadmos skončil na radu delfské věštiny v Boiótii, kde založil Théby.

Římané nazývali obyvatele Kartága Puny (*Poenus*) či Féničany, zatímco Řekové Karchédonci. Jako Féničany můžeme označovat nejen obyvatele měst Tyros, Byblos, Arados aj., ale i obyvatele fénických kolonií, o kterých víme, že je nezaložilo Kartágo. Toto město Kart Hadašt (v jazyce Féničanů Nové město), bylo založeno za poněkud dramatických okolností, a nikoliv jako další obchodní osada Féničanů. Jeho zakladatelka, princezna Elissa z Tyru, byla sestrou fénického krále Pygmalióna z Tyru. Ten však byl v době nástupu vlády na trůn pouze jedenáctiletý (předchozí král Mattán zemřel v roce 814 př. n. l.), a tak

⁷²⁹ Thúkýdidés, VII. 33, 35

skutečným vládcem byl manžel Elissy, Acharbás. Byl nejvyšším knězem Melkarta a ovládal chrámový poklad.⁷³⁰

Obyvatelé Tyru povstali a Pygmalión nařídil svého strýce usmrtit. Část nobility však Elissu, která Istí získala městský poklad a část flotily, následovala do vyhnanství, doprovázeli ji i šlechtici jako Barkas a velitel tyrské flotily Bitiás. Po zastávce na Kypru pokračovala výprava do Utiky, fénické kolonie na pobřeží Afriky. Zdejší vládce Hierbás nabídl nově příchozím tolik půdy, kolik zabere volská kůže. Místní obyvatelé nazvali Elissu Dido (putující), ta prokázala důvtip, který by ocenil i Odysseus. Rozřezala kůži na tenké proužky a vyznačila jím hranice svého nového města okolo vršku Byrsa (v řečtině volská kůže).⁷³¹ Elissa poté odmítla místního krále jako manžela, spáchala sebevraždu na pohřební hranici a stala se tak hlavním božstvem nově založeného města.

Tak vzniklo v roce 814 př. n. l. Kartágo, které bylo jistým způsobem nezávislé, ale posílalo 1/10 městské pokladny do chrámu Melkarta v Tyru. Město postupně přebralo vliv nad fénickými koloniemi v oblasti západního Středomoří. V roce 509 př. n. l. uzavřelo spojeneckou smlouvu s Římem.⁷³² Zde si vymezili sféry vlivu - Řím si nárokoval Latium a své spojence, Kartágo zakazovalo římským lodím plout za Dobrý mys, umožňovalo však obchod na Sardinii a Sicílii, v Kartágu a části Afriky ležící na straně Dobrého mysu. Později v roce 348 př. n. l. smlouvu obnovili, Kartágo v ní nově zahrnuje mezi své spojence Utiku a Tyr. Kartágo po roce 400 př. n. l. mohutně expandovalo,⁷³³ čímž téměř ztrojnásobilo svoji rozlohu. Byrsa byla stále opevněnou akropolí města a byl zde státní poklad i archiv. Pod ní byla agora a budova senátu,⁷³⁴

⁷³⁰ G. Servadio, *Motyá*, Phoenix 2001, s. 84

⁷³¹ G. Servadio, *Motyá*, Phoenix 2001, s. 86/7

⁷³² G. Servadio, *Motyá*, Phoenix 2001, s. 89

⁷³³ Více viz M Aubet, *The Phoenicians and the West: Politics, Colonies and Trade*, Cambridge University Press 2001. Tato španělská odbornice datuje rozšiřování území, vlivu Kartága v koloniích již od poloviny 6. stol. př. n. l. S tím souvisí i expanze vojenské síly viz R. D'Amato, A. Salimbeti, *The Carthaginians 6th-2nd Century BC*, Osprey 2014 (duben).

⁷³⁴ Vládní systém Kartága se zabýval v díle *Politika* i Aristotelés. Systém prošel jen malými změnami po bitvě u Himery 480 př. n. l. Existuje těleso rada 104, nejvyššími úředníky

také chrám Baala Ešmuna (kterého Řekové ztotožnili s Asklépiem) a chrám zasvěcený ženským božstvům Tanit a Aštarté, oba spravovali dědiční kněží a jejich stavby vznikly z darů.

Vznikly nové hradby, působivý byl zejména trojitý val od Thapsu, který chránil město směrem z vnitrozemí. Tyto obytné hradby měly čtyřpatrové věže, v dolním patře hradeb byly stáje pro 300 slonů, skladiště krmiva, nad nimi konírny se špýchary na píce a ječmen pro 4000 koní, noclehárny pro 20 000 mužů. Za obchodním přístavem se nacházel válečný přístav s dvojitou hradbou, oddělený od obchodního přístavu masivními vraty. Byla zde skladiště náradí a náhradních dílů, doky (i suché) pro 220 lodí, uprostřed kruhové budovy s iónskými sloupy byla budova admirality - vysoká stavba, ze které bylo možné pozorovat dění v přístavech a okolí. Na vybudování obou přístavů bylo potřeba přemístit 235 000 kubických metrů zeminy.⁷³⁵

Kartágo bohatlo i ze zemědělské produkce, neboť území v okolí Dobrého mysu bylo vhodné pro pěstování obilnin, olivovníků a vinné révy. Byly zde rozsáhlé pastviny pro koně, kozy i ovce. Libye měla množství skotu, drůbeže a včel. V této oblasti byly zavodňovací příkopy, skvělé zahrady, pole, domy aristokratů a boháčů, pěstovali tu hrušky, datle, fíky, mandle a granátová jablka. Hospodářskou činnost obstarávali i otroci, většinou však Libyjci, kteří odváděli tribut Kartágu, jinak patřila většina produkce jim.⁷³⁶ V samotném Kartágu byla rovněž řemeslná výroba- zbraně, šperky, keramika a nádobí, soukenické dílny, koberce, podušky, vyšívané látky, látky barvené purpurem, nábytek i výroba barevného skla. V obchodních praktikách a cílech, stejně jako zahraniční politice, měli Féničané a Kartágo mnoho společného, vojenská síla sloužila

jsou 2 suffeti, volení senátem. Rada 104 kontroluje suffety, rada se skládá z 300 členného senátu. Senátoři volili 5 členné výbory na různé problémy, byli to nejbohatší šlechtici města, senát hlasoval o návrzích sufetů, vysílal posly, volil vojevůdce, verboval vojsko, suffeti předkládali návrhy, svolávali senát. Kartágo nebyla čistě oligarchická republika, měla v sobě i jistou příměs demokracie.

⁷³⁵ Kol. autorů, *Nejmocnější říše světa*, Alpress 2007, s. 196/7

⁷³⁶ G. Servadio, *Motya*, Phoenix 2001, s. 89

především na vymožení obchodního monopolu, zabrání trhu a ochranu kolonií a emporií, než jako prostředek trvalé expanze.

Kartágo stejně jako některá řecká města vyváželo ve velkém nasolené ryby, v mnohých koloniích jsou pozůstatky obřích nádrží na ryby a amfory na převoz rybí omáčky (garum). Kartágo se snažilo usměřňovat obchod svých kolonií, vytvářet si určité materiálové okruhy a získávat výhodné obchodní smlouvy. Směnný obchod s domorodci byl pro Kartágo velmi výhodný, takže zavedení peněz v 5. a 4. stol. př. n. l. je pro něj poškozující.⁷³⁷ Dříve domorodci neznali cenu stříbra, nyní je konec závratným zisků z barterových obchodů, tolik favorizovaných Kartágem. Jednotlivá fénická města vydávají vlastní mince - ať už na Sicílii a Maltě, nebo na jiných ostrovech a v dalších oblastech.

Jak vypadala fénická města a život v nich, můžeme nejlépe pozorovat na městě Motya, založeném v 8. stol. př. n. l. na malém ostrůvku (krytý ze západu větším ostrůvkem, přezdívaný Kozlí nožka), který byl spojen úzkým pruhem pevniny se západním okrajem Sicílie (poblíž dnešního města Marsala). Město zničil v létě roku 397 př. n. l. Dionýsios I., od té doby nebylo osídleno v původní velikosti. Archeologické práce přinesly řadu důležitých objevů.⁷³⁸

Byly zde dlážděné silnice (dlouhá 1,7 km, široká pro dva vozy) vedoucí přes istmus k městu, vodovod vedl po mořském dně, vodu zajišťovaly i cisterny na sběr dešťové vody. Ostrov byl po celém svém obvodu opevněn (2,5 km), v hradbách zbudovaných v 6. stol. př. n. l. byly věže. Žilo zde asi 15 000 obyvatel, přičemž 1000 z nich se zabývalo mořeplavbou. Jako jiná fénická města měla Motya vysoké budovy těsně u sebe, byl zde rovněž umělý přístav a suché doky. Našly se domy s mozaikovou podlahou z říčních kamenů. Obyvatelé používali k topení usušené mořské řasy (*Posidonia oceanica*, alga egagopili) z nedaleké laguny. Byl zde rovněž intenzivní rybolov a vybudovány rybí sádky. Průměrný

⁷³⁷ Viz. S. Moscati, *Foiničané*, Orbis 1975

⁷³⁸ Stále zde probíhají výzkumy, které vede Sapienza univerzita v Římě, svůj projekt pravidelně aktualizuje <http://www.lasapienzamozia.it/mozia/> k dispozici je i velice zdařilá počítačová rekonstrukce, obsahující různé detaily a podrobnosti těchto nálezů, více na adrese http://www.livestream.com/lasapienzamozia?utm_source=lsplayer&utm_medium=ui-play&utm_campaign=click-bait&utm_content=lasapienzamozia

věk obyvatel byl 34 let, ale někteří se dožili i 65. Ženy byly vysoké 1,55m, muži 1,65m. Mnoho nálezů ukázalo, že obyvatelé trpěli malárií, artritidou, cystami, zkaženými zuby a zlomeninami v oblasti nohou.⁷³⁹

Ostrov sloužil jako zastávka migrujícím ptákům, zastavovali se zde i plameňáci. Byly zde nalezeny umělecké artefakty kombinující fénické a řecké vlivy, socha kuréta z 5. stol. př. n. l. nebo krásné nádoby atd. Jak na sebe Řekové a Féniciáné/Kartaginci pohlíželi? Řekové bezpochyby obdivovali jejich technologickou úroveň, námořní navigaci, plavbu a obchod, avšak byli podle nich zakrslí, prohnaní a úlisní, jejich hlavním zájmem byl obchod, neměli smysl pro historicitu ani kulturní přenos a nezajímali se o velké události. Neměli podobně zaměřené umění, a také náboženství měli rozdílné. Féniciáné, Kartaginci bezpochyby oceňovali tvůrčího génia Řeků, ale pro ně to byl národ plýtvající zdroji a silami, který je až přehnaně agresivní⁷⁴⁰ a příliš dobovačný.⁷⁴¹

Avšak ani Kartágo nemělo Řekům příliš, co vyčítat, ohledně agresivity, šetrnosti ke zdrojům. Velmi pravděpodobně zničili např. svoji obchodní konkurenci v jihozápadním Španělsku,⁷⁴² svoji exploatací zdrojů zde způsobili

⁷³⁹ G. Servadio, *Motya*, Phoenix 2001, s. 7, 19, 21, 22, 26, 111, 121

⁷⁴⁰ Protože již od 6. stol. př. n. l. na ně Řekové útočili. Penthelos z Knidu na Motyu podnikl útok v roce 580 př. n. l. Po porážce Penthala v roce 580 př. n. l., osídlili přeživší (osadníci z Rhodu, Knidu) Liparské ostrovy (Řeky nazývané Aiolské ostrovy), s místním obyvatelstvem zřídili společnou obec, v níž vlastnili půdu společně. Časem se vrátili k soukromému vlastnictví, později zavedli periodickou výměnu půdy losem vždy po 25 letech. (A. Bartoněk, *Odysseové na mořích historie*, Mladá fronta 1976, s. 235-6)

⁷⁴¹ V roce 514 př. n. l. se vypravil do Libye spartský princ Dórieús (bratr pozdějšího krále Leónida, co padl u Thermopyl), aby zde založil kolonii, u řeky Kinpys mezi Velkou a Malou Syrtou, po třech letech ho vyhnali Kartaginci, Libyjci. V roce 510 př. n. l. marně útočil na Kartágo, proto se vrátil a na Sicílii ve stejném roce založil město Hérakleia poblíž Eryx. Stejně jako Penthelos útočil na město Motya, byl však zničen koalicí sil měst Motya, Segesta, Kartága a národa Elymů – obývajících západní část Sicílie. (A. Bartoněk, *Odysseové na mořích historie*, Mladá fronta 1976, s. 236)

⁷⁴² Království Tartéssos od poloviny 6. stol. př. n. l. mizí z historie, archeologické výzkumy prokazují jeho destrukci. Nejpravděpodobnějším kandidátem je fénické město Gadir (tehdy už pod vládou Kartága), které bylo největším městem v oblasti. Panovník Tartéssu byl zjevně příliš nakloněn Řekům, představoval hrozbu pro obchodní monopol Kartága tak byl

v druhé polovině 6. stol. př. n. l. ekologickou katastrofu.⁷⁴³ Kartágo rozšiřovali svoje pozice na Sardinii, Korsice, zakládalo pevnosti a města i na jiných místech, bylo aktivním geopolitickým hráčem svojí spoluprací s Etrusky⁷⁴⁴ a Římem. Na Sicílii Kartaginoci hleděli jako na svoji doménu,⁷⁴⁵ kde vítali každou příležitost vystupovat jako ochránce domácích obyvatel (Elymů, Sikanů, Sikelů), nebo zasahovat do sporů řeckých měst.

V roce 410 př. n. l. se Kartágo rozhodlo zasáhnout do sporu mezi městem Segesta a Selinús. Druhé město bylo údajně agresor, proto Kartágo slíbilo poslat pomoc. Vojsku velel Hannibal, pravnuke Hamilkara, jenž zahynul u Himery. Ten zprvu poslal na Sicílii po neúspěšných jednáních 5000 afrických vojáků a 800 italských žoldnéřů.⁷⁴⁶

Selinús ztratil v boji 1000 mužů a začal prohrávat, obrátil se proto s prosbou na Syrakúsy, zatímco Segesta na Kartágo. Tentokrát započala z Kartága roku 409 př. n. l. masivní invaze - na 60 válečných a 1500 transportních lodí bylo přepraveno vojsko 100 000 Afričanů a Iberů.⁷⁴⁷ Vylodilo se u Selinunte, postavilo obléhací stroje a 6 posuvných věží obsazených prakovníky a lučištníky, kteří z vyššího postavení ostřelovali obránce hradeb, navíc se do dlouhodobě špatně udržovaných zdí zakously hlavy beranů. Italští žoldnéři byli v průlomech první, ale byli ještě s velkými ztrátami odraženi. Město vyslalo rychlé jezdce se žádostí o pomoc do Gely, Syrakús a Akragantu. Po 9

zničen. To je velice pravděpodobná verze událostí, nedlouho po zničení Tartéssu roku 540 nebo 535 př. n. l. vyhnali Kartaginoci a Etruskové Řeky ze Sardinie, díky bitvě u Alalie.

⁷⁴³ Více viz M Aubet, *The Phoenicians and the West: Politics, Colonies and Trade*, Cambridge University Press 2001

⁷⁴⁴ Např. bitva u Alálie roku 535 př. n. l. na Korsice a jiné události.

⁷⁴⁵ Ostrov pro ně byl důležitý nejen ekonomicky, ale také jako strategická pozice tvořící se Sardinii, Korsikou a dalšími místy pevnou mocenskou síť, díky které mohli bránit svoji hegemonii v západním Středomoří.

⁷⁴⁶ A. J. Church, A. Gilman, *The Story Of Carthage*, Biblio-Moser 1998, s. 29

⁷⁴⁷ *Ibidem*, s. 29

dnech bylo město zničeno, 3000 mužů z něj uniklo, ale 6000 obyvatel bylo zajato a zbytek zabit. Syrakuské vojsko mezitím dorazilo k Akragantu.

Přeživší ze Selinunte se mohli do města vrátit, nesměli však znova postavit opevnění a byli podřízeni Kartágu. Hannibal rozdělil svoji armádu na dvě části, 40 000 mužů nechal na místě, zbytek vojska posílený o 20 000 vojáků nativních kmenů se vydal obléhat Himeru. Zde měli obránci, kterých nebylo více než 10 000, zpočátku úspěchy a odrazili útoky z hradeb, ale při výpadu byli zaskočeni zálohou kartaginského vojska, takže museli s těžkými ztrátami ustoupit. Syrakúsy poslaly na pomoc 25 válečných lodí, město vyčerpané po nedávné válce s athénským vojskem nebylo schopno pomoci jiným způsobem. Lodě pomohly evakuovat obyvatelstvo a další část se vydala k Syrakúsám pěšky. Obléhání pokračovalo, a tak bylo další město ztraceno, jelikož syrakuská flotila připlula za situace, když už byly hradby pobořeny na mnoha místech a dovnitř proudili iberští vojáci.

Hannibal tak pomstil porážku svého praděda a vrátil se s početnou kořistí do Kartága. Zde nastala průlomová změna v politice, neboť městská republika se rozhodla, že tentokrát bude expandovat a podmaní si celou Sicílii. Jedním z argumentů jistě bylo i to, že Féničané osídlili ostrov dříve než Řekové, kteří se navíc museli jevit jako slabý soupeř, rozdrobený a neschopný větší akce. V roce 406 př. n. l. se vydal na Sicílii i přes svůj pokročilý věk Hannibal, zprvu svou funkci odmítal, teprve když byl jako druhý velitel zvolen Himilkon, souhlasil. Oba nejdříve sbírali vojsko mezi Ibery a dalšími kmeny a městy v Africe. Italští žoldnéři se přidali na stranu Syrakús, domnívali se totiž, že s nimi nebylo dobře zacházeno. Armáda, jež vyplula z Kartága, měla 120 000 mužů, 1000 transportních plavidel a 120 válečných lodí.⁷⁴⁸

Napřed bylo vysláno 40 kartaginských lodí, Řekové ale vyslali stejný počet lodí, takže nastala námořní bitva u Eryx, ve které sicilští Řekové zvítězili a potopili 15 lodí nepřítele. Hannibal vyslal dalších 50 lodí, aby zajistil předmostí pro vylodění, a proto se řecké lodě raději stáhly. Sicilští Řekové nyní vyslali

⁷⁴⁸ A. J. Church, A. Gilman, *The Story Of Carthage*, Biblio-Moser 1998, s. 35

posly pro pomoc k Italiótům a do Sparty, mezitím shromažďovali vlastní síly a najímali žoldnéře. V květnu roku 406 př. n. l. začala kartaginská armáda obléhat Akragás, Hannibal nabídl městu aktivní spojení, případně vyžadoval alespoň neutralitu, nicméně byl odmítnut. Začal město obléhat, ale při nočním výpadu mu obránci zapálili obléhací stroje. Kartaginský velitel se tím nedal odradit, nadále pokračoval v blokadě města, přičemž jako stavební materiál používal stavby z bohaté nekropole před městem. Při demolici hrobky Theróna udeřil blesk, hlídky tvrdily, že je pronásledují přízraky mrtvých, v táboře propukly nemoci a náboženská úzkost sevřela řady útočníků, zejména když i Hannibal zemřel na nemoc.

Himilkon sice nařídil konec bourání hrobek a chrámů, ale nadále obléhal město, na usmíření obětoval Kronovi dítě a Poseidónovi zvířata. Přehradil jednu z řek, aby měl k městu snadnější přístup, ale obráncům se již blížila pomoc - vojsko Italiótů a sicilských Řeků vedené Dafnaiem mělo 30 000 pěšáků a 5000 jezdců.⁷⁴⁹ Vypukla bitva na západním břehu řeky Himery, v níž Řekové zvítězili, a kartaginské vojsko se stáhlo, ale za sebou nechalo 6000 mrtvých. Jenže vítězství jaksi nebylo kompletní, jelikož muži ve městě (kterým velel jako jeden z generálů i Sparťan Dexippos) neprovedli výpad. Rozlícení občané ukamenovali 4 z pěti generálů, jen posledního omilostnili pro jeho mladý věk. Kartaginci začali pociťovat nedostatek zásob a hrozila vzpoura žoldnéřů, Himilkon ji však uklidnil rozděláním svého osobního majetku.

Pak se mu podařilo řecké loďstvo porazit v námořní bitvě a zmocnit se zásobovací flotily. Nastala evakuace města, Italióti se rovněž museli vrátit domů, skoro celá populace se tak v polovině prosince pod ochranou vojska ubírala na východ k městu Gela. Kartaginci město zcela zničili a vyrabovali, opustili ho až na jaře roku 405 př. n. l. Akragás byl jedním z největších měst s velkolepým údolím chrámů (chrám Dia Olympského měl základnu 110x55 metrů), vodovodem, krytým bazénem na sběr vody a velkolepými budovami, nekropole před městem byla rovněž dokladem bohatství města. Byli zde pohřbeni koně, kteří zvítězili v olympijských hrách, významní občané města nebo vrabčák, se kterým si hrála aristokratická dívka.

⁷⁴⁹ A. J. Church, A. Gilman, *The Story Of Carthage*, Biblio-Moser 1998, s. 38

Moci v Syrakúsách se chopil roku 406 př. n. l. Dionýsios, využil tak situace, kdy panovala nespokojenost se stávajícími generály, a nechal se zvolit jedním z velitelů. Posléze se kolegů zbavil, ustavil osobní stráž a získal si spartskou podporu, takže měl prakticky diktátorské pravomoci.⁷⁵⁰ Kartaginské vojsko se vydalo k městu Gela, zde se Dionýsios marně 20 dní snažil zničit síly Kartága, nakonec musel ustoupit, takže bylo zničeno další řecké město a dobytá byla i Kamarina. V táboře vítězů však propukl mor a výprava už pravděpodobně přestala být pro Kartágo rentabilní, proto se vojsko stáhlo z ostrova, respektive jen ta polovina, která nákazu přežila.

Za těchto okolností Dionýsios velmi rád uzavřel s Kartágem roku 405 př. n. l. mír, neboť si uvědomil, že v současné situaci mu nemůže čelit. Kartágo ve smlouvě rozhodlo, aby zničená města byla znovu obydlena, avšak bez hradeb, a měla platit Kartágu tribut. Leontýny, Messána a Sikelové měli být svobodní a měla ještě nastat výměna vězňů a lodí. Dionýsios souhlasil a začal pracovat na konsolidaci své moci. Vládu rozdělil mezi přátele a členy rodiny, nejlepší půdu pak podělil mezi přátele a vysoké důstojníky.

Pozval *technitai* (stavitele zbraní) a najal mnoho žoldnéřů z Řecka, Itálie i domorodých kmenů Sicílie. Výsledkem jeho zbrojního programu bylo sestrojení kuše (*gastrapétes*), katapultu, čtyřradé (*tetréry*), pětiřadé (*pentéry*) válečné lodě⁷⁵¹ a také zlepšení obléhací techniky. Z původních 100 lodí vybudoval flotilu o síle 300 lodí. Tyto novinky už Kartaginští měli, avšak Řekové v Helladě k nim dospěli až o půlstoletí později.

Dionýsios proměnil městský ostrov v Ortygii na mohutnou, nedobytnou pevnost,⁷⁵² do obvodu zahrnul i loděnice pro 60 lodí se zavíracími vraty. Další půdu rozdělil mezi občany, mezi ně zahrnul i osvobození otroky, lidu rozdal i

⁷⁵⁰ M. Grant, *Klasické Řecko*, BB Art 2004, s. 195

⁷⁵¹ Více o vývoji válečného loďstva v helénismu W. Murray, *The Age of Titans: The Rise and Fall of the Great Hellenistic Navies*, OUP USA 2012

⁷⁵² Měla mít posádku až 10 000 mužů. (A. Bartoněk, *Odyseové na mořích historie*, Mladá fronta 1976, s. 248)

domy, ovšem kromě těch na ostrově, které daroval přátelům a žoldněřům.⁷⁵³ Nechal opevnit Epipolské výšiny,⁷⁵⁴ této práce se účastnilo na 60 000 svobodných dělníků.⁷⁵⁵ Dionýsios nepřijal titul krále, neboť se domníval, že hodnost *strategos autokrator* je dostatečně legitimní a má podporu obyvatel.

Vypravil se obléhat menší město Herbésos, při této výpravě nastala vzpoura některých aristokratů sloužících v jízdě. Uprchli na horu Etnu, odkud vyzývali k boji za svobodu. Syrakúsy byly obleženy, Dionýsios měl proti sobě nejen aristokracii, ale i město Rhégion a Messánu, která mohla vypravit 80 triér. Vzbouřenci si opatřili obléhací stroje a začali útočit na Epipoly. Dionýsios souhlasil, že se vzdá a chtěl odplout s 5 loděmi, tajně však poslal pro kampánské žoldněře, aby oblehli město. Ti po vylodění v Agyriu našli vojsko obléhajících v rozkladu - jezdci byli rozpuštěni a pěšáci rozptýleni. 1200 kampánských jezdců a 300 žoldněřů se probilo k Dionýsiovi, jenž pak snadno zahnal zbytky rebelů, ale zakázal zabíjet prchající. Poslal k Etně vyjednavče, aby se smířil s vyhnanci, kterých bylo u Etny na 7000, z nich se vrátili hlavně ti, kteří měli ve městě rodinu. Dionýsios se nikomu nemstil, čímž chtěl podnítit k návratu i ostatní.⁷⁵⁶

Takto zajištěn vyrazil v roce 403 př. n. l. dobýt Naxos, Katánii a Leontýny. Část jejich občanů přestěhoval do Syrakús ve prospěch svých vojáků a domorodých Sikelů,⁷⁵⁷ čímž se připravil na další válku s Kartágem. Na jaře roku 398 př. n. l. překvapil Kartagince poselstvím, aby se vzdali svých držav na ostrově, a tak vypukla Dionýsiova 1. karchedónská válka (398-392 př. n. l.). Ještě předtím si ovšem sjednal spojenectví s městem Lokris, vzal si tamní aristokratku Doris a syrakuskou šlechtičnu Aristomaché, aby neztratil podporu v

⁷⁵³ Kol. autorů, *Antika V Dokumentech I.*, SNPL 1959, s. 253/4

⁷⁵⁴ Práce na opevnění začala v roce 402 př. n. l., dokončena byla v roce 397 př. n. l., obvod činil 27 km, základna 3,3 – 5,35 m, 14 věží, největší měla rozměry 8,5 x 8,5 m, před opevněním byla i soustava příkopů, nejhlubší měl 9 m, denně se přemístilo 300 tun kamene.

⁷⁵⁵ M. Grant, *Klasické Řecko*, BB Art 2004, s. 196

⁷⁵⁶ Kol. autorů, *Antika V Dokumentech I.*, SNPL 1959, s. 254/5

⁷⁵⁷ M. Grant, *Klasické Řecko*, BB Art 2004, s. 196

domácích kruzích. Dionýsios však hodlal Karchédoncům dokázat, že nežertuje -protáhl bez odporu celou Sicílií až k západní části, domorodé obyvatele tato demonstrace síly natolik zastrašila, že se přidali na jeho stranu. Věděli, že vojsku o 80 000 pěšácích, 3000 jezdcích a 200 válečných lodích⁷⁵⁸ neodolají. Sicilští Řekové vyhlášení války uvítali, zmasakrovali kartaginskou čtvrť ve městě, potopili obchodní lodě a v jiných městech byly pobity kartaginské posádky.

Dionýsios začal obléhat ostrůvek Motya v roce 398 př. n. l., vyčlenil na to část flotily, vojsko o 45 000 pěšácích a 8000 jezdcích. Kartágu zůstalo na Sicílii věrných pouze pět měst (Entella, Segesta, Solunto, Panormos a Alicia). Himilkon potopil část syrakuské flotily ranním útokem u Motye, přesto se stáhl zpět, neboť měl pouze 100 lodí, zatímco jeho protivník byl stále dvakrát silnější. Po tvrdém boji a odporu obyvatel v létě roku 397 př. n. l. Dionýsios Motyu dobyl a vyplenil, nechtěl sice zdejší obyvatelstvo pobít, rozzuření vojáci však po dlouhém boji a těžkých ztrátách nebyli ochotni uposlechnout rozkazu.

Zachránili se pouze ti, co uprchli do chrámů božstev, která uznávali i Řekové, což dal vyhlásit Dionýsios, když viděl, že jeho snaha zachovat obyvatelstvo živé a zpeněžit ho prodejem je ohrožena zuřivostí vojska. Již v na jaře roku 397 př. n. l. začala mohutná protiofenzíva Kartága, kterou vedl Himilkon. 200 válečných lodí a 100 000 vojsko se vylodilo v Panormu a znovu obsadili Motyu.⁷⁵⁹ Himilkón zvládl dobýt severní část ostrova a obsadil Messánu. V roce 396 př. n. l. porazil Dionýsiova bratra v námořní bitvě u Katánie, kde se střetlo 180 řeckých a 200 kartaginských lodí, Leptinés se nechal nerozumně nachytat útokem na předvoj, takže rozdělil svoje síly na dvě části, načež byly obě obklíčeny, čímž ztratil na 100 lodí.

Od léta roku 396 př. n. l. nastalo obléhání Syrakús, posily žoldněřů proudily do města pod spartskými veliteli. Bylo dosaženo dílčích úspěchů i vítězství v námořní bitvě, obě strany však byly natolik vyčerpané, že když začal opět řídit v kartaginském táboře mor, byl roku 392 př. n. l. sjednán mír. Himilkón se

⁷⁵⁸ G. Servadio, *Motya*, Phoenix 2001, s. 44

⁷⁵⁹ G. Servadio, *Motya*, Phoenix 2001, s. 50

pravděpodobně dohodl s Dionýsiem, který si nemohl dovolit úplné zničení nepřítele, protože tím by ztratil důvody vládnout a podporu u lidu i měst, které sjednocovaly především obavy z expanze Kartága.

Himilkón však byl zle přijat svými spoluobčany, proto spáchal sebevraždu a ještě v roce 392 př. n. l. obdržel jeho pravomoci Mago I., aby dále vedl válku.⁷⁶⁰ Tato 2. karchedónská válka však měla velmi krátké trvání a nepřinesla nic jiného, než koncem roku dohodu, že řeka Mazaros bude hranicí mezi oběma státy. Kartágo rovněž uznalo nadvládu Dionýsia nad řeckými městy směrem od Mazaru na východ i jeho vládu nad Sikely.

Na podzim roku 390 př. n. l. se Dionýsios chystal zaútočit proti městu Rhégion, spojencem mu byly kmeny Lukánů a Bruttiiů, válčící s ligou Italiótů, také město Lokris Epizefyrská stálo na jeho straně. Jednalo se o velmi vhodně načasovaný podnik, protože již předtím v témže roce Lukáni dobyli město Poseidónia (přejmenovali ho na Paistom⁷⁶¹). Na to zareagovalo město Thúrie, sebralo 14 000 pěšáků a 1000 jezdců a odrazilo veškeré útoky Lukánů, velitel byl však netrpělivý, a tak místo, aby vyčkal příchodu dalších spojenců z ligy Italiótů, pronikl hluboko na území Lukánů. U města Laus bylo řecké vojsko poraženo a rozsekáno na kusy, 10 000 mužů padlo.⁷⁶²

Italiótská liga tak byla významným způsobem oslabena, jako by nestačilo, že už nemůže počítat s Lokris. V roce 388 př. n. l. nakonec Italiótská liga shromáždí svoje síly na řece Elleporu poblíž města Kaulónia, a vypukne bitva mezi vojskem Dionýsia a Italiótů. Italióti měli vojáky z Thúrií, Rhégia, Eleje, Metapontu, Kaulónie a Tarentu, ale přesto byli v oslabení - jejich 17 000 vojáků čelilo 23 000 mužům Dionýsia. Ten jasně zvítězil, padlo na 7000 Italiótů

⁷⁶⁰ M. Grant, *Klasické Řecko*, BB Art 2004, s. 197

⁷⁶¹ Peripatetik Aristoxenos z Tarentu, zabývající se filosofií, etikou a hudbou (akmé 335 př. n. l.) nám zachoval svědectví, jak se obyvatelé změnili: „Z Poseidónských se stali doslova barbaři; změnili svou řeč, celý životní styl. Oslavují už jenom jeden z helénských svátků; tehdy se scházejí, připomínají si svá stará jména a zvyky, a když si vzájemně postěžují a vypláčí se a opět se rozejdou.“<http://antika.avonet.cz/article.php?ID=1819> poprvé zveřejněno 25. 10. 2004 převzato 20.1 2013

⁷⁶² Diodóros, XIV. 101

včetně vrchního velitele Hélora. Po jedenáctiměsíčním obléhání dobyl v roce 386 př. n. l. Rhégion, když předtím již dobyl Kaulónii, Skyllaion a Hipponion. Navázal přátelské vztahy s Tarentem a nehodlal svůj vliv omezovat pouze na jižní Itálii.⁷⁶³ Vyplenil v roce 386 př. n. l. etruský přístav Pyrgi,⁷⁶⁴ který patřil Caere, a údajně uzavřel spojení s Římem. V ústí řek Po a Adiže vybudoval město Adria (Hadria).⁷⁶⁵

Vliv Dionýsia tak zasahoval jižní i severní Itálii i illyrské pobřeží⁷⁶⁶ a hodlal expandovat ještě dále na pevninu, co nejbližší Helladě. Proto když se k němu do vyhnanství uchýlil épeirský král Alketás I. (*410, vláda 390-370 př. n. l.), rozhodl, že mu v roce 385 př. n. l. pomůže znovu na trůn. Illyrského krále Bardylliu podpořil 2000 žoldnéři (řeckými hoplity) a 500 soupravami pancířů pro těžkooděnce. Illyrové zničili 15 000 épeirskou armádu a měli v plánu vyrabovat Delfy. Zastavil je až král Agesiláos II. i s pomocí vojsk z Makedonie, Thessalie a Molossů roku 385 př. n. l. u Dodóny, kde porazil illyrské vojsko a zahnal ho zpět. Alketás I. se však nakonec stal králem, byl spojencem nejen Dionýsia, ale i Athén.

Je s podivem, že Sparta nechala tyto expanzivní plány bez odezvy, Hellada totiž patřila do sféry jejich vlivu, a podporovat něco tak bezbožného jako vyrabování Delf nebo měnit vládce v dané oblasti bylo nehorázným porušováním jejich suverenity. Dionýsios však vše ustál a založil na illyrském

⁷⁶³ Dionýsios se spojil také s lápygy, Messápii, obývající severní pobřeží Itálie. Dionýsios I. vyslal osadníky na ostrovy v Adriatickém moři - Faros, Issa. (A. Bartoněk, *Odysseové na mořích historie*, Mladá fronta 1976, s. 247)

⁷⁶⁴ Další akci proti Etruskům zahájil v roce 384 př. n. l. jeho loďstvo je vytlačilo z Korsiky.

⁷⁶⁵ Pravděpodobně v roce 387 př. n. l. založili odpůrci Dionýsia I. ze Syrakús město Ankón na severním pobřeží Itálie. Řekové zde založili barvírnu tyrského purpuru (Silius Italicus, VIII. 438).

⁷⁶⁶ Kolonie v Adriatickém moři díky Dionýsiovi přestáli útoky nativních obyvatel, později sami šířili svůj vliv. Osadníci z ostrova Issa založili ve 3. stol. př. n. l. město Epiteum (Epetium), dnešní Stobreč, Chorvatsko. Z města se zachovaly zbytky hradeb, brána.

pobřeží město Lissos, takže nyní měl pevnou síť spojení mezi svými državami. V roce 383 př. n. l. začne 3. karchédonskou válku (383-375 př. n. l.).

Podnětem mu možná byla zpráva o libyjské vzpouře, která vypukla nedlouho po druhé karchedónské válce. Libyjští a afričtí vazalové se vzbouřili a vytvořili armádu o síle 120 000 mužů, jejíž velitelství zřídili v Tynés. Kartágo bralo vzpouru jako trest řeckých bohů za jednání Himilkóna, který při obléhání Syrakús ničil chrámy a hrobky, a dokonce si v jednom chrámu udělal velitelství (Déméter a Persefoné). Kartaginci postavili božstvům sochy a reliéfy, navíc nechali Řeky, kteří byli ve městě, uctívat bohy řeckým způsobem. Do několika měsíců Kartágo uplatilo některé účastníky vzpoury, vozilo jim potraviny ze Sardinie, a tak se posléze povstání rozpadlo samo od sebe, jelikož protivníci neměli loďstvo a nedovedli se dohodnout na jednotném postupu.⁷⁶⁷

Kartágo se spojilo s Italiótskou ligou, kterou vedl Tarent, Dionýsios tak musel válčit na dvou frontách. Kartaginské síly vedl Mago I., Dionýsios neúspěšně obléhal město Sikelů Tauromenium, řešil odtržení některých řeckých měst. Přesto však zvládl porazit síly Italiótů i jejich kartaginských posil a v roce 379 př. n. l. dobyl Krotón, čímž ukončil válku v Itálii. V roce 378 porazil Mago I. na Sicílii v bitvě u Kabaly, kde kartaginské ztráty činily 10 000 mrtvých a 5000 zajatých, a navíc padl i jejich vrchní velitel.⁷⁶⁸

Dionýsios však měl nereálné požadavky, aby se Kartaginci stáhli z celé Sicílie, což nemohli předáci města přijmout, takže jmenovali velitelem mladičkého Mago II. (syn Mago I.) a znovu obnovili válku. Boje skončily až v zimě roku 376 př. n. l. bitvou u Kronia, kde Dionýsios velel pravému křídlu, na němž měl nejlepší vojáky, levé křídlo vedl Leptinés. Dionýsios sice na svém úseku vyhrál, ale jeho bratr byl poražen a zabit. V této bitvě padlo 14 000 Řeků, po ní nastalo příměří a následně byl uzavřen mír. Kartágo dostalo Selinús a území, které dříve patřilo Akragantu, k tomu 1000 talentů stříbra, navíc byla

⁷⁶⁷ A. J. Church, A. Gilman, *The Story Of Carthage*, Biblio-Moser 1998, s. 60-3

⁷⁶⁸ Diodóros XV. 15

uznána jeho sféra vlivu na západ od řeky Halikos. Smlouva byla uzavřena na 15 let.⁷⁶⁹

Dionýsios však neodolal dalšímu pokusu uskutečnit svůj sen, tedy odsunout Féničany jednou provždy ze Sicílie, a jak stárnul, věděl, že mnoho příležitostí již mít nebude. Nechal se zlákat zprávami, že kartaginský námořní arzenál je v plamenech díky nativní vzpouře a hladomoru, Kartágo tudíž nebude schopné zasáhnout. Proto roku 368 př. n. l. zahájil 4. karchédonskou válku (368/7 př. n. l.), do níž sebral vojsko 38 000 pěšáků a 3000 jezdců.⁷⁷⁰ Domníval se totiž, že nepřítel už nemá loďstvo, takže u Eryx nechal jen 130 lodí a zbytek poslal domů. Kartágo ale proti němu vyslalo 200 lodí, takže polovina Dionýsiova loďstva byla zničena při překvapivém útoku.

Dionýsios sice ovládl Selinús a Eryx, nedovedl však dobýt nový opěrný bod Lilybaion, jeho syn Dionýsios II. proto uzavřel s Kartaginci mír za stejných podmínek jako v předchozí válce.⁷⁷¹ Dionýsios se rozhodl, že si splní alespoň svůj sen dramatika, když už mu státnický sen nevyšel. V roce 369 př. n. l. byl spojencem Athén, o dva roky později získala jeho hra *Vykoupení Hektora* na Lénajích první cenu. Dionýsios slavil tak divoce, že během hostiny ve svém stanu zemřel, jiné verze připouštějí i jeho likvidaci některým členem *hetairie*, které mohlo vadit zdanění kvůli válce s Kartágem nebo růst Dionýsiovy moci. Když hodnotíme Dionýsiovu vládu i jeho samého, je obtížné nepodlehnout různým příměrům k moderním osobnostem nebo starověkým moralistům.

Odpůrcem Dionýsia byl filosof Platón i historik Tímaios z Tauroménia. Vlastní historik Filistos o něm psal příznivě, ale jeho díla se nezachovala stejně jako práce Theopompa z Chiu, který, ač sám moralista, mu nic kromě záliby v přepychu nevytýkal.⁷⁷² Což je závažný argument pro to, abychom v Dionýsiovi neviděli pouhého tyрана, který nastolil víceméně vojenskou diktaturu, ale i

⁷⁶⁹ A. J. Church, A. Gilman, *The Story Of Carthage*, Biblio-Moser 1998, s. 67

⁷⁷⁰ A. J. Church, A. Gilman, *The Story Of Carthage*, Biblio-Moser 1998, s. 68

⁷⁷¹ M. Grant, *Klasické Řecko*, BB Art 2004, s. 198

⁷⁷² M. Grant, *Klasické Řecko*, BB Art 2004, s. 199

vládce, jenž přinesl obchodní rozkvět Sicílie a jeho mince byly uměleckým dílem díky rytcům, které povolal, jmenovitě Kimóna a Oieneta. Dionýsios učinil Syrakusy velmocí, bohatým městem šířícím vlastní měnu, která byla na Západě nejhodnotnější. Zavedl několik nových tříd obyvatelstva, ale všechny vrstvy pod ním bohatly. Prebendy rozdělával mezi aristokracii, prosté Syrakúsany a řecké i neřecké obyvatele svých závislých území. Chtěl vytvořit mocný stát, pevný spolek sicilských a italských obcí, jeho záměrem bylo vybudovat na Sicílii soudržnou společnost integrující i neřecké obyvatele.

Proto bychom mohli označit Dionýsia I. bez váhání za prvního helénistického vládce, neboť ačkoliv neměl královský titul, svoji moc uplatňoval podobným způsobem, jako král, prostřednictvím dvora a okruhu přátel, také chtěl být dobrodincem různých měst a skupin obyvatelstva. Jeho činnost zachránila Sicílii od dobytí Kartágem, nebýt jeho, neexistovala by celá řada vynikajících osobností a nevzniklo mnoho uměleckých děl. Jeho hlavní záměr zlomit moc Kartága nad Sicílii se nezdařil, ale nikoliv kvůli nedostatku vlastního talentu a péle, nýbrž proto, že měl proti sobě velmi schopného a silného protivníka. Proto vidím v Dionýsiovi morálně možná ne právě vzorového vládce, ale ani čirého oportunistu, nýbrž člověka, kterého Sicílie potřebovala a bez kterého se prostě neobešla.

V jeho době nebyla na Sicílii skutečně žádná schopná osobnost, která by politicky dovedla ostrov zachovat pro řecká města. Jednotlivé městské státy svojí neschopností spolupráce s dalšími městy ztratily autoritu v oblasti autonomní politiky. Jejich akce byly pomalé a neúčinné a vedly ke zkáze mnoha města obyvatel. Z takové situace pak mohl čerpat velkou legitimitu moci Dionýsios, který byl hegemonem Sicílie. Sjednotil její ekonomické i lidské zdroje pro ochranu sicilských Řeků, bez toho by účinná obrana proti Kartágu nebyla možná. Kartágo si opakovaně chtělo celý ostrov podmanit, proto bylo Dionýsiovo působení v dějinách sicilských Řeků potřebné.

Dionýsios II. (*396-337 př. n. l., někdy nazývaný Dionýsios Mladší) byl synem lokerské aristokratky Dóris, dostal se k vládě, ačkoliv měl proti sobě už zkušené polobratry Hipparína a Nýsaia a také strýce Dióna, kteří plnili různé státnické povinnosti. Na jeho dvůr v roce 367 př. n. l. dorazil už podruhé filosof Platón, ten se však nedovedl prosadit proti klice, kterou vedl Filistos, takže byl v roce 366 př. n. l. vypovězen a prodán na Aigíně do otroctví. Naštěstí pro něj byl

fanklub platoniků rozsáhlý a jeden jeho příznivec ho okamžitě vykoupil zpět mezi svobodné. Aigína byla v té době ve válce s Athénami a zajatí obyvatelé Athén byli automaticky prodáváni do otroctví, kde je bezpochyby čekaly i ty nejhorší možné práce jako odvěké nepřátele.

Dión neuspěl ve svém plánu ustavit jako vládce svoje synovce (Hipparínos, Nýsaios). Jeho pokus zušlechtit Dionýsia Mladšího filosofií, literaturou a jinými vědami rovněž selhal, Filistos se přičinil o jeho vypovězení z ostrova do Itálie, odkud připlul na Peloponnésos. Veřejné mínění však bylo silně proti syrakuskému vládci, proto povolil, aby na dvou lodích obdržel část majetku, služebnictva a navíc dostával i výnosy ze svého majetku na Sicílii.⁷⁷³ V Athénách žil Dión ve vysokých kruzích a bydlel u šlechtice Kallipa, mezi jeho přátele patřil i Speusippos (synovec Platóna, budoucí ředitel Akademie). Cestoval po Helladě a stýkal se s místními politiky. Ačkoliv byl Dionýsios II. jejich oficiálním spojencem, obdržel Dión ve Spartě čestné občanství, protože potřebovali jeho pomoc ve válce proti Thébám.

Popularita Dióna přivedla Dionýsia II. k novému pozvání Platóna, proto přesvědčil tarentského politika Archytu i jiné pythagorejce, aby se zaručili za jeho sliby a pozvali Platóna na Sicílii.⁷⁷⁴ Ani třetí cesta nebyla pro Platóna úspěšná, naštěstí jeho spory s Dionýsiem a jeho dvorem nepřerostly do finální konfrontace. Za Platóna se zaručili Italióti v čele s Archytou, proto byl propuštěn. Na rozloučenou byla uspořádána hostina v přátelském duchu, při níž Dionýsios Mladší řekl: „*Myslím Platóne, že asi budeš svým přátelům filozofům na mě žalovat hrozné věci?*“ On však odpověděl s úsměvem: „*Snad bohdá nebude v Akademii takový nedostatek látky k rozhovorům, abychom museli mluvit o tobě.*“⁷⁷⁵ Tak skončil souboj platónské filosofie a rétoriky v praxi s realitou vládnutí a mocenskými prostředky tyрана, dvořana a historika Filista.

Dionýsios Mladší poté rozprodal Diónův majetek a jeho manželku Aretu provdal proti její vůli za svého přítele Timokrata. Jelikož Speusippos a další

⁷⁷³ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 517/8

⁷⁷⁴ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 519

⁷⁷⁵ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 520/1

přátele Dióna přesvědčili, že postačí ke svržení tyrana pouhá jeho přítomnost mezi obyvateli Syrakús, odhodlal se Dión k válečné akci. V roce 357 př. n. l. začal verbovat vojáky, jeho podporovateli a přáteli byly různé osobnosti, a to nejen politici a filozofové, ale také např. Eudémos z Kypru, Timonidés z Leukady či thessalský věštec Miltas (posлуchač Akademie). Z 1000 vyhnanců se však přihlásilo do vojska pouze 25 lidí. Shromaždištěm byl ostrov Zakynthos, kde se sešlo necelých 800 vojáků,⁷⁷⁶ většina z nich byli veteráni s mnoha lety bojů za sebou. Byli ovšem ve značném šoku, když se dozvěděli cíl výpravy.

Chtěli svoji účast odřeknout, ovšem Dión je přesvědčil, že je vede nikoliv jako vojáky, ale jako budoucí velitele Syrakúsanů. V létě připravil bohatou oběť Apollónovi a poté se z chrámu vojáci odebrali ke stadiu, kde tábořili. Tam pro ně byla uchystaná velkolepá hostina, při níž nastalo zatmění Slunce. Vyděšené vojáky musel uklidnit věštec Miltas, ten později vykládal i další četná věštná znamení, které se děla během následujících dní. Předpověděl Diónovi rovněž to, že slavné činy po krátké době rozkvětu brzy uvadnou. Další znamení jasně mluvila pro úspěch Dióna. Jeho vojsko vyrazilo se 2 triérami, 2 nákladními loděmi, a jednou menší lodí vstříc Sicílii. S sebou měli dostatek potravin, kromě zbraní vojáků ještě zásobu 2000 štítů a množství střel i kopí.

Místo tradiční trasy, kdy lodě mířící na Sicílii vykonaly zastávku na Kerkýře v Itálii a teprve poté mířily na Sicílii, se rozhodl Dión plout širým mořem rovnou na ostrov. Podle jeho zpráv na něj číhala v oblasti lapygie syrakuská flotila pod velením Filista. Větry zanesly Diónovu flotilu k sicilskému mysu Pachynos, kde Dión odmítl radu svého kormidelníka Próta k vylodění, neboť se bál vylodit příliš blízko Syrakús. Prudká bouře poté zahнала jeho lodě až k ostrovu Kerkině, ležícímu proti africkému pobřeží a dostaly se k oblasti Velké Syrty.

Po pětidenní plavbě dorazili na Sicílii a přistáli u městečka Minóe, které ovládali Kartaginci. Zde byl velitelem posádky Synalos, hostinný přítel Dióna. Nevěděl nic o jeho akci, ale poskytl mu podporu, neboť Kartágo Dióna podporovalo.⁷⁷⁷ Dionýsios Mladší byl právě v Itálii u města Kaulónia s 80

⁷⁷⁶ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 522

⁷⁷⁷ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 524/5

loděmi. Dión vyrazil na Syrakúsy, kde dostal posily, 200 jezdců z občanů Akragantu bydlících v oblasti mysu Eknomos a přidali se k němu i občané Gely. Syrakúsy střežil Timokratés, který neuspěl v předání nejnovějších zpráv Dionýsiovi. K Diónovi se navíc připojili i občané města Kamariny a venkované v okolí Syrakús. Vojenské síly střežící město se skládaly z velké části z kampánských vojáků a občanů Leontýn. Proto Dión rozšířil klamnou zprávu, že napadne jejich území, takže jejich vojenské oddíly opustily pevnost v Epipolách a spěchaly bránit své území.

V noci Dión dorazil k řece Anapu, takže byl 2 km od Syrakús. Věštcí mu předpověděli vítězství, proto se ověňčil a postupoval na město, cestou se k němu přidalo na 5000 mužů, kteří nedostatek výzbroje nahrazovali nadšením.⁷⁷⁸ Delegace významných občanů jim vyšla vstříc k branám, zatímco ve městě mezitím probíhal převrat, při kterém byli stoupenci režimu, donašeči a špehové zabíjeni. Timokratés uprchl z města, občané Syrakús házeli na průvod Diónova vojska okvětní lístky a stavěli stoly s masem obětních zvířat. Dión a jeho bratr Megaklés byli zvoleni za stratégy s neomezenou mocí. Dión ve svém projevu deklaroval jasné cíle - obnovit demokracii ve městě a osvobodit i ostatní Sicilany od tyranů. Byla ustavena vláda ještě z dalších 20 mužů, z nichž polovinu tvořili vyhnanci, kteří přišli s Diónem.

Dión osvobodil občany uvězněné v pevnosti Epipol a začal obléhat pevnost Ortygii, sídlo moci Dionýsia II., jenž se mezitím vrátil z Itálie. Dión vyzbrojoval ostatní občany a pokoušel se přesvědčit Dionýsia k veřejnému jednání a hlavně odstoupení, pro příbuzenské pouto mu sliboval beztrestnost. Dionýsios Mladší se tvářil, že podmínky akceptuje, pak však nechal vyjednavče zatknout a podnikl během rána protiútok. Obléhatelé něco takového neočekávali, takže Syrakusané se dávali na zmatený útěk, čímž překáželi v boji i Diónovým vojákům. Sám Dión se vyznamenal v centru bojů, jeho zbroj se pod množstvím ran rozpadla a jeho štít byl rovněž k nepoužití. Zachránila ho však jeho osobní stráž a poté předal velení Timonidovi.

Dión pak na koni objížděl město a šikoval zpět prchající. Do boje vyslal čerstvé síly, žoldnéře z Achradiny, čímž zahnal útočníky zpět do hradu. Dión

⁷⁷⁸ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 526

obdržel od svých mužů za vítězství zlatý věnec a jeho žoldnéři od vděčných měšťanů každý 100 min. Neměl však zdaleka vyhráno a ocitl se ve složité situaci, na hradě byli jako rukojmí jeho žena Areté, jeho syn Hipparínos a jeho sestra. Dionýsios ho vyzýval, ať se zmocní vlády místo něj. Dión nic takového neměl v plánu, ale úskok Dionýsia lid neprohlédl. Začal Dióna podezírat a obrátil se k vyhnanci Hérakleidovi, který se ovšem s Diónem nepohodl už na Peloponnésu.

Šlo o osvědčeného vojenského velitele, který připlul se 7 triérami a třemi menšími loděmi. Získal si veřejné mínění na svoji stranu a byl zvolen námořním velitelem. Dión protestoval, rozhodnutí bylo v rozporu s jeho neomezenou mocí stratéga, takže Syrakusané, ač nepřiliš nadšeni, rozhodnutí odvolali.⁷⁷⁹ Dión se snažil získat Hérakleida na svoji stranu a vysvětloval mu, že vítězství je ještě daleko, a tudíž rozpory nyní musí jít stranou. Sám ho poté navrhl za námořního velitele. Hérakleidés se choval navenek vděčně, ale dál se snažil rozkládat Diónův vliv. Kromě toho zde ještě působily podvratné živly ve prospěch Dionýsia - občan Sósís se marně snažil zosnovat spiknutí proti Diónovi, jehož cílem bylo poškodit jeho pověst u občanů a donutit je vzít mu vrchní velení. Sósís byl odhalen a popraven, ale problémy tím pro Dióna neskončily, nýbrž pouze začaly. V roce 356 př. n. l. se podařilo Syrakusanům porazit v námořní bitvě Filista, který spáchal raději sebevraždu, než aby skončil v rukou spoluobčanů.

Dionýsios věděl, že jeho šance na přežití jsou téměř mizivé, bez loďstva totiž nemohl být zásobován po moři a od země ho svírala blokáda. Pokusil se vyjednat si podmínky odchodu, ale jak Dión, tak syrakuský lid ho odmítli. Jeho požadavky byly přece jen přehnané vůči situaci - slíbil sice odevzdat žoldnéře (s žoldem na 5 měsíců) a hrad, zatímco na oplátku chtěl volný odchod do Itálie, ale prosba o důchody z vlastních pozemků už byla příliš. Dionýsios poté odplul s většinou peněz, nejbližšími spolupracovníky a členy rodiny do Itálie a hrad nadále hájil jeho syn Apollókratés. Za této situace byl Hérakleidés ohrožen, neboť jeho chybou tyran unikl, on se však dovedl znovu dostat k moci. Navrhl

⁷⁷⁹ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 530

prostřednictvím Hippóna pozemkovou reformu, při níž chtěl přerozdělit půdu chudým, zastavit placení Diónových žoldněrů a zvolit nové strategy.

Hérakleidés hlasoval pro a Dión proti, uprostřed léta pak nastaly volby nových úředníků, v nichž bylo zvoleno 25 stratégů a jedním z nich i Hérakleidés. Ten se snažil získat Diónovo vojsko a slíbil jeho mužům občanství, když k němu přejdou, což oni rázně odmítli. Neváhali sdělit své mínění o věrolomnosti, hanebnosti a nevděčnosti občanům do očí. Ti na ně zaútočili, ovšem po klamném útoku se okamžitě rozprchli, Dión zakázal jakékoliv násilí. Marně Dión Syrakusanům vysvětloval, že jejich vnitřní spory prospívají pouze osobě na hradě, nikoliv jim nebo jemu. Dión raději opustil město a vydal se směrem k Leontýnám, kde ještě jednou došlo k potyčce s jejich obyvateli, avšak ti byli při útoku opět zahnáni. V Leontýnách obdržel pro svoje muže občanství a plat. K usmíření se Syrakúsany však nedošlo, ve městě stále probíhaly boje.

Nypsios vezl z Neapole na hrad zásoby i peníze, jeho flotila však byla v bitvě poražena a 4 lodě zajaty. Syrakúsané začali slavit, Nypsios zatím podnikl úspěšný útok na obléhací zeď, žoldnéři z hradu rozpoutali ve městě masakr a odváděli mnohé lidi jako rukojmí na hrad, útok se zastavil až u čtvrti Achradina.⁷⁸⁰ Spojenci a jezdci okamžitě navrhli poslat pro Dióna a jeho peloponéské žoldnéře. Syrakúsané však pod vlivem demagogů pomoc odmítali, takže obsadili brány a nechtěli pustit svého zachránce do města. Teprve nový útok žoldněrů z hradu a jejich zoufalá situace je donutily jednat. I Hérakleidés prosil o pomoc, sám byl totiž raněn a tudíž neschopen boje., Město proto nikdo nebránil, žoldnéři Dionýsia zbořili obléhací zeď, ničili město a zabíjeli jeho obyvatele, zapalovali stavby a chtěli celé město vymazat z povrchu.

Dión poslal do útoku lehkooděnce i vlastní těžkooděnce a občany rozestavil do několika oddílů, aby společně útočili z více stran. Noční bitva po urputném boji skončila porážkou Nypsia, většina jeho mužů musela ustoupit do hradu a zbytek byl pobit. Syrakúsané však ještě nezmáhali, neboť nejprve museli uhasit svoje město. Demagogové město opustili, zůstali však

⁷⁸⁰ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 534

Hérakleidés i jeho strýc Theodotos, kteří se chovali opět jako přátelé. Dión jim odpustil, ačkoliv většina občanů žádala, aby s nimi okamžitě skoncoval. Platonismus a ušlechtilost na čas zvítězily, aby se později ukázalo, jak je nebezpečné, když teoretické umění opustí učebny a přesune se do praxe špinavého politického boje. Hérakleidés se stal na naléhání lidu opět velitelem loďstva, což Diónovi nevadilo, ovšem nové rozdělení pozemků a domů ve prospěch chudých odmítal, navíc zrušil i předchozí kroky v této věci.⁷⁸¹ Hérakleidés tak měl živnou půdu pro svoji podvratnou činnost a již v Messéně před odplutím na Sicílii podněcoval vojáky i námořníky proti Diónovi, kterého osočoval z tyranie.

Uzavřel rovněž tajnou dohodu s Dionýsiem, při níž jako prostředník posloužil spartský admirál Farax. Došlo k povstání ve vojsku, šlechtici se totiž nemýlili ve svých očekáváních budoucích událostí- nastala blokáda města, hlad, nedostatek a bída. Dión proto vyrazil proti Farakovi, který tábořil poblíž Neapole na akragantském území, ovšem chtěl s ním bojovat za podmínek a času, který si zvolí sám. Štvavá kampaň Hérakleida vedla k porážce. Dión měl dvě možnosti - buď nebojovat a dát tak za pravdu lžím, že odkládá rozhodnou bitvu, aby mohl Syrakúsanům déle vládnout, nebo se pustit do boje s nejistým výsledkem. Nešlo o nijak velkou porážku a její příčinou byla rovněž nesvornost a neukázněnost vojáků, proto Dión okamžitě připravoval nový boj. Začátkem noci mu přišlo hlášení, že Hérakleidés odplul s flotilou k Syrakusám, aby se zmocnil města a zabránil tím Diónovi v návratu,⁷⁸² proto vzal Dión nejschopnější muže a ujížděl do Syrakús, před jejichž brány dorazil třetí hodinu po východu slunce. Urazil cestu dlouhou 700 stadií.

Ačkoliv plul plnou rychlostí, přišel Hérakleidés pozdě a křížoval bezcílně po moři, než potkal spartského velitele Gaisyla, který plul ze Sparty na pomoc Syrakusám, kde měl sloužit jako vrchní velitel. Hérakleidés ho představil spojencům a poslal do Syrakús výzvu, aby byl zvolen. To bylo odmítnuto s tím, že velitelů je dostatek, a pokud je potřeba Sparťan, sám Dión má přece spartské občanství. Dión tím zmařil plány svého soupeře, a tak se Gaisylos

⁷⁸¹ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 539

⁷⁸² Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 540

vzdal hodnosti a vypravil se za Diónem, přísahal mu věrnost a usmířil ho s Hérakleidem, rovněž přísahal, že pomstí Dióna, pokud Hérakleidés začne opět chystat nějaké úklady. Loďstvo bylo rozpuštěno a pokračovalo pouze pozemní obléhání. Obráncům docházely potraviny, neboť jim nepřicházela pomoc, a tak se žoldnéři začali bouřit.

V roce 355 př. n. l. tak nejstarší Dionýsiův syn Apollókratés kapituloval, předal hrad se všemi zbraněmi a odplul s rodinou do Itálie na pěti lodích, za což měl zaručen bezpečný odchod. Dión tak vstoupil do Ortygie a setkal se znovu se svojí rodinou. Přes všechny svoje úspěchy se Dión dostával do stále větší izolace, protože pořád nebyl schopen vyhovět lidu nebo ho alespoň nějak uchlácholit a nedovedl se s nikým ve městě dohodnout. Mnohým občanům vadilo také to, že nedal rozbořit hrobku Dionýsia I., zbořit pevnost v Ortygii a že jako vládní poradce pozval Korintány, s nimiž chtěl vytvořit novou ústavu.⁷⁸³ Měla obsahovat spartské a krétské prvky a zrušit demokracii. Hérakleidés této situace využil a opět na něj zaútočil.

Míra idealismu, trpělivosti, lásky a bratrství mezi lidmi nebyla ovšem nekonečná ani u Dióna. Jelikož dobře věděl, že Hérakleidés by kladl jeho nové ústavě tuhý odpor, povolil nakonec naléhání svých stoupenců, aby ho zabili. Vystrojil Hérakleidovi nádherný pohřeb a smutnému lidu v projevu vysvětlil svoje cíle. Syrakúsané uznali, že v obci skutečně nemohl být klid a jednota, dokud ji budou spravovat Dión a Hérakleidés. Diónova izolace a vratké postavení se však nelepšilo, jeho přední přátelé padli v bojích a nejvýznamnější místo v jeho družině získal Athéňan Kallipos. Není jisté, jakou motivaci měl pro zavraždění Dióna, ale Plútarchos nabízí dva scénáře - buď touha po samovládě, nebo přijal úplatek 20 talentů od Diónových nepřátel.⁷⁸⁴

Kallipos poté podvracel jeho postavení u žoldnéřů i lidí a smrt Diónova syna využil k šíření zprávy, že Dión přenechá Syrakúsy Apollókratovi. I přes různé peripetie Kallipos nakonec Dióna s pomocí zakyntsých žoldnéřů v roce 354 př. n. l. zavraždil. Diónovi v té době bylo teprve 54 let a jeho sestra i

⁷⁸³ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 542

⁷⁸⁴ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 543

manželka skončily ve vězení, kde se také narodil jeho druhý syn. Diónovu rodinu zachránila⁷⁸⁵ ženská část příbuzenstva. Kallipos vládl nad městem jen do roku 352 př. n. l., poté byl sesazen, když se pokoušel dobýt město Katáné (dnešní Katánie), alespoň podle Plútrachova líčení. Diodóros Sicilský⁷⁸⁶ nabízí jinou verzi událostí - na město zaútočil Hipparínos s loďstvem i flotilou, ale Kallipos uprchl. Polyainos⁷⁸⁷ tvrdí, že Hipparínos tábořil poblíž Leontýn, Kallipos se mu vydal vstříc a Hipparínos se mezitím útokem zmocnil města.

Kallipos se marně snažil dobýt Messánu a tak odplul do Itálie, kde dobyl roku 351 př. n. l. Rhégium, které předtím ovládal Dionýsios Mladší. Jeho žoldnéři s ním však byli nespokojeni, proto ho Polypechónt a Leptinés II. (synovec Dionýsia Staršího) zabili, údajně tím samým mečem, kterým byl zabit Dión. V Syrakúsách panoval v letech 352/1 př. n. l. Hipparínos a později, až do roku 346 př. n. l., ho nahradil jeho bratr Nýsaios. Dionýsios Mladší mezitím ovládal od roku 350 př. n. l. Lokris, čímž upevňoval svoji sféru vlivu v Itálii společně s Apolokratem. V roce 346 př. n. l. využil mocenského vakua a zmocnil se útokem Syrakús společně se svým synem a různými stoupenci, mezi něž patřil i Leptinés II. Občané Syrakús však už byli unaveni různými podobami tyranie, proto poslali v roce 345 př. n. l. žádost o pomoc své mateřské metropoli Korintu.

Nyní však opustíme dějiště na Sicílii a vypravíme se zpět nejen v místě, ale i čase. Podstatné změny se odehrály i v Itálii, ačkoliv Italióti zde nebyli povětšinou v hlavním centru dění. Na rozdíl od Sicílie se Itálie nestala dějištěm souboje dvou velmocí. Řecký živel byl pevně stabilizován v Kampánii, jižní Itálii, kde měl většinou co dělat, aby vůbec udržel holou existenci v hranicích svých městských států, které byly pod útoky nativních etnik nebo sicilských vládců. V Itálii byli ještě stále mocnou silou Etruskové, ačkoliv i oni již byli v pomalém úpadku svojí hegemonie pod vlivem útoků Keltů ze severu.

⁷⁸⁵ Je smutnou ironií osudu, že rodiny se poté ujal Syrakúsan Hiketás, jeden z Diónových přátel, který se později stal tyranem města Leontýn a přemluven Diónovými nepřáteli, poslal jeho rodinu na Peloponnésos, během plavby však byli zabiti.

⁷⁸⁶ (XVI. 36)

⁷⁸⁷ (V., 4)

Ve středu Itálie se vzmáhal Řím a spolek latinských měst, přesto šlo zatím pouze o regionální dominanci. Samnitská federace byla podstatně mocnější silou, ovládala větší území i vyšší počet měst, také jejich vojenské síly byly mnohem větší. Řecká města se v Itálii během 4. stol. př. n. l. krčila až na čtvrtém místě v mocenském postavení, což neznamená, že by vojensky a hospodářsky nebyla silná, jenže v porovnání jejími sousedy to většinou nestačilo. Kromě toho by jen se vzájemným spojenectvím mohla pomýšlet na eliminaci vlivu místních obyvatel a větší rozsah helénizace (ve smyslu politickém). Zde však nebyl žádný Dionýsios, který by podmanil většinu domorodých obyvatel a shromáždil zdroje Italiótů, podřídil je jednotnému velení, dlouhodobé koncepci a záměru, který by nespočíval pouze v obranných akcích závislých na momentální situaci.

Přesto i v Itálii se vyskytl výjimečný řecký státník. Než se k němu dostaneme, vraťme se nejprve do roku 387 př. n. l. (datum vypočítané Polybiem). Tehdy severní Itálií táhlo mohutné vojsko keltského kmene Senonů a vtáhli až do pádské nížiny, kde již žili jejich příbuzní. Senoni přešli řeku Pád a následně postupovali na jih, kde oblehli etruské město Klusium, které si zavolalo na pomoc Řím. Římští vyslanci, tři synové Marka Fabia Ambusta, se účastnili bojů na straně Klusia, Quintus Fabius při tom zabil keltského náčelníka. Keltští vyslanci se poté domáhali v Římě vydání viníků za porušení mezinárodního práva, byli však odmítnuti, jako ještě větší výsměch na ně muselo působit, že viníci byli zvoleni vojenskými tribuny.⁷⁸⁸

Proto pod vedením náčelníka Brenna táhli Senoni k Římu, cestou nerabovali a neplenili, nýbrž prohlašovali, že táhnou válčit s Římem a ostatní považují za své přátele. 18. června roku 387 př. n. l.⁷⁸⁹ u říčky Allia, 16 km od Říma, tak došlo poprvé k bitvě mezi Kelty a Římany. Je těžké určit skutečný počet bojujících, některé zdroje zmiňují 6 legií (cca 24 000 mužů), podle jiných mělo římské vojsko pouze 12 000 mužů. Diodóros udává 40 000 mužů na straně Říma a proti nim 70 000 Keltů. Jeho údaje bych tak zcela nezatracoval,

⁷⁸⁸ Livius, V. 37

⁷⁸⁹ Datum konání bitvy, 18. červenec, vstoupilo do římských dějin jako *dies ater* (černý den), byl to jeden z více dnů v římském kalendáři, kdy bylo zakazováno konzulům svádět bitvu.

Řím byl schopen společně se spojenci tak vysoký počet mužů vyslat a určitě nepodceňoval hrozbu Keltů. I když s nimi nikdy nebojoval, musel vědět, jak silí jejich vliv v oblasti severní Itálie. Římští velitelé roztáhli svoji linii více na délku, aby nedošlo k obklíčení, a zálohu umístili na vyvýšeninu vpravo.

Brennus se napřed vrhl na římskou zálohu, a přestože měla výhodu terénu, byla poražena. Lehce vystrojená a vyzbrojená křídla byla zahnána, skoro celé levé křídlo se dalo na rychlý útěk. Na břehu Tibery zahynulo mnoho vojáků rukou nepřátel i utonutím. Část pravého křídla uprchla do Vejí nebo na Kapitol v Římě, kde údajně nestačili ani zavřít brány. Římské vojsko vytvořené z legií mělo do smrtícího nástroje z dob 2. punské války ještě hodně daleko. Tehdy byli ještě občané rozděleni do pěti tříd podle výzbroje, nejbohatší občané sloužili jako jezdci či hoplité, zbytek byli lehkooděnci bojující po stranách falangy nebo tvořili záložní linie. Manipulové uspořádání bylo Římanům v této době ještě neznámé, stejně tak neznali *pilum* nebo celokovové vrhací oštěpy, které používali Etruskové a Samnité.

Keltové měli bezpochyby převahu v jízdě a výhodou pro ně mohly být i válečné vozy, především však jejich dlouhé meče, které musely mít velmi zkázonosné účinky především mezi lehkou pěchotou, dovedly však rovněž vyřadit z boje hoplité. Římané nazývali Kelty Galy, byli to pro ně vysocí, svalnatí lidé, ze kterých šel strach. Událost dobytí Říma a jeho následná roční okupace jim vynesla přezdívku *terror Gallicus*. Za 1000 liber zlata Keltové opustili Řím v roce 386 př. n. l. Markus Furius Kamillus přivedl z Vejí římské vojáky a Řím znova vybudoval, čímž se stal skutečně druhým zakladatelem města (byť šlo o značně chaotickou a nedokonalou rekonstrukci, která nedosahovala ani zdaleka předchozí úrovně). Římané i přes tento otřes byli stále dominantní silou v regionu.⁷⁹⁰

V roce 388 př. n. l. porazili svaz Aeqů, v roce 385 př. n. l. byli úspěšní znova, přestože se Aeqové spojili s Volsky i některými vzbouřenými Latiny a Etruskové obléhali město Sutrium. Markus Furius Kamillus byl zvolen diktátorem v době této války, porazil všechny soupeře a zahnal Etrusky ze

⁷⁹⁰ Více o římské historii 4. a 3. stol. př. n. l. G. Forsythe, *A Critical History of Early Rome*, UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS 2005

Sutria. V roce 381 př. n. l. Římané poskytli občanské právo obyvatelům města Tuskulum. Roku 380 př. n. l. Markus Furius dobyl na jihozápadě Latia etruské město Praeneste, o dva roky později porazil svaz měst Volsků. V roce 378 př. n. l. rovněž zahájil výstavbu nového opevnění Říma - tzv. Serviovy hradby. V roce 367 př. n. l. odrazil další útok Galů, kteří tábořili u řeky Anienu, během dvou dnů je naprosto porazil⁷⁹¹ svojí taktikou.⁷⁹² V roce 365 př. n. l. umřel v 81 letech Markus Furius Kamillus na mor, za svůj život byl čtyřikrát diktátorem, několikrát zachránil stát, a tak mu byl právem přičten titul druhý zakladatel města.

I bez tak výjimečné osobnosti, jako byl Kamillus, a bez různých inovativních legislativních činností a ústavních změn byl Řím stabilním státem, který nadále sílil a v roce 361 př. n. l. dobyl město Herniků Ferentinum. V roce 357 př. n. l. do Latia podnikli nájezd Galové, ale spokojili se s pleněním, takže nedošlo k žádné bitvě. V roce 354 př. n. l. uzavřel Řím smlouvu se Samnitskou federací a porazil město Sabinů Tibur (dnešní Tivoli). Římská expanze však měla své limity, neboť římská republika prakticky neměla válečné loďstvo, proto byla v roce 349 př. n. l. relativně bezbranná proti nájezdům řeckých pirátů, případně válečných lodí řeckých měst z Kampánie (nebo mohlo jít o piráty z Aiolských ostrovů u Sicílie). Livius⁷⁹³ zanechal nejasné svědectví, že se střetli piráti s Galy a obě vojska posléze ustoupila. Řím pak stvrdil svoji pozici hegemonu střední Itálie druhou smlouvou s Kartágem roku 348 př. n. l.

Je nesmírně frustrující, že prakticky nemáme zdroje a zprávy o vývoji historie řeckých měst v Kampánii pro první dvě třetiny 4. stol. př. n. l., šlo o územně relativně menší oblast, měla však velké ekonomické a lidské zdroje. Řecká města (kde však žili i Etruskové, nativní etnika a mnozí míšenci) byla

⁷⁹¹ Tato bitva byla jedním z důležitých milníků změn římské armády. Zdá se, že Kamillus reformoval římské vojsko, zrušil 4-5řadý šik pěšáků dle různé výzbroje. Zavedl pouze lehkooděnce a těžkooděnce, které nově vybavil štíty okovanými bronzem a delšími kopími. Postaral se, aby Galové díky neustálým přepadům lehkooděnců nemohli sešikovat své vojsko, které pak rozptýlené napadl šiky těžkooděnců, čímž naprosto zvítězil.

⁷⁹² Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 233/4

⁷⁹³ (VII., 25)

pravděpodobně zaměstnána snahou ubránit svoje hranice proti Samnitům a jiným kmenům, které je ohrožovaly.

V politickém životě Itálie slyšíme o kampánských městech velmi málo. Lepší situace ohledně zdrojů panuje pro Řeky v jižní Itálii. Zde byl dominantní silou Tarent, tedy město založené Sparťany, ovšem podle mýtu synem Poseidóna (hrdina Tarás, který když ztroskotal, byl vynesena delfínem). Město od svého založení v roce 706 př. n. l. prodělalo velké změny - bylo opevněno na ostrohu téměř izolovaném od pevniny a později expandovalo, takže disponovalo velkým a chráněným přístavem. Kolonie Hérakleia sloužila k setkání spolku řeckých měst v Itálii, která se sdružila na obranu proti barbarům. Město mělo zisk z vlny, zemědělských produktů, purpurového barviva, které získávali z mořských škeblí, z obchodních styků sahajících až k Jaderskému moři a dále z prodeje koní.

Bylo zde výrazně zastoupeno klenotnictví, vznikla tu nová forma divadla (*hilarotragoedia* – bylo údajně velmi populární, pravděpodobně šlo o směs tragédie a komedie, herci hráli bez masek, což musel být pro mnohé Řeky z Hellady šok, ale v Itálii byly i jinde formy divadla, kde se masky nepoužívaly např. v Kampánii, Eruirii nebo Latii). Proslulá byla i místní apulská škola keramiky (velké, složitě zdobené vázy). Nesmíme zapomínat, že Tarent byl námořní velmoc (v letech 415-413 př. n. l. pomohly jeho lodě Syrakusám porazit athénský expediční sbor),⁷⁹⁴ jeho zbrojní manufaktury šířily svoje výrobky do severozápadního Řecka⁷⁹⁵ (zejména Épeiros, Makedonie atd.) a širého okolí (např. Apulie). Svoji hegemonii v oblasti stvrzoval Tarent i šířením své měny, stříbrných mincí s jezdcem na koni, které razil od konce 5. stol. př. n. l. nepřetržitě dvě stě let.⁷⁹⁶

Vrcholným obdobím Tarentu se stalo údobí činnosti (380 - cca 345 př. n. l.) muže jménem Archytás (*428 př. n. l.). Není zde prostor podrobně se zabývat jeho zájmy, ale Archytás nebyl pouze státník a pythagorejský filozof,

⁷⁹⁴ M. Grant, *Klasické Řecko*, BB Art 2004, s. 202

⁷⁹⁵ Viz F. Durando, *Starověké Řecko*, Rebo Productions CZ, 2008

⁷⁹⁶ M. Grant, *Klasické Řecko*, BB Art 2004, s. 202

ale zabýval se rovněž matematikou,⁷⁹⁷ mechanikou, hudbou, etikou a astronomií. Ústava města nedovolovala, aby úřad vojevůdce zastával někdo více než dvakrát po sobě, přesto byl zvolen sedmkrát. Podle slov jeho životopisce a peripatetika Aristoxena neprohrál ani jedinou bitvu.⁷⁹⁸ Jeho život askety, který byl morálním vzorem spoluobčanů žijících v luxusu, a také vlídnost, se kterou vládl, se stal bezpochyby vzorem pro Platónova vladaře v dílu *Ústava*.

Přes veškeré dosažené úspěchy však spolek Italiótů nebyl do budoucna schopen dlouhodobě odolat tlaku italických kmenů, které byly čím dál více emancipované, urbanizované a zažívaly populační expanzi. To však neznamena, že spolek Italiótů byl slabý, jen samotný Tarent byl schopen ve druhé polovině 4. stol. př. n. l. postavit do pole 30 000 pěšáků, 3000 lehké jízdy a 1000 těžkého jezdeckva.⁷⁹⁹ Ostatní řecká města však byla pravděpodobně ve stejné době v jisté ekonomické stagnaci, možná i populačním úpadku a převaha, které čelily, byla několikanásobná. V těchto těžkých podmínkách, stejně jako dříve, je tedy záhadou, proč se spolek Italiótů nespojil s řeckými městy v Kampánii, která měla podobné problémy.

Společným úsilím se mohli pokusit zlomit moc Italiků postupně. Ostatně Řekové v Kampánii měli rovněž válečné loďstvo, ve zbrani na 30 000 pěšáků a 4000 jezdců. Spojenectví spolku Italiótů v čele s Tarentem a Kampánských Řeků mohlo vyústit v naprosto jinou podobu dějin Itálie, Západního Středomoří i starověkého světa obecně. Jejich vojska měla společně daleko větší šanci se ubránit, než když vedla pouze svoje krátkodobé separátní akce.

Zdá se, že západní Středomoří, respektive zdejší Hellénové, měli kritický nedostatek politicky jasnozřivých osobností, které by si nejen uvědomovaly nutnost spolupráce a sjednocení zdrojů, a hlavně nutnost existence dlouhodobé strategie přežití. Zároveň by ale bylo třeba, aby si takové osoby nejen tyto skutečnosti uvědomovaly, ale byly schopny je zrealizovat. Bez toho

⁷⁹⁷ Jeho dílo je dostupné v Kol. autorů, *Řecké matematické texty*, Oikoymenh, 2011

⁷⁹⁸ M. Grant, *Klasické Řecko*, BB Art 2004, s. 202/3

⁷⁹⁹ N. Fields, *Tarentine Horseman of Magna Graecia: 440-190 BC*, Osprey 2008, s. 9

se stala Itálie i Sicílie do značné míry kolbištěm pro osobnosti z Hellady a různé neřecké síly. Další vývoj pro Řeky v Itálii tak byl závislý na úrovni pomoci, kterou obdrželi z Hellady. Výpravy žoldnéřských vojsk, před kterými varoval Archytás, se brzy měly stát pro Italióty kontinuální skutečností. K dalšímu vývoji v Itálii se vrátím až v roce 343 př. n. l. Nyní se vraťme zpět na Sicílii do roku 345 př. n. l.

Dionýsios Mladší ovládal v roce 346 př. n. l. Syrakúsy, ale ztratil v roce 351 př. n. l. Rhégium, jehož obyvatelé se vzbouřili, kde přišel o manželku a děti. V roce 347 př. n. l. ztratil i Lokris Epizefyros, tím vzaly za své jeho državy v Itálii. V jiných sicilských městech vládli většinou tyrani, z nichž nejvýznamnějším byl Hiketás, vládce Leontýn, k němuž se uchýlili mnozí aristokraté ze Syrakús a zvolili si ho za vůdce.⁸⁰⁰ Situace hodlalo využít Kartágo, které poslalo na ostrov svoje vojenské síly, ale Hiketás už s nimi tajně uzavřel spojenectví a potají se pokoušel zrušit nebo alespoň zdržet pomocnou výpravu Korintu. Archonti Korintu navrhovali za velitele výpravy vesměs ctižádostivé občany, ale jeden z nich navrhl Timoleonta.

Tato volba se může zdát zprvu velmi šílená. Timoleón měl 66 let již v roce 345 př. n. l., tedy v době volby velitele výpravy! Město mělo jistě mladší vojenské velitele, jenže Timoleón měl i jako bratrovrah velký morální kredit, když lásku k městu postavil nad lásku k členovi rodiny - kdo jiný mohl být větším symbolem výpravy na svržení tyra? Politicky sice nebyl Timoleón 20 let aktivní, avšak pořád byl členem aristokracie a hrdinou korintské války. Znamení a věštby byly pro jeho výpravu příznivé doma (kněžky Déméter i Persefoné mu prorokovaly úspěch) i v Delfách, proto Korinťané ochotně připravovali výpravu. Ochotní byli i proto, že se už dozvěděli o zrádcovských plánech, které na Sicílii spřádal Hiketás. Pokud by se mu povedlo společně s Kartágem dobýt Sicílii, znamenalo by to pravděpodobně těžkou ránu nejen pro korintský export, ale i pro další řecká města.

Výprava se skládala z 1000 žoldnéřů (většinou vojáků, kteří bojovali na straně Fóků ve 3. svaté válce (356-346 př. n. l.) a nemohli nikde najít zaměstnání jako svatokrádežníci). V malé flotile lodí byla i posvátná triéra,

⁸⁰⁰ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 748

celkem zde bylo 7 lodí z Korintu, 2 z Kerkýry a 1 z ostrova Leukas.⁸⁰¹ Timoleón připlul do Rhégia a nové zprávy ho stavěly do nadlidsky složité situace. Hiketás totiž porazil Dionýsia Mladšího a uzavřel ho na ostrově Ortygia, dohodl se s Kartaginci, aby korintské lodě nevpustili na Sicílii a poslal 20 jejich lodí do Rhégia. Do města poslal svoje vyslance i pohlaváry Kartaginců, aby Timoleóna odradil od jeho podniku tváří v tvář hlídkující kartaginské flotile.

Město Rhégium však korintskou výpravu podpořilo, jeho radní zdrželi svými projevy vyslance Hikety i Kartága. Timoleón mezitím odplul a vylodil se u města Tauroménia, kde vládl zákonně zvolený vládce Andromachos (otec historika Tímaia), který mu byl ochoten poskytnout pomoc. Byl to prakticky jediný jeho spojenec na Sicílii - Syrakusám a Leontýnám vládl Hiketás, Messánu ovládal tyran Hippón, Apollónii Leptinés a Katané Mamerkos, žoldněř italského původu. Tito vládci budou jeho nepřáteli stejně jako Kartágo. V létě roku 344 př. n. l. tak Timoleónova obtížná mise (která za stávajících podmínek odpovídala obtížnosti pc her noční můra) teprve začala. Hiketás dále obléhal Ortygii a kartaginské loďstvo syrakuské přístavy. Timoleón však měl problémy i jiné povahy než čistě vojenské. Prozatím měl pouze 1000 vojáků a podporu dvou měst, ale těžší bylo přesvědčit sicilské Řeky o svých dobrých úmyslech.

Athéňan Kallipos a Spart'an Farax totiž nechali nejednu jizvu svým jednáním na těle Sicílie a duších jejích obyvatel. Syrakusané tak mohli volit mezi Hiketou a Kartaginci ve městě a Timoleóntem. Tomu vyslovalo podporu městečko Adranum, kde původně soupeřily proti sobě frakce stoupců Hikety a Timoleóna. Hiketás totiž k městu dorazil jako první s 5000 muži a Timoleón po dlouhých pochodech dorazil k místu také. Ač měl pouze 1200 mužů,⁸⁰² svého soupeře v bitvě porazil a dobyl jeho tábor, část mužů pobil a zajal, což je po 50 dnech působení na Sicílii solidní výkon. Díky vítězství se s ním spojil Mamerkos a poté vyjednal roku 343 př. n. l. s Dionýsiem Mladším v Syrakusách kapitulaci Ortygie, Dionýsios mu následně odevzdal pevnost, zbraně, válečné stroje, žoldněře i veškeré tamní zásoby. Za to mu Timoleón zaručil bezpečnou

⁸⁰¹ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 752

⁸⁰² Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 755

cestu a poslal ho do vyhnanství v Korintu⁸⁰³ spolu s jinými společníky jeho vlády.

Timoleón tak získal 2000 žoldnéřů, úctyhodný arzenál zbraní a 70 000 souprav zbrojí!⁸⁰⁴ Přesto byly jeho síly ještě poměrně titěrné proti jeho soupeřům, neboť Hiketás očekával pomoc od Kartága. Korint tak během jara roku 343 př. n. l. vyslal na pomoc 2000 hoplítů a 200 jezdců. Tato výprava dorazila v Itálii do Thúrií, kartaginská flotila však stále střežila trasy vedoucí na Sicílii. Zatím vypomohli s obranou města, aby thúrijská armáda mohla porazit spolek Bruttii, který byl již od roku 356 př. n. l. na vzestupu.⁸⁰⁵ Vítězství Thúrijských otevřelo pozemní cestu korintské pomocné výpravě do Rhégia.

Timoleón zatím přesunul svoje velitelství z Tauroménia do Adrana, kde se ho pokoušeli neúspěšně zabít vrazi, které najal Hiketás. Ten se rozhodl využít kartaginské síly naplno. Admirál Mago připlul na jeho prosbu se 150 loděmi, 60 000 vojáků se utábořilo v Syrakusách.⁸⁰⁶ Síly Hikety a Kartága neúnavně dobývaly Ortygii, která se ocitla ve velké nouzi a přežívala jen díky zásobování malými rybářskými loďkami plujícími z Katánie. Část kartaginské flotily se proto vydala ke Katánii, síly obléhatelů mezitím porazil v dílčí bitvě Korintan Neón, čímž dobyl čtvrť Achradinu a spojil jí hradbami s Ortygií. Obléhatelé proto povolali zpět výpravu kartaginského vojska i Hikety, která už dorazila ke Katánii.

Vrátila se tak zpět, aniž čehokoliv dosáhla. Korintská pomocná výprava v Itálii mezitím pokračovala k Rhégii, cestu si buď s Itáliky vyjednala, nebo ji probjovala. Námořní přeprava kvůli bouři a flotile kartaginských lodí pod

⁸⁰³ Zde žil pravděpodobně až do roku 337 př. n. l., jinak by se s ním nemohl setkat Filip II., Dionýsios Mladší se tak stal atrakcí Korintu, jezdili se na něj zdaleka dívat, jak kdysi nejmocnější vládce žije prostým životem chudého občana. I nadále se zajímal o filosofii, stýkal se s různými mysliteli, např. Aristoxenos z Tarentu, Diogénes ze Sinópy atd.

⁸⁰⁴ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 756

⁸⁰⁵ Více o spolku Bruttii viz M. P. Fronda, *Between Rome and Carthage*, Cambridge University Press 2010

⁸⁰⁶ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.*, Arista, Baset 2006, s. 760

velením Hannóna nepřicházela v úvahu. Hannón odplul mezitím k Syrakusám, kde dal na své lodě připevnit řecké štíty, čímž chtěl dodat důvěryhodnost demoralizační zprávě, že korintskou výpravu porazil na moři. V době jeho absence korintské vojsko v malých člunech a rybářských loďkách přeplulo na Sicílii, moře bylo přitom tak klidné, že koně plavali podél lodí. Timoleón se s nově příchozími spojil a vyrazil k městu Messána, po jeho dobytí pokračoval k Syrakusám, kde se utábořil u řeky Anapos, ačkoliv měl pouze 4000 vojáků. Kartaginské síly opustily Syrakúsy a Magón už nedůvěřoval svému spojenci.

Hiketás se však města odmítl vzdát, Timoleón proto rozdělil svoje síly a sám podnikl útok od řeky Anapu. Korintřan Isiás provedl úder od Achradiny a proti Epipolám útočili nově příchozí velitelé korintské výprava Deinarchos a Demarátos. Útok znamenal totální úspěch, nepřítel byl poražen, ačkoli nebyl zabit ani poraněn jediný korintský voják. Hiketás ovšem unikl do Leontýn. Timoleón poté vyzval obyvatele, aby zbořili pevnost na Ortygii i tamní vladařská sídla a na jejich místě postavil soud. Sicílie byla podle Plútarcha do té míry vylidněna, že na náměstích rostla tráva a pásli se zde koně, jinde okolo hradeb a v předměstích žila divá zvěř, protože neměl kdo obdělávat rozsáhlé pozemky okolo měst.

Proto Timoleón shromáždil jako nové osadníky velký počet Sikelů a vyslal zprávu do Korintu, že je třeba nových osadníků. Korint zoslal posly do mnohých měst, takže z Hellady, ostrovů, Asie i Itálie přišlo na Sicílii 60 000⁸⁰⁷ nových osadníků.⁸⁰⁸ Korint jim poskytl lodě a uhradil přepravní náklady. Věděli však, že jejich dobré živobytí v novém domově stále závisí na štěstí a schopnostech Timoleóna, který očekával válku s Kartágem.

Jejich vrchní velitel Magón spáchal sebevraždu, což jeho tělo stejně neuchránilo od trestu ukřižování. Shromažďovala se větší armáda, než se kterou na Sicílii připlul Magón. Timoleón mezitím uspořádal v Syrakusách novou ústavu, jelikož svoji vládu vyhlásil za dočasné opatření. S pomocí dvou

⁸⁰⁷ 5000 pocházelo z Korintu, 50 000 z Itálie a Sicílie, zbytek z jiných oblastí. Kolonizační program Sicílie pokračoval i v dalších letech, např. Diodóros (XVI., 65- 90) udává, že jeho rodné město Agyrrion obdrželo 10 000 nových osadníků v roce 338 př. n. l.

⁸⁰⁸ M. Grant, *Klasické Řecko*, BB Art 2004, s. 257

korintských právníků (Kefalos a Dionýsios) předložil systém, který vydával za demokratický, ale ve skutečnosti měl blíže k oligarchii - jeho titulární hlavou byl kněz Dia Olympského, nominálně volený, ve skutečnosti však vybíraný losem ze tří vůdčích klanů.⁸⁰⁹ Teprve poté mohl vyhlásit sociální reformy a přerozdělit půdu, a to nejen mezi nově příchozí osadníky (domy odprodal Syrakúsanům za 1000 talentů, což bylo jedno z opatření, jak mohl získat peníze pro prázdnou obecní pokladnu, musel se uchýlit i k prodeji uměleckých děl, takže Syrakusané si ponechali pouze sochu Gelóna).

Pravděpodobně v létě roku 342 př. n. l. podnikl Timoleón výpravu proti Hiketovi. Jeho útok byl ovšem neúspěšný, poté zaútočil proti Leptinovi, který ovládal řadu měst Sikelů na severu, ten byl poražen a odeslán do vyhnanství v Korintu. Zatímco Timoleón dohlížel na tvorbu nové ústavy, Demarátos a Deinarchos plenili území Kartága, shromažďovali kořist, zásoby a peníze nutné pro válku. Timoleón získal vyjednáváním na svoji stranu město Entella v lesnatém středu Sicílie, stejně jako další města podléhající Kartágu. K Lilybaju mezitím plula kartaginská armáda - 200 válečných a 1000 dopravních lodí vezlo 70 000 pěšáků, 10 000 jezdců a čtyřspřežní vozy (*tethrippon*).⁸¹⁰ Bylo jasné, že Kartágo chce vyhnat Řeky z ostrova jednou provždy, velením byl pověřen Hasdrubal a Hamilkar II., v jejich armádě byl i posvátný pěší oddíl o 2500 mužích složený pouze z občanů Kartága, což byli většinou synové bohatých šlechticů. Bylo výjimečné, aby se Kartaginci účastnili pozemních bojů na cizím území.⁸¹¹

Jejich vojsko tvořili převážně vojáci z Libye, Ibérie, Galie a Ligurie. V květnu roku 341 př. n. l. se tato mohutná armáda vylodila u Lilybaia. Řecké síly zachvátil defétismus, takže 1000 žoldnéřů od Timoleóna dezertovala (později byli Timoleontem vypovězeni do Itálie a zde pobiti Bruttii), ze Syrakúsanů se

⁸⁰⁹ M. Grant, *Klasické Řecko*, BB Art 2004, s. 256

⁸¹⁰ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, (přel: V. Bahník, A. Hartmann, R. Mertlík, E. Svobodová, F. Stiebitz, nadále budu užívat tohoto překladu), Arista, Baset 2007, s. 765

⁸¹¹ Obvykle sloužili pouze v námořním vojsku, posádkách, nebo jako důstojníci, poddůstojníci u pozemního vojska.

pouze 3000 mužů připojilo k Timoleontovi. Ten však prokázal železné nervy, byl totiž rád, že zbabělci byli odděleni od zbytku ještě před začátkem bitvy, a vyrazil k řece Krimisu, kam se blížili i Kartagiňané. Obsadil pahorek, kde potkal několik mezků naložených břečťanem, což bylo další zlé znamení, protože břečťanem se zdobily hroby zemřelých. Timoleón však vynikajícím rétorickým výkonem rozptýlil obavy vojáků, zdůraznil jim totiž, že věnce z břečťanu dostávají přece vítězové istmických her.⁸¹²

Vojáci se ověnčili břečťanem a věštci mohli jejich morálku utužit příznivým znamením dvěma přilétajícími orly, jeden z nich nesl ve spárech rozsápaného hada, druhý ho následoval s hlasitým pokřikem.⁸¹³ Vojsko Timoleonta mělo 12 000 mužů, 10 500 pěšáků a 1500 jezdců (pouze 3000 bylo ze Syrakús, 3000 byli žoldnéři, 2200 Korintňané, zbytek různí Sicilané včetně Sikanů a Sikelů). Nepřítel měl značnou převahu, avšak Řekové zase měli výhodu terénu a částečně také počasí, neboť mlha zakrývala jejich postavení. Řekové ovšem svého nepřítele zatím pouze slyšeli a neviděli, mlha se rozptýlila až po výstupu řeckého vojska na kopec. V polovině června roku 341 př. n. l. vypukla bitva u řeky Krimisos poblíž Segesty. Kartaginci poslali přes řeku válečné vozy a 10 000 těžkooděnců s bílými štíty, zbytek se teprve chystal překročit řeku.

Timoleón vyslal do útoku jízdu pod velením Demaráta, aby napadl nepřítele dříve, než se sešikuje. Sicilské vojáky rozdělil ke střežení křídel na kopcích a připojil k nim vojáky Sikanů a Sikelů. Sám sestoupil na pláň obklopen nejlepšími žoldnéři, Syrakúsany, kde zaujal střed pole a sledoval boj jezdeckva.

Jízda však nebyla schopna prorazit nebo zahnat válečné vozy, takže musela neustále ustupovat a nově se šikovat k útokům. Proto dal jezdeckvu znamení, aby ustoupilo po křídle mimo bitevní vozy a zaútočilo na nepřítele z boku (pěchotu Kartaginců). Timoleón zaútočil v těsně semknutém šiku na střed

⁸¹² Více o řeckých hrách v S. G. Miller, *Ancient Greek Athletics*, Yale University Press 2006

⁸¹³ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Arista, Baset 2007, s. 766

Kartaginců, ti sice první útoky odrazili, protože jejich kovové krunýře a velké štíty jim poskytovaly stejnou ochranu jako Řekům, ale teprve když došlo na meče, projevila se naplno obratnost a umění Řeků v osobních soubojích. Navíc vypukla bouře s hustým deštěm, takže řeka se náhle stala nepřebroditelnou.

Numerická převaha Kartaginského vojska byla nyní k ničemu. V blátivém terénu byly válečné vozy nepoužitelné a těžkooděnci neměli ve své výzbroji kam uniknout. Ty, co chtěli přejít řeku, strhl do záhuby proud, jiní se vydali vstříc pahorkům na křídlech Timoleóntova vojska a byli zabití lehkooděnci. V momentě, kdy řečtí vojáci porazili první šik Kartaginců, ocitly se jejich řady ve zmatku. Při pronásledování a v následném boji, bylo zabito na 10 000 vojáků, 3000 z nich byli Kartaginští. Byl dobyt i tábor kartaginského vojska. Kořist si vítězní vojáci rozdělovali 3 dny, než postavili *tropaion*. Bylo zajato na 5000 mužů a ukořistěno 200 válečných vozů, množství zlata, stříbra, mědi i železa.⁸¹⁴

Nejlepší ukořistěné zbraně byly poslány do Korintu, aby ozdobily chrámy. Ani velkolepé vítězství však nemohlo zakrýt fakt, že k eliminaci Kartága ze Sicílie neměl Timoleón stále odpovídající prostředky. Bez loďstva nemohl obléhat Lilybaion (kam se uchýlila poražená armáda), Panormos, ani jiný opěrný bod Kartaginců, protože kartaginská flotila ovládala moře. Timoleón se spokojil s popleněním kartaginského území. Musel nyní čelit alianci tyranů - Mamerkos, Hiketás a Hippón se spojili.

Posledně jmenovaný, vládce Messány, obdržel pomoc i od Kartága, to pověřilo vyhnance Geskóna velením, načež vplul se 70 loděmi a řeckými žoldnéři do Messány. Vojska těchto vládců a Geskóna zničili Timoleontův oddíl v blízkosti města a druhou porážku utrpělo Timoleontovo vojsko na západě ostrova u města letae, kde na kartaginském území u města Hierai byli pobiti výpadem ze zálohy žoldnéři, které vedl Euthymos leukadský.⁸¹⁵ Hiketás využil Timoleontova tažení proti Galarii, takže zaútočil na území Syrakús, poplenil je a vytáhl Timoleontovi vstříc, neboť měl relativně malé vojsko. V roce 339 př. n. l. u řeky Lamyrie poblíž Kamariny se však obrátil na ústup před útokem

⁸¹⁴ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Arista, Baset 2007, s. 768

⁸¹⁵ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Arista, Baset 2007, s. 769

lehkooděnců a jezdců. Hiketás spoléhal na řeku a skalnaté břehy, ale byl přesto poražen, takže uprchl do Leontýn. Jejich obyvatelé ho ale vydali, takže Hiketás byl s celou rodinou byl popraven pomstou za to, co učinil kdysi rodině Dióna.

U řeky Abolu byl Timoleontem poražen Mamerkos, jehož vojsko tvořily i pomocné sbory od Kartaginců. Teprve nyní Kartágo požádalo o mír, takže jej Timoleón s Kartaginci uzavřel, zůstalo jim území za řekou Halykos jako dříve, ovšem Timoleón za to požadoval odchod pro ty, kteří se chtěli z jejich území odstěhovat s celým majetkem, a rovněž si vymohl, že Kartágo vypoví spojení s samovládcům.

Mamerkos ovšem bitvu přežil, takže odplul do Itálie, aby naverboval Lukány, avšak jeho průvodci obrátili lodě do Katánie a vydali ho Timoleontovi. Přesto se mu podařilo znova uprchnout, tentokrát do Messány. Timoleón město oblehl ze země i moře a obyvatelé svého vládce zajali, když prchal na lodi pryč. Mamerkos se vzdal sám pod podmínkou, že bude souzen v Syrakusách a Timoleón nebude jeho žalobcem. Jeho obhajovací řeč zjevně neměla úspěch, takže byl přes všechnu snahu odsouzen k smrti jako lupič. V roce 338/7 př. n. l. vypudil Timoleón samovládce z města Agyrrion, Kenturipa, čímž dokončil svoje poslání a zbavil Sicílii tyranů. Pomohl znovu založit města Akragás a Gela. V roce 337 př. n. l. se mu zhoršil zrak, proto odstoupil z veřejného života. Jeho režim dbal na svobodu slova a přinesl stabilitu Syrakusám i celému ostrovu, který se vzpamatoval po dlouhých desetiletích tyranie a neschopných vládců.

Žil se svojí rodinou na statku, v domě, který dostal za odměnu od Syrakusánů. Když v roce 337 př. n. l. zemřel, účastnilo se jeho pohřbu desetitisíce občanů, na jeho počest byly pořádány jezdecké, gymnastické a hudební hry a okolo jeho hrobu postavili gymnasion. Jeho narozeniny se staly na Sicílii svátkem, neboť v tento den zvítězil ve všech svých bitvách. Za 8 let udělal Timoleón⁸¹⁶ pro Sicílii více, než jiní vládci za 20 let. Federace sicilských států se však po jeho smrti rozpadla, některé z nich syrakuské mince přerazily vlastními motivy, aby měly svoji ražbu. Ani Timoleontovy reformy neměly

⁸¹⁶ Jeho podrobná biografie (kromě primárních zdrojů Diodóra, Cornelia Nepota, Plútarcha) je nejnověji zpracována zde R. J. A. Talbert, *Timoleon and the Revival of Greek Sicily: 344-317 B.C.*, Cambridge University Press 1975

dlouhého trvání, v roce 330 př. n. l. nastal převrat a k moci se dostalo 600 oligarchů, přesto Sicílie zažila díky Timoleontovi období rozkvětu trvající více než 20 let. Je tedy pochopitelné, že různí autoři mají tendenci nazývat Timoleontovo období nejlepším dobou – zlatým věkem Sicílie, byť je to značně idealizující pohled, který ignoruje dlouho trvající období rozkvětu bez válek v letech 480 – 415/10 př. n. l.

Vraťme se nyní zpět do Itálie. Zde působilo několik mocenských uskupení - upadající moc Etrusků, se kterými se však stále muselo počítat, a ve spojení s Kelty a Italiky mohli pohřbít veškeré ambice Říma i město samé na smetišť dějin. Řecká města v Kampánii i jinde na jihu Itálie ztratila svůj expanzní potenciál, měla dost problémů s obranou vlastního území, a tak se aktivně neúčastnila politiky mezi lokálními populacemi jako dříve.

Z Italiků byli nejmocnější silou Samnité,⁸¹⁷ jejich spolek sdružoval pět hlavních kmenů, jedním z nich byli Frentáni na severu (poraženi a podřízeni Římu od roku 319 př. n. l.), kteří obývali v úzký pás země na pobřeží Adriatického moře i s hlavními městy Histonium a Larinium. Vedle Frentánů se nacházel kmen Karakeni, kteří měli za hlavní sídla města Kluviae a Jovanum. Dále zde byl kmen Pentri, největší a nejdůležitější kmen Samnia, jejich hlavní město Bovianum se stalo spolkovým městem všech Samnitů poté, co předchozí hlavní město Aquilonia bylo zničeno ve 3. samnitské válce (298-290 př. n. l.). Na jihu okolo hor obklopujících Kampánii sídlí nejmenší samnitský kmen, Kaudini. Jejich hlavní město Kaudium je vzdáleno 18 km od Maleventa. Na jihu Samnia bydlel kmen Hirpini, což v jazyce Osků znamená vlk, a jejich hlavní město bylo Maleventum.

Samnité patřili do rodiny oskicko-umbrijských jazyků, které měly blízko k latině, oskický jazyk Samnitů je doložen v letech 500 př. n. l. až 100 n. l., byl používán ve střední a jižní Itálii (používali ho i Lukáni, Bruttiové), k psaní byla používána jak abeceda, tak i latinka. Jazykově byli Samnité velmi příbuzní i Umbrům,⁸¹⁸ Marsům a dalším etnikům ve středu a na severu Itálie. Obývali

⁸¹⁷ Nejnovější práce zabývající se Samnity Kol. autorů, *Samnium Settlement and Cultural Change*, Centre for Old World Archaeology and Art 2004

⁸¹⁸ Více o nich viz G. Bradley, *Ancient Umbria*, Oxford University Press 2000

převážně hornaté území, bydleli v opevněných vesnicích, nebo menších městech, svoje osídlení měli téměř vždy na kopcích, nebo horách, přesto byla některá pobřežní území a údolí v Samniu velmi produktivní, kromě obilovin pěstovali i vinnou révu, fíky a ovocné stromy.

Technologicky v keramice i metalurgii nedosáhli mistrovství Řeků, vyráběli jen v malém pro svoji vlastní potřebu. Jejich hlavním živobytím však bylo pastevectví, chov ovcí a, zpracování vlny, v menším měřítku i chov koz, koní, mul, drůbeže a prasat. Ve velkém mohli těžít dřevo jehličnatých i listnatých stromů. Samnitská města nerazila svoji vlastní měnu až do 4. stol. př. n. l., šlo však většinou o dobytá města mimo vlastní jádrové území Samnia, domácí města jako Aquilonia, Telesia, Venafrum aj. razila bronzové mince⁸¹⁹ až ve 3. stol. př. n. l.⁸²⁰ Společnost Samnitů byla typicky patriarchální a monogamní, neměla svoje současníky čím šokovat. Od poslední čtvrtiny 5. stol. př. n. l. začaly samnitské kmeny expandovat, čímž zabraly část Kampánie a jiných území u pobřeží moře. Jejich architektura a města vypadala jinak než sídla Etrusků či Řeků, šlo o prosté stavby z velkých kamenných kvádrů, města chránily kyklopské hradby⁸²¹ a obvod měst byl relativně malý, obvykle 1,5 – 2,5 km.

Samnité neměli politické myšlení typické pro svoji dobu, nechápali tedy městský stát jako centrum, středobod všeho. Jejich správní uspořádání bylo na teritoriální kmenové bázi, z jednotlivých teritorií (*pagus*) se vybírala určitá skupina osob jako reprezentanti (také však úředníci s konkrétními úkoly), z nich se pak volili náčelníci, každý kmen byl organizační jednotkou, politickou entitou. Tribální solidarita byla pořád ještě na velmi vysoké úrovni, z jednotlivých

⁸¹⁹ Nejslavnější ražba mincí italských měst pochází z doby spojenecké války 91-87 př. n. l., tehdy povstalci razili stříbrné mince v římském váhovém standartu s nápisy v latinském a oskickém jazyce, byly na nich nápisy *Italia* v latině a *Vitelio* v oskickém jazyce. Znakem byl býk dupající po vlčici, symbol Říma.

⁸²⁰ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 71/2

⁸²¹ Zajímavá práce na fortifikační systém Samnitů je S. P. Oakley, *The Hill-Forts of the Samnites*, British School at Rome 1995

náčelníků se volili velitelé vojska, důstojníci a osoby pro správní záležitosti. *Pagus* mohl mít svoji vlastní radu a několik pagů vytvořilo *touto* (což označoval Livius jako Samnitský lid).⁸²² Každý kmen pak pravděpodobně vybral z *touto* svoje zástupce, ti poté rozhodovali o různých záležitostech v samnitské federaci, ať už zahraniční politice, vojenském velení, správních funkcích atd.

Nejvyšší funkce – titul *meddix tuticus* (měl autoritu nad jednotkou *touto*), nebyl nikdy omezen pouze pro jednu osobu nebo kmen, Samnium neprošlo ještě centralizací, takže nemělo jedno centrum, ale několik i v rámci jednoho kmene. Politické uspořádání Samnitů mělo pořád blíže k republice než monarchii, ostatně v jejich jazyce není ani titul, ani jméno pro krále. Navíc lid hlasoval, kdo bude zvolen do jaké funkce. *Imperator*,⁸²³ tedy termín převzatý Římany, neznamenal nic jiného než nejvyššího velitele armády.⁸²⁴

Samozřejmě existovaly i výjimky správního uspořádání, v některých regionech (těch méně vyvinutých) vládly dynastické rodiny vlastníci velké pozemky, např. rodina Magii v kmenu Hirpinů mohla v roce 90 př. n. l. povolát celou armádu.⁸²⁵ Je ale pravdou, že velká část velitelů a nejvyšších hodnostářů pocházela z nejbohatších rodin. Podrobná analýza dalších správních hodností Samnitů odhalila, že se často náplní činnosti shodují s různými úředníky Římanů, např. *meddix decentarius* měl na starosti ty samé záležitosti, co kvestor, tedy dohled nad veřejnými financemi.⁸²⁶ Z některých epigrafických

⁸²² E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 80

⁸²³ Původně se volil velitel celého vojska z deseti nejváženějších Samnitů. Každý kmen nominoval dva kandidáty. Po něm bylo zvoleno deset důstojníků – *meddices minores*, kteří mu budou pomáhat. Nejvyšší velení Samnitů měl samozřejmě imperátor, ale nejzásadnější rozkazy musel dávat k hlasování, těmto důstojníkům, jednalo se o takové záležitosti, jako vyhlášení války, uzavírání smluv, spojení.

⁸²⁴ Více o armádě Samnitů viz N. Sekunda, *Early Roman Armies*, Osprey 1995. Podrobněji o vlivu Samnitů na římské vojenství jsem pojednal v bakalářské práci *Épeirský král Pyrrhos, Helénistické vojenství v době 4. -3. stol. př. n. l., Římské vojenství v době 3. stol. př. n. l.*, FF ZČU Plzeň 2007, s. 50-53

⁸²⁵ Velleius 2.16. 2.

⁸²⁶ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 87

důkazů nebo primárních zdrojů můžeme usuzovat nejen na existenci lidových shromáždění, ale i senátu.

Samnité tak měli relativně hodně smíšený politický systém. Jsem značně na pochybách, zda mám brát souboj Samnitů a Říma jako válku idejí, v níž měl zvítězit tribální nebo městský systém státu. Obě dvě pojetí měla k sobě v něčem dost blízko, hlavně však z hlediska vývoje je téměř jisté, že když se Řím nespokojil po dobytí Itálie jen s Itálií, ani Italikové by si nepočínali jinak. Pokud by zvítězili, jistě by expandovali dále a jejich systém by se tak stal dominantním. I na Samnity působily řecké vlivy, minimálně od 5. stol. př. n. l., např. Lukáni postavili chrám v dórskému slohu, aby oslavili svoje vítězství nad silami ligy Italiótů poblíž města Laos. Byl věnován jejich veliteli, Drakon se tak stal jejich héroem. Hrobky Samnitů mimo Samnium jsou často zdobeny freskami nebo sochami a nápisy.

V samnitských městech můžeme nalézt jak řecká, tak i etruská umělecká díla. Nemáme důkazy a ani nevíme, zda Samnité vytvořili vlastní literaturu, pokud pomineme sakrální texty, o kterých se zmiňuje Livius.⁸²⁷ Ty byly použity při obřadu, jenž se konal před dobytím Kapuy v roce 423 př. n. l. Gaius Pontius, velitel Samnitů v 2. samnitské válce (326-304 př. n. l.), měl údajně velmi vzdělaného otce. Podle řeckého historika Nearcha z Tarentu (psal přibližně cca 209 př. n. l.), kterého citoval později i Cicero, měl tento muž literární a studijní naturel, přemýšlel nad tématy Pýthagora, Platóna i Archyty.⁸²⁸ Vlivy řecké architektury a kultury na Samnium se projevují více zejména po roce 400 př. n. l. Doklady o samnitském umění máme převážně díky terakotám, různým torzům socha exemplářům ze šperkařství i dalších minoritních forem umění, kde se kříží řecké a etruské vlivy s realismem.

Náboženství Samnitů vykazovalo mnoho podobností se Sabiny a Latiny, jejich hlavním bohem byl Sabus. Livius dokládá, že měli rovněž *fetiály*, což byli kněží činní hlavně v mezinárodních stycích (při uzavírání smluv, míru, příměří nebo vypovídání válek). Jejich bohové, stejně jako u ostatních Italiků, nebyli

⁸²⁷ (10.38. 3-13)

⁸²⁸ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 121

izolovaní, a měli rozsáhlý systém specializace. Přesto se zdá, že u Samnitů byl náboženský život do jisté míry stále ještě více pod vlivem animismu než polyteismu. Jedním z mála dokladů náboženského života Samnitů je tabulka z Angone, která pochází cca z roku 250 př. n. l. a obsahuje jména asi 17 božstev, která měla svůj oltář nebo hájek. Je zde např. *Ceres* (bohyně zemědělství), *Amma Cerealis* (matka živitelka), *Jupiter Juventus* (bůh, který dozíral nad změnami ročních období), *Jupiter Rigator* (bůh přinášející vodu) atd.⁸²⁹

V jejich panteonu byl samozřejmě i Herkules, také bůh války Mars (v jejich jazyce *Mamers*) a jiná božstva známá od dalších Italiků (myšleny kmeny z latinské a oskicko-umbrijské jazykové větve). Vlivem řeckých a italských náboženských představ měli Samnité od pozdního 2. století př. n. l. panteon výrazně podobný Řekům a Římanům, ačkoliv někteří jeho členové byli původně doma v Samniu, např. bohyně války, protějšek Marsu, Diana Tifatina, která měla i chtonické aspekty, byla uctívána v dubových hájích. Mezi další typicky starobylá samnitská božstva patřil patron pastýřů *Fatui* (římský Faunus), epigraficky dosvědčený u kmene Hirpinů,⁸³⁰ dále *Feronia*, bohyně divokých zvířat a patronka otroků a propuštěnců a také bůh setby *Sancus* (jeho synem byl bůh Sabus).

Samnité spojili svoje původní božstva s italským panteonem a řeckými představami do jednoho systému. Z řeckých měst se šířil kult Héraklea a Dioskurů⁸³¹ k Italikům, Etruskům i Římanům, Itálie byla jeden velký etnický

⁸²⁹ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 157-161

⁸³⁰ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 169

⁸³¹ Bratři Kastór a Polydeukés, nejslavnější dórští hrdinové po Héraklovi. Jejich učitelem byl i moudrý kentaur Cheirón. Bratři se od útlého mládí cvičili ve všech druzích bojových umění. Traduje se, že Polydeukés byl vynikající v pěstních zápasech, Kastór zase skvěle řídil válečný vůz a dokázal zkrotit i nejdivočejší koně. Prosluli účastí ve všech velkých bojových a dobrodružných akcích: zúčastnili se honu na Kalydónského kance, výpravy Argonautů, pomáhali Héraklovi na výpravě proti Amazonkám a osvobodili sestru Helenu, kterou unesl Théseus.

Bývají někdy označováni jako Gemini - Blíženci, mluví se o nich jako bratrech nebo nevlastních bratrech, někdy též o dvojčatech. Jsou symbolem pevného bratrského pouta, které neskončilo ani smrtí jednoho z nich, dokonce jsou jako dvě výrazné hvězdy součástí souhvězdí

kotel, kde docházelo ke kulturní i náboženské fúzi ve velkém měřítku již od 6. stol. př. n. l. Každý samnitský kmen měl svoje státní božstvo a určité patrony. Nemáme doloženo, že by Samnité někdy přistoupili k lidským obětem.

Samnité měli významný vliv na římskou armádu, jejich vojsko bylo uspořádáno do manipulární sestavy,⁸³² takže bylo schopné velmi dobře měnit uspořádání formace, a manévrovat. Zdá se však, že jejich jezdeckvo plnilo pouze roli krycí síly na křídlech, takže nesloužilo k prorážení šiků, jak to příležitostně činilo římské jezdeckvo, pokud se ovšem nejedná rovněž o praktiku převzatou od Samnitů, neboť jejich koně byli často chráněni kovovým pancířem.⁸³³ Římané převzali po roce 321 př. n. l. částečně od Samnitů nejen uspořádání vojska, ale rovněž výzbroj pro svoje pěšáky (např. oštěp pilum nebo štít skutum). Tento menší kulturní exkurz k Samnitům jsem podnikl z toho důvodu, abychom pochopili, že Římané rozhodně neválčili s nějakým zaostalým, barbarským etnikem v preliterární fázi, tedy se společností, která je co do úrovně vývoje vůči Římu méněcenná.

Samnité byli relativně sofistikovaná společnost se svébytnou politickou strukturou, synkretickým náboženstvím, průměrnou technologickou úrovní a zemědělstvím, které pokrývalo různá odvětví, ale jehož produkce byla pravděpodobně na hranici existenčního minima (Samnium bylo relativně

Blíženců. Otcem Polydeuka byl Zeus, Kastora spartský král Tyndareus, matka Léda, dcera aitólského krále. Polydeukés žádal svého božského otce, aby jej nechal zemřít spolu s bratrem Kastorem, což Zeus nemohl připustit. Proto došlo k dohodě: oba bratři budou spolu - jeden den v Hádově říši, jeden den na Olympu. Tak jsou bratři "ob den živí a ob den zase mrtví", jak je řečeno v Homérově Odyssei. Postavy Dioskurů byly velmi populární téma pro ražbu mincí, používali je Italikové při spojenecké válce i mnozí řečtí králové a města (např. seleukovský král Antiochos VII. Sidetés, 138-129 př. n. l.)

⁸³² Ideální obrazová reprezentace římské legie v manipulárním šiku, kde jsou vyznačeny přesně vzdálenosti, rozestupy, počty oddílů viz E. Hrych, *Velká kniha vládců starověku*, Regia 2002, s. 448

⁸³³ Viz sbírka překrásných barevných fresek z města Poseidónia, archeologické nálezy zbrojí, obojí shromážděné v práci N. Fields, *Tarentine Horseman of Magna Graecia: 440-190 BC*, Osprey 2008 Případně rekonstrukce kampánského jezdce v T. Wise, *Armies Of Carthaginian Wars 265-146 B. C.*, Osprey 1982, s. 36/7, příloha D. Těžké jezdeckvo používali kromě Samnitů také Lukáni, kmeny žijící v Apulii.

chudým územím oproti jiným částem Itálie). Růst populace pak nutil Samnity k expanzi. V roce 354 př. n. l. uzavřela Samnitská federace s Římem spojeneckou smlouvu. Je velmi pravděpodobné, že hlavním důvodem nebyly nějaké přátelské svazky či obchodní styky, ale strach z keltských vpádů, které nekončily pouze v severní Itálii a Latii, ale občas mířily i na jih, např. do Apulie. Je také možné, že Samnité pomohli Římu odrazit keltský nájezd z roku 349 př. n. l.,⁸³⁴ přesto však obě mocnosti měly asi jeden společný zájem - potlačit aktivity Italiótů a Sicilských Řeků.

Řím pravděpodobně toužil po Kampánii s její bohatou zemědělskou půdou, ložisky železa, dálkovým obchodem a lidnatými městy razícími mince z drahých kovů, tedy nikoliv jako Římané z mědi, bronzu a železa. Samnité expandovali do Lukánie a severní Apulie, pronikli i do kraje Picenum a ovládali část Kampánie. Západní hranicí Samnitů byla řeka Liris. Řím si podřídil veškeré kmeny mezi Latiem a Kampánií, takže srážka se Samnity byla nevyhnutelná.

Střední tok řeky Liris se stal sporným územím. Samnité se ho nemohli vzdát, protože zde těžili pyrit, měď, železo a možná i stříbro. Zbudovali zde pevnost Kominium. Římané ovšem brali oblast jako ohrožení Latia, neboť kdo ji ovládal, mohl snadno proniknout až k Římu. Oblast si však obě mocnosti raději rozdělily, než aby o ni bojovaly, pravý břeh měli Římané a levý Samnité. V roce 343 př. n. l. však vypukla 1. samnitská válka (343-341 př. n. l.). Podnětem bylo, že Samnité chtěli dobýt město svých příbuzných v Kampánii, Sidicinum Teanum. Sidicinští sídlili v Teanu, požádali o pomoc kampánské sousedy, město Kapua, které bylo hlavou kampánské ligy. Na východě Kampánie Samnité nad svými oponenty zvítězili, zahnali je za hradby měst. Římský senát zprvu odmítl městu Kapua pomoci, byl přece oficiální spojenec Samnitské federace.

Město se však prohlásilo za poddané Říma, římské síly tak získaly vynikající důvod pro vstup do války. Římský senát musel vědět, že jejich gesto, tedy doručení ultimáta Samnitům, aby se stáhli, se mine účinkem. Římané zvítězili v Kampánii i na hranicích Samnia, Samnité poté utrpěli porážku u kampánského města Suessula, poblíž hranic se Samniem a Římané zanechali

⁸³⁴ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 187

v Kampánii posádky. V roce 342 př. n. l. Římané museli potlačit vzpouru poblíž města Terracina, vzbouřenci měla být obsazena rovněž Kapua, ovšem vůdce včas zajistil konzul Marcus Rutilus. V roce 341 př. n. l. Římané úspěšně napadli Samnium a ubránili se útoku Volsků. Samnité zažádali o mír a vzdali se nároku na Kampánii, Římané přestali podporovat Teanum a smlouva z roku 354 př. n. l. byla obnovena.⁸³⁵

Toto je však Liviova verze a máme mnohé důvody pochybovat, že Kapua, a vůbec celá Kampánie byla Římu podřízena, spíše byli spojenci – *socii* než podrobení - *dediticii*. Rovněž se zdají značně pochybné počty ztrát Samnitů, tedy 30 000 mrtvých u hory Gaurus⁸³⁶ a 40 000 mrtvých u města Suessula,⁸³⁷ to by totiž znamenalo prakticky polovinu počtu mužů, které mohlo Samnium vyslat do války. Tento fakt ale spíše svědčí o pravdivosti Liviovy verze, protože proč by jinak Samnité tak brzy žádali o mír? Římané tímto bojem rozhodli, že chtějí Itálii vládnout a být imperiální mocností, ač z jejich strany byl konflikt se Samnity velké riziko, když jim stále na severu hrozily útoky Keltů i Etrusků. Expandovat jižním směrem pro ně bylo novum.

Římané se však ze svého vítězství dlouho radovat nemohli. V letech 340-338 př. n. l. museli potlačit odpor spolku latinských měst, tzv. latinskou válku. Byla značně náročná, protože Latiny podporovali rovněž Kampánové (Římané neúspěšně obléhali město Palaepolis a Neapolis), kteří se pokoušeli eliminovat římské kolonie na svém území, a to ve falernské oblasti. Počítali i s podporou Samnitů, kteří se však do boje nezapojili, Latiny a Kampány tak podpořilo Teanum, Volskové a Aurunci. K válce by nemuselo vůbec dojít, (stejně jako ke spojenecké válce v roce 90-87 př. n. l.) pokud by v roce 340 př. n. l. římský senát neodmítl Latinům jejich požadavek, aby byli rovnoprávní, měli jednoho konzula, polovinu zástupců v senátu a obdrželi římské občanství.

⁸³⁵ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 196/7

⁸³⁶ Livius, VII., 38.4

⁸³⁷ Livius, VII., 37. 15-16.

Římanům se podařil mistrovský kousek již na začátku války, přesvědčili totiž Samnity, aby je podporovali. Měli logické argumenty na své straně - nové uskupení Latinů, Sidicinů,⁸³⁸ Aurunků a Volsků - Kampánů by bylo nebezpečné i jim, kdyby zvítězilo. Latinové navíc udělali osudovou chybu, že zaútočili proti Samniu a jeho vojsku, poblíž města Kapua, nedaleko hory Vesuv, bylo vojsko Latinů rozdraceno (E. T. Salmon identifikoval bojiště poblíž města Suessula).⁸³⁹ Aliance Latinů a jejich spojenců se poté rozpadla. V roce 339 př. n. l. utrpěli Latinové porážku u Trifana, v roce 338 př. n. l. byli poraženi Latinové znovu, na řece Astura poblíž města Antium byly zničeny jejich námořní síly. Ze zobců ukořistěných lodí byl postaven památník na římském fóru.

Spolek latinských měst byl rozpuštěn, města byla romanizována a přijala římské zákony, jiná přijala kolonisty a stala se římskými koloniemi (Antium se například stalo námořní kolonií). Řím zvýšil i svoje kolonizační úsilí na území Kampánie (roku 335 př. n. l. dobyli město Kales kmene Aurunků, založili zde kolonii pro 2500 občanů Latia a připojili si území Kampánie až po řeku Volturnu, nepotrestáni z Kampánů byli pouze jezdcí, kteří jako jediní od Římanů neodpadli). Převratné mocenské změny se však neděly pouze ve střední Itálii.

Pohyb keltských kmenů na severu Itálie (zejména Senonů) byl příčinou zničení etruského spolku měst v povodí řeky Pád (Felsinu dobyl kmen Bójů). Bylo zde 18 měst, která Keltové jedno po druhém dobyli, nejdéle z nich odolávala Mantua, centrum spolku, i toto centrum Etrusků však v roce 336 př. n. l. padlo.

⁸³⁸ Kmen Sidicinů byl nesporně hlavním argumentem pro Samnity proč vstoupit do války, oficiálně jim byli poddáni, stejně jako jejich měst Teanum. Řím tak chytře navrhl rozdělení sfér vlivu v Kampánii - za malé území, kterému stejně nepatřilo, získal obrovskou vojenskou pomoc. Latinská válka je svým způsobem dokladem krátkozrakosti samnitské zahraniční politiky a selháním jejich diplomacie i dlouhodobé strategie.

Pomáhali ke konsolidaci svému úhlavnímu nepříteli, nepoznali přitom, jaká akce je pro ně výhodnější. Mohli se raději spojit se s povstalci, porazit Řím a připravit ho o základnu jeho lidských zdrojů. Bez spolku latinských měst by Řím upadl do postavení marginálního městského státu, jenž by neměl větší vliv na vývoj v Itálii a hrozilo by mu dobytí Kelty, Etrusky atd. Jelikož samotný Řím by měl bez spojenců "pouze" armádu o síle 100 000 – 120 000 mužů, Samnité by ji počtem převyšovali až 3x.

⁸³⁹ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 208

Etruskové, kteří nebyli pobytí, museli migrovat do severní Etrurie, velký počet se uchýlil do přístavních měst Adria a Spina. Pro Etrusky to byla katastrofa nejen proto, že jejich velká, krásná a výstavná města v Předalpské Galii byla poničena a obyvatelstvo pobito či vyhnáno. Utrpěla tím i jejich obchodní síť, v jejímž rámci se obchodovalo s Kelty, Germány a obyvateli střední Evropy. Obchodní impérium Etrusků obdrželo zničující úder.

Vynikající producenti výrobků všeho druhu, mistři v metalurgii, stavebnictví, v efektivitě zemědělské produkce i hydrologických prací byli donuceni žít v Adriatickém moři jako piráti. Zvýšená aktivita tyrrhénských lodí, které přepadávaly obchodní konvoje Řeků, se stala tématem číslo jedna i v Athénách. Athény měly jako odpověď připravit značně ambiciózní kolonizační plán někdy mezi lety 330 – 324 př. n. l. Spočíval v podpoře plavby, ochraně námořních tras a rozvoji obchodních styků směrem na Západ,⁸⁴⁰ cílem bylo založit kolonii na pobřeží severní Itálie. Podporoval ho i Ptolemaiův místodržící Kyrenaiky, Ofellás,⁸⁴¹ který ho však už osobně ani nestihl podpořit, natož zrealizovat.

V západním Středomoří byla významná nejen aktivita Italiótů a sicilských Řeků, ale i město Massilia, kolonie založené na pobřeží Galie (dnešní Marseille) okolo roku 600 př. n. l. fókajskými kolonisty. Město mělo obvod 2,5 km na skalnatém ostrohu, za ním se rozkládala planina na pěstění vinné révy a oliv. Účel města byl však především obchodní, sloužil ke stykům s Etrusky a Kelty především v letech 540-450 př. n. l., poté jejich obchod s Kelty ustal.

⁸⁴⁰ Athény zjevně měly v plánu novou kolonií na severu Itálie sjednotit řecké *poleis* v Adriatickém moři a severu Itálie do mocného uskupení, které zlomí vliv Venetů, Dalmatů, illyrských kmenů v oblasti, jejich obchodní převahu. Byl to rozhodně zajímavý a realizovatelný plán. V Itálii byla řecká města Ankón, Numana, Hadria, na pobřeží Adriatického moře, ostrovech obce Faros, Issa, Epiteum, Epidamnos, Epidauros, Lissos aj. Existoval zde skutečně potenciál, aby se řecká města sdružila, minimálně pro vlastní obranu, pokud ne pro expanzi vlivu. Bohužel podnik se nepodařilo uskutečnit, což mělo za následek později růst moci Illyrů, jejich přímý konflikt s Římem. Pro řecká města to tehdy byla jedinečná šance zlepšit svoje postavení, místo toho upadala do závislosti na okolních státech.

⁸⁴¹ Ofellás z Pelly byl triérachem na Alexandrově indickém tažení, poprvé zmíněn roku 327 př. n. l. (ve vojsku však byl jistě už dříve). Po Alexandrově smrti následoval Ptolemaia, byl pověřen správou Kyrenaiky, kde válčil v letech 322/1 př. n. l.

Jejich přístav Ladykon v dosahu ústí řeky Rhony jim umožňoval kontrolovat obchodní plavbu západním směrem, obchodovali se solí, luxusním zbožím a nádobím, od Keltů získávali jantar a obilí výměnou za kovy.

V polovině 5. stol. př. n. l. Massilia založila opevněnou obchodní stanici Santa Pola u ústí řeky Segury blízko stříbrnosné řeky Sierra Morena. Další přístav založili obyvatelé Massilie mezi přístavem Emporion a vlastním městem Agathé (dnešní Agde) blízko řeky Aude, po níž je možné se dostat do řeky Garonne, Gironde a poté do Atlantiku. U středomořských Alp založili massilijští města Olbia, Níkaia a Antipolis. Z uvedených faktů vidíme, že Massilia byla obchodní velmoc a nejvýznamnější řecké město na západ od Itálie.⁸⁴² S Massilií soupeřilo nepřímo Kartágo, které mělo na západní Středomoří monopol. V Itálii se čím dál více prosazovali Římané, a tak etruská konkurence začínala být prakticky mimo hru. Na samotnou Massilii a její města v okolí asi začaly útočit keltské kmeny nebo Ligurové. I pokud je tato domněnka mylná, obchod s nativní populací byl rozhodně minulostí, zde mělo monopol Kartágo. Pokud neměla Massilia upadnout do postavení druhořadého státu, nutně potřebovala najít nové obchodní možnosti a odbytiště, a tak pozvednout svoji ekonomiku.

Proto mezi lety 338-318 př. n. l. byly zorganizovány objevitelské výpravy, jichž se zúčastnili dva občané Massilie - Euthyménes a Pýtheás. První jmenovaný (a bohužel méně známý) se plavil jižně kolem pobřeží Afriky, dosáhl Dakaru a minimálně Senegalu, možná se dostal až do Ghany.⁸⁴³ Pýtheás pro změnu cestoval po Evropě, vyrazil na sever, své cesty popsal v díle *Peri tou Okeanou*. Přinesl příběhy o zemi produkující cín a ostrovech, kde je vyplavován

⁸⁴² Massilia založila Olbii na Sardinii, Ampuriás na severovýchodním hispánském pobřeží, Olbiá na jihofrancouzském pobřeží (dnešní Eoubes), Athénopolis (St. Tropez), Monoikos (Monako) spadá do mladší kolonizační vlny. V 6. stol. př. n. l. existují i další řecké kolonie v Hispánii, jihohispánská Mainaké. Hémeroskopeion (Denní hlídka na mysu pod Valencií), Emporion založeno brzy po vzniku Massilie. (A. Bartoněk, *Odysseové na mořích historie*, Mladá fronta 1976, s. 247)

⁸⁴³ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 1

jantar mořem. Plavil se až k Thulé (dnešní Island),⁸⁴⁴ kde jsou vody oceánu zamrzlé. Massilie je příkladem moci, trvanlivosti⁸⁴⁵ a přizpůsobivosti helénistického města místním podmínkám, je svědectvím zvědavosti řeckého ducha i vzorně spravovaného města (jejich oligarchická ústava fungovala stále beze změn, z rady 600 se vybíralo 15 *tímůchů*, kteří byli rozděleni na tři části po pěti, každou část vedl jeden předseda).

Massilia a její kolonie však nikdy neaspirovaly na mocenskou kontrolu Galie, neměly ani ambice proniknout více do Ibérie. Například řecké město Emporion, založené Fókajci v roce 575 př. n. l., které se vyvinulo do velkého obchodního a ekonomického centra, bylo nejvýznamnější řeckou osadou na půdě dnešního Španělska. Poblíž Emporia, východním směrem, bylo obyvateli Massilie založeno v 5. stol. př. n. l. řecké město Rhode (Růže).

Massilijští založili v Iberii také město Hémeroskopeion (poblíž dnešního města Dénion), jehož jméno vlastně znamená strážní věž, šlo o malé město na ostrohu, které vzniklo sloučením dalších dvou ještě menších měst.⁸⁴⁶ Poblíž města se těžila železná ruda. Šlo o nejzazší bod řecké kolonizace v západním Středomoří,⁸⁴⁷ bylo dobyto Římany za 2. punské války. Dalším řeckou kolonií ve Španělsku bylo Saguntum (původně dórská kolonie Zakynthu, dnes jsou jeho pozůstatky 30 km severně od Valencie), kterou od 5. stol. př. n. l. obývali kromě Řeků i Keltiberové. Řekové v západním Středomoří (myšlena Massilie a další kolonie v oblasti Španělska a Galie) se spokojili s obchodním působením, jejich kolonie na Korsice a Sardinii zničili během 6. a 5. stol. př. n. l. Kartaginští a Etruskové, Řekové se zde nedokázali prosadit.

⁸⁴⁴ Jiní badatelé usuzují podle údajů a Eratosthénovy mapy světa (vzniklé začátkem 3. stol. př. n. l.) spíše na Norsko.

⁸⁴⁵ Město bylo nezávislé, v roce 154 př. n. l. ho chránili před útoky Ligurů Římané, ti dobyli v roce 125 př. n. l. jihovýchodní Galii. V roce 121 př. n. l. Římané zřídili provincii Galie Narbonénsis, Massilia byla římským spojencem, nezávislým městem až do Césarova dobytí města v roce 49 př. n. l.

⁸⁴⁶ Strabón, 3.4.6.

⁸⁴⁷ Více o (nejen) řeckých koloniích v dnešním Španělsku v Kol. autorů, *Colonial encounters in Ancient Iberia*, Chicago University Press, 2009

Zde byl řecký vliv relativně slabý, západní Řekové totiž věděli, že nemají dostatek sil na kolonizaci vnitrozemí Galie nebo Ibérie, kde bylo mnoho měst a spojenců Féničanů. Lokální kultury byly rovněž relativně sofistikované a rezistentní, Řekové zde byli pouze jedni z mnoha, nedokázali se v tomto prostředí výrazněji prosadit. Opustme však doménu západních kolonií Řeků a vraťme se na jih Itálie, konkrétně do roku 343 př. n. l., kdy Tarent jako hlava spolku Italiótů žádá Spartu o pomoc. Řecká města na jihu byla pod útokem Bruttiské ligy a Lukánů, na území Tarentu a Kallipolis útočil kmen Messápiů. Sparta byla zklamána vývojem dění v Helladě, kde dominovala Makedonie, pošramocené sebevědomí si mohla léčit právě zahraničními akcemi, jakými byly výpravy do Itálie, na Krétu a Sicílii, aby dokázala Hellénům, že je stále velmocí, má nezastupitelnou a užitečnou roli pro řecký svět.

Jako jediní ze všech Řeků právě Sparťané projevují panhellénské smýšlení, když se zajímají o osudy Řeků bydlících mimo Helladu. Spartský král Archidámos III. prosbě s radostí vyhověl, odplul s flotilou a menším žoldnéřským vojskem roku 342 př. n. l. do Tarentu. Proti sobě měl však schopné protivníky. Bruttiové získali své jméno⁸⁴⁸ (povstalci) v oskickém jazyce Lukánů velmi nelichotivě, původně byli také obyvateli Lukánie, avšak vzbouřili se a uprchli od nich. Dobyli velkou část území dnešní Kalábrie a od roku 356 př. n. l. byli dominantní silou v kraji. Dobyli Sybaris na řece Traies, kde je řečtí kolonisti byli ochotni nechat žít ve městě, ovšem bez občanských práv. Bruttiové útočili na řecká města v oblasti, její lesnatý kraj sloužil jako útočiště pro bandity a uprchlíky. Bruttiové ovládali nejen hornaté a lesnaté území, ale časem i roviny, často se živili jako žoldnéři.

Lukáni (výklad jména z řečtiny podle *lukos* – vlk, nebo latiny, *lukus* – posvátný les) byli příbuzní Samnitů, jejich politická organizace byla rovněž podobná. Strabon popisuje ústavu Lukánů jako demokratickou. Z jednotlivých

⁸⁴⁸ Řekové věřili, že jejich jméno pochází od hrdiny jménem Bréttos (latinsky Bruttus), syna Héraklea a Valencie. (Diodóros, XVI, 15) Justinus (II, 17) naopak přičítá jejich jméno ženě jménem Bruttia, která vedla úspěšně povstání mladíků proti Lukánům a přijala poté titul královny. Vzpouora se odehrála asi kolem roku 356 př. n. l., neboť od roku 390 př. n. l. Lukáni expandovali do Bruttia. Je možné, že rebelové byli potomky Oinostrů, tedy dalších místních obyvatel patřících k Lukánům, nová generace se však vzbouřila proti nadvládě Lukánů.

úředníků se vybírá diktátor. Plinius Starší⁸⁴⁹ vyjmenovává jejich kmeny: Atinati, Bantini, Eburini, Grumentini, Numestrani, Potentini, Sontini, Sirini, Tergilani, Ursentini a Volcentani. Stejně jako Bruttiové ani Lukáni neměli svoje vlastní městská centra, získali je dobytím a podřízením řeckých měst (jejich opevněná horská refugia, vesničky a městečka nepovažují za města v klasickém slova smyslu).

Messápiové obývali území dnešní Apulie, jazykově patří k Indoevropanům, byli jazykově příbuzní Illyrů a pravděpodobně také z Ilýrie přišli (cca 1800 př. n. l.). Svůj jazyk zapisovali vlastním písmem (latinka), používali však i ababetu. Řeč i písmo Messápiů existovaly pouze mezi 6. - 1. stol. př. n. l., jejich jazykem hovořili i Peceutiové a Daunové bydlící na sever od jejich území při pobřeží Adriatického moře.

Jejich země se tehdy nazývala Messápie, na severu hraničila s Apulií. Měli na svém území 13 velkých měst, z toho dva významné řecké přístavy Hydrus (dnešní Otranto) a Brentension (dnešní Brundisium). Města Messápiů měla často několik desítek tisíc obyvatel a masivní hradby s věžemi (někdy 2-4 prstence opevnění). Jejich země jim umožňovala pěstovat olivy a víno, ve velkém chovali krávy a koně, udržovali obchodní styky s Illyry a na svém území měli jehličnaté i listnaté lesy. Z nativních kultur byli kromě Etrusků nejvíce sofistikovaní právě Messápiové, kteří měli nepřerušenu historii a kulturu již od doby bronzové.

Stejně jako jiní Italikové přejímali i Messápiové řecké vlivy, byli často v obchodních stycích právě s Tarentem. Zbroje a zbraně, které se našly na jejich území ze 4./3. stol. př. n. l. dokazují tyto vlivy (pokud nejde o zakázkové výrobky řeckých zbrojířů). Archidámos III. tedy nestál proti žádným barbarům žijícím v době kamenné, kteří zaspali vývoj, ale proti sofistikovanému etniku, které bylo obávanou vojenskou silou již od 5. stol. př. n. l.

Přesto pokud z nedostatečných zdrojů rekonstruujeme Archidámovo tažení, počínal si spartský král úspěšně navzdory tomu, že jeho soupeři mohli disponovat celkem až 227 000 vojáky. Archidámos naproti tomu mohl počítat

⁸⁴⁹ (III, 98)

pouze s tím, že Italióti většinu vojenských sil ponechají na obranu vlastních měst, jeho polní armáda tak mohla mít maximálně okolo 40 000 mužů a vojsko Italské ligy na ochranu měst zhruba 30 000 vojáků, a to vzhledem k finanční náročnosti (hlavním zaměstnavatelem byl Tarent a, ostatní řecká města mu platila příspěvky). Archidámos nejdříve porazil Lukány, poté se v další fázi tažení přesunul do Bruttia, aby zničil síly Bruttijské ligy, která stále ohrožovala místní řecká města.

Jednou z mála výhod, kterou Archidámos měl, byla neexistence loďstva u jeho soupeřů, což mohl využít pro nečekané přesuny a mnohé diverzní akce. Po porážce Lukánů a Bruttiiů zbýval už pouze jeden nepřítel, Messápiové. 2. srpna roku 338 př. n. l. (stejně datum jako bitva u Chaironéie) se odehrála bitva pod dvojitými hradbami Mandúrie chtěl Archidámos svoje grandiózní tažení zakončit skvělým závěrečným vítězstvím. Místo toho jeho armáda utrpěla spektakulární porážku, byla zcela zničena, a i sám Archidámos padl. Podle Diodóra to byl jeho trest od bohů za podporu svatokrádežníků (Fóků) ve 3. svaté válce. Města Italiótů se tak opět ocitla v tíživé situaci, protože na ně útočily nejen kmeny Italiků z vnitrozemí, ale byl rovněž ohrožován jejich námořní obchod, neboť sídlem italských pirátů se stalo na jihu Itálie město Hérakléia a na severu v Apulii město Daunů, Sipontum.

Jejich aktivita narůstala do té míry, že ohrožovala obchodní trasy, dokonce samotné spojení mezi Řeky na východě a západě. Tarent proto jménem Italiótů pozval v roce 334 př. n. l. na pomoc épeirského vládce Alexandra I. (*370). Tento muž se stal králem v roce 350 př. n. l. díky Filipovi II., když vypověděl jeho strýce, Arrybás pak musel hledat útočiště v Athénách. Alexandr I. těžil z příbuzenských svazků, jeho sestra Olympias byla ženou Filipa. Ten se rozhodl dynastická spojení ještě posílit, atak v roce 336 př. n. l. provdal svoji dceru Kleopatru (Alexandrovu neteř) za Alexandra.

Épeiros samozřejmě nedostal přízeň Makedonie zadarmo, Makedonii byly odevzdány dva kraje na severozápadě hranic (Stýmfaia, Párauia). Alexandr I. však vládl relativně silnému a konsolidovanému království, organizovanému po makedonském vzoru, stejně jako jeho armáda. Shromáždil na cestu do Itálie 20 000 mužů, zřejmě ho finančně podporovali obchodníci i města na východních březích Adriatického moře, které pirátství Italiků rovněž poškozovalo. Ve stejném roce, kdy se Alexandr I. přeplavil do Itálie (334 př. n.

I.), rozšiřovali Římané svůj vliv v Kampánii, založili zde kolonii Cales a vedla sem i jejich silnice Via Latina (délka cca 200 km). Alexandr I. při svém tažení Itálií postupoval velmi metodicky a energicky, od Italiótů si vysloužil za svoji neúnavnost přezdívku buldok.

Porazil Messápie a dobyl některá jejich města včetně Brundisia, poté porazil Iapygy a dobyl celou Apulii, zejména centrum pirátů Sipontum. Jeho aktivita tím zdaleka nekončila. Porazil několikrát kmeny Bruttiiů i Lukánů, dobyl město Hérakléia, Potentia a Terina a také jiná města Lukánů, Bruttiiů i Messápiů. Poslal na 300 vznešených rodin do Épeiru jako rukojmí.⁸⁵⁰ Alexandr měl okolo sebe skupinu 200 lukánských vyhnanců, kteří mu přísahali věrnost a jejichž informace i rady byly jistě velmi užitečné. V roce 332 př. n. l. Alexandr I. porazil v obojživelné operaci vojska Lukánů a Samnitů, když se vylodil u Poseidónie. Po bitvě obsadil město a uzavřel s Římany spojeneckou smlouvu.⁸⁵¹

Akce Alexandra donutily Bruttijskou ligu a Lukány ke spojení se Samnity, ačkoliv vyžadovali na Samnitech nezávislost a byli jinak potencionální spojenci Říma, který potřeboval diverzní síly v týlu Samnitů. Řím tak získal nečekaně nového spojence, kterého mohl využít v případné válce se Samnity. V roce 332 př. n. l. také Řím ovládl severní Kampánii (včetně měst Kýmé, Suessula a Acerrae),⁸⁵² využil přitom zaneprázdnění Samnitů, kteří pomáhali svým příbuzným na jihu.

Alexandr rozdělil svoje vojsko do zimních táborů na tři části. Usadil se nedaleko města Pandósie stojícího nad hranicemi Bruttiiů a Lukánů, každá část vojska sídlila na jednom ze tří od sebe vzdálených pahorků. Plánoval na jaře podnikat nájezdy na všechny strany do teritoria nepřátel. V roce 331 př. n. l. však Lukáni, Bruttiové a Samnité spojili svoje síly, a když vytrvalé deště zaplavily pláně, oddělili od sebe Alexandrovy části vojska, takže si jeho vojáci nemohli navzájem poskytovat pomoc. Tím byly zničeny dvě části jeho armády,

⁸⁵⁰ Livius VIII, 24

⁸⁵¹ Livius VIII, 17

⁸⁵² E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 209

ještě větší nebezpečí však číhalo na Alexandra díky jeho zrádným poradcům, kteří dohodli napomoci jeho záhubě (předají ho živého nebo mrtvého), za což chtěli výměnou od svých krajanů návrat z vyhnanství.⁸⁵³

Alexandr se však s elitními vojáky rozhodl uniknout z obléhání, probil se z obklíčení a zabil lukanského vojevůdce v osobním souboji. Podařilo se mu shromáždit svoje prchající vojáky a s nimi dorazil k řece, kde byl však most stržen rozvodněným tokem. Vyhledal mělčinu a poslal vyčerpané vojsko na druhý břeh. Zde si Alexandr s hrůzou uvědomil, že se naplňuje věštba, které se chtěl vyhnout - v dodónské věštírně Dia byl totiž varován, aby se vyhnul městu Pandósia, vody Acherontské, tam je stanoven konec jeho životních osudů. I proto před lety rychle spěchal z Épeiru do Itálie, aby se vyhnul épeirskému městu Pandósia a řece Acherón, která protékala Molossí a ústila do Thesprótského zálivu. Nyní se od jednoho vojáka dozvěděl, že řeka, kterou právě překračují, se jmenuje Acherón.

Váhal, zda má přejít, nakonec po kratším váhání vytasil meč a vydal se přes řeku vstříc přicházejícímu vojsku Lukánů. Těsně před dosažením pevné země ho však zabil jeden z lukánských vyhnanců, mrštil po něm oštěp. Jeho tělo zanesla řeka do tábora nepřátel, kde bylo zohaveno, občané Thúrií však vykoupili mrtvolu Alexandra od Bruttiů a důstojně pohřbili jeho ostatky ve městě. Alexandr po sobě zanechal syna Neoptolema a dceru Kadmeiu. Přestože neuspěl ve svém pokusu založit nový stát sdružující města Italiótů a místní etnika, jde o velice důležitou kapitolu ve vývoji historie starověké Itálie.

Alexandr totiž nejenom že mohl zcela změnit mocenské rozložení sil v Itálii (ve prospěch Italiótů), ale jeho akce napomohla Římu, aby konsolidoval svoje síly a v klidu se připravoval na další expanzi. Ačkoli Samnité, Lukáni a Bruttiové byli i přes svoje vítězství nad Alexandrem oslabeni, jejich spojené síly by představovaly pro Řím opravdu velký problém. Řím tím unikl o několik let válce, takže mohl založit v roce 329 př. n. l. přímořskou kolonii ve městě Volskú Terracina, jeho drzost a sebejistota šla tak daleko, že v roce 328 př. n. l. znovu založil přímo na samnitském území město Fregellae (stálo na levém břehu

⁸⁵³ Livius, VIII, 24

Liris), které Samnité zničili cca v roce 330 př. n. l., když si podřizovali obyvatelé této oblasti.

Alexandr I. Épeirský se chtěl bezpochyby vyrovnat svému synovci Alexandrovi III. Makedonskému, když k němu neustále přicházely zprávy o jeho vítězstvích na Východě, a tak prohlásil něco ve smyslu, že to není nic jiného, než vítězství nad ženami na východě, zatímco on bojuje v Itálii se skutečnými muži.⁸⁵⁴ Ponechme stranou pejorativní kontext konstituovaný řeckými předsudky ohledně hodnocení výkonu a složení perských armád (které, jak víme, byly velmi efektivní,⁸⁵⁵ ale takticky zaostávaly, přesto v žádném případě nebyly snadným soupeřem, Alexandr svá vítězství neměl zadarmo ani předem jistá, rozhodně ne s tak malými ztrátami, jak často proklamoval).⁸⁵⁶

Zamysleme se, proč se nepodařilo Alexandrovi I. v Itálii více uspět? Alexandr I. byl totiž skutečně ve značně složitější situaci, než jeho synovec. Nebojoval proti jednomu dlouhodobě centralizovanému státu s pevnou hierarchií moci a státním aparátem, který pevně ovládal své území. Alexandr válčil proti množství fragmentovaných svazů, které většinou neměly pouze jedno centrum. Porážka tak pro ně neznamovala konec války, natož pak změnu smýšlení, které by je přimělo k podřízení a ukončení války.

Alexandr I. tedy musel skutečně vyhrát mnohem více bitev než jeho synovec, aby si Itálii podřídil, a i poté byla kontrola území značně problematická. Navzdory relativně malému rozsahu území šlo o lidnatou oblast, jeho protivníci měli několikanásobnou početní převahu a jejich státy (pokud tak můžeme jejich federacím a svazům říkat) byly nedávno založené a stabilizované, takže byli odhodláni zuřivě hájit svoji samostatnost do posledního muže. Alexandr I. také nezískal svými vítězstvími (na rozdíl od svého synovce) žádné skvělé a velkolepé poklady, kterými by mohl dál financovat svoji válku a tak rozšiřovat a posilovat svoji armádu. Měl na své straně skupinu

⁸⁵⁴ Curtius, 8. 1. 37

⁸⁵⁵ Více o perském vojsku D. Head, *Achaemenid Persian Army*, Montvert 1992 nebo N. Sekunda, *The Persian Army, 560-330 BC*, Osprey 1992

⁸⁵⁶ Viz W. Heckel, *Macedonian Warrior: Alexander's Elite Infantryman*, Osprey 2006

nespolehlivých vyhnanců, spolek Italiótů, který neoplýval nijak zázračnými finančními zdroji, natož entuziasmem, který by podmanění jižní Itálie vzhledem k nutnosti dlouhodobé války vyžadovalo.

Alexandr I. však byl nesmírně blízko cíli, který se ještě nikomu nepodařil - sjednotit Italióty a dobýt jižní Itálii, dobytím Poseidónie totiž získal možnost spojit se do budoucna s Kampánskými Řeky, kteří rovněž byli neustále pod útokem svých rozličných sousedů. Smrtí Alexandra I. končí jakékoliv větší zapojení Italiótů do dění na dalších téměř 50 let! Byla to velká ztráta i pro Épeiros,⁸⁵⁷ který tím přišel na jednu generaci o svoje vojsko. Mezitím se o prvenství nad Itálií měli znovu utkat Samnité a Římané. Samnité v roce 327 začali okupovat Neapol, a proto místní Řekové přivolali na pomoc Řím. V roce 326 př. n. l. tak začala 2. samnitská válka (326-304 př. n. l.), která rovněž významně změnila mocenské vztahy v Itálii. Řím válku vyprovokoval a inicioval, jelikož zcela nepokrytě zasahoval do sféry vlivu Samnitů - jasným důkazem je budování kolonií a silnic.

Řím však měl důvod být sebejistý, měl centralizovanější a účinnější státní systém, navíc byl bohatší než Samnitská federace a měl rovněž úctyhodné lidské zdroje (mohl i se spojenci sestavit vojsko cca z 250 000 mužů), také větší síť opěrných bodů a silnic. Vítězství v 1. samnitské válce a později nad Latiny pro ně bylo povzbuzením, že Římu už nikdo neodolá. Samnitům se podařilo získat v Kampánii na svoji stranu město Nola a Nuceria, svoje příznivce měli i v Neapoli a Palaepolis. Obě strany si pravděpodobně velmi dobře uvědomovaly, že nevedou válku kvůli pár městům v Kampánii a na hranicích Samnia, ale o nadvládu v Itálii.

Římané vedli válku relativně úspěšně (odehrávala se hlavně na území Samnitů v údolí Liris a částečně na severu Kampánie) do doby, než byla jejich armáda 50 000 vojáků roku 321 př. n. l. poražena a zajata v hornatém terénu Kaudijských soutěsek (místo poblíž Maleventa). Samnité bohužel nepochopili

⁸⁵⁷ Více o Épeiru se G. Shipley, *Pseudo-Skylax Periplous*, Bristol Phoenix Press 2011 a Kol. autorů, *Alternative to Athens*, Oxford University Press 2000

psychologický profil⁸⁵⁸ svého protivníka a domnívali se, že válku je možné vyřešit smluvně, a také se údajně obávali hněvu bohů, kdyby zabili tak velké množství zajatců. Proto Samnité neposlechli svého vítězného generála Gaia Pontia, ale jeho otce. Bylo uzavřeno nejdříve příměří, v roce 320 př. n. l. pak mír (na 5 let, ručiteli bylo 600 zajatců z třídy jezdců-*equites*) a obnovy původní hranice, což ale byla kardinální chyba, která měla vliv na další průběh války a historie Itálie vůbec. Jednalo se prakticky o polovinu římských sil, a proto by v případě jejich likvidace měli Samnité otevřenou cestu k tomu, aby získali část spojenců Říma na svoji stranu a dobyli Řím.

Římané považovali nejen kapitulaci, ale zejména projítí pod jhem za těžké ponížení, v jejich myšlení nebylo možné ukončit válku jinak, než svým vítězstvím nebo svojí smrtí, proto za 5 let začali válčit znovu. Řím válčil už dříve, ale to hasil vzpuru Volsků, také v roce 319 př. n. l. údajně dobyl území Frentánů, čímž se dostal znovu na hranice Samnia, měl však také ještě společnou hranici s Apulií.

V roce 316 př. n. l. Římané opět získali pozice v Kampánii a pokoušeli se navázat spojenectví s Apulií (marně), zatímco Samnité se snažili získat na svoji stranu Etrusky. V roce 315 př. n. l. poblíž města Terracina utrpěla římská vojska drtivou porážku od Samnitů u Lautale. Bitvě předcházela úspěšný manévr Samnitů v Kampánii, kde jejich vojsko buď uniklo římským silám, a pak postupovalo do Latia, nebo římskou armádu předtím porazilo.⁸⁵⁹ Aurunci a Kampánové se nyní vzbouřili a neklid se začal šířit i ve střední Itálii. Samnitské síly postupovaly a nestálo jim nic v cestě, neboť další římská armáda byla až v Apulii, takže Latium a Řím kryly jen velmi nedostatečné síly.

⁸⁵⁸ Není zde dost prostoru vylíčit válečné zvyklosti a rozdíly Římanů ohledně války, přesto se je krátce pokusím shrnout. Řím válčil do úplného vítězství a zničení nepřítele, smlouvy byly pouhý dodatek za vítěznou válkou. S Římem nebyla možná mírová koexistence, smlouva s ním nebyla zárukou ničeho. Jejich státní systém neustále produkoval ve všech stupních politického systému muže hladové po úspěchu, který spočíval ve válce a dobývání okolních teritorií. Získání Kampánie přineslo do Říma velké bohatství, expanze na jih tak byla podporována zejména patriciji. Více o římském chování ve válce viz Kol. autorů, *War and Society in the Roman World*, Routledge 1995

⁸⁵⁹ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 234

V Římě byli zvoleni roku 314 př. n. l. tři diktátoři, každý z nich měl vykonávat funkci jeden rok. Samnitě chtěli postupovat na Řím a v Latii jim nikdo nestál v cestě. Pokud by tedy územím táhli dostatečně rychle, mohli by jednotlivá latinská města porazit nebo získat na svoji stranu dříve, než Řím do oblasti pošle posily, což měl v úmyslu. Samnitě však ztratili vhodný moment na dobytí Latie a posléze i Říma, v roce 314 př. n. l. se totiž vydal ze Sparty do Itálie král Akrotatos I.⁸⁶⁰ a cestou vyřešil silou místní záležitosti v Illýrii ve prospěch místních Řeků. Poté se vylodil v Tarentu, kde obdržel vojenské posily a strávil zde několik dní. Samnitě zatím čekali, jak se zachová, báli se totiž jeho možné spolupráce s římskou armádou v Apulii. Bohužel nevěděli, že Akrotatos I. byl vyslán na pomoc městu Akragás (a také syrakuským vyhnancům), které chtělo schopného velitele, který by je vedl do války proti Agathokleovi, jenž se stal tyranem Syrakús. Akrotatos neměl v úmyslu zasahovat v Itálii, což se ale Samnitě nedozvěděli.⁸⁶¹

Časové prodlevy Samnitů dokonale využili Římané, mezitím přesunuli posily a u Terraciny Samnity porazili, čímž v roce 314 př. n. l. zkušený římský konzul C. Sulpicius Longus zbavil hrozby Latium i Kampánii. Válka se nyní začala vyvíjet v římský prospěch. Roku 313 př. n. l. dobyli Fregellae, Teanum a Cales, také byla dobytá severní Kampánie.⁸⁶² V roce 312 př. n. l. začali Římané budovat silnici Via Appia, která vedla z Říma k městu Kapua. Samnitě odpověděli protitahem a v roce 311 př. n. l. získali na svoji stranu Etrusky. Ti sice bojovali v roce 310 př. n. l. okolo města Sutrium, výsledek byl ovšem nerozhodný a v další bitvě zde Římané zvítězili obchvatným manévrem.

Etruská města se sice spojila, jenže v roce 310 př. n. l. utrpěli Etruskové další porážku - u Vadimonského jezera byly jejich sbory rozprášeny, boje sice pokračovaly až do roku 308 př. n. l. (kdy Římané dobyli řadu opěrných bodů a měst), ale Volsinie uzavřely příměří (rok před nimi Tarquinie). Od této chvíle

⁸⁶⁰ Stal se mezi občany velmi nepopulární poté, co chtěl trestat za zbabělost ustoupivší vojáky v bitvě u Megalopolis (331 př. n. l.), proto se ochotně ujal záminky proč opustit Spartu.

⁸⁶¹ P. Conolly, *Greece And Rome At War*, Greenhill Books, 2006, s. 90

⁸⁶² E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 238/9

končí vláda Etrusků nad jejich územím a začíná hegemonie Říma. Události 2. samnitské války se odrazily i ve výtvarném umění Etrusků. Výjevy na freskách hrobek začínají být hrůzné a pochmurné, už žádné radostné hostiny, lov, sport a hry, úsměvy vystřídala melancholie a smutek. 2. samnitská válka spěla do své závěrečné fáze, poté co selhali Samnité v Kampánii a Latiu a také Etruskové byli poraženi (311-308 př. n. l.), zbývalo Samnitské federaci jediné, totiž uchýlit se k malým nájezdům, partyzánským akcím a bránit svoje území nebo příležitostně oblehnout některé město.

Samnitům se povedlo v roce 308 př. n. l. vzbouřit kmeny Paelignů, Marsů a Aeqů, jenže římský konzul Quintus Fabius Rullianus povstání potlačil, v roce 306 začali Římané budovat ve střední Itálii silnici Via Valeria.⁸⁶³ Jediným úspěchem Samnitů byl v roce 307 př. n. l. výpad do Apulie, kde dobyli město Silvium, které ovšem Římané dobyli zase zpět o rok později. Samnité však našli dalšího schopného velitele Gavia Gellia,⁸⁶⁴ který dovedně využíval vnitřní linie v Samniu pro svoje operace. Zaútočil náhle na střed Kampánie, kde dobyl Calatii a Nolu, další samnitské vojsko překročilo řeku Liris a dobylo město Sora. Města Anagnia, Frusino získal Gellius na svoji stranu, jenže zbytek Herniků zůstal věrný Římu. V roce 306 př. n. l. tak vypukla v Římě právně panika, Anagnia byla totiž pouze 64 km od Říma a tak Římané museli v dalších letech znovu bojovat o Kampánii, také dobyli zpět Anagnii.

Samnité v roce 305 př. n. l. znovu útočili, tentokrát na sever Kampánie, štěstěna se však znovu naklonila na stranu Římanů, těm se podařilo v roce 305 př. n. l. Samnity porazit, zajmout Gellia a dobýt hlavní město kmene Pentri Bovianum, čímž byla válka prakticky u konce, některá samnitská města uzavřela mír. Válka skončila roku 304 př. n. l., Samnité ztratili svoje pozice v Kampánii (kde založili Římané 13 kolonií) a údolí řeky Liris, kde byly založeny 3 latinské kolonie (Arpinum, Fregellae, Interamna).⁸⁶⁵ Samnité tak už nevládli většímu počtu obyvatel ani většímu území, než Řím.

⁸⁶³ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 246

⁸⁶⁴ Livius ho nazývá Statius Gellius, Diodóros Gellius Gaius

⁸⁶⁵ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s.

I přes porážku nebyli Samnité žádná druhořadá mocnost, pravděpodobně ztratili potenciál rozšířit síť aliancí a kolonií Říma v Kampánii a Latii, ale pořád vládli pevně zkonsolidovanému území (stejně jako Řím). Kolonie Římanů a Latinů jejich území v zásadě neohrožovaly. Nebyli ani podřízeni Římu ani jeho spojenci, přesto však pro ně musely být výsledky války nesmírně frustrující. Samnité měli často vítězství na dosah ruky, třeba u Kaudia a Lautale, o zvrát ve válce se zase mohli pokusit u Anagnie. Přesto je nesporné, že samotní Samnité už nyní neměli potenciál vyhrát hegemonii nad Itálií. Byli oslabeni, takže jejich expanzivním plánům byl prozatím konec, naopak Řím vyšel z celé války posílen, neboť získal další území a lidské zdroje, navíc do budoucna mohl očekávat ještě více bohatství z Kampánie.

Římu se podařilo nejen vyhrát, ale především zkonsolidovat svoje pozice založením kolonií a budováním silnic. Vítězství Říma zajistila i armádní reforma, tedy přechod na manipulový systém pro legie, který byl zaveden pravděpodobně buď po roce 321 př. n. l., nebo nejpozději po roce 315 př. n. l. Je ale pravda, že Řím měl minimálně dvakrát štěstí- poprvé, když jeho vojáci u Kaudia nebyli zabiti (321 př. n. l.), a podruhé, když Samnité prováhali vhodný okamžik na ofenzívu po bitvě u Lautale⁸⁶⁶ (315 př. n. l.). To se však stalo minulostí a štěstí se mělo na Římány usmívat dále, ze severu nehrozilo od Etrusků ani Keltů žádné nebezpečí a na jihu Itálie se navíc v roce 303 př. n. l. vylodil spartský princ Kleonýmos, kterému se nepovedlo získat v roce 309 př. n. l. trůn. Proto se ochotně vypravil na žádost Tarentu (přišla do Sparty v roce 304 př. n. l.) do Itálie, síly Italiků tak měly opět pocítit efektivitu řeckých vojsk.

Kleonýmos, tehdy sedmadvacetiletý, odplul z Řecka s 5000 žoldnéři, k nim 5000 najal v Itálii a další vojsko obdržel od Tarentu, takže měl celkem 30 000 pěšáků a 2000 jezdců. Peucetiové, Daunové a Messápiové byli poraženi, dva Peucetiové se pokusili o atentát, ale Kleonýmos ho přežil. Lukáni byli natolik zděšeni plundrováním své země i velikostí řeckého vojska, že s Tarentem raději okamžitě v roce 303 př. n. l. uzavřeli mír. Kleonýmos dobyl poté město Metapontum, čímž získal od místních občanů 600 talentů a 200

⁸⁶⁶ Bojiště se nacházelo poblíž Terraciny.

dívek z nejbohatších rodin jako rukojmí.⁸⁶⁷ Kleonýmos byl údajně na hony vzdálen spartské asketičnosti a skromnosti, žil v luxusu a cizí mu nebyly ani orgie.

Napřed zvažoval přepravu na Sicílii, aby zde osvobodil sicilské Řeky z tyranie Agathoklea, ale pak od plánu upustil, přeplavil se na ostrov Kerkýra a zbudoval si zde základnu. Do měst dosadil oligarchy, kteří podporovali jeho a Spartu. Zájem o spojenectví projevil jak Démétrios I., tak Kassandros, Kleonýmos však nevyhověl ani jednomu z nich. Na jaře roku 302 př. n. l. se vrátil do Itálie s vojskem 20 000 vojáků a dále vítězil nad Italiky. Livius⁸⁶⁸ udává, že římské vojsko pod velením konzula Aemilia porazilo Kleonýma, když se vylodil u města Rudiae (řecky Alésion, dnešní Lecce), Kleonýmos tehdy město dobyl. Ve stejné pasáži však Livius vysvětluje, že podle jiných letopisů byl k městu poslán diktátor Iunius Bubulcus, Kleonýmos však odešel z Itálie dříve, než se s ním mohl utkat, což se událo zřejmě v roce 302 př. n. l. Obě její verze jsou ale poněkud nevěrohodné, protože Messápiové v dané době nebyli spojenci Říma, navíc Řím pravděpodobně v roce 303 př. n. l. uzavřel s Tarentem mírovou smlouvu, která mu zakazovala plout za mys Lakinium (nedaleko města Krotón, kde stál chrám Héry Lakínie).

Kleonýmos zjistil, že se stal nevítaným hostem, Tarent a ostatní jeho Italiótské spojenci se obrátili proti němu, takže během nočního přepadu při obléhání Tarentu ztratil Kleonýmos část pozemního vojska. Porážka nebyla nijak závažná, ale musel zrušit obléhání města. V Metapontu pak jeho flotilu postihla bouře, při níž byla část loďstva zničena, a tak se musel vzdát svého podniku v Itálii. Oboplul Brundisijský mys a chtěl se vrátit zpět na Kerkýru, ale uprostřed Adriatického zálivu ho větrná bouře zanesla k pobřeží Venetů, kteří obývali ohyb Adriatického moře. Kleonýmos si netroufal na návrat do Itálie, protože na levé straně italských břehů nebyly přístavy a na pravé bydleli Istrové, Liburnové a Illyrové, v mnoha případech to byli piráti, kteří Řeky nesnášeli. Na lehkých lodích tedy vyplulo Kleonýmovo vojsko po řece

⁸⁶⁷ Diodóros 20, 104f

⁸⁶⁸ (X, 2)

Medaucus k městu Patavium (dnešní Padova) a cestou rabovalo ve třech přímořských vesnicích patřících Pataviu.⁸⁶⁹

Řecké vojsko úspěšně dobylo jednu ze tří vesnic, poté však utrpělo porážku v noční pozemní bitvě a bylo poraženo i na řece, takže Kleonýmos ztratil opět část flotily a musel ustoupit. Livius tvrdil, že zobce lodí a odění lakónská byly vystaveny v chrámu Junonině, památku lodní bitvy slavili obyvatelé jako svátek, v tento den se pořádala slavnostní bitva lodí na řece uprostřed města. Kleonýmos pozbyl veškeré naděje, že získá vliv v Itálii nebo Spartě, jeho kampaň byla u konce. Prospěla jenom budoucím událostem ve prospěch Římanů, kteří si jistě mnuli ruce, když někdo oslabil Italiky za ně.

To, že Lukáni byli oficiálně jejich spojenci, nebránilo Římu upravit svoji politiku tak, aby jim kynul co možná největší zisk. Je s podivem, že ostatní etnika, federace ani státy nedokázaly správně vyhodnotit tento postup jako typický příklad zahraniční politiky Říma, která slouží pouze k jednomu – k získání větší moci, pokud možno skrze námahu a krev jiných lidí. Také ovšem nedokázaly přijmout z vyhodnocení římské politiky příslušné závěry, že totiž spojenci Říma jsou jen tak dlouho spojenci, dokud se to hodí. Žádný spojenec Říma z dohody ještě neprofitoval (kromě oligarchie), naopak každý ztratil svoje území (nebo přinejmenším část) a práva, “získal” povinnost vojensky sloužit Římu a ocitl se dříve nebo později v podřízeném postavení (bez ohledu na počet výjimek). Tohle byl obvyklý kurz římské diplomacie -využívat přátele i nepřátele, měnit smlouvy, jak se Římanům zachce, a porušovat je, kdykoliv uznají za vhodné.

Prozatím opusťme Itálii a vraťme se na Sicílii, jejímiž osudy mocně pohnul jediný muž, Agathoklés (*361). Jeho otcem byl Karkínos z Rhégia, který se však záhy odstěhoval na Sicílii do města Thermae (město patřilo do sféry vlivu Kartága), kde žil s Féničankou.⁸⁷⁰ Podle legendy se Karkínos pod dojmem snů dotazoval v Delfách na osud dítěte a pověřil tím Kartagince, kteří tam

⁸⁶⁹ Livius, X, 2

⁸⁷⁰ Primární zdroje jako Justinus, Diodóros atd. udávají, že šlo o kartaginskou ženu, ale vysoce o tom pochybují, na Sicílii žili především Féničané, kteří byli podřízeni Kartágu. Etnicky je to vlastně nepodstatná informace, protože Féničané i Kartaginci mají stejný původ.

směřovali. Podle věštby měl způsobit Agathoklés mnoho zlého Kartágu i Sicílii, takže Karkínos dítě Kartagincům vyslancům zapřel a tvrdil, že zemřelo. Agathoklés tak musel vyrůstat u strýce Hérakleida. V 7 letech se však Agathoklés vrátil ke své původní rodině, která se na Timoleontovu výzvu přestěhovala do Syrakús. Již v roce 339 př. n. l. Agathoklés bojoval v Timoleontově vojsku proti městu Etna, kde se vyznamenal, takže se oligarcha Damás (vojenský velitel, jeden z členů pozdější rady 600) postaral o jeho společenský vzestup.

Agathoklés byl sice jedním z vůdců demokratické strany, přesto plnil rozkazy rady oligarchů, např. když Syrakúsy vyslaly vojsko na pomoc spřátelenému režimu v Akragantu. Při tomto tažení Damás zemřel a Agathoklés si vzal vdovu po něm, čímž si značně finančně polepšil. V roce 330 př. n. l. byl vyslán jako jeden z mnoha do Itálie, aby pomohl Rhégiu a Krotónu, když Bruttiové opět útočili na řecká města. Agathoklés byl jedním z chiliarchů (velitel 1000 pěšáků), jeho starší bratr Antandros dokonce jedním z generálů. Syrakuské vojsko uspělo, ale po návratu domů se Agathoklés dostal sporu se Sósistratem (jedním ze syrakuských generálů, oligarchů), kterého obvinil ze zrady, navíc kromě něj obvinil i strýce Hérakleida, že připravují tyranii. Proces Agathoklés prohrál, takže musel opustit Syrakúsy nejen on, ale i 1000 jeho stoupců. V Syrakúsách tak začalo vládnout 600 oligarchů a Sósistratos se obklopil řeckými i námezdnými kopiníky.

Agathoklés odplul se svými stoupci do Itálie, neúspěšně se pokusil o převrat ve prospěch demokratů v městě Krotón a poté se dal najmout v roce 323 př. n. l. s přeživšími stoupci do služeb Tarentu. I zde bojoval statečně, přesto však byl brzo propuštěn - buď byl podezříván z převratu, nebo se k moci dostala oligarchie, která si přála spojenectví s Římem, aby tak odstrašila svoje sousedy od dalších útoků. Agathoklés se poté vydal na pomoc Rhégiu, které obléhal Sósistratos. Agathoklés zvítězil, jako vůdce demokratů se tak vrátil v roce 322 př. n. l. do Syrakús. Na Sicílii probíhala podle Diodóra tehdy krátká válka s Kartágem, která však byla rychle smluvně ukončena.

Agathoklés provedl úspěšný převrat a nastolil demokracii, byl zvolen generálem, ale v roce 320 př. n. l. nedokázal dobýt město Gela, čímž jeho pozice oslabil. Navíc se uprchlí oligarchové spojili s Kartágem. Ani v následující válce s oligarchy a Kartágem si však nezískal vedoucí postavení,

takže se Syrakusané rozhodli, že svoje spory a problémy vyřeší nejlépe prostřednictvím někoho jiného. Proto poslali žádost o pomoc do Korintu a z něj připlul v roce 320 př. n. l. Akestoridés, který měl mírovou smlouvou ukončit válku mezi oligarchy a demokraty. Byly mu odhlasovány pravomoci k jednání. Akestoridés dosáhl narovnání vztahů, proto musel roku 319 př. n. l. Agathoklés i se svými stoupenci opět odejít a cestou unikl atentátu, který na něj korintský „usmiřovatel“ chystal.⁸⁷¹

Sósistratos byl povolán zpět do Syrakús, stal se opět vládcem, ale ve válce proti Kartágu si nepočínal příliš dobře, takže raději uzavřel v roce 317 př. n. l. mír. Agathoklés věděl, že nemá peníze ani lidi, aby si mohl dovolit akce proti větším městům. Stal se velitelem ve městě Morgantina a podařilo se mu dobýt Leontýny. Syrakúsy spoléhaly na pomoc Kartága, avšak Agathoklés nebyl jen vynikající velitel, ale i obratný diplomat.

V roce 317 př. n. l. vedl jednání s Hamilkarem a dosáhl s ním zajímavé dohody, že karchedónské vojsko nebude zasahovat do řeckých záležitostí na ostrově. Oba muži měli zjevně autokratické ambice a věděli, že si mohou být navzájem prospěšní. Hamilkar pomohl vyjednat mír mezi Agathoklem a Syrakusami. Na jaře roku 316 př. n. l. pronáší Agathoklés v Syrakusách působivou řeč, v níž slibuje zrušení dluhů a rozdělení půdy chudým. Pomocí chudých a Sikelů pak provedl převrat a stal se opět generálem, měl navíc k ruce i 5000 vojáků od Hamilkara, který je zanechal ve městě. Agathoklés se prohlašoval za strážce míru, vydal se válčit naoko proti městu Herbita, aby se vzápětí vrátil a vyhnal nebo dal zabít svoje odpůrce. 6000 oligarchům se podařilo uprchnout do Akragantu,⁸⁷² zbývající (4000) už takové štěstí neměli.

Agathoklés se sice po této záležitosti tvářil, že dožije život jako soukromý občan, ovšem dav si ho zvolil jako vládce. Rozdělil půdu mezi občany a zrušil dluhy,⁸⁷³ poté začal válčit s městy Gela a Messána, kde žili rovněž mnozí vyhnanci, v této situaci se Kartágo přidalo na stranu vyhnanců. Vedoucím

⁸⁷¹ Diodóros, XIX. 5

⁸⁷² Diodóros 19,8,1

⁸⁷³ Diodóros 19,8,2

městem aliance oligarchů byl Akragás, který povolal ze Sparty pomoc, proto v roce 315 př. n. l. vyplul princ Akrotatos I., nabral posily v Itálii a Tarentu a přistal na Sicílii. Agathoklés mezitím dobyl město Mylae (dnešní Milazzo). Hamilkar se poté rozhodl dále se do řeckých záležitostí nevměšovat a zaručil řeckým městům na území kartaginské části Sicílie autonomii (tajně pak Agathokleovi syrakuskou hegemonii).

Akrotatos prokázal svoji naprosto neschopnost vojenskou i diplomatickou, jeho chování a spory se Sósistratem vedly ke sněmu spojenců, na němž byl odvolán a musel s ostudou odplout domů. Tarent odvolal svých 20 lodí, Hamilkar mezitím využil situace a obsadil Himeru i Selinús. Delegation z Kartága donutila Agathoklea, aby přestal obléhat v roce 313 př. n. l. město Abákainon, ale v roce 312 př. n. l. Agathoklés dobije Messánu a Tauromenium.⁸⁷⁴ Kartágo bylo ve značně složité situaci, nemohlo Hamilkara odvolat, protože by se mohl vzbouřit, ale zároveň nemohli poslat ani jiného velitele místo něj. Naštěstí pro karchedónský senát vyřešila problém náhlá Hamilkarova smrt.

Agathoklés vytáhl proti Akragantu, jehož vůdce Deinokratés požádal Kartágo o pomoc. Agathoklés měl velkou armádu, neboť kromě syrakuského vojska posbíral již na konci roku dalších 10 000 pěšáků a 3500 jezdců (převážně žoldnéřů), jakoby tušil budoucí kartaginskou intervenci. Kartágo poslalo na pomoc Akragantu 60 lodí, a tak Agathoklés musel zanechat obléhání města a kartaginská flotila se přesunula blokovat syrakuské přístavy. V pozemní bitvě Syrakúsy porazili vojsko aristokratů u Galarie, poblíž města Kentoripa (dnešní Centuripe). Obě vojska měla 5000 mužů a bitva byla vyrovnaná, dokud na pravém křídle neprorazil Pasifilos s elitními vojáky, takže Deinokratés musel ustoupit.

Kartágo mezitím shromažďovalo vojsko u mysu Eknomos, odkud měli blízko do Gely i Akragantu, jejich pevnost se stala posledním útočištěm oligarchů. Agathoklés nabízel Kartagincům bitvu, ti ovšem odmítli, protože čekali na jaře posily a neměli důvod riskovat. Agathoklés tak pouze obsadil Kentoripu a po svém návratu do Syrakús rozvěsil kořist po chrámech. O

⁸⁷⁴ Diodóros 19,71,7 – 17,71,2

následující kampani v roce 311 př. n. l. nás informuje Diodóros.⁸⁷⁵ Kartaginskou armádu vedl Hamilkar, syn Geskóna a pravnuke Hannóna I. (vítěz nad syrakuským loďstvem v roce 367 př. n. l.), měl k dispozici 130 válečných lodí a pozemní armádu tvořilo 2000 kartaginských aristokratů (pravděpodobně spíše důstojnický sbor a jezdeckvo než pěší oddíl po katastrofě v bitvě u Krimisu), k tomu 10 000 Afričanů, 1000 etruských žoldnéřů, 1000 baleárských prakovníků a 200 válečných vozů z Erutrie.

Výprava pro Kartágo nezačala příliš šťastně, neboť bouře potopila 200 lodí vezoucích obilí i 60 válečných lodí. Agathoklés však ztratil 20 lodí v mesinské úžině díky nečekanému přepadení kartaginskou flotilou, avšak podařilo se mu obsadit Gelu, ačkoliv to byl nominálně jeho spojenec.

Po vylodění se spojil Hamilkar se svými řeckými spojenci, takže měl k dispozici úctyhodnou sílu 40 000 pěšáků a 5000 jezdců, v červnu roku 311 př. n. l. tak vypukla bitva u řeky Himera, která rozdělovala planinu na dvě části. Agathoklés sledoval šarvátky spízních oddílů a umístil do zálohy za řeku větší oddíl, který porazil Kartagince. Poté zaútočil s celým vojskem na tábor protivníka, zaházel příkop a prolomil kolovou hradbu, takže řečtí vojáci se hrnuli dovnitř tábora, zatímco kartaginské vojsko bylo v panice a zmatku. V tom však zasáhli baleárští prakovníci, zastavili útok Řeků a zahnali je mimo tábor. Řecké síly ustupovaly k táboru, ale útočilo na ně jezdeckvo, řeka navíc byla rozvodněná, a tak napomohla zkáze řecké armády. Kartágo mělo ztráty 500 mužů, kdežto Agathoklés⁸⁷⁶ 7000!⁸⁷⁷

Syrakúsy ztratily svoje dosavadní řecké i sikelské spojence a byly sevřeny námořní i pozemní blokádou. Jediným spojeneckým městem byla Gela, kam se po bitvě Agathoklés stáhl. Veškeré pokusy o proražení blokády v roce 310 př. n. l. byly neúspěšné. Kartaginské síly vyhrály potyčky na moři i na zemi, avšak Agathoklés přišel během léta se smělým strategickým plánem, na ten ale bylo potřeba hodně peněz, proto si vzal půjčky od obchodníků, sebral

⁸⁷⁵ (19,108-110)

⁸⁷⁶ Agathoklés mohl mít armádu přibližně o počtu 30 000 pěšáků, 3500 jezdců.

⁸⁷⁷ Justinus, 22,3,1-6

také chrámové poklady, šperky žen a převzal dokonce i majetek sirotků. Poté vyhlásil, že má jistou cestu k vítězství, nicméně občané musí ještě chvíli počkat. Těm, kdož nemohou snášet obléhání, doporučil opustit město, pokud chtějí, čímž se zmocnil majetku 1600 lidí, kteří tak učinili.

Akce přinesla mnoho peněz, za většinu byla nakoupena válečná výzbroj a 50 talentů ve zlatě dal naložit na lodě, obnos měl sloužit jako plat jeho vojákům, se kterými chtěl zaútočit na Afriku. Kartaginské síly svíraly město a nebyla šance je porazit. Kartágo sice mělo vojenskou posádku a působivé hradby, jenže ostatní jejich města vůbec vojsko většinou neměla. Libyjci a Numidžané se mohli kdykoliv vzbouřit, a navíc mnohá fénická města nemusela Kartágo finančně ve válce vůbec podpořit. Plán Agathoklea zaútočit na srdce kartaginských držav nebyl zdaleka tak šílený, jak se mohlo na první pohled zdát. Měl reálná východiska, byl sice bezpochyby těžký na provedení, avšak byla to asi jediná reálná možnost, jak ukončit obléhání Syrakús a jednou provždy se zbavit Kartága na Sicílii, pokud neplánoval Agathoklés Kartágo dobýt.

Agathoklés tedy provedl odvody, potřeboval totiž velké množství veslařů, takže naverboval mnoho propuštěnců (pravděpodobně dříve byli sloužícími pobitých aristokratů), poté si vybral i další vojáky z obyvatel, někteří určitě měli posloužit i jako rukojmí a záruka proti vzpouře doma. Jezdci si měli vzít pouze sedla a postroje, dostatek koní měl být na místě (Agathoklés také určitě nechtěl zvětšovat flotilu o transporty pro koně, když nebyly potřeba). Město měli řídit po dobu jeho nepřítomnosti jeho bratr Antandros a aitólský žoldnéřský velitel Erymnón.

Na cestu se vypravilo 60 lodí a 14 000 vojáků (mezi nimi byli nejen řečtí žoldnéři, ale i Samnité, Etruskové a Keltové, také synové Agathoklea Hérakleidés a Archaghatos). Svoje plány si však nechal Agathoklés raději pro sebe, takže si vojáci mysleli, že provedou invazi na Sardinii nebo kartaginskou část Sicílie. Plavbu do Afriky by zamítli jako sebevražedný podnik. 14. srpna roku 310 př. n. l. Agathoklés vyplul do Afriky a načasoval si pro odplutí dokonalý okamžik (zatmění Slunce vyložil svým mužům jako příznivé znamení, konec jedné mocné síly – Kartága). Když do Syrakús připlouval konvoj s obilím, vyrazil, jak nejrychleji mohl, se svojí flotilou na otevřené moře a vyhnul se Kartagincům, kteří se s příchodem tmy museli vzdát pronásledování,

zásobovací konvoj tak navíc dorazil v pořádku do města. Po šesti dnech přistál Agathoklés v Africe u Krásného mysu.

Zde našli Agathokleovi vojáci vily a statky Kartaginců, také bohaté zásoby potravin a stáda dobytka, především však spousty volně se pasoucích koní. Vyloďení se zdařilo, ačkoliv v oblasti nebyl žádný přístav, pouze skalnatá zátoka. Lodě nechal Agathoklés spálit jako oběť Déméter a její dceři, neboť se k nim údajně modlil, aby unikli kartaginské flotile, když vypluli ze Syrakús. Hned po přistání se podařilo řeckému vojsku dobýt města Megalopolis a Tynés, kde si zřídili základnu, z níž podnikali nájezdy na venkov. Nedaleko města Megalopolis založil Agathoklés město Aspis, aby tak měl svůj přístav a zásobovací depot. Do Kartága mezitím od jejich velitele flotily dorazila zpráva, co se v okolí děje, a do města navíc začali proudit uprchlíci z venkova. Senát na mimořádném zasedání postavil do čela pozemní armády dva zneprátelené vůdce - Bomilkara (podporoval kdysi Hamilkara, zástupce lidové strany), a Hannóna, jemuž bylo svěřeno velení 2000 mužů posvátného oddílu a který také zastupoval aristokraty.

Kartaginci shromáždili ze své metropole 40 000 pěšáků, 1000 jezdců a 2000 válečných vozů. Bomilkar velel levému křídlu, zatímco Hannón pravému a také vybral tábor na kopci poblíž řeckých pozic u Tynés. Agathoklés nyní předvedl svoje taktické mistrovství a uplatnil poznatky z tažení Alexandra Velikého. Ačkoliv měl k dispozici pouze 13 500 vojáků, dokázal eliminovat početní převahu nepřítele. Pravému křídlu velel jeho syn Archagathos, na něm stálo 2500 pěšáků, dále 3500 Syrakúsánů, 3000 řeckých žoldnéřů a 3000 cizineckých žoldnéřů (Etruskové, Samnité a Keltové), na levém křídle, zde stál i Agathoklés s 1000 jezdců, na kraje křídel umístil 500 prakovníků a 500 lučištníků.

To nebylo ovšem z jeho strany vše: věděl, že jeho linie je podstatně kratší, a tak aby oklamal nepřítele, že má zálohy, které mohou kdykoliv zasáhnout, ozbrojil asi 6000 námořníků⁸⁷⁸ atrapami, jelikož pro všechny nezbyly

⁸⁷⁸ Agathoklés vyplul se 60 loděmi, pravděpodobně *pentérami*, a k tomu asi ještě menší flotilou nákladních lodí, lodní osádky tak mohly dosahovat pravděpodobně až počtu 18 000 mužů, předpokládám, že 2/3 tohoto počtu v době bitvy střežily dobyté pozice, asi jen 6000 lodníků šlo s vojskem plnit táborové a logistické povinnosti, tedy střežit tábor atd.

zbraně. Pouzdra štítů dal na kostry z proutí, takže tito muži zdálky vypadali jako ozbrojení a připravení zasáhnout - jen sklopit kopí a jít do boje. Kartaginci měli od bitvy u Krimisu z řeckých hoplítů velkých respekt. Bitva začala útokem válečných vozů, jejich postup však zastavila křížová palba lučištníků a prakovníků. Útok jezdeckta znamenal pro Kartagince opět těžké ztráty. V pěší bitvě se vyznamenal posvátný oddíl, Hannón působil Řekům těžké ztráty, dokud jim nepřišli na pomoc lehkooděnci. Oddíl byl zničen a Hannón zabit, levé křídlo začalo na pokyn Bomilkara ustupovat, za toto svoje rozhodnutí později čelil obvinění z vlastizrady. Řekové utrpěli ztráty jen ve stovkách mužů, zatímco Kartaginci v tisícičkách.

Kartaginská armáda však uprchla zpět do Kartága, takže město nezůstalo bez ochrany. Kartaginci se pokusili získat přízeň bohů mimořádnými opatřeními - 200 dětí z předních rodin bylo obětováno⁸⁷⁹ Molochovi.⁸⁸⁰ Ve stejné době byl Hamilkar poražen u Syrakús, a tak poslal své obležené metropoli na pomoc 5000 vojáků. Agathoklés přesto v roce 310 př. n. l. nerušeně dobýval pobřežní města (např. Neapolis a Hadrumentum) i vesnice, podřídil si jich na 200. Spojil se s ním král místních Libyjců Ailymás. Poté se Agathoklés obrátil k dobývání vnitrozemí, věděl totiž, že Kartágo bez zásobování potravinami brzy padne. Agathoklés poté v roce 309 př. n. l. vysvobodil svoji posádku v městě Tynés od obléhání Kartaginců.

Agathoklés nyní ovládal východní část pobřeží. V městě Aspis dal budovat nejen přístav, ale i loděnice. Aspis (dnešní Kelibia) získala svůj název podle nedalekého kopce, který měl tvar hoplíského štítu. Byla na něm postavena vysoká rozhledna, ze které bylo možno pozorovat pohyb na moři

⁸⁷⁹ Tomuto božstvu bylo obětováno později i 3000 řeckých zajatců poté, co Kartágo zvítězilo v jedné z bitev nad invazní armádou. Lidským obětem v Kartágu se věnuje publikace Kol. autorů, *Nejmocnější říše světa*, nedávné objevy prokázaly, že lidské oběti byly vzácné a řídké. Výzkum ostatků z tofetů prokázal, že šlo často o pozůstatky jehňat, ptáků a jiných malých zvířat, jiné urny obsahovaly zbytky fetů, tedy lidských plodů v pokročilém stadiu vývoje. Ze zvyku spalování mrtvolek nemluvňat tak vznikla dosti hrozná legenda. Lidské oběti v případech krajní nouze nebyly typické pouze pro Kartagince, ale i pro Římany během 2. punské války. (Kol. autor, *Nejmocnější říše světa*, Alpress 2007, s. 203-205)

⁸⁸⁰ G. Servadio, *Motya*, Phoenix 2001, s. 97

kolem Krásného mysu. Kartágo povolávalo posily z vnitrozemí, znovu oblehlo Tynés, libyjský král Ailymás se ukázal jako zrádce, proto ho Agathoklés pronásledoval a posléze porazil v bitvě. Dalším posílením morálky pro jeho muže byla zpráva o Hamilkarově smrti⁸⁸¹ a porážce u Syrakús.

Armáda je ovšem křehký nástroj, je pouze iluzí domnívat se, že ho lze vždy řídit, ovládat a předvídat reakce. Archagathos zabil v hádce důstojníka jménem Lykiskos, vojáci se začali bouřit a požadovali jeho potrestání, v této situaci ale Agathoklés rozehrál svoje dramatické i rétorické schopnosti, čímž vzbouřence získal na svoji stranu, jen 200 jich přešlo ke Kartágu, které utrpělo vzápětí další porážku v pozemní bitvě.

Syrakúsy byly sice dál blokovány, ale jejich námořní síly zvítězily v námořní bitvě u Megary, do města tak dorazil zásobovací konvoj a situace obránců se stabilizovala. Akragás navíc začal osvobozovat menší města od kartaginských posádek, Agathoklés však věděl, že nemá dostatek sil Kartágo porazit, proto poslal Syrakusana jménem Orthón k místodržiteli Kyrenaiky, jímž byl Ofellás, veterán kampaní Alexandra Velikého. Tento muž navázal přátelské styky s Athénami, chtěl jim pomoci v ustavení kolonie v severní Itálii (pravděpodobně se měl podnik uskutečnit v roce 325/4 př. n. l., šlo o dnešní město Atri,⁸⁸² na jehož místě ustavili Římané kolonii Hatria v roce 282 př. n. l., místo se nacházelo v kraji Picenum, neztotožňovat s etruskou Adrií).

Ofellás možná usiloval o nezávislost, pokud se však chtěl stát králem, musel počítat s tím, že bude muset mít dostatečné prostředky, aby odolal případnému útoku Ptolemaia I., proto byla nabídka od Agathoklea lákavá.

⁸⁸¹ Hamilkar celou zimu roku 310 př. n. l. strávil tvořením nového vojska, které mělo 120 000 mužů a 5000 jezdců, mezi nimi bylo mnoho Řeků, spojil se s Deinokratem. Chtěl dobýt Syrakúsy, ale při nočním přesunu Antandros smělým výpadem jeho vojsko porazil, Hamilkara zajal a zabil. Mnoho řeckých měst poté přestalo Kartágo podporovat. (Diodóros, 19,102, 6-7;19,103,4;19,107,4-5)

⁸⁸² Šlo o řecké město Hadria, které založili nejprve kolonisté z Aigíny, znovuobnovil je počátkem 4. stol. př. n. l. Dionýsios I. (Theopompos, fr. 128, Diodóros, 14.37.5.)

Ofellás mu pomůže dobýt Kartágo, ponechá si celou oblast a Agathoklés bude králem na Sicílii.

Makedonec Ofellás shromáždil cca 11 000 vojáků (mnozí z nich byli žoldnéři, Athéňané, 10 000 pěšáků, 600 jezdců a 100 válečných čtyřspřežních vozů, 300 vozatajů, šampiónů a jezdců), vydal se pravděpodobně v květnu roku 308 př. n. l. na extrémně náročný pochod Afrikou, neboť námořní přeprava nepřipadala v úvahu, když moře ovládali Kartaginci. Agathoklés mezitím porazil jeden z afrických kmenů, který se spojil s Kartágem. V této bitvě měli Kartágu pomoci i Numidžané, ti ovšem vyčkávali, jak bitva dopadne, a zjevně chtěli vyplnit tábor vítěze i poraženého. Kartaginské vojsko bojovalo vyrovnaně, a ačkoliv mělo převahu, nevytvořilo nikde průlom, takže pěšáci Agathoklea začali vítězit. Jedinou kartaginskou jednotkou, která odmítla opustit bojiště, byla řecká žoldnéřská jízda ve službách Kartága, které velel Kleinón, padla téměř do posledního muže. Agathoklés zvítězil, dobyl sice kartaginský tábor, ale díky Numidům ztratil svůj vlastní.

Ofellás dorazil po 18 dnech na hranice Kyrenaiky, urazil přitom 523 kilometrů. Nejtěžší část pochodu však jeho vojsko (a dav táborových sluhů, žena dětí) teprve čekala. Země v okolí Syrt byla naprosto pustá, bez vody, po pochodu skrze poušť minuli zem pojídačů lotosů, na konci srpna tak Ofellás dorazil k Agathokleovi. Je možné, že následná hádka mezi nimi se netýkala jen velení, ale i naprosto jiné věci. Ofellás byl vyslán pravděpodobně s Ptolemaiovou podporou, jeho loďstvo by výrazně Řekům pomohlo, egyptská flotila se však nikde neobjevila, bez ní však nebylo možní odříznout Kartágo od námořního zásobování. Agathoklés kvůli sporu Ofella zabil⁸⁸³ a jeho vojáky odzbrojil, později je nechal vstoupit do svých služeb a ti, jež nechtěli bojovat, byli posláni s nákladními loděmi zpět na Sicílii⁸⁸⁴ (kde dál v roce 308 př. n. l. úspěšně bojovala liga měst řízená Akragantem).

⁸⁸³ Justinus, 22.7.5

⁸⁸⁴ Bohužel bouře je zanesla na ostrůvek Pithekúsy u pobřeží Itálie, většina ztroskotala a málokdo se dostal zpět domů.

Agathoklés poblíž Kartága porazil Bomilkara, byl blízko vítězství a mohl vyhrát, kdyby tušil, že Bomilkar se ve městě pokouší o převrat. Tento pokus neuspěl, sám Bomilkar musel ustoupit se svými stoupenci do Neapole. Zde byli obklíčeni kartaginskou armádu, povstalci se vzdali a vydali Bomilkara, který byl ukřižován na náměstí. Na počátku roku 307 př. n. l. měl Agathoklés i přes posílení své armády starosti, odpadlo od něj totiž město Utika, které musel dobýt zpět. Pak zamířil na západ k městu Hippú Akra (Kobylí vrch, dnešní Bizerta), porazil svými loděmi flotilu města, načež se obyvatelé vzdali.

Z města Hippú Akra učinil Agathoklés svoji námořní základnu. Zpevnil a přebudoval hradby, rozšířil loděnice i přístav a ke střežení dlouhé pozemní silnice⁸⁸⁵ mezi městem a Utikou postavil vysokou věž (6 km vzdálenou od Utiky). Agathoklés se rozhodl vypravit zpět na Sicílii, v jeho nepřítomnosti měl velení jeho syn Archagathos a generál Eumachos, který podnikl výpravu do vnitrozemí Libye. Na Sicílii porazily Syrakúsy síly Akragantské ligy, nedlouho poté se vylodil na Sicílii poblíž města Selinús Agathoklés a neúspěšně obléhal několik měst. Jeho úhlavní protivník Deinokratés shromáždil znovu síly Akragantské ligy, 20 000 pěšáků a 1500 jezdců, Agathoklés raději bitvu neriskoval, protože byl více než o polovinu slabší, takže se stáhl do Syrakús, které byly stále obleženy.

V Africe byl nejlepším velitelem Řeků Eumachos, jeho armáda měla 8000 pěšáků a 800 jezdců. Její první kampaň mířila proti Numidům, poté Eumachos postupoval jižně do nitra Libye, obsadil město Tokae (dnešní Dougga), v němž pravděpodobně žili spíše Féničané než Numidé, jež bydleli v sousedství. Dobil i město Felliné (nacházelo se naproti ostrůvku Džerba), obsadil oázu Kapsa a směřoval k dnešnímu městu v Tunisku, Gabés. Zde žil kmen Asfodelů tmavé pleti.⁸⁸⁶ Místní obyvatelé svým vzhledem Řekům připomínali Aithiópy. Město Asfodelů Meschela údajně založili uprchlíci z Tróje.

⁸⁸⁵ Umění stavět silnice neznali pouze Etruskové, Římané za vysoký stupeň technologie podle Isidora ze Sevilly vděčili i Kartágu.

⁸⁸⁶ Diodóros, 20.57

Eumachos se pak vrátil zpět obtížen kořistí do města Hippú Akra, dobyl město Hippo Rhégios (Rhégijská klisna) a Akris, jehož obyvatele zotročil.⁸⁸⁷

Úspěch této výpravy vedl k tomu, že Archagathos vyslal v létě roku 307 př. n. l. Eumacha na výpravu znova. Jenže v té době už místní obyvatelé měli invazních sil dost, odpor proti řecké armádě narůstal a Kartágo chystalo novou ofenzívu s 30 000 vojskem.⁸⁸⁸ Eumachos však neměl tušení, co se chystá. Chtěl dobýt město Miltiane, v pouličních bojích byl však odražen. Odtud pochodoval dalších 32 km do vnitrozemí krajinou, kde žily divoké kočky, a po dalším pochodu dorazil do krajiny, kde přebývaly opice. Místní obyvatelé je uctívali, žili s nimi v domech a zabít opici znamenalo trest smrti.

Jedno ze tří zdejších měst Eumachos dobyl, další dvě se vzdala. Zprávy o příchodu kartaginské armády ho přiměly k ústupu na pobřeží. Vrchní velení měl bohužel Archagathos, který nebyl schopen zareagovat na ofenzívu nepřítele vedenou ve třech směrech, rozdělil svoji armádu na dvě části, jednu z nich nechal střežit Tynés. Eumachos se ještě stále nevrátil a Archagathos se domníval, že pokud by se stáhl a neriskoval otevřenou bitvu, ztratil by místní spojence, a tím by se dostal do obležení. Jeho strategická rozhodnutí byla bohužel pro řeckou armádu stejně mizerná jako jeho taktické nápady. Vzal si polovinu své expediční armády, druhou dostal velitel Aischrión. Archagathos zůstal poblíž Tynés, jeho protivník Adherbal s ním však bitvu nepodstoupil.

Hannón, který měl na starosti střední část fronty, ze zálohy přepadl Aischrióna, jehož armáda o 4000 pěšácích a 200 jezdcích se tak stala minulostí, přeživší sice ustoupili k Agatharchovi, ale museli pochodovat 97 kilometrů. Himilkón se svojí armádou na jihu obsadil jedno město v cestě Eumacha a vyslal do boje malý předvoj, ten sice Řekové rychle porazili a pronásledovali, byli však poraženi, když z města vyrazily hlavní síly nepřítele. Řekové museli ustoupit na kopec, kde nebyla žádná voda, a tak byli následně obklíčeni a pobiti, uniklo pouze několik desítek mužů. Archagathos poslal

⁸⁸⁷ Diodóros 20.57.5-6

⁸⁸⁸ Diodóros, 20,29,2 -20,30,3

žádost o pomoc, protože jeho zbývající síly byly obklíčeny, neměl žádnou naději. Místní kmeny se přidaly na stranu Kartága.

Také Agathoklés měl před sebou neřešitelnou situaci - Syrakúsy byly stále obleženy z moře. Proto si zjednal pomoc ze zcela nečekaného zdroje, najal si koncem léta roku 307 př. n. l. přesně 18 válečných lodí z Erutrie, lodě poskytlo město Tarquinia.⁸⁸⁹ Agathoklés měl 17 vlastních lodí, nyní měl tedy převahu nad 30 plavidly protivníka. Etruská flotila připlula tajně v noci. Etruskové se rozhodli Řekům - navzdory tradičnímu antagonismu – pomoci. Viděli, že moc Říma roste, a je spojena s Kartágem, které delší dobu svého tradičního spojence zanedbávalo. Proto se Etruskové rozhodli změnit svoji zahraniční politiku, jejich námořní síly jim proti Římu byly k ničemu, mohli tedy získat spojence a peníze jinde. Agathoklés na začátku střetnutí vyplul na otevřené moře a etruskou eskadru nechal skrytou v záloze, ta potom vpadla kartaginské flotile do zad, když pronásledovala syrakuské lodě, jež se obrátily k předstíranému útěku.

Agathoklés zvítězil a zajal 5 lodí, kartaginský admirál raději spáchal sebevraždu, než aby byl zajat, a etruské lodi se vrátily po bitvě zpět domů. Xenodikos jako nový velitel vojska Akragantu se pokusil vyrazit k Syrakusám, ale u jeho domovského města ho porazil syrakuský velitel Leptinés. V září roku 307 př. n. l. se Agathoklés vrací do Afriky, jeho posily čítají asi 6000 mužů, vylodí se a pochoduje do Tynés. Zde zjistí, že má celkem 8000 řeckých vojáků, 8000 cizineckých žoldnéřů (Etruskové, Galové a Samnité), 10 000 Lybijců, 1500 jezdců a nějaké válečné vozy.

Vojáci se ovšem bouří, neboť nedostali dlouho žold a Archagathos ztratil autoritu vrchního velitele. Agathoklés přesvědčil svoje muže, že jediná naděje leží v porážce Kartága. Vyrazil z Tynés a nabízel nepříteli bitvu, ten se však neodvažoval střetu a spoléhal se na okamžik, kdy dojdou útočnickům zásoby. Agathoklés se pak pokouší dobýt jeden ze dvou nepřátelských táborů, který byl 32 km od Tynés. Kartaginci ho však opustili a ustoupili na vysoké svahy pod tábořem, pak jen odrazili zoufalý řecký útok a zkázu Agathokleova vojska dokonalo zběhnutí Lybijců, kteří se obrátili proti Řekům.

⁸⁸⁹ Diodóros, 20.61.5-8

Agathoklés uprchl do Tynés, kde vypukla noční bitva s Libyjci, v níž utržili Řekové opět těžké ztráty, polovina armády byla ztracena, Agathoklés si nedělal iluze, věděl, že jeho tažení v Africe skončilo, proto uprchnul 12. října zpět na Sicílii. Jeho dva synové, Archagathos a Hérakleidés byli zajati a zabiti. Zbytky řeckého vojska se rozhodly vstoupit do služeb Kartaginců, za což obdrželi dlužný žold, jen pár řeckých posádek se dál bránilo, jejich vůdci byli ukřižováni a vojáci pak sloužili jako otroci na statcích. Agathoklés mezitím dobyl město Segesta a obsadil posádkami východní část ostrova, vybral tribut od zdejších měst a potrestal rebely.⁸⁹⁰ Když končil rok 307 př. n. l., obě strany tohoto vyčerpávajícího konfliktu (africká válka, 312-307 př. n. l.) dosáhly svých cílů jen částečně. Větší ztráty ovšem utrpěl Agathoklés, který pohřbil tisíce mužů, a přitom měl v této válce minimálně dvakrát velmi blízko k vítězství.

Poprvé, když vypukla Bomilkarova vzpoura, o které se ale vůbec nedozvěděl, a podruhé, když opustil na jaře roku 307 př. n. l. Afriku, měly jeho síly pevné pozice, stačilo je udržet a získat si více spojenců, Kartágo by bylo záhy izolováno. Bohužel vrchní velení měl neschopný Archagathos, i když Eumachos nebyl na zkáze armád rovněž zcela bez viny. Jeho úspěšné výpravy do Řekům jinak neznámého vnitrozemí (dnešní Libye, Tunis a Alžír) měly význam jen jako objevitelské cesty. Kořist z jeho tažení nebyla vůbec potřebná, mnohem důležitější bylo udržet řecké síly blízko sebe. Vinu, za to má ovšem i Agathoklés, protože špatně ustanovil vrchního velitele. Agathoklés sice neuspěl, ale inspiroval pozdější osobnosti, jak lze porazit největší mocnost západního Středomoří.

I přes nespornou sílu Kartága na moři nebylo domácí území prakticky vůbec důkladně zajištěno, rovněž bylo pro Kartágo do budoucna otázkou, zda si správně vytyčilo cíle své zahraniční politiky, když nebylo schopno více integrovat místní kmeny a města do své republiky. Kartaginská republika byla totiž velmi volně uspořádaný stát, kde sice byli ostatní oficiálně podřízeni, ale prakticky se nijak nemohli podílet na řízení politiky města. Místní náčelníci i králové byli krajně nespolehliví, fénická města většinou neměla žádné vojenské

⁸⁹⁰ Diodóros, 20.77.1-5

síly, bylo tedy jen otázkou času, kdy se tento rozvolněný správní model vymstí, ačkoliv papírově byl centralizovaný.

Politika dynastických sňatků byla značně nespolehlivá, měla pro Kartágo proměnlivé výsledky a bylo na zvážení, zda se nemělo přejít k jinému správnímu modelu (který praktikovali například Římané v Itálii). Jak můžeme z těchto faktů vidět, imperiální ambice (mimo Sicílii) byly Kartágu stále cizí, natož aby bylo schopno vytvořit více centralizovanou, administrativně uspořádanější říši, která by měla univerzalistické tendence a snahu začlenit „ty druhé“ buď po perském, nebo římském modelu do své říše. Otázkou zůstává, zda to bylo v praxi možné. V Kartágu nikdy nebyl ani náznak snahy měnit dosavadní politiku, neboť všechny nativní vzpoury město přestálo a pravděpodobně proto senát svoji politiku neměnil.

Agathoklés měl v roce 306 př. n. l. Damoklův meč nikoliv nad hlavou, ale u krku, tehdy jeden z jeho velitelů Pasifilos zběhl k jeho dávnému nepříteli Deinokratovi do Akragantu a přesvědčil k tomu i některé vojáky, střežené posty odevzdal oligarchům. Agathoklés byl v tak zoufalém postavení, že si chtěl s rodinou vyjednat odchod ze Syrakús, ale chtěl pro sebe dvě města, a to včetně domovského města Thermae. Deinokratés rázně odmítl a začal shromažďovat armádu.

Agathokleovým mistrovským tahem byla zejména smlouva s Kartágem. Podle ní měla opět Kartágu patřit západní část Sicílie, Kartágo naopak slíbilo nevměšovat se do dění řeckých měst na východní straně Sicílie. Agathoklés obdržel 300 talentů stříbra a 200 000 bušlů⁸⁹¹ pšenice.⁸⁹² Takto se ocitla strana oligarchů na Sicílii bez podpory kartaginského loďstva i vojska a Agathoklés měl volné ruce, aby se vypořádal s aristokraty.

Deinokrata a jeho mnohem silnější vojsko opět porazil tím, že k němu přeběhla část vojska. V bitvě u Gorgia roku 305 př. n. l. měl Deinokratés k ruce 25 000 pěšáků a 3000 jezdců, Agathoklés pouze 5000 pěšáků a 800 jezdců, přesto zvítězil, neboť za bitvy část vojska přeběhla k němu. Deinokratés však

⁸⁹¹ 5443200 Kg

⁸⁹² Diodóros, 20.79.5

nebyl zabit, Agathoklés se s ním usmířil a učinil z něj jednoho ze svých pobočníků. Později se zbavil dalšího starého protivníka, neboť Pasifilos, který ovládal Gelu, byl zabit. Dobil Leontýny, takže Sicílie byla nyní podmaněna a Agathoklés mohl konsolidovat svoje državy a především svůj mocenský systém. Na přelomu roku 305/4 př. n. l. totiž přijal královský titul.⁸⁹³ Začal razit svoje mince, ale nedal na ně svůj portrét, na rozdíl od ostatních králů. Ostatní diadochové se mu mohli posmívat jako ostrovnímu místokráli, ale Agathoklés vůči nim nebyl druhořadým, nedůležitým králem, ačkoliv údajně nenosil diadém, ale pouze myrtový věnec (podle ústavy Syrakús, kterou zavedl Timoleón, byl totiž vládcem Diův kněz a jeho protivníci škodolibě dodávali, že zakrývá jeho počínající pleš lépe než královská stužka).

V roce 304 př. n. l. podnikl výpravu na Aiolské (Liparské) ostrovy, kde žádal 50 talentů stříbra, a jelikož obyvatelé neměli dost hotovosti, museli se rozloučit i s kultovními předměty z chrámů. Pak se začal charakter vlády Agathoklea měnit, Polybios ho označuje jako muže, který se choval z tyranů nejmírněji. Agathoklés určitě neprošel žádnou radikální změnou charakteru (stoikové by řekli, že po vyčerpání krutosti může přijít už jedině mírnost), spíše si potřeboval naklonit srdce svých spoluobčanů a nejbližších spolupracovníků. V Itálii se totiž roku 303 př. n. l. vylodil spartský princ Kleonýmos, který zvažoval o rok později i útok na samotnou Sicílii. Poté co jeho výprava selhala, měl volné pole působnosti Agathoklés.

V roce 300/299 př. n. l. porazil makedonského krále Kassandra ve válce o Kerkýru, tedy o klíčový ostrov pro obchodní trasy do západního Středomoří, čímž se ostrov dostal pod jeho kontrolu. Vysvobodil hlavní město ostrova z obležení a v námořní bitvě porazil makedonskou flotilu. Poté za Agathoklea provdal svoji nevlastní dceru Theoxenu Ptolemaios I.

Na Sicílii potlačil Agathoklés vzpouru žoldnéřů a po svém návratu z Kerkýry zabil na 2000 etruských a ligurských žoldnéřů,⁸⁹⁴ následně vyrazil do Bruttia, kde oblehl město Ethae, ale při nočním přepadu byl poražen a ztratil na

⁸⁹³ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 44

⁸⁹⁴ G. T. Griffith, *The Mercenaries Of The Hellenistic World*, Ares Pub 1984, s. 200

4000 mužů, proto ustoupil zpět na Sicílii. V roce 297 př. n. l. uzavřel spojení s králem Épeiru Pyrrhem, za kterého provdal svoji dceru Lanassu, tento akt celkově zapadal do jeho zahraniční politiky. Pyrrhos byl chráněncem Ptolemaia⁸⁹⁵ a Agathoklés si ho více zavázal, když mu jako věno daroval Kerkýru.

V roce 295 př. n. l. se vypravil Agathoklés znovu do Bruttia, tentokrát s 30 000 vojáky⁸⁹⁶ Zde obsadil město Krotón a poté rozšířil svůj vliv v Itálii spojenectvím s Peucetii a Dauny, skrze ně pak kontroloval dopravu v Adriatickém moři, věnoval jim i lodě. Tarent vzápětí povolal jménem Italiótů Agathoklea na pomoc, jeho vojsko s 30 000 pěšáky, 3000 jezdci a silným loďstvem se vydalo na pacifikační akci. Bruttium plenily jeho lodě i lodě spojenců z Apulie. Agathoklés dobyl Hippón (kde nechal zbudovat loděnice) a vzal si od Bruttii 600 rukojmích jako záruku mírové smlouvy. Bruttiové ji přesto nedodrželi, porazili sicilské vojsko a osvobodili svá rukojmí. Agathoklés však dál ovládal Hippón i Krotón, v roce 290/289 př. n. l. se pokusil uzavřít spojení s Démétriem I., proto vyslal svého stejnojmenného syna na makedonský dvůr s nabídkou aliance.

Démétrios vyslal na Sicílii svého dvořana jménem Oxythemis, aby prozkoumal stav Sicílie předtím, než smlouvu uzavře. Agathoklés měl z nedávného manželství s Theoxenou dceru a syna, všechny však odeslal zpět s pokladem a poctami na ptolemaiovský dvůr. Důvodů, které se za tímto rozhodnutím skrývaly, mohlo být několik - nejen jeho násilnický vnuk Archagathos (syn stejnojmenného otce), ale i snaha odpoutat se od spojení s Ptolemaiovcí, kteří byli po bitvě u Ipsu velmi silní a začali se jich obávat i Seleukovci, neboť Sicílie byla blíže Makedonii než Egyptu. Kromě toho je možné, že se bál, aby po jeho smrti nepřipadlo království Ptolemaiovcům, případně nechtěl, aby přítomnost Ptolemaiovců na dvoře vyvolala konflikt s Démétriem. Možná je ovšem i teorie, že Agathoklés cítil svůj brzký konec, bylo

⁸⁹⁵ Ptolemaios I. Pyrrha podpořil v nároku na trůn finančně i vojensky, provdal za něj nevlastní dceru Antigoné (jejíž matkou byla makedonská šlechtična Bereniké I. (340-268 př. n. l.), Ptolemaiova oblíbená žena)

⁸⁹⁶ G. T. Griffith, *The Mercenaries Of The Hellenistic World*, Ares Pub 1984, s. 200

mu už 72 let, a chtěl se ještě nějak pozitivně zapsat do historie. V tom případě asi sepsal závěť obsahující rozhodnutí, že navrací Syrakusám svobodu a původní ústavu a rozpouští svoji dynastii.

Je na zvážení, zda však celý odchod rodiny do Egypta nesouvisel spíše s Agathokleovým plánem znovu válčit s Kartágem, protože prý dal budovat flotilu o 200 lodích. V roce 289 př. n. l. však zemřel, buď na nemoc, nebo otráven svým vnukem. Archagathos zabil svého mladšího bratra a tak měl v rukou velení armády, vládu měl však jen několik dní, protože po smrti Agathoklea Syrakúsané strhli jeho sochy, prohlásili se svobodnými a vypověděli, podporovatele tyranského režimu. Archagathos byl později zavražděn jedním dvořanem. Agathoklés po sobě zanechal pouze monumentální obraz jezdecké bitvy na dřevěných panelech a budovu se stovkou lůžek na Ortygii. Jeho smrt vedla k anarchii a mnoha občanským válkám.

Historikové jako třeba Tímaios z Tauroménia ho většinou očerňovali. Byl vykreslen jako krvežíznivý, krutý a věrolomný tyran, zatímco Diodóros zjistil, že mnoho jeho zločinů bylo zveličeno nebo se vůbec nestalo. Sicílii nešlo prostě vládnout po dobrém v podmínkách permanentního ohrožení Kartágem, jenže větším problémem bylo, že nevybudoval stabilní vládu nebo instituce, a tak se jeho režim opíral pouze o hrubou sílu. Jako generál byl Agathoklés vynikajícím taktikem, částečně i stratémem, a mistrem obléhací i námořní války. Mohl se plným právem srovnávat se svými řeckými protějšky na Východě, uznával ho i Scipio Africanus, Polybios. Agathoklés je poslední velkou osobností řeckého Západu, byl nejen skvělý velitel, ale i řečník a diplomat.

I přes všechny úspěchy měl i nedostatky ve svých plánech. Příliš pozdě si uvědomil, že pokud chce soupeřit s Kartaginci, bez obrovského loďstva to nepůjde. Sicílie se zmítala mezi obrovskými extrémami, které do jisté míry ospravedlňovaly existenci, metody a způsob vlády, jaký praktikoval Agathoklés. Partikularismus místních měst přesahoval únosné meze, několikrát mohla vzít za své doména Řeků. Proto bychom Agathoklea neměli vnímat jako nějaké krystalické zlo a příklad tyranie, ale považovat ho za výsledek místních poměrů (úpadek ústav a občanských ctností, zastaralé politické myšlení). Byl poslední osobností Sicílie, která se snažila spojit síly sicilských Řeků a Italiótů v

turbulentním světě, kde nebezpečí číhalo na každém kroku, a Řekové byli jen jedni z mnoha, kteří se snažili získat nadvládu nad Západním Středomořím.

Opusťme prostor Sicílie a vraťme se zpět do Itálie, kde roku 299 př. n. l. podnikli Keltové nájezd na římské území, zřejmě s pomocí některých Etrusků. V těchto bojích zřejmě padl i římský konzul T. Manlius Torquatus, tedy nikoliv pádem z koně, jak uvádí Livius.⁸⁹⁷ Řím odpověděl útokem na Etrurii a válčili i v Umbrii, kde založil kolonii Narnia (původně město Umbrů Nequinum). V roce 298 př. n. l. vypukla 3. samnitská válka (298-290 př. n. l.), která vznikla snahou Samnitů podřídit si Lukánii, Lukáni si ale na pomoc přivolali Řím, který byl jejich spojencem již od roku 299 př. n. l. Samnité si uvědomovali, že Řím získává dominanci ve středu a na severu Itálie, zatímco oni se ocitají v izolaci a ještě jim hrozí útok Lukánů, avšak spoléhali se na preventivní úder, brzké vítězství a přičlenění Lukánie do jejich federace.

První tři roky se nedělo nic zajímavého kromě hraničních šarvátek, které probíhaly v Etrurii, Samniu, Kampánii a Apulii. Římané měli své síly rozmístěny na 4 frontách, neboť v roce 296 př. n. l. pravděpodobně chystali úder většího rozsahu. Samnité ovšem také, a tak jejich vrchní velitel Gellius Egnatius připravoval spojení s Etrusky, Kelty a také Umbry na severu. Řím byl v situaci, kdy měl nad Samnity jasnou převahu a měl více spojenců (nedávno např. Picenum, Marrucini, Frentáni atd.). Stále však nedominoval celé Itálii, takže hrozila koalice Umbrů, Etrusků, Keltů, Sabinů a Samnitů, která by římský pomalu vzrůstající kolos mohla srazit na kolena. Obě strany konfliktu se pečlivě připravovaly, Římané zvolili svoje nejlepší velitele - Quintus Fabius Rullianus i Publius Decius Mus byli jakožto konzulové obklopeni nejzkušenějšími muži.

Římané shromáždili se svými spojenci na 100 000 mužů, což přibližně odpovídalo silám nepřítele v následující kampani.⁸⁹⁸ Samnitské vojsko se přemístilo na začátku roku 295 př. n. l. k etruskému městu Perusii (dnešní Perugia), kde se spojilo s Etrusky a poté se přesunula koaliční vojska na severovýchod, pravděpodobně se k nim připojili i někteří Sabinové. Římané

⁸⁹⁷ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 256

⁸⁹⁸ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 265

vyslali proti hrozbě část armády, které velel Fabius a dorazil s ní k městu Camerinum (již v roce 298 př. n. l. zde samnitské a keltské sbory porazily římské vojsko). Hlásil, že jeho síly nemohou konfrontovat nepřítele, posíleného o Senony, kteří navíc zahnali část jeho vojska. Řím vypravil na sever jako posily 2 legie, které vedl Mus. Římské síly se spojily u městečka Sentinum (poblíž dnešního města Sassoferrato), společně se spojenci mohli disponovat asi 40 000 muži (mezi spojenci byla např. 1000 kampánských jezdců), naproti tomu koalice Samnitů, Etrusků, Umbrů a Keltů měla celkem 80 000 mužů, jenže pravděpodobně neměla jednotné velení, případně nedošlo ke shodě, jak nadále postupovat.

V zásadě nezáleželo tolik na systému velení, problémem bylo “strategické” rozhodnutí, které síly koalice provedly. Nedá se jednoduše klasifikovat ani slovy jako naprostá stupidita či absence strategického myšlení, protože jejich rozhodnutí bylo jednoduše zločinem! Vojska Etrusků a Umbrů opustila bitevní pole den před střetnutím kvůli malé římské diverzní armádě, která měla plnit území Etrusků a Umbrů pod vedením Fulvia a Postumia.⁸⁹⁹ Síly soupeřů se tak prakticky vyrovnaly, protože koalice měla již jen 50 000 mužů. Mus čelil Senonům a Fabius Samnitům. V bitvě u Sentina roku 295 př. n. l. nakonec i přes počáteční obtíže zvítězili Římané, jejich konzul Mus byl však mrtev, stejně jako téměř 9000 mužů, avšak ztráty koalice byly podstatně větší - 25 000 mrtvých a 8000 zajatých, padl i samnitský velitel Gellius Egnatius.⁹⁰⁰

Pokud by byla přítomna vojska Umbrů a Etrusků, mocenský systém Říma by se zhroutil, přišel by prakticky o polovinu sil, protože by ho pravděpodobně opustili i mnozí jeho spojenci. Tato bitva⁹⁰¹ italských národů rozhodla o dalším směřování Apeninského poloostrova směrem k římské

⁸⁹⁹ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 267

⁹⁰⁰ Ibidem, s. 267

⁹⁰¹ Abychom Římanům nekřivdili, prokázali nejen větší strategické umění v této kampani, ale především lepší taktické myšlení v bitvě u Sentina. Útok keltských vozů prolomil římské linie na levém křídle a rozbil i protiútok jezdeckva. Napravo však zvítězil nad Samnity Fabius, poslal triáry, celou kampánskou jízdu i část III. legie do křídelního útoku proti Keltům, tento manévr vyhrál Římanům celou bitvu.

dominanci. Je skutečně s podivem, že nikdo nedokázal Umbrům a Etruskům vysvětlit, že jejich síly jsou potřeba v bitvě, nikoliv na zbytečném pochodu směrem k domovu, neboť tím svobodu nevybojují. Jakmile by spojenci u Sentina zvítězili, římské diverzní síly by spěchaly rychle do Říma a jejich původní mise by skončila, a pokud by i přesto zůstaly, bylo by snadné je porazit. Tato bitva prakticky rozhodla celý výsledek války, byť se bojovalo ještě 5 let.

Samnité se ztrátami ustoupili na jih, zatímco Keltové na sever. Stejně jako Etruskové a Umbrové se ani Keltové již nezapojili do války, jejich síly byly rozděleny a Řím tak měl relativně snadnou práci navzdory tomu, že byl v roce 294 př. n. l. poražen Samnity u Lucerie v Apulii. Řím později donutil etruská města k míru, v roce 293 př. n. l. porazil Samnity u Aquilonie na jejich území a dobyl rovněž město. V roce 291 př. n. l. dobyl i nejjihnější město Samnitů Venusii, o rok později byla válka ukončena. Římané založili další kolonie (např. právě ve Venusii, kam bylo posláno 20 000 lidí, i sem vedla Via Appia). Samnité byli poraženi a především poníženi, jejich území vyrabována, nadále žili zbídačeni a pod dohledem Latinů a Římanů v nově založených koloniích. Bezpochyby největší vztek však museli mít na Umbry a Etrusky, se kterými mohli před lety pokořit Řím, pořádat slavnostní hostinu v dobytém městě Vlčice a připíjet si na vzájemné zdraví.

Řím kořistí ozdobil chrámy a veřejné budovy, začal razit bronzové mince. Pravděpodobně také nutil Samnity, aby vítězné vojsko před jeho odchodem šatili a živili. Museli opustit Venusii, přišli o nejlepší zemědělskou půdu a také o města Kominium, Atina Aquilonia, Kasinum, Venafrum a Rufrae.⁹⁰² To byla těžká rána pro jejich federaci i pro jejich hrdost. Samnité byli možná poraženi a pod dohledem, ale zdaleka ne podřízení nebo navždy pokoření.

Na severu Itálie byly prozatím keltské kmeny neaktivní a etruská města podřízená. Římané se rozhodli zvětšit svůj vliv stavbou nové silniční sítě. Jejich umění stavět silnice bylo převzato od Etrusků, jejichž stávající komunikace používali - např. Via Salaria z 5. stol. př. n. l., tedy nejstarší silnice zbudovaná

⁹⁰² E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 277/8

Etrusky, která vedla z Říma územím Sabinů na Adriatické pobřeží. Udržet moc na severu Itálie umožňovala Římu i Kassiova silnice vedoucí z Říma do vnitrozemí. Procházela Vejemi a vedla do města Arretium, které Řím dobyl v roce 311 př. n. l., v tomtéž roce vznikla i tato síť, postavená především přebudováním a rozšířením stávajících etruských silnic. Severovýchodně z Říma do města Tibur (dnešní Tivoli) vedla Via Tiburtina, vybuďoval ji římský konzul Markus Valerius Maximus a byla dokončena v roce 286 př. n. l. Později spojovala teritoria Marsů, Aeqů a jiných kmenů v pohoří Abruzz.

Po síti silnic mohly se rychleji přemísťovat nejen římské legie, ale i jejich spojenci, také zásoby mohly být rychleji vypraveny k opěrným bodům, čímž bylo umožněno rychlejší a efektivnější zásobování i kontrola dobytého či podřízeného území. Řím rozšiřoval svůj vliv nejen ve středu Itálie, kde mu podléhala řecká města v Kampánii, ale i na jihu, např. díky spojenecké smlouvě s Thúriemi v roce 286 př. n. l. V roce 284 př. n. l. se Volsinie rozhodla spojit s kmenem Bójů a chtěli zlomit moc Říma. Společná vojska porazila římské legie u Arretia, v roce 283 př. n. l. však byly oddíly Bójů a Etrusků poraženy u Vadimonského jezera.

Tyto události vyvolaly akce na severu i jihu Itálie. Když se rozšířila zpráva o porážce římského vojska, povstali v roce 284 př. n. l. Samnité, kmen Hirpinů a Kaudinů, což je zaznamenáno Liviem, je však pravděpodobně, že je podpořili i Pentri a Karakeni.⁹⁰³ Umbrové jako spojenci Říma využili porážky Etrusků a Keltů a dobyli na severu město Ariminum a stejnojmennou oblast⁹⁰⁴ (kde žili Etruskové i Řekové). Na jihu Itálie byl Tarent stále hlavou spolku Italiótů, ale už pravděpodobně nedokázal efektivně zajišťovat bezpečnost svých členů, případně mnohá města dávala přednost Římu - např. v Thúriích, které napadli v roce 282 př. n. l. Lukáni, římská pomoc útok na čas odrazila, pak ale byla ve městě obležena a musela být vyproštěna další armádou.

⁹⁰³ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 284/5

⁹⁰⁴ Jde o dnešní město Rimini na pobřeží Adriatického moře, v ústí dvou řek. V roce 268 př. n. l. zde byla založena římská kolonie, v roce 263 př. n. l. už město nepatřilo Umbrům, ale Latinům, a stalo se důležitou římskou základnou pro boj s Galy.

Tato akce Tarent natolik popudila, že se jeho vojsko vypravilo do Thúrií, město dobylo, vyhnalo římskou posádku, stejně jako stoupence Římanů. Řím poté vyslal do Tarentu flotilu 10 lodí, byla však v bitvě poražena a zničena a mužstvo pobito nebo prodáno do otroctví. Řím poté žádal vydání viníků války, ale byl rázně odmítnut. Tak vypukla v roce 282 př. n. l. tarentská válka (282-272 př. n. l.), která svedla na bojiště opět většinu národů Itálie. Řím vyslal vojsko plenit Lukánii, Tarentané se zmožili pouze na námořní útok válečných strojů z palub svých lodí a celý další rok už nepodnikli žádnou významnější akci. V roce 281 př. n. l. se Tarentané rozhodli pozvat na pomoc épeirského krále Pyrrha, potřebovali totiž zkušeného vojevůdce a především silnou armádu, která donutí k akci i další spojence Tarentu a pozvedne jejich morálku.

Tarentské loďstvo pomáhalo Pyrrhovi v témže roce dobýt Kerkýru, proto mělo při jednáních celkem příznivou pozici. Poslali ke králi svoje vyslance a dary od města i dalších italských Řeků, slibovali dostatek vojenských sil na místě - 350 000 pěšáků a 20 000 jezdců⁹⁰⁵ od Tarentánů, Samnitů, Messápiů a Lukánů.⁹⁰⁶ Mezi spojence Tarentu patřili pravděpodobně i Bruttiové. Pyrrhos pozvání přijal a chystal se na výpravu do Itálie. Než však pokročíme dále v líčení událostí, stručně se zastavme u popisu épeirského království, Pyrrhova života i tehdejšího stavu římské republiky.

Římská republika byla vnitřně velmi konsolidovaný stát (myšlen samotný Řím), kde nedocházelo k občanským válkám, chudí plebejové si postupně vymohli na bohatých patricijích čím dál větší ústupky, což sice nevedlo ke zbohatnutí větší části plebejů, ale dávalo jim to pocit rovnoprávnosti a někdy i pravomoci k řízení státu. V roce 366 př. n. l. byl přijat zákon *Lex Licinia Sextia*, který řešil problém dluhů a jejich splácení a také omezoval držení půdy na 500 jiter pro každého občana, aby nedocházelo ke zbídačování obyvatel. Nejdůležitější byl ovšem třetí návrh o volbě jednoho konzula z řad plebejů. Zákon *Lex Hortensia*, přijatý v roce 287 př. n. l., zajišťoval lidovému

⁹⁰⁵ Po započítání Bruttiiů a přesnějším vyčíslení sil Italiků byl počet jezdců dokonce 40 000.

⁹⁰⁶ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Arista, Baset 2007, s. 566

shromáždění rozhodovat o míru a válce. Římské území protkávala síť silnic, opěrných bodů a kolonií Latinů i Římanů.

Republikánský systém prodělal od svého počátku v roce 509 př. n. l. řadu změn. Nejvyšší moc vykonávali dva konzulové, v případě nebezpečí mohl být zvolen diktátor s neomezenou pravomocí na šest měsíců. Konzulové měli po svém boku prétoři, kteří měli dohlížet na zákonnost, a censory dbající na veřejnou mravnost a majetkové záležitosti, dále kurulské aedily, určené k dohledu nad trhy, slavnostmi a chrámy, a také kvestory pověřené dohledem nad státními financemi. Senát se vybíral z rodin významných občanů, často dřívějších konzulů, radil nejvyšším úředníkům a jednal o rozhodnutích lidu. Úředníci a senát byli doplněni čtyřmi lidovými shromážděními - *comitia curiata*, *concilium plebis* (shromáždění plebejů volilo své zástupce a tribuny a jejich dekrety byly všeobecně závazné), *comitia tributa* (totožná s plebejským shromážděním, ale byla rozšířena o malý počet patricijů) a *comitia centuriata* (tvořili ji členové vojenských jednotek, nejbohatší z nich volili jako první).

Přes všechny změny byl však Řím především oligarchickou republikou, kde jen kontinuální vnější expanze zajišťovala mírnění sporů mezi plebeji a patricijí a zaštiťovala do značné míry samotné fungování, *raison d'être*, celého státu i politického systému. V zahraniční politice však nebyl senát ani aristokracie zcela jednotná. Mnozí Římané hájili samostatnost řeckých měst na jihu a nechtěli uskutečňovat expanzi na jih Itálie, když ještě nemají podřízený ani střed země, a navíc jim ze severu stále hrozí nebezpečí od Keltů a Etrusků.

Rod Klaudiů prosazoval dobytí jižní Itálie, zřejmě totiž velmi zbohatnul z klientských vztahů s kampánskými městy, podobné bohatství asi očekával i na jihu Itálie. Proti byl rod Fabiů, který se angažoval na severu Itálie, kde padlo na 300 členů jejich rodiny v bojích s Etrusky a Kelty. Římané se nakonec rozhodli ve válce proti Tarentu pokračovat, další vojsko však vyslali na jih až v létě roku 280 př. n. l. Řím, spolek latinských měst a veškeré síly jejich spojenců měly společně rovněž úctyhodný rezervoár vojenských sil. V té době měla římská republika k dispozici cca 340 000 pěšáků a 30 000 jezdců, zjevně se spoléhala i na nedávný přírůstek vojenských sil z Apulie, také od Picenů, Frentánů a jiných kmenů střední Itálie. Slabina římského vojenského systému tehdy rozhodně tkvěla v absenci válečného loďstva, ve větším použití válečných strojů a také jejich zapracování do techniky obléhání měst.

Římská legie měla v té době standardně 4200 mužů (nebo ve výjimečných případech 5100) a 300 – 600 jezdců, k nim spojenci dodávali 900 jezdců a jejich vojska byla pravděpodobně organizována stejně jako římské legie, tedy do tří manipulových linií (*princeps* – 1200 mužů, *hastati* - 1200 mužů, *triarii* – 600 mužů), před nimiž bojovalo na 1200 oštěpařů-*velites*. Lehkooděnci v římské armádě byli nejmladší a také ti nejhorší vojáci, vycvičená lehká pěchota se stala standardem až na konci 2. punské války. Linie *hastatů* používala tehdy jako hlavní zbraň ještě dlouhá kopí (*hasta*), nikoliv meče.

Římské vojsko v době tarentské války ještě zdaleka nebylo na vrcholu svého vývoje a možností, stačilo však na armády svých oponentů, často organizovaných ještě stále spíše tribálním způsobem než vojenskou disciplínou a taktikou. Od Samnitů se naučilo taktiku manipulárního boje, ale vylepšilo ji, římscí velitelé dovedli občas překvapit i vhodným použitím jízdy nebo nečekaným manévrem na bojišti. Především však Římané vynikali v diplomacii, strategii a logistice, byli rozhodně hroživým protivníkem, kterého nešlo brát na lehkou váhu jen proto, že tehdejší řečtí autoři mu nevěnovali příliš pozornosti.

Tarent byl ve válce rozhodně nevinně a nebyl agresorem, jak nám líčí tendenčně římscí autoři. Řím porušil pravděpodobně mírovou smlouvu z roku 303 př. n. l., která mu zakazovala plout za mys Lakínia (poblíž Krotónu), Tarent totiž celý Tarentský záliv považoval za svoji sféru vlivu, ve které nehodlal trpět zásahy cizí mocnosti. Řím se cílevědomě připravoval na obchodní a politické oslabení Tarentu, pravděpodobně to měla být odvěta za činnost Tarentu ve 3. samnitské válce, kdy město razilo zlaté a stříbrné mince z předmětů Etrusků, aby měli čím platit keltským žoldněřům.

Tarent často ohrožovali Lukáni, příležitostný římský spojenec, proto je nepochybné, že sympatie většiny Italiótů ležely na straně Samnitů. Řím však vyhrál a v roce 291 př. n. l. založil 150 km od Tarentu svoji kolonii ve Venusii. Později chtěl Řím konkurovat řeckým a etruským městům v oblasti Adriatického moře, proto založil v roce 282 př. n. l. kolonii Hatria (dnešní Atri) v severní Itálii. Takovéto římské jednání, tedy obklíčování sfér vlivu Italiótů a Etrusků, přítomnost římských posádek na jihu Itálie a římská obchodní konkurence, to vše muselo zákonitě vést k reakci Tarentu. Tarent se zjevně stále považoval za velmoc, která má právo hájit svoje zájmy silou, byl tehdy mnohem větší, lidnatější a výstavnější než Řím. Zdobila ho různá umělecká díla, jako např.

obří socha Héraklea hledícího do dálky s rukou u čela, kterou vytvořil sochař Charés z Lindu, žák slavného Lýsippa a pozdější tvůrce rhodského kolosu.

Tarent se spoléhal na to, že jeho aliance s Itálií a Pyrrhem zlomí dominanci Říma nad středem a jihem Itálie. Pravděpodobně nikdy neplánoval nic více, než obrannou strategii, která by vedla k zajištění jeho území a obnovení původních hranic spojenců, tedy získání předchozí sféry vlivu a obchodních kontaktů bez římské konkurence. Épeiros byl svoji rozlohou relativně malou zemí, byla zde čtyři vysokohorská pásma oddělená úzkými údolními a žilo zde cca 450 000 obyvatel, kteří se živili převážně pastevectvím. Dominovaly zde tři kmeny, Chaonové (severozápad Épeiru), Thesprótové (obývali jihozápad), nejmocnější však byli Molossové, kteří žili ve středu země, měli nejúrodnější půdu a pastviny v okolí Dodóny, kde byla i slavná Diova věštírna.

Královská dynastie Molossů odvozovala svůj původ nejen od Achillea, ale i Priama. Ženu Hektora Andromaché si totiž vzal Achilleův syn Neoptolemos, před svojí smrtí s ní zplodil tři syny, jedním z nich byl Molossos.⁹⁰⁷ Po Neoptolemově smrti si Andromaché vzala Hektorova bratra Helena, jenž byl věštcem, jedním z mnoha Priamových synů. Chaonové tak tvrdili, že jejich dynastii založil Helenos. Manželka Filipa II., Polyxena (později Olympias), tak měla jako dcera chaonské princezny právo prohlašovat, že její rod pochází od Achillea i Priama.⁹⁰⁸

Učinit z Épeiru významný stát se pokusil kdysi Alexandr I. (vládl 350-331 př. n. l.), jenž si bral Makedonii za vzor nejen z hlediska organizace armády, ale především ve správním uspořádání. Stejně jako Makedonie byl Épeiros kdysi královstvím homérské doby. Král zde byl nejvyšší velitel a velekněz, měl soudní pravomoci, nikdy však absolutní moc, byl volen shromážděním armády a kromě něj zde existovala i rada složená z aristokratů. Épeiros tak měl smíšenou ústavu, byl monarchií, federací i kmenovou organizací zároveň. Federace sdružovala jednotlivé kmeny (Épeiros jich měl celkem 14 mimo dalšího dělení,

⁹⁰⁷ Pausaniás, 1.11.1

⁹⁰⁸ A. Šwiderková, *Sedm Kleopater*, Panorama 1987, s. 14

kde byla řada podkmenů) a vztahy mezi nimi řídil jako ústřední moc král. Oficiální název státu zněl Molossové a jejich spojenci.⁹⁰⁹ Byla to velmi volně uspořádaná federace, kdy si pravděpodobně každý kmen (který tvořily menší jednotky) volil na rok své zástupce pro sněm.

Král se pokoušel spojeneckými svazky hlouběji integrovat všechny obyvatele Épeiru do jedné státní struktury, rada aristokratů byla pravděpodobně pouze poradním orgánem. Alexandrův pokus učinit z Épeiru velmoc ztroskotal, avšak stejný cíl si vytkl i Pyrrhos (*319 př. n. l.), syn épeirského krále Aiakida, (jehož sestřenicí byla Olympias), který zahynul v bitvě proti makedonskému vojsku v roce 313 př. n. l., porazil ho bratr krále Kassandra, Filip. Pyrrhovou matkou byla Ftia, dcera thessalského vládce Farsálu Menóna IV., který se vyznamenal v lamijské válce. Pyrrhos byl poté ve vyhnanství u illyrského krále Taulantiů Glaukia, který ho dosadil v roce 307 př. n. l. zpět na trůn v Épeiru. Když byl o pět let později vyhnán, připojil se Pyrrhos ke svému švagrovi Démétriovi (pozdější Démétrios I., syn Antigona I.). Bojoval v bitvě u Ipsu, v roce 299 př. n. l. byl poslán jako rukojmí do Egypta, kde se oženil s Ptolemaiovou nevlastní dcerou Antigoné. V roce 297 př. n. l. se vrátil s pomocí Ptolemaia I. zpět do Épeiru.⁹¹⁰

Zde se zbavil krále Neoptolema II. (syn Alexandra I.), čímž se stal jediným vládcem v zemi, původně byla totiž dohodnuta společná vláda. Poté uzavřel spojení s Agathoklem cca roku 295 př. n. l. a získal jeho dceru Lanassu a ostrov Kerkýru. Významný úspěch Pyrrhos zaznamená v roce 294 př. n. l., kdy zasáhne do dynastických sporů v Makedonii, získá za odměnu bývalé kraje Épeiru - Stýmfaia a Paráuia (které kdysi obsadil Filip II.), kromě nich ještě Amfilochii, Akarnánii a Ambrakii (území na jihu Hellady sousedící s Aitólíí).

Pyrrhos dále posiluje svoje pozice dynastickými sňatky, je spojencem paiónského krále Autolenta a v roce 292 př. n. l. si bere jeho dceru, uzavírá také alianci s illyrským králem Dardanů, takže Bardyllias za něj provdá svoji

⁹⁰⁹ A. Šwiderková, *Sedm Kleopater*, Panorama 1987, s. 18

⁹¹⁰ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 82/3

dceru Birkennu. V letech 291/289 př. n. l. válčí neúspěšně s Démétriem o Thessalii, porazí však jeho generála Pantaucha při jeho útoku na Épeiros. Pyrrhova invaze do Makedonie je však v roce 289 př. n. l. odražena. Později podporuje společně s Aitóly (svými spojenci) Athény k získání samostatnosti. Poté se spojí s Lýsimachem, obsadí v roce 288 př. n. l. západní Makedonii i celou Thessalii. O tato území však přichází útokem Lýsimacha v roce 285 př. n. l.

V roce 281 př. n. l. válčil v Ilýrii s Bardylliem o království Taulantiů a dobyl hlavní město Taulantiů Skodru, konflikt však skončil smírně, Pyrrhos si pravděpodobně rozdělil državy Taulantiů s dardanským králem napůl (jižní část území Taulantiů patřila Épeiru, což bylo výhodné nejen strategicky pro obranu, ale i ekonomicky, neboť se zde těžilo stříbro). Épeiros získal kontrolu nad územím severně od svých hranic (hraniční linií byla řeka Aóos). Byla mu podřízena mnohá řecká města jako třeba Dyrrhachion a Apollónia, nejseverněji z nich bylo město Lissos. K Épeiru nyní patřily i ostrovy Kerkýra, Leukas, Kefallénia a Ithaka. Épeirské království nebylo územně nikdy větší, na severu bylo hranicí město Lissos a na jihu kraj Akarnánie, nyní mělo 90 měst a cca 950 000 obyvatel.

Přesto však stále v rámci Středomoří v porovnání s říší Ptolemaia Kerauna (zahrnovala Makedonii, Thessalii, Thrákii) nebo říší Ptolemaiovců či Seleukovců bylo Épeirské království mocností druhé kategorie. Pyrrhovi se však podařilo ještě na konci roku 281 př. n. l. svoji pozici upevnit, jeho prostřednictvím byl uzavřen mír mezi Keraunem, Ptolemaiem II., Antiochem I. a Antigonem Gonátem. Na svoji výpravu do Itálie si vyžádal od Antigona lodě, od Antiocha peníze a od Kerauna část makedonských vojáků, zatímco Ptolemaios II. mu poslal na ochranu království na dobu dvou let 50 válečných slonů, 4000 jezdců a 5000 pěšáků. Pyrrhos tak mohl opustit s klidem království a zanechat tam část vojska, protože si byl v případě potíží jistý podporou Ptolemaiovců.

Épeirský král chtěl vytvořit mocnou helénistickou říši na Západě, dobýt nejen Itálii a Sicílii, ale i Kartágo a završit tak epochu převratným úspěchem - získat Řekům dominanci nad Západním Středomořím. Ve východním Středomoří už mocné helénistické říše byly, zde nebylo kam expandovat. Pyrrhos neměl zdroje ani zájem soupeřit s mocnými králi o Helladu nebo různé části jejich říší. Prostor pro expanzi se nacházel na Západě přesto, že žádný z

řeckých králů ani vládců zde neuspěl, o to ale muselo být silnější pokušení dosáhnout úspěchu, který všem doposud unikal. Pyrrhos se plánoval přeplavit v roce 280 př. n. l. do Itálie s 30 000 pěšáky, 5000 jezdců a 20 slony. Jeho flotilu však rozprášila bouře a zaznamenal tak první ztráty, aniž došlo k bojům. V Itálii našel jako ochotné spojence Messápie.

Tarentané jeho opatření zvyšující připravenost k válce nevzali za své, utíkali před odvodů na vesnice a někteří aristokraté dokonce odešli bydlet do Říma. Už zapomněli na to, že chtěli nejlepšího žijícího vojevůdce s přezdívkou Orel za svého vrchního velitele. Římské vojsko plnilo území Samnitů a Lukánů, čímž bránilo spojení jejich sil s Pyrrhem. Épeirský král však vyrazil i bez spojenců (kromě tarentských oddílů) s většinou svého vojska do Lukánie, utábořil se mezi dvěma řekami u města Hérakleia, kde v červnu roku 280 př. n. l. vypukla bitva mezi jeho vojskem (cca 31 500 mužů) a římskou armádou (50 000 mužů). Publius Valerius Laevinus utrpěl těžké ztráty, přišel o tábor a musel ustoupit. Teprve nyní se k Pyrrhovi připojili jeho spojenci a započala mohutná ofenzíva ve třech směrech.

Samnité postupovali středem Itálie, aby dobyli zpět své území, jejich konečným cílem mělo být dosažení řeky Liris a obsazení města Bovianum a jiných ztracených center. Na jihu táhli Lukáni, Bruttiové a Pyrrhos podél mořského pobřeží, kde obsadili Kampánii. Na severu se dali do pohybu Messápiové, aby dobyli Apulii. Na podzim roku 280 př. n. l. postoupí Pyrrhos do Latia a spoléhá se na podporu etruských měst, kurýři však doručí zprávy, že Vulci a Volsinie jsou poraženy. Vulci ztratilo samostatnost a část půdy, Volsinie jsou rovněž podřízeny Římu. Umbrové ani Sabinové Pyrrhovi nepřijdou na pomoc, a města v Latii před ním zavírají brány, Pyrrhos však přesto obsadil velké území, dobyl v Latii například města Anagnina a Praeneste. Byl pouze 57 km od Říma!⁹¹¹ Zde však jeho postup zastavil, mírová jednání selhala, ačkoli požadoval pouze svobodu pro řecká města a jejich spojence a navrácení pozemků, které jim Římané zabrali.

Římané však odmítli, neboť Erutrie byla zpacifikována, spojenci ve střední Itálii pevně na jejich straně a v Samniu tábořilo jedno jejich vojsko.

⁹¹¹ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Arista, Baset 2007, s. 571

Věděli, že Pyrrhos nemá dostatek sil na dobytí Říma a v zimním období svoje spojence k válčení nepřinutí, zejména když jsou obtíženi kořisti a zajatci. Épeirský král ještě jednou poslal svého rádce Kíneu, aby sjednal mír, nabízel navrácení zajatců bez výkupného a poslal dary pro přední rodiny. Přijetí smlouvy zabránil bývalý konzul Appius Claudius,⁹¹² jehož projev, jakkoliv rétoricky vybroušený, nezakryl podstatu věci - Řím považuje Itálii za svoje území a rod Klaudiů se dobytí jižní Itálie nevzdá.

Pyrrhovo vojsko tak přezimuje v Kampánii, zatímco jeho spojenci se spokojeně vrací domů, neboť získali některá území a města zpět a jiná nově, bohatá kořist jim vynahradila jejich námahu. Na jaře roku 279 př. n. l. se Pyrrhova armáda dává do pohybu znovu, postupuje podél pobřeží Adriatického moře a dobývá jedno spojenecké město Říma za druhým, aby Apulie už nemohla římské republice pomáhat. Bitva u Auscula v roce 279 př. n. l. byla největším střetnutím na půdě Itálie do dob Kann (rok 216 př. n. l.). Pyrrhos měl k dispozici 70 000 pěšáků, 10 000 jezdců a 19 slonů. Římané měli stejný počet pěchoty, k tomu 8 000 jezdců a 300 speciálních vozů určených pro boj se slony. Bitva skončila opět těžkou porážkou pro Řím, jejich armáda byla téměř zničena a přeživší uprchli do tábora. Pyrrhos senátu koncem podzimu roku 279 př. n. l. nabídnul mírovou smlouvu, se stejnými podmínkami jako loni.

Dokument už byl vypracován a Kíneás pobýval v Římě, aby tento dokument podepsat, avšak do římského přístavu Ostia koncem připlul kartaginský admirál Mago se 120 loděmi a poskytl Římanům peníze i obilí. Byla uzavřena spojenecká smlouva, kde se Kartágo i Řím zavazovali k vzájemné pomoci.⁹¹³

Kartágo nabídlo svoji pomoc předtím i Pyrrhovi, ten však odmítl, protože věděl, že Kartaginci chystají invazi na Sicílii a chtějí ho držet v Itálii. Řím tak přišel zadarmo ke značným prostředkům k vedení války, jichž se naopak nedostávalo Pyrrhovi. Jeho výrok po bitvě u Auscula: „*Jestliže ještě v jedné*

⁹¹² Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Arista, Baset 2007, s. 572

⁹¹³ Kol. autorů, *Antika V Dokumentech II., Řím*, SNPL 1956, s. 76/7

*bitvě Římany takto porazíme, je s námi úplně konec*⁹¹⁴ je třeba vidět v určitých souvislostech. Pyrrhos neměl takové prostředky k doplňování svých sil, nahrazování jeho ztrát bylo finančně podstatně náročnější. Stejně jako francouzský historik Pierre Lévêque⁹¹⁵ sdílím názor, že Pyrrhos první dvě bitvy v Itálii skutečně vyhrál, a to nikoliv s těžkými ztrátami - Pyrrhovo vítězství byl dle něj vynález římských spisovatelů, aby zachránili římskou tvář.

Ostatně Pyrrhův problém nespočíval jen v jeho ztrátách, ale především v nedostatečné ochotě jeho spojenců pokračovat ve válce. Jeho zaměstnavatel Tarent měl válku za ukončenou, jelikož bylo v roce 278 př. n. l. podepsáno s Římem příměří. Pyrrhos si měl tedy hledat práci jinde a uvědomil si, že má sice nad Římem vojenskou převahu, ale po stránce lidských a materiálních zdrojů je na tom Řím lépe. S tak svéhlavými spojenci, jaké měl, bylo dobytí Říma mimo jeho možnosti. Italikové zřejmě dostatečné finanční prostředky neměli, kdežto Tarent je odmítal poskytnout a neuvědomoval si, že válku, kterou vede, nelze vyhrát během jedné sezóny a dosažená vítězství přijdou bez finální ofenzívy k dobytí Říma vniveč.

Pyrrhos své spojence na jaře roku 278 př. n. l. neopustil, ale vydal se hledat zdroje na obnovení války. Měl před sebou dvě možnosti - vrátit se do Makedonie, popleněnou invazí Keltů, nebo se přeplavit na Sicílii, kterou dobývali Kartaginci a obléhali už dokonce Syrakúsy. Jediné správné rozhodnutí byla Sicílie, protože obležené město počkat nemohlo, Sicílie byla také značně bohatší region na lidské a materiální zdroje, než Makedonie po útoku Keltů. Pyrrhovy državy v Itálii nebyly nějak malé, hranicí jeho vlivu bylo město Terracina a měl spojence v Samniu, Kampánii a Messápii atd., takže prakticky polovina Itálie byla jeho. Na jihu ovládali město Rhégion vzbouření kampánští vojáci, kteří vypověděli poslušnost Římu.

Na Sicílii byla značně složitá situace, kromě invaze Kartaginců zde probíhala občanská také válka. Vůdce Syrakús Thoinóna a Sósistrata, kteří měli své soukromé armády, Pyrrhos po příjezdu do města přesvědčil ke

⁹¹⁴ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Arista, Baset 2007, s. 572

⁹¹⁵ Jeho kniha *Pyrrhos*, De Boccard, 1957

spolupráci. V letech 278/277 př. n. l. Pyrrhos vítězil, shromáždil flotilu o 200 lodích a pozemní vojsko o 30 000 pěšácích a 2500 jezdcích.⁹¹⁶

Porazil Kartagince a vypudil je ze všech pozic kromě Lilybaia. V roce 277 př. n. l. porazili Samnitě římskou armádu u Kranitských hor.⁹¹⁷ Jeho výboje, prestiž a moc byly na vrcholu, do sicilských záležitostí měl plné právo zasahovat i jeho syn Alexandros (zrozený z Lanassy, pozdější král Épeiru Alexandr II.), neboť byl Agathokleovým vnukem a měl dědičné právo na jeho korunu, ve svých 17 letech však ještě nebyl plnoletý, takže Pyrrhos vystupoval jako jeho regent. V roce 276 př. n. l. na Sicílii porazil Mamertiny, kteří ovládali severní cíp ostrova, Messánu, v čemž je podporovalo Kartágo, které tak získalo čas opevnit svoje poslední město, přístav Lilybaion. Pyrrhos ale ztratil bojem s Mamertiny drahocenný čas, následné obléhání posledního kartaginského města Lilybaion neuspělo, jelikož půda neumožňovala podkopat hradby a válečných strojů měl nepřítel více než on a blokování nikam nevedlo.

Rozhodl se pro invazi do Afriky, dobýt Kartágo, na což měl sice dostatek lodí, ale málo veslařů. Sicilská města se však už nechtěla angažovat a platit další náklady války, protože pro ně hrozba skončila, ačkoliv Kartágo jasně zamítlo mírovou nabídku Pyrrha, jenž je chtěl vypovědět z ostrova. Je ovšem pravda, že předtím odmítl jejich mírový návrh, který zahrnoval i uhrazení válečných nákladů, darování válečných lodí a obilí. Pyrrhovi však čestná povaha nedovolovala uzavřít smlouvu a pak ji porušit, jak to tehdy činili ostatní. Toto rozhodnutí se mu stalo již podruhé osudným. Sósistratos od něj zběhl a spojil se s Kartágem. Thoinóna dal poté Pyrrhos popravít, což byl konec jeho prestiže mezi sicilskými Řeky. Už nebyl nadále vítán. Některá města se spojila s Mamertiny, jiná s Kartaginci. Pyrrhos musel Sicílii opustit a prosby jeho spojenců v Itálii se staly vynikající záminkou, jak opustit ostrov, aniž by to vypadalo jako útěk.

V Syrakusách uzavřel Pyrrhos spojenectví s Hierónem, důstojníkem, který mu pomáhal v jeho sicilském tažení. Během převozu do Itálie mesinskou

⁹¹⁶ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Arista, Baset 2007, s. 576

⁹¹⁷ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 285

úžinou při pohledu na vzdalující se ostrov Pyrrhos prohlásil: „*Přátelé, jaké to necháváme zápasíště Kartagincům a Římanům.*“⁹¹⁸ Zde bylo Pyrrhovo a syrakuské loďstvo napadeno, Kartaginci zničili prakticky polovinu velkolepé flotily a získali Pyrrhovu vlajkovou loď, sedmiřadku. I přesto Pyrrhos do Itálie přivedl na 20 000 pěšáků, 3000 jezdců a 17 slonů, Tedy asi dvojnásobek pěchoty a trojnásobek jezdeckva, než se kterým tehdy na 60 lodích vyrazil na Sicílii. V Itálii však Pyrrhos zjistil, že jeho spojenci byli v otevřených bitvách poraženi a mnozí oblehnuti ve městech, takže od Italiků obdržel jen malou pomoc, ale přesto z jejich sil a vojska Tarentu postavil další armádu.

Římané čelili jinému problému, v roce 275 př. n. l. se odmítali někteří občané účastnit odvodů, pravděpodobně totiž zjistili, že jih Itálie je přelidněný a žádná volná zemědělská půda je tam nečeká.⁹¹⁹ Pyrrhos tedy v roce 275 př. n. l. vymyslel následující plán: první armáda (které velel) měla za úkol zničit armádu římského konzula Mania Curia, který tábořil s legiemi v Samniu u města Maleventa a druhá armáda byla poslána okamžitě do Lukánie, aby zabránila druhému římskému konzulovi přijít legiím Mania Curia na pomoc.

Pyrrhos chtěl zničit armádu Mania Curia u Maleventa překvapivým útokem, jenže při večerním pochodu oklikou lesem nestačily pochodně a vojáci bloudili v lesích, takže přišli až po rozednění a nemohli římské síly překvapit. Římané tak spatřili sestupovat jeho síly z kopců, vyhlásili poplach a připravili se k boji. Poté, co odrazili obklíčovací síly, které Pyrrhos k římskému táboru vyslal, ve středu bitevní linie ani jedna strana neustoupila, zatímco na jednom křídle římstí vojáci postoupili, na druhém pod útokem těžkooděnců a slonů zase ustoupili.⁹²⁰ Bitva dopadla nerozhodně, pokud k ní skutečně došlo.

Pyrrhos poté marně shání posily a prostředky z Hellady a od helénistických králů, proto v roce 274 př. n. l. pluje zpět do Épeiru, dobije během dvou let většinu Makedonie a stane se vládcem Thessalie. Na jaře roku 272 př. n. l. vytáhne na Peloponnésos, aby dosadil na spartský trůn Kleonýma

⁹¹⁸ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Arista, Baset 2007, s. 577

⁹¹⁹ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 283

⁹²⁰ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Arista, Baset 2007, s. 579

(spartský král ve vyhnanství, jenž pomohl Pyrrhovi dobýt Makedonii). Hodlal zde osvobodit od makedonských posádek města, která měl v držení Antigonos, např. Korint. Kleonýmos jako spojenec na Peloponnésu byl promyšlený plán, když navrátí zdejší města do rukou Řeků, Antigonos Gonatás se ocitne bez finančních prostředků, neboť jeho příjem pocházel především z Hellady.

Zbylo mu totiž jen několik pobřežních měst na poloostrově Chalkidiké a region thrácké Makedonie. Pyrrhos nechtěl bojovat proti Makedoncům, protože věděl, že i bez platu přejdou k němu a zachová tak významné lidské síly pro návrat do Itálie a Sicílie, kde mohl počítat s Hierónem v Syrakúsách. V Itálii ztráceli jeho spojenci pozice, avšak jeho velitel Milón stále ovládal Tarent. Pyrrhos porazil spartské, messénské a argejské vojsko, ale Sparty se nezmocnil, zanechal zde proto Kleonýma, aby ji obléhal. Na podzim roku 272 př. n. l. vytáhne Pyrrhos k městu Argos, kde na něj kromě argejských vojáků čekají i síly Antigona.

V bitvě nad nimi Pyrrhos zvítězí, ale při pronásledování se dostane do města, kde padne v pouliční šarvátce buď střelou z praku do hlavy (jak uvádí Cornelius Nepos), nebo střešní taškou (cihlou) vrženou ze střechy místní ženou, která tak chtěla zachránit svého syna. Tak skončil největší vojevůdce středního období helénismu, v jehož osobě vojenská prestiž diadochů dosáhla vrcholu. Římané, kteří se v roce 273 př. n. l. zmocnili Poseidónie, podplatili v roce 272 př. n. l. Milóna, aby jim vydal Tarent. Tarentská válka tak byla u konce, Římané v ní potvrdili svoji nadvládu nad Itálií, potlačili vzpouru Samnitů a vrátili se k osvědčené strategii porazit jeden kmen po druhém. Tato válka přesto Římem otřásla, způsobila mu těžké ztráty a finanční výdaje a mohla skončit ztrátou jeho hegemonie nad Itálií, pokud by býval neobdržel pomoc od Kartága. Bez jejich obilí a peněz by musel Řím přijmout mír již v roce 279/8 př. n. l. a vzdát se nároků na střední a jižní Itálii (Samnium, Kampánie, Apulie atd.)

Pyrrhos byl poslední řeckou osobností, která měla reálné možnosti i schopnosti proměnit západní Středomoří v řecké jezero, porazit Kartágo i Řím. Jeho zámysl vytvořit velkou helénistickou říši na západě byl správný. Řecká města však byla příliš krátkozraká, v politickém myšlení a jednání převažoval starý způsob vedení politiky a války (tedy krátké kampaně, obranná strategie, spoléhání se na smlouvy). Řecká města na západě nebyla schopná se zamyslet nad novou politikou helénistického období a praktikovat ji (dlouhodobá

strategie, maximální využití prostředků a zdrojů pro vedení války, centrální jednotné velení a anihilace protivníka, pokud není jiná cesta, tzv. totální válka, nikoli spoléhání se na mírové smlouvy).

V helénistickém období bylo nutné sjednotit velké síly k velkým činům. Italióti ani sicilští Řekové nebyli sami schopni Římany a Kartagince porazit, avšak Pyrrhovi dostatečně nepomohli, a on sám bez jejich podpory neměl dostatečné prostředky uskutečnit své cíle. Ještě pořád mohl počítat s podporou Italiků a etruských měst, jenže už nikdy se znovu nezopakovaly tak příznivé podmínky pro svržení nadvlády Říma. Pyrrhův neúspěch tak padá na hlavy jeho spojenců, nikoliv jeho samého.

Pyrrha obdivoval Hannibal za jeho umění stavět a obléhat pevnost i za diplomatické schopnosti, podle něj byl druhým nejlepším vojevůdcem všech dob (Alexandr první, on sám třetí). Pyrrhos ovlivnil Římany, kteří po něm převzali způsob budování opevněného tábora, Kartagince zase inspiroval k zavedení vlastních oddílů válečných slonů, do té doby ještě používali válečné vozy. Pyrrhovy spisky se sice nezachovaly, ale chválil je i Cicero a Pausaniás. Pyrrhos rozvíjel vojenské umění své doby, obohatil ho v taktice (kombinace falangy, manipulů a lehkooděnců, způsob boje slonů a lehkooděnců, princip obchvatu, obejití nepřítele) i strategii (způsob boje na dvou frontách, obojživelné akce).

Řekové na Západě teď už měli prakticky zajištěnou jen pasivní úlohu diváků, již nemohli ovlivňovat dění ve velkém měřítku navzdory dočasné svobodě různých městských států. Je těžko vysvětlitelné, proč byl na Západě takový nedostatek velkých politiků a generálů? Je otázkou, zda neustále se zhoršující stav italských a sicilských států měli na svědomí různí tyrani a dobrodruzi nebo šlo o úpadek občanských ctností obecně? Jednalo se snad o nevyhnutelný důsledek velké koncentrace mnoha emancipovaných etnik, pod jejichž tlakem Řekové na Západě byli? Partikularismus se ukázal pro západní Řeky nejen jako škodlivý, ale jako smrtící jed - průchod své agonální povaze měli dát až poté, co se zbaví svých hlavních soupeřů.

Štěstěna však nedala zdejšími Řekům žádného Alexandra, který by překonal jejich rozpory a srazil velmoci na kolena. Domnívám se, že za mocenským úpadkem Řeků stály skutečně vnitřní spory v jednotlivých městech

a mezi nimi. Překážkou také bylo silně zakořeněné staré myšlení. Pokud se sicilští Řekové měli opravdu stát vyzyvateli Kartága, potřebovali nikoliv milice a ad hoc sebrané loďstvo, ale profesionální armádu a silnou flotilu. Akragás měl v době Agathoklea plná ústa svobody, ale schopných velitelů pomálu a vojsko vycvičené mizerně. Svoji šanci Sicilané propásli i podruhé, když nepodpořili dostatečně Pyrrha, neboť nechtěli riskovat invazi do Afriky a přáli si mír, který ale jen odkládal nebezpečí osudového střetnutí s Kartágem na později.

Italióti byli ve složitější situaci, nativních etnik bylo mnoho, helénistické prvky přejímala pouze utilitárně a nesnažila se stát Řeky nebo směřovat k takto pojatému životnímu stylu, jak to činily domorodé populace na Sicílii. Jelikož se sicilským Řekům a Italiótům nepodařilo vytvořit společnou doménu a spojit své síly, nemohli pomýšlet ani na udržení svého vlivu, natož pak na jeho rozšíření. Západní Středomoří tak kromě tradiční velmoci – Kartága, vidělo zrod nového kolosu - Říma, plenitele měst. Bylo otázkou času, kdy se sféry obou říší (ačkoliv nominálně republik) spolu střetnou v konfrontaci, která rozhodne o osudu historie starověkého světa.

Řím po svém vítězství dále upevňoval svoji vládu, v roce 269 potlačil vzpuru samnitského kmene Karakenů (vůdci byli popraveni a vojáci prodáni do otroctví) a v letech 269/8 př. n. l. povstání Picenů (kteří byli již dříve přestěhováni do pásu území probíhajícího od Kampánie přes Samnium a Apulii), které po potlačení vzpourey přestěhovali na jih Samnia a částečně i na území Kampánie a Lukánie.⁹²¹

Tato politika měla jasné cíle - Řím chtěl izolovat svoje tradiční nepřátele od sebe jinými populacemi, oddělit je od sebe a znemožnit jim, nebo učinit alespoň těžším, znovu povstat, ale nebyly to jediné deportace a přesídlování, které Řím konal. V roce 264 př. n. l. byla Via Appia prodloužena z Tarentu do Brundisia a před senátem ležela na stole žádost o pomoc od Mamertinů, ovládajících Messánu na Sicílii. Jejich krajané a soukmenovce v Rhégii Římané pobili roku 270 př. n. l., kdy obsadili město. Tato skupina žoldnéřů se chtěla původně spojit s Kartágem, jiná skupina ovšem byla nakloněna Římu.

⁹²¹ E. T. Salmon, *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press 2010, s. 288/9

Kartaginci obsadili město jako první, byli však Mamertiny vypuzeni. Římané při noční přeplavbě Mesinské úžiny město obsadili. Zcela zákonitě přišla protiakce Kartága, která v úžině shromáždila loďstvo, aby bránilo zásobování římské armády. Pozemní vojsko u Segesty se přesunulo obléhat Messánu.

Jako spojence v 1. punské válce (264-241 př. n. l.) získalo Kartágo proti Římu i vládce Syrakús Hieróna II. (*306-215 př. n. l.), který se již dlouho chtěl Mamertinů zbavit. Hierón se stal v roce 270 př. n. l. vládcem Syrakús, byl od Mamertinů poražen, ale v roce 265 př. n. l. v bitvě u řeky Longanu je porazil⁹²² a zatlačil zpět do města Messány. Zde bylo syrakuské vojsko poraženo Římany v roce 263 př. n. l. a Hierón se po zbytek války rozhodl spojit s Římem. Dohoda byla pro Hieróna výhodná, protože byl uznán králem Syrakús a suverénem nad okolním územím, ovládal jižní cíp Sicílie. V roce 262 př. n. l. Římané oblehnou Akragás a o rok později město dobijí. Kartaginci podnikají nájezdy na pobřeží Sicílie a Itálie, proto začnou Římané budovat svoji první flotilu a Spustí na moře 100 pentér a 20 triér.⁹²³

Šlo o revoluční změnu, Řím se rozhodl vyzvat Kartágo k souboji o námořní nadvládu. Jelikož se zmocnil poblíž Sicílie jednoho vraku kartaginské válečné lodi (*pentéry*), odhalili tajemství systému budování kartaginských lodí. Byly vyráběny z prefabrikovaných částí. Římané tento systém okopírovali, proto byli schopni vyrobit 100 lodí za dva měsíce.⁹²⁴ V první bitvě u Liparských ostrovů v roce 260 př. n. l. Římané prohráli, ve druhém střetnutí Gaius Duilius své nepřátele překvapil a dokonale zaskočil. Ačkoliv jeho lodě byly pomalé a špatně zhotovené, stejně zvítězil. Měl sice pouze 90 lodí, zatímco jeho protivník Hannibal Gisko130, přesto Kartaginci prohráli a ztratili 50 lodí.⁹²⁵

Římanům podle Polybia poradil kdosi použít zařízení jménem havran, tedy lodní můstek s bodcem na konci, který se spustil na palubu nepřátelské

⁹²² L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 65

⁹²³ Polybios, 1., 20, 9

⁹²⁴ G. Servadio, *Motya*, Phoenix 2001, s. 120

⁹²⁵ Polybios, 1., 23, 3

lodi, bitva poté probíhala v pěchotním duchu a zde měli Římané jasnou převahu. Římané rozšířili svoji aktivitu, takže napadli v roce 259 př. n. l. ostrovy Korsiku a Sardinii, v roce 258 př. n. l. jejich flotila zvítězila u sardinského města Sulci. Římské loďstvo si nevedlo hůře ani o rok později, když zvítězilo poblíž sicilského města Tyndaris, které po bitvě Římané zabrali. V roce 256 př. n. l. Římané rozšířili svoji flotilu na 330 lodí a konzul Attius Regulus vezl do Afriky invazní armádu o 15 000 pěšácích a 500 jezdcích.⁹²⁶

V námořní bitvě u mysu Eknomos roku 256 př. n. l. kartaginské loďstvo prohrálo, z 350 plavidel ztratilo více než 90 plavidel, z toho 30 potopených a 65 zajatých.⁹²⁷ Poté se Římané vylodili u Hermova mysu, Regulus porazil ve 2 bitvách pozemní vojsko Kartága a obsadil město Tynés, kde si zřídil velitelství.⁹²⁸

V zimě se Kartágo pokoušelo vyjednat mír, navíc vypukla vzpoura Numidů, ale římské podmínky byly velmi nelítostné - Kartágo by ztratilo svoje državy i loďstvo a bylo by podřízeným spojencem Říma, proto raději verbovalo novou armádu. Jedním ze žoldnéřů byl Sparťan Xanthippos, který přesvědčil radu města, aby mu svěřili velení, vyložil jim důvody předchozích porážek a navrhl novou strategii pro válku.

Xanthippos začal s výcvikem kartaginské milice a jakmile si byl jistý morálkou a schopnostmi vojáků, vyrazil se svojí armádou do Tynés, kde vyzval Atilia Regula v bitvě. Rekonstrukce následující bitvy u Tynés na jaře roku 255 př. n. l. vychází jak z Polybia, tak Iulia Frontina (jeho práce je v knize *Antické válečné umění*). Xanthippos měl k dispozici 12 000 pěšáků, 4000 jezdců a 100 válečných slonů, jeho protivník měl 15 000 pěšáků a 500 jezdců. Regulus seřadil svoje manipuly do velké hloubky, aby zabránil snadnému prolomení linie válečnými slony a jezdeckvo rozdělil na křídla. Xanthippos si však s taktikou svého protivníka věděl rady.

⁹²⁶ P. Conolly, *Greece And Rome At War*, Greenhill Books, 2006, s. 144

⁹²⁷ Polybios 1., 23, 3

⁹²⁸ P. Conolly, *Greece And Rome At War*, Greenhill Books, 2006, s. 144

Do první linie umístil lehkooděnce, za ně slony a teprve poté kopiníky, na křídla pak jezdeckvo. Pomocným oddílům nařídil vrhnout oštěpy a ustoupit před nepřítelem dozadu řadami svých vlastních vojáků, poté se měli rychle rozběhnout na křídla a odtud znovu vyrazit do útoku. Poté zaútočili váleční sloni a rozvrátili několik řad manipulů, ale římský střed stále držel. Teď na něj však zaútočila falanga a z křídel lehkooděnci. Jezdeckvo Kartága zahnal své soupeře a začalo obkličovat římskou formaci. Do rozvrácených řad Římanů tak na čele útočila těžká pěchota s podporou slonů, na křídlech lehkooděnci a jezdeckvo. Regulus byl poražen a zajat s 500 muži, 12 000 Římanů padlo a pouze 2000 se jich zachránilo. Kartaginci ztratili pouze 800 žoldnéřů.⁹²⁹

Xanthippos provedl klasický manévr souběžného útoku čela spolu s oběma křídly⁹³⁰ a uštědřil tak Římanům lekci v taktice. Novinkou byl způsob, jakým se vypořádával se soudržností římské šachovnice manipulů. Oslaboval ji postupně, obklíčil a posléze zcela zničil. Zanechal tak ve svém vítězství pomník i inspiraci pro další velitele.⁹³¹

V roce 254 př. n. l. porazili Římané kartaginské pozemní vojsko u města Panormos, nebyli však schopni dosáhnout většího průlomu na Sicílii, proto později změnili svoji strategii. V roce 253 př. n. l. vyslali flotilu plenit pobřeží Afriky, avšak akce skončila neúspěchem, a navíc ji na konci roku, když plula zpět, z velké části zničila bouře. Kartaginci v roce 251 př. n. l. posílili své posádky na Sicílii, ačkoliv byli opět poraženi u Panormu, později se jim podařilo dobýt Akragás. Římané začali obléhat Lilybaion, jejich loďstvo utrpělo těžkou porážku u Drepana v roce 249 př. n. l., kde navíc bouře zničila zbytek římské flotily. Římané si zvolili diktátora, Aulus Atilius Kalatinus je poté odeslán jako velitel na Sicílii. Nyní začíná poslední fáze války, a to bez větších námořních střetnutí. To vede Kartagince v roce 244 př. n. l. k rozpuštění většiny flotily, autorem i advokátem tohoto návrhu byl Hannón Veliký, toto opatření sice šetřilo

⁹²⁹ Polybios 1, 34, 8-10

⁹³⁰ O kterém psal už dříve Xenofón ve svém díle *O veliteli jízdy*, napsané 50. letech 4. stol. př. n. l.

⁹³¹ Nejen pro Hannibala, ale i další kartaginské velitele jako byl Hasdrubal Spravedlivý (270-221 př. n. l.) a především Hamilkar Barkas (275-228 př. n. l.).

velké státní výdaje, akce Hannóna se však stala osudnou pro další průběh války.

V Římě se projevila větší soudržnost a nadšení elit pro státní činnost. Římané totiž spustí v roce 242 př. n. l. stavbu další flotily - nejbohatší občané města se zavázali postavit lodě s tím, že když bitva dopadne úspěšně, stát jim proplatí jejich náklady, čímž získali 200 pentér.⁹³² 10. března roku 241 př. n. l. u Aegatských ostrovů dosáhli Římané vítězství, i když měli jen 200 lodí⁹³³ proti zhruba 250 kartaginským. Kartágo přišlo o 120 lodí (50 potopených a 70 zajatých) a Řím jen o 30.

Kartaginské lodě byly obtíženy zásobami a měly nezkušené posádky, kdežto římské loďstvo bylo dokonale připraveno. Hannónova politika šetření státní pokladny tak vydala své ovoce - námořní velmoc byla poražena, evakovala ze Sicílie svoje vojska a uzavřela mír. Kartágo vydalo Sicílii, zavázalo se neútočit na Hieróna ani jeho spojence a vydat zajatce bez výkupného. Za 10 let mělo Kartágo zaplatit Římu 3200 eubojských talentů. První punská válka prokázala nesmírnou efektivitu jejich státního systému a schopnost přinést i ty největší oběti pro stát. Římané prokázali politicky větší soudržnost a obětovali válce více, zvítězili však i díky chybám soupeře. Řím přišel celkem o 700 plavidel a Kartágo o 500. Byly to obrovské ztráty, statisíce mužů hynuly na obou stranách, avšak více lidských zdrojů měl Řím, stejně jako populační potenciál. Váhy moci se nachýlily ve prospěch Říma.

Za 1. punskou válku může Řím, který porušil veškeré spojenecké smlouvy s Kartágem, které jasně vymezovaly Sicílii jako jejich sféru vlivu, do které nebudou zasahovat. Agresorem tak byla římská republika, které jednání Mamertinů posloužilo jako vynikající záminka pro intervenci. Nebylo zde žádné

⁹³² Polybios, 1, 59, 6-9

⁹³³ Tyto lodě už neměly havran (*corvus*), neboť ohrožoval stabilitu. Římané se v té době stali už celkem schopnými námořníky. Jako model pro jejich nové loďstvo sloužila loď získaná roku 251 př. n. l. u ostrovu Isola Longa (leží za městem Motya), pentéra slavného kartaginského kapitána Hannibala Rhodského. Šlo o rychlé a snadno manévrující plavidlo, které se lišilo od první pentéry, kterou Římané Kartagincům ukořistili. Hannibal Rhodský byl starověkým rekordmanem, vzdálenost mezi Kartágem a Lilybaiem (231,5 km) zvládl překonat za 24 hodin.

legální diplomatické ospravedlnění jejich expanze, jenže římský lid ho pravděpodobně vůbec nepotřeboval, protože věděl, že povýšení, kořist a zlepšení jejich života se získává pouze ve vítězných válkách.

Ačkoliv mnozí pasovali Řím na velmoc, Římané bojovali ještě stále o samotnou Itálii, v roce 242 př. n. l. potlačili povstání Falisků a nemohli tvrdit, že vládou zcela jednotnému a konsolidovanému státu, přesto si však udržovali mocenskou převahu nad ostatními uskupeními Italiků a využívali jejich zdroje. V Kartágu vypukla v zimním období roku 241 př. n. l. žoldnéřská válka⁹³⁴ (zima 241 – jaro 238 př. n. l.), trvala tři roky a čtyři měsíce a Kartágu v ní šlo o samotné přežití. Hned na začátku mělo Kartágo problém vyplatit velké množství žoldnéřů, kteří se začali bouřit a vyžadovali stále více, tedy nejen plat, ale i stravné, pak ještě náhradu za koně padlé ve válce a plat pro Libyjce a Numidány. Kartágo jim mohlo těžko vyhovět, neboť hned po válce s Římem muselo odvést městu vlčice 1000 talentů zlata.

Přesto bylo Kartágo ochotno požadavkům vyhovět, ačkoliv Numidáné byli oficiální spojenci a Libyjci měli povinnost konskripce, navíc souhlasili i s požadavky vyplatit otroky a zběhy, kteří vypověděli poslušnost Kartágu. Byla to skutečně pestrá směsice Ligurů, Baleárů, Keltů, Iberů a polovičních Řeků. Armáda 20 000 žoldnéřů se usídlila okolo Tynés. Geskón připlul k městu a začal vyplácet dlužný žold, avšak Afričan Mathós, bývalý uprchlý kampánský otrok Spendius (který se obával svého vydání Římanům), přesvědčil žoldnéře, že Kartaginští zadržují část dohodnutých peněz.

Nastalo krveprolití a zajetí kartaginských předáků. Žoldnéře posílilo rovněž 70 000 Libyjců,⁹³⁵ ke kterým již dříve poslali výzvy k boji za svobodu a spojenectví.⁹³⁶ V roce 240 př. n. l. se síly povstalců rozdělily, jedni obléhali Utiku a druzí město Hippú Akra, protože tato města odmítala podpořit povstání. Tynés byl centrem povstalců, kteří odřízli Kartágo od zásobování, takže

⁹³⁴ Vynikající studie z nedávné doby D. Hoyos, *Truceless War: Carthage's Fight for Survival, 241 to 237 BC*, Brill 2007

⁹³⁵ cca 50 000 pěšáků, 20 000 jezdců, pravděpodobně ještě 3000 válečných vozů

⁹³⁶ Polybios 1.70.7-9

Kartágo nyní muselo vymáhat dvojnásobné dávky a daně. Hannón vysvobodil z obležení Utiku, nicméně armádu rebelů zcela nezničil a nechal ji ustoupit, vrátil se zpět do města. Rebelové, zvyklí na sicilské boje, při nichž se často měnila situace, využili nepřítomnosti Hannóna a zaútočili na tábor kartaginské armády, donutili ji k ústupu do města a zmocnili se veškerých obléhacích zařízení.⁹³⁷ Hannón prokazoval svoji neschopnost v bojích i nadále, proto senát povolal Hamilcara Barku, svěřili mu 70 slonů a 10 000 vojáků.⁹³⁸

Hamilkar záhy prokázal svůj talent a vyprostil Utiku z obležení, poté zvítězil na podzim roku 240 př. n. l. v takticky⁹³⁹ náročné bitvě u řeky Bagradás, kde na něj útočili z jednoho směru Mathós a do týlu Spendius, Hamilkar však brilantním taktickým manévrem⁹⁴⁰ porazil oba. Mathós nadále obléhal město Hippú Akra, zatímco Spendius i velitel Keltů Autaritus se vyhýbali přímé konfrontaci a spojili se s vojsky Numidů a Libyjců. Hamilkarovi se podařilo uzavřít spojení Numidy a aristokrat Naravás přešel k němu i se 2000 jezdců.⁹⁴¹ V následující bitvě, posílen o numidské jezdeckvo, Hamilkar opět porazil Spendia, jenž se i s Autariem dali na útěk, mnozí jejich vojáci se vrátili zpět do kartaginských služeb. Zbytek nechal rozejít.

Hamilkar tak jednal v protikladu vůči brutálním praktikám rebelů, kteří neváhali mrzačit a týrat své oponenty. V roce 239 př. n. l. se vzbouřili žoldníci i na Sardinii, vojsko poslané na ostrov dezertovalo, Kartaginci žijící na ostrově byli pobiti. Rebelové ovládli tamní města, válčili však s místními obyvateli, ti je vyhnali do Itálie.⁹⁴² Situace se však pro Kartágo nelepšila, Hamilkar a Hannón

⁹³⁷ Polybios I, 74, 2-13

⁹³⁸ Polybios I, 75, 2

⁹³⁹ Hamilkar měl pouze 8000 pěšáků, 2000 jezdců, 70 slonů, nepřítel na něj útočil ze dvou stran s 25 000 muži, poblíž mostu přes řeku Bagradás.

⁹⁴⁰ Obrazová, pohyblivá rekonstrukce dostupná na níže, objasňující mapová zobrazení bohužel neexistují http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Battle_of_Bagradas.gif

⁹⁴¹ Polybios I, 78, 7-9

⁹⁴² Polybios I, 79

byli neustále ve sporech, k rebelům přešla Utika i Hippú Akra, Sardinie byla ztracena a zásobovací konvoj pro město zničila bouře.

Mathós a Spendius začaly obléhat Kartágo. Shromáždění lidu rozhodlo o odstoupení Hannóna, Hamilkarovým spoluvelitelem byl nyní Hannibal.⁹⁴³ Kartágo požádalo o pomoc Syrakúsy a Hierón II. jim ochotně vyhověl, neboť si byl vědom, že zachováním Kartága posiluje svoji pozici. Dokonce i Řím byl ochoten poskytnout zásoby, ačkoliv mnozí jeho kupci zásobovali rebely a teprve nařazením senátu obchodovali pouze s Kartágem, které obdrželo zpět i své zajatce. Z obléhatelů se stali díky neustálým výpadům a nedostatku potravin rovněž obležení, proto se stáhli mimo město. Hamilkar postupně rebely v mnoha střetnutích oslaboval, vyhladovělé vojsko povstalců pak donutil k jednání a vydání vůdců vzpoury, načež je v bitvě u místa Prión (pila) zcela zničil, pobil jich na 40 000.⁹⁴⁴

Poté začal Hamilkar získávat zpět odpadlá města a spojence, také začal obléhat Tynés, kde sídlil Mathós. Tomu se podařilo porazit Hannibala, dobyl jeho tábor a nechal ho ukřižovat. Rada mezitím usmířila Hannóna s Hamilkarem a přiměla je k jednotnému postupu. Obě strany povolaly své spojence a posílily vojska o posádky, v rozhodující bitvě však Mathós prohrál, většina jeho vojska byla zničena a zbytek se vzdal. Vůdci vzpoury byli popraveni a města se přidala zpět ke Kartágu. To vše se stalo v roce 238 př. n. l. Tehdy Římané vypluli na naléhání žoldnéřů na Sardinii, Kartágo chtělo ostrov zpět obsadit, ale Řím vyhlásil Kartágu válku. Bývalá námořní velmoc tak musela Sardinii přenechat Římanům a navíc jim zaplatit 1200 talentů ve stříbře.⁹⁴⁵ V roce 238/7 př. n. l. tak Řím protiprávně obsadil Sardinii i Korsiku.

Hamilkar Barkas mezitím nabídne městu, že tíživou finanční situaci může vyřešit pouze expanze v Ibérii, proto se v roce 237 př. n. l. vydává se svými syny (Hannibalovi bylo tehdy 10 let) do města Gades, aby rozšířil vliv Kartága v Ibérii. Římané se od roku 238 př. n. l. pustili do expanze v severní Itálii, jejich

⁹⁴³ Jde jen o shodu jmen, nikoliv Hannibal z 2. punské války.

⁹⁴⁴ Polybios I., 85, 84

⁹⁴⁵ Kol. autorů, *Nejmocnější říše světa*, Alpress 2007, s. 212

vojska válčila proti Ligurům, Senonům, Bójům a jiným keltským kmenům. V roce 232 př. n. l. konzul Markus Lepidus vyhnal Senony z území Picena a rozdělil půdu svým občanům.⁹⁴⁶ Insubrové a Bójové proto vyslali posly do Galie, kde si sjednali pomoc Gaesatů. Ti v roce 225 př. n. l. přitáhli do severní Itálie, aby se spojili s Insubry a Bóji, Venetové a Gonomanové se však rozhodli jinak oproti původní dohodě a spojili se s Římem.

Keltská invazní armáda tak do Etrurie vyrazila v menším počtu, než chtěla, neboť část sil musela zanechat na obranu území.⁹⁴⁷ Řím mezitím horečně mobilizoval, i přes nedávnou válku s Kartágem měl k dispozici neuvěřitelný rezervoár vojenských sil, celkem 699 200 pěšáků a 69 100 jezdců.⁹⁴⁸ Polybios⁹⁴⁹ nám udává podrobný výčet, 20 000 mužů od Umbrů a Sarsinatů, 20 000 Venetů a Gonomanů, Latinové disponovali 80 000 pěšáky a 5 000 jezdců. Samnité měli 70 000 pěšáků a 7 000 jezdců, lapygové a Messápiové 50 000 pěšáků a 16 000 jezdců, Lukáni 30 000 pěšáků a 3 000 jezdců, u Marsů, Marrucinů, Frentánů a Vestinů celkem 20 000 pěšáků a 4 000 jezdců. Z Říma a Kampánie bylo na seznamech 250 000 pěšáků a 23 000 jezdců. Sabinové a Etruskové poskytli 50 000 pěšáků a 4000 jezdců. Dále zde byly armády již sestavené v Římě 20 000 pěšáků a 1500 jezdců z vlastních občanů, spojenci dodali 30 000 pěšáků a 2000 jezdců. Dále byly 2 legie v Tarentu a další 2 na Sicílii. Armády obou konzulů na severu měly 20 800 pěšáků a 1200 jezdců z římských občanů, spojenci jim dodali 30 000 pěšáků a 2000 jezdců.

Keltská invazní armáda 70 000 mužů (50 000 pěšáků a 20 000 jezdců) plenila Etrurii u městečka Faesulae, kde jedno římské vojsko porazili, pobili přitom 6000 vojáků a zbytek zahnali na pahorek, který chtěli oblehnout.⁹⁵⁰

⁹⁴⁶ Polybios 2,21

⁹⁴⁷ Pravděpodobně proti Venetům a dalším spojencům Říma.

⁹⁴⁸ Jde o údaj překladatele P. Olivy v jeho poznámkách na konci knihy *Polybios I.*, Arista, Baset, Maitrea 2008, s. 187

⁹⁴⁹ (2,24)

⁹⁵⁰ Polybios 2, 25

Lucius Aemilius jim však přišel včas na pomoc. Při poradě se Keltové rozhodovali, zda odejít s kořistí nebo bojovat dále, rozhodli se táhnout domů a složit kořist, a pak později udělat další rozhodnutí, zda vytáhnou do Itálie znovu. Táhlí Erutrií podél mořského pobřeží a poblíž Telamónu zjistili, že před nimi je římské vojsko, které připlulo ze Sardinie a přistálo u Pisy. Jeho velitel Gaius Atilius se záhy dozvěděl, že kolega Lucius Aemilius postupuje za Kelty. V bitvě u Telamonu roku 225 př. n. l. se tím Keltové ocitli v kleštích, přesto přijali bitvu a rozmístili vojsko, dozadu Gaesaty a Insubry, dopředu Taurisky a Bóje. Vozy umístili na křídla, kořist přepravili na jeden z okolních kopců a postavili okolo stráž. Římané měli 70 000 pěšáků a 5400 jezdců.

V jezdecké bitvě padl konzul Atilius. V pěchotním střetnutí po dlouhém boji vyhráli Římané, když jejich jezdeckvo zvítězilo a vpadlo do boků galského vojska. Padlo na 40 000 Keltů a 10 000 bylo zajato, padl i král Gaesatů Konkolitanos a jeho královský souputník Anéroestos spáchal sebevraždu, když předtím usmrtil svoji rodinu. Římané následně vyplenili Ligurii, území Bójů.⁹⁵¹

Římané v bitvě u Telamonu ztratili cca 10 000 mužů, bitvu rozhodla jejich těžká pěchota, neboť Keltové často neměli brnění a jejich štíty byly oproti římským příliš křehké. Keltové nebyli zcela zničeni ani podřízeni, ale byli porážkou vážně oslabeni. Římané ovládli severní Itálii (kromě Janovského zálivu), údolí řeky Po, založili kolonii Placentia na území Bójů a na území Insubrů byla zřízena kolonie Cremona.⁹⁵²

Vraťme se nyní zpět do Španělska, kde Hamilkar Barkas úspěšně rozšiřoval vliv Kartága, avšak při obléhání jednoho města roku 229 př. n. l. utonul v řece. Vrchním velitelem vojska se stal jeho zeť Hasdrubal Spravedlivý,⁹⁵³ založil město Kartágo Nova (dnešní Kartagena). Ve Španělsku však mělo své zájmy řecké město Massilia, mateřské město zdejších řeckých kolonií. Žádalo Řím (jelikož bylo spojenec), aby chránil jejich města, která se nacházela především jižně od Pyrenejí (Rhode, Emporion). Jelikož Římané byli

⁹⁵¹ Polybios 2, 31

⁹⁵² P. Conolly, *Greece And Rome At War*, Greenhill Books, 2006, s. 146

⁹⁵³ Kol. autorů, *Nejmocnější říše světa*, Alpress 2007, s. 215

v roce 226 př. n. l. zaneprázdnění přípravami na válku s Kelty, uzavřeli dohodu s Hasdrubalem Spravedlivým, aby ve Španělsku nepostupoval za řeku Ebro. V roce 221 př. n. l. byl však Hasdrubal zabit keltským úkladným vrahem.

Je dost možné, že to byla akce Římanů, kteří se domnívali, že tím zastaví postup Kartága ve Španělsku, shromáždění vojska však zvolilo tehdy šestadvacetiletého Hannibala svým velitelem. Kartágo i přes splácení kontribuce nestagnovalo, naopak v něm v těchto dobách žilo až 700 000 obyvatel, prodělávalo stavební konjunkturu a výjimkou nebyly ani sedmipatrové domy.⁹⁵⁴ Hannibal byl osvědčený válečník, který rozuměl svému řemeslu, mezi vojáky byl populární, proto senát schválil jeho volbu. Klan Barků měl v senátu mnoho odpůrců, ale měl za sebou armádu a po boku mu stáli i bratři Mago a Hasdrubal.

Nesmíme si činit žádné iluze o tom, jaké plány měly obě mocnosti, Řím i Kartágo chtěly dominovat západnímu Středomoří. Kartágo konsolidovalo svoji pozici díky Ibérii, jenže nyní senát Kartága pochopil, co je Řím zač - kdykoliv může, poruší smlouvu a vezme si, co se mu zlíbí a jedná, jakkoliv se mu zachce - nejdříve porušení spojeneckých smluv a ztráta Sicílie, poté porušení mírových smluv a odejmutí Sardinie i Korsiky a nakonec nedávné dobytí údolí řeky Po v severní Itálii muselo otevřít oči i tomu největšímu pacifistovi. Většina rady města musela dojít k názoru, že s Římem není možná mírová koexistence.

Jeho neustálá expanze zvětšuje jeho sílu, proto je zapotřebí se na to připravit podobným způsobem, tedy rovněž expandovat, shromáždit více zdrojů a zvítězit nad ním ve válce. Domnívám se, že je už konečně načase opustit naivní vysvětlení Livia a nedostatečně promyšlené názory Polybia (který ani nedokázal pochopit, že příčinou 2. punské války nebylo dobytí jednoho města, ještě k tomu mimo dohodnutou sféru římského vlivu). Kartágo se připravovalo na válku a Řím byl připraven na boj prakticky neustále.

Ibérie byla skvělou základnou pro další válku. Byly zde nerostné suroviny, statisíce bojovníků k najmutí i pokročilý chov vynikajících koní, co více si může vrchní velitel přát? Naproti tomu zde byla značně složitá, téměř

⁹⁵⁴ Kol. autorů, *Nejmocnější říše světa*, Alpress 2007, s. 198

nepřehledná etnická situace, mezi hlavní obyvatelé více než 80 kmenů patřili Keltiberové, Keltové a Iberové (žili na jihozápadě země). Mnohá města nativních populací měla pokročilý fortifikační systém (ovlivněný Řeky), ale vlastní soustavu zákonů, nebyla tedy pouze produktem fénických a řeckých vlivů. Nejbohatší byly samozřejmě pobřežní regiony na jihu, které mohly obchodovat s Řeky i Féničany. Největším problémem pro Hannibala ale bylo město Saguntum, vzdálené 140 km severně od Nového Kartága. Tato pozice umožňovala Římanům, aby se zde vylodili a použili město jako základnu, čímž by veškeré strategické plány⁹⁵⁵ Hannibala na budoucí válku přišly vniveč.

Řecké město stálo na mírném kopci, bylo důkladně opevněno a kontrolovalo pobřežní trasu, stalo se navíc spojencem Říma, tudíž čnělo jako dýka v Hannibalových zásobovacích liniích a v plánovaném postupu. Hannibal věděl, že nemůže na město zaútočit otevřeně, to by vedlo pouze k vylodění římských vojsk na severu Španělska, musel čekat na vhodnou příležitost. Mezitím v roce 220 př. n. l. uspořádal Hannibal dvě kampaně, jednu do vnitrozemí centrálního Španělska a druhou až k hranicím dnešního Portugalska.⁹⁵⁶ Pak začal na jaře roku 219 př. n. l. obléhat Saguntum, které zahájilo válku s místními kmeny, jež pojilo spojenectví s Kartágem. Město po osmiměsíčním obléhání padlo, na podzim roku 219 př. n. l. Hannibal odvedl vojsko přezimovat do Nového Kartága a iberští spojenci se rozešli do svých měst.

Římané se domáhali Hannibalova vydání, naštěstí jemu nepřátelská frakce, kterou vedl Hannón Veliký (onen strůjce kartaginské porážky v 1. punské válce) neměla v senátu většinu. Na jaře roku 218 př. n. l. tak byla vyhlášena Římem Kartágu válka. 2. punská válka (218-201 př. n. l.) přinesla definitivní zvrát ve vývoji západního Středomoří, do té doby nebylo ještě rozhodnuto o osudu Řeků, Kartága, Itálie ani Keltů. Poté však nastává polarizace moci, Řím směřuje k definitivní dominanci. Je třeba hned zkraje odmítnout některé krajně nesmyslné názory primárních zdrojů i moderních

⁹⁵⁵ Jelikož Řím kontroloval moře, plánoval Hannibal projít přes Španělsko a Alpy a tak se dostat do Itálie.

⁹⁵⁶ P. Conolly, *Greece And Rome At War*, Greenhill Books, 2006, s. 147

autorů a jejich představy o důvodech této války, případně příčinách jejich výsledku. Například Polybios je značně nereálný ve svých radách, když doporučoval, aby Hannibal dobyl celou Iberii, a teprve poté zaútočil na Řím.

Kampaň by trvala řadu měsíců, ne-li let, do té doby by měl Řím spoustu času se angažovat a vylodit se ve Španělsku. Směšná a intelekt urážející je snaha amerického historika Arthura Ecksteina v jeho díle *Mediterranean anarchy, interstate war and Rise of Rome*, v němž se snaží obvinít z války Kartágo a udělat z něj agresora, údajně Španělsko obsadilo proto, aby mohlo soupeřit s Římem, nikoliv proto, aby splatilo tíživou kontribuci, tedy následek je zaměňován za příčinu (kterou bylo chování Říma). Vrcholem všeho je jeho doporučení, že Kartágo mělo expandovat do nitra Afriky (nikoliv do Španělska, kde mělo města), zde byla tehdy (mimočodem stejně jako dnes) poušť a životu krajně nepřátelské podmínky i podnebí, tedy nikoliv zemědělsky vhodná půda umožňující kolonizaci.

Hannibal měl promyšlený plán, věděl, že jedna římská armáda je na Sicílii, aby mohla podniknout invazi do Afriky, druhá je u města Massilia, odkud se měla vydat dále do Španělska. Napřed byla zajištěna obrana metropole, Hannibal odeslal 13 850 pěšáků, 1200 iberských jezdců a 870 baleárských prakovníků do Afriky. Hasdrubalovi ponechal pro obranu Ibérie 12 150 pěšáků, 2550 jezdců a 21 slonů. Pro tažení do Itálie shromáždil Hannibal 90 000 pěšáků, 12 000 jezdců a 40 slonů.⁹⁵⁷ Už navázal kontakty s Kelty v údolí Po a jeho vyslanci zajistili dohodu s alpskými kmeny Keltů o bezpečném průchodu. V Hannibalově armádě byla jádrem těžká libyjsko-fénická pěchota a těžké jezdectvo z Kartága, dále zde byli jezdci a lehkoooděnci z Numidie i Mauretánie, iberští pěšáci a jezdci, také bojovníci z keltských a kelto-iberských kmenů a baleárští prakovníci.

Na pochodu k Pyrenejím zanechal Hannibal u řeky Ebro Hannóna s 10 000 pěšáky a 1000 jezdců, sám Hannibal vytáhl překročit Pyreneje s 50 000 pěšáky, 9000 jezdci a také slony.⁹⁵⁸ Průchod Alpami trval 15 dní, začátkem

⁹⁵⁷ P. Conolly, *Greece And Rome At War*, Greenhill Books, 2006, s. 148

⁹⁵⁸ P. Conolly, *Greece And Rome At War*, Greenhill Books, 2006, s. 152

prosince dorazil Hannibal do severní Itálie.⁹⁵⁹ Počasí a horské stezky si vyžádaly údajně na 20 000 vojáků. Pro Hannibala bylo na jeho pochodu důležité, že se mu povedlo nedaleko ústí řeky Rhóny uniknout římské armádě, kterou vedl Publius Scipio Starší. V oblasti řek Rhóny a Isére, kde byl velký ostrov, Hannibal doplnil zásoby, vojáci dostali nové zbraně za opotřebované a především obdrželi zimní oblečení. Hannibal zde totiž zasáhl v občanské válce ve prospěch jednoho ze dvou bratrů soupeřících o moc, za což obdržel výše uvedené dary. Od Rhóny vyrážel Hannibal jen s 38 000 pěšáky a 8000 jezdci.

Severní Itálie nebyla Římem ještě konsolidovaná, římská silnice Via Aurelia postavená v roce 241 př. n. l. spojovala pouze pobřežní etruská města Pisu, Cosa a Volaterra s Římem. Těsně před začátkem války byla roku 220 př. n. l. vybudována Via Flaminia, Gaius Flaminius jako tehdejší cenzor projekt prosadil, silnice vedla z Říma územím Umbrů přes Apeniny k pobřeží Adriatického moře až k městu Ankona. Římská silniční síť sahala na severu nejdále k městům Arretium, Ariminum a Felsinia, údolí řeky Po bylo téměř netknuté silnicemi a římskými či latinskými koloniemi (kromě dvou). Do tohoto regionu Hannibal mířil, prvně narazil na kmen Taurinů sídlící těsně na rozhraní úpatí Alp a Itálie. Hannibalova armáda, značně vysílená a otrhaná, nepůsobila jako síla slibující vysvobození z nadvlády Římanů, proto musel Hannibal dobýt hlavní město Taurinů,⁹⁶⁰ teprve potom se k němu začaly připojovat místní kmeny.

Hannibal postupoval po severním břehu řeky Po, došel na území Insubrů k říčce Ticinus, jenže zde již čekal římský konzul Scipio s armádou, k níž měl i pomoc místních kolonistů. Na tomto místě Hannibal nastražil léčku, kterou obrátil na útěk římské oddíly složené pouze z jízdy, *velitů*, a konzul Scipio byl v bitvě raněn. Hannibal poté přitáhl k Placentii, Scipio odmítl bitvu, takže ho druhý den keltští spojenci opustili - Bójové a další Keltové přešli k Hannibalovi. Scipio ustoupil k řece Trebii, kam už mířil jeho kolega Tiberius Sempronius Longus, 21. nebo 22. prosince zde svedl Longus bitvu u řeky Trebia, jenže se nechal vylákat numidskými jezdci z tábora a překročil řeku, aby zjistil, že na něj útočí

⁹⁵⁹ Kol. autorů, *Nejmocnější říše světa*, Alpress 2007, s. 228

⁹⁶⁰ P. Conolly, *Greece And Rome At War*, Greenhill Books, 2006, s. 166

Hannibal čelně i ze zálohy. Ze 42 000 mužů římské armády přežilo jen 10 000. Římané obsadili průsmyky v Apeninách, ale Hannibal překročil italské pohoří a nezastavilo ho ani bažinaté ústí řeky Arno. Malárií zamořená řeka si vyžádala oběti mezi muži i zvířaty, sám Hannibal dostal oční zánět a oslepl na jedno oko.

Z válečných slonů už zbyl pouze jediný. Na jaře roku 218 př. n. l. se Hannibalovo vojsko vydalo ze zimního tábora dále, mělo 45 000 pěšáků a 10 000 jezdců, V červnu roku 217 př. n. l. v ranní mlze Hannibal obklíčil u Trasimenského jezera římské vojsko, které právě útočilo na domnělý tábor, ze 40 000 armády 15 000 mužů padlo, mnozí se utopili v jezeře a zahynul i konzul Flaminius. Do čela státu byl zvolen diktátor, Quintus Fabius Maximus se rozhodl nepouštět se do střetů s nepřítelem, ale napadal jeho zásobování. Hannibal odpověděl vypalováním usedlostí, statků a polí, šetřil jen majetek Fabia, který ho však věnoval státu. Ovšem Fabiova váhavá strategie mu nejen vysloužila přezdívku *Cunctator* – váhavec, ale přinesla i nelibost spoluobčanů, kteří chtěli rychle ukončit válku.

V nových volbách byli zvoleni konzulové Lucius Aemilius Paulus a Gaius Terentius Varro. 2. srpna roku 216 př. n. l. u řeky Aufidus poblíž městečka Kannae se zformovalo římské vojsko, tak velikou armádu Řím už nikdy nevypravil do boje, cca 84 000 pěšáků a 6 400 jezdců. Vojsko Římanů pro svoji velikost muselo zřídit dva tábory, desetina sil byla určena k ochraně táborů a zbytek se rozmísil do tradiční manipulové formace s jezdecktvem na křídlech. Hannibal měl sice pouze 32 000 těžkooděnců, 8 000 lehkooděnců a 10 000 jezdců, měl však brilantní taktický plán. Pěchotu ve středu zformoval do tvaru luku a za její křídla ukryl těžkou libyjsko-fénickou pěchotu do úzkých kolon. Na levé křídlo umístil numidskou jízdu (2000), na pravé keltské a iberské jezdecktvo (8000).

Bitvu zahájilo jezdecktvo, Numidčané zaměstnávali své protějšky, dokud se k nim neprobila keltská a iberská jízda, která zaútočila na soupeře z týlu. Římané se mezitím úspěšně probíjeli středem. Varro posílal další manipuly do středu linie, jenže to už jeho jezdecktvo nebylo na bojišti, (z Hannibalova pohledu) nalevo je pobili Iberové a Keltové, napravo přeživší pronásledovali Numidé. Pěší zálohy na křídlech se rozvinuly, římská pěchota byla náhle obklíčena a nemohla ustupovat ani měnit snadno řady nebo manévrovat, do zad jí navíc zaútočila jízda.

Dostali se do totálního obklíčení, masakr římské armády logicky následoval - Kanny se staly navždy symbolem totálního vítězství. Podle Polybia⁹⁶¹ padlo 70 000 pěšáků a 10 000 bylo zajato, snad 3000 přežilo, z jezdců zůstalo naživu 370 lidí. Zatímco Hannibal ztratil pouze 200 numidských jezdců, 4000 Keltů a 1500 Iberů a Afričanů. Drtivá většina římské armády zahynula, s nimi téměř veškerá aristokratická a státní elita, jezdcí, senátoři, úředníci v nižších funkcích, tribuni atd. Hannibal poté obsadil římské tábory.

Numidský velitel Maharbal chtěl útočit na Řím a totálně ho zničit, což Hannibal odmítl. Nebyl v tom pouze strategický záměr,⁹⁶² ale především zdravý rozum, Římská republika měla obrovské lidské rezervy (700 000 pěšáků a 70 000 jezdců), především však obvod římských hradeb měřil cca 13 km a žily zde statisíce obyvatel, z nichž mnoho desítek tisíc bylo bojeschopných. Dobýt tak velké město s malými silami nešlo. Blokovat tak obrovský úsek území bylo rovněž značně obtížné, navíc by kartaginská armáda musela čelit dalším vojskům, které mohl Řím povolát od svých spojenců. Kromě toho byl Hannibal zhruba 14 dní pochodu od Říma. Hannibal se spoléhal na tehdejší helénistické zvyklosti, že po porážkách následuje smlouva a mír, jenže Řím odmítal být poražený a nechtěl se řídit jinými zvyklostmi, než těmi svými.

To byla zásadní Hannibalova strategická chyba (způsobena určitým symbolickým viděním války a nepochopením mentality soupeře, ačkoliv byla stejná jako v Pyrrhových válkách, které bezpochyby studoval). Hannibal chtěl rozbít římský systém spojení, ale nepočítal s tím, že většina spojenců se Říma buď bojí, nebo je řídí elity, které na spojení s Římem vydělávají, čímž je zajištěna jejich legitimita, případně legalizace moci. Navíc u mnohých národů byl válečnický duch zlomen nebo nalomen, jako např. u Etrusků. Fabius byl opět zvolen diktátorem, snížil majetkový *census* pro vstup do armády a věk branců na 17 let, navíc zařadil do vojska i propuštěnce a otroky. Odmítal platit výkupné za římské zajatce. Finance a zbraně neváhal získat z majetku chrámů.

⁹⁶¹(3, 117)

⁹⁶² Ostatně Hannibal nechtěl vymazat Řím z mapy, chtěl ho pouze připravit o spojence, učinit z něj marginální stát v Itálii, o tom svědčí i jeho dohoda s makedonským králem Filipem V.

Hannibal v roce 216 př. n. l. získal na svoji stranu spolek Bruttiiů a Samnity (kmen Hirpinů a Kaudinů). Hannibal uzavřel v roce 215 př. n. l. spojení s makedonským králem Filipem V. a mezitím se usídlil v Kampánii. Kapua jej přijala o rok dříve, pravděpodobně se předáci města domnívali, že s Římem je konec a oni se mohou stát významným městem Itálie. Většina jižní Itálie se stala spojencem Kartága, na severu Itálie byli Keltové stále svobodní, takže situace nevypadala pro Kartágo vůbec špatně, ale jeden velký problém Hannibal měl. Posily, zásoby i peníze dostával velmi nepravidelně nebo vůbec, jeho odpůrci v senátu získali převahu a nedokázal je přesvědčit, že válku ukončí pouze větším zapojením státu.

Zřejmě netušili, že šetřením peněz chystají jeho porážku a "vydělané peníze" padnou na další římskou kontribuci. Hannón Veliký byl zjevně expert na způsob, jak ničit svůj stát - poprvé se postaral o demontáž loďstva a nyní spustil rozklad pozemní armády. Hannibal válčil v Kampánii, jeho velitel Hannó s celou armádou Samnitů byl poražen v roce 214 př. n. l. a naprosto zničen, přesunul se tedy do Lukánie, kde sebral další armádu, kterou vedl k Hannibalovi. Ten se mezitím snažil roztříštit římské síly, proto poslal svoje vyslance na Sicílii, Hierón II. totiž zemřel a jeho nástupce nebyl spokojen se smlouvou s Římany. Město Syrakúsy se sice přidalo na stranu Kartága, jeho armáda však byla poražena a římské vojsko začalo město obléhat. Archimédés však svými stroji a vynálezy uchystal Římanům nejedno nepříjemné překvapení a šok.

V roce 212 př. n. l. se odehrály zásadní události, které vychýlily šance zvítězit na římskou stranu. Římané dobyli Syrakúsy a kartaginské pozemní vojsko (přítomno na Sicílii od roku 213 př. n. l., obsadilo Akragás) jim nedovedlo pomoci, v jeho řadách ještě vypukla epidemie moru a později bylo zničeno v bitvě u Himery. Kartágo vyslalo na Sicílii flotilu 130 válečných a 700 zásobovacích lodí,⁹⁶³ admirál Bomilkar však místo konfrontace s římským loďstvem odplul do Tarentu, který se stal roku 212 př. n. l. spojencem Kartága. V Tarentu držela římská posádka pevnost s přístavem, zatímco Tarentané město, takže Bomilkar odplul i odtud, jelikož městu hrozil hladomor díky jeho přítomnosti. Činnost, respektive spíše nečinnost kartaginského loďstva byla

⁹⁶³ P. Conolly, *Greece And Rome At War*, Greenhill Books, 2006, s. 194

jedním z hlavních faktorů zhoršující se situace Hannibala. Bomilkar selhal při pomoci Tarentu i v roce 210 př. n. l., jenže závažnější bylo, že Bomilkar mohl zničit římské loďstvo již roku 212 př. n. l. v městě Lissos a pomoci tak Filipovi stabilizovat přímé spojení s Itálií a Hannibalem.

V roce 209 př. n. l. Bomilkar opět předvedl svoji neschopnost, vyplul sice až do blízkosti ostrova Kerkýra, jeho loďstvo však nepokračovalo ke Korintu, nýbrž se vrátilo zpět. Přitom Filip V. nutně potřeboval pomoc, neboť měl proti sobě loďstvo Pergamu, jehož eliminací by vyřadil později i jeho pozemní vojsko z boje.⁹⁶⁴ Hannibal tak ztrácel možnost ovlivňovat válku, už neměl převahu a jeho spojenci padali jako mouchy nebo ho opouštěli. Jediným úspěchem Hannibala pro rok 212 př. n. l. se stalo zničení římské armády v Apulii, jeho kolega Hannó však prohrál v Samniu, opět u Beneventa. V roce 211 př. n. l. Římané dobyli město Kapua, a ještě horší bylo, že Řím vypravil před rokem armádu 30 000 vojáků do Španělska.

V Ibérii však byla římská vojska poražena, Hasdrubal zvítězil nad oběma bratry ze scipionského klanu v roce 211 př. n. l.,⁹⁶⁵ podplatil totiž jejich iberské žoldnéře (jichž bylo 20 000). Z římské armády 33 000 mužů byly 2/3 pobity, mezi padlými byli i oba konzulové Gnaeus Scipio a Publius Cornelius Scipio. V roce 210 př. n. l. však získá velení další armády vyslané do Španělska Publius Cornelius Scipio Mladší, přepraví se k městu Emporion, kde si zřídí svoji základnu. V Hispánii operovaly 4 kartaginské armády, každá dobývala na vlastní pěst nová území. Scipio dobyl v roce 209 př. n. l. Nové Kartágo, čímž zcela zvrátil situaci v Hispánii - byli zde totiž drženi nativní rukojmí a Řím tak rychle získal mnoho spojenců.

Hannibal zničil další římskou armádu v Apulii roku 210 př. n. l., ale v roce 209 př. n. l. utrpěl ztráty v bitvě u Tarentu, který dobyl Fabius Maximus Istí. Tarentané ve stejném roce svedli s Římany nerozhodnou námořní bitvu. Město bylo vyrabováno a zničeno, obyvatelstvo prodáno do otroctví či pobito. Hannibal

⁹⁶⁴ Filip V. pergamské pozemní síly později v bitvě porazil, zničení loďstva Pergama by učinilo konec angažmá tohoto království ve válce proti Makedonii, nemělo by jak dopravit posily do Hellady.

⁹⁶⁵ Kol. autorů, *Nejmocnější říše světa*, Alpress 2007, s. 240

poslal zprávu se žádostí o posily svému bratrovi, Hasdrubal unikl Scipiovi a roku 208 př. n. l. se s 30 000 vojáky dostal do severní Itálie.⁹⁶⁶

Postup byl tak rychlý, že Římané nestihli ani zareagovat, neboť se domnívali, že stále ještě sbírá síly v Ligurii. Hasdrubal neúspěšně obléhal Placentii, jenže pak vyslal posly, aby dohodl setkání s bratrovým vojskem v Umbrii. A zde Štěstěna ukázala, že nenávidí klan Barků, zpráva byla totiž zadržena Římany a Hasdrubala navíc opustili jeho průvodci, kteří ho měli převést přes řeku Metauros. Hannibal spěchal ze zimního tábora bratrovi naproti, ale neustále ho následovalo římské vojsko. Roku 207 př. n. l. byl Hasdrubal poražen v bitvě u řeky Metauru,⁹⁶⁷ čímž Hannibal už ztratil nejen strategickou iniciativu, nýbrž ztratil i šanci na vítězství v Itálii.

Kartágo přecházelo do defenzívy, nicméně senát naverboval 70 000 mužů, aby se pokusil o záchranu Ibérie.⁹⁶⁸ V roce 206 př. n. l. je však kartaginské vojsko poraženo u Ilipa, neboť Scipio si vzal ponaučení z Hannibalovy taktiky, armádu nepřítele obklíčovací manévrem zcela zničil, takže z 55 000 vojáků uniklo jen 6000 mužů pod velením Magóna. Scipio naproti tomu ztratil ze svých 48 000 vojáků pouze necelou sedminu. Když se v roce 206 př. n. l. vracel do Říma, navázal kontakt s numidským aristokratelem jménem Massinisa, který se chtěl stát králem všech numidských kmenů a vytvořit vlastní stát. V roce 205 př. n. l. se Kartaginci naposledy pokusili získat zpět Ibérii, avšak nedobyli Nové Kartágo, po této porážce se Mago plaví se svým vojskem na Baleárské ostrovy a poté do Itálie.

⁹⁶⁶ Kol. autorů, *Nejmocnější říše světa*, Alpress 2007, s. 241

⁹⁶⁷ V bitvě římscí velitelé měli nejen mírnou početní převahu, ale především jejich taktický plán byl lepší, během bitvy provedl Claudius Nero obchvatný manévr na pravé křídlo kartaginské armády a zvítězil. Hasdrubal špatně rozmístil svoje vojsko, místo, aby jeho válečné sloni zahnali a splášili římské jezdeckvo, ponechal je ve středu proti pěchotě, kde neměli žádný efekt.

⁹⁶⁸ Kol. autorů, *Nejmocnější říše světa*, Alpress 2007, s. 241

Má s sebou 14 000 mužů, s nimiž dobije Janov,⁹⁶⁹ ale i když obdrží posily z Kartága, Keltové mu nejsou schopni pomoci díky porážce u Metauru. Mago poté v roce 204 př. n. l. pomáhá bratrovi udržet město Krotón v jedné ze šarvátek. Ve stejném roce však senát zmocní Scipia, aby provedl invazi do Afriky.⁹⁷⁰ Jednak ho tam čeká tajný spojenec Massinisa, ale především mu nestojí v cestě žádné loďstvo, neboť římská flotila plenila území Afriky, aby zadržovala Kartágo od posílání posil. Při jednom nájezdu v roce 208 př. n. l. zničil Laevinus kartaginskou flotilu,⁹⁷¹ proto Scipiovi stačí pouze 40 pentér k ochraně transportní flotily, takže na jaře roku 204 př. n. l. vypluje z Lilybaia a přistane u mysu Farina, pouhých 35 km severně od Kartága. Ke Scipiovi se připojí se svojí armádou numidský král Massinisa a pomocí léčky porazí část Hannónovy armády. Začne obléhat Utiku ze země i z moře, načež v zimě přitáhly kartaginské posily - Hasdrubal Gisko totiž získal jako spojence numidského krále Syfaxe, který si vzal jeho dceru Sofonibu.

Tábory obou armád však na jaře roku 203 př. n. l. během noci napadl Scipio, následný požár a zmatek donutil obě vojska, respektive jejich zbytky, k ústupu na velké planiny. Pravděpodobně ve stejnou dobu byl v Itálii při jednom výpadu v údolí řeky Po těžce raněn Mago, byl sice povolán do Kartága a jeho flotila se dostala k Africe bez problému, ale on sám na následky zranění zemřel ještě na moři. Kartágo sebralo nové vojsko, ale senát opět ustanovil neschopné vrchní velitele (Hasdrubal Gisko a Syfax). V bitvě na Velkých planinách roku

⁹⁶⁹ P. Conolly, *Greece And Rome At War*, Greenhill Books, 2006, s. 202

⁹⁷⁰ Která by nebyla možná bez hospodářské, vojenské podpory etruských měst, Scipio si musel na invazi půjčit i od vlastních poddůstojníků. Podporu si získal již v roce 205 př. n. l. navzdory opozici senátu a přeplavil se na Sicílii. Zde vyniká jedna ze strategických chyb Hannibala, nikdy se nesnažil získat na svoji stranu, nebo dobýt severní Itálii, kde byl slušný potenciál zdrojů pro vedení války. Výčet, čím etruská města přispěla: Populonia – železo, Volterra - obilí, lanová a ráhnová k výstroji lodí, Arezzo – 3000 velkých štítů a stejný počet přileb, římských a galských oštěpů a dlouhých pík, celkově 50 000 zbraní, seker, pík, kos, věder a vesel k vybavení válečných lodí, 3600 litrů pšenice a zásoby pro dekuriony a veslaře, Perugia, Chiusi a Rusellae dodaly pinové dřevo na stavbu lodí a velké množství pšenice. (Livius, 27.45)

⁹⁷¹ P. Conolly, *Greece And Rome At War*, Greenhill Books, 2006, s. 202

203 př. n. l. bylo kartaginské vojsko poraženo, opět obkličovacím manévrem. Syfax byl poté poražen v bitvě u Syrty a Scipio obsadil město Tynés.⁹⁷²

Teprve za této situace byl povolán z Itálie zpět Hannibal a ustanoven jako vrchní velitel. Vyplul z Bruttia na jaře roku 202 př. n. l. a s sebou měl asi pouze 20 000 vojáků, přistal u města Leptis Parva, 120 km od Kartága, kde se k němu připojilo 2000 numidských jezdců. Více jich získat nemohl, neboť Numidům začal Massinisa vládnout s pomocí Scipia (Syfax byl zajat a odvezen do města Tibur v Itálii, kde zemřel roku 202 př. n. l.), poskytl římské armádě 6000 pěšáků a 4000 jezdců. Hannibal se přesunul do Hadrumenta a pak na místo Zama, 100-150 km západně od Kartága. 19. října roku 202 př. n. l. se u Zamy ve finální bitvě rozhodovalo o osudu nikoliv války, ale celého Kartága, protože v případě výhry by asi udrželo svoji hegemonii nad Afrikou a mohlo pak čekat na vhodnou příležitost k posílení, jako např. na povstání kmenů v Ibérii.⁹⁷³ Scipio měl v této bitvě k ruce 34 000 pěšáků, 6000 numidských jezdců a 3000 spojeneckých a římských.

Hannibal měl 51 000 pěšáků, 4000 jezdců a 80 válečných slonů. Scipio uspořádal muže do tří linií, na pravé křídlo umístil numidskou jízdu a na levé vlastní jezdeckvo. Hannibal sestavil vojsko rovněž do 3 linií. V první stálo 12 000 Ligurů, Keltů, Baleárů a Maurů, tedy žoldnéřská pěchota, kterou pravděpodobně přivezl z Itálie Mago. Před těmito vojáky bylo seřazeno 80 slonů. Druhou linii pěchoty tvořily kartaginské milice a libyjsko-fénická pěchota, celkem 19 000 mužů. Ve třetí linii byli Hannibalovi italští veteráni, 20 000 mužů. Na levém křídle bylo numidské jezdeckvo a na pravém kartaginské.

Bitva se nevyvíjela pro Hannibala dobře, je také pravdou, že zrovna neměl svůj nejlepší den a nepřišel s žádným vynikajícím taktickým plánem. Čelní útok slonů podporovaný zleva numidskou jízdu byl odražen. Římané totiž vytvořili pro běžící slony uličky, ti běželi prázdným prostorem a poté je zabíjeli velitelé salvami oštěpů, jiní sloni se splašili ještě před útokem ze zvuků

⁹⁷² P. Conolly, *Greece And Rome At War*, Greenhill Books, 2006, s. 203

⁹⁷³ K čemuž by jistě zanedlouho došlo díky nechvalně známým praktikám Římanů na dobytém území, kteří považovali podřízená území za svoji kořist, nikoliv za vlastní zemi určenou ke spravování, dosáhnutí určitého konsensu od jejího obyvatelstva, nikoliv jen elit.

tub a trubek a obrátili se proti vlastní numidské jízdě. Na ni zaútočil navíc Massinisa a levé křídlo Kartaginců neměl kdo krýt. Římské jezdeckvo porazilo své soupeře i na pravém křídle. V pěchotním boji Římané brzy rozbili první linii, kterou nedokázala druhá linie podpořit. V druhé linii však byli těžkooděnci, jejich *falanga* zatlačila *hastaty*, dokud jim však nepřišli na pomoc principes. Poté se i druhá linie kartaginského vojska rozpadla a dala se na ústup. Scipio pak vyslal do útoku *principes* a *triari*, se kterými sváděli veteráni Hannibala vyrovnaný boj, dokud jim do zad nevpadla vítězná jízda. 4/5 kartaginské armády byly zničeny, zatímco Římané ztratili přibližně 2500 mužů.

Je otázkou, zda mohl Hannibal něco učinit lépe, případně zda jakýkoliv taktický plán, se kterým by přišel, mohlo realizovat vojsko, kterému velel. Hannibal totiž čelil řadě obtíží.⁹⁷⁴ Sloni byli příliš mladí a nedostatečně vycvičení, stejně jako městské milice tvořící druhou linii, avšak hlavním problémem byl nedostatek jezdeckva. Rada města odmítla poslat na bojiště 1000 členů těžké kartaginské jízdy (součást posvátného oddílu), tedy vojáky, které Hannibal zoufale potřeboval. Jeho hlavní chybou však bylo využití slonů, spoléhal na čelní útok, přitom Římané už měli zkušenosti se slony téměř 80 let a jejich útok je nemohl překvapit. Pravděpodobně jedinou akcí se šancí na úspěch by bylo poslat slony do útoku proti římské jízdě,⁹⁷⁵ poté zaútočit do boku nebo týlu římských linií, případně na přesunující se římské manipuly. Útok do řad statického, připraveného nepřítele musel zákonitě selhat.

Po bitvě tak následovalo mírové jednání, v roce 201 př. n. l. byla ustavena smlouva, na jejímž základě muselo Kartágo zaplatit 10 000 talentů, přišlo o značnou část území ve prospěch Numidů a také o loďstvo, navíc mohlo vést válku v Africe jen se souhlasem Říma.⁹⁷⁶ 2. punská válka opět ukázala do jisté míry totéž, co první konflikt. Pro Řím byla díky jeho lidským zdrojům nejdůležitější bitva až ta poslední, především se však opět ukázalo, že Řím má

⁹⁷⁴ Appiános viděl příčinu v tom, že Hannibalovo vojsko vyčerpané nedostatkem zásob a především vody.

⁹⁷⁵ Numiďané byli vynikající oštěpaři, na ně by útok selhal, byli zvyklí lovit slony, jejich koně by pach slonů nesplašil.

⁹⁷⁶ Kol. autorů, *Nejmocnější říše světa*, Alpress 2007, s. 244

schopnější politiky, římská elita si uvědomovala, že osobní spory musí jít stranou pro zájmy státu. Na rozdíl od nich totiž Hannibal bojoval nejen proti Římanům, ale zároveň proti nepřátelské frakci v senátu. Hannón se postaral o přerušení zásobování a podpory, největší chybu však senát učinil, když neposlal okamžitě pro Hannibala do Itálie už v roce 204 př. n. l. Ve třech předchozích bitvách totiž byli ztraceni nejlepší a nejzkušenější vojáci města a jejich spojenců. Hannibalovi tak zbyla armáda nepřiliš valné kvality. Řím čelil vnitřním problémům jen částečně, pouze třetina jeho spojenců mu odmítla za války pomoci.

Dále zde byly podvody ve státních dodávkách, kdy publikáni s jejich námořními transporty měli zásobovat vojsko. Jejich podvod však byl odhalen už v roce 213 př. n. l., o rok později byli viníci zatčeni nebo posláni do vyhnanství. Je otázkou, zda šlo čistě o hrabivost obchodníků nebo v tom máme spatřovat i etruské spiknutí, když hlavní osobou kauzy byl Markus Postumius z přístavního města Pyrgy. To se nám už asi nepodaří vypátrat. Římská republika tak opět dokázala, že její politický systém je funkčnější a vykazuje větší efektivitu ve svém fungování. Řím se tak díky 2. punské válce nestal jen velmocí (tou už byl díky ovládnutí Itálie dříve), nýbrž suverénně dominoval celému západnímu Středomoří, převzal državy Kartága v Ibérii a neměl proti sobě žádný stát ani moc, která by se mu mohla rovnat.

Přesto je nutné ještě krátce zhodnotit význam Hannibala⁹⁷⁷ i důvody jeho neúspěchu. Bohužel v řadě TV dokumentů stále panují naprosto mylné závěry, nebo jsou následky zaměňovány za příčiny. Dokument History Channel i BBC svorně tvrdí, že Hannibalovou chybou ve válce bylo rozhodnutí nejít po bitvě u Kann obléhat Řím. Obtíže, důvody a nesmyslnost takového podniku jsem vysvětlil již výše.

⁹⁷⁷ Byl sufetem města, v roce 196 př. n. l. omezil období senátorů z doživotního na 1 rok a zrušil kupování si úřadů. Jeho činnost se však nelíbila aristokracii, která nehodlala demokratizační tendence připustit. Obvinila ho z konspirace s Antiochem III., v jehož službách byl v letech 195 -188 př. n. l., poté byl u arménského krále Artaxia. Zaměstnání našel i u bithýnského krále Prúsia I., který ho však vydal Římanům. Hannibal poblíž Nikomédie, kde žil, viděl přicházet pochopy a raději se otrávil, než aby byl zajat.

Horší však je, že si málokdo uvědomuje, že toto tvrzení odpovídá obrazu, který chce vytvořit římská historická tradice a Livius, obojí mělo často jen velmi zprostředkovaný vztah k objektivní realitě. Pokud totiž přijmeme za pravdivé to, co říká, přistupujeme na římskou symbolickou hru a propagandu. Hannibal, tak skvělý vojevůdce, se rázem stává viníkem a strůjcem celé porážky ve 2. punské válce! To je nesmysl, stejně jako tvrzení, že Hannibalovo tažení dalo podnět pro římskou expanzi a že Řím do té doby nebyl velmocí. Viděli jsme soupis jeho vojenských sil v roce 225 př. n. l., on již velmocí dávno byl a neustále expandoval, prakticky neměl rovnocenného soupeře.

O něco lépe si vede nedávný dokument *Ancient Discoveries* (díl *Impossible Army Machines*, z 1. prosince 2008), který při popisování Hannibalova tažení ukazuje propracovanost a připravenost přechodu Alp, a to i díky speciálním horským botám. Avšak závěr je opět problematický, podle dokumentu Hannibalovi zabránila jeho strategie a trasa pochodu, aby si přivezl obléhací zbraně a dobíjel jednotlivá města. To je vysoce zjednodušující a nepřesné. Rozebrané válečné stroje mohly přivést lodě (což je standardní typ přepravy, při delších cestách se vezou vždy v rozloženém stavu), navíc si válečné stroje mohl Hannibal postavit na místě.

Přesto tento výklad odhaluje hned dvě důležité skutečnosti. Jednak již výše zmiňovanou nečinnost a fatální neúspěchy kartaginského loďstva, které se již nemuselo obávat toho, že bitvy rozhodne *corvus*, přesto nevyhrálo jedinou bitvu. Kartágo tak nemohlo pravidelně zásobovat svoje jednotky, pomocí spojenců ani poslat Hannibalovi obléhací stroje. Především je však pravdou, že Hannibal nevynikal v umění obléhací války⁹⁷⁸ (*Poliorkétika* přitom byla silnou stránkou Hannibalova idolu Pyrrha), které bylo poměrně klíčové k získání vítězství.

Hannibal totiž nerad dobýval města, a když už se k tomu uchýlil, činil tak pomocí blokad, tajných přepadů, nočních útoků či diverzních akcí. Je pravdou, že s výjimkou Sagunta není zaznamenáno žádné masivní použití válečných strojů při dobývání města. Teprve dobytím měst, by Hannibal donutil Řím a jeho spojence tříštit síly, dostával by je do složitější situace, mohl by lépe rozrušovat

⁹⁷⁸ Neúspěšně obléhal válečnými stroji např. Kýmé a Tarent.

jejich alianci. Měl by tím také ulehčeno zásobování, pohyb po Itálii, doplňování sil.⁹⁷⁹

Přesto je Hannibal jedním z nejlepších velitelů a stratégů starověku, byl i schopným diplomatem a politikem. Obdivný pohled na něj bez postranních útoků je přítomen již v samotné římské tradici historiografie (nikoliv té Liviovy). Lucius Coelius Antipater (180-120 př. n. l.) napsal dílo o 2. punské válce. Tento římský autor, ačkoliv hleděl velmi na stylovou, slohovou stránku práce, byl zakladatelem římské historické monografie a pokoušel se hodnotit historická fakta kriticky. Jako drtivá většina autorů své doby i Antipater byl helénista, protože se opíral o punské a řecké prameny, a tak jeho dílo nebylo údajně věrohodné. Přitom jeho jediným problémem ve skutečnosti bylo, že vyvyšoval Hannibala nad Scipiona, což bylo pro Římany nepřípustné a skandální.

Ale ve skutečnosti byl Hannibal větší osobnost, dosáhl více úspěchů díky vlastním schopnostem a právem patří mezi nejlepší velitele starověku pro svoji invenci. Naproti tomu Scipio Mladší, po bitvě u Zamy přezdívaný *Africanus*, se mezi nejlepší dostal omylem, pouze proto, aby tam Římané měli svého zástupce (než se tam právem ocitl Gaius Julius Caesar). Scipio Africanus uspěl jen proto, že imitoval Hannibalovu strategii a okopíroval jeho taktiku, on sám nic nevymyslel, navíc měl v bitvě u Zamy mnoho výhod, porazit Hannibala za tehdejších podmínek tedy nebylo zase až takové umění. Znova tedy shrnuji důvody, proč Hannibal nezvítězil ve 2. punské válce - Řím měl převahu v materiálních i lidských zdrojích, ovládal moře, měl efektivněji řízenou a spravovanou politiku aliancí, lepší systém shromažďování a udržování ozbrojených sil, navíc jeho elity spojily své úsilí ve prospěch státu.

Hannibal neměl absolutní podporu v politické reprezentaci, která svými spory a rozhodnutími pomohla zničit stát. Jeho vojsko bylo nepravdělně a špatně zásobováno, nemohl se spolehnout na činnost loďstva, které se podílelo na pádu Sicílie a Tarentu i izolaci Filipa V. Hannibal také neměl dostatek finančních prostředků, válku však rozhodly kromě materiálních faktorů, tedy zásobování, financí a činnosti loďstva, především tyto události: smrt Hasdrubala

⁹⁷⁹ Pouze za předpokladu, že by měl dostatečně silné vojsko pro posádkovou službu, nebo přesvědčil svoje spojence o nutnosti ukončit lokální spory, dokud nebude Řím poražen.

v roce 207 př. n. l. u Metauru, neboť v případě spojení s bratrem by Římané byli ve značně složité situaci, dále postupná ztráta vlivu v Ibérii, tedy zničení Nového Kartága v roce 209 př. n. l., bitva u Ilipa roku 206 př. n. l., takže Kartágo ztratilo Ibérii a vůbec potenciál i zdroje vést s Římem válku na relativně rovnocenné úrovni.

Bylo asi i Hannibalovou chybou, že nebyly v Ibérii lépe vytyčeny strategické cíle. Zdejší velitelé mezi sebou málo spolupracovali, měli 6 let na to, aby si podřídili Ibérii nebo přinejmenším strategické řecké přístavy u Pyrenejí, které Římané využívali a bez nichž by jejich situace byla mnohem těžší. Naopak Kartágo se po ztrátě Ibérie ocitlo ve strategické defenzívě. Později ztratilo i vliv nad Afrikou tím, že senát nechal velet neschopné lidi, pod nimiž vykrvácely zkušené jednotky. Hannibal byl povolán příliš pozdě a pro závěrečnou bitvu byl nedostatečně podpořen (výše případ s jezdeckem). I přes tyto těžkosti byl Hannibal jedním z nejtěžších protivníků Říma a dosáhl mnoha úspěchů, zodpovědnost za neúspěch na něj padá relativně minimálně.

Můžeme mu ji přisoudit pouze v tom, že neuměl účinně obléhat města a využívat pro ten úkol dostatečně válečné stroje. Rovněž byl chybný jeho strategický plán, který špatně pochopil mentalitu nepřítele, a tak neměl za cíl naprostou anihilaci Říma, což byl jediný správný kurz, který mohl vést k vítězství (později ho pochopil, ale nemohl jej realizovat). Dá se mu přičítat i na vrub i to, zda neměl nechat dobýt podřízenými veliteli všechna řecká města v Ibérii. A jako poslední výtku lze uvést, že jeho taktický plán pro bitvu u Zamy nebyl zrovna nejlepším možným řešením. Ale domnívám se, že tyto chyby jsou v rámci vlivu na válku relativně marginální, daly se napravit nebo k nim nemuselo dojít, kdyby byly odstraněny skutečné příčiny⁹⁸⁰ neúspěchu, tedy slabá domácí podpora, nejednotný senát, malá ochota poskytnout zdroje pro válku a špatná činnost flotily.

⁹⁸⁰ Problém je taky taktické úroveň, strategické schopnosti vysokých kartaginských velitelů, není přece možné, aby vojsko ve válce spoléhalo pouze na jednoho velitele, v 2. punské válce se Hannibal mohl spolehnout pouze na Maga, jeho bratr Hasdrubal více bitev prohrál, než vyhrál, ani ostatní kartaginští námořní nebo pozemní velitelé nepředvedli většinou nic oslnivého. Řím měl překvapivě relativního převahu v kvalitě vrchního velení navzdory svým mnoha porážkám.

Hannibal je velmi významnou osobností v historii západního Středomoří, v případě jeho vítězství se mohla řecká kulturní centra vyvíjet jiným směrem. Místo toho byla řecká města často zničena, vypleněna a obyvatelé pobiti. Tarent a Syrakúsy tak už nebudou středisky umění a vědění v takovém měřítku jako dříve. 2. punská válka byla poslední šancí pro Itáliky, Itálióty, sicilské Řeky, Etrusky a Kelty vybojovat si svobodu, nebo alespoň vysoký stupeň autonomie, neboť kartaginský systém a politika byla naprosto odlišná od praktik římského senátu a jeho romanizačních snah, tedy politiky tavícího latinského kotle. Politická historie Západních Řeků (s výjimkou Massilie a pár dalších měst) tak končí. V regionu vládou Římané, kteří rozšiřují svůj vliv v Ibérii. Ve 3. Punské válce (149-146 př. n. l.) zničí Kartágo, v Hispánii provádějí boje hraničící s etnickými čistkami. I přes střídavé úspěchy zde Řím dobude mnoho měst, v roce 133 př. n. l. Numantii, centrum odporu, které bylo zničeno až po 10 letech.

Odpor místních obyvatel tím nekončí, neboť se zde s přestávkami válčí kontinuálně a Španělsko je pacifikováno kompletně až roku 18 př. n. l., kdy jsou odtud staženy legie, jelikož zde nejsou potřeba. Tyto události jsou však už jen tečkou za uplynulým vývojem, kdy končí doba helénismu a pro západní Středomoří nastupuje od roku 133 př. n. l. doba řecko-římská.

Závěrem této kapitoly chci říci, že je svým způsobem záhadou a zázrakem, proč se povedlo právě Římu uskutečnit hegemonii nad Itálií a posléze nad světem Středomoří, protože jak jsme viděli, Římané neměli často nějak pokročilejší politické či správní uspořádání, dokonalejší armádu nebo vynikající osobnosti všeho druhu (mimo vojevůdců a politiků, v tom spočívala jejich převaha nad ostatními). Právě naopak, byli v mnohém svým sousedům podobní, nějaká výjimečnost, kromě vedení války, spravování dobytých území a diplomacie, by se u nich hledala jen velmi těžko. Ostatně i jejich domnělá vojenská převaha (podrobněji vylíčím v práci *Válka ve Starověku*) byla mnohdy pouze papírová. Bez modifikací a převzetí inovací od okolních etnik by Řím neuspěl. I jeho reformovaná armáda byla často poražena, protože vojenský systém není samospasitelný, není ani dostatečným vysvětlením výsledků historického procesu ve starověké Itálii.

Vývoj v Itálii není pouze výsledkem nebo zásluhou činnosti Říma, byl to dlouhodobý proces, trvající téměř dvě století. Řím často přišel k hotovému, těžil z rozporů a vítězství ostatních etnik nebo měl jednoduše štěstí. Jakkoliv

nevědecké se může moje vysvětlení zdát, tváří v tvář mnohých důkazům a potencionálním scénářům vývoje je tato teze blíže k objektivní skutečnosti, než dodatečně ex post zdůvodňovat římskou nadřazenost velmi nepřesvědčivými účelovými a sofistickými argumenty, které mají blíže k fenomenologii a filosofii dějin, než reálné snaze poznat příčiny a důsledky dějinných procesů. Vždyť jsem předložil dostatečná fakta, že řecká města byla na vyšším stupni kulturního, politického, hospodářského i technologického vývoje, navíc do konce druhé punské války na tom byla lépe i vojensky.

Italikové rovněž nepatřili k zaostalým etnikům, federace Samnitů, Lukánů a Bruttii měly svůj vlastní správní systém a vynikající armádu. Etruská civilizace nemohla nad Římem triumfovat hlavně díky neustálým útokům Keltů, oslabení přišlo i na moři díky vítězství Řeků. Samotný konflikt se Samnity a dalšími Italiky měli Římané do jisté míry usnadněný díky výpravám řeckých králů a vládců, kteří pravidelně oslabovali moc Italiků. Z této situace dokázali Římané těžit, a tak přestát někdy se štěstím a jindy vlastní zásluhou všechny těžkosti.

Poté vymazali⁹⁸¹ z dějin Itálie všechny ostatní kultury kromě sebe. Sjednocením Itálie získal Řím vojenské i hospodářské zdroje na soupeření s Kartágem, načež ovládl postupně celý svět Středomoří. Proto jsem se podrobněji zabýval historií Itálie, neboť bez Etrusků, kteří zadržovali útoky Keltů, by Řím nikdy nemohl expandovat do střední a jižní Itálie, zatímco bez válek Italiótů s Italiky by se ocitl v těžší pozici pro samnitské války, bez kterých by nikdy nenastaly ani války punské!

Výprava krále Pyrrha v mezidobí byla posledním pokusem změnit rovnováhu sil v Itálii a západním Středomoří ve prospěch Řeků. Ve 2. stol. př. n. l. se Řím dobytím Ibérie, která byla rovněž rozvinutým krajem s mnoha městy a infrastrukturou, dostal do pozice absolutní velmoci západu. Galie tak byla

⁹⁸¹ Zmizeli četné italské jazyky a kultury, ztraceno bylo do velké míry kulturní dědictví Etrusků. Ve spojenecké válce 91-87 př. n. l. Sulla etnickými čistkami prakticky zlikvidoval Lukány a především Samnity, ze kterých měli Římané respekt i po jejich zničení. Etrusky nazývali pověřivými a Umbry šetrnými. Ale Samnité měli vždy jen přívlastky bojechtiví, válkychtiví, tvrdohlaví, vytrvalí, stateční a udatní.

obklíčena mořem římského vlivu, i ji měl brzy čekat podobný osud. Vítězství Říma mělo samozřejmě devastující následky nejen pro Itálii a Sicílii, kde řecká města produkovala výrazné osobnosti, jakými byli Archytás a Archimédés, a příslušníci lékařské empirické školy, kam patřil např. Hérakleidés z Tarentu, mezi západními Řeky byli rovněž básníci (Theokritos ze Syrakús, Leonidás z Tarentu a básnířka Nossis z Lokris), filozofové (Aristoxenos z Tarentu, Tímaios z Lokris Epizefyros), historici (Tímaios z Tauroménia a Nearchos z Tarentu) a dramatici (Alexis z Thúrií) atd.

Ve válkách Říma (a jeho následném systému provincií) byla do značné míry ztracena kulturní rozmanitost a bohatství, zničena a rozkradena jedinečná umělecká díla (stačí si projít Cicera, jeho řeči *Proti Verrovi*). Kartágo bylo svébytným státem a kulturou, stejně jako Řím však nikdy nebylo doopravdy helénistické, přejala možná některé umělecké prvky, také vlivy ve vojenství, architektuře atd., ale stálo poněkud stranou, mimo hlavní helenizační procesy (byť ty se začaly projevovat od začátku 2. stol. př. n. l. v Numidii). Kartágo ani Féničané nebyli pouze kupci, proto je velmi smutné, že takto zní ještě dodnes ve školním i akademickém prostředí jejich definice. Nešlo pouze o obchodní městské státy, tato kultura měla vlastní rozvinutý religiózní systém a politickou soustavu, která vůbec nezaostávala za řeckou a římskou.

Féničané a Kartaginci psali na málo trvanlivý druh papýru, státní archiv Kartága Řím zničil a knihovnu daroval numidskému králi, z rozsáhlé literární činnosti tak nemáme k dispozici nic (když pomineme opis díla o zemědělství, které vytvořil Varro v 1. stol. př. n. l.). Nezbyvá, než doufat, že nalezneme nějaký úkryt, kam svoje písemnosti schovávali v případě nebezpečí jako např. Tyřané. Itálie a Sicílie byly výjimečné i v tom, že helenizační procesy⁹⁸² zde začaly mnohem dříve a ve větším nebo srovnatelném měřítku jako na východě.

Elymové (stavěli v dórsském slohu již v 6. stol. př. n. l. a ovládali řečtinu, doklady vidíme v jejich městě Segesta), Sikani (rovněž používali pro zápis

⁹⁸² Viz práce Kol. autorů, *The Hellenistic West: Rethinking the Ancient Mediterranean*, Cambridge University Press 2013

alfabetu), a zejména Sikelové⁹⁸³ byli helenizovaní již v 5. stol. př. n. l., jejich města pocházejí ještě ze starší doby. Sikelové měli svoji federaci měst ve středu Sicílie již v polovině 5. stol. př. n. l.

Západní Středomoří tak za helénismu zažilo vzestup a pád mnohých kultur, jejichž úroveň i složitost vzrůstala, je proto velmi nešťastné, že z hlediska vývoje a kulturního dědictví lidstva se právě Řím stal vedoucí silou celé oblasti Středomoří. Ostatní kultury by nám pravděpodobně dovedly zachovat a předat větší část antického dědictví. Je rovněž smutné, že předsudky, někdy mylně vydávané za názory na dějinný vývoj, patřící někam do 18. a 19. století, mají stále relativně dominantní pozici v akademické sféře.

Odbornější a rozsáhlé znalosti a závěry zůstávají mnohdy za dveřmi kancelářů akademických pracovišť, zatímco základní a střední školy a také veřejný prostor ovládly často zjednodušené TV dokumenty. Ty buď nereflktují nejnovější poznatky, a pokud ano, tak nemají často snahu reálně poznat důvody dění a vykreslit správně příčiny a důsledky a také interpretovat dostupné primární prameny kritickým způsobem.

⁹⁸³ Dúketios (zemřel roku 440 př. n. l.) byl helenizovaným vůdcem Sikelů ve východní Sicílii, vytvořil spolek místních sikelských obcí, v letech 459-451 př. n. l. zakládal nová sikelská města, metropolí byl Menainon na vrcholu kopce V roce 451 př. n. l. dobyl Aitnu, dostal se do sporu s Akragantem, Syrakusami. Roku 450 byl př. n. l. poražen, vyhoštěn do Korintu, o 5 let později se vrací se souhlasem Syrakús založil nové město Kalé Akté. (L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 58)

3.4 Ekonomické, sociální změny v helénismu

V této kapitole proberu, jak vypadala ekonomika v době helénismu v různých regionech. Pokusím se rozřešit spor mezi „modernisty“ a „klasiky“ ohledně pohledu na to, jakou povahu měla vlastně starověká ekonomika (M. Finley vs. moderní autoři) a jaké myšlení v této době převažovalo, zda ekonomika v helénismu odpovídala našemu pojmu a praktikám a byla pouze v menším měřítku, nebo tehdy existovalo unikátní myšlení, které se s moderními ekonomickými teoriemi neshoduje. Helénistická ekonomika měla jiné hodnoty, cíle i prostředky než dnešní.

Zaměřím se na historii a úlohu Rhodu v ekonomickém životě řeckých obcí. Jedním ze základních studijních pramenů je pak Aristotelova *Ekonomika*, která nedává pouze praktické rady, ale zároveň dává nahlédnout do různých ekonomických praktik a zvyklostí, poskytuje náhled na tehdejší ekonomické myšlení a mentalitu.

Nejprve je třeba uvést do problematiky sporu, jaká vlastně byla starověká ekonomika, moderní nebo svébytná? **Moses Israel Finley** ve svém díle *Ancient Economy*⁹⁸⁴ z roku 1973 byl zastáncem myšlenky, respektive názoru, že starověk jako celek (helénismus nevyjímaje, ten se podle něj vlastně nikdy neodehrál), má svoje specifické cítění, myšlení i ekonomické praktiky, které jsou na hony vzdálené nejen dnešnímu modernímu hospodářství, ale dokonce i středověké ekonomice, která byla rovněž velmi odlišná a její koncepty a způsoby jednání nebyly ve starověku „doma“. Šel tak vědomě proti středoproudému názoru, že v helénistickém období byla ekonomika stejná jako

⁹⁸⁴ Není zde mým úkolem dopodrobna analyzovat Finleyho knihu, chci pouze sumarizovat jeho názory a uvést některé konkrétní příklady, abych se mohl posunout dále k názorům novějších autorů. Teprve poté může přijít práce s primárními zdroji, epigrafikou a archeologickými nálezy, případně popsání jednotlivé příklady z regionů. Teprve na závěr můžeme rozhodnout, jaká byla helénistická ekonomika a v čem se lišila od předchozího, případně navazujícího období.

naše, rozdílly byly pouze kvantitativní, nikoliv kvalitativní. Mezi zastánce tohoto názoru patřil právě ruský vlivný historik starověku Michael Rostovtzeff⁹⁸⁵ a další.

Finley rovněž oponoval substantivismu a jeho výkladu ekonomiky, jeho oblíbeným studijním modelem je především republikánský Řím za dob Cicera. Ve Finleyho pojetí má ústřední místo status a řád společnosti. Římskou společnou považuje za speciální příklad uspořádanosti, kde má status velkou váhu. Starověká sociální a ekonomická historie je tak podle něj především historií sedláků. Většina obyvatel žila na venkově, velká města jako Alexandrie, Řím, Antiochie či Athény byly výjimkou.

Měšťané podle Finleyho neprojevovali zájem o venkov, dokud z něj měli dostatečný zisk a přísun potravin. Řeckou ani římskou civilizaci nepovažoval za urbánní, pouze její vládnoucí třídu. Velmi zřídka podle něj existovala státní ekonomická politika. Typickým příkladem pro pochopení řecké mentality vůči práci a sociálnímu postavení jsou už pasáže z Homérovy Odyssey, kdy se Achilleus a Odysseus setkají v podsvětí. Achilleus nařiká, že je lepší být posledním *thetem*, pracovat po boku dalšího bezzemka.⁹⁸⁶ Jak vidíme, už od archaických dob bylo nejhorším místem v rámci sociálního žebříčku postavení theta, sezónního dělníka, bez půdy a většinou i občanství. Finley předkládá poněkud provokativní myšlenku, že ani časté vzpoury otroků, hélótů, nemůžeme brát jako snahu otroků zrušit samotnou instituci.⁹⁸⁷

Je faktem, že mnozí účastníci Spartakova povstání nebo sicilských vzpour nesnili ani tak o konci otroctví, jako spíše o tom, že jejich status otroka pomine a naopak oni sami nějaké budou mít. Spektrum názorů na otroctví v antice je dosti široké, nedá se zúžit pouze na zastánce otrocké práce a svobody. V řeckém světě byly často lokální nebo původní populace v podřízeném postavení (Černomoří, Thessalie, Argos, Kréta, Sparta). Přesto i oni měli určitá práva a teoreticky i možnost, jak se vymanit ze svého

⁹⁸⁵ Zejména jeho opus magnum *Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford University Press 1941

⁹⁸⁶ M. I. Finley, *Ancient Economy*, University of California Press 1999, s. 66

⁹⁸⁷ M. I. Finley, *Ancient Economy*, University of California Press 1999, s. 68

postavení.⁹⁸⁸ V zásadě je možné tvrdit, že alespoň v jedné věci se většina starověkých kultur shodla. Prodávat vlastní občany do otroctví kvůli dluhům je zločin, zlo, kterému je nutné zákonnými prostředky zabránit. Myšlenka byla aktivně podporována v Řecku i Římě.

Přesto je nutné zamyslet se nad úlohou otroků v helénismu. I když většina práce⁹⁸⁹ byla vykonávána svobodnými občany, byly oblasti (jako v celém starověku), kde se některá odvětví bez otrocké práce neobešla, např. dolování kovů či kamenolomy, tedy extrémně nebezpečné prostředí, kde byla délka života velmi krátká. Přesto si troufám tvrdit, že antika jako celek, stejně jako helénismus, na otrocké práci nestála a v zásadě by se bez ní obešla, neboť stejně jako Finley zastávám názor, že slovo *oikonomia* (*oikos* – domácnost) mělo pro většinu Řeků skutečně význam domácí produkce⁹⁹⁰ a soběstačnosti, kdy drtivá většina výrobků i plodin sloužila pro jejich vlastní potřebu,⁹⁹¹ jen minimum se účastnilo tržních procesů. Domnívám se však, že už od doby poklasické se náhled na peníze, ekonomickou činnost a jejich roli v životě člověka zásadně změnil a prodělal relativně velkou změnu.

Dejme však slovo znovu Finleymu, který přichází se zajímavým zjištěním a podstatným příkladem, jak často fungovaly obchodní transakce a uvažování nad dosaženým cílem. Např. pojem spravedlivé ceny byl typický pro středověk, nikoliv starověk, kdy stát často intervenoval a určoval cenu.⁹⁹² Státní úřady takto jednaly výjimečně, často v dobách nouze, např. v letech neúrody 330-326 př. n. l. Kyréné distribuovala 1 200 000 medimnů obilí pro Helladu, 100 000

⁹⁸⁸ R. Z. Abramovitz, *Not Wholly Free: The Concept of Manumission and the Status of Manumitted Slaves in the Ancient Greek World*, Brill 2005

⁹⁸⁹ Kol. autorů, *Money, Labour and Land: Approaches to the economics of ancient Greece*, Routledge 2001

⁹⁹⁰ R. Osborne, *Classical Landscape with Figures: The Ancient Greek City and Its Countryside*, University College London 1987

⁹⁹¹ Kol. autorů, *City, Countryside, and the Spatial Organization of Value in Classical Antiquity*, Brill 2006

⁹⁹² M. I. Finley, *Ancient Economy*, University of California Press 1999, s. 170

medimnů pro Athény, 50 000 pro Korint, Argos a Larrísu v Thessalii, 30 000 na Rhodos, 72 600 Olympias, 50 000 Alexandrově sestře Kleopatře atd.⁹⁹³ Od Kyrény to byl dar, nikoliv obchodní transakce, a takové chování nebylo výjimečné, je dosvědčené již z dřívější doby.

To samozřejmě neznamená, že některá města, spekulanti, občané a obchodníci se nesnažili vydělat i na vlastních spoluobčanech, právě naopak, častými obsahy soudních řečí a sporů v přístavních čtvrtích byla právě cena různých komodit, její ovlivňování nebo manipulace s distribucí a rozdělením zboží. Obrátme se nyní ke změně občanských hodnot a chování. Aristotelés se snažil nejen svým spoluobčanům v Athénách, ale všem Hellénům obecně vysvětlit, že peníze, respektive neustálá honba za nimi, nerozvíjí osobnost člověka (jejíž štěstí a rozvoj v rámci společenství obce je Aristotelovým cílem), ale pouze ho devastuje. Zanikají tak občanské ctnosti i soudržnost mezi vrstvami. Peníze z úroků a lichvu považoval za obzvlášť nemravnou činnost, pokud někdo půjčoval peníze, neměl stanovit vyšší úrok než 12 %, což ostatně bylo za jeho časů zakotveno i v athénské ústavě.

Ovšem půjčky neposkytoval pouze stát a chrámy, ale především soukromí jedinci, jejichž hlavním cílem byl zisk. Aristotelés viděl tyto praktiky chování nejen jako neřecké, ale zhoubné, byl přesvědčen, že stačí jen určité množství peněz a životní standart. V momentě, kdy bohatství, jeho udržování a získávání stravuje veškerý čas člověka a neumožňuje mu nic jiného, jedná se o otroctví. Troufám si tvrdit, že zejména od druhé poloviny 4. stol. př. n. l., jak dosvědčují často Démostenovy projevy, však skutečně elitu nezajímá, jak zvednout svůj status v obci u spoluobčanů, ale jak se domoci na úkor státu a obecného blaha většího bohatství.

Xenofón i Aristotelés jsou naopak ve svých pracích typickými zástupci soběstačného⁹⁹⁴ pojetí hospodaření, které se však již od doby poklasické začalo měnit. Byla snaha vyrábět a vydělávat více, mít pokročilejší

⁹⁹³ Ibidem, s. 170

⁹⁹⁴ Cílem pro oba bylo zajistit určitou životní úroveň, která stačí k dostatku volného času, politické činnosti a štěstí, úkolem ekonomické činnosti nebylo hromadění bohatství pro bohatství.

administrativní techniky i systém. Pierre Briant považuje dílo *Ekonomika*⁹⁹⁵ za spis někoho z Malé Asie, sepsán byl koncem 4. stol. př. n. l.⁹⁹⁶ Považuji tento názor za nejbližší odhad, i když ohledně autorství se dá pořád obhajovat teze, že dílo napsal buď sám Aristotelés, nebo přinejmenším někdo z okruhu jeho žáků či školy ještě ve 4. stol. př. n. l.

Tento spisek jasně definuje tři typy hospodaření – domácnost, městský stát a království. Jde pouze o rozdíl kvantitativní, nikoliv kvalitativní, jinými slovy, myšlenkový náhled zůstává pořád stejný. Názory autora jsou zde jasné a celkem nekomplikované, jsou zde odkazy na Aristotelovy spisy *Etika a Nikomachova*, *Politika*, názory Xenofóna a především na řadu historických událostí, které se netýkají pouze řeckých městských států. Nejčestnějším zaměstnáním je zemědělství, neboť řemesla oslabují.⁹⁹⁷ S otroky nemá být zacházeno krutě.⁹⁹⁸ I v dalších pasážích je jasné, že otrok je kapitálová investice a kdo ho zanedbává, ničí svůj vlastní majetek. Důvěra otrokům však měla své limity, jejich majitelé měli vstávat brzy ráno a pravidelně kontrolovat jejich činnost.

Každý otrok má mít před sebou svůj konečný cíl a tím je svoboda, pro ni pracuje. Přesto se doporučuje mít otroky z různých zemí a zajistit si jejich věrnost tím, aby mohli počít děti.⁹⁹⁹ Jako vzor správného hospodaření je předkládán perský a lakónský systém. Oba však mají stejný cíl, tedy aby příjem přesáhnul výdej. Spravování království se v zásadě podle autora příliš neliší. Administrovat království obnáší především spravovat měnu, export, import a

⁹⁹⁵ Obecně na něj bývá odkazováno ve smyslu autora jako *Pseudo-Aristotelés*.

⁹⁹⁶ P. Briant, *From Cyrus To Alexander*, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns 2002, s. 471

⁹⁹⁷ Pseudo-Aristotelés, *Ekonomika*, 1343b

⁹⁹⁸ Pseudo-Aristotelés, *Ekonomika*, 1344a

⁹⁹⁹ Pseudo-Aristotelés, *Ekonomika*, 1344b

výdaje. Velmi důležitá je pasáž, že měna by se měla ve vhodnou chvíli regulovat, stejně jako ceny, import, export, daně od správců krajů atd.¹⁰⁰⁰

Dalším úkolem správce státu je příjem z šesti druhů ziskových činností, tedy ze zemědělství, speciálních produktů země, z trhů, daní, dobytka a z dalších zdrojů. Speciálními produkty jsou myšleny drahé i užitkové kovy. Daně mohly být z prodeje či pronájmu půdy, vynechám další příklady, abych se dostal k zajímavější myšlence. Kromě zlatého pravidla, že je důležité držet příjem v limitu výdajů, by pravděpodobně dnešní manažeři a ekonomové zajásali nad návrhem, že je třeba zjistit, jaké druhy příjmů naprosto chybí, jaké potencionálně existují, jaké druhy a jak je lze zvýšit, jak mohou být určité položky z výdajů bez ohrožení obecného blaha zredukovány.¹⁰⁰¹

Poté následují rozdílné příklady, abych tak řekl, ekonomických strategií (válečné lsti), jak si poradit se složitou situací, získat prostředky a odvrátit krizi. Většina příkladů pochází ze 4. stol., byť se najdou i ze starší doby 7. – 5. stol. př. n. l.; není zde prostor podrobně se všemi zabývat a analyzovat je, přesto přinášejí řadu příkladů jednání, které Finley ve své práci ignoruje (kromě naprosté absence využití techniky nebo zodpovězení otázky, jakou roli technika měla a zda se v této době objevovala myšlenka pokroku).

V příkladech tak figuruje třeba státní monopol ohledně bankovníctví, který Byzantium prodalo jedné bance, případně neváhalo zdanit prodej zboží svých obchodníků 10 % v době potravinové nouze. Občané Lampsaku v době nouze zvýšili prodejní cenu potravin, aby získali dostatek peněz. Občané Hérakléie Pontské, aby mohli vystrojit válečnou flotilu, zkonfiskovali zboží obchodníků a slíbili zaplatit v budoucnu. Na každé válečné lodi poté prodával zboží státní úředník, stát tak získal po úspěšné expedici peníze pro obchodníky, když se expedice vrátila domů. Státy si vedly evidenci dluhů, příležitostně konfiskovaly majetek nebo upravovaly ceny zboží, případně si půjčovaly (někdy na úrok) od vlastních občanů a obchodníků peníze či zboží, se kterým potom hromadně nakládaly. Některá řešení finanční krize byla

¹⁰⁰⁰ Pseudo-Aristotelés, *Ekonomika*, 1345b

¹⁰⁰¹ Pseudo-Aristotelés, *Ekonomika*, 1346a

skutečně kuriózní. Město Klazomeny dlužilo žoldněřům 20 talentů na platech, velitelům půjčovalo na úrok 4 talenty ročně, přesto mu došly finance.

Začalo emitovat novou měnu, 20 talentů razilo v železe, rozdělilo je mezi nejbohatší občany, od nichž následně obdrželo 20 talentů stříbra. “Železná” měna platila pouze v jejich městě, boháči tak mohli pokrýt své životní náklady a stát byl zbaven dluhu. Později, když z úroků získalo město peníze, stáhlo železné mince z oběhu.¹⁰⁰²

Tohle byl však ještě celkem nevinný případ, jsou zde praktiky zapadající spíše do prostředí organizovaného (státem i jednotlivci) zločinu. Např. spekulace s drahými kovy, jejich násilná konfiskace, půjčka peněz skrze získání rukojmí města, krádeže, podvody či vydírání všeho druhu. Mezi nouzovými opatřeními bylo i placení daně za otroka (8 drachem v časech Alexandra III.), která byla prominuta, jen pokud uprchl.¹⁰⁰³

Jak jsme viděli, spis *Ekonomika* přináší jednak názory na otroctví a jeho úlohu, vymezení ekonomiky, ale zároveň, byť nekonzistentně, teorii cen a rady k řízení státu. Aristotelés neformuloval teorii ceny práce nebo teorii ceny, on zastával teorii ceny práce, kterou neviděl jako zdroj bohatství. Domníval se, že cena není tvořena pouze vydáním práce. Základním požadavkem ceny je užitečnost ohledně přání jednotlivé osoby. Cenou je tak schopnost uspokojit potřebu. Aristotelés věděl, že cena je odvozena z použité ceny a vytvořena požadavkem trhu. Aristotelés se rovněž zabýval problémem, jak správně stanovit poměr spravedlivé směny věcí. Řešením je podle Aristotela samozřejmě měna, neboť peníze se stávají mírou všech věcí a umožňují tak stanovit jejich hodnotu. Problém nastává, jak učinit souměřitelnými různé druhy zboží a služeb.

Aristotelés správně vystihl, že cenu stanovuje potřeba a poptávka. Cenu však stanovuje člověk, nikoliv zboží samo. Jeho odpor ohledně získávání peněz pro další peníze však nereflkuje fakt, že lidé byli chamtiví již před zavedením peněz a toužili po neomezeném bohatství, a že jde tedy o vadu charakteru,

¹⁰⁰² Pseudo-Aristotelés, *Ekonomika*, 1348b

¹⁰⁰³ Pseudo-Aristotelés, *Ekonomika*, 1352b

nikoliv chybu hodnoty nebo funkce peněz. Tímto jsem sumarizoval Aristotelovy názory na ekonomiku z jeho děl (nejen *Ekonomika*, ale rovněž *Politika*, *Etika Nikomachova*).

Podívejme se nyní na fungování ekonomik jednotlivých států a regionů. Nejvíce zdrojů informací máme z Egypta.¹⁰⁰⁴ Zde byl stát určujícím hráčem na trhu pro mnoho komodit, neboť na ně měl monopol. Tak podrobný a propracovaný ekonomický systém jako ptolemaiovský Egypt neměl žádný stát helénistické epochy. Nutno říci, že určitě v mnoha věcech vycházel ze starého administrativního pořádku. Země byla rozdělena na *nomoi* – župy, v Egyptě i v provinciích byly zřízeny hyparchie. V čele jedné správní jednotky stál strategos, spravující politickou a vojenskou správu. Oikonomos řídil hospodářskou a finanční správu.¹⁰⁰⁵

Nejvyšším úředníkem říše byl po králi *dioikétés* – ministr hospodářství a financí. Díky papyrovým dokladům si můžeme udělat bližší představu o jeho práci. Máme např. doklady ohledně Apollónia, dioikéta Ptolemaia II., králi náležely pozemky - nejen jeho vlastní, ale i půda řeckých měst, kterou najímal královským hospodářům. Chrámové pozemky byly rovněž kontrolovány státem, to měl na starosti *epistatés*. Kromě pronájmů půdy bohatl stát díky monopolu na výrobu papyru, soli, plátna, piva, oleje a lnu. K prosperitě země přispělo i to, že Řekové uvedli nové plemeno ovce, nové ovocné stromy a pšenici, která se po zasetí dala za tři měsíce sklídit. Zahraniční obchod podléhal kontrole a zatěžovala ho vysoká cla. Pak zde byly přímé daně, daně z majetku, otroků, domů, právních úkonů, vnitřního obchodu, užívání silnic, vodních cest atd. Daně z vinic a sadů činily jednu šestinu.

Daně vymáhali soukromí výběřčí, kteří soutěžili o kontrakt pro stát mezi sebou, zaplatili požadovanou částku (případně zboží, dobytek) předem a pak ji teprve vymáhali po daňových poplatnících (tedy stejný systém, jaký měl Řím,

¹⁰⁰⁴ Např. B. Muhs, *Tax Receipts, Taxpayers, and Taxes in Early Ptolemaic Thebes: Demotic and Greek Ostraca in the Oriental Institute Collection*, Oriental Institute of the University of Chicago 2004 nebo Kol. autorů, *Hellenistic Egypt: Monarchy, Society, Economy, Culture*, Edinburgh University Press 2007

¹⁰⁰⁵ P. Schäffer, *Dějiny Židů v antice*, Vyšehrad 2003, s. 25

jeho vrstva publikánů). Tento státní kapitalismus fungoval velmi efektivně (Egypt byl nejbohatším královstvím své doby) relativně dlouho, později však byl reformován. Nájemci půdy byli vlastně (polo)svobodní, ale pod dohledem soukromého sektoru, nikoli královské administrativy. Přesto byl zakázán prodej rolníků do otroctví již za Ptolemaia II.(282-246 př. n. l.), cílem administrativy bylo zvýšit na spravovaných územích výnosy. Dokladem je inspekční cesta úředníka jménem Zenón, který se od ledna roku 259 do února 258 př. n. l. vydal ze Stratónovy tvrze (později Kaisarea) přes Jeruzalém a Jericho do Zajordání k pevnosti židovského velmože Tobijáše. Pak jel do Galileje a Ptolemaidu.¹⁰⁰⁶

Zenón byl podřízen dioikétovi Syropalestiny, doprovázeli ho hospodářští a vojenští odborníci a úředníci. Jsou zaváděny nové plodiny jako vinná réva a technická zlepšení jako secí pluh a umělé zavlažování, u Jericha jsou balzámovníkové pláže (což byly korunní statky), vzniklo mnoho nových pevností, zakládaly se nové a přejmenovávaly staré vojenské osady a města. V posádkách byli jak makedonští, tak židovští žoldnéři. Vyšší střední vrstvy a elity bohatly na novém, respektive vylepšeném hospodářském systému (který byl někdy ještě efektivnější než za dob Persie), často se helenizovaly, ale venkovské obyvatelstvo mělo z rostoucí produkce pouze vyšší výdaje, jejich životní úroveň zůstala většinou stejná.

Pokyny ohledně zemědělství a státního monopolu v Egyptě máme dochovány v různých dokumentech, většinou na papyrech z Fajjúmu, následující informace pocházejí ze zákona Ptolemaia II. z roku 259/8 př. n. l. Úředníci museli zajistit osev, jinak byli trestáni vysokou pokutou (2 talenty), stejně tak těm, kteří si koupili monopol, mohl být udělen peněžní trest, pokud zanedbali své povinnosti. Zemědělci před sklizní hlásili, kolik osiva použili, provedli před sklizní odhad, sepsali výkupní smlouvu a teprve poté se sklízelo. Pokuty mohli dostat i zemědělci, pokud nepěstovali to, co podle monopolu měli. Na venkově se nesměly stavět lisy na olej, lisovny zařídil vybavením stát. Byly stanoveny přesné normy množství zpracovaných surovin i výkupní ceny.

¹⁰⁰⁶ P. Schäffer, *Dějiny Židů v antice*, Vyšehrad 2003, s. 29

Zahraniční olej se nesměl na venkov přivážet, v případě porušení byl zabaven.¹⁰⁰⁷

Egyptský systém byl velmi tíživý pro zemědělce i pastevce, často končili uvěznění soukromými věřiteli nebo jim nebylo řádně placeno, nebyly jim poskytovány potraviny atd. Obyvatelé měst se zase bouřili proti ubytování vojáků, respektive snažili se tomu zamezit různými obstrukcemi jako strháváním střech či stavěním oltářů do oken a vchodů. Reformy systému prosazoval Ptolemaios III., koncem 3. stol. př. n. l. však systém začal kolabovat, respektive o jeho zaseknutí se pravděpodobně postaral soukromý sektor, který neplnil předepsané povinnosti a místo toho šidil ve velkém stát v komoditách, dobytku i penězích.

Z jednoho královského dokumentu z tohoto období jsou známy různé zlořády, např. není možné přezkoumat účty ze státních důchodů po vsích. Další doporučení se týkají stanovení cen, kdy jednotliví úředníci měli určovat přiměřený zisk. Mezi jejich povinnosti patřila i kontrola dobytka, zásob obilí, osiva atd. Důležitým úkolem pro ně bylo dohlížet na sadbu stromů, a na královské háje. V případě zpronevěr nebo jiných neduhů a problémů měli úředníci poslat hlášení. Na úředníky v krajích byl kladen i požadavek bezúhonnosti.¹⁰⁰⁸

Přejdeme nyní ke Spartě. Ta v helénistickém období jednak zrušila v roce 280 př. n. l. železné peníze, především se však pustila do řady činností (a její občané i králové), které by byly v dřívějších dobách nemyslitelné. V polovině první dekády třetího století (cca 295/4 př. n. l.) kvůli výpadu makedonského krále Démétria I. Poliorkéta postavila okolo města soustavu polních opevnění. Spartští králové zavedli na svém dvoře *trýfé* (přepych). Sparta měla až do doby reformních králů dvůr, v té době a i později za římské nadvlády svoje lokální historiky a básníky. I královská dynastie prodělala změny, např. král Leonidás II. (254-235 př. n. l.) byl vychován podle Plútarcha na perském dvoře a za ženu

¹⁰⁰⁷ Kol. autorů, *Antika V Dokumentech I.*, SNPL 1959, s. 341/5

¹⁰⁰⁸ Kol. autorů, *Antika V Dokumentech I.*, SNPL 1959, s. 348/50

měl perskou princeznu, pravděpodobně měl však na mysli seleukovský dvůr a seleukovskou princeznu.

Stát přesto určil maximální úrokovou míru půjček, z 2. př. n. l. stol. máme fragment od jistého Dioskórida, půjčení peněz bylo smluvně ošetřeno formou psaného kontraktu. Obchodní transakce se mohly odehrávat i na dálku, římský prostředník v Alexandrii ve prospěch řeckého žadatele, jeden z pěti vlastníků lodě byl Spartan, syn Lýsimacha, a jeho živností byl obchod s kořením z Puntu (dnešní Somálsko).¹⁰⁰⁹ Pochybuji, že se některý Spartan před vládou Nabida mohl pustit do takového podnikání. Většina obchodníků v Lakónii byli perioikové, operující z přístavu na ostrůvku Gytheia. Zde Nabis (207-192 př. n. l.) rozšířil loděnice a námořní arzenál, především však vybudoval okolo města zděné hradby (z pálených cihel), dokončené v roce 188 př. n. l. Nešlo o snadný projekt, když obvod města činil zhruba 9,2km a uzavíral oblast o rozloze 200 ha.¹⁰¹⁰

Sparta v té době už dávno nebylo nevzhledné dřevěné město, domy měly často ozdobné střešní tašky, chrliče a mozaikové podlahy. Kolem roku 200 byl vybudován vodovod. V jižní části Sparty dokonce vyrostly hrncířské dílny, v centru byly velkolepé hrobky, zdobené mramorovými sochami, obojí pocházející z první poloviny 2. stol. př. n. l.¹⁰¹¹ Tyto změny se samozřejmě neodehrály pouze za vlády Nabida, docházelo k nim dlouhodobě, starý hospodářský systém autarkie byl dávno rozbit, pravděpodobně už v době ztráty Messénie (369 př. n. l.) a hraničních regionů odebraných Filipem II. (337 př. n. l.).

Tehdy totiž, po tak masivní ztrátě území, už nebylo možné praktikovat politiku soběstačnosti, ačkoliv v Lákonii bylo ještě mnoho půdy, dostačující pro

¹⁰⁰⁹ P. Cartledge, A. Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta*, Routledge 2002, s. 71

¹⁰¹⁰ Ibidem, s. 71

¹⁰¹¹ P. Cartledge, A. Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta*, Routledge 2002, s. 72

několikanásobně¹⁰¹² větší vojsko, než jakým Sparťané disponovali v bitvě u Megalopole roku 331 př. n. l. Proto vzrostla komerční aktivita, rozvinula se řemesla a dálkový obchod. Sparťané byli zjevně zvyklí na vyšší životní standart, než si většina starověkých a i moderních autorů byla schopna připustit, případně mnoho majetku a půdy vlastnily ženy a malá část obyvatel, kdežto zbytek byl relativně chudý. Neustálý úbytek plnoprávných občanů díky válkám přinesl prakticky vymizení hélótů. Se smrtí Nabida však skončila jakákoliv významnější úloha Sparty v historii Peloponnésu a Hellady.

Nejdůležitějším státem pro ekonomiku Řeků byl však ve východním Středomoří Rhodos. Tato republika plnila funkci jakéhosi (ozbrojeného, válčícího) Švýcarska pro ostatní. Rhodos byl totiž křižovatkou obchodních tras, centrem obchodu, zde se uvádělo do pohybu mnoho transakcí (nejen bankovní povahy), které svým dosahem a významem zasahovaly Egypt, Kypr, Sýrii, Malou Asii, Helladu i ostrovy v Egejském moři. Rhodská republika rovněž aktivně potírala pirátství, vydržovala stále loďstvo, jejím nejčastějším soupeřem byli Aitólové a především různá krétská města. Rhodos se rovněž snažil zprostředkovat smírná řešení v konfliktech různých království a měst. Jeho diplomatická aktivita nezaostávala příliš za ekonomickou.

Republika Rhodos bezesporu aktivně usilovala o svobodu řeckých měst (když pomineme jejich válku proti Byzantiu roku 220 př. n. l.). Dále se musíme zamyslet, zda aktivita a politika Rhodů usilovala skutečně o udržování jakési rovnováhy ve Středomoří, nebo pouze jednali podle dané situace a toho, co se zdálo být výhodnější. Přikláněl bych se spíše k druhé verzi, i když Rhodu neupírám, že se snažil sjednávat mír ve válkách mezi helénistickými státy, aby nevykrvácely a neoslabil tím pozici menších politických entit, které se později dostaly do vleku Římanů.

Ale jejich snaha často nevycházela, bylo pochopitelné, že se přikláněly na stranu Makedonie, aby Antigonos Gonatás porazil na moři Ptolemaia II. a skončila tím jeho dominance a obchodní monopoly. Ovšem svým jednáním za

¹⁰¹² Zde mohli disponovat z podřízených obcí mít cca 5 000 pěšáky a 500 jezdců, zatímco celé území Lakedaimónu i přes územní ztráty mohlo podle Aristotela uživit 30 000 těžkooděnců a 1500 jezdců!

1. krétské války a 2. makedonské války se Rhodos i Pergamon svým bojem proti Antiochovi III. ukázal jako zrádce řecko-makedonských zájmů. Protože Rhodos a Pergamon oslabovaly větší státy kvůli svému zisku, ačkoliv samy, bez silného Makedonského či Seleukovského království, byly pouze hračkou římské republiky, a to nejen ony, ale i různé řecké spolky a sdružení měst.

Později se Rhodanům toto jednání vrátilo i s úroky, když byl roku 166 př. n. l. na ostrově Délos zřízen Římany bezcolní přístav, a Rhodos tak ztratil 85 % svých ročních příjmů. Rhodos byl do té doby nejbohatším státem ve východním Středomoří po královstvích Ptolemaiovců, Seleukovců a Antigonovců. V raném druhém století byl jenom příjem z přístavních cel a daní jeden milión drachem, daň činila 2 %, hodnota zboží, které rhodskými přístavy za rok prošlo, bylo 50 miliónů drachem.¹⁰¹³ To však nebyl jediný příjem Rhodanů - postupně expandovali na pevninu v Malé Asii nebo koupili okolní ostrovy. I z dalších měst tak měly astronomické zisky, Kaunos a Stratoníkeia (obě koupená od Ptolemaiovců v roce 191 př. n. l.) měly roční příjem 720 000 drachem.¹⁰¹⁴ Rhodos část příjmů věnoval na udržování flotily, ale především poskytoval pomoc zahraniční.

Například v roce 219 př. n. l. obdrželo město Sinópé od Rhodu 140 000 drachem. Argos obdržel bezúročnou půjčku 600 000 drachem.¹⁰¹⁵ Rhodos samozřejmě přitahoval mnoho lidí jako místo nového začátku, kde lze snadno zbohatnout, přistěhovalci a otroci se sem sbíhali nejen z Egejské oblasti, ale i Černomoří. Ti nejbohatší z nich plnili státem zadané leitúrgie. Zdá se, že systém práv a zařazení nově příchozích lidí byl poněkud komplikovanější než v jiných státech. Kromě kategorie metoikoi zde byla skupina lidí, rovněž přistěhovalců, co obdržela status epidamia - zdá se, že měli více práv než metoikové a měli blíže k občanství.¹⁰¹⁶

¹⁰¹³ R. M. Berthold, *Rhodes In The Hellenistic Age*, Cornell University Press 2009, s. 53

¹⁰¹⁴ Ibidem, s. 53

¹⁰¹⁵ Ibidem, s. 53

¹⁰¹⁶ R. M. Berthold, *Rhodes In The Hellenistic Age*, Cornell University Press 2009, s. 55

Populace města k roku 304 př. n. l. je odhadována na 100 000 obyvatel, plnoprávných občanů bylo však pouze 30 000.¹⁰¹⁷ Rhodos měl 5 přístavů, dlážděné ulice, parky, chrámy, sportoviště, město bylo plné soch a uměleckých předmětů. Založeno bylo roku 408 př. n. l., avšak během dalších 130 let ovládlo celý ostrov, mělo území i na okolních ostrovech a na pobřeží Malé Asie. Politická činnost Rhodu se soustředila hlavně na blízké okolí. Přibližně v roce 300 př. n. l. poskytlo vyhnancům z města Priény peníze na boj proti tyranu Hierónovi. Argos obdržel v letech 278-272 př. n. l. půjčku 100 talentů na zlepšení fortifikačního systému a jezdeckva.¹⁰¹⁸

Okolní monarchie pochopily, že Rhodos zachovává ozbrojenou neutralitu a nemá tedy smysl s ním válčit, výhodnější je spíše získat si jeho dobrou vůli. Pokud ovšem zástupci rhodské republiky naznali, že je některé království nebo stát příliš silný, neváhali se proti němu dočasně postavit. Přesto měl Rhodos tak velký ekonomický význam a prestiž, že se mu nikdo nepokoušel mstít, právě naopak.

Když v roce 228 př. n. l. zasáhlo ostrov zemětřesení, obdržel rozsáhlou pomoc. Antigonos Dosón poslal velké množství smůly a olova, 100 000 medimnů obilí a 100 talentů stříbra. Seleukos II. poslal dřevo, vlasy, pryskyřici, 200 000 medimnů obilí a 10 vyzbrojených pentér, nařídil zproštění daní pro Rhodany ve svých přístavech. Ptolemaios III. poslal velké množství dřeva a jiného materiálu na výrobu lodí, 450 placených zedníků a stavitelů, 1 000 talentů bronzových mincí, 300 talentů stříbra, 3000 talentů bronzu na opravu rhodského kolosu a 1 milión artab pšenice. Hierón II. ze Syrakús poslal 50 katapultů a 100 talentů stříbra a rovněž zprostil rhodské občany povinnosti platit daně a clo. Dary poslali i králové Bithýnie a Pontu, méně významní vládcí a jiná četná města.¹⁰¹⁹

Bohatství Rhodu však neplynulo pouze z jeho výhodné polohy a obchodních aktivit, ale i z jeho lidského potenciálu, který ovšem spočíval do

¹⁰¹⁷ Ibidem, s. 55

¹⁰¹⁸ R. M. Berthold, *Rhodes In The Hellenistic Age*, Cornell University Press 2009, s. 82

¹⁰¹⁹ R. M. Berthold, *Rhodes In The Hellenistic Age*, Cornell University Press 2009, s. 92

značné míry právě v přistěhovalcích, na nichž poté často vydělávali občané a především stát. Aktivitu přistěhovalců a nových občanů, ať už sociálního, náboženského nebo komerčního řádu, řídila často různá společenství (nestátní samozřejmě). Tato společenství (*koina*) však upevňovala sociální soudržnost mezi lidmi různého statutu v obci. Jejich členové si navzájem pomáhali v mnoha aktivitách, nejen obchodu, ale i v náboženských záležitostech, v půjčování peněz nebo zbudování náhrobku.

Společenství vznikala často spontánně a náhodně, například během vojenské služby, v posádce válečné lodi (*synstrateuomenoi*) nebo mezi vojáky sdílející kasárna či stan (*syskanoi*), mezi veslaři válečné lodi (*mesoneoi*). Tato společenství však často byla pouze sekcemi většího sdružení. Tato sdružení řídila lokální elita města, tedy ti nejbohatší, kteří měli monopol i na státní funkce. Soukromá sdružení se vlastně stala určitým napodobením státu, jeho hierarchie a činnosti. Místní elita tak spolu soupeřila nejen v politice města, ale i skrze svá sdružení, kdy se snažila dosáhnout větší moci a prestiže přilákáním většího počtu schopných lidí.

O čest, pocty i lepší status tak soupeřila nejen společenství mezi sebou, ale někdy i jednotlivci v rámci jedné společnosti. Ve 3. stol. př. n. l. jeden pozemkový vlastník z města Kamiros věnoval tři pozemky jednomu členovi a na jednom z nich zafinancoval stavbu chrámu Asklépia, Apollóna a Afrodíté.¹⁰²⁰ Mezi aktivity soukromých společenství často patřilo spravování majetku a bankovní služby, jak nás informuje stéla z poloviny 2. století na počest Zenóna z města Selgy, kterému členové bratrstva děkují za zvládnutí složitých transakcí jejich majetku. Nikásion z Lindu je zde pokladníkem, Menogénes Galatský a Theudotos Arab jeho pomocníky.¹⁰²¹ Členové nebo spíše předsedové společenstev se často navzájem znali a spolupracovali. Některá společenství si pravidelně volila svého prezidenta a jiné oficiální funkcionáře.

Obyčejné lidé se tak mohli často skrze tato společenství propracovat k vyššímu sociálnímu statusu, nemluvě o bohatství; často poté zakládali vlastní

¹⁰²⁰ Kol. autorů, *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 226

¹⁰²¹ Kol. autorů, *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 229

společenství, kde byli členy nejen jejich známí a přátelé, ale i rodinní příslušníci, prominentní postavení zde pak často měli občané určitého státu nebo země, ze které pocházel zakládající nebo řídící člen, který ovšem mohl favorizovat i svoji adoptivní vlast a její občany. Samotná společenství nevznikala pouze v městě Rhodos, ale v mnoha řeckých městech, respektive jeho členové žili na různých místech a navzájem si pomáhali. Společenství cizinců, zaměstnaných na Lindu v zemědělství, si roku 137 př. n. l. založilo vlastní organizaci, která se později nacházela v jiných městech na Rhodu.¹⁰²²

Je otázkou, zda sdružení existující na Rhodu a jinde měla být způsobem, jak se vyrovnat s profesionálními organizacemi kupců a loďařů z Tyru, Berytu, Itálie a Alexandrie, kteří měli od třetího století svoje pobočky na Délu.¹⁰²³ Nesmíme si ovšem přehnaně idealizovat funkci a fungování těchto skupin, které existovaly v řeckém světě přinejmenším od 4. stol. př. n. l. Některé z nich používaly praktiky, které nejsou často daleko od dnešních mafií a skupin mezinárodního organizovaného zločinu, specializovaných na hospodářskou kriminalitu.

Například v době obilní krize, roku 330 př. n. l., odeslal sidónský kupec Abdemoun zboží do Alexandrie skrz Rhodos, kde jeho "bratr" Zenón působil jako agent. Athénští obchodníci poté porušovali státní dohody, vyváželi obilí z Egypta na Rhodos, kde se usídlili jako obchodníci s obilím a poskytovatelé půjček na námořní obchod. Jedním ze spolupracovníků tohoto gangu byl správce Egypta Kleoménes, který spekoval s cenami obilí a používal Rhodos jako centrum, skrz nějž dovážel desetitisíce rhodských amfor do Alexandrie.¹⁰²⁴ To ovšem byly spíše výjimky. Většina společenství sloužila skutečně k legálním účelům a odpovídala svojí funkcí dnešním zemědělským družstvům či kumpeličkám. Členy těchto společenství byly i ženy. Jiná sdružení sloužila vyznavačům různých bohů a kultů, členové pak spravovali svoji svatyni či

¹⁰²² Kol. autorů, *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 233

¹⁰²³ Ibidem, s. 233

¹⁰²⁴ Kol. autorů, *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 231

chrám a přispívali na ně, též na hostiny a svátky, nebo sdružení pomáhala svým členům finančně - půjčkou bez úroku, složením se na údržbu hrobů atd.

Přejděme nyní k regionu Černomoří, kde řecká města dosáhla značně velké hospodářské produkce a prosperity na jižní i severní straně regionu, která trvala prakticky až do válek Říma s Mithridatem VI. (120-63 př. n. l.) I přes existenci Bosporského království zde byla města ve finančních záležitostech svým vlastním pánem. I zde najdeme praktiky známé z díla *Ekonomika*. Např. město Borysthénes¹⁰²⁵ ve 4. stol. př. n. l. regulovalo bankovní služby tak, že bylo možné dovážet i vyvážet mince jiných měst, ovšem nákup a prodej měl být realizován na ustanoveném místě skrze olbiský měďák nebo stříbrňák. V případě porušení hrozila konfiskace majetku z této transakce.¹⁰²⁶ Jako obchodní velmoci lokálního rázu můžeme vnímat nejen Olbii, ale i město Histria, které rozšiřovalo své mince v transakcích podél toku Dunaje až do 400 km vzdálenosti, podél pobřeží k Dněpru a na jih až k dnešnímu Kaolinovu v Bulharsku. Z měst jižního Černomoří bylo nejvýznamnějším městem Sinópe, jehož mince se našly až na západním břehu Pontu; obchodní styky tohoto města zasahovaly i mimo Pontos, např. do Athén či Délu.¹⁰²⁷

I v černomořských městech vznikají městské organizace řemesel (tzv. thiasy), soustředěné kolem kultu boha, ochránce daného řemesla, v Oděssu rybářské družstvo pro lov tuňáků, založené Hermantem: „*bohu Manizamovi Hermantovo družstvo lovců tuňáků, soustředěné kolem kněze Eptaikentha, syna Asiatikova, věnuje oběť skrze své správce Theodóra, syna Hérakonova, a Zéna, syna Posidóniova.*“¹⁰²⁸ V regionu prosperovalo stavebnictví, bylo třeba vylepšovat stávající hradby i stavět nové, opevňovat akropole a budovat chrámy.

¹⁰²⁵ Dnešní ostrov Berezan naproti ústí řeky Dněpr

¹⁰²⁶ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 211

¹⁰²⁷ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 221/2

¹⁰²⁸ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 222

Stavebnictví mělo rovněž své thiasy, jehož členové dávali k dispozici své pracovní síly. Členové spolku v Kallátidě se složili na stavbu chrámu podle svých prostředků, přispěli penězi, dělníky i tažnými koňmi.¹⁰²⁹ Zatímco místní keramika nebyla určena pro export, protože nedosahovala kvality athénské, rhodské a jiných výrobků, města na Chersonésu a v Bosporském království vynikala ve zpracování dřeva a výrobě nábytku. Většina pracovníků ve větších dílnách byli otroci z místních kmenů, utvářely se otrocké rodiny, které však neměly občanská práva.

Hlavními obchodními artikly černomořských měst na severu¹⁰³⁰ byly obilniny a naložené ryby, byť některá města pěstovala vinnou révu nebo chovala dobytek, rovněž zde rostly unikátní rostliny s léčivými účinky, z nichž se vyráběly léky nebo vonná pryskyřice. Cenným artiklem bylo i vyvážení otroků, dále med a vosk. Zdejší města nakupovala víno, olej i různé zboží.

Konkrétnější údaje, jak fungovalo zemědělství, přinesl průzkum krajiny okolo města Chersonéos. Zde bylo nalezeno 90 klérů, které měly rozsah od 3,08 do 61,59 hektarů. Kléry byly osázeny ovocnými stromy (např. slivoněmi), révou, obilovinami, na vinohradech se stavěly metrové kamenné zídky o délce až 50 metrů, byly postaveny v deseti rovnoběžných řadách ve vzdálenosti asi 6 kroků od sebe. Tento systém sloužil k zachycování vláhy.¹⁰³¹

Pěstovaly se i luštěniny, čočka, cibule, česnek, anýz, konopí, několik druhů pšenice a žito. Lesy se vyskytovaly zřídka, většinou šlo o jehličnany, především borovice. Na severu a jihu Pontu byla ložiska drahokamů: safíry a smaragdy se těžily severně, jižně pak alabastr a polodrahokamy: beryl, opál a onyx. Významným artiklem byla i sůl a minerálie sloužící k výrobě barviv. Šlo především o jižní Černomoří - suřík v Kolchidě a Kappadokii, v Paflagonii arzén,

¹⁰²⁹ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 223

¹⁰³⁰ Na jihu bylo obchodní a námořní velmocí město Sinópé, kromě námořního obchodu, plynuly jeho zisky z prodeje keramiky a zemědělských produktů (olivový olej), těžilo a zpracovávalo se zde železo. V raném 2. Stol. př. n. l. ho sice dobylo Pontské království, jeho význam tím však neklesl.

¹⁰³¹ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 227

ve Skythii modrý lazurit, v Arménii modř, chrýsokolla a měděná červeň, z Mýsie, Pontu a Kappadokie žlutý arseničnan sírový.¹⁰³² Černomoří bylo pro Středomoří významným regionem, protože až do Alexandrových výprav především jeho produkce ryb a obilí živila obyvatele velkých měst. Později tento úkol plnil Egypt a Kyrenaika.

Nyní nás čeká velmi tuhý oříšek, Seleukovská říše. Zde odvedl titánský kus práce Makis Aperghis, jenž nejen důkladně prozkoumal primární a archeologické zdroje, ale především pomocí matematických modelů vypočítal řadu důležitých údajů, pro skeptiky odhadů, které se týkají hustoty zabydlení regionů, počtů obyvatel v různých zemích a řadu jiných informací, aby nám přiblížil realie, fungování státu a mnoho jevů s tím souvisejících. Průměrná hustota obyvatel na 1 hektar podle něj byla 200 osob.¹⁰³³ Také se zabýval výpočty, jak stanovit hodnotu oběživa za 1 rok, a došel k odhadu 20 000 – 30 000 mincí ročně - druhé číslo považuje za přesnější, dále předpokládá, že hodnota ročního oběživa mincí byla 20 talentů, problém však nastává v tom, že nemohou být zahrnuty zlaté mince. Přesto odhaduje, že celkem na 1 zlatou minci připadalo 10 stříbrných.¹⁰³⁴

Poté se pokoušel na základě různých údajů vypočítat rozsah tehdejší populace. Judea za doby povstání proti Seleukovcům mohla mít maximálně 250 000 obyvatel. Nejvíce zalidněným regionem Seleukovského království však byla Mezopotámie, v Babylónii žilo v 189 městech 5-6 miliónů obyvatel.¹⁰³⁵ Více než polovina tohoto regionu (55 %) byla zastavěna.¹⁰³⁶ V době Alexandrových výprav měla Perská říše 30-35 miliónů obyvatel. Seleukovská říše měla v roce

¹⁰³² J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 231

¹⁰³³ Kol. autorů, *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 73

¹⁰³⁴ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s.

18

¹⁰³⁵ Kol. autorů, *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 74, 76

¹⁰³⁶ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s.

36

280 20-25 miliónů obyvatel, v roce 190 př. n. l. po dobytí většiny Malé Asie, Koilé-Sýrie a Fénicie Antiochem III. měla jeho říše 20 miliónů obyvatel.¹⁰³⁷

Podívejme se nyní na celkové příjmy králů. Příjem Alexandra Velikého po obsazení Perské říše činil 30 000 attických talentů,¹⁰³⁸ Antigonos Monoftalmos měl v roce 316 př. n. l. z asijských provincií 11 000 talentů.¹⁰³⁹ Ptolemaios II. měl příjem 14 500 talentů ročně ak tomu 1 500 000 artab pšenice, Ptolemaios Aulétés v polovině 1. stol. př. n. l. měl roční příjem 12 500 talentů.¹⁰⁴⁰ Klíčovým regionem pro Seleukovce byla Mezopotámie, kde roční příjem činil cca 6000 talentů.¹⁰⁴¹ Důležitější však byla zemědělská produkce obilovin. Zdejší systém produkce ovládalo několik pozemkových statkářů, kteří pronajímali místním zemědělcům půdu, vodu a někdy i náradí výměnou za 50 % úrody.¹⁰⁴² Mezopotámie tvořila jednu třetinu až polovinu celé zemědělské produkce říše.¹⁰⁴³

Region Persis měl cca 150 000 obyvatel.¹⁰⁴⁴ Měl důležitost politickou i vojenskou, byl zdrojem vojáků, např. Peukestás jich zde najal 20 000. Východnější regiony už měly značně odlišnou úroveň - Karmánii popisuje Strabón jako velkou zemi, vše produkující, naproti tomu Gedrósie byla prakticky pustinou, kde při pobřeží žili pojídači ryb. Drangiána měla jedno úrodné údolí, jižní polovinu Arachósie tvořila poušť, severní kopcovitá část s mnoha údolími byla zavlažovaná řekami. Většina Parthie byla hornatá poušť nebo polopoušť,

¹⁰³⁷ Kol. autorů, *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 77

¹⁰³⁸ Justinus, 13.1.9

¹⁰³⁹ Diodóros 19.56.5

¹⁰⁴⁰ Kol. autorů, *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 88

¹⁰⁴¹ Kol. autorů, *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 86

¹⁰⁴² Kol. autorů, *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 87

¹⁰⁴³ Kol. autorů, *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 88

¹⁰⁴⁴ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s.

což platilo i pro Hyrkánii, která však měla pás úrodné půdy u Kaspického moře, kde byla i velká města. Margiána měla velkou oázu, kde mohlo za Antiocha I. žít až 70 000 obyvatel.¹⁰⁴⁵

Baktrie i Sogdiána byly zemědělsky produktivní území, kde se chovalo velké množství zvířat. Samotná Baktrie měla na 800 sídlišť.¹⁰⁴⁶ Helénistická Baktrie, Sogdiána a Margiána tak mohly mít 1,5 – 2 milióny obyvatel.¹⁰⁴⁷ Lidnatým regionem byla Sýrie, kde nebyla výjimkou města pro čtvrt miliónu obyvatel. V dobách Perské říše zde žilo 1,5 miliónu obyvatel, což bylo stejné i v polovině třetího století, a dva milióny o necelých sto let později, než se osamostatnila Kommagéné (cca rok 162 př. n. l.). Kilikie měla přibližně 1,5 miliónu obyvatel.¹⁰⁴⁸ V helénistickém období žily v Malé Asii 3-4 milióny obyvatel (v roce 1912 zde žilo 6 miliónů lidí).¹⁰⁴⁹ Koilé Sýrie měla přibližně 500 000 obyvatel.¹⁰⁵⁰ Seleukovci tak byli nejlidnatější říší v helénismu. Egypt (pravděpodobně i s Kyrenaikou) měl v polovině 1. stol. př. n. l. 7,5 miliónů obyvatel (v dobách prvních Ptolemaiovců to bylo poloviční číslo), Helladu ve 4. stol. př. n. l. v době Alexandrových výprav obývaly asi 2 milióny obyvatel.

Přejděme nyní k nerostným zdrojům. Zlatonosná řeka v okolí Sard byla minulostí, zlato se těžilo v oblasti Tróady, Karmánie a jižní Arménie, dostatek zlata byl v Baktrii nebo bylo dováženo ze Sibiře. Stříbrné doly byly v provozu v

¹⁰⁴⁵ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 42

¹⁰⁴⁶ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 43

¹⁰⁴⁷ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 44

¹⁰⁴⁸ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 46

¹⁰⁴⁹ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 48

¹⁰⁵⁰ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 49

Baktrii, Sogdiáně, Karmánii, v Kilikii a Kárii. Sýrie, Palestina i Karmánie měly ložiska mědi. Lesy byly v oblasti dnešního Libanonu, rovněž v Kilikii, Kárii a v pohoří Zagros. Nevíme, zda Seleukovci měli státní monopol nebo podíly na zpracování určitých surovin, případně na výrobě zboží, jako Attalovci a Ptolemaiovci. Pravděpodobně měli jen dílny pro pokrytí potřeb dvora v královských sídelních městech. Vzorec seleukovské ekonomiky byl velmi jednoduchý. Vesnice odváděly na daních peníze, které získaly prodejem svých produktů městům a královským skladům. Města odváděla daně, získávala však peníze z produktů a služeb, které kupovala královská administrativa.

Kromě lokálního obchodu fungoval i dálkový obchod skrze hedvábnou stezku, obchodní styky se střední Asií byly běžné (nebránilo tomu ani vytvoření království Parthů a Řecko-baktrijského království), stejně jako kontakty s arabskými kupci v oblasti Fénicie, Palestiny a především v perském zálivu. Obchodní styky však měli Seleukovci i s Indií, mezi importy patřilo koření, drahé kameny, šperky a skořice z Cejlonu.¹⁰⁵¹

Mezi příjmy patřily i daně od chrámových států (dál sloužily jako banky, centra obchodu a řemesel). Ekonomický, zemědělský a urbanistický rozvoj však byl v Seleukovské říši nastartován již od Achaimenovců. I když Seleukovci zakládali nová města, rozšiřovali stará a nechali obdělávat nové pásy země, byla tato aditivní činnost již v dlouhodobém procesu růstu. Fungovalo zde několik forem obdělávání a vlastnictví půdy; otrocký druh práce, stejně jako v Egyptě, nebyl ten rozhodující a největší, navíc zde stejně otroctví existovalo dlouho před vládou Seleukovců.

Velmi důležité pro ekonomický rozvoj bylo zakládání měst v Mezopotámii, v Perském zálivu, Médii, Parthii a Hyrkánii. Nově založené město však většinou muselo mít ve svém okolí dostatek produktivní země pro určitý počet obyvatel. Např. Dura Europos měla cca 10 000 obyvatel, což znamenalo 5000 ha (50 km²) zemědělské půdy pro uživení populace.¹⁰⁵² Nová města měla

¹⁰⁵¹ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 65/6

¹⁰⁵² G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s.

rovněž čtvrti pro nativní obyvatele nebo přistěhovalce, nikoliv pouze Makedonce a Řeky. Každé město potřebovalo zemědělské zázemí, vesnice.¹⁰⁵³ Jen díky nim a jejich zemědělské produkci mohla města do určitého limitu růst. Králové měli monopol na vlastnictví lesů, objevily se pokusy zavést monopol i na sůl, kdy si musela každá domácnost koupit od státu určité množství soli.

Největší příjem však představovala daň z pronájmu půdy (daň byla 50 % z úrody), pastvin a královských dílen v sídelních městech (např. Sardy, Seleukeia Tigris, Súsy atd.), dále zde byly daně z dálkového obchodu, přístavní daně a cla. Některá města platila daně zemědělskými komoditami do královských sýpek a skladů. Týkalo se to ale i ovcí, koz a jehňat - nápis z Aigai v Aiólidě dosvědčuje, že daň na tato zvířata činila 15 %.¹⁰⁵⁴ Daně se týkaly někdy rovněž medu, včelstev a vosku. Města platila králi různé daně, tzv. daň z hlavy přišla až koncem 3. stol. př. n. l.; původně města darovala králi každoročně zlatý věnec, z dobrovolné aktivity se ale stala povinnost, daň z hlavy platily i vesnice. Dary byly někdy povinné i pro chrámy, kde si králové příležitostně půjčovali peníze.

Největšími vydáními pro stát byly války. Na vrcholu sil za Antiocha III. měla pozemní armáda 120 000 mužů a námořnictvo 30 000 mužů.¹⁰⁵⁵ Kromě pobřeží Fénicie a Malé Asie byly seleukovské lodě přítomny i v Perském zálivu. Plat žoldnéřům i regulérním vojákům byl vyplácen 9-10 měsíců v roce, námořníkům jen během plavební sezóny, aktivní služby. Při platu 5-6 obolů za den pro pěšáka nebo námořníka a dvojnásobku pro jezdce činil roční výdej na ozbrojené síly za Antiocha III. 4000-5000 talentů stříbra. Potravinové dávky činily 1500 talentů, ale nepochybně byly hrazeny z královských skladišť.

¹⁰⁵³ Indický mudrc Kautilja v díle *Arthaśástra* (napsáno koncem 4. stol. př. n. l.) má trefný výrok, že není království bez venkova a vesnic. Více viz *Kautiljova Arthaśástra* v překladu D. Zbavitele, Arista 2001. Velice podnětné dílo pro komparativní úvahy o povaze států v helénistickém období, zejména však dává nahlédnout do fungování maurjovské říše.

¹⁰⁵⁴ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 163

¹⁰⁵⁵ To bylo samozřejmě ve válečném stavu, za mírového to bylo 5000 mužů u námořnictva, cca 30 000 vojáků u pozemního vojska.

Dále však musíme započítat nebojující personál, vybavení a jeho údržbu, oblečení, obuv, nákladní zvířata, náklady nutné na vydržování koní, slonů, lodí atd. Celkem nám tak částka, potřebná na udržení mírové armády, vzroste na 7000-8000 talentů. Při válečných taženích jako dobytí Malé Asie byl rozpočet na 9000-10000 talentech. Jen pro srovnání roční výdej Alexandra (jehož armáda měla tehdy cca 120 000 mužů) činil v posledních letech jeho vlády 15 000 talentů ročně, což je stejná částka, jakou si Římané vyžádali po bitvě u Magnésie (189 př. n. l.) jako cenu za pokrytí nákladů války. Armáda císaře Augusta ročně stála 445 miliónů sesterciů, tedy 19 000 talentů.¹⁰⁵⁶

Roční náklady seleukovského dvora jsou odhadovány na 2000-3000 talentů.¹⁰⁵⁷ Velikost populace v Seleukovské říši mezi lety 281-190 př. n. l. se pohybovala kolem 18-14 miliónů obyvatel.¹⁰⁵⁸ Příjem za Seleuka I. mohl činit 14 000 - 19 000 talentů, za Antiocha III. 15 000 – 20 000 talentů.¹⁰⁵⁹ Král půdu městům a chrámům nejen pronajímal, ale často i prodával. Daně měl rovněž z klerúchií, byť měli zdejší vojáci určité daňové výhody. Klerúchie i vesnice byly stejně důležitou příjmovou položkou jako města, vlastně ještě větší, neboť je živily a zásobovaly královské sklady. Města proto často měla zájem půdu kupovat od vojáků, krále i chrámů.

Aristodikés nabízel prodat 600 ha, které užíví 600 osob (šlo o pozemky v Malé Asii, zemědělství bez zavlažování).¹⁰⁶⁰ Mnésimachos obdržel půdu již za Antigona Monoftalma. Byly zde tři vesnice, které platily tribut mezi 50-57 zlatými

¹⁰⁵⁶ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 205

¹⁰⁵⁷ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 207

¹⁰⁵⁸ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 247

¹⁰⁵⁹ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 251

¹⁰⁶⁰ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 105

statéry, Mnésimachos si půjčil peníze od chrámu Artemis a za 1325 zlatých statérů vesnice s pozemky koupil. Tribut králi z těchto území činil 8-9 %.¹⁰⁶¹ Mnésimachos obdržel 50 % ceny z úrody z vesnic, tedy 662,5 statérů, králi platil tribut 110 a pět dvanáctin statéru. Jeho roční příjem tak činil 11 000 drachem, denně 30 drachem. Pro srovnání - o století později za Antiocha III. měl ptolemaiovský velitel Skopás (pověřen obranou Fénicie a Koilésýrie) 1000 drachem denně a jeho štábní důstojníci 100 drachem denně.¹⁰⁶²

Uvedme si příklady, jaké daně odváděla města oproti vesnici. Města Kaunos a Stratoníkeia měla každé 25 000 – 30 000 obyvatel. Dohromady odváděla daň 120 talentů, což odpovídá poměru 2 talenty na 1000 obyvatel. Vesnice Kardaků platila daň 3 attické drachmy za každého dospělého obyvatele, což je poměr 0.25 talentu na 1000 obyvatel. Vesnice platila ještě daň 12 % jako tribut, typická vesnice o 500 obyvatelích platila 2 drachmy na hlavu, připočítáním platby za pronájem půdy (50 %) se změnil poměr na 2 talenty za 1000 obyvatel, populace vesnice o 650 obyvatelích se dostala na poměr 1,5 talentu na tisíc obyvatel.¹⁰⁶³ I přes velké příjmy do královské pokladny si musíme uvědomit, že kromě nákladů na dvůr a armádu zde byla ještě administrativa, která mezi lety 281-190 př. n. l. stála 2000 – 3000 talentů ročně.¹⁰⁶⁴ Když si tedy představíme rozpočet království na 15 000 – 20 000 talentů, 90 % spolknou armáda, dvůr a administrativa.

Tribut, který musela Seleukovská říše platit Římanům, se může zdát relativně triviální, 1000 talentů ročně. Jenže říše ztratila Malou Asii, solidní zdroj příjmů, a náklady byly i přes zmenšení armády a zákaz loďstva pořád relativně vysoké. Proto se králové museli uchýlit k rabování chrámů nebo k úvahám, že

¹⁰⁶¹ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 138/9

¹⁰⁶² G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 145

¹⁰⁶³ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 250

¹⁰⁶⁴ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 259

prodej populace Judeje v roce 165/4 př. n. l. zajistí 2000 talentů, které byl stát dlužen římské republice. Tribut Římu měl tedy smrtící rozkladný účinek, jelikož Antiochos IV. zemřel dříve, než mohl dokončit svoje východní tažení. Pokud by uspěl, zaplatil by dluhy a měl by i finanční přebytky. Armáda tak nemohla být udržována v původním rozsahu, takže potlačení nepokojů za Démétria I. a zejména Démétria II., když rozpustili regulérní armádu, bylo na žoldnících. Tím nastala spirála vnitřních bojů, ztrát území i příjmů a oslabení armády. Řím tak vyhrál svoji válku nad Seleukovci více ekonomicky než vojensky.

Seleukovská administrativa vycházela z achaimenovské tradice, byli zde výběrčí daní, soudní úředníci, správci satrapií a měst, vojenští velitelé posádek, pevností a strážních bodů. Administrativní okrsek tvořila toparchie, úředník byl toparch, dále zde byla regionální centra (tj. *meridarchies*), která se dělila na *merides*, úředník byl *meridarchai*, a satrapie Sýrie a Fénicie.¹⁰⁶⁵ Palestina a Judea byly pro změnu rozdělené do toparchií. Ale těžko říct, které správní rozdělení bylo častější, nebo zda každá satrapie v Seleukovské říši měla trochu jiný správní systém. Mezi úředníky seleukovského aparátu byl rovněž *hyparch*, *toparch*, *oikonomos* a *eklogisté*.

Hlavním cílem seleukovských králů bylo přeměnit ekonomiku, založenou na barteru a obchodu s komoditami, na ekonomiku monetární a mít co největší příjem stříbrných mincí. Proto byla zaváděna masově měna, která se razila ve východních satrapiích. Budování měst sloužilo jak ekonomickým, tak politickým účelům (konskripce vojáků), důležité však byly i nadále daně z dobytka a zemědělství. Cizí měna mohla v zemi volně cirkulovat. Seleukovci razili zlaté mince ve velkém především proto, aby vyplatili armádu.

Nezatěžovali se tak zbytečně dalšími transporty kovu, když mohli rychleji a snadněji razit mince ze zlata. Byla zde snaha zvednout zisk a omezit vydání - nikoliv mít vyrovnaný rozpočet, ale maximalizovat možný zisk. Semiautonomní řecká města a chrámové státy byly jistým způsobem králův ziskový podnik. Při určitých příležitostech však byly udělovány i daňové výjimky nebo dočasné úplné zrušení daní, neboť úředníci i král věděli, že v některých případech příliš

¹⁰⁶⁵ G. G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy*, Cambridge University Press 2009 s. 270/1

vysoké daně vyvolají úplně opačný účinek. Pro obnovu válkou poškozeného města nebo pro nalákání osadníků do nového je zapotřebí poskytnout finanční daňové výhody. Král byl pořád dobrodinec pro řadu chrámů a měst, snažil se dary získat jejich přízeň.

Stále zde však fungoval rozsáhlý obchod a hospodaření s komoditami; přesto byl do jisté míry seleukovský stát ve svém jednání motivován ziskem a tím pádem se přibližoval moderní kapitalistické ekonomice více, než by byl ochoten M. I. Finley připustit. Ačkoliv je samozřejmě moderní ekonomika mnohem složitější a komplexnější, její cíle nejsou zase tolik odlišné od helénistické, starověké, rozhodně ne radikálně, rozdíly jsou spíše kvantitativní než kvalitativní charakter.

Zásadní rozdíl byl nicméně v tom, že seleukovský stát ovlivňoval množství peněz v oběhu nikoliv kvůli ekonomickým aktivitám na požadované úrovni, ale aby bylo čím platit každoroční daně a platby. Stát se nepřizpůsoboval potřebám trhu, ale svým vlastním potřebám. Seleukovský stát navíc neřídil veškeré hospodářství, byly zde totiž městské a chrámové ekonomiky, které odváděly jen určité peníze či komodity, jinak se chovaly nezávisle na králi a královské ekonomice - svým způsobem tak zde nemáme pouze jeden systém. Představme si to jako federální vlády a centrální vládu v dnešním Španělsku.

Přes všechny uvedené skutečnosti se dá tvrdit, že do jisté míry byla seleukovská ekonomika moderní. Starala se o infrastrukturu a rozšiřovala ji. Seleukovská ekonomika však měla svoje limity, pravděpodobně většinou dosáhla jen vzájemného vyrovnání příjmů a výdajů, v nejlepším možném případě byla schopna vykázat 5-10 % zisk. Jak jsme viděli, válečné akce i přes vítězství přinesou pouze krátkodobý okamžitý zisk, ale náklady na ně tvoří 50 % ročního rozpočtu!

Nyní přejdeme do Střední Asie. Chorézm se stal velmi produktivním regionem. Byl zemědělsky soběstačný, kromě obilovin byly běžné ovocné sady, v řekách rybolov, systém zavlažování byl velmi efektivní, umožňoval obdělávat rozsáhlé plochy půdy i pěstovat vinnou révu. Chorézm v rámci produkce můžeme rozdělit na jihozápadní část, která byla hustěji urbanizována a orientována více na rostlinnou výrobu než na živočišnou, a severovýchodní část

s méně sídly a větším zaměřením na pastevectví. Pro bližší představu o chovatelství poslouží nálezy ze dvou hradišť. K jihozápadu se vztahuje Toprak-Kala. Zde se našel tento poměr kostí: brav 78,3 %, skot 11,6 %, kůň 3,2 %, velbloud 0,1 %, osel 2,3 %, vepř 1,1 %. Altyn-Asár na severovýchodě měl tento poměr kosterních nálezů: brav 65,8 %, 21,2 % skot, kůň 8,2 %, velbloud 1,3 %, osel 0,7 %, vepř bez nálezu.¹⁰⁶⁶

Střední Asie byla významná díky trase hedvábné stezky, jen tak se mohlo dostat zboží z Indie a Číny do Středomoří. V roce 100 př. n. l. se Parthie stala nezpochybnitelnou východní velmocí, na západě vládl Řím, prostředníkem mezi nimi se stalo království Kommagéné. Zde vládl od roku 109 př. n. l. Mithridatés I., jeho ženou se stala seleukovská princezna Laodike Thea VII., čímž byla dovršena spojenecká smlouva mezi ním a Seleukovským královstvím. Hedvábí bylo známo už před výpravami Alexandra, ale teprve ve 2. stol. př. n. l. se stalo významným obchodním artiklem. O sto let později díky transportu přes Kommagéné těžili zdejší vládcí z daní uvalených na zboží dálkových karavan, metropole Samostata se tak stala střediskem obchodu mezi Římany a Parthy. Kommagéné čerpala příjmy z dolů na železo, olovo a měď i z cel a poplatků za přepravu přes Eufrat. Z Indie byla bavlna známa už Theofrastovi, ale obchod s ní řecký svět nezasáhl, ačkoliv Alexandrovi vojáci nosili indické oděvy právě z bavlny. Bavlna a oblečení z této látky se tak stalo obchodním artiklem mezi indickými a arabskými kupci.

Podívejme se nyní blíže na funkci bank, chrámů a peněz. Chrámy poskytovaly nejen půjčky jednotlivcům a obcím. Artemis efeská poskytovala dlužníkům, kdykoliv se uchýlili do její svatyně, azyl a ochranu proti věřitelům.¹⁰⁶⁷ Velké chrámy byly často bohatší než některá města, měly totiž kromě zisku z půjček i rozsáhlé pozemky nebo řemeslnou výrobu. Peněžní hospodářství se prosazovalo poměrně dlouho, v rámci prehistorie peněz je dobré si jako média obchodní směny připomenout první pokusy o peněžní soustavy.

¹⁰⁶⁶ S. P. Tolstov, *Po stopách dávného Chorézmu*, Slovanské nakladatelství 1952, s. 332

¹⁰⁶⁷ Plútarchos, *Přátele a pochlebníci*, (přel: Z. K. Vysoký), Odeon 1970, s. 156

Jako předmincovní platidla v době archaické měli Řekové stylizované železné rožně (*obelos*), v Číně stylizované bronzové nože, u Keltů železné pruty, podobné mečovým čepelím. V 5. stol. př. n. l. chtěl skythský král Ariantés, aby mu každý poddaný přinesl hrot šípů. Pravděpodobně šlo o daň z hlavy, kterou Ariantés chtěl zavést. Máme velké nálezy zběžně odlitých hrotů šípů z 5. a 4. stol. př. l., jsou to jen stylizované šípky, v ruské literatuře se jim říká střelky-monety. Na území Rumunska, Bulharska se jich našly celé tisíce. Jde o předmincovní platidlo, které vydávala pro styky se Skythy a jinými kmeny asi řecká města.¹⁰⁶⁸

Kartágo používalo ještě ve 4. stol. př. n. l. kožené peníze, Kyzikos jako platidlo jantar, ale to byly výjimky, ve většině Středomoří se prosadily jako platidla mince. Ve světě Středomoří existovalo mnoho váhových peněžních standardů, proto hlavní funkcí starověkých bank byla výměna peněz a přepočítání různých měn na jiné platidlo. Jako první razili mince v oblasti Středomoří Lýdové, král Kroisos v 6. století razil zlatý statér (8,05 g) a stříbrné mince (5,4 g). Tyto mince posloužily jako vzor pro perskou peněžní soustavu: 8,35 g měl zlatý dáreikos, dělený na 20 stříbrných šekelů (5,35 g, později 5,55 g), užívaný v západní Asii, jižní Anatólíi, Kypru, Abdéře a Maróneii i ve 4. stol. př. n. l. po konci Perské říše. Rozšířený byl hlavně ve Fénicii, hlavně mezi jejími kupci, a v Mezopotámii.

Existoval fókajský standard (na Lesbu a Kyziku, jejíž základní jednotkou byly statéry z elektronu, tedy slitiny zlata a stříbra, tehdy zvané též bílé zlato, vážily 16,1 g a dále se dělily na třetiny), rhodský standard (pobřeží Thrákie, Malé Asie, Chios, Rhodos), vlastní soustavu měla i Lýkie (od 2. poloviny 5. stol. př. n. l. – lehčí statéry měly 8,1 -8,6 g, těžší statéry 9,5 – 10 g, užívaly se v Lýkii, údolí Xanthu a městech Xanthos, Telmessos a Antifellos).

Korintský standard se používal v severozápadním Řecku, v Ambrakii a na ostrově Leukas. Statér o váze 8,6 g se dělil na tři drachmy po 2,9 g a rovnal se dvěma attickým drachmám, váhový systém byl jako celek polovinou euboiského systému. Existoval i kerkýrský standard, rozšířený na Kerkýře, Kefallénii a Zakynthu (zdejší statér vážil 11,6 g, dělil se na poloviny, čtvrtiny i

¹⁰⁶⁸ J. Šonka, *Případ Hérodotos*, Orbis 19777, s. 156/7

jiné díly). Chalkidský spolek razil vlastní měnu s váhou cca 14,4 g, podle něj stříbrnou ražbu převzal Filip II., váhovou podobnost měl i foinický standard založený na šekelu o 7 g, užívaný jen ve Foinikii.

Nejrozšířenější byl však attický standard (tetradrachma se 17,2 g se dělila na čtyři drachmy o 4,3 g, z nichž každá se rovnala šesti obolům s 0,72 g). Užíval se na Euboi, Chalkidické, Sicílii, v Rhégiu, na Délu i Kyrenaice (ta měla i vlastní minci tetradrachmu o váze 13,30 g podle asijského standardu, který vznikl za vlády Alexandra a jehož statér se rovnal jedné pětině attické tetradrachmy). Podle Euboického standardu, zavedeného na ostrově již od sklonku 6. stol. př. n. l., měl statér 17,2 g a dělil se na třetiny, šestiny i další díly. Podle něj razila mince i řecká města na Sicílii a Chalkidické do 5. stol. př. n. l. Základem Aiginského standardu byla didrachma s 12,2 g, která se dělila na drachmy a menší zlomky. Podle něj se razilo v Sikyónu, Élidě i jinde na Peloponnésu, v Boiótii, Thessalii, Fókidě a Lokridě, na jižních egejských ostrovech, na Krétě, rhodském Kamiru i na ostrově Knidu.

Zlaté mince byly luxus, razily se v Pantikapaiu, Olynthu, Filippii, Pergamu, Abydu, Klazomenách, Rhodu, Tarentu, Syrakúsách a Kyréné. Hlavním oběživem bylo stříbro, za helénismu se šířily měděné i bronzové mince. Sicilská a italská města Řeků měla rovněž vlastní standard - kampánský a tarentský. Mince měly okrouhlejší, pravidelný tvar, lehce vypouklý líc, rub lehce prohnutý, aby se mince daly sloupkovat při transakcích směnárén. Mince se padělaly už za dob Solónova opilování a ořezávání okrajů, pokud nebyly opatřeny zdobeným okrajem, čímž se snížil obsah drahého kovu, případně se rozřezávaly na půl a spojily se nepříslušející rub a líc. Proto měly později mince různé ochranné znaky a symboly.

Vlastní operace bank spočívaly v úschově cenností, uzavřeném depozitu (bezúročná úschova) a otevřeném depozitu (vyplácely se z něj úroky, peněžní převody a směny). Nejpokročilejší bankovní soustavu měl Egypt, od Ptolemaia II. zavedl síť královských bank s centrální bankou v Alexandrii. Pobočky v odlehlých oblastech byly pronajímány soukromým bankéřům pod dohledem

státní banky.¹⁰⁶⁹ V Egyptě se rovněž prováděly bezhotovostní, girové převody obilí a peněz.¹⁰⁷⁰ Nikde jinde takové transakce neprobíhaly.

Přibližme si však nyní, jaké platy v různých profesích Řekové měli a jak se měnily životní náklady v průběhu doby. Ve 4. stol. př. n. l. dostávali předáci zedníků 2 drachmy denně, v Delfách vydělávali štukatéři 1 až 2,5 drachmy. Ke konci 4. stol. př. n. l. dostávali zedníci, štukatéři a tesaři v Eleusíně 2,5 drachmy, dělníci na pile 2 drachmy, nádeníci 1,5 drachmy. Postupně se mzdová sazba měnila z denní na zakázkovou. Na počátku 4. století byla zedníkům v Eleusíně vyplácena sazba 12-15 drachem za 1000 cihel, ke konci století to bylo 17 drachem.¹⁰⁷¹ Za helénismu však stoupaly životní náklady i ceny potravin, zatímco mzdy příliš nerostly. V roce 340 př. n. l. stačily 2 oboly denně jako životní náklady, v roce 300 př. n. l. byla potřeba více.¹⁰⁷²

Půjčky byly stále obvykle na 10 – 11,5 %. Ve 2. stol. př. n. l. byl plat sportovního učitele v Milétu 360-480 drachem ročně. Na ostrově Teos dostával vzdělaný učitel 600 drachem, učitel středního stupně 550 drachem a učitel základního stupně 500 drachem. Sportovní učitel zde bral 500 drachem, učitel hudby 700 drachem.¹⁰⁷³ Životní minimum na rok na ostrově Délos ve 3. stol. př. n. l. bylo 120 drachem. Přežití se tak v helénismu často stávalo jistým druhem umění. Účetní na Délu totiž vydělal 80 drachem ročně, dohlížitel nad chrámem 60-200 drachem, flétnistka 120-130 (ve výjimečných případech 195 drachem), hyperétes (vojenský tajemník jednotky) 160 drachem.¹⁰⁷⁴ Schopný řemeslník mohl na Délu vydělat maximálně 240 drachem ročně, denně měl tak 4 oboly,

¹⁰⁶⁹ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 205

¹⁰⁷⁰ K. Kurz, Úvod do antické numismatiky 1, Národní muzeum 1982, s. 113

¹⁰⁷¹ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 197

¹⁰⁷² G. T. Griffith, *The Mercenaries Of The Hellenistic World*, Ares Pub 1984, s. 309

¹⁰⁷³ Kol. autorů, *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 209

¹⁰⁷⁴ G. T. Griffith, *The Mercenaries Of The Hellenistic World*, Ares Pub 1984, s. 309

problém spočíval v tom, že pokud měl ženu a dvě děti, potřeboval drachmu na den (tedy 6 obolů).¹⁰⁷⁵

Přejděme nyní k závěrům. Začněme nejprve odpovědí, zda byla helénistická ekonomika v něčem jiná než v předchozím období a zda vykazovala nějaké podobnosti s moderní kapitalistickou ekonomikou. Začněme nejdříve dodatkem proti M. I. Finleymu, který se například mylí, když tvrdí, že ve státech neexistoval veřejný dluh. On existoval, máme řadu příkladů. Když chtěl bithýnský král Nikomédes I. (*300-255 př. n. l.) koupit od Knidu sochu Afrodité, město se zadlužilo a nebylo schopné splácet. Město Efesos se ponořilo do červených čísel, když se pokoušelo dostavět v době Alexandra Velikého chrám Artemis. Rovněž v díle *Ekonomika* jsme viděli příklady platební neschopnosti a zadluženosti států.

Je pravda, že komoditní hospodářství bylo i v helénistickém období stále ještě hojně rozšířené v Africe, Lybii, Mezopotámii i Střední Asii (v Chorézmě se začaly používat mince až ve druhé čtvrtině 2. stol. př. n. l.), monetární ekonomika se šířila i do dalších regionů, stala se nikoliv výsadním, ale převažujícím systémem. Přesto se v helénismu šířily některé novinky nebo procesy více než v předchozím období. Zaznamenán je nárůst cechů, řemesel a profesních soukromých spolků i určitá profesionalizace celé ekonomické sféry.

Novinkou byla i státní soustava bank v Egyptě, stejně jako bezhotovostní, girové převody. Helénistické státy se snažily držet v rovnováze příjmy a výdaje a distribuovat komodity za peníze. Do jisté míry byly modernistické, ale stále zde byl mnohem více přítomen přístup autarkie, tedy jednoduché směny - získání vysokého sociálního statutu za peníze, než získání velkého množství peněz pro další peníze. Byť byl tento ideál silně oslaben, stále se uplatňoval ve veřejném životě obcí a království.

Peníze nebyly stále tím jediným a nejdůležitějším při rozhodování, jak s nimi naložit, králové hráli o prestiž mezi řeckými městy a Řeky, proto je podporovali, zakládali nové slavnosti a sportovní hry, kam je zvali. Pomáhali se

¹⁰⁷⁵ G. T. Griffith, *The Mercenaries Of The Hellenistic World*, Ares Pub 1984, s. 310

stavbou škol, sportovišť, veřejných budov, vodovodů atd. Darovali obilí a osev novým osadníkům, stejně jako daňové výhody občanům, vojákům a chrámům. Zároveň tím však dávali najevo zájem na tom, aby se peníze udržely v jejich státě, místní řemeslníci a občané poté byli zaměstnáni při rozšiřování a udržování infrastruktury, a ekonomický kruh se tak dokončil.

Ekonomie v helénistickém období je svébytným dynamickým systémem, který se nedá klasifikovat pouze moderními pojmy a příklady. Jsou zde přítomny prvky starých systémů, některé novinky i řecký ideál rozvíjení osobnosti, euergetismu, stejně jako touha po zvyšování zisku a snižování nákladů. Tím vším je v helénismu ekonomika. Z uvedených příkladů vyplývá, že při studiu fenoménů ekonomických jevů v helénismu se nesmíme striktně držet snahy obhájit starobylost nebo modernost ekonomických procesů, ale spíše se je snažit poznat v jejich dobovém a sociálním kontextu.

Ptolemaiovci zdělili zavedenou hospodářskou soustavu po faraónech, sami ji přeměnili a učinili ji tak efektivnější a výnosnější, stejně jako i na nově připojených územích. Seleukovci byli dědicové achaimenovského systému, přesto kromě názvosloví pro územní dělení a státní úředníky měly obě říše více společného než rozdílného. Obě vybíraly daně prostřednictvím soukromníků, obě království měla určité monopoly. Helénistická království se nelišila mnoho jak od perské říše, která razila peníze rovněž hlavně pro výplatu vojska a náhlé výdaje, tak od Maurjovského království v Indii té doby, které také mělo důkladný ekonomický systém daní, monopolů a kontroly, jasně stanovenou hierarchii úředníků různých profesí atd.

3.5 Helléni vs. okolní svět

V následující studii se pokusím přinést určité shrnutí vývoje vztahů Řeků s „barbary“. Ukázat jak se měnily teoretické koncepce v jejich myšlení. Jaké praktické dopady měly různé filosofické názory pro soužití Řeků a dalších etnik. Studie bude řešit nejenom téma řecké identity, pojem Hellén. Chci se soustředit i na další okruhy otázek. Jak se změnil pohled na ty druhé od dob Homéra až po dobu historika Poseidónia z Apameie. Jak Řekové vnímali ostatní etnika. Každé století přineslo určitou změnu, posun, proto budu chronologicky popisovat tyto změny, názory myslitelů. Změny v myšlení, poznávání druhých souvisí především s cestováním, komerčními aktivitami. Proto je důležitou součástí studie představit zeměpisné obzory Řeků, jejich postupné rozšiřování.

Ať už se tak dělo přejímáním údajů od Kartaginců, nebo vlastními objevitelskými cestami. Jaké podnikl např. Skylax v roce 515 př. n. l., nebo Pýtheás v poslední čtvrtině 4. stol. př. n. l. Další tématem studie bude praxe, realita všedního soužití Řeků a těch druhých. Rovněž bude ukázán postoj Řeků k přejímání inovací, čerpání vlivů od ostatních kultur. Jaký vliv měli samotní Řekové na okolní oblasti z hlediska státní organizace, ekonomiky, způsobu života obecně. Budou také představeny vlivy ostatních kultur na řeckou civilizaci. Poslední podkapitola je věnována představí přátelství Řeků a cizinců, jak je vnímali řečtí spisovatelé. Na závěr se pokusím shrnout, přinesené poznatky.

Označení lidí žijících v Helladě za Hellény bylo svým způsobem záhadou, kterou nemohli uspokojivě rozřešit ani starověcí autoři. Thúkýdídés poukázal na to, že v Homérovi není jednotné označení Řeků. Jsou zde Achájové, Danaové, Argejští, pouze ti z Fthiótidy v Thessalii, které vedl Achilleus, jsou *Hellénes*. Poté se tento název pro Řeky všeobecně rozšířil, ačkoliv neznáme příčinu. V *Iliadě* ještě není výraz *barbaroi*. Hesiódos v eposu *Práce a dni* používá termín, Achájové vytáhli ze „svaté Hellady“ a na jiném místě používá označení pro Řeky Panhelléni.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷⁶ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 52

Homérské eposy pocházejí pravděpodobně z druhé poloviny 8. století, Hesiodos psal v polovině 7. stol. př. n. l. Z těchto údajů vidíme, že se označení řecké identity konstituovalo poměrně dlouho. Za dob řecko-perských válek se společné vědomí identity, příslušnosti k Řecku, řeckým kmenům intenzifikovalo. Z těchto dob pochází termín barbar, tedy jeho negativní konotace. Řekové však určitě nenazývali barbary Egypťany, se kterými byli v dlouhodobém kontaktu. Sofista Gorgiás v roce 392 př. n. l. přednesl na olympijských hrách řeč o svornosti, kde chválil svornost Řeků, za jejich nepřítel označoval perskou říši.¹⁰⁷⁷ Roku 388 nebo 384 př. n. l. přednesl athénský řečník Lýsiás (opět na olympijských hrách) řeč, kde vyzýval Řeky ke společnému postupu proti dvěma nepřátelům. Perskému králi na východě, syrakuskému tyranu Dionýsiovi na západě. Oba projevy jsou skvělou ukázkou řeckého geopolitického myšlení.

Isokratés (436-338 př. n. l.), známý rétor, teoretik, pedagog, obhájce řecké jednoty nedovedl přiznat svobodu, autonomii, právo vlastního státu obyvatelům Messénie. Jehož obyvatelé patřili jazykově k aiolským Řekům a jedním z prvních příchozích řeckých kmenů na Peloponnésos. Až později se zde odehrála invaze Dóru. Odpor Isokrata byl jistě motivován tím, že si byl vědom hospodářského významu kraje pro Spartu, bez něhož by už nebyla lokální velmocí. Jeho idea spolupráce Athén, Sparty jako vůdců Řecká by tak padla. Svoji řeč na toto téma napsal asi v roce 366 př. n. l., nazval ji *Archidámos*.

Hlavním argumentem byla mytická, historická minulost, kdy spartský stát spojil Lakónii, Messénii v jeden celek. Přesto Isokrata (Gorgiova žáka) neomlouvají jeho politické cíle, které by podle něj zajistily blaho většiny Řeků. Neboť považoval za spravedlivé, aby Řekové zotročovali Řeky! Myšlenka, které se všichni už několik století bránili, a připadala jim odporná. Je s podivem, že Isokratovo stanovisko nevzbudilo větší odpor. Odpověď Isokratovi, napsal Alkidamás, rovněž Gorgiův žák, který obhajoval právo Messéňanů na svobodu.¹⁰⁷⁸ Kromě otroků, však byli ve velmi obtížném postavení v obcích

¹⁰⁷⁷ P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Academia 1995, s. 53

¹⁰⁷⁸ Z této řeči je známý verš: „*Bůh dal všem svobodu, nikoho neučinila příroda otrokem.*“ Aristotelés, *Rétorika*, Rezek 2010, (přel. A. Kříž), s. 245

sezónní dělníci, bez jakéhokoliv majetku, kteří často díky nevládní půdy ani nemohli v mnoha státech získat občanství.

V Athénách i jiných státech byli v roli neplnoletých občanů i nemanželské děti, jejichž seznamy si města běžně vedla. Sice jim poskytovala často vzdělání a určitou péči, nicméně i pro ně bylo velmi obtížné získat občanství a vyšší sociální status. Z těchto lidí se často rekrutovali žoldnéři, jako Charidemos z Euboie, města Óreos. Z obyčejného pracovníka vystoupal až k hodnosti generála, který ovlivňoval athénskou politiku. Tento příklad však nebyl výjimkou. Mnoho významných athénských občanů jako Meidiás (athénský politik, současník, protivník Démosthena, kterému jeho oponent Aischínes vytýkal, že je napůl barbar, světlouhlavý Skyth, protože jeho matka pochází ze Skythie). Meidiás byl člen Eubúlovy frakce v Athénách, jak vidno mnoho lidí mohlo být i přes svůj „neřecký“ nebo polořecký původ adoptováno.

Mnozí Řekové si brali za ženy cizinky, tím vznikala další generace mladých lidí, kteří získali svoje občanská práva, řeckou identitu. Prosazovali se později bez problémů ve společnosti. Těmito a výše uvedenými příklady nejen v této kapitole chci poukázat na závažnost faktu, že navzdory veškerému možnému „šovinismu“ Řeků, jejich národní hrdosti na jedinečnost oproti zbytku světa, musíme si uvědomit, že etnicita nebyla jediným zakládajícím kamenem řecké identity a už vůbec ne hlavním. Řekem se člověk mohl stát svoji výchovou (*paideiá*), náboženskými zvyky, atd. Jak vidíme, řecká společnost byla do jisté míry otevřená cizincům, neboť ne každý v ní byl původně Řek. Být Řekem znamenalo naplňovat určité ideje ať už politické, náboženské, a tak vidíme, že v řeckém světě, nebyl každý zdaleka „ryzím“ Řekem.

Tyto praktické postupy v chování, předpisech různých států dávají mým dostatečný důvod a vysvětlení myslet si, že Řekové nebyli zdaleka jednolitým prastarým netolerantním národem s přepjatým důrazem na starobylost rodokmenu. Jejich společnost byla částečně značně sociálně prostupná oproti mnohým jiným obdobím historie lidstva. Důležitá otázka, kterou se nyní budu zabývat je helénizace Hellady. Samotné Řecko také neobsahovalo pouze oblasti, kde žily výhradně řecké kmeny. Ostatně Thúkýdidés na sklonku 5. stol. př. n. l. má Aitóly do jisté míry za barbary, kteří žijí způsobem hodící se spíše pro dobu bronzovou. Épeiros je v té samé době u něj rovněž považován za neřeckou oblast kromě věštin v Dodóně.

Thúkýdidés však přiznává Épeiru, stejně jako Makedonii¹⁰⁷⁹ to, že jim vládne dynastie řeckého původu, jejíž panovníci se snaží o helénizaci země.

Pokud vnímáme Helladu jako centrum řecké civilizace je důležité si uvědomit, že i tato oblast nebyla čistě řecká, teprve v době 5. stol. př. n. l. se definitivně ustavila její klasická podoba. Do Hellady tak patří samozřejmě Peloponnésos, navzdory zbytkům nativní populace, užívané jako pracovní síly (Korint, Argos, Sikyón). Ve středním Řecku byli Boiótové bráni jako potomci legendárního Kadma, tedy Féničanů. Oblast Středního Řecka (Fókis, Lokris, Dóris) byla kromě Attiky brána jako region, kam poprvé dorazili Řekové, sídlí zde ty nejstarší kmeny, které založily delfskou amfiktyonii. Sami Athéňané se brali jako domácí obyvatelstvo, vzrostlé ze země, považovali se za nejstarší civilizovanou oblast Řecka. K Helladě samozřejmě patřil i ostrov Euboia a jiné menší okolní ostrovy jako Zakynthos, Leukas, Kerkýra, Kefallénia atd. Severněji byl výše zmiňovaný Épeiros,¹⁰⁸⁰ který byl považován už za řecké království (se systémem vlády podobný Spartě), a největší kraj Hellady, Thessalie.

Jejíž příslušnost k Helladě nikdo nikdy nezpochyboval, také díky mýtu o výpravě lásona za zlatým rounem. Toto je tedy Hellada klasického období, kam Makedonie nebyla nikdy počítána, ačkoliv se později stala významnou součástí řeckého světa. Pokouším se tímto krátkým historickým, geografickým exkurzem upozornit na to, že Hellada, řecká identita se konstituovala od konce doby bronzové až do 5. stol. př. n. l. poměrně dlouho, neměli bychom proto tento proces přehlížet a vnímat pouze jeho klasickou podobu. Nýbrž mít v paměti tento vývoj. Ne vše v Helladě bylo řecké, ne každý v Helladě byl Řekem. Ale teprve postupně přeměnila řecká civilizace samotné kraje, uvnitř i v okolí, tito obyvatelé se stávali Řeky.

Přesunu se nyní ke geografii. Tvůrcem první mapy v řeckém světě byl pravděpodobně Anaximandros z Milétu. Jeho žák Hekataios (550 – 476 př. n. l.), rovněž z Milétu svoje dílo *Periodos Gés* (Cesta okolo světa) jeho mapu

¹⁰⁷⁹ Zde přinesl helénizaci podle Thúkýdida Archeláos I. (413-399 př. n. l.) Tento král zaváděl sportovní soutěže v řeckém stylu, stejně jako múzické hry, zval řecké umělce, řemeslníky na svůj dvůr.

¹⁰⁸⁰ Podle Plútarcha teprve král Tharrhypás (430-392 př. n. l.) přinesl řeckou civilizaci, způsob života mezi poddané. Tzn. řecké zákony, urbanizace v řeckém stylu atd.

použil jako základ svého modelu, který vylepšil, zpřesnil, zvětšil. Dílo tvoří dvě knihy, je napsáno ve stylu plavebního deníku. Jsou popisovány země a její obyvatelé (důkladný je zejména u Egypta). Hekataios byl praotec dějepisu, geografie. Jeho mapa zobrazuje pevninu v kruhu, jednu třetinu zabírá Asie, druhou Evropa, třetí Afrika. Hekataios se ve svém díle zajímal o jednotlivá etnika, jejich zvyky, faunu, flóru, vzdálenosti mezi jednotlivými místy, toky řek, hranice jednotlivých krajů.

Jeho práce se stala určitým základem, pobídkou pro činnost Hérodóta. Je možné, že čerpal přímo nebo nepřímo z deníku kartaginského mořeplavce jménem Hannó Navigátor. Který obeplul africké pobřeží pravděpodobně okolo roku 500 př. n. l. založil při této cestě několik kolonií, obchodních stanic na pobřeží dnešního Maroka. Jedna z nich, Melitta (dnešní Oualiddia) je totiž zmíněna ve zlomcích, které jsou z Hekataia zachovány. Samotný Hannó doplul pravděpodobně, až do dnešního Gabonu, ke Kamerunské hoře, která chrčila plameny. Setkal se mnoha domorodci, viděl jako jeden z mála obyvatel Středomoří gorily.

Plinius Starší se dokonce domníval, že Hannó celou Afriku obeplul, dostal se až k hranicím Arábie.¹⁰⁸¹ rovněž zmiňoval, že ve stejnou dobu kdy plul Hannó, vyplul objevovat Evropu Himilko. Ten obeplul pobřeží Španělska, dostal se poté do Portugalska, Francie, břehům atlantského oceánu, dorazil až do Bretaně. Byla to čtyřměsíční cesta, dostal se od míst, kde nefouká vítr, řasy v moři, (pravděpodobně Sargasové moře) Zmínka o něm od Plinia Staršího a v básni *Ora Maritima* ze 4. stol. n. l., jejímž autorem je Rufius Festus Avienus.¹⁰⁸² Je otázka, zda Himilko skutečně trávil měsíce pokusy dostat se přes Atlantik. Popis podmínek tomu naznačuje, když viděl jen oceán, neměl vítr, tak mu bylo jasné, že je to nebezpečné, raději se vrátil.

V roce 515 př. n. l. vyslal perský král Dáreios I. výzkumnou výpravu, aby prozkoumal tok řeky Indu. Výpravu vedl kárský námořník Skylax z Kariandy. Vyrazil z města Kaspatyros (tehdejší provinci Gandahára, dnešní Afghánistán).

¹⁰⁸¹ (*Kapitoly o přírodě*, 2.169a)

¹⁰⁸² B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 42, 43

Z řeky poté vplul do Indického oceánu, obrátil se na cestu zpět, prozkoumal Rudé moře, kde doplul až k Suez. Jeho cesta trvala 30 měsíců, podal podrobnou zprávu o cestě Dáreiovi. Tento mořeplavec vedl zápisky i o cestách ve Středozezemním moři, především ostrovech, tamních městech. Zmiňuje například jako první krétské město Kydónia. Ze všech těchto poznatků a informací pravděpodobně čerpal i Hérodotos. Jeho dílo napsané pravděpodobně mezi roky 450-424 př. n. l. reflektuje nové informace. Podle Hérodota byl svět rozdělen na čtyři díly, přičemž východ obývají Indové, jih Ethiopané, západ Keltové a sever Skythové

Především jeho mapa je novější a přesnější, než ty dosavadní. Je zde už více řek, kmenů, které na předchozích mapách nebyly. Arabský poloostrov, Perský záliv, obecně celá Asie je mnohem přesnější. Na mapě jsou Sauromaté, Massagetové, Kaspické moře, Maiótské jezero má přesnější tvar, stejně jako Černé moře. V Evropě přibyli kmeny Getů, Agathrysů, v Africe (Libye byl tehdy používaný název) má rovněž podrobnější informace. Už je zde vyobrazeno království Kušitů (Núbijců) s hlavním městem Meroe, trasa Nilu, města na něm. Další položkou mimo kontinenty jsou cínové ostrovy severně od Evropy.

Ve 4. stol. př. n. l. nastalo ještě větší rozšíření zeměpisných vědomostí. Prvním autorem námořního manuálu, plavby kolem známého světa, je tzv. *Pseudo-Skylax*, anonymní autor, jehož dílo *Periplús* pochází z let 338-335 př. n. l.¹⁰⁸³ Toto dílko není jen systematickým shrnutím zeměpisných znalostí známých krajů, orientačních bodů a jiných náležitostí nutných k plavbě (popisuje různé vzdálenosti mezi místy, délku cesty atd.). Je to zároveň etnografické dílo, popisující obyvatele různých krajů a jejich zvyky. Graham Shipley nevyklučuje autorství někoho ze žáků Akademie, neboť roku 347 př. n. l. zde Speusippos zahájil program shromáždění dosavadního vědění, nebo přímo někoho z členů nově založené Aristotelovy peripatetické školy.¹⁰⁸⁴ Ta vznikla na podzim roku 335 př. n. l. Od břehů Černomoří a Malé Asie nás autor zavádí až k Héraklovým sloupům a atlantickému pobřeží Afriky.

¹⁰⁸³ Pseudo-Skylax, *Periplous*, Bristol Phoenix Press 2011, s. 7

¹⁰⁸⁴ Pseudo-Skylax, *Periplous*, Bristol Phoenix Press 2011, s. 17

Autor prokazuje svoji znalost etnik v Itálii, podrobně popisuje Adriatického pobřeží. Zde považuje město Spina ze řecké.¹⁰⁸⁵ Příležitostně se zmíní o některých pamětihodnostech nebo mýtech a původu obyvatel. Celé území Épeiru (Molossidu, Thesprótií a Chaónii) považuje za barbarské území, kde lidé žijí v oddělených vesnicích. Teprve od řeckého města Ambrakia (stejnomený kraj) považuje tohle a další území za “*pokračující Hellas*“.¹⁰⁸⁶ Autor je překvapivě podrobně obeznámen s rozložením nativních obyvatel Černomoří, už zaznamenal Sauromaty okolo Maiótského jezera.¹⁰⁸⁷ Pseudo-Skylax si jako jediný řecký autor své doby všímá trochu blíže obyvatel Arábie, umísťuje je za hranice Sýrie, jsou to pro něj nomádi na koních ženoucí stáda ovcí, koz a velbloudů. Jejich území končí podle něj u egyptského města Pelúsiou.¹⁰⁸⁸

Velice překvapí autorova znalost kartaginské domény v Libyi a jejich měst, v západním Středomoří tak pravděpodobně nebyla žádná neprůchozí železná opona, ale Řekové znali poměrně detailně pobřeží Afriky nejen u Velké a Malé Syrty. Zde nastává v popisu další důležitý moment, naproti Malé Syrtě je ostrov Tritón¹⁰⁸⁹ s jezerem, stejnojmennou řekou a svatyní Athény Tritónis. Žije zde libyjský kmen jménem Gyzantés, jehož příslušníci jsou všichni světlolásí a krásní.¹⁰⁹⁰

Limit zeměpisného poznání končí na atlantickém pobřeží Afriky, kde je ostrůvek Kerne (naproti je dnešní marocké město Mogador). Dále už je moře údajně mělké, plné řas. Zde kartaginští kupci přeplují z ostrůvku na pevninu a obchodují s Aithiopy, od kterých vykupují jelení, leopardí a sloní kůže, také kly, a kůže domácích zvířat. Zdejší obyvatelé jsou podle autora největší na světě,

¹⁰⁸⁵ Pseudo-Skylax, *Periplus*, Bristol Phoenix Press 2011, s. 57

¹⁰⁸⁶ Pseudo-Skylax, *Periplus*, Bristol Phoenix Press 2011, s. 60/1

¹⁰⁸⁷ Pseudo-Skylax, *Periplus*, Bristol Phoenix Press 2011, s. 72

¹⁰⁸⁸ Pseudo-Skylax, *Periplus*, Bristol Phoenix Press 2011, s. 78

¹⁰⁸⁹ Pravděpodobně dnešní ostrov Džerba v Tunisu

¹⁰⁹⁰ Pseudo-Skylax, *Periplus*, Bristol Phoenix Press 2011, s. 83

dosahují výšky až ke 2m nebo i více. Slonovinou zdobí svoje šperky, nádobí i postroje pro koně. Nosí dlouhé vlasy a vousy a jsou nejkrásnějšími lidmi na světě.

Mají vlastní město, živí se masem a mlékem, kupují parfémovaný olej a víno, egyptské drahé kameny a jiné drahokamy, attické amfory i střešní tašky. Neznali však kovy, hroty jejich oštěpů jsou vytvrzené ohněm, bojují jako oštěpaři, lučištníci a jezdci.¹⁰⁹¹ Je zajímavé, že autor zná do velkých detailů odlehlejší místa, ale jeho znalosti Korsiky, Sardinie a Elby jsou mizivé. Ve výjimečných případech si Pseudo-Skylax všímá rostlin a zvířat. Např. v Africe bylina šáchor, Meleagroví ptáci (snad marocký druh perličky, nebo některý druh stěhovavého vodního ptactva).¹⁰⁹²

Řekové byli více informováni ohledně Arabského poloostrova, Perského zálivu, Indie díky výpravě Alexandra Makedonského. Samotný Alexandr Veliký vyslal v roce 324 př. n. l. Hérakleida, aby postavil loďstvo v Hyrkánii, prozkoumal Kaspické moře po obou březích, tehdejší znalosti tohoto území byly velmi kusé. Alexandr se domníval, jako mnozí jeho současníci, že je spojeno buď s Černým mořem, nebo s oceánem, obtékající Indii, perský záliv i celou Asii. Důležité dílo ve 4.stol př. n. l. je tzv. *Periplús* od Pseudo-Skylaxe. Který reflektuje tehdejší znalosti Řeků o plavbě Středozezemím, Černým mořem, ale také popisuje cestu za Héraklovy sloupy (dnešní Gibraltar), pobřeží severozápadní Afriky.

Seleukos I. navázal ke konci 4. stol. př. n. l. kontakty s říší Maurjů, jeho vyslanec Megasthénés napsal dílo o Indii (*Indika*), kde správně zachytil některé údaje o hlavním městě Patalipútre, nebo rozdělení indické společnosti na kasty atd. Samozřejmě zapsal i mnoho nevěrohodných a nesmyslných informací (typu mravenci těžící zlato), ale zmiňuje Cejlon a jiná do té doby Řekům neznámá místa. Seleukos považoval východní satrapie za velmi důležité pro hospodářství a obchod.

¹⁰⁹¹ Pseudo-Skylax, *Periplous*, Bristol Phoenix Press 2011, s. 86

¹⁰⁹² Pseudo-Skylax, *Periplous*, Bristol Phoenix Press 2011, s. 203/4

V letech 285-2 př. n. l. pověřil svého přítele Patrokla¹⁰⁹³, aby prozkoumal Kaspické moře, krajiny kolem něj, a pokusil se nalézt spojení řeky Oxu s Kaspickým mořem.¹⁰⁹⁴ Geografické informace shromáždil v díle *Periplús* (Obepnutí). Významný podíl na rozšíření vědomostí o tehdejší svět měla Massilie v poslední třetině 4. stol. př. n. l. V této době dosáhli skvělých úspěchů dva občané tohoto města. Euthyménes, Pýtheás. První jmenovaný (a bohužel méně známý) se plavil jižně kolem pobřeží Afriky, dosáhl Dakaru a Senegalu minimálně, možná se dostal až do Ghany.¹⁰⁹⁵ Pýtheás pro změnu cestoval po Evropě. Vyrazil na sever, popsal své cesty v díle *Peri tou Okeanou*. Přinesl příběhy o zemi produkující cín, ostrovy kde je vyplavován jantar mořem.

Plavil se až Thulé, kde jsou vody oceánu zamrzlé. Většina pozdějších komentátorů mu moc nevěřila, považovali většinu jeho zápisů za výmysl. Město Massilia mělo rozhodně zájem o prozkoumání nových obchodních tras a odbytišť, objevení nových nalezišť surovin. Jejich obchodní výměna s halštatskými elitami na západě trvala od roku 540 do roku 450 př. n. l. Prodávali jim víno, luxusní nádoby, za kovy.¹⁰⁹⁶

Poté obchod s Kelty ustal. V polovině 5. stol. př. n. l. Massilia založila opevněnou obchodní stanici Santa Pola u ústí řeky Segury.¹⁰⁹⁷ Bylo to blízko stříbrnosné řeky Sierra Morena. Západně se nacházela ložiska stříbra, mědi u města Tartéssos (Barry Cunliffe identifikuje toto město jako Gadir, což se nedá zcela vyloučit). Další přístav založili obyvatelé Massilie mezi Emporion a vlastním městem, jde o Agde. Blízko řeky Aude, skrze kterou se lze dostat do řeky Garonne, Gironde a poté do Atlantiku.

¹⁰⁹³ Patroklés cca 330-275 př. n. l., byl řecký vojevůdce, pod Seleukem I., Antiochem I., v roce 312 př. n. l. byl velitelem v Babylónu, bojoval se Seleukem společně proti Démétriovi I. Poliorkétovi, poté spravoval kaspickou, baktrijskou oblast poblíž Indie.

¹⁰⁹⁴ S. S. White, A. Kuhrt, Amélie, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 19

¹⁰⁹⁵ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 1

¹⁰⁹⁶ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 18

¹⁰⁹⁷ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 12

U středomořských Alp založili massilijští města Olbia, Níkaia, Antipolis.¹⁰⁹⁸ Z uvedených faktů vidíme, že Massilia byla obchodní velmoc, nejvýznamnější řecké město na západ od Itálie. Proto myslím můžeme s klidem smést ze stolu domněnku, že objevitelské výpravy okolo roku 325 př. n. l. financoval Alexandr Veliký. Město mělo dostatečné důvody a prostředky, aby výpravy zorganizovalo samo. Musíme si uvědomit, že soupeřilo nepřímo s Kartágem, které mělo na západní Středomoří monopol. V Itálii se čím dál více prosazovali Římané, etruská konkurence začínala být prakticky mimo hru. Na samotnou Massilii a její města v okolí asi začaly útočit keltské kmeny, nebo Ligurové. I pokud ne, obchod s nativní populací byl minulostí, zde mělo monopol Kartágo, které ligurské vojáky využívalo už od roku 480 př. n. l.

Pokud neměla Massilia upadnout do postavení druhořadého státu, nutně potřebovala najít nové obchodní možnosti, pozvednout svoji ekonomiku. Vraťme se však k rekonstrukci Pýtheovy cesty. Jak se Pýtheás dostal do Atlantiku? Po moři těžko pokud Karthágo blokovalo Řekům celé Západní Středomoří. Nedá se brát jako pravděpodobná možnost, že by Massilie jako jediná z řeckých měst měla povolená obchodní plavby mezi lety 338-318 př. n. l. (tedy doba kdy se objevitelské cesty mohly odehrát). Námořní blokádu Kartága bych nepokládal za mýtus.

Nicméně nebyla to nepřekonatelná překážka. Nebo mohl jít trasou po zemi, skrze vnitrozemí, Pýtheás nebyl bohatý, jak víme dle Strabóna. Neměl asi peníze na vlastní loď, nebo její pronájem. Mohl se nalodit na fénickou obchodní loď, doplout do města Hēmeroskopeion, poté mohl pěšky vyrazit do města Gadir. Kde se přidal k lodi plující na sever do Galicie atd.¹⁰⁹⁹ Další možnost byla začít cestu v Agde, skrze řeky doplout až do Atlantiku. Cesta po moři ke Gironde má 3200 km lodí okolo Španělska, po zemi skrz města Keltů jen 500 km. Na jižní straně pobřeží a okolo bylo etnikum Akvitánců, na severu Keltové. Tato trasa je pravděpodobnější, nebo Pýtheás popisuje poloostrov Armorica (dnešní Bretaň).¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁸ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 13

¹⁰⁹⁹ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 57

¹¹⁰⁰ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 58

Poté se přeplavil z Armorica do Británie je to 95 námořních mil, za den se tam dá doplout. Dopluli k výběžku Lands End, kde se těžil cín. Řekové i Féničané znali tzv. cínové ostrovy, které nazývali Kassitéros. Nevíme, zda šlo o souostroví Scilly jihozápadně od Cornwallu.¹¹⁰¹ Cunliffe to má za romantické představy, které nejsou podloženy ani písemnými zdroji nebo archeologickými důkazy. Poté se Pýtheás plavil z Británie k Thulé (dnešní Island), cesta mu zabrala 6 dní. Poblíž už bylo jen zamrzlé moře, proto se obrátil na cestu zpět. Což znamenalo urazit 85-100 námořních mil, při rychlosti 3,5 – 4 uzly. Za příznivých podmínek, jako proudy, větry, to bylo naprosto v jeho možnostech. Den cesty od Islandu je plovoucí led, nejen zamrzlé moře.

Pýtheás popisuje nepřetržitý den po 6 měsíců a stálou noc po 6 měsíců. Plinius Starší určitě vychází z Pýthea.¹¹⁰² Pýtheova cesta ovšem zdaleka nekončila. Potřeboval ještě navázat přímý kontakt s producenty jantaru. Pýtheás dorazil asi k Fríským ostrovům a pobřeží, k břehům Jutska. Navštívil ostrov Heligoland.¹¹⁰³ V jeho dobách se jantar z větší části u Jutska, už vytěžil. Chemické analýzy ukázaly, že jantar u Etrusků pocházel z Baltu.¹¹⁰⁴

A právě odtud se jantar z větší části dovážel. Jutsko svoje naleziště vyčerpalo hlavně v době bronzové. Proto v 7-1. stol. př. n. l. začala jeho naleziště slábnout. Jantarová stezka vedla z Jutska po Labi a Vltavě do Dunaje a Innu, skrze Brennerský průsmyk do údolí Po a poté do Adriatického moře. Další cesta začínala u dnešního Gdaňsku na pobřeží Baltského moře, vedla řekou Vislou na severní pláň, poté skrze Jesenické hory do řeky Moravy, poté do východních Alp skrze Slovinsko do Venetského zálivu v Adriatickém moři.

Zajímavý je pro nás i mýtus o Faetónovi. Z něj se dá odvodit, že jantar cestoval skrze Labe a Rýn, Sávu k řece Rhoně. Pýtheova cesta byla úspěšná, ale jelikož západní oblast neměla to štěstí, že by byla v centru zájmu Řeků, a mnoho řeckých děl z této oblasti se nezachovalo, pochybovalo o jeho cestách

¹¹⁰¹ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 74

¹¹⁰² B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 125/6

¹¹⁰³ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 147

¹¹⁰⁴ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 142

mnoho současníků, i pozdějších autorů. Ale důkazů, které podporují Pýtheovu výpravu je velké množství. Spočívají především v jeho zaznamenaných měřeních zeměpisných poloh, sklonu slunce na různých místech, délka cest mezi úseky, a v neposlední řadě např. obvod Británie.

Z citací různých autorů se dá vypočítat, že Pýtheás změřil obvod Británie na 7400 – 7100 km, velmi přesné, správná velikost je 7,580 km.¹¹⁰⁵ Řecký učenec Hipparchos žijící ve 2. stol. př. n. l. chtěl vytvořit přesnou mapu. Aby mohl pracovat, musel znát sklon slunce, obvod země, změřit vzdálenost míst do poměru v gnomónu, k délce stínu slunce o slunovratu. Pýtheás pravděpodobně měřil gnomónem vzdálenost od Massilie k různým místům. Hipparchos vycházel z Pýtheových údajů.¹¹⁰⁶ Samozřejmě je na místě otázka, v jaké lodi se to vlastně Pýtheás plavil? Poslouží nám popis od Césara z paměti o *Zápisky o Válce galské*. Plavidla měli plochý kýl, aby se snadněji vyhnuly mělčinám a mohly se plavit v mělkých vodách. Přídě a zádě byly velmi vysoké, aby přestály velké vlny a bouře. Trupy byly z dubu, přídě zpevněny šrouby železnými tlusté jako palce na rukou, trámy byly 30,5 cm silné.

Kotvy byly na řetězech, plachty ze surové kůže nebo měkké kůže. Takové plavidlo by bylo určitě daleko více vyhovující pro takový typ plavby, než klasické mělké lodě Řeků. Jako nepřímý důkaz Pýtheovy cesty může posloužit nálezný řecká mince z Kyrény z let 322-315 př. n. l. jen 30 km od výběžku Ushant (ostrov na jihozápadním konci Anglického kanálu, severozápadně od výběžku Finistera na francouzském pobřeží).¹¹⁰⁷

Pokud se někdo zeptá, proč se nenašlo více podobných nálezů po trase jeho cesty, je odpověď snadná. Pýtheás mohl platit luxusním zbožím, parfémami, barevným sklem, šperky atd. O tom, že Pýtheás skutečně navštívil Anglii by svědčily i zmínky v Strabónovi, a především Diodórovi (který nemohl mít asi jiný zdroj informací na Británii v 1. stol. př. n. l. neboť Caeasarovi popisy tyto informace většinou neobsahují). Jak asi viděl Pýtheás život v Anglii? Lidé žili v kruhových domech, živí se prosem, bylinkami, hlízkami chovají ovce, prasata,

¹¹⁰⁵ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 96/7

¹¹⁰⁶ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 64

¹¹⁰⁷ B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 72

krávy, koně. Někde pěstují obilí, med. Ostrov je silně obydlen, králové a aristokrati mezi sebou žijí v míru, lidé žijí prostě, skromně neznají luxus, lidé v chování neznají zlobu, zchytralost.

Ostrov je silně obydlen, jeho klima je velmi studené. Používají dvoukolové válečné vozy tažené párem koní.¹¹⁰⁸ Mohl vidět také storážní jámy na obilí 2m hluboké, zdi domů tlusté 5 m, interiér rozdělen deskami. Živili se lovem jelenů a ryb, ptačími vejci.¹¹⁰⁹ Pro tehdejší Řeky ne zrovna lákaví obchodní partneři. Řekové věděli díky Pýtheovi nejen o Albionu (dnešní Anglie), ale i Svatém ostrovu (Hieró) – dnešní Irsko.

První kdo cituje Pýthea je Aristotelův žák Dikaiarchos, aktivní mezi lety 326-290 př. n. l. Další, kteří ho zmiňují, jsou Tímaios z Tauroménia, Erastothénes, Hipparchos, Geminos z Rhodu, Strabón, Plinius starší, Polybios. Význam Pýtheovy cesty tedy nebyl pouze obchodní, ale především posloužil pozdějším geografům. Hipparchos i díky němu zavedl systém zeměpisné polohy, tak jak ho známe dnes, někdy v polovině 2. stol. př.n.l., jeho systém předpokládal jednostupňové intervaly mezi rovníkem a póly. Byl určen obratník raka, medvěda. Jako další důkaz Pýtheovy cesty se nabízí zmínka v Diodórovi. Ten citoval Hekataia z Abdéry: *„Za zemí Keltů je daleko na sever ostrov nikoliv menší, než Sicílie, kde žijí Hyperborejci, kteří mají své jméno podle toho, že jejich domov je za místem, kde fouká severní vítr.“*¹¹¹⁰

Dále Diodóros pokračuje, že na ostrově je uctíván Apollón (zmínka k lunárnímu kultu), jeho chrám má mnoho darů, sférický tvar. Obyvatelé byli přátelštější k Řekům. Nějací Řekové navštívili Hyperborejce, nechali jim drahé votivní dary s řeckými nápisy. Říkají, že měsíc viděný z ostrova je vzdálen velmi málo nad zemí, bůh navštěvuje ostrov, každých 19 let, v době, kdy se hvězdy vrací na své místo na obloze. Bůh v té době hraje na lyru a tančí po celou noc od jarní rovnodennosti do východu Plejád.¹¹¹¹

¹¹⁰⁸ B. Cunliffe, Pytheas Voyage, Penguin Press 2002, s. 108

¹¹⁰⁹ B. Cunliffe, Pytheas Voyage, Penguin Press 2002, s. 123

¹¹¹⁰ Diodóros, 2, 47

¹¹¹¹ B. Cunliffe, Pytheas Voyage, Penguin Press 2002, s. 172/3

Zmiňovaný cyklus 19 let je 18letý, 61letý, cyklus řídící se pohybem měsíce v severních oblastech, měsíc přelétávající nad horizontem se tak jeví jen v severní hemisféře při poloze 58°, jedno z měření na údaje Pýthea. Měsíc se pohyboval skrze noční oblohu od 21. března (jarní rovnodennost) do 1 května (Plejády se stanou poprvé viditelné na východě při svém vzestupu, což koresponduje s keltským svátkem Beltaine).¹¹¹² Proč o tom Cunliffe píše? Objevil totiž, že ve Vnějších Hebridách (západně od pobřeží Skotska), je Lewisův ostrov.

Zde je vesnička Callanish, pravděpodobně od roku 2000 př.n.l. jsou zde menhiry vztyčené zhruba ve směru základních bodů, jeden na jižní západ měsíce, jeden na rovnodennost, další k východu Plejád.¹¹¹³ Není tedy příliš spekulativní zastávat tezi. Že kdo jiný, než Pýtheas se mohl dostat na Lewisův ostrov, zanechat votivní dary, zaznamenat tento příběh. Který měl Diodóros od Hekataia z Abdér, jenž působil ve v první polovině 3. stol. př. n. l. Pýtheova výprava tak byla významným počinem¹¹¹⁴ ve 4. stol. př. n. l. na Západě řeckého světa. Ve 3. stol. př. n. l. se odehrálo nejen bližší prozkoumání Kaspického moře Patroklem. Egypt se pustil do prozkoumávání jihovýchodní oblastí.

Za Ptolemaia II. (282-246 př. n. l.), Filó objevil ostrov Ofiodés (had), kde bylo množství topazu. Satyros vedl jinou expedici asi v roce 276 př.n.l. založil město Filotera (jméno královny sestry) u Suezského zálivu (u dnešního města Suez), další město pojmenoval Arsinoé (Ptolemaiova žena). Ptolemaios II. postavil silnici z Bereniké do Koptu, jiná silnice spojoval Myos Hormos a Koptos, válčil na Rudém moři s nabatejskými Araby v letech 280-273 př. n. l., vyslal na ně expedici. Informuje nás o tom pithomská stéla. Na západě pobřeží

¹¹¹²B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 173

¹¹¹³B. Cunliffe, *Pytheas Voyage*, Penguin Press 2002, s. 174

¹¹¹⁴ Jako námořník zřejmě cestoval už dříve a v oblasti Španělska studoval slapové jevy (příliv a odliv), přičemž správně poukázal na roli měsíčních fází. Jako první autor (možná prozatím objevený) tak správně určil příčinu vzniku odlivu, přílivu před učenci 2. stol. př. n. l. Seleukem, Hipparchem.

arabského poloostrova u ústí Wadi Hamd, založili Mílétané kolonii Ampelone.¹¹¹⁵

Jinou výpravu vedl Eumedés založil Ptolemais Theron na pobřeží (dnešní Suakin v Súdánu) navázal přátelské kontakty s místní populací, obdělával půdu pluhem, dobyt看em, chytil pro krále mnoho slonů, které přivezl východním kanálem (spojující Rudé moře a Nil).¹¹¹⁶ Ptolemaiovci tak měli nyní přístup ke slonům, slonovině, topazu a jiným vzácným kamenům. Pravděpodobně jejich výpravy podnítilo bohatství Arabů, se kterými obchodovali. Již dříve byli v kontaktu s Núbíí (království Kuš s hlavním městem Meroe, nazývané též merojské království), která byla rovněž bohatým rozvinutým státem, který zpracovával kovy, měl množství železa, zlata).

Ptolemaios III. (vládnoucí v letech 246 – 222 př. n. l.) rovněž chápal důležitý význam toho regionu, chtěl pokračovat ve zmapování zemí okolo pobřeží. Králův přítel Simmiás podnikl jednu výpravu, další provedl Filó, který měl prozkoumat Etiopii. Pozdější výpravy dorazily až do Somálska, cestou byly založeny pilíře, oltáře jako orientační body, kam až dopluli.¹¹¹⁷ Ptolemaios IV. (vládnoucí v letech 221 - 205 př. n. l.) také vysílali lovecké výpravy pro slony. Svědčí o tom například dedikační nápis z města Edfu. Všechny tyto lovecké výpravy měly těžké nákladní lodě s hlubokým ponorem, tzv. elefantegoi (nosiči slonů).¹¹¹⁸

Tyto výpravy však byly značně nebezpečné, mnohé narazily na mělčinu, zemřely žízni, např. výprava, o jejímž osudu nás informuje dokument datovaný z roku 224 př. n. l.¹¹¹⁹ Díky takovému záznamu víme více o dané oblasti. Lodě,

¹¹¹⁵ M. A. Smith *The development of maritime trade between India and West from 1000 to 120 B. C.* College Station: Texas A&M University, 135-6

¹¹¹⁶ M. A. Smith *The development of maritime trade between India and West from 1000 to 120 B. C.* College Station: Texas A&M University, 136

¹¹¹⁷ M. A. Smith *The development of maritime trade between India and West from 1000 to 120 B. C.* College Station: Texas A&M University, 138

¹¹¹⁸ M. A. Smith *The development of maritime trade between India and West from 1000 to 120 B. C.* College Station: Texas A&M University, 139

¹¹¹⁹ M. A. Smith *The development of maritime trade between India and West from 1000 to 120 B. C.* College Station: Texas A&M University, 140

kteře ztroskotaly na zpáteční cestě nedaleko Bereniké (cíl jejich cesty) vezly množství zásob pro lovecké stanice. V korespondenci mezi členem posádky a ústředím jsou vojáci v posádce ujišťováni, že brzy dorazí další loděmi se zásobami, které uleví jejich situaci.¹¹²⁰ Mezi přístavy v zemích na lov slonů byly lovecké stanice, které se musely zásobovat, mnohé stanice se staly později přístavy a městy. Byla to ekonomicky velmi důležitá oblast pro Egypt. Ptolemaiovcí prozkoumávali nejen Afriku, ale i pobřeží Arábie. S městy na jihu Arábie byly navázány obchodní kontakty už v roce 263 př. n. l.¹¹²¹

Možná už dříve, neboť zdroj informace pochází z náhrobní stély, není proto nerozumné předpokládat kontakty z předchozích dekád 3. stol. př. n. l. Předmětem obchodu byl z arabské strany palmový olej, myrha, od Ptolemaiovců se vyváželo egyptské plátno. Ptolemaios II. vyslal jistého muže jménem Aristón, aby prozkoumal arabské pobřeží. Jinou výpravu podnikl Pýthagorás, sepsal o svých cestách knihu. Je možné, že výpravy dosáhly průlivu Bab al-Mandab. Nachází se mezi Rudým mořem a Adenským zálivem, měří 26 km, je to i dnes velmi důležitá dopravní cesta.

Ačkoliv žádný helénistický autor nezmiňuje jižní Arábii, nemusí to nutně znamenat, že sem žádná řecká výprava nedorazila, je to relativně blízko z území a základen Ptolemaiovců poblíž tohoto regionu. Ptolemaios II. válčil s Nabatejci, jelikož se dopouštěly pirátství na jeho obchodních plavidlech. Zničil je na moři, uspořádal i pozemní výpravu. Nabatejci nebyli rozhodně nějaký podřadný stát, jejich území se rozkládalo už od 4. stol. př. n. l. mezi Sinají, Arabským poloostrovem, na východ sahalo jejich území až k Jordánsku. Později na začátku 2. stol. př. n. l. přestávali uznávat suverenitu Ptolemaiovců, zničili město Ampelone, obojího možná dosáhli s podporou Seleukovců.¹¹²²

¹¹²⁰ Ibidem, s. 140

¹¹²¹ M. A. Smith *The development of maritime trade between India and West from 1000 to 120 B. C.* College Station: Texas A&M University, 141

¹¹²² M. A. Smith *The development of maritime trade between India and West from 1000 to 120 B. C.* College Station: Texas A&M University, 144

Město bylo později založeno Nabatejci znovu, stálo poněkud severněji od původního místa. O dalších objevitelských cestách Ptolemaiovců bude pojednáno později. Nyní se vraťme zpět do 3. stol. př. n. l. Řekové měli více informací, než dříve, rozsáhlé kontakty se svým dalekým okolím.

A to začali čím dál více zajímat. Jak jinak si vysvětlit Ašókovy edikty vztyčované po bitvě u Kalingy roku 264 př. n. l. Jak jinak si vysvětlit Ašókovu aktivitu, který neváhal vyslat poselstva k propagaci buddhismu, za nejvýznamnějšími králi své doby. Zprávu od něj obdržel Antiochos II. Antigonos II., Ptolemaios II., král Kyrenaiky Magás, dokonce i panovník Épeiru Alexandr II. Tato šíře znalostí Řeků a dost možná i jejich susedů je nepopiratelná. Na přelomu třetího, druhé století př.n.l. vzniká mapa od Erastothéna, která je opět pokrokem proti předchozím pokusům ukázat, co nejpodrobněji svět. Na mapě je nově Irsko, Británie, Island (či Norsko), Cejlon. Nejméně dokonalou částí stále zůstává Kaspické moře, jeho okolí, oblast střední Asie, je zobrazena pouze malá část Indie. Řekové objevili někdy ve 40. letech 2.stol př. n. l. cestu do Indie pomocí monzunových větrů. Stalo se to za vlády Ptolemaia VIII. (144-116 př. n. l.) ke konci 2 stol. př. n. l. je dochována hodnost velitel Rudého, Indického moře.

Zachovalo se pouze jedno indické jméno Inda, který navštívil Egypt. Z pozdního ptolemaiovského období byl nalezen v chrámu Redesiye (na cestě mezi Koptem, Rudým mořem) nápis: „*Sofón, Ind provedl úlitbu Panovi, pro dobrou cestu.*“¹¹²³ Cestu do Indie pravděpodobně v roce 118 př. n. l. vykonal Eudoxos z Knidu, který využil znalosti monzunových větrů. Měl ku pomoci indického trosečníka, který znal cestu. Cesta byla úspěšná a rychlá zpátky byl přivezen náklad koření, drahých kamenů, obojí král zkonfiskoval.

Další výpravu podnikl Eudoxos pod novým panovníkem, Kleopatrou II. v roce 116 př. n. l. Ale jelikož ho královský monopol opět připravil o všechno indické zboží, pokusil se obeplout pobřeží západní Afriky, aby se dostal do Indie. Vyplul z města Gadir (dnešní Cádiz ve Španělsku). Nevíme, zda jeho

¹¹²³ M. A. Smith *The development of maritime trade between India and West from 1000 to 120 B. C.* College Station: Texas A&M University, 146

výprava byla úspěšná, jak tvrdil Plinius Starší. Nebo se musel pro potíže vrátit, případně zahynul na této cestě. Dalším průkopníkem plaveb do Rudého Moře, Indie, byl Hippalos, údajně jeden z kapitánů Eudoxových výprav. Podnikl svoje cesty někdy v raném 1. stol. př. n. l.

Připisuje se mu v díle *Periplús Tés Erythrás Thalassés* (pocházející asi z poloviny 1. stol. n. l.) objevení přímé cesty z Arabského zálivu do Kambjaského zálivu, delty Indu.¹¹²⁴ Tyto obchodní kontakty s Indií, Arábií, čím dál více sílily od poloviny 1. stol. př. n. l. na obchodu se totiž kromě Ptolemaiovců, Řeků, začali podílet i Římané. V této oblasti nebyly na dalších 100 let učiněny žádné nové objevné cesty. V Evropě 2-1 stol. př. n. l. zjevně nebyl příliš velký zájem prozkoumat další oblasti, které mohli Řekové považovat za chudé, nebo obývané primitivními kmeny, se kterými nemá smysl obchodovat.

Ačkoliv bylo v řeckém zájmu navázat kontakty, když už ne s Brity, tak minimálně obchodníky na pobřeží Baltského moře. Posledním velkým cestovatelem je Poseidónios (135 př. n. l. - 51 př. n. l.) z Apameie. Velký řecký polyhistor helénistického období, který přispěl něčím novým k dosavadnímu poznání světa. Studoval chování opic v Mauretánii, zkoumal Vesuv, poznával zvyky Keltů žijících v okolí Massilie. Později se vydal i do samotné Galie, aby blíže poznal keltskou společnost. Podle jeho údajů vypadá mapa už jen v některých detailech přesněji, nic nového nepřináší. Tímto jsme probrali zeměpisné obzory, znalosti Řeků v nejdůležitějších bodech.

V rámci filosofického uvažování Řeků nad otázkami, svobody, otroctví nebylo mnoho místa pro někoho jiného, než je samé. V 5. a 4. stol. př. n. l. většina Hellénů nepochybně věřila ve svojí nadřazenost nad barbary. Autoři jako Antifón, Alkidamás zastávající ideu rovnosti, podobnosti všech lidí byli v menšině. Antifón byl pravděpodobně první, kdo v řeckém myšlení věřil nejen v rovnost lidí bez ohledu na etnicitu, ale i sociální třídu.

¹¹²⁴ M. A. Smith *The development of maritime trade between India and West from 1000 to 120 B. C.* College Station: Texas A&M University, 157

Jeho výrok: „Ty, kteří jsou zrozeni od proslulých otců, respektujeme a ctíme, zatímco ty kteří jsou z neznámých rodů ani nerespektujeme, nectíme. Takto se k sobě navzájem chováme jako barbaři. Od přírody jsme si všichni rovni, jak Řekové, tak barbaři, máme podobný původ, je pro nás přirozené naplňovat všechny lidské potřeby, nezbytné pro všechny lidi; všichni máme schopnosti je uspokojovat stejným způsobem, a v tomto není nikdo z nás rozdílný ani barbar, ani Řeků; neboť všichni dýcháme stejný vzduch ústy a nosem a všichni jíme rukama.“¹¹²⁵

Takové postoje a názory tedy existovaly, a bezpochyby ne všichni zastávali myšlenky Platóna, Aristotela na okolní svět. Tedy že barbaři jsou přirozeně podřízeni Řekům jako otroci, kteří na rozdíl od nich touží po svobodě, mají vyvinutější politické myšlení, jsou předurčení barbarům vládnout. Jsou lepší z hlediska morálky, statečnosti, intelektu atd. To však neznamená, že v praxi, denním životě se řecká populace nemísila s místními obyvateli. Dělo se to jako v Kyrenaice, tak Itálii, Sicílii. Kde kolonisté neměli jinou možnost, než si vzít místní ženy, nebo přijali tamní obyvatele do svého města pro posílení populace.

V 5 a 4. stol. př. n. l. byly rovněž spory o to, jaké postavení v řeckém světě zaujímají Makedonci. Otázky o původu Makedonců nejsou dodnes jasně rozřešeny, pokud se obrátíme k mytologii a budeme považovat *Katalog žen* za autorskou práci Hesióda, tak je v něm velmi zajímavý zlomek, jak Makedonie získala své jméno. Zeus zplodil s Deukaliónovou dcerou jménem Thyia dva syny, Magnés a Makedon, kteří mají zálibu v koních, bydlí okolo Pieria a Olympu.¹¹²⁶ Ať už mytologie věříme, zcela, nebo ne, případně ji používáme jen jako vodítko pro historické bádání, nebylo by vhodné zcela ji vyloučit z možné interpretace.

Hellénové byli velmi citliví na mytologické otázky a příběhy, neměli potřebu nechat soutěžit na olympijských hrách cizince bez helénského původu,

¹¹²⁵ M. Untersteiner, *The Sophists*, Oxford: Basil Blackwell 1954, s. 252

¹¹²⁶ Zlomek získán z *Hesiod, the Homeric Hymns and Homeric, THE CATALOGUES OF WOMEN AND EOIAE (fragments) Online Medieval and Classical Library Release #8* <http://omacl.org/Hesiod/catalogs.html> dne 31.1. 2012

jen proto, že jim třeba jako Alexandr I. kdysi prokázal dobrý skutek. V takovém případě, by ho někdo z Řeků adoptoval, aby mohl na hrách soutěžit, nenutili by ho k vymýšlení složitého fikčního rodokmenu. Olympijské hry byly především posvátnou záležitostí, v několika výjimečných případech se jich zúčastnili i cizinci, pro ten případ, zde byly jiné mechanismy, než fiktivní mytický původ.

Hérodotos byl přesvědčen o dórském původu vládnoucí dynastie Argeovců. Podle něj do Makedonie dorazil jako první Dóros, syn Helléna, který se v Makedonii usídlil okolo pohoří Pindos. Udává jako prvního krále z 8. stol. př. n. l. Perdikku I., ale pozdější historik 4. stol. př. n. l. Theopompos z Chiu tvrdí, že první král Makedonie je Karános od roku 808 př. n. l., který byl synem Temena, krále Argu. Právě on vybudoval sídelní město Aigai. Karános byl však k obsazení nového království donucen, prohrál totiž souboj o Argos se svými bratry proti Feidónovi, který z nich byl nejstarší.

Na radu delfského orákula se poté odebral na sever. Kuriózním faktem zůstává, že starořecké slovo μακεδνός (Makednos), znamená vysoký, nebo obyvatel vysočiny. Obyvatelstvo Makedonie je těžké etnicky určit, víme, že za dob perské invaze se o nich v perských královských záznamech hovoří jako o *yauna tabaraka* – tedy Řekové nosící klobouky. Určitým způsobem k Řekům Makedonci patřili, ale nikoliv k hlavní větvi. Jejich nejbližšími příbuznými byli Magnéti, potažmo Thessalové, neboť jádro země okolo Olympu a Pieria obývalo obyvatelstvo hovořící aiolským dialektem.¹¹²⁷

Historik druhé poloviny 5. stol. př. n. l. Hellaníkios z Mytilény upravil Hesiódovu genealogii a Makedon se stal nikoliv synovcem Aióla, ale jeho synem. Na severozápadě země se ovšem hovořilo dialektem dórštiny, který odpovídal Épeiru. Mnohá toponyma a názvy měst pocházejí z řečtiny, např. Aigai – město koz, hora Olymp, řeka Helikón atd. Konečná otázka vztahu příbuznosti k Řekům by se tedy měla chápat ve smyslu, že Makedonci byli

¹¹²⁷ Jiní obyvatelé (minimálně v Pelle a jejím okolí) mluvili dórským dialektem, který byl pravděpodobně dominantní.

příbuzní Řeků, jedné jejich jazykové větve, a vládnoucí dynastie patřila k Dóřům, ale samotné území obýval různorodý ethnos.¹¹²⁸

Samotní Makedonci věděli, že patří do rodiny řecky hovořících kmenů, ale zároveň věděli, že se od nich odlišují a byli na sebe pyšní, že jsou jiní. Platón i Aristotelés považovali Makedonce stejně jako Skyty, Peršany, Thráky za bojechtivé plemeno barbarů. Měli do jisté míry pravdu a Makedonci nikdy nevytvořili takovou kulturní vrstvu ve společnosti jako Řekové.

Jenže názory Platóna, Aristotela musíme brát do značné míry jako disent ve společnosti, nebyly to dle mého dominantní názory ovládající společnost, určitě je mnozí znali, ale ne každý je uznával, nebo se jimi řídil. Xenofón byl také velmi plodný autor, s teoretickým náhledem na řešení problémů. Určitě převládaly v praxi jeho názory, doporučení (mnohé z nich realizoval Eubúlos). V díle *O státních příjmech*, je Xenofón vyžaduje, aby se státními otroky zacházelo ohleduplně, protože to zabrání nejlépe jejich útěku. Nejlépe to ilustruje jeho výrok: „*Vždyť který majetek je pro válku užitečnější, než lidé?*“¹¹²⁹

Státní otroci totiž mohou podle Xenofóna sloužit v loďstvu i pěším vojsku. Slušné zacházení s otroky, aby sloužili jako vojáci, mělo rozhodně svoji logiku. Každý národ v něčem vynikal, Frýgové, Mýsové, Kappadokové¹¹³⁰ jako lehkooděnci, Egypťané jako námořníci, lučištníci, Syřané jako kopiníci, atd. Vidíme tedy, že oproti jiným myslitelům Xenofón s otroky (ale i metoiky, cizinci usazenými v Athénách) ve své koncepci společnosti pevně počítal, chtěl prohloubit jejich integraci. Zvýšit humánnost chování k nim. Athény prostě neměly tolik občanů, specialistů, aby si mohly dovolit plýtvat lidskými zdroji. Proto tvrdím, že právě Xenofónova koncepce ovlivnila praxi více, než filosofie. Ostatně i spartský král Agesiláos II. se na tažení v Malé Asii choval šetrně

¹¹²⁸ Na konci doby bronzové se zde mísily kmeny Dóřů, Frýgů, Thráků), který většinou nežil způsobem řeckých městských států, a proto byli nazýváni barbary, nikoliv jen kvůli trochu odlišnému jazyku, ale spíše kvůli jiným kulturním a politickým institucím.

¹¹²⁹ Xenofón, *Řecké Dějiny*, (přel: přeložil: Josef Hejnic, Alena Frolíková, Václav Bahník), nadále budu užívat tohoto překladu), Svoboda 1982, s. 323

¹¹³⁰ Také jako jezdci

k místní populaci, ačkoliv ho k tomu nepsané zákony války vůbec nenutily. V řeckém světě se tak dle mého rozmáhalo vědomí, že zacházet s někým nelidsky a tvrdě, kvůli jeho etnickému původu je kontraproduktivní, nehumánní, rozhodně ne bohublé a už vůbec ne řecké.

Učenec Erastothénes (276-194 př. n. l.) byl v helénismu největším kritikem Aristotelových myšlenek. Kritizoval ho za koncepci rozdělovat lidstvo na Řeky a barbary, neboť věřil, že dobré i špatné je smíseno v každém národu. Kromě toho vysvětloval Hellénům, že skvělou civilizaci vytvořili nejen oni, ale i Kartágo, Indové mají mocnou říši, stejně tak i Římané. I přes relativně nepřátelský postoj a uvedené příklady z filosofických názorů se nedá říci, že by Řekové okolní svět ignorovali. Naopak velmi živě se o něj zajímali, historii různých etnik, jejich způsobu života, náboženství, atd. Nebyl to pouze Hekataios, nebo Hérodotos, ale i řada jiných autorů Hellaníkos (jako jeden z prvních popisoval Kelty), Eforos, Theopompos, Hérakleidés z Kýmy v Malé Asii (napsal pravděpodobně okolo roku 350 př. n. l. několika dílnou knihu *Persika*).

Zájem o cizince je patrný i z Hippokratova korpusu, kde se autor zabývá například životním stylem a nemocemi Skythů. Jeden z členů Alexandrový výpravy¹¹³¹ se zabýval historií Arménie, Poseidónios cestoval a žil mezi Kelty. Jsou to projevy zájmu, který je k nalezení již dříve. Např. historik Eforos ocenil ve čtvrtém století Skythy, jako prosté, spravedlivé, štědré, skromné a vysoce ctnostné pokolení. Dramatik Aischylos v 5. stol. př. n. l. označil skythské nomády za spravedlivé, pořádané, pohostinné a morálně nadřazené zámožným a politicky pokročilým Řekům. Podobných příkladů by se dalo najít více. Ti druzí tak byli určitým způsobem v centru zkoumání a vidění Řeků.

Řekové absorbovali řadu vlivů, přejali mnoho inovací od okolních kultur, které byli na vyšším stupni technologické, ekonomického stupně vývoje. Jako první je bezpochyby nejvíce fascinovali Egyptané, se kterými měli brzy rozsáhlé obchodní kontakty. Ostatně Hérodotos se ve svém díle snažil při popisu

¹¹³¹ Byl to Médios z Larrísy, Alexandrův důstojník, napsal *Armenia archeologia*, snažil se prokázat thessalský původ Arménů, neboť mají s Thessaly podobný oděv, obyčeje, chov koní, populaci. (Strabón, 11, 14, 12) Možná šlo pouze o snahu reprezentovat Arménii jako helenizovanou oblast osvobozenou Alexandrem z perské nadvlády. V tom případě se dá mluvit o řeckém kulturním imperialismu.

Egypta, jejich obyčej je co nejvíce připodobnit řeckým, ukázat, odkud Řekové čerpali. Samotné řecké písmo je pouze přepracování fénické abecedy z 8 stol. př. n. l. Egypt ovlivnil Řeky v sochařství, tzv. kolosy, obří sochy, stylem stavby svých chrámů. Důležitou oblastí bylo i věštvství, jehož formu, způsoby Řekové podle Hérodota přejali.¹¹³²

Fascinace Egyptem, jejich znalostmi dějin, matematiky, architektury, sochařství a jiných oborů přetrvávala v řeckém světě velmi dlouho. Synovec korintského tyrana Periandra (627-585 př. n. l.), který se stal jeho nástupce měl egyptské jméno, Psammetichos. Egyptané byli přirození spojenci Řeků proti perské říši. Řekové se stali později inspiračním zdrojem pro budování království, států jiných etnik. Pro Thráky ještě před dobou helénismu kdy se od začátku 4. stol. př. n. l., začíná v Thrákii objevovat řecký styl, odívání šperků více, než kdy předtím. Jednotlivá knížata si budují svoje sídla, pevnosti, města, paláce za pomoci řeckých architektů, výzdobu zařizují řečtí umělci.

Království v Malé Asii (Kappadokie, Arménie, Bithýnie) na počátku helénismu jsou zřízena po vzoru diadochů, jejich stylu autokratické vlády. Větší urbanizace a hospodářského rozvoje dosahuje v helénismu i Illýrie, zejména království Dardanů. V Africe na přelomu 3/2 stol. př. n. l. si vzal za vzor řeckou kulturu, styl vládnutí panovník merojského království, Ergaménes II. Ten byl podle Diodóra vzdělán v řecké filosofii, umění, způsobu života. Nesnášel staré egyptské tradice, moc kněžích, odmítl se podřizovat starým zvykům, jejich rozkazům, věštbu, že musí zemřít, aby nerozzlobil nebesa, ignoroval. Sebral vojsko, vzal chrám kněžích útokem, zabil je, sám sebe prohlásil za nové božstvo.¹¹³³ Diodóros kladl událost do pozdní doby vlády Ptolemaia II. Filadelfa. Ale mýlil se neboť jediný kušitský panovník, který by řeckému přepisu jména odpovídal je Arqmani vládnoucí mnohem později, jeho jméno dosvědčují nápisy na třech místech. Samotný panovník byl později pohřben v komplexu pyramid poblíž svého hlavního města Meroe.

Jak vidno Řekové byli inspirací jen pro určité oblasti okolních etnik. Řekové čerpali vliv především od svých rivalů, např. v loďařství od Féníčanů,

¹¹³² Hérodotos 2004, 2, 55,7, 134

¹¹³³ G. A. Hoskins 1835, Travels in Ethiopia s. 314

kterým bývá přisuzován vynález triéry, nebo jejich dopravní lodě pro dálkové plavby atd. Řecké umění naopak ovlivnilo velmi výrazně od začátku 4. stol. př. n. l. etruské fresky, sochařství, Jeho vliv v helénismus zasáhl i starověkou Indii, tzv. gandhárské umění (v oblasti dnešního Pákistánu, Afghánistánu).

Gandhárské výtvarné umění přineslo průlomovou skutečnost v dějinách buddhistického umění - pod vlivem antiky začal být zakladatel buddhismu Buddha vyobrazován v lidské podobě. Do té doby byly antropomorfní zobrazení Buddhy spíše výjimkou, Buddha byl většinou vyobrazován pomocí symbolů, jako bylo např. kolo dharmy, obří stopa apod. Řecké umění tím pádem také ovlivnilo výzdobu svatyní, chrámů. Féničané rovněž přejímali podněty pro svoji výrobu z řeckého umění. Zejména ve městě Motya pracovali řečtí umělci od 5. stol. př. n. l. kombinovali tradiční vlivy svých chlebedárců s řeckými.

V rámci filosofického uvažování Řeků nad otázkami, svobody, otroctví nebylo mnoho místa pro někoho jiného, než je samé. V 5. a 4. stol. př. n. l. většina Hellénů nepochybně věřila ve svojí nadřazenost nad barbary. Autoři jako Antifón, Alkidamás zastávající ideu rovnosti, podobnosti všech lidí byli v menšině. Antifón byl pravděpodobně první, kdo v řeckém myšlení věřil nejen v rovnost lidí bez ohledu na etnicitu, ale i sociální třídu.

Jeho výrok: *„Ty, kteří jsou zrozeni od proslulých otců, respektujeme a ctíme, zatímco ty kteří jsou z neznámých rodů ani nerespektujeme, nectíme. Takto se k sobě navzájem chováme jako barbaři. Od přírody jsme si všichni rovni, jak Řekové, tak barbaři, máme podobný původ, je pro nás přirozené naplňovat všechny lidské potřeby, nezbytné pro všechny lidi; všichni máme schopnosti je uspokojovat stejným způsobem, a v tomto není nikdo z nás rozdílný ani barbar, ani Řeků; neboť všichni dýcháme stejný vzduch ústy a nosem a všichni jíme rukama.“*¹¹³⁴

Takové postoje a názory tedy existovaly, a bezpochyby ne všichni zastávali myšlenky Platóna, Aristotela na okolní svět. Tedy že barbaři jsou přirozeně podřízení Řekům jako otroci, kteří na rozdíl od nich touží po svobodě, mají vyvinutější politické myšlení, jsou předurčení barbarům vládnout. Jsou

¹¹³⁴ M. Untersteiner, *The Sophists*, Oxford: Basil Blackwell 1954, s. 252

lepší z hlediska morálky, statečnosti, intelektu atd. To však neznamena, že v praxi, denním životě se řecká populace nemísila s místními obyvateli. Dělo se to jako v Kyrenaice, tak Itálii, Sicílii. Kde kolonisté neměli jinou možnost, než si vzít místní ženy, nebo přijali tamní obyvatele do svého města pro posílení populace.

V době helénismu bylo chápání a vnímání Řeků okolních etnik na jiné úrovni, než dříve. Ne snad, že by zmizel šovinismus, přesvědčení, že Řekové jsou ve všem nejlepší, ale přece jen museli brát na vědomí daleko více ty druhé, jejich zvyky, náboženství. Rozsáhlé obchodní kontakty, smíšená manželství tvořily tolerantnější názory, uvolněnější atmosféru ve společnosti. Samozřejmě ne všude (např. v Egyptě nikdy nenastal asimilační proces, nebo spolupráce mezi etniky, propukaly vzpoury. Podobný osud postihl i Černomoří. Důvodem je, že nikdy nebyla snaha překlenout rozdíly mezi etniky, zrovnoprávnit je.) Přesto je možné se domnívat, že prostá zkušenost Řeků se pomalu, ale jistě začala mnohdy podobat tvrzením epikurejských filozofů. *„Každé ráno se přátelství prochází světem, a budí lidi, aby se mohli navzájem oblažovat.“*¹¹³⁵

Epikúros (341 př. n. l. - 270 př. n. l.) se dočkal mnoha pokračovatelů, avšak největší památku jeho učení zanechal Diogénes z Oinoandy, z 2 stol. n.l. Ten koupil kopec, postavil, zde sloupořadí na fronton nechal vytesat nápis dlouhý, více, než 100 metrů. Nápis zněl takto: *„ JSEM NA KONCI ŽIVOTA A NECHCI ODEJÍT DŘÍVE, NEŽ HYMNEM OSLAVÍM EPIKURA, KTERÝ MĚ VE SVÉM VYUČOVÁNÍ OBDAROVAL ŠTĚSTÍM. PŘEJI POTOMSTVU PŘEDAT TUTO MYŠLENKU: Z RŮZNÉHO DĚLENÍ ZEMĚ ZÍSKÁ KAŽDÝ NÁROD ODLIŠNOU VLAST. ALE OBYDLENÝ SVĚT NABÍZÍ VŠEM LIDEM SCHOPNÝM PŘÁTELSTVÍ JEDEN JEDINÝ SPOLEČNÝ DOMOV: SVĚT.“*¹¹³⁶

Poselství dodnes hodné následování, jedna ze zpráv antiky promlouvající aktuálně i k nám. Básník a filosof Filodemos (110-35 př. n. l.) z Gadar v Sýrii byl rovněž živoucí důkaz nového přístupu k etnicitě, národní identitě, kultuře. Mluvil aramejsky, foinicky, řecky, etnicky byl nejvíce Syřan.

¹¹³⁵ L. De Crescenzo, Příběhy Řecké filosofie, Dokořán 2004, s. 119

¹¹³⁶ L. De Crescenzo, Příběhy Řecké filosofie, Dokořán 2004, s. 125

Bydlel v Tyru, kde se vzdělával v místní řecké komunitě, poté odešel na Kós. Byl to tvůrce epigramů, doprovázené komickými ilustracemi, vycházel z krajana Menippa (autor 3. stol. př. n. l.), kombinoval verše, dialog, monolog, napůl zábavné, vážné. Jeho častým prostředkem byla satira, měl kynický přístup k životu.

Důležitý je pro nás jeho epitaf: *Poutníče, tiše tu kráče! Zde uprostřed blažených dříme stařec, když upadl v sen, který je každému dán: „Eukratův syn Meleagros to je, který Eróta družil – sladkých slz dárce – i Múzy s Charitkami. Dospěl ve slavném Tyru a v svaté gadarské zemi, Kós, ostrov Meropům milým, ve stáří pomoc mu dal. Jsi-li Syřanem – Salam!“, a „Audonis!“, Foiničan když jsi. „Chaire!“ – pokud jsi Řek. Stejně mne pozdrav i ty!*¹¹³⁷

Identita už prostě byla zčásti tranzitivní, nebo dílem výběru jedince, bylo na něm, kde se rozhodl bydlet, v jakém státu, chtěl být občanem, to už bylo jeho soukromým rozhodnutím. V helénistických říších tak byli lidé, kteří se cítili vázaní ke kulturnímu dědictví Východu i Řecka. V Sýrii vznikla nová skupina obyvatel tzv. Syro-Makedonci, míšení etnik probíhalo hojně i v Palestině, a také ve Střední Asii v Řecko-baktrijském království. „Barbaři“ už prostě nebyli pouze předmětem zvědavosti, historického pátrání, obchodního kontaktu, začínali být morálním vzorem a především přáteli.

Spisovatel Parthenios z Níkaie žijící v 1. stol. př.n.l. a 1. stol. n.l. ve svých povídkách představoval téma přátelství Řeků, Barbarů. Např. v povídce *Erippé*, kdy keltský urozený bojovník odmítne porušit pouto přátelství kvůli zlatu a ženě.¹¹³⁸ V nastaveném trendu pokračoval i syrský spisovatel s řeckým vzděláním Lukiános ze Samostaty (125-180 n. l.), jenž napsal povídky na téma přátelství u Skythů, ze kterých si mohou vzít Řekové příklad. Za bezmeznou ochotu, obětavost, kterou prokazují přátelům.¹¹³⁹

¹¹³⁷ A. Šwiderková, *Sedm Kleopater*, Panorama 1987, s. 182)

¹¹³⁸ Kol. autorů, *Antická próza – Bájé a povídky*, (přel: kol. autorů pod J. Bělským, budu užívat nadále tohoto překladu), Odeon 1976, s. 74-5)

¹¹³⁹ Kol. autorů, *Antická próza – Bájé a povídky*, Odeon 1976, s. 211-222)

Samozřejmě tato tendence má dřívější kořeny jako ideálního panovníka vylíčil Xenofón Kýra v románu *O Kýrově výchování*. Nebo Diodóros, když popisuje střizlivost života Getů oproti rozmařilosti Makedonců, když byli i s králem Lýsimachem zajati někdy na začátku 3. stol. př. n. l. Barbaři tak sloužili jako zrcadlo Řekům, aby jim byly ukázány jejich nedostatky, a odkud mají čerpat obnovení starých ctností, které buď už zanikly, nebo jsou nedostatečně praktikovány.

Když se chceme zamyslet, co podstatného nám Řekové předali, nepůjde pouze o filosofii, politické myšlení. V jejich historii jsou procesy, momenty, názory, které jsou blízké těm našim, předznamenaly je, posloužily nám jako inspirace, odkaz na který můžeme být dodnes hrdí. Myšlenky jako rovnost, svoboda všech lidí nebyly tehdy ani mnohem později v historii samozřejmostí. K rysům západní civilizace, evropské kultury obecně patří i odkaz epikurejců, kteří prosazovali aktivně svoje pojetí přátelství neznající etnicitu, sociální třídu.

Chtěl jsem na těchto a jiných příkladech poukázat na různé názory, uzlové body vývoje v řeckém vnímání a myšlení o těch druhých. Jejich postoje ke světu. Řekové převzali hlavně po tažení Alexandra Velikého postupně perský model soužití více etnik v jednom státě. Přestali být exkluzivní uzavřenou kulturou (cizím vlivům a etnikům však také nikdy zcela uzavření nebyli, jen tyto tendence míšení kultur, etnik byly velmi selektivní a omezené). Uvědomovali si, že jejich vzdělání a způsoby se šíří nejlépe dobrovolně. Už neměli potřebu z každého člověka vytvářet Řeka.

Etnicita přestala být do jisté míry určujícím prvkem člověka, nevypovídala o jeho hodnotě, sociálním postavení. Je důležité zdůraznit, že Řekové nebyli rasisté, neměli žádný koncept pigmentokracie. Byli šovinisté ve stejné míře jako ostatní etnika své doby. Svoji nadřazenost odvozovali ze svého pojetí kultury, historie, než nějakých domněle národních vrozených vlastností. Řecká kultura objala kulturní dědictví i z jiných oblastí především v helénismu.

V každé zemi tento proces vypadal jinak, přinesl různé výsledky. Zmizela postupně z myšlení i praxe ona dichotomie Řek vs. Barbar, Kultura, civilizace vs. divoštství, barbarství. Z uvedených příkladů jsem snad dostatečně dokázal, že ti tzv. *barbaři* byli vlastně stálou konstantou řeckých dějin a kultury. Ta z ní načerpala mnohé cenné podněty, které svébytně zpracovala, předala je dál

Římanům, Byzantincům, od nichž je převzal středověk italská renesance, díky tomu i my.

3.6 Kultura Hellénů = kultura bez žen? (Ženy ve společnosti)

V této kapitole chci probrat, v čem se lišilo postavení ženy proti předchozím obdobím, zákonné normy, jak byla chápána úloha ženy a zda řecká kultura byla skutečně spolkem misogynů, nebo zde existovaly určité výjimky. Objasním, jak antičtí autoři pohlíželi na práva a úlohu žen, krátce zhodnotím, jak tomu bylo v ostatních kulturách. Chci poněkud napravit obraz řecké společnosti jako nepřátelské vůči ženě, případně vysvětlit, do jaké míry můžeme považovat řeckou kulturu za entitu, která je v područí čistě mužských ideálů, kde není pro ženu místo. Platón¹¹⁴⁰ byl svým způsobem feminista a věřil, že žena se může naučit tomu samému, čemu muž, což byl názor, který patrně přejal od Sókrata.

Jeho jiný žák Xenofón se snažil mírnit homosexuální tendence úzké elity společnosti, např. mýtus o Ganymédovi. Zeus ho neunesl pro jeho krásu, ale chytrost, a rád mu naslouchal. Xenofón vysvětluje, že duševní láska má větší hodnotu než tělesná, té si bohové více váží.¹¹⁴¹ Xenofón nepopírá existenci milostných svazků mezi vojáky Théb a Élidy, které povolují jejich zákony. Nicméně podle něj se to v Athénách považovalo za nemravné. Co je však pro nás důležitější, posvátný oddíl z Théb skutečně nebyl sbírkou homosexuálních párů. Šlo o elitní vojenskou jednotku složenou z atletů, olympijských závodníků a vítězů, která měla mnohem více členů než oněch 300 mužů (2400 ve válečném stavu). Platilo je město, aby se mohli věnovat pouze přípravě na válku a tělesným cvičením sportu.

Mezi členy často byli přední aristokrati, dospělí muži, nikoliv pouze mladíci. Ono přehlížení dívek a žen u členů posvátného oddílu znamenalo jejich

¹¹⁴⁰ Mojí povinností je vysvětlit často špatně chápaný termín platonická láska. V žádném případě nejde o význam moderní termínu, znamenající absenci pohlavního styku. Naopak Platón prosazoval, že je třeba nevázat se na jedno tělo, poznávat krásu skrze více těl, pak se postupně odpoutat k vyšším formám krásy, což končilo studiem jeho filosofie, idejí dobra.

¹¹⁴¹ Xenofón, *Vzpomínky na Sókrata* (přel: V. Bahník, nadále budu užívat tohoto překladu), Svoboda 1972, s. 222/3

plné oddání se a zasvěcení válce a přípravě na ni. Ostatně řecká kultura byla více bisexuální než homosexuální. V žádném antickém autorovi nenajdeme dnešní myšlenky, tedy ideje o rovnoprávném vztahu mezi dvěma muži (kteří budou fungovat jako klasická rodina), nebo že nejlepší život bude bez žen atd. Myšlenku uspořádat si života tak, že bude muž žít celý život s mužem, a to bude jeho ideálem, skutečně nikde nenalezneme. Xenofón navíc odmítal i styky mezi muži z toho důvodu, že na rozdíl od Platóna chtěl rodinu restaurovat, nikoliv rozbít. V jeho dílech najdeme myšlenky, že láska manželská má větší hodnotu, je příjemnější než styky s hetérami, cílem manželství je pro něj spojit se s tou správnou ženou a být s ní šťastný. Myšlenka manželství jako celoživotního společenství muže a ženy byla poprvé formulována pravděpodobně Sókratem.

Ostatně základ antické kultury, kniha knih, Homérova *Ilias*, *Odyssea*, nijak ženu neponižuje ani neupozaduje. Vždyť *Odyssea* je příběh svým způsobem také milostný, Odysseus touží po setkání se svojí ženou, i když ví, že nebude věčně mladá a krásná jako Kalypsó, miluje ji a chce se k ní navrátit. Měli bychom tedy pohlížet na styky mezi muži nikoliv moderní optikou, ale skrze hodnoty a kontext antiky, kdy bisexuální styky byly jednak běžné, ale především neznamenal, že se týkají většiny obyvatelstva, nýbrž právě naopak úzké elity, a z té elity to byla jen část.

Antická kultura byla odlišná, vyznávala jiné estetické hodnoty, charakterizoval ji odlišný pohled na tzv. morálku, než jaký je charakteristický pro současnost. Naší křesťanskými hodnotami ovlivněné kultuře se zdá mnoho věcí „divných“ nebo nepřírozených, ale ve starém Řecku tomu bylo jinak. Nebylo řídkým jevem, že muž měl manželku, milence, milenku. Hlavním ideálem není pro Řeky morální přípustnost, nýbrž krása, která může být stejně intenzivní u muže i ženy. Ostatně antika ani neměla slovo pro to, co je pro nás dnes homosexuál. Nejbližším termínem je tzv. *kynaidos*, tedy ten pasivnější z dvojice.

Dnešní homosexuálové si často myslí, že antika pro ně byla doslova ráj (oproti křesťanství ano), jenže když prostudujeme divadelní hry Aristofana (446-386 př. n. l.), slavného tvůrce attické komedie, zjistíme, že si z mužů orientovaných na muže neváhá často dělat legraci (a zároveň to byla v řečnických projevech urážka, nebo minimálně posměšné označení), nešetří

vůbec nikoho bez ohledu na jeho sociální původ, překážkou nebylo ani vysoké mocenské postavení. Diváci se jeho hrami skvěle bavili. Musíme tedy krotit tendence některých autorů vydávat příznivce mužů v antice za velmi populární a oblíbené. Za prostituci hrozila ztráta občanství, a obtěžovat mládež bylo vyloučeno, rovněž se na to dohlíželo. Domnívám se, že moderním pohledem plným tabu a mindráků nemůžeme tyto jevy nikdy pochopit v jejich úplnosti. Nevypovídají nic o antice, ale o nás. K těmto názorům jsem četbou antických děl dospěl já. Ostatní budou mít pravděpodobně jiný názor.

Přejděme nyní dalšímu významnému autorovi. Aristotelés je autorem, kterého mnozí považují za nepřítel žen vzhledem k některým jeho názorům (delfín je chytřejší než žena). Aristotelés důkladně promýšlel postavení ženy ve společnosti, je pravda, že jim nechtěl přiznat politická práva ani moc držet majetek, a nelíbilo se mu, jakou volnost mají ženy ve Spartě. Další jeho názor zní: *„Ale snad ve společenství muže a ženy je spravedlnost blízká politické, neboť ač žena má menší cenu než muž, přece je příbuznější než ostatní z jeho domácnosti a má nějak ve vyšším stupni účast na rovnosti, protože jejich život se více blíží politickému společenství, takže i spravedlnost pro ženu především vzhledem k muži je nějak již politická více než mezi ostatními.“*¹¹⁴² Musíme to ovšem mírnit jeho dalším názorem, že obec, kde nebudou ženy spokojené, nemůže být obec šťastná.

Neméně zajímavé jsou i názory z díla *Ekonomika*, ať už je autorem samotný Aristotelés, nebo někdo jiný. Manželství je přirozeným stavem, obě pohlaví se potřebují. Cílem manželství není žití, ale šťastné žití.¹¹⁴³ Ženě by nemělo ubližovat (to tvrdili již pythagorejci, že je to společným pravidlem lidstva), a ženě ubližuje, pokud je jí muž nevěrný.¹¹⁴⁴ Za nevěru z mužské i ženské strany hrozila ztráta občanství. Navíc muž skutečně nemohl ženu podvádět nebo rozhazovat rodinné jmění s hetérami, za to hrozila žaloba u soudu pro špatné zacházení. Manželka si také mohla jít stěžovat otci, bratrovi či

¹¹⁴² Aristotelés, *Magna Moralia* (přel: A. Kříž) Rezek 2010, s. 46

¹¹⁴³ Pseudo-Aristotelés, *Ekonomika*, 1343b

¹¹⁴⁴ Pseudo-Aristotelés, *Ekonomika*, 1344b

jinému mužskému příbuznému, který měl na starosti její zastání. Není tedy pravda, že by žena v řecké společnosti byla úplně bez práv a možností se jich domoci.

Často se proponuje tématika mužská, ale dost často je přehlíženo, že v athénské společnosti přelomu 5. a 4. stol. př. n. l. v dílech Aristofana najdeme společnost, která se nebezpečně podobá té moderní. Mladý muž se nechá vydržovat starší ženou, nebo si starší bohatá žena bere mladíka. V dílech Simónida a Hésioda, tedy nepřátel žen, nenajdeme o úloze žen nic pozitivního. Nicméně jsou zajímavá z toho důvodu, že pro Řeky byla původním mytickým, zlatým stavem lidstva hostina s bohy, žádná práce, žádné ženy. Vzniká tak dichotomie mezi přírodou a kulturou. Jen žena může založit novou rodinu, bez nich je stát vlastně nemyslitelný, žena ustavuje kulturní společnost. Vlastně i žena je součástí přírody, která však pomáhá ustavit kulturu. V helénismu už má poněkud rovnější práva, než dříve, nemusí se vdát při ovdovění za nejbližšího mužského příbuzného (tzv. *epikláros*).

V Athénách mohla od roku 300 př. n. l. studovat i lékařství. Žákyní slavného lékaře **Hérofila** (335-280 př. n. l.) byla tajně v přestrojení **Hagnodiké**. Po skončení výuku se stala lékařem, specialistou na porody. Když bylo její tajemství prozrazeno, její pacientky se jí zastaly, Athéňané poté změnili zákon, takže všechny ženy (nikoliv otrokyně) mohly studovat lékařství. Informuje nás o tom řecký spisovatel **Hyginus** (64 př. n. l. – 17 n. l.)¹¹⁴⁵

Určitou subverzivní linií v řecké kultuře jsou hetéry. Protože ženy mají většinou vzdělání jen základní nebo žádné, jsou politicky vyloučeny. Tyto společnice jsou však často vzdělané a jsou intelektuálními partnery mužů. **Aspasia z Milétu** se stala ženou Perikleia, podle antické tradice byla vzdělaná ve filosofii i rétorice, kterou dokonce vyučovala.¹¹⁴⁶ Žen, kterých by si však muži mohli vážit jako intelektuálně rovnocenných partnerů do diskuze, bylo skutečně málo, kromě hetér možná některé kněžky nebo věstkyně a samozřejmě kulturně činné ženy. Musíme však rozdělit tyto roviny; jen menšina

¹¹⁴⁵ I. Dawson, *Greek and Roman Medicine*, Wayland 2005, s. 22

¹¹⁴⁶ Plútarchos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Arista, Baset 2007, s. 383/4

hetér byla skutečně vzdělaná, a ženy, které studovaly ve filosofických školách nebo se staly umělkyněmi, nebyly hetéry!

Vyhlášeným centrem prostituce byl Korint, Xenofón tvrdil, že chrám má 100 prostitutek.¹¹⁴⁷ Představu o ceně chrámové prostitutky v Korintu za helénismu si můžeme učinit podle následujícího příkladu. Nearea byla prodána za půl talentu na svobodu, později vybrala od svých mužů dvacet min stříbra jako cenu své svobody, když jí její korintský vlastník nabídl snížení ceny.¹¹⁴⁸ Většina hetér byla manželkami a členy rodiny vnímány jako pohroma a hrozba, neboť narušovaly jejich rodinné vztahy a často ztenčovaly rodinný majetek, rodiče se často báli, aby si jejich syn nepřivedl domů hetéru, jak vyplývá ze sbírky *Listy Hetér*.

Tato sbírka z helénistického období rovněž odhaluje, že ženy dovedly muže ovládat, případně pokud se manželky cítily zanedbávané (nikoliv z důvodu nevěry manžela), byl to pro ně dostatečný důvod k rozvodu. Ženy v helénistickém období mohly disponovat vlastním majetkem a dědit ho. V rámci svatebních smluv se jasně stanovilo, jaké podmínky soužití budou platit, a pokud nebyly dodrženy, byl to důvod k rozvodu.

Příklad jedné svatební smlouvy máme zde: „*V sedmém roce kralování Alexandra, syna Alexandrova, a ve čtrnáctém roce úřadování místodržícího Ptolemaia v měsíci Dios. Manželská smlouva uzavřená mezi Hérakleidem a Démétriou. Hérakleidés přijímá od otce Leptina z Kóu a matky Filótidy kojskou dívku Démétriu za řádnou manželku, muž svobodného rodu dívku svobodného rodu, která si věnem přináší šatstvo a šperky v hodnotě jednoho tisíce drachem. Hérakleidés bude poskytovat Démétrii všechno, co přísluší ženě svobodného původu. Bydlet budeme společně na témže místě tam, kde Leptinés a Hérakleidés po společné úradě uznají za nejlepší. Kdyby Démétria byla přistižena při nějakém špatném počínání a udělala tak hanbu svému*

¹¹⁴⁷ J. B. Salmon, *Wealthy Corinth: A History of the City to 338 B. C.*, Oxford University Press 1984 s. 398

¹¹⁴⁸ J. B. Salmon, *Wealthy Corinth: A History of the City to 338 B. C.*, Oxford University Press 1984 s. 492

manželovi Hérakleidovi, bude zbavena všech těch věcí, které si přinesla věnem do manželství.

Hérakleidés však musí to, z čeho Démétriu obviňoval, dokázat před třemi svědky, pro něž se obě strany souhlasně vysloví. Naproti tomu Hérakleidés si nesmí přivést do domu na potupu Démétrie žádnou jinou ženu, ani nesmí s žádnou jinou ženou plodit děti, ani se nesmí pod žádnou záminkou na Démétrii dopouštět v ničem bezpráví. Bude-li však Hérakleidés přistižen při některé z těchto nepravostí a Démétria to dokáže před třemi svědky, pro něž se obě strany vysloví, bude Hérakleidés povinen vydat jí věno, které si donesla, v hodnotě jednoho tisíce drachem, a k tomu jí ještě vyplatí odškodné další jeden tisíc drachem ve stříbrných penězích s hlavou Alexandrovou. Démétrii a jejím právoplatným zástupcům bude příslušet, aby vymáhali splnění tohoto závazku právě tak, jako by to vyplývalo ze soudního rozsudku podle zákona, a to jak na Hérakleidovi samém, tak i ze všeho jeho majetku, který má na suchu i na vodě.

Tato smlouva budiž právoplatná v každém bodě a všude tak, jako kdyby byla uzavřena v tom místě, kde by ji Hérakleidés proti Démétrii nebo Démétria a její právní zástupci proti Hérakleidovi uplatňovali. Hérakleidés a Démétria jsou oprávněni každý samostatně opatrovat svůj exemplář smlouvy a uplatňovat ji proti sobě navzájem. Svědky jsou...¹¹⁴⁹ Smlouva je z roku 311 nebo 310 př. n. l., šlo o manžele z lépe situované střední vrstvy.¹¹⁵⁰ Jak vidíme, jsou zde přesně uvedeny případy, za nichž se může žena rozvést. Hetéry se příležitostně domohly velkého majetku a vlivu (za helénismu často díky tomu, že se staly ženami či milenkami panovníků), měly svoji roli ve veřejném prostoru.

Láis ze sicilského města Hykkara byla velmi žádaná, Démosthénés za noc s ní byl ochoten zaplatit 1000 drachem. Poté, co ho viděla, zvedla cenu na 10 000 drachem, a zadarmo se oddala Diogénovi ze Sinópy.¹¹⁵¹ **Láis z Korintu** měla rovněž prominentní klientelu, mezi kterou patřil i filosof **Aristippos z Kyrény** nebo jeho krajan olympijský vítěz **Eubotás**. **Frýné z Thespií** v Boiótii

¹¹⁴⁹ P. Pokorný, *Řecké dědictví v Orientu*, Oikoymenh 2001, s. 104/5

¹¹⁵⁰ P. Pokorný, *Řecké dědictví v Orientu*, Oikoymenh 2001, s. 106

¹¹⁵¹ Athénaios, 13b

se dostala před soud, kde ji zručně obhájil jeden z jejích klientů, řečník **Hypereidés**. Domohla se takového bohatství, že chtěla nechat obnovit Alexandrem zničené Théby. Chtěla však dedikační nápis na hradbách, občané její nabídku odmítli. Hetéry se stávaly modelkami slavných sochařů a malířů, byly uctívány pro svoji krásu. V helénismu je rovněž pár příkladů mocných hetér, **Lamia** byla milenkou **Démétria I.**, **Tháis** se stala oblíbenkyní **Ptolemaia I.**, **Peithó** okouzila v Syrakusách **Hieróna II.** Hetéry byly často přítomny právě na různých hostinách a dvorech vládců, měly styky se společenskou elitou.

Nyní se obraťme ke kulturně činným ženám. Ať byli antičtí Řekové jakkoliv vzdálení a nepochopitelní pro naše myšlení, nemůžeme jim přisuzovat výhradně misogynní postoje. Jinak by přece nemohli vzývat básnířku Sapfó (poslední třetina 7. stol. př. n. l.) jako desátou múzu. Další starobylou básnířkou byla **Teanó z Lokris Epizefytos**, jejímž současníkem byl lyrický básník, mistr sborových zpěvů **Stésichoros z Himery** (632-555 př. n. l.). V první polovině 5. stol. př. n. l. působila lyrická básnířka **Telésilla z Argu** (dochovaly se zlomky hymnu k Apollónovi a Artemidě), je po ní pojmenován verš (telesillejský). Proslavila se tím, že město po vítězství spartské armády zachránila, když povolala do zbraně ženy. V polovině 5. stol. skládala dithyramby, hymny a stolovní písně lyrická básnířka Praxilla ze Sikyónu.

Erinné z Téliu (ostrov poblíž Rhodu) tvořila básně ve 4. stol. př. n. l., v 19 letech napsala na památku své přítelkyně Baukidy báseň *Kužel* o 300 hexametrech, zchovaly se zlomky. Italské Lokry byly rodištěm autorky epigramů **Nossis** (tvořila kolem roku 300 př. n. l.), zchovalo se od ní 12 epigramů. Lyrická básnířka z Tanagry **Korinna** tvořila ve 3. stol. př. n. l. básně na základě místních mýtů.

Z 3 stol. př. n. l. známe básnířku jménem **Aristodáma ze Smyrny** v Iónii, v roce 220 př. n. l. navštívila centrální Řecko. Město Lamia jí udělilo roku 218/217 př. n. l. čestné usnesení jménem Aitólského spolku. V dekretu se můžeme dočíst, že Aristodáma, dcera Amyntova, epická básnířka, ztvárnila svoje básně oslavující lid Aitólů s entuziasmem, proto požívá ochrany na zemi, moři, ve válce i míru, stejně jako její děti a majetek, je proxenem, občanem

města, výhody se vztahují i na jejího bratra a jeho děti.¹¹⁵² Lamia bylo hlavním městem kraje Malis, dalším městem, kam zavítala, bylo lokerské město Khalaion. I zde přednesla báseň na počest města, za což obdržela vavřínový věnec a opět se stala dobrodincem, proxenem města, stejně tak její bratr a děti. Jako dar dostala 100 drachem.¹¹⁵³

Z pozdního 3. stol. př. n. l. máme doklad o existenci další básnířky, **Alkinoé**, (z města Thronion ve východně Lokridě) která obdržela od úřadů na ostrově Tenos edikt za služby, které prokázala bohům. V raném helénismu víme o existenci Glauké z ostrova Chios, kitharistky, která přebývala v Alexandrii.¹¹⁵⁴ Na počátku 3. stol. př. n. l. tvořila svoje epitafy a epigramy **Anyté** z Tegey (zachovalo se od ní 18 epigramů), údajně měla svoji vlastní školu na Peloponnésu, kam patřil i lyrický básník Leonidás z Tarentu, byla jedna z prvních, která psala pastýřskou poezii o divoké přírodě a epigramy o zvířatech.

Na ostrově Chios působila ve 3. stol. př. n. l. slavná básnířka a hudebnice (kitharistka) **Glauké**. Pravděpodobně v druhé polovině 3. stol. př. n. l. žila **Aristomaché z Erythrai**, která věnovala do pokladnice Sikyóňanů v Delfách zlatou knihu poté, co dvakrát vyhrála na Isthmijských hrách v kategorii epická báseň.¹¹⁵⁵ Ve 3. makedonské válce obešel Marcius Filippus krkolomným vysokohorským pochodem uzávěry průsmyků u Olympu a pronikl do pobřežních nížin makedonského kraje Pieria. Tento podivuhodný vysokohorský pochod inspiroval lokridskou básnířku **Melinnó** k hymnu na Romu.

Kromě básnířek existovaly i hudebnice a herečky. Ve 2. stol. žila **Aristodémis** z ostrova Pafos, ztvárňovala *lusioidos* (žena hrála svoji roli v mužském oděvu, doprovázela ji přitom dvojité flétna), Antipatros jí věnoval

¹¹⁵² Kol. autorů, *Wandering Poets in Ancient Greek Culture*, Cambridge University Press 2001, s. 237

¹¹⁵³ Kol. autorů, *Wandering Poets in Ancient Greek Culture*, Cambridge University Press 2001, s. 239

¹¹⁵⁴ Kol. autorů, *Wandering Poets in Ancient Greek Culture*, Cambridge University Press 2001, s. 241

¹¹⁵⁵ *Ibidem*, s. 241

epigram o tom, jak se přeplavila do Itálie a svým jemným šarmem donutila Řím přerušit válku a odložit meč. Jsou zachovány také čestné dekry z Delf, kde jsou zmiňovány hudebnice. První je neznámá z Kýmé (134 př. n. l.), druhá **Polygnóta z Théb** (86 př. n. l.), obě hrály na jistý druh harfy, zatímco sbor tančil. Jejich činnost nazývaná *khoropsaltriai* nemá mužský ekvivalent, je dosvědčena pouze pro 2. a 1. stol. př. n. l.¹¹⁵⁶

Plinius Starší¹¹⁵⁷ nám dochoval i svědectví o existenci malířek. Již v 5. stol. malovala **Timareté**, dcera athénského malíře Mikióna. V časech vlády makedonského krále **Archeláa I.** (413-399 př. n. l.) byl proslaven její obraz Artemis na dřevěných panelech který skončil umístěn v Efesu jako nejstarší malba města. Bez časového určení zařazuje malířku **Eiréné**, byla dcerou a žačkou malíře Kratína a namalovala dívku vystavenou v Eleusíně. **Kalypsó** namalovala starce a kouzelníka Theodora, **Alkisthené** se proslavila obrazem tanečníka, nadanou dceru měl i malíř **Nearchos**, **Aristareté** byla jeho žákyní, namalovala Asklépia. **Iáia z Kyziku** tvořila za mládí **Marka Terentia Varrona** (116-27 př. n. l.) v Římě, malovala štětcem, ryla také do slonoviny, především portréty žen. V Neapoli vytvořila velký obraz stařeny, svůj autoportrét podle zrcadla. Ruka žádného umělce tehdy prý nebyla rychlejší, její nadání uznávali i ostatní, neboť odměnami za své práce překonávala tehdejší proslulé malíře podobizen Sópolida a Dionýsia.

Je frustrující, že není možné dohledat časové údaje ke zmíněným umělkyním, ale můžeme z tohoto chronologického nedostatku také usuzovat, že Plinius Starší považoval jejich dílo i je samé za notoricky známé a nechtěl se tedy zatěžovat zbytečnými detaily. Ačkoliv to přesahuje vymezenou dobu tématu, není bez zajímavosti, že i v době římské byly básnířky a hudebnice, zachoval se i nápis z 1. stol. n. l. z ostrova Kóu, který oslavoval autorku, specializující se na staré komedie, která vyhrála řadu soutěží. Jiný dekret

¹¹⁵⁶ Kol. autorů, *Wandering Poets in Ancient Greek Culture*, Cambridge University Press 2001, s. 242

¹¹⁵⁷ *Naturalis Historia* 35, 147, 148

referuje o elegické básnířce. Šokem pro mnohé bude, že z poloviny 1. stol. n. l. se zachovaly nápisy dosvědčující ženské sportovní soutěže.

Kromě běžeckých závodů a atletických soutěží (např. Nemejské hry) existoval na Istmických hrách závod válečných vozů. Jedna ze tří dcer Hermesianaxe z Trall (které byly vítěžkami v různých soutěžích) Hedeia vyhrála běžecký závod na Nemejských hrách, závod válečných vozů v Istmických hrách v mužské kategorii a soutěž kitharodů v Athénské Sebastei.¹¹⁵⁸ V římské době, za vlády Nera, působila historička **Pamfíle z Epidauru**, která napsala *Historické komentáře* k dějinám Řecka o 33 knihách. Napsala rovněž mnoho výtahů z historických prací, byla autorkou i jiných děl. Cenili si jí i pozdější autoři, Aulus Gellius, Diogénes Laertios i byzantský učenec Fotios.

Navzdory uvedeným příkladem kulturní činnosti bylo pro Řeky nepředstavitelné, aby žena měla účast na politickém rozhodování. V helénismu se však do popředí politického uspořádání dostal královský model vlády, nové monarchie předchozí situaci neměnily, ale královny, zejména v Egyptě, byly velmi mocné. Když si vzpomeneme na postřeh Aristotela, že u bojechtivých kmenů¹¹⁵⁹ mají ženy velký vliv, není problém doložit to několika příklady. Kromě Sparťanů měly ženy z královské rodiny vliv na politiku. **Kleopatra**, vdova po Alexandrovi I. Épeirském, vládla svojí zemi, dokud neztroskotal puč její matky Olympias, Antipatros poté Épeiros přeměnil na smíšené zřízení, kde měli hlavní slovo aristokraté.

Zcela jiná situace ohledně zapojení žen do politiky panovala v okolním světě. Pro Řeky i Římany musela být skandálem, obrácením jejich kosmologie, nejen existence vlivných žen u Skythů a jiných etnik střední Asie, ale především žen bojovnic u Sarmatů, případně velký podíl na právech například u illyrských a keltských žen. V illyrském království Ardaiů vykonávala funkci regenta,

¹¹⁵⁸ Kol. autorů, *Wandering Poets in Ancient Greek Culture*, Cambridge University Press 2001, s. 242/3

¹¹⁵⁹ Byly ovšem i mírové výjimky, jako řecký kraj Lokris, kde ženy měly velký vliv, stejně jako jejich kolonie Lokris Epizefyros v Itálii, založily ho aristokratky z Řecka. Bylo demokratické, práva žen v něm byla oproti jiným řeckým městům velká.

skutečného vládce, nikoliv nominálního, královna **Teuta**, která se běžně účastnila válečných akcí, když jejíž manžel Agron (250-230 př. n. l.) roku 231 př. n. l. onemocněl a později zemřel. V keltském světě bylo běžné, že žena mohla disponovat majetkem nebo politickou funkcí.

Sňatky u Keltů nebyly pouze politickou aliancí či ekonomicky motivovaným podnikáním jako u Řeků. Žena měla větší právo výběru než v řecké nebo římské společnosti. Řekové a Římané se tímto museli cítit ohroženi představou, že by žena měla rovnoprávnost, nikoliv podřízené postavení, a zasahovala by do ryze mužských domén jako boj či politika. A tyto praktiky byly skutečně běžné. Plútarchos uvádí, že v městě Volcae v Severní Itálii vyjednaly keltské ženy spojeneckou smlouvu s Hannibalem. Sjednaný dokument jim zaručoval i soudní pravomoc v případných sporech Kartaginců a Keltů.¹¹⁶⁰ Při znalosti těchto faktů je nasnadě, že takové pojetí společnosti a práva je moderním lidem mnohem bližší než názory Řeků a Římanů na úlohu ženy ve společnosti. Antika tak opět může představovat ideový vzor pro ryze “moderní” ideál, rovnoprávnost muže a ženy ve společnosti.

¹¹⁶⁰ T. Jones, A. Ereira, Barbaří, Mladá fronta 2008, s. 46

3.7 Intelektuální klima doby, aneb kam sahá logos?

Slovo *logos* má mnoho významů: účet, kosmos, smysl, řeč, myšlenka, řád atd. Jeho význam byl pro různé řecké myslitele pokaždé jiný. Má interpretace se odvíjí především od koncepce toho, co ještě může být logos, nikoli od pojetí logu Platóna a Aristotela (tato kapitola částečně vychází z knihy Platónica Philonica III, *Logos mezi Platónem a Aristotelem*, a moje kapitoly, *Minoritní autoři, aneb kam sahá logos?*). Zajímá mne tedy, co ještě může být považováno za logos. A pro mě to není pouze sféra filosofického myšlení, ostatně ani pro staré Řeky to nebyla zajiště pouze filosofie.

Výsostné postavení mělo v jejich intelektuálním životě i drama, historiografie, rétorika a literatura obecně, neboť tyto obory mají přece s filosofií mnoho společného, řeší stejné nebo podobné problémy (kladou si filozofické, morální i historické otázky) a ne vždy je snadné vymezit rozsah a předmět těchto činností (zejména u rétoriky). Logos je mojí definicí žánr psaného slova. Není zde prostor, abych mohl popsat důkladně všechny obory nebo změny, natož autory, kterých je přes 70!¹¹⁶¹ Chci přinést nejmarkantnější příklady změn a fúzí stylů, autory nejen helénistické, ale částečně i jejich předchůdce - jednak tak vyniknou změny, ale zároveň uvidíme, že některé žánry se vyvíjely kontinuálně, v jiných naopak v jistém okamžiku nastala změna, přetržka, a vrátily se ke stylu starších autorů. Představím tedy stručně vybrané autory poezie, filosofie, dramatu a historiografie (potažmo rétoriky), popíšu nové žánry, styly a jejich průniky.

Předchůdcem **helénistické poezie** byl **Antimachos z Kolofónu**, který působil v první polovině 4. stol. př. n. l. a byl nejen básníkem, ale i gramatikem. Antimachos je skutečně první učený básník, mezi jeho díla patří především epická poezie. Kromě *Thébaís*, výpravné básně o událostech v Thébách,

¹¹⁶¹ Rozsáhlá literární produkce helénistického období skutečně potřebuje vlastní přehledovou monografii. Popis také komplikuje to, že autoři spadající do helénismu jsou jak z doby poklasické, tak z řecko-římského období.

vytvořil též epos *Lýdé* o nešťastné lásce mytických hrdinů, který napsal formou katalogu v elegickém distichu. Díla *Tabulky* a *Artemis* se nedochovala.

Alexandrie se díky podpoře umění Ptolemaiovců během helénismu stala literárním a intelektuálním centrem a největším obchodem s knihami zároveň. Probíhala zde katalogizační i filologická práce, jejímiž produkty byla kritická vydání, tvorba slovníků, gramatických prací atd. Múseion už nemohl obsahovat všechny knižní fondy, energicky shromažďované učenci s patronací panovníků, za Ptolemaia III. (246-222 př. n. l.) byl postaven Serápeion, obrovský chrám, který byl zároveň pobočkou alexandrijské knihovny.

Kallimachos z Kyrény (310-240 př. n. l.) byl údajně potomkem zakladatele Kyrény Batta, proto je někdy nazýván Battovec. Studoval v Athénách, později odešel jako učitel do Alexandrie, kde založil gramatickou školu, posléze pracoval v alexandrijské knihovně (založena Ptolemaiem I. roku 306 př. n. l.). Zde vytvořil 120 svazkový katalog všech přítomných knih (Pinakes). Katalog sestavil podle jednotlivých literárních druhů a v nich podal vždy abecedně seřazený seznam jednotlivých autorů a jejich tvorby. Připojoval také biografické údaje, vyjadřoval se ke spornému autorství některých spisů.¹¹⁶²

Kromě odborných spisů (*O řekách našeho světa*, *O nymfách*, *Chronologický soupis athénských dramatiků*, *Zvyky barbarů* atd.) z oblasti etnografie, mytologie, lexikografie, geografie a historie byl i sběratelem kuriozit z různých míst světa. Stal se zakladatelem paradoxografie,¹¹⁶³ jejíž obliba pokračovala i ve středověku. Významná je však i jeho básnická činnost. Kromě hymnů na oslavu bohů psal i epigramy. Nejznámějším dílem je elegická báseň *Aitia (Příčiny)* o 7000 verších ve 4 knihách, její součástí byla i *Bereničina kadeř*.¹¹⁶⁴ Toto dílo vysvětlovalo původ měst, různých svátků a slavností. Mezi jeho další, podstatně kratší básnická díla patřily *Jamby*, *Hekalé* (epické dílo,

¹¹⁶² P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 86

¹¹⁶³ Oblíbený žánr také během středověku. Jeho autoři se soustředili na sbírání kuriozit ze života společnosti nebo nadpřirozených, těžko vysvětlitelných přírodních jevů.

¹¹⁶⁴ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 86

líčící souboj Thésea a marathónského býka), *Zbožštění královny Arsinoé a Sósibiovo vítězství*.

Kallimachos měl svoje názory na epickou poezii, stavěl se proti pokusům oživovat tradiční epické struktury, tvrdil, že velká kniha je velké zlo. Místo toho vytvořil nový literární druh *epyllion*, krátkou epickou báseň. Když navzdory Kallimachovým zásadám složil jeho žák a spolupracovník Apollónios epos *Argonautika*, nastala mezi oběma muži hádka, osočování probíhalo později i skrze jejich literární díla. Apollónios poté odešel z Alexandrie (byl jejím rodákem) na Rhodos. Od té doby je znám jako **Apollónios Rhodský** (295-215 př. n. l.), později se stal správcem alexandrijské knihovny. Jeho největší dílo *Argonautika*¹¹⁶⁵ má přes 5800 veršů.¹¹⁶⁶ Pojednává o výpravě Argonautů za zlatým rounem do Kolchidy. Skladba je typickým produktem své doby. Má sice starobylý ráz eposu a homérské výrazivo, ale je zároveň plná učených výkladů zapojující znalosti filosofie, přírodovědy i soudobé techniky. Kromě líčení krajiny se zaměřil i na psychologii hlavních postav Médeji a Jásona.

Apollónios byl autorem i drobných prací - básně v choliambech *Kanóbos*, odborných prací o básnících jako Archilochos, Hésiodos, Homér či Antimachos, a také díla *Proti Zénodotovi*. **Zenódotos** byl správcem alexandrijské knihovny, působícím za Ptolemaia I. a II., který vydával staré texty v kritických vydáních, zejména archaické básníky, a jeho přístup byl mnohdy až příliš kritický, proto se proti němu Apollónios ohradil.

Dalším významným představitelem helénistické poezie byl **Theokritos ze Syrakús** (300-260 př. n. l.), který žil na Sicílii, v jižní Itálii, na Kóu, v Alexandrii, byl příznivcem Kallimachových názorů na poezii. Tvořil díla především dvou žánrů. První byly *mímy*, improvizované dramatické výstupy jednotlivce či několika osob, oblíbené na Sicílii.¹¹⁶⁷ Napsal například

¹¹⁶⁵ Námět zpracoval i římský básník Gaius Valerius Flaccus v 1. stol. n. l., jeho dílo i Apollóniovo je v češtině dostupné. *Argonautika*, Argo 2013, Flaccus vyjde letos v edici Antická knihovna

¹¹⁶⁶ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 292

¹¹⁶⁷ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 86

Kouzelnice, Syrákúsanky aneb Slavící Adónida, Aischínes a Thyónichos, Kyniskas erós (zde popisuje svět hetér).¹¹⁶⁸ Dalším jeho klasickým žánrem byly bukolické básně, tzv. *eidyllia* (obrázky), mezi nimiž převažovaly básně ze života pastýřů (pastýř = *búkolos*), idylicky laděné skladby a výjevy z městského života - *Zpěváci pastýřských písní, Thyrsis, Dožínky atd.*

Tvořil také epigramy a mytologicky zaměřená epyllia (krátké epické básně), např. *Dioskúrové, Helenina svatební píseň, Hylás* (o únosu Héraklova miláčka nymfou). Psal také oslavné básně (*enkómia*) na Hieróna II., Ptolemaia II. a jeho ženu Bereniké. Byl autorem básní pederastického obsahu, *Zamilovaný, Písně pro chlapce*.¹¹⁶⁹ Bukolickými básněmi ovlivnil Theokritos Vergíliu i pozdější básníky. Významnou změnou v poezii bylo propojení filosofie a poezie, vznikaly naučné básně, což vedlo ke vzniku tzv. didaktické poezie. Nešlo o úplně nový žánr, ale v helénismu nabylo většího významu i komplikovanosti. Vědci nyní psali prózou, básníci chtěli zkusit svoje síly na obtížných vědeckých tématech.

V tomto žánru nejvíce vynikal **Arátos ze Soloi** v Kilikii (315-240 př. n. l.). Jeho učiteli byli básníci a učenci Menekratés z Efesu, Filítás z Kóu (významný pracovník alexandrijské knihovny), získal si slávu jako „básník hvězdné oblohy“. Převodl totiž do veršů, přesněji řečeno do 1154 hexametřů, dílo Eudoxa z Knidu (žáka Platóna), slavného astronoma 4. stol. př. n. l. Nevadilo mu, že mnoho pozorování již ztratilo na aktuálnosti. Stvořil tak vlastně didaktický epos. Arátovo dílo (bohužel jediné zachované) se nazývalo *Fainomena* (Nebeské zjevy) a získalo mu slávu v Heladě, Itálii až po břehy Visly. Šlo o veršovaný katalog souhvězdí. Vyhýbal se těžším problémům (o planetách pojednal krátce) a mytickému kontextu tématu. Dílo přeložili do latiny Varro Atacinus, Cicero a Avienus. Filosoficky patřil mezi stoiky, působil na dvoře na Antigona II. v Pelle, kde dílo vzniklo. Poté žil na dvoře Antiocha I., na jeho přání připravil kritické vydání Illiady a Odysseje. Arátos napsal hymnus na Pana, když se Antigonos II.

¹¹⁶⁸ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epocha 2001, s. 87

¹¹⁶⁹ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 506

ženil, je autorem pohřební básně *Epikédeia*, didaktické skladby z oboru medicíny látrika a drobných veršů (*Kata leptou*).¹¹⁷⁰

Dalším naučným básníkem byl například **Níkandros z Kolofónu**, který působil nejspíše v druhé polovině 2. stol. př. n. l., dochovaly se od něj dvě didaktické básně: *Thériaka* (o jedovatých hadech a jiných zvířatech) a *Alexifarmaka* (o různých jedech a protijedech), dochovaly se také zlomky jiných jeho básní.¹¹⁷¹ Napsal také hymnus na Attala III., skládal básně o prognostické medicíně, mytologických proměnách, rolnictví i pěstování včel. Zabýval se historií Théb, Aitólie a jiných oblastí Řecka.¹¹⁷² Jeho díla oceňoval Cicero,¹¹⁷³ napodobovali ho římští básníci Ovidius a Lukános, často ho citoval Plinius Starší a jiní autoři.

Významným autorem, nejen básníkem, byl Euforión z Chalkidy (*270 př. n. l.), který si vzal roku 245 př. n. l. vdovu po Alexandrovi Korintském, čímž velmi zbohatl. Studoval poté v Athénách filosofii a poezii, byl příznivcem Kallimacha a jeho způsobů tvorby poezie. V roce 221 př. n. l. byl pověřen Antiochem III., aby vedl nově založenou královskou knihovnu. Psal především mytologická epyllia v hexametrech (např. *Thráx*), čerpal i z méně známých bájí. Byl také autorem prozaických děl, v nichž se zabýval historií a autory lyrické poezie, pojednal rovněž o isthmických hrách. Jeho tvorba měla mezi římskými básníky velký ohlas (napodobovali ho římští básníci Katullus a Gallus). Psal také epigramy, milostné elegie či satirické básně (*Arae*, nadávky).

Fenoménem nejen helénismu byli potulní básníci, mezi nejvýznamnější patří **Leonidás z Tarentu**, působící v první polovině 3. stol. př. n. l., slavným se však stal až po své smrti. Cestoval po jižní Itálii, Helladě, kde pobyl v Épeiru, nebo po Peloponnésu. Zachovalo se od něj 100 epigramů, většinou pesimistických, o životě obyčejných lidí nebo o tom jeho. Jeho výrazové

¹¹⁷⁰ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 507

¹¹⁷¹ Ibidem, s. 507

¹¹⁷² L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 294

¹¹⁷³ *De oratore* I., 16

prostředky jsou však afektované.¹¹⁷⁴ Některé epigramy byly věnovány, jiné fiktivní, někdy jsou milostné, věnované popisu uměleckých děl, většinou jsou však spíše o chudobě než o lásce a radovánkách, o kterých psali jeho současníci Asklepiadés a Poseidippos.

Do básnické tvorby patří i *mímy* - archaický žánr, který dlouho spal, byl nyní oživen. Ve 3. stol. př. n. l. působil **Foinix z Kolofónu**, jambický básník, který skládal moralizující choliamby. Napsal *Korónistai*, verzi žebrácké písně.¹¹⁷⁵ Odsuzoval například Lýsimacha, že přinutil občany Kolofónu a Lebedu opustit své domovy a přestěhovat se do Efesu. Foinix navázal svým stylem na Hippónakta z Efesu z 6. stol. př. n. l. Dalším autorem mímů byl **Hérondás z Kóu** nebo Miletu (cca 300-250 př. n. l.), skládal literární mímy v choliambech, známe díla *Kuplířka*, *Záletník*, *Učitel*, *Ženy přinášející oběť Asklepiovi*, *Žárlivá milenka*, *Soukromý rozhovor*, *Švec*, *Sen*, *Ženy při obědě*.¹¹⁷⁶ Jsou to realistické obrázky ze života v helénistických městech, děj se odehrává v Asklepiově svatyni na Kóu, v ševcovské dílně, ve škole, setkáváme se také s prostředím nevěstince a se scénami s erotickým obsahem.¹¹⁷⁷

Ve tvorbě epigramů vynikal mezi jinými také **Dioskoridés**, působící v druhé polovině 3. stol. př. n. l., žil v Alexandrii a zachoval se od něj 40 epigramů. Jejich obsah je rozmanitý, najdeme mezi nimi ironicky zabarvené verše, epigramy o cizích kultech, básně o významných literárních tvůrcích i verše oslavující hrdinství spartských bojovníků, které souvisely pravděpodobně s pobytem spartského krále Kleomena III. v Alexandrii po roce 222 př. n. l.¹¹⁷⁸

Novinkou v helénismu je *Diatribé* – literární útvar navazující na výroky sedmi mudrců a filosofii v populární formě dialogu, náměty byly vážné i

¹¹⁷⁴ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 91

¹¹⁷⁵ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 88

¹¹⁷⁶ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 288

¹¹⁷⁷ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 289

¹¹⁷⁸ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 89

komické, podobné jako fejeton.¹¹⁷⁹ Jde o pokračování tradice *mímů*. Představiteli jsou **Bión z Borysthenu** (325-250 př. n. l.), který byl původně otrokem kvůli dluhům rodiny, později byl propuštěn a studoval v různých filozofických školách v Athénách. Hodně cestoval, přednášel a učil, ačkoliv nebyl stoupencem žádné filozofické školy. Právě on zpopularizoval diatribu („zábava“, „rozprava“) v podobě psané přednášky, aby se mohla dostat k širšímu publiku, typické pro styl jsou vtipné a prudké útoky.

Dalším představitelem byl **Menippos z Gadar** (3. stol. př. n. l.), původem otrok, který se stal kynickým filozofem, za vzor ho měl i římský autor Markus Terentius Varro (116 – 27 př. n. l.). Je autorem spisů rozmanitého charakteru, vytvořil tzv. *poikilometron* (míšení prózy a veršů), jeho styl psaní byl nazýván menippská satira (žánr, který byl inspirací i novověké, moderní a postmoderní literatuře). Napsal díla *Cesta do podsvětí*, *Závěti*, *pomsta Diogenova*, *Hostina*, *Dopisy bohů*. **Meleagros z Gadar**, tvůrce epigramů působící v první polovině 1. stol. př. n. l. v Tyru a na ostrově Kóu, v satíře Menippově pokračoval, **Lukiános ze Samostaty** (120-180 n. l.) byl rovněž autorem žánru diatribé.

Významné změny prodělalo během helénismu i **drama**. Období **staré attické komedie** skončilo, stejně jako **klasické období tragédie**, tyto hry se však nadále těšily velké oblibě. **Střední období attické komedie** začíná počátkem 4. stol. př. n. l. a trvá prakticky až do dvacátých let 4. stol., kdy začínají tvořit autoři **nové komedie** (končí rokem 260 př. n. l.) jako **Filémón** a **Menandros**. Autoři střední komedie jako **Antifanés** a **Alexis z Thúrií** svojí tvorbu rovněž přizpůsobili nové době. Většina her z období nové komedie vycházela částečně z předchozího období. Parodické mytologické náměty se však vytrácely, narážky na aktuální politické dění a politická satira byly námětem jen málokdy, byť zcela nevymizely. Zájem se přesunul k problémům ze soukromého života, ustálily se charakterové typy jako zamilovaný mladík, parazit, chlubitý voják, naivní či protřelá hetéra.

To bylo rovněž dědictvím střední komedie. Nová komedie v těchto trendech pokračovala, nelze si nepovšimnout, že zejména svými charaktery

¹¹⁷⁹ P. Pokorný, *Řecké dědictví v Orientu*, Oikoymenh 2001, s. 160

byla inspirací pro novověké divadlo (Commedia dell'arte, 16. – 18. stol., autoři jako Carlo Goldoni). Častým tématem jsou rodinné spory, milostné vztahy a majetkové poměry, dochází k častým opětovným shledáním domněle mrtvých nebo ztracených členů rodiny atd.

Jedním z nejvýznamnějších dramatiků komedie byl **Alexis z Thúrií** (375-275 př. n. l.), autor 245 komedií, který zavedl roli příživníka, žijícího na úkor rodiny, a použití sboru. Ačkoliv byl nejdříve autorem střední komedie, jeho pozdější díla se mohou počítat k nové komedii -např. dílo *Hippeus* (Jezdec), v níž vyjádřil souhlas s konzervativní politikou Démétria z Faléru, a jedna z pozdních her, obsahující narážku na sňatek Ptolemaia II. s Arsinoou. Alexis získal athénské občanství, byl údajně učitelem a strýcem Menandra.¹¹⁸⁰ Další hra, kterou můžeme směle řadit k nové komedii, je komedie *Kůň*, uvedená v roce 307/6 př. n. l., tedy v době, kdy je Démétrios z Faléru nucen opustit Athény. V této hře Alexis útočí na Aristotela, Platóna a Xenokrata, i Theofrastos raději opouští Athény.¹¹⁸¹ Jeho hra *Kartagiňan* se stala vzorem pro římského dramatika Plauta, komedii *Poenulus*.

Dalším zakladatelem nové komedie byl **Filémón ze Syrakús**, či Sol v Kilikii (368-267 př. n. l.), který byl autorem 97 her. Poprvé zvítězil o Dionýsiích v roce 327 př. n. l., třikrát vyhrál o Lénajích, zvítězil víckrát než Menandros, byl rovněž populárnější než on, ale po jeho smrti obliba jeho her poklesla. V roce 307 př. n. l. získal stejně jako Alexis athénské občanství. Čerpal z mytologických námětů – *Myrmidonové* a *Palamédés*, v ostatních jsou typické náměty nové komedie. Jeho příběhy z každodenního života nepostrádaly drsný humor. Jeho komedie *Emporos* (Kucep), *Fasmá* (Přízrak) a *Thésaurus* (Poklad) posloužily jako předloha pro Plauta,¹¹⁸² který na jejich základě uvedl hry *Kucep*, *Trojgroš* a *Komedie o strašidle*.¹¹⁸³

¹¹⁸⁰ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 92

¹¹⁸¹ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 707

¹¹⁸² Titus Maccius Plautus, 254 př. n. l. Sarsina – 184 př. n. l., římský dramatik, pocházel z Umbrie, psal v latině, jeho díla byly inspirací i pro Moliéra, Shakespeara.

¹¹⁸³ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 92

Nejslavnějším autorem nové komedie byl Menandros (342-290 př. n. l.), rodák z attické Kefísie. Pocházel z dobré athénské rodiny, byl přítel Démétria Falérského a Theofrasta (jenž ho možná i učil), mezi jeho přátele patřil i Epikúros. Napsal přes 100 her, jeho tvorba začíná rokem 321 př. n. l. kusem *Hněv*, zvítězil celkem osmkrát, ale největší slávy dosáhl až po smrti.¹¹⁸⁴ I jeho hry se staly často napodobovanými v římském divadle.

Publius Terentius Afer (195-159 př. n. l., Libyjec, který žil v Kartágu, se později dostal do Říma, kde psal hry v latině) od něj přejal tyto hry: *Dívka z Andru*, *Sebetrapič*, *Kleštěnec*, *Bratři*. **Plautus** využil Menandrovu hru *Karchédonios*, podle něj vytvořil i díla *Komedie o skříňce*, *Komedie o hrnci*, *Stichus*, *Dvě Bakchidy*. Menandros napsal dále hry: *Škarohlíd*, *Dívka ze Samu*, *Štít*, *Smírčí soud*, *Ostříhaná*, *Muž ze Sikyónu*, *Nenáviděný*. Jeho oblíbeným tématem jsou odložené děti, opětovné shledání s rodiči a šťastně vyřešené rodinné spory, často končící svatbou. Byl vynikající stylist a znalec lidské povahy, jako peripatetik si liboval ve filozofických úvahách.

Další žánr, který byl rozšířený v helénismu, je **logos didaktikos**, naučný prozaický styl, který se ojediněle objevoval v době klasické. První díla jsou možná z 5. stol. př. n. l. z Malé Asie, jejich existenci můžeme předpokládat i na Sicílii a v Itálii. Produkce tohoto žánru vzrostla však teprve během 5. a 4. stol., odkud máme i nejstarší dochovaná díla, např. *Peri Ippikés* (O jezdeckví), které sepsal Athéňan **Simonidés** (pravděpodobně byl vítězem v dvojspřeží nebo čtyřspřeží).

O tomto autorovi víme zhruba to, že se narodil okolo roku 480 př. n. l. a měl v Athénách svoji bronzovou sochu. Z jeho knihy se nám zachovala pouze pasáž o koňské anatomii a výběru koně. Další zmínka o něm je v historických záznamech z roku 460 př. n. l., žil za Perikleia, roku 424 př. n. l. během peloponnéské války byl hipparchem, je o něm i zmínka v anonymní *Athénské ústavě*, která vznikla mezi lety 424 – 413 př. n. l., což je zhruba stejná doba jako ta, v níž svoje pojednání pravděpodobně sepsal. Dalším autorem toho stylu je atomista **Démokritos z Abdér**, který údajně sepsal příručky *Pojednání o taktice a Pojednání o boji se zbraní* (v angličtině je možná přesnější překlad

¹¹⁸⁴ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 519

titulu jako *O boji ve zbroji*). Můžeme spekulovat, zda tato díla jako první neměla ilustrace.

Teprve v Xenofóntových dílech však naplno vyniká odlišný žánr naučného a zároveň praktického díla, který jsem definoval jako *logos didaktikos*. Kromě Hésiodovy klasiky *Práce a dny* nebylo do té doby příliš časté orientovat svou tvorbu tímto směrem, byť známe samozřejmě mnohem starší praktické příručky (např. Kikkuli ze státu Mitanni a jeho příručka o chovu a výcviku koní pro válečné vozy z roku 1345 př. n. l.). **Xenofón** (430-354 př. n. l.) zahajuje novou éru naučného psaní, zejména v jeho dílech *O umění jezdeckví a Jízdní velitel*. V díle *Jízdní velitel* Xenofón učí hipparcha sakrálním a politickým povinnostem, logistice, taktice i strategii (kde vychází ze svých vlastních zkušeností nebo událostí řeckého světa ve své i předchozí době), dále se zabývá špionáží a pořadovým výcvikem. Udílí rovněž rady ohledně náboru, financí na výzbroj a údržbu jednotky.

Dalším představitelem naučného žánru ve 4. stol. př. n. l. byl **Aineiás Stýmfalský** (arkadský velitel, který se účastnil bitvy u Mantineie) přezdívaný *Taktikos*. Podle Polybia a Ailiána napsal Taktikos a několik pojednání o vojenství na různá témata, tzv. *hypomnémata*. Z nich se nám bohužel zachovalo pouze *O obraně měst* (*Περὶ τοῦ πῶς χρῆ πολιορκουμένων ἀντέχειν*), kde se zabývá metodami, jak bránit město, dále pouze začátek díla *O námořní válce*. Aineiás a jeho dílo přežili nejen do římské, ale i byzantské doby a renesance. Výtah z tohoto díla pořídil v první polovině 3. stol. př. n. l. **Kíneás Thessalský**, jeden z hlavních poradců krále Pyrrha.

Tato práce byla nesmírně cenná díky velkému množství historických ilustrací.¹¹⁸⁵ To je další nový prvek naučného žánru, přítomnost ilustrací kromě textu. Ačkoliv můžeme spekulovat, zda i předchozí díla neměla ilustrace, např. díla atomisty Demokrita z Abdér, který údajně sepsal příručky *Pojednání o taktice* a *Pojednání o boji se zbraní* (v angličtině je možná přesnější překlad titulu jako *O boji ve zbroji*). Aineiás píše samozřejmě jiným stylem než Xenofón, je komplexnější, ale stejně jako Xenofón je praktický, používá historické

¹¹⁸⁵ Dvě z nich jsou právě v *Antickém Válečném Umění*

příklady (zmínka nejpozdější historické události v jeho díle je obléhání Ília v roce 360 př. n. l.).

Aineiás navrhuje velmi užitečná přesně cílená opatření. Inspiruje se i tím, co probíhalo mimo Helladu, např. chováním černomořského vládce Leukóna I. (vláda 389-349 př. n. l.) vůči pokleskům svých vojáků.¹¹⁸⁶ Aineiás myslí nejen na praktické záležitosti související s vojenstvím, ale zajímá ho i politika, hospodářství. Důležité jsou pro něj i zákonitosti lidské povahy, zkoumá psychologii člověka (společenství obce) pod tlakem válečných událostí, ví, jak má na tyto problémy reagovat. V díle *O obraně měst* se často odvolává na svoje předchozí díla např. *O válečných přípravách*.

Aineiás zkoumá i opatření jak zajistit bezpečně ubytování, placení, užití žoldněřů v obci, zajištění svornosti ve městě. K jednotě lidu doporučuje sociální opatření pro chudé, bez těžších důsledků pro bohaté – konkrétně doporučuje svoje dílo *O důchodech*.¹¹⁸⁷ Jeho rady zahrnovaly i ofenzivní akce, případně jak se mají rozestavit stráže v krajině, jak má tábořit vojsko v díle *O táboření vojsk*.¹¹⁸⁸ Mnohem důležitější je však poznatek, že dobrý velitel musí do určité úrovně ovládat i rétoriku, aby věděl, jak povzbuzovat nebo kárat bojující muže.¹¹⁸⁹ Proto sepsal sbírku *Ústní naučení*. Aineiás se při sestavování svého díla řídil především jedním heslem - shromáždit příklady sebrané z praxe.¹¹⁹⁰ V dílech Xenofóna a Aineia vidíme, do kolika jiných oborů naučná literatura zasahovala v rámci jednoho tématu, jednoho díla a jak bylo důležité pro civilní i vojenskou funkci mít co nejširší vzdělání a znalosti, které umožňovaly lepší výkon svěřené hodnosti.

V neposlední řadě tyto znalosti umožňovaly člověku být lepším občanem, protože nejen že sám mohl kvalifikovaně zastávat některou funkci,

¹¹⁸⁶ Kol. autorů, *Antické válečné umění* (Aineiás Taktikos), Svoboda 1977, s. 170

¹¹⁸⁷ Kol. autorů, *Antické válečné umění* (Aineiás Taktikos), Svoboda 1977, s. 182

¹¹⁸⁸ Kol. autorů., *Antické válečné umění* (Aineiás Taktikos), Svoboda 1977, s. 195

¹¹⁸⁹ Kol. autorů, *Antické válečné umění* (Aineiás Taktikos), Svoboda 1977, s. 226

¹¹⁹⁰ Kol. autorů, *Antické válečné umění* (Aineiás Taktikos), Svoboda 1977, s. 211

ale především kritizovat stávající úředníky, nebo jim dávat rady, jak vykonávat lépe svůj úřad, případně byl díky tomu schopen lépe posoudit, jak moc dobře svoji práci zastávají. Tento rozměr praktické výchovy - jakožto výchovy ke znalostem či ctnosti - se rozmáhá především ve 4. stol. př. n. l., kdy se řada autorů zamýšlí, jak prospět svojí obci. Tímto ukončuji exkurz pro *logos didaktikos*.

Historiografie prodělala změny nejen co do obsahu a stylu, ale i ve vyjadřování myšlenek na téma politického myšlení a filosofie. Již v době poklasické existovala snaha odrazit se od vzorů, a nejen v nich pokračovat, která byla příznačná i pro toto období, nikoliv pouze pro helénismus, který na vývoj ve 4. stol. př. n. l. organicky navazoval. Mezi klasickými historiky se jasně prosadili dva autoři jako vzor - Hérodotos a Thúkýdidés. Každý z nich měl svoje pokračovatele. Mezi následovníky Hérodota patří bezpochyby Xenofón. Thúkýdidés inspiroval mimo jiné autory Filista a Theopompa.

Filistos, sicilský historik (žijící v letech 432 – 356 př. n. l.), pocházel ze Syrakús, jeho otcem byl Archomenidás, patřil mezi významné občany města. Roku 386 př. n. l. se přičlenil do rodiny vládce Dionýsa, vzal si totiž dceru Leptina (Dionýsiova bratra). Filistos byl za svoje úmyslné napodobování svého vzoru považován Cicerem za malého Thúkýdida.¹¹⁹¹ Navzdory mnoha pozdějším pomluvám je Filistos důležitým vzorem i zdrojem pro svoje kolegy. Čerpali z něj Plútarchos, Eforos, Diodóros i Pausaniás. Jeho díla měl rád Alexandr Veliký, Filistova tvorba se dostala i do kánonu historiků, který sestavili alexandrijští kritici. Stejně jako Thúkýdidés měl Filistos výhodu, že byl v centru dění, takže znal mnohé důležité lidi a mohl popisovat události z vlastní perspektivy.

Svoje dílo začal psát až v době vyhnanství (tedy od roku 386 př. n. l.). Ačkoliv byl stoupencem Dionýsiovy vlády, samotný Dionýsios se ho asi obával a vykázal ho tedy ze Sicílie. Filistos pobyl v Thúriích, Adrii, i Épeiru. Jeho Sicilské dějiny (Sikeliá) o 11 knihách byly později rozděleny na dvě části *Peri Sikeliá* a *Peri Dionýsion*. 1-7 kniha obsahovala dějiny od počátku dějin Sicílie až po rok 405 př. n. l., 8-13 kniha se zabývala obdobím let 405-362 př. n. l.. Z

¹¹⁹¹ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 328

vyhnanství se vrátil roku 367 př. n. l. - poté, co zemřel Dionýsios starší, ho jeho syn povolal zpět ke dvoru. Filistos a skupina okolo něj soupeřila s Platónem a Diónem o vliv na Dionýsia Mladšího. Byl to právě Filistos, kdo se postaral o Platónovo vypovězení z ostrova. Roku 356 zahynul Filistos v námořní bitvě proti Diónovi - než aby se vzdal v obklíčení spoluobčanům, raději spáchal sebevraždu. V jeho práci pokračoval historik Athanás.¹¹⁹²

Filistos navzdory všem svým chybám, ze kterých bývá obviňován, pokračoval v přístupu líčení události z pohledu hodnověrného svědka. Čerpal z Thukydidova díla mnohem dříve, než bylo - zejména díky opětovnému sjednocenému vydání, které zajistil Xenofón v první čtvrtině 4. stol. př. n. l. - opředeno velkou legendou. Mnoho autorů ať starověku, nebo moderní doby si všímá paralely mezi dílem a stylem Thúkýdida a pozdějších autorů. Jelikož byl Thúkýdídés žákem velkého mistra řečnictví Gorgii, jsou Eforos a Theopompos řazeni rovněž do proudu rétoricky zabarvené historiografie (tzv. epideiktí autoři), která si kladla i historické otázky. Pokusím se ukázat, že to není tak jednoznačně prokazatelné, respektive povaha děl obou autorů obsahuje více prvků, takže se nedají brát pouze jako Isokratovi žáci; byť byli autory řady oslavných projevů, vynikali též v umění psaní dopisů významným osobnostem.

To však nebylo jejich hlavní činností. Snažili se nejen vyrovnat svým vzorům a vzít si z nich to zásadní, ale zároveň je překonat a posunout žánr historiografie někam dál. **Eforos z aiolské Kýmy** (400 – 330 př. n. l.) se psaním projevů příliš nezabýval. O jeho životě víme velmi málo, podle Plútarcha odmítl Alexandrovu nabídku doprovázet jeho výpravu jako oficiální historik. Z Eforova díla čerpali Polybios, Diodóros a Strabón. Byl to totiž ve své době první a jediný autor kontinuální historie Řecka let 480 – 340 př. n. l. Polybios ho sice kritizoval za popis bitvy u Mantineje v roce 362 př. n. l., nicméně uznává jeho úroveň ohledně vědění o námořní válce, a především ho inspiroval jeho záměr psát obecnou historii.

¹¹⁹² L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 329

Diodóros neváhal přebírat z Efora celé pasáže.¹¹⁹³ (Je pramenem zdrojů zejména pro jeho 11. -16. knihu). Strabón využíval Eforova díla díky tomu, že rozlišovalo geografickou a historickou rovinu. Strabón rovněž oceňoval, že se Eforos snažil vytyčit ostrou dělící linii (byť ne vždy) mezi mytologií a historií, kladl rovněž důraz na detaily jako podpůrnou sílu událostí. Kritici vyčítali Eforovi údajnou ztrátu pravdy na úkor rétorického efektu. Další řecký historik Dionýsios z Halikarnassu (tvořící hlavně v letech 60 - 7 př. n. l.) však oceňoval jeho květnatý styl. Považoval Efora i Theopompa za jediné historiky, jejichž jazyk je upravený a přesný.

Nyní k samotnému dílu Efora. Nedochovaly se od něj spisy *O vynálezech* (*Peri heurématón*) ani *O stylu* (*Peri lexeós*), což bylo dílo inspirované Isokratem, sloužící jako řečnický návod. *Vyprávění o rodném městě* (*Epichórios logos*) patří rovněž mezi spisy, ze kterých není k dispozici nic kromě několika fragmentů. Eforovým stěžejním dílem jsou *Obecné dějiny* (*Historiá koinón praxeón*), obsahující 29 knih, 30. přidal jeho syn Démofilios (obsahovala události 3. svaté války). Jde o dílo velmi ambiciózní svým cílem i rozsahem, jeho rámeček má jasně ohraničené klíčové události.

První je příchod Dórá na Peloponnésos a jeho následné podmanění až k předpokládanému návratu Héraklovců na Peloponnésos (1069/8), poté se pokračuje až k začátku vlády Filipa II. Dílo Efora končí těsně před Chaironéiou, poslední datovaná událost je roku 340 př. n. l. obležení Perinthu. Není bez zajímavosti, že Eforos čerpal informace pro svoje dějiny od peripatetika Kallisthénéna¹¹⁹⁴1338 (jenž své *Řecké dějiny* dokončil těsně před rokem 335.) Úkol, který si Eforos vytyčil, byl skutečně velmi ctižádostivý a náročný. Jeho dílo mělo zřejmě končit příchodem Filipa II. na Peloponnésos roku 337 př. n. l. Tím by vznikla jasná koncepce díla -příchod Héraklovců na Peloponnésos roku 1069/8 př. n. l. a po 700 letech příchod dalšího jeho potomka, který poloostrov podmaní diplomacií i vojenskou silou.

¹¹⁹³ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 549

¹¹⁹⁴ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 548

Filip II. je tak opět rozhodující postavou psaných dějin, tentokrát už u druhého autora, tedy něco, co pozdější autoři kritizovali a nedovedli pochopit. Eforos sám popsal svoji metodu práce: „*Čím je líčení současnosti podrobnější, tím je věrohodnější, to však neplatí pro období nejvzdálenější.*“¹¹⁹⁵ Složení jeho díla je následující: období 1068 – 404 př. n. l. (příchod Héraklovců, kapitulace Athén) zabralo 17 knih, období 404 – 386 př. n. l. (Hegemonie Sparty, královský mír) 2 knihy, roky 386 - 357 př. n. l. (postupný vzestup Théb, začátek 3. svaté války) popisuje 10 knih, 2-3 knihy tvoří jen popis bitvy u Leutker roku 371 př. n. l. Jak ovšem řešit jednotu popisu historických událostí a udržet jádro i nit?

Eforos si byl vědom, že tím, jak popisuje více a více událostí ze současnosti (které se navíc odehrávají současně, což je další vleklý problém historiografie přetrvávající dodnes, totiž jak řešit souběžný popis událostí), narativní šíře od nejstarších událostí (popisovaných stručně) prudce narůstá. Orientace v takovém díle je pro čtenáře, natož pak autora, postupem času velmi složitá. Jak poznamenal o staletí později Diodóros, přepis současnosti není možný, vždy totiž dojde ke tříštění, každý výklad tak skončí proti své přirozenosti.¹¹⁹⁶

Proto Eforos přecházel z narativního úsporného stylu do větší šíře, jak se na časové ose přibližoval svému věku. Jeho knihy obsahovaly události podle druhu. Tímto způsobem byl schopen udržet jádro příběhu svých dějin a umožnil v něm snadnější orientaci, teoreticky ho tak mohl stále snadno rozšiřovat o nové události. Tento způsob psaní inspiroval zejména Polybia, který je ovšem už naprosto jiným druhem historika, tedy takovým, který se politickým myšlením, filosofií a dalšími obory zabývá jen minimálně.

Eforos se snažil zařadit všechny události do jednoho celku s jasně definovaným rámcem stanoveným už na začátku, kdy popisované události musí sloužit jeho představě jednoty vývoje světa a historických událostí. Tento způsob práce se liší od autorů 5. a 4. stol. př. n. l. Můžeme totiž směle prohlásit, že od těchto dob dochází k rozdílnému pojetí historie. Nejen jako

¹¹⁹⁵ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 549

¹¹⁹⁶ *Ibidem*, s. 549

stylu psaní, ale zejména jako oboru, který už nepokračuje v oné tradici Hérodóta, Thúkýdida a dalších, kteří se snažili pokládat si filosofické otázky a uchýlovat se při psaní k východiskům z jiných oborů. Rozchod mezi filosofií a historiografií přerušuje až v 1. stol. př. n. l. střední stoik Poseidónios, navazující na dílo Polybia. Na dílo Efora navázal ve 3. stol. př. n. l. **Diyillos** z Athén, působící ve 3. stol., jeho *Hellénika* končí rokem 297 př. n. l., stal se pramenem i pro Diodóra.

Theopompos (378-320 př. n. l.) původně pocházel z ostrova Chios. Jeho otec Damasistratos byl však vypovězen z ostrova za svoje údajné sympatie ke Spartě a Theopompos se tak ocitl ve vyhnanství v Athénách. Zde poznal Thukydidovo dílo (Xenofónova edice končila rokem 411 př. n. l.) a seznámil se s Isokratem. Ve své dráze historika se rozhodl navázat časově tam, kde Thukydidův výklad Peloponnéské války končil. Svoje dějiny psal také na dvoře makedonského krále Filipa II., kde dlouho pobýval. Díky Alexandrovi se roku 333 př. n. l. vrátil na Chios, kde pobyl jen do roku 323 př. n. l. - poté uprchl do Egypta, kde zemřel.

Jeho dílo *Řecké dějiny* mělo 12 knih, začínalo rokem 411 př. n. l. bitvou u Abýdu, končilo rokem 394 př. n. l. námořní bitvou u Knidu, v níž ztratila Sparta svoji pomyslnou pozici hegemona řeckého světa a od tohoto data pouze slábla. Jeho práce je tak hozenou rukavicí Xenofóntovi, který si příliš bitvy u Knidu nevšímal, jelikož nebyl schopen rozpoznat její zásadní význam pro dějiny.

Theopompos nenásledoval Thúkýdida pouze chronologicky, ale i stylově. Pokračující dějiny totiž viděl jako přímé následování peloponnéské války. Půjčil si i Thukydidovy termíny jako *nejistý mír* či *jednota konfliktu*. Spor mezi Athénami a Spartou totiž nekončí rokem 404 př. n. l. - válka je vedena stejnými mocnostmi a ve hře mají pokud ne tytéž zájmy, tak minimálně podobné. Vítěz války si chce nárokovat obchodní monopol, získat více spojenců a stát se hegemonek Řeků.

Z řečnických děl bylo bohužel vše ztraceno - proslovy *K Euagorovi*, *Panathénaikos* i oslavné řeči na Filipa, Alexandra a Mausóla, stejně tak nejsou dochovány ani různé listy a dvoudílný výtah z Hérodota. Určitým milníkem řecké historiografie je však dílo *Filippika*, dějiny vlády Filipa Makedonského (359-336

př. n. l.), dílo, které bylo dokončeno až roku 324 př. n. l. Tento opus obsahuje nejen dějiny, ale i místopisné, mytologické a kulturně historické odbočky a vyprávění o pamětihodných a pozoruhodných událostech (které obíhaly samostatně pod názvem *Podivuhodnosti – Ta Thaumata*).¹¹⁹⁷ Samostatně obíhalo i dílo *O athénských vůdcích lidu – Peri tón Athénési démagógón*. Z *Filippiky* je identifikováno 370 fragmentů.

Makedonský král je v centru jeho historie, Theopompos je stejně jako Thúkýdídés moralistním autorem, který zkoumá příčiny události vzhledem k charakterům osob, které hýbou děním. Nebyl jediným, kdo ve své době psal o Filipovi, na jeho dvoře o jeho patronaci nad jejich dílem tvrdě soupeřilo více jedinců. Např. Speusippos napsal doporučující dopis pro **Antipatra z Magnésie** (Thessalie) v zimě 343/2 př. n. l., který chtěl za Filipovy patronace o něm napsat historickou knihu. Speusippos útočí na Isokrata, kterému vyčítá historické nepřesnosti, Theopompos neprávem pomlouvá Platóna. Speusippos doporučuje Filipovi, ať Antipatros přečte ukázkou ze svých *Řeckých záležitostí*, pak Theopompos pochopí, že obdržel patronaci Filipa nespravedlivě. Isokaratés psal nenávistné řeči s Tímotheem proti Filipovi, je to starý, závistivý muž plný nenávisti.¹¹⁹⁸

Theopompos mohl oproti ostatním autorům svým stylem psaní s častými odbočkami působit roztěkaně, ale měli bychom v nich vidět nikoliv nesoustředěnost a roztržitost, nýbrž snahu psát univerzální dějiny současnosti, v nichž byly zahrnuty etnografické, geografické i religiózní informace. Proto se zabývá zdánlivě nesouvisejícími tématy jako athénskými rétory, tyrany Sicílie či náboženstvím Persie. Theopompos tak i přes torzovité zlomky svého díla patří k autorům, kteří měnili politické myšlení doby a tvář tehdejší historiografie. Luciano Canfora byl přesvědčen, že největším šokem pro současníky Theopompa musel být fakt, že jeho přístup k psaní historie mohl svádět k interpretaci, že řecký svět nemá větší a schopnější osobnost než Filipa II. a že řecký městský stát je jako forma na konci svých sil a možností.

¹¹⁹⁷ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 335

¹¹⁹⁸ M. A. Flower, *Theopompus of Chios*, Oxford University Press 1997, s. 52/3

Theopompos byl nesmírně plodný autor, jeho projevy měly celkem 20 000 řádků, Filippika 58 knih, tj. 150 000 řádků, a napsal i menší dílo *O pokladech ukradených z Delf*.¹¹⁹⁹ V moderní edici Teubner by práce Theopompa vydala na 16 svazků, každý o 300 stranách.¹²⁰⁰ Theopompos o sobě tvrdil, že zamýšlí ve své historii mýty vypravovat lépe než Hérodotos, Ktésiás, Hellaníkos a autoři knih o Indii. Podle Plútarcha měl zájem o soudobé věštby ve verších, aby je dal do protikladu k prozaickým.¹²⁰¹ Theopompos rozhodně nebyl kabinetním pracovníkem (jak nás informuje o stylu jeho práce Dionýsios z Halikarnássu), cestoval po Helladě, sbíral informace a zjišťoval si svědectví mnoha lidí, za což utratil mnoho peněz, mluvil s filozofy, demagogy i generály a jednal s nejdůležitějšími lidmi své doby. Považoval historii nikoliv za minulost, ale za nejdůležitější činnost ze všech.¹²⁰²

Tyto údaje jsou pro nás velmi cenné - jak vidíme, ani Eforos nebo Theopompos nebyli pouzí kopisté či napodobovatelé předchůdců. Eforos sice používal prostředky z Thúkýdida, ale nespokojoval se s pouhým popisem událostí; podle jeho politické školy realismu zapojil také mytologii a nově uspořádal systém pro popisování událostí a jejich dělení. Rovněž přišel s myšlenkou obecné historie, kde není pouze jeden nebo dva hlavní aktéři děje, použil jednotný popis místo vícefázového, navíc se snažil prozkoumat události z hlediska vlivu detailů, v čemž překonal Thúkýdida (ostatně už Xenofón dovedl ve své historii postupovat od méně významných věcí k větším událostem a na základě nich, detailů pak vysvětlit výsledek procesu).

Theopompos i Eforos měli podle M. A. Flowera svůj vlastní styl psaní. Isokratés je naučil psát historii, naučil je pouze řečnictví, takže jejich prozaická tvorba obsahovala podobné prvky; antičtí autoři je tedy zařadili do jeho školy. Podle Flowera nicméně neexistovala žádná škola rétoriky ani historie, to bere jako výmysl helénistických a pozdějších literárních historiků. Flower považuje

¹¹⁹⁹ M. A. Flower, *Theopompus of Chios*, Oxford University Press 1997, s. 27, 29, 35, 36

¹²⁰⁰ M. A. Flower, *Theopompus of Chios*, Oxford University Press 1997, s. 40

¹²⁰¹ M. A. Flower, *Theopompus of Chios*, Oxford University Press 1997, s. 162

¹²⁰² M. A. Flower, *Theopompus of Chios*, Oxford University Press 1997, s. 263

Theopompa za pokračovatele Hérodota, ostatní moderní badatelé za předchůdce helénistické historiografie.¹²⁰³ A v tom s ním souhlasím, jelikož Theopompos spojil vybroušený styl prózy ukovaný rétorikou, ale zároveň si kromě tradice Thúkýdida přibírá na pomoc i metody Hérodóta - cestuje tedy, sbírá věrohodné zprávy, svědectví i oficiální dokumenty, věštby i mýty, ověřuje je a mluví s aktéry událostí nebo jejich potomky.

Psal o Sicílii, Etruscích i obeplutí Španělska, informace třídil spolehlivě, shromáždil mnoho detailů a fakt z různých oblastí, ale nebyl schopen postihnout příčiny historických dějů. Zkoumal charaktery lidí a jejich psychologii, byl moralista, nedokázal identifikovat vítězství Filipa II. jinak než jako slabost, pokleslou morálku a nejednotu Řeků. Theopompos neuměl pojmenovat příčiny, které tkvěly ve vzestupu makedonské armády, měst, hospodářství a vynikajících vojenských velitelích. V tomto ohledu také Eforos a pravděpodobně velká část tehdejších historiků selhala. Nedokázali zkoumat události více na základě politiky, hospodářství, vojenství a střízlivých odhadů tak, jak to činil Thúkýdídés; v tom zůstal relativně nepřekonán, protože ač v těchto oborech má velké kvality Xenofón, ani on není schopen odolat vysvětlení všeho jako morálního a sociálního rozkladu, stejně jako není ochoten vzdát se favorizování Sparty a uznání některých událostí za klíčové (jako námořní bitva u Knidu v roce 394 př. n. l.).

Zároveň však v době poklasické vidíme velkou šíři činností autorů, většina z nich se neomezuje pouze na jeden žánr. Jeden z Isokratových žáků, **Theodektés z Fáselidy** (380-340 př. n. l.), byl vynikajícím rétorem a autorem dopisů (jeho kvality v tomto uznával i Theopompos) a zároveň spisovatelem tragédií. Myšlení a činnost Řeků tak nikdy nejsou výhradně omezeny na jeden obor.

Vidíme tedy, že v době poklasické se kříží pragmatické tradice s novými snahami o popis událostí se zapojením mytologie i náboženství. V době helénismu vznikl velký počet děl o Alexandrovi a jeho výpravách. Oficiální historik makedonského krále **Kallisthenés z Olynthu** (370-327 př. n. l.) se však

¹²⁰³ M. A. Flower, *Theopompus of Chios*, Oxford University Press 1997, s. 44, 168

zapletl do spiknutí pážat, takže svoje dílo o Alexandrovi dokončil jen do bitvy u Gaugamél - nepřezřilo stejně jako jeho monografie o svaté válce.

Jestliže autoři předchozí období byli při shromažďování údajů relativně pečliví a nebyli vždy schopní syntézy nebo vyvození správných závěrů, v helénismu se rozmáhá v dílech některých autorů jako nešvar přehánění a barvitě líčení na úkor věrohodnosti. Takovými příklady jsou třeba **Kleitarchos z Alexandrie** (350-300 př. n. l.) nebo Alexandrův admirál Nearchos. Spolehlivějšími zdroji byli pro Arriána Aristobúlos z Kassandreie (Fóčan), sloužící jako technik a architekt v jeho armádě, nebo dílo Ptolemaia I., které vycházelo z denních zpráv štábu armády (tzv. *efémerides*).

Na západě řeckého světa byl významným historikem helénistického období **Tímaios z Tauroménia** (356-260 př. n. l.) na Sicílii, od roku 317 př. n. l. se díky nástupu Agathoklea k moci stal vyhnanecem. Žil tak 50 let v Athénách, pravděpodobně se vrátil za vlády Hieróna II.¹²⁰⁴ Napsal *Dějiny Itálie a Sicílie* v 38 knihách, v nichž pojednává také o Libyi a Kartágu od počátku až po začátek první punské války (rok 264 př. n. l.). Jako první zavedl datování událostí podle olympijských her. Jeho dílo *Vítězové olympijských her* podpořilo tento systém datace událostí. Tímaios pečlivě zkoumal časovou chronologii a propojení událostí na různých místech světa, i on do své historie příležitostně zapojuje princip boží odplaty, mýty i mnoho zajímavostí různého rázu. Přesto patřil k relativně seriózním autorům.

Stejně seriózním autorem je také **Hieronýmos z Kardie** (364 – 260 př. n. l.), který sepsal *Dějiny po Alexandrovi* (323-272 př. n. l.), sloužil u Euména, poté byl dvořanem Antigona I., Démétria I. a Antigona II. Jeho dějiny končily Pyrrhovou smrtí (272 př. n. l.), mnoho zpráv měl z první ruky, mohl používat i královský archiv a studovat dokumenty. Byl hojně citován pozdějšími autory (Plútarchos, Diodóros, Flávios Arriános). Bohužel stejně jako u drtivé většiny historiků helénismu jsou jeho díla ztracena kromě pár zlomků a citací u jiných autorů.

¹²⁰⁴ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 298

Představitelem nového typu historie, románově a dramaticky zbarvené, je **Dúris ze Samu** (340-270 př. n. l.). Zabýval se literaturou, hudbou, právem i dějinami umění, sepsal seznam Héřiných kněžek a životopis Agathoklea. Dúris byl žákem Theofrasta. V letech 322-300 př. n. l. vládl na Samu.¹²⁰⁵ Jeho nejvýznamnějším dílem jsou Dějiny Samu, jeho výklad o dějinách Řecka a Makedonie pokrýval období 370-281 př. n. l.¹²⁰⁶ Dúris vytýkal historikům Eforovi a Theopompovi, že se zaměřili jen na věcný výklad a nesnažili se na čtenáře zapůsobit dramatickými prvky. Sám neváhal přidat událostem pathos a milostné motivy.

V helénismu byl velký zájem o cizí kulturu a prostředí. Předchůdcem tohoto zájmu byl možná ještě za Alexandrova života nebo těsně poté Médios z Larrísy, Alexandrův důstojník, který napsal *Armenia archeologia* a snažil se prokázat thessalský původ Arménů, neboť mají s Thessaly podobný oděv, obyčej, chov koní i populaci.¹²⁰⁷ Demodamás z Milétu mezi lety 290-280 př. n. l. vykonával vojenské a průzkumné úkoly ve Střední Asii. Údajně sepsal během svého pobytu geografické dílo o regionu Střední Asie, které popisovalo jeho cesty. V letech 285-2 př. n. l. pověřil Seleukos I. svého přítele Patrokla, aby prozkoumal Kaspické moře a krajiny kolem něj. Megasthenés při psaní díla *Indika* vycházel z dob působení v Indii ve funkci velvyslance za Seleuka I., pojednal v díle o obyvatelích Indie, jejich zvycích a sociálních poměrech, o králi Čandraguptovi, přírodním prostředí a dějinách Indie.

V Egyptě za Ptolemaia II. sepsal dějiny Egypta řecky vysoce postavený egyptský kněz v Héliopoli. **Manethón ze Sebennytu** věnoval dílo králi, na jehož žádost ho pravděpodobně sepsal. Rozděлил dějiny egyptského státu od počátku až do perské nadvlády královské dynastie, jeho dělení se stalo základem

¹²⁰⁵ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 286

¹²⁰⁶ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 98

¹²⁰⁷ Strabón, 11, 14, 12

periodizace egyptské historie a udrželo se i v novodobé odborné literatuře.¹²⁰⁸
 Jeho dílo končilo rokem 323 př. n. l.¹²⁰⁹

Bélův kněz Béróssos sepsal řecky kolem roku 270 př. n. l. Dějiny Babylónie a věnoval je Antiochovi I. Béróssos byl spisovatelem, astronomem a astrologem, sám uměl aramejsky, měl přístup k tabulkám babylonských chrámů a využil tyto texty. Dílo mělo tři knihy. První obsahovala vše od stvoření světa do potopy, celkem 432 000 let, druhá od potopy po babylonského krále Nabonassara, který se ujal vlády v roce 747 př. n. l., celkem 35 791 let – a konečně třetí: od Nabonassara po Alexandra Velikého. Hlavním hrdinou byl král Nebukadnesar II., babylonský král od roku 605 př. n. l. Béróssos se držel věrných pramenů a použil lidového podání. V prvních dvou knihách je kosmologie i astrologie, hvězdy mají totiž vliv na osud lidí a chaldejští knězi měli velké znalosti v těchto oborech. Béróssos sám založil astrologickou školu na ostrově Kóu, kde zemřel. Hranice mezi astronomií a astrologií tehdy prakticky nebyla.

Jedním z nejvíce zachovaných historiků helénistického období je **Polybios z Megalopole** (200-118 př. n. l.), který sepsal dílo *Dějiny*¹²¹⁰ (popisující události od let 220-146 př. n. l.) o 40 knihách, pokusil se o pragmatický výklad, spojit různé události jedním jmenovatelem a tím byl právě Říma jeho zahraniční politika. Ta totiž podle něj spojila izolovaný vývoj v Africe, Itálii a Řecku do jednoho proudu, což je myšlenka, která částečně svádí ke starověkému konci dějin ve stylu Francise Fukuyami. Postupuje analytickou metodou, jednotlivé knihy obsahují výklad o jedné olympiádě nebo její polovině. Ze 40 knih máme úplných pouze 5 a ze zbytku citáty a excerpta z byzantského období. Stejně jako Thúkýdídés i Polybios chce zjistit skryté a hlavní příčiny i podněty událostí. Jeho propojení událostí se však často nedostavuje, mnohdy

¹²⁰⁸ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 97

¹²⁰⁹ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 293

¹²¹⁰ Pavel Oliva Ioni (2013, Arista) vydal monografii *Polybios a jeho svět*, kde shrnul Polybiovy názory vyslovené při rozličných příležitostech a roztroušené na různých místech jeho výkladu do několika tematických celků. Dal v nich hlavní slovo Polybiovi, ale současně jeho výroky a stanoviska konfrontoval s jinými prameny.

zuřivě útočí na svoje oponenty, někdy selhává v běžných reáliích nebo není schopen jako aristokrat chápat reformní hnutí ve Spartě a jinde.

Přesto zůstává Polybios pravděpodobně největším historikem své doby, neboť je skutečně schopen věrohodně popisovat události, dokazovat různé možnosti vývoje i reálně odhadnout situaci, která nastane, a jen příležitostně se zastaví v hájemství politického myšlení či filosofie. Jeho hlavním cílem bylo vypracovat novou metodu historiografie, která vlastně čerpá z předchozích autorů. Polybios využil svého dobrého postavení v rodině Scipionů, takže mohl hodně cestovat, a tak získávat různé zprávy a dokumenty ostatním historikům těžko přístupné.

Místo podrobného rozepisování všech autorů, kterých bylo v helénismu mnoho, chci raději na vybraných příkladech ukázat, že rozsah ztracených vědomostí o celém období helénismu je skutečně obrovský. Nejde pouze o ztrátu fénických, kartaginských a etruských pramenů, ale především těch řeckých, které sloužily jako podklad i mnoha římským autorům i byzantským kompilátorům.

Tehdejší autoři měli k dispozici celkem bohaté prameny, jednak zde existovaly městské kroniky, královské záznamy a chrámové kroniky, také mohli mnoho informací načerpat z mytologických a poetických děl. Kromě vlastních cest, sepisování svědectví a rozhovorů s lidmi bylo časté srovnávat údaje svých předchůdců i čerpat z knih neřeckých autorů, pokud ovládali jazyk nebo měli schopného sekretáře.

V zásadě každý král měl svůj státní archiv a dvorního historika, dokonce i římské rody měly vlastní historiky. V helénistickém světě skutečně existovala široká vrstva učenců, a to nikoliv jen v centrech, jakým byla Alexandria a na královských dvorech. **Menandros z Efesu** působící v raném 2. stol. př. n. l. sepsal *Dějiny Řeků a barbarů pod jednotlivými králi* a pro Flavia Josefa to byl důležitý pramen na foinickou historii. Lokální historici byli běžní už v klasickém období, v raném helénismu působil například **Menekratés z Xantu**, který během 4. stol. sepsal *Dějiny Lykie* v íónském dialektu. **Xenofilos** sepsal *Dějiny Lýdie*, **Theokritos z Chiu**, sofista a politik rovněž působil ve 4. stol. př. n. l., byl autorem dopisů a *Dějin Libye*.

V oblasti Černomoří tvořil ve 3. stol. př. n. l. **Saturos Peripatetik**, pocházející z Kallátidy, byl gramatikem, také sepsal životopisy slavných králů, politiků, řečníků a básníků (Euripidés), je autorem spisu *O povahách*. Působil zde také **Démétrios z Kallátidy**, rovněž žil ve 3. stol. př. n. l., který sepsal historicko-geografické dílo *Dějiny Asie a Evropy* o 20 knihách, poslední událostí je smrt Hieróna II. v Syrakúsách, tehdy asi také Démétrios zemřel. Jeho práci využil později Agatharchidés, Strabón a Lukiános ze Samostaty.

Lykos z Rhégia působící ve 3. stol. př. n. l. byl geografem a historikem, autorem spisů *Dějin Libye* a *O Sicílii*, z něhož čerpal i Tímaios. **Silénos z Kalakty** na přelomu 3. a 2. stol. př. n. l. je autorem *Hannibalových dějin a Dějin Sicílie*. **Sósylos z Lakedaimónu** působil ve stejné době jako Silénos, byl osobním historikem Hannibala, proto napsal *O činech Hannibalových*. Ve 2. stol. př. n. l. sepsal **Sósikratés z Rhodu** díla *Dějiny Kréty* a *Následovníci filosofů*. **Apollodóros z Artemity** (130-70 př. n. l., psal mezi lety 100-70 př. n. l.) byl autorem dějin Parthské říše minimálně ve čtyřech knihách, *Parthika*, popisoval v nich však nejen Parthy, ale i Seleukovce, osudy Řecko-baktrijského království a dobytí Indie Řeky. Měl přístup do oficiálního archivu Seleukovců v městě Artemita a Seleukeia na Tigridu, který při práci využíval. Citoval ho Strabón a Athénaios.

Existovali i protiřímsí historici, například **Métrodóros ze Sképsy**, působící na přelomu 2. a 1. stol. př. n. l., byl autorem spisu *O Tigránovi* a *O dějinách*. Pozdní helénismus neznamenal jen úpadek a kompilační autory, nebo významné dílo Polybia, stále zde existovali autoři, kteří chtěli popisovat věci střízlivě a zkoumat je, nikoliv být za každou cenu populární a vycházet vstříc čtenářům. Např. **Agatharchidés z Knidu** působící jako soukromý sekretář Hérakleida z Lembu, jenž byl úředníkem a rádcem krále na ptolemaiovském dvoře v 2. stol. př. n. l., byl peripatetikem, geografem, historikem a odpůrcem *asijského stylu*, tedy přehánění v historiografii, který šířili autoři jako Kleitarchos a **Hégésiás z Magnésie** (jenž byl zakladatelem asijského slohu). Mezi jeho díla patří *Dějiny Asie*, *Dějiny Evropy* a spis *O Rudém moři*, z něhož máme rozsáhlé výpisky. Agatharchidés však byl nucen opustit Alexandrii kvůli pronásledování učenců Ptolemaiem VIII.

Z mnoha řeckých, kartaginských i fénických autorů čerpali Římané, např. **Dioklés** z ostrova Peparethos působící na přelomu 4. a 3. stol. př. n. l., jeho práce jsou sice ztraceny, ale zahrnovaly Řím a Persii a využil je **Fabius Piktör**, jeden z prvních římských historiků, který sepsal dějiny od příchodu Aeneova až do konce 2. punské války, kterou sám zažil. Fabius i Plútarchos ho oceňují jako zdroj informací na ranou historii Říma. Doufám, že se mi podařilo vykreslit rozsah helénistického dějepisectví, ukázat jeho postupný přerod i důležitost pro další období, také ale velikost našich ztrát na materiálu.

Nyní přejdu k další relativně nové formě. **Román** nebyl v helénismu novinkou, už Xenofón sepsal ve 4. stol. př. n. l. *O Kýrově výchování*. Typickými znaky doby a rozbory řeckých románů jako Theopompos, Iambúlos, Hekataios, Euheméros, stejně jako Románem o Ninovi, se zabývá publikace *Dobrodružství lásky: Řecký román I.*, která přináší jejich překlad, poznámky a úvodní studii přední české odbornice na filologii Růženy Dostálové. **Theopompos** napsal utopistický román *O městech Zbožném a Bojovném*, který byl součástí 8. knihy *Filippik*.

Ve 4. stol. př. n. l. vznikl i román v dopisech *Spiknutí proti tyranovi*, jehož autorem je **Chión** (pravděpodobně občan Hérakléie Pontské, který zabil společně s Leónem roku 353 př. n. l. tyrana Klearcha). **Euheméros z Messány**, mythograf, napsal kolem roku 300 dílo *Posvátný nápis*. **Hekataios z Abdér** byl ve 3. stol. autorem utopického díla *O Hyperborejcích*. Ve 3. stol. vznikají také fiktivní román o Alexandrovi, tedy vymyšlená korespondence Alexandra s různými lidmi. Na přelomu 2. a 1. stol. př. n. l. vznikl román *O Ninovi*, milostný příběh assyrského vládce Nina a jeho sestřence Semíramidy.¹²¹¹

Novinkou helénismu jsou také eroticky zabarvené povídky a romány i milostné básně. **Hermésianax** (4. /3. stol. př. n. l.) z **Kolofónu** složil *Persiku*, milostné erotické elegie ve třech knihách *Leontion*, pojmenované po jeho milence.¹²¹² Významným básníkem byl i **Parthénios z Níkaie**, působící v 1.

¹²¹¹ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epocha 2001, s. 95

¹²¹² L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 289

stol., jenž se během třetí války s Říma s Mithridatem VI. (73-63 př. n. l.) dostal do zajetí, žil v Římě a po propuštění přebýval v Neapoli. Ovlivnil římské básníky Galla a Vergilia. Byl autorem prozaické sbírky *Milostná trápení*, krátkých románek, básnických skladeb *Proměny*, *Héraklés a Ífiklos* i autorem pohřebních písní a protremptik (básně věnované tomu, kdo odjíždí).¹²¹³

Známý autor nejen erotických, ale často obscénních povídek byl **Aristeidés z Milétu**, působící okolo roku 100 př. n. l., známá je jeho *Milésiaka*. Parthové byli zřejmě šokováni, když dílo našli v zavazadlech mezi kořistí římských vojsk roku 55 př. n. l., kdy Římané prohráli bitvu u Carrhae. Jeho styl psaní se nazýval mílétské povídky.¹²¹⁴ Aristeidés také inspiroval římské autory Petronia a Apuleia.

Frivolní čtenář tak mohl v helénistickém období místo dramatiků, esejistů a historiků, jedním slovem klasiků, dávat přednost pikantním a groteskním *dobrodružstvím loláa*, jenž předstíral, že je eunuch, nebo zde byl autor klasické pornografie Filainis, a jeho dílo *O neslušných polibcích*, případně si mohl vzít parodii Héraklových prací s inkoustovými ilustracemi, avšak s vulgárními texty, technické manuály obsahovaly většinou obrázky před dobou iluminovaných manuskriptů středověku. Existovaly i burleskní parodie, třeba na Euripída.¹²¹⁵

Jak jsem doložil na výše uvedených příkladech, literární produkce v helénismu zažila průnik krásné literatury a vědy stejně jako dnes postmoderní doba. Přinesla nové žánry a aktualizovala staré, ovlivnila vývoj evropské literatury na mnoho století dopředu. Zajímavým jevem je, že přestože Makedoňané neměli předtím žádné autory, za helénismu se jich několik objevilo. Nejstarším je historik **Marsyás z Pelly** (356-294 př. n. l.), který napsal *Dějiny Makedonie* (10 knih) a *Alexandrovny dějiny*, údajně byl bratrem Antigona I. Dále zde byl **Marsyás z Filipp**, nazývaný také někdy Marsyás Mladší, historik 3. stol. a kněz Héraklea, sepsal *Dějiny Makedonie*, *Archeología Attika*, o *Mýtech*.

¹²¹³ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 849

¹²¹⁴ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 284

¹²¹⁵ P. Parsons, *City of Sharp-Nosed Fish*, Wiedefeld & Nicolson 2007, s. 152/3

Poseidippos z Kassandreie (316-250 př. n. l.) autor komedií a epigramů, žil v Athénách, svoji první hru uvedl roku 289 př. n. l., napsal 40 inscenací a imitovali ho i latinští dramatictí autoři. Z jeho děl: *Lokerské ženy*, *Mravenec*, *Galatés (Gal)*, *Dívka z Efesu*, *Pasák*, atd. **Krateros Makedonský** (321-255 př. n. l.) je autorem *Souboru athénských dekretů*. **Poseidippos z Pelly** (310-240 př. n. l.) žil v Pelle na ostrově Samos a poté v Alexandrii, byl básníkem, tvůrcem epigramů, spolu s Asklépiadem a Hédylem vydal antologii nazvanou *Hromada*, psal také erotické básně. Naproti tomu Épeiros¹²¹⁶ za celý helénismus nevyprodukoval jediného autora v žádném žánru.¹²¹⁷

¹²¹⁶ Společně s Aitólií považován za nekulturní region, ale Aitólie měla básníka, tragika Alexandra Aitóla z města Pleurón (akmé rok 280 př. n. l.), který působil v Alexandrii, byl zde členem kroužku *Tragická plejáda*.

¹²¹⁷ Výjimkou snad může představovat pouze dvorní historik krále Pyrrha, Proxenos, potažmo Pyrrhos sám, i jeho syn Alexandr II., neboť se oba zabývali psaním odborných textů z oblasti vojenství. Rovněž je s podivem, že vysoce urbanizovaný region Thessalie nevyprodukoval za helénismu výrazné literární autory.

3.8 Filosofie, životní mód doby

Není mým cílem v této kapitole psát vyloženě o filosofických problémech ani historii filosofie, zajímá mě něco naprosto jiného. Jednak bych rád srozumitelně vysvětlil nové směry, jejich vliv a dosah na život tehdejších lidí, pokusím se také ukázat, jak zapadaly tyto nové filosofické školy do celkového módu doby. Tato kapitola je tedy stručným přehledem a pokusem o určitou úvahu na téma provázanosti filosofie a doby. A mód doby helénismu podle mě nejlépe vystihuje slovo synkretismus. Představme si však původní význam slova.

V Plútarchově spisu *O bratrské lásce* se nachází známé vysvětlení výrazu „synkretismus“ odvozeného od Kréťanů, kteří spolu sice často navzájem válčili a vedli spory, pokud však byli napadeni nepřáteli zvenčí, pak se ihned usmířili a sjednotili, což nazývali *krétským spiknutím*.¹²¹⁸ Helénismus se dá brát jako jistá doba úpadku filosofie, protože zde nevznikl žádný originální systém, který by se mohl rovnat dílu Platóna nebo Aristotela. Vždy se jednalo o nějakou syntézu. Stoikové jsou ve své fyzice závislí na Hérakleitovi, v etice na kynicích, epikurejci ve své fyzice na Démokritovi a v etice na škole kyrenaické, skeptikové jsou v tvorbě již svou přirozeností málo plodní, novopythagorejci a novoplatonici navazovali na tvorbu minulou.

Jako ideální příklad myšlení doby podle mého neslouží ani škola peripatetiků nebo platoniků či pythagorejců, (ani sotva přežívající atomisté), ale jsou zde jiné významné směry. Skepticismus, epikureismus a stoicismus, částečně také kyrénská škola, kde musím alespoň v krátkosti napravit posun a nepochopení jejich učení a vysvětlit význam slova hédonismus.

Začněme nejdříve hédoniky. **Aristippos Starší** (435-366 př. n. l.) pocházel z aristokratické rodiny z Kyrény a byl nejen žákem Sókrata, ale pobýval i jako dvořan na dvoře Dionýsia I., u perského satrapy Artaferna zažil nucený pobyt, cestoval po Helladě i Sicílii a zemřel na Liparských ostrovech.

¹²¹⁸ Plútarchos, *O delfském E*, (přel: R. Chlup, nadále budu užívat tohoto překladu), Herman & synové, 1995, s. 25

Napsal mnoho dialogů, poznámky z cest a tři svazky o Libyi.¹²¹⁹ Aristippos jako jeden z mála (když pomineme kyniky) se nechce angažovat ve veřejném životě, nemá žádnou koncepci státu a jeho filosofie je čistě osobní. Za své vyučování po hloupých žácích požadoval příplatek, chytrým studentům část platby naopak promíjel. Usiluje o dosažení slasti, ale v míře, která nezraňuje tělo ani duši. Troufám si říci, že Aristippova životní filosofie prožívat naplno přítomnost a rozhodovat se bez ohledu na nostalgické útky do minulosti nebo nejisté sázení na budoucnost, je vlastní řeckému stylu života. „*Slast je jako vánek, bolest bouřka a každodenní život je stav mezi tím přirovnaný k bezvětří.*“¹²²⁰

Aristippovým cílem je pochopitelně směřovat naši loď tam, kde vane slast, nicméně je nutné zdůraznit, že starověký hédonismus a ten moderní jsou odlišné jako den a noc. Aristippova filozofie přítomnosti byla samozřejmě nenáviděna už jeho současníky, neboť neusilovala o žádné grandiózní, radikální transformace společnosti. Aristippos předbíhá epikurejce o celé jedno století, jeho filosofie navíc není křečovitá, neboť Aristippos, jak dokládají antické prameny, dovedl žít i chudě, když to okolnosti vyžadovaly, a pohrdal také povrchností. Považoval se za svobodného a jeho vnitřní svoboda byla větší než u epikurejců, protože on si dovedl užívat slastí, aniž by se jimi nechal zotročit. Myšlenka hodná usilování dodnes.

Mezi jeho žáky patřila dcera Areté, Theodoros a Hégésiás. **Theodóros**, přezdívaný *Atheos* (bezbožný), působil na přelomu 4. a 3. stol. př. n. l., pocházel z Kyrény, kde měl svoji školu (hédonici jsou obecně označováni za členovy kyrénské školy). V roce 320 př. n. l. odešel do Athén, kde setrval do roku 307 př. n. l., kdy byl vypuzen Démétrios z Faléru, později byl vyslancem Ptolemaia I. u thráckého krále Lýsimacha. Theodóros odmítal existenci bohů, proto přídomek *atheos*, prohlašoval, že snaha o rozkoš (*hedoné*) nemá být vedena pudem, nýbrž určována vědomím.¹²²¹ Napsal knihu *O bozích*.¹²²²

¹²¹⁹ L. De Crescenzo, Příběhy Řecké filosofie, Dokořán 2004, s. 49

¹²²⁰ L. De Crescenzo, Příběhy Řecké filosofie, Dokořán 2004, s. 50

¹²²¹ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epocha 2001, s. 104

¹²²² L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 858

Dalším členem kyrénské školy byl **Hégésiás**, působící ve 3. stol. př. n. l. v Athénách, byl poněkud extrémní v prosazování svojí koncepce hédonismu. Zastával názor, že pokud není možné dosáhnout slasti a když nám život v základu působí bolest, je dobré umřít, a proto přemlouval kolemjdoucí k sebevraždě. Každý měsíc se mu podařilo svojí filozofií zabít několik Athéňanů, proto dostal přezdívku *Peisithanatos* (k smrti přemlouvající). Napsal dílo *Sebevrah*.¹²²³

Než přejdu dále k epikureismu, stoicismu a skepticizmu, chci stručně popsat určité procesy a nastínit otázky probírané v helénistickém období a reakci na ně. Svět byl pro lidi v helénismu paradoxně nejen větší, ale i menší, protože bylo možné cestovat rozsáhle po známém světě. Městský stát a jeho všední problémy jsou však nyní na ústupu, většina lidí zažívá určitý neklid a strach z probíhajících procesů. Měřítka dějin, kdy se vše odehrává tak rychle a grandiózně, muselo mnohé děsit a vyvolávat úzkost.

Šířily se nové kulty a náboženství, zároveň se mezi intelektuální elitou rozmáhá ateismus. K tomu bezpochyby přispěl i Euhemérův spis *Posvátný nápis*, který přeložil ve 2. stol. př. n. l. římský básník Ennius do latiny.¹²²⁴ To vše ale platí pro relativně malou skupinu lidí, většina stále žije lidovými, studenými kulty. Helénistická doba nejenže nezanedbává staré svátky, ale zároveň tvoří nové -*Sotéria* k poctě spasitelů v Delfách, *Múseia* k poctě Mús v Thespiích, *Asklépieia* k poctě Asklépia na Kóu a *Didymeia* k poctě Apollóna v Miletu. Vznikají také nové náboženské shromáždění, tzv. panégyrie, např. k poctě Artemidy Lykofryéné v Magnésii nad Maiandrem nebo k poctě Athénině v Priéné. *Théorové* (členové náboženských poselstev) cestují řeckým světem a zvou různá města a spolky na tyto akce, které často bohatě podporují nejen města, nýbrž i králové.

Tradiční náboženství tak v žádném případě náhle neumírá, ale zároveň už nestačí k uspokojení všech lidí, jejich obav a otázek, proto se někteří obracejí k filosofii, jiní zahánějí neklid doby a úzkost relaxační četbou (řecký

¹²²³ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 831

¹²²⁴ A. J. Festugière, *Epikúros a jeho bohové*, Oikoymenth 1996, s. 26

román). Jak dobrodružný román, tak, podle mě, také filosofie reflektují do určité míry, to co se v myslích lidí děje. Helénismus byl pro lidi bezpochyby (nejen) psychicky mnohem náročnější epochou než předchozí doby. Velké války, únosy lidí a pirátství, to vše generovalo strach a nejistotu.

Epikúros ze Samu (371-240 př. n. l.) byl myslitelem, jenž si za svůj prvořadý cíl vytkl zbavit lidi strachu z bohů a posmrtných trestů, proto tvrdil, že i duše se skládá z hmotných atomů, takže po smrti zaniká. Bohové jsou mimo nás a žijí mezi světy, nestarají se o náš svět. Psal o fyzice, etice, meteorologii a teologii. Vjemy zaručují smyslové poznání a jsou zdrojem učení, atomům dal svobodnou vůli a vnesl tím do Démokritova determinismu dynamický prvek.

Od roku 306 př. n. l. žil v Athénách a kruh jeho příznivců se rozšiřoval. Jeho heslem bylo „*žij ve skrytu*“ (*lathe biósás*), což sice předpokládalo odpoutat se od veřejných záležitostí, ale zároveň neznamenal, že prosazoval nějakou revoltu proti systému nebo se stavěl proti vojenské službě atd. Naopak epikurejci, stoici i skeptici zastávali názor, že je třeba sloužit svému státu, pokud je člověk povolán a požádán, nikoliv se tomu vyhýbat. Rozdíl byl však v popření typické řecké vlastnosti, totiž touhy po vyhledávání (agonu) souboje a po naplnění *thymu* (touha po dosažení velkých věcí).¹²²⁵

Epikúros chtěl prosazovat jako hlavní hodnotu přátelství mezi podobně smýšlejícími lidmi, a to bez ohledu na jejich sociální či etnický původ. Epikurovu zahradu proto navštěvovali otroci, ženy, hetéry i metoici. Není divu, že jeho učení, které šlo proti tradičnímu řeckému životnímu stylu a myšlení, dokonce proti základům států, spočívajících na otroctví a různých stupních občanských práv, narazilo na tuhý odpor. A tak nejen u platoniků a aristoteliků, ale obecně téměř u všech současníků a pozdějších antických autorů jsou epikurejci soustavně ocerňováni, pomlouváni i zesměšňováni. Z epikureismu vyrobili tito autoři zahradu rozkoší a doupě morálně zhýralých lidí, ačkoliv Epikúros a drtivá většina jeho příznivců žili velmi skromným životem. Členové jeho školy zažili skutečné “náboženské” pronásledování.

¹²²⁵ *Megista kai aristai*, termín o kterém často hovoří ve svém díle Aristotelés, v rámci etiky a politiky.

V Messénii místní autority rozkázali vojákům, aby Epikurovy přívržence vyhnali a očistili jejich domy ohněm. Na Krétě byli někteří z epikurejců obviněni z hlásání zženštilé filosofie, která je nepřítelkyní bohů, před vyhnanstvím byli pomazáni medem a v případě návratu měli být svrženi v ženských šatech ze skalního útesu.¹²²⁶ Epikúros byl proti politické činnosti a rivalitě, neboť ji viděl jako příčinu neustálých mocenských bojů, které ničí nejen jedince, přátelství mezi lidmi, města, ale celé národy.

Zenón z Kitia (333-262 př. n. l.) byl představitelem dalšího proudu, který prosazoval stažení jedince z veřejného prostoru a občanské aktivity. Zenón přišel do Athén z Kypru, údajně byl Féničan. Jelikož učil v malované stoe (*stoá poikilé*) říkalo se jeho stoupencům stoici (ti ze sloupořadí). Můžeme si je rozdělit do tří period - staří (Zenón, Kleanthés a Chrýsippos), střední (Panaitos a Poseidónios) a neostoici (Seneca, Epiktétos a Marcus Aurelius). Zenón kritizoval veřejné symboly moci i funkci peněz. Zpočátku se věnoval studiu sokratiků a platoniků, poté přešel ke kynismu. Udržoval čilou korespondenci s Antigonem II., byl autorem *Ústavy*, z níž máme několik zlomků, napsal také dílo *O básnících*.¹²²⁷

Stoici jsou panteisty, bůh prostupuje vše, pralátkou je oheň, na rozdíl od epikurejců bůh tedy není vně, ale splývá se světem, dají se označit jistým způsobem za fatalisty a nevěří na náhodu. Hybnou silou je pro ně *logos spermatikos*, což je síla v každé stránce přírody směřující k dobru.¹²²⁸ Stoikové byli rovněž zuřiví odpůrci Epikúra a jeho školy. Stoici byli nejen panteisty, ale svým způsobem je můžeme brát za monoteisty.

Óda na Dia, kterou složil **Kleanthés** (331-232 př. n. l.), označuje Dia za tvůrce a vládce světa, jenž vše řídí zákonem. Cílem stoiků bylo dosáhnout blaženosti (*eudaimoniá*) a jednat ctnostně, peníze a sláva nejsou důležité. Ovšem dobro stoik nedělá pro ně samé, ale pro to, aby byl ctný. V tom vidím jistý násilný mechanismus, lítost byla považována za slabost, takže dovede být

¹²²⁶ L. De Crescenzo, Příběhy Řecké filosofie, Dokořán 2004, s. 50

¹²²⁷ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 862

¹²²⁸ L. De Crescenzo, Příběhy Řecké filosofie, Dokořán 2004, s. 133

nemilosrdný vůči sobě i ostatním, nepředstavujme si ho proto jako ubrečeného pacifistu a existencialistu. Stoika je proto lepší nikdy nepotkat, ale to bohužel nešlo tehdy ani dnes. Střední stoici však přinesli modifikace názorů svých učitelů, svět řídí Zeus, Příroda či Osud.¹²²⁹ Poseidónios (135-50 př. n. l.) dával stejně jako Kleantés velkou úlohu ve vesmíru slunci, za jeho emanaci považoval duši, která nezaniká ani po smrti člověka.

Dalším významným proudem byli skeptici. Zakladatelem směru je **Pyrrhón z Élidy** (360-270 př. n. l.), který se účastnil Alexandrova tažení a znal učení sokratiků a atomistů, avšak výrazněji ho ovlivnilo teprve setkání s bráhmány a s perskými kněžími. Když se jeden z nich, Kalanos, upálil zaživa na hranici, aniž by na sobě dal znát bolest, hluboce na něj zapůsobilo, jakou silou vůle je možno disponovat. Kromě nauky perských kněží se seznámil v Indii s taoisty a jinými mysliteli. Do vlasti se vrátil Pyrrhón jako čtyřicetiletý a založil v Élidě vlastní školu.

Základními kameny jeho myšlení bylo zdržení se úsudku (*epoché*), možnost nevyjádřit se (*afasia*), dosažení neotřesitelnosti a nepřítomnosti úzkosti (*ataraxiá*). Jeho učení zaznamenali jeho žáci, především **Timón z Fleiúntu** (320-230 př. n. l.), psal žánrově pestrá díla - prozaický dialog *Pýthón*, spis *Pohřební hostina Arkesiláova*, básně *Obrazy*, kde v elegickém distichu podal výklad Pyrrhónova učení. Napsal také drobné skladby shrnuté v souboru *Posměšky*, komedie, tragédie a hexametrické pamflety na filozofy, částečně dialogické.¹²³⁰ Jeho dramata a dialogy však nebyly určeny pro divadlo, ale k předčítání. Skeptici měli jistou podobnost se sofisty, rovněž odmítali uznat existenci objektivní pravdy nebo možnosti jejího poznání.

Skepticismus se stal velmi významným směrem, **Arkesiláos z Pitanny** (316-241 př. n. l.) se stal zakladatelem tzv. střední Akadémie.¹²³¹ Popíral možnost poznání na základě smyslů, ale ustoupil poněkud z agnosticizmu Pyrrhóna a bojoval proti stoikům. Aby nebyl nařčen z dogmatickosti, nenapsal

¹²²⁹ L. De Crescenzo, Příběhy Řecké filosofie, Dokořán 2004, s. 137

¹²³⁰ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 860

¹²³¹ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 106

raději žádné dílo. Nejvýraznějším představitelem střední Akadémiie se stal **Karneadés z Kyrény** (213-128 př. n. l.), vynikající řečník.

Zjevně se inspiroval slavným rétozem, filosofem Gorgiou z Leontýn (483 – 376 př. n. l.), neboť stejně jako on tvrdil, že není možné dospět k pravdivému poznání, ale pouze pravděpodobnému. Stavěl se proti existenci bohů, věštění a astrologii, ale nepublikoval. Jeho učení zachoval ve svých dílech Kleitomachos z Kartága (původním jménem Hasdrubal), jehož spisy se sice nezachovaly, ale názory a koncepty střední Akadémiie naštěstí extrahoval z jeho děl Cicero.

Tímto ukončuji krátký filosofický exkurz, zamysleme se, jaké důsledky mělo prosazování nových myšlenek v praxi, jak to ovlivnilo samotnou kulturu a povahu jednání lidí. Ideál občanského žití a městského státu nebyl zničen, ale těžce oslaben nejen politicky, ale i filosoficky.

Nové směry jako epikureismus nebo stoicismus bych neváhal označit slovem rozkladné. Do jisté míry totiž odporují tradici žití antického Řecka -když se každý stáhne do ústraní, nic veřejně nedělá a má pouze personální koncepci dobra a žití, nikdo se nesmí divit úpadku nikoliv městského státu, ale tradičního ducha řecké kultury. Tedy soutěživosti, boje, překonání sebe sama, dosahování velkých cílů - tohle však už nejsou ideály lidu, intelektuální elity se také téměř netýkají, a dokonce ani vládcí už nemají ducha a myšlení (kromě čestných výjimek) Alexandra Velikého nebo prvních diadochů! Proto je na místě mluvit o helénismu jako době deziluze z politických procesů, tradičních idejí a institucí, začíná místo toho doba experimentů, nového životního stylu a uvažování.

A filozofie nových směrů k tomu do značné míry posloužila, neboť vytyčila životní ideály všech vrstev, nikoliv jen nějaké marginální separátní skupinky. Samozřejmě to byl dlouhodobý proces, ale prokazatelně existoval. Eklekticismus a jeho syntéza vytvořily epikureismus a stoicismus, který často nesprávně chápeme jako něco antického či archaického (nebo chybně pacifistického), ale on je to bohužel svým způsobem předstupeň křesťanství. Tyto dvě filozofické školy jsou spíše vírou a náboženstvím, než skutečně filozofickou školou. Myšlenky těchto škol narušily tradiční sociální předivo a soudržnost antické společnosti. Konání nahrazovaly vírou a aktivitu rezignací.

Neberu tyto školy jako součást základní filozofické řecké tradice (patří spíše do evropské tradice novověké filozofie, jako je existencialismus),

protože pomáhaly vlastně svým způsobem zániku antiky a ducha helénské kultury. Naopak skepticismus je příkladem působení východních vlivů na řeckou filosofii, tento směr myšlení přetrval dodnes a stal se trvalou součástí západní kultury, filosofie i filosofie vědy. Bohužel nejen v antice byl někdy skepticismus špatně chápán. Není to zdržení se absolutně všeho jednání a myšlení. Pochybování je metodou zkoumání, i skeptik může mít víru, jelikož je zrozena z pochybování, skeptik tedy může být nábožensky věřícím nebo vojákem atd.

Mnozí autoři dodnes uvádějí, že teprve křesťanství ukončilo antiku, ducha její kultury, ale půdu mu připravilo opuštění původních kulturních idejí a hodnot, které v helénismu propagovaly školy epikureismu a stoicismu. Nastal tak celkový posun ve filosofickém myšlení, ve stanovování životních hodnot a priorit. Bohužel není dostatek zdrojů k posouzení vlivu buddhismu a hinduismu na řecké náboženství a filosofii, ani toho, jak Řekové buddhismu v helénismu rozuměli.

3.9 Helénistické politické myšlení

V této kapitole chci probrat náhled, teoretické myšlení i praktické dopady politického myšlení na uspořádání států a jejich systémů moci. Nejprve však představím příklady způsobu uvažování z předchozích období. V řeckém myšlení byla forma polis ideálním státním uspořádáním pro rozvíjení vlastní osobnosti, občan se svou polis naprosto ztotožňoval a plně se jí odevzdával, jeho cíle byly stejné jako cíle jeho města. Řekové byli pyšní na svoje politické uspořádání (ať už v jednotlivých státech, spolicích nebo městských státech převládala demokracie, aristokracie nebo smíšená ústava). Poleis podporovaly řeckou soutěživost i touhu po svobodě a sebevyjádření. Řekové většinou opovrhovali východními monarchiemi, ať už to byla říše Assyřanů nebo Peršanů, pro ně to byly pouze otrocké systémy, které lidi nekultivují, ale pouze zotročují a podřizují jednomu muži, jehož kvality jsou mnohdy značně pochybné.

Svoje krétské bratrance s jejich ústavou reflektující ještě do značné míry dobu bronzovou měli Řekové v Helladě za zaostalce (Kretén byl tedy výraz používaný jako nadávka poukazující na zaostalost, nevyvinutost). Spartskou ústavu spojující prvky krétské a doby bronzové, smíšení monarchie, aristokracie a demokracie viděli naopak mnozí jako ideální a považovali ji za vrchol vývoje, proto nejen Xenofón, ale zejména bohaté a vlivné rodiny šlechticů Spartu favorizovali. Monarchie ve Spartě však nebyla nikdy absolutní, král tam měl značně omezenou stejně jako v reziduálních královstvích heroické doby Épeiru a Makedonii. Monarchie (zejména ta absolutní, východního typu) tak v očích Řeků neměla své opodstatnění ani právo na existenci.

Řecko-perské války i odražení invaze Kartaginců na Sicílii a Etrusků v Itálii potvrdily Řekům převahu jejich politického myšlení a způsobu života i nadřazenost jejich pojetí kultury. Ale ničivá peloponnéská válka, krátká nadvláda Sparty, vzrůstající nepřehlednost a komplikovanost geopolitické situace mnohé přiměly k úvaze, zda je městský stát dostatečným zastřešením pro lidské společenství, zda je ideální formou pro jejich situaci a dobu 4. stol. př. n. l.

Nástup Filipa II. k moci vnímala drtivá většina Hellénů nevraživě, někteří však měli za to (podle pozdější Aristotelovy teorie), že je to nutný koloběh, že

po demokracii a oligarchii nastupuje monarchie. Tyto myšlenky se hledají velmi obtížně, někteří tak mohou interpretovat dílo historika Theopompa, ale explicitní vyjádření je staršího data. Xenofón v díle *O Kýrově výchování* líčí ideální vlastnosti a výchovu perského krále, který přejímá rysy Kýra Mladšího, román je však o zakladateli Perské říše, Kýrovi Starším.

Xenofón ostatně patří k autorům, kteří politickým myšlením předjímali helénistické období a předběhli svoji dobu, jak napovídá jeho výrok: *„Když jsem to rozvážil, usoudil jsem, že pro člověka, přihlédneme-li k jeho přirozenosti, je lehčí vládnout všem ostatním živým tvorům než lidem. Pak jsem si ale vzpomněl na Peršana Kýra, který si zjednal poslušnost tak velkého množství lidí, měst, národů, a to mě donutilo změnit svůj názor a uvěřit, že vládnout lidem není nic nemožného, ba ani těžkého, jen když to někdo umí obratně vzít do ruky.“*¹²³²

Perská říše a její uspořádání se tedy stává vzorem pro Helladu a Hellény, což však bylo pro většinu nejen nepřijatelné, ale i nemožné, neboť takovou osobnost v době Xenofónova života nemohli Řekové nikde najít. Až později Isokratés, Aristotelés a jiní vidí ve Filipovi II. a Makedonii sílu, kterou nemohou polis Řeků zastavit, proto by se s ní měli raději spojit proti Persii, než odporovat nevyhnutelnému vývoji. Kromě městských států existovaly spolky jednotlivých polis, kmenů nebo krajů, kde byl společný jazyk, kulturní dědictví i snaha mít společný federativní stát. Naše dnešní nacionální, územní a jazykové pojetí státu bylo Hellénům do značné míry cizí. Identita byla především kmenová, jazyková a kulturní z hlediska politického uspořádání, a také samozřejmě náboženská, jelikož Dórové, Iónové a jiné jazykové větve měly jiné zvyky, favorizovaly jiná božstva atd.

Příklad vzniku spolkového, federativního státu poskytuje např. Épeiros. Kromě Molossů zde byli Chaonové a Thespróti nejvýznamnějšími kmeny.

¹²³² Xenofón, *O Kýrově výchování*, (přel: V. Bahník) Svoboda 1970, s. 24

Chaonové kdysi údajně celému Épeiru vládli,¹²³³ bydleli spíše v opevněných (oddělených) vesnicích (Katá Kómas), než ve městech. Thúkýdidés¹²³⁴ uvádí, že svoje dva vůdce, pocházející z vládnoucího rodu, volili každoročně. Ve 4. stol. př. n. l. se nejvyšší volení úředníci nazývali *prostatés* (ochránci), existovaly funkce sekretáře, kněží, spoluvládce atd. Za vlády Alexandra I. (350-331 př. n. l.) se Chaoni připojili k Épeirskému spolku. Významným městem Chaonů byl Buthrótos, kde byl zbudován královský palác Achilleovy dynastie, později bylo hlavním centrem město Foiníké.

Thespróti se považovali za nejstarší obyvatele Épeiru, byli potomky Pelasgů (tedy etnika doby bronzové), jejich první vládce se jmenoval Thesprótos a založil město Kichyros (pozdější Efyra se slavnou věštírnu mrtvých). Efyra byla metropolí kraje, dále se zde nacházela města Pandósia, Kassópia, Thesprótia atd. Zemi vládla rada - sněm starších, jejich organizace byla podobná, ne-li totožná s organizací u Chaonů a Molossů. Existovala zde řada podkmenů: Graeci, Elopové, Dryopové, Dodóňané, Efyřané a dalších 19 skupin, některé z nich migrovaly do Thessalie či Itálie (Graeci) nebo na blízké ostrovy Leukas, Ithaka nebo do jižní Hellady (Akarnánie).

Někteří Řekové nepovažovali Épeirany za Hellény, ale to byla pouze jejich domýšlivost nebo pohrdání jejich politickým uspořádáním, neboť v Épeiru byly řecké zvyky, významné věštírny, obyvatelé mluvili severozápadním dórským dialektem a běžně se účastnili panhellénských her a festivalů. Vedoucí silou se však stali Molossové, královská dynastie Aiakovců. Alexandr I. získal v roce 342 př. n. l. díky Filipovi II. kraj Kassópia (se stejnojmenným hlavním městem). Šlo o velmi urbanizovanou oblast díky kolonizačním zásluhám Élejců z Peloponnésu, kteří zde měli své kolonie, a Filip je odevzdal Alexandrovi. Kassópové a jejich města však zůstali rovnocennými spojenci Molossů. Thespróti si podřídil Alexandr I. roku 335 př. n. l. Molossové převzali vládu nad Chaónií roku 317 př. n. l. nebo těsně poté.¹²³⁵

¹²³³ Strabón VII, 7.5

¹²³⁴ (2.80.5)

¹²³⁵ Pseudo-Skylax, *Periplus*, Bristol Phoenix Press 2011, s. 111

Alexandr I. se tak pokoušel sjednotit svoji zemi nikoliv do nějaké absolutní monarchie, pouze propojit existující struktury jednotlivých krajů a kmenů pod královskou vládu a radu šlechticů. Napodoboval vytvoření státu, jak ho praktikoval Filip II. v Makedonii. Épeiros jako nějaká jednotnější politická entita, ať už šlo o spolek kmenů nebo federaci krajů, vznikal poměrně dlouho, teprve Alexandr I. povýšil svoji zemi na jednotnější stát a nikoliv pouhý shluk kmenů. Tento proces sjednocování, federalizace země byl hotov pravděpodobně na konci první třetiny 4. stol. př. n. l., takže za dob Pyrrhovy vlády se už většina obyvatel, ne-li všichni, považovali nejprve za Épeiróťany, pak za občany jednotlivých polis nebo příslušníky kmenů či podkmenů.

Doba Alexandrových diadochů přinesla rovněž nové přístupy k politickému myšlení, legitimitě a legitimizaci moci pro Alexandrovy generály, kteří chtěli převzít královský titul, ale museli tak učinit na nějakém zákonném základě. Museli se ospravedlnit nejen před šlechtici a shromážděním armády, ale i před prostým lidem. V athénském divadle měli tvůrci "nové" attické komedie rozdílné názory na novou politickou situaci. **Difilios** (342-291 př. n. l.) považoval posluhování králům za dobré pro ničemy, vyhnance a ubožáky, kdežto jeho kolega **Filémon** (368-267 př. n. l.) skrze ústa otroka v jedné divadelní hře tvrdil:

„Mně samotnému vládne jeden člověk. Tobě a tisícům tvých druhů vládne zákon, jiným zas tyran. Pánem tyranů je strach a vojevůdce satrapovi otročí. Ten zase králi, král se třese před bohy a bohům vládne Nutnost. Když to takhle vezmeš, nade vším existuje vždy něco většího a tomu musí zase něco nižší sloužit.“¹²³⁶

Ve službách makedonského krále Kassandra byl mythograf **Euheméros z Messány** (340-260 př. n. l.), který ze svých cest kolem roku 300 př. n. l. vytvořil dílo *Hierá Anagrafé* (Posvátný nápis). Z oblasti dnešního Jemenu vyplul směrem k Indii, vítr poté unášel loď ke skupině ostrovů a jeden z nich Panchaia navštívil. Zde našel kastovní společnost, jejíž první skupinu tvořili kněží, řemeslníci a umělci, k druhé patřili rolníci a do třetích vojáci a pastýři. Kněží rozdělovali celkový výtěžek z produkce, přičemž sami si brali dvojnásobek,

¹²³⁶ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 40

neexistoval zde soukromý majetek kromě domů a zahrad. Kněží odměňovali obyvatele podle jejich produktivity.¹²³⁷

Ostrovu vládl král, který měl ze všeho desetinu, mezi městy vynikala Panara, které měla autonomii, občané volili každý rok tři archónty, kteří neměli právo rozsudku smrti, ale soudili všechny ostatní případy a nejzávažnější předávali kněžím. Nedaleko města byl Diův chrám s parky a zahradami a uvnitř chrámu zlatý sloup, do něhož byla stručně vyryta historie velkých králů dávných časů – Urana, Krona a Dia. Přesto Euheméros zdůrazňuje velkou zbožnost obyvatel celého státu.¹²³⁸

Euhemérova práce byla ve starověku, a často i dnes, vykládána jako projev ateismu (tzv. euhemérismus), ve skutečnosti ale šlo o politický tah a práce vznikla na objednávku krále. Euheméros nekritizuje náboženství, žil na dvoru Kassandra a jeho cestopis dokazuje, že bohové byli původně pozemskými vládci, vynikli a tak byli po smrti zbožštěni. Šlo o posílení kultu vladaře, o způsob, jakým má vládnout král.¹²³⁹ V očích filosofů se tak král měl stát ideálním panovníkem, filozofem a osvíceným vladařem, který vládne ve prospěch obyvatel státu.

Intelektuální elita tak na pozicích specialistů a kněží bude vládnout s králem (tzv. královští přátelé). Města budou jako semiautonomní jednotky ochotně králi sloužit (odvádět daně, vojáky a dárky), král bude moci být uctíván poddanými jako bůh, když se bude aktivně zasazovat o jejich dobro, neboť jenom dobrodiním může přetrvat v jejich paměti a získat si jejich pocty. Euhemérův spis bychom tak neměli vnímat jako čistě religionistický text, který provádí dekonstrukci mýtů a náboženství. Naopak jde o propojení religionistiky a politického myšlení, eulogie a apologie jsou záměrně spojené do nového tvaru, vytváří mocenské uspořádání s králem na vrcholu mocenské pyramidy. Demokracie městských států tak měla zůstat omezena pouze na vnitřní

¹²³⁷ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 84

¹²³⁸ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 84/5

¹²³⁹ P. Pokorný, *Řecké dědictví v Orientu*, Oikoymenh 2001, s. 269

záležitosti a volbu vlastních úředníků, kteří jsou ale o úroveň níže v celém administrativním královském uspořádání.

Městský stát byl však i přes nově vzniklé monarchie čerstvě korunovaných diadochů základní jednotkou jejich království. Jeho význam ani úloha helénismem neskončila, navíc zde byly nové spolky polis, jako Černomořská liga řeckých měst, Aitólský a Achájský spolek nebo republika Rhodos. Rhodos vznikl díky městům lasylos, Lindos a Kameiros, které ho společně v roce 408 př. n. l. založily. Demokratickou republikou byl však Rhodos pouze nominálně, ve skutečnosti vládla spíše každých šest měsíců volená Rada se stálým výborem a pěti pryntany, než shromáždění lidu. Všichni vyšší úředníci se rekrutovali z řad aristokracie.¹²⁴⁰

Rhodos se však staral o svůj lid, chudí dostávali obilí a bohatí pomáhali chudším spoluobčanům, pro bohaté existovaly i leitúrgie, z níž byla zajištěna daň pro obec a strava pro chudé.¹²⁴¹ Rhodská republika prosperovala, tedy nejen samotný Rhodos, ale i starobylá města - Lindos se dvěma přístavy na jihu a Kameiros na severní straně, ve tvaru obdélníku v údolí u moře, město stálo na vápencových úbočích. Rhodos byl na východním cípu ostrova naproti Malé Asii, i zde byly jednotlivé bloky staveb postaveny na terasách klesajících k moři, existovala důkladná vodovodní a kanalizační síť. I přes značný počet cizinců a otroků nebylo na Rhodu nikdy žádné povstání nebo násilné převraty či občanské války, což brali antičtí autoři za výsledek tamního politického zřízení, které považovali za dokonalé.

V Helladě byl od 4. stol. př. n. l. **spolek Épeiroťanů**, kterému vládl král se šlechtickou radou, dříve zde králové měli pouze funkcí vrchního soudce, velitele a Diova nejvyššího kněze, nepochybně byl épeirský král příliš závislý na podpoře představitelů tří nejmocnějších kmenů, ne že by mohl uplatňovat nějaký centrální systém vlády a královskou administrativu. To se však změnilo za Alexandra I., jak jsem již popsal výše. Épeiros je tak jediným nově vzniklým „královstvím“, nově konsolidovaným a konstituovaným státem v období

¹²⁴⁰ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 185

¹²⁴¹ Strabón, XIV, 652-653c

helénismu na území Hellady, sjednotil existující, tradiční politická uspořádání do nové formy státu, centrálně řízené královským dvorem a králem.

Helléni si uvědomovali, že v nové době se musejí organizovat do větších politických uskupení než jsou městské státy, jejichž zdroje se nemohly rovnat nově vzniklým královstvím. Nejstarší fungující spolek měli **Aitólové**, jejich jednotlivá města a kmeny měly federální shromáždění a nejvyšší úředníky, které každý rok volili. Spolek Aitólů tak tvořily města a vesnické obvody, centrum federace bylo ve městě Thermu, kde stál Apollónův chrám. Vládu vykonávalo shromáždění občanů schopných nosit zbraň a strateg jmenovaný na jeden rok, byl přitom vrchním velitelem i hlavou celé administrativy. Pomáhal mu nevelký výkonný výbor z rady tisíce, kterou volily všechny okruhy i města patřící do spolku, a to podle své účasti ve svazové armádě.¹²⁴²

Aitólové byli považováni většinou za polobarbarské, neboť neměli více městských center a nevládly zde tradiční řecké polis. Jejich styl života pirátů a loupežníků patřil spíše do homérských eposů než do klasické nebo poklasické doby. I jejich ústava má v sobě prvky vojenské demokracie (která se jinde než v královstvích už nevyskytovala), tedy volební právo jen pro válečníky a hlasování pro jednotlivé entity podle jejich podílu ve vojsku.

Od roku 300 př. n. l. začali Aitólové expandovat na východ ve Středním Řecku, nově připojením územím, městům a kmenům zaručovali plná občanská práva. Získali kontrolu nad Delfami a velkou prestiž při jejich obraně před Kelty, koncem 3. stol. př. n. l. byl Aitólský spolek státem s největším územím v Helladě, patřilo k němu střední Řecko od moře k moři a značná část Peloponnésu. Diplomacií a vojenským nátlakem se Aitólům dařilo rozšiřovat svoji moc, chtěli ovládnout Hellady, ale měli mocné soupeře.

V roce 280 př. n. l. byl obnoven Achájský spolek 12 měst, v polovině 3. stol. sdružoval i města mimo Acháju. Achájský spolek byl spíše federací než federálním státem, ačkoliv měl společnou armádu a spolkové daně a používal i stejné míry a váhy. Na spolkovém shromáždění občané hlasovali po městech, nikoliv individuálně. Jednalo se o další pokus Řeků, jak vytvořit reprezentativní

¹²⁴² A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 81

vládní systém, nikoliv spolek hašteřících se individuálních entit, které myslí pouze na svůj prospěch, nikoli na prospěch celku. V Achájském spolku vládla Rada, kolegium 10 úředníků (*daimorgové*) a každoročně volený stratég, který byl vrchní velitel a řídil zahraniční politiku.¹²⁴³

Noví králové vycházeli při své vládě z myšlenek a opatření Alexandra Velikého, jenž se nechal ještě před smrtí prohlásit bohem. Před ním žádný babylonský ani perský král tyto pocty neměl. Snadnou pozici v zavedení a fungování systému kultu vladaře tak měli pouze Ptolemaiovcí, kde tradiční egyptské náboženství ztotožňovalo faraona s bohem, synem slunce Re. Zavádění božského kultu vladaře a jeho rodiny souvisí s více okolnostmi. Lidé už delší dobu přijímali nová náboženství a filosofii, kromě tradičních studených kultů byli ochotni přistoupit na myšlenku, že bozi jsou daleko, že neexistují nebo se o nás nestarají. Kdežto král bůh má možnost udělat něco pro polis teď, je to tedy nejen politický nástroj, ale teoreticky by to uspokojovalo i lid, pro který už není polis nejvyšší formou moci, na níž se může obrátit.

Když se podíváme na tento kult z pohledu vladaře, nejsnadnějším vysvětlením je přijetí myšlenky personální monarchie, která se váže pouze na osobu vládce a nikoho jiného, protože nikdo jiný není legitimní. Přesto je to však příliš primitivní a antiku málo reflektující vysvětlení. Daleko pravděpodobnější je, že král se prohlásil za boha nikoliv proto, aby potěšil poddané nebo svoji rodinu, nýbrž proto, aby tak naplnil svoji osobní spásu. Nezapomínejme, že jedna z nejsilnějších představ řeckého vědomí o smrti je Odyssea, život stínu v Hádu, který má sotva vteřinové vědomí. Tento úděl bohů a polobohů nečeká, žádné podsvětí ani smrt, nýbrž život v Elýsiu, na ostrovech blažených, kde Čas (Kronos) nevládne.

V této souvislosti je zavádění božského kultu daleko pochopitelnější. Ostatně připomeňme slavného autora, znalce antiky Roberta Gravesa, a jeho klasické dílo *Já Claudius* a *Claudius Bůh*. Po smrti císaře Augusta chce jeho manželka Livia po Claudiovi, aby ji nechal deifikovat a ona tak neskončila v Tartaru za svoje zlé činy. Jinde se král nechal prohlásit bohem, aby zlomil moc kněží a nebyl jim podřízený, což se událo např. v Merojském království na

¹²⁴³ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 82

přelomu 3. a 2. stol. př. n. l. Náboženství, mýty a religiózní praktiky měly svoje pevné místo i v politice.

Například mytologie sloužila jako hrací pole pro mezinárodní vztahy, na základě skutečných nebo smyšlených genealogií bylo možné navázat mezinárodní vztahy nebo uzavírat spojenectví. Za peloponnéské války se Athéňané spojili s Thráky (Odrýské království). Bůh severního větru Boreás prý kdysi unesl athénskou princeznu jménem Óreithyia (dcera krále Echekrata) u říčky Ilissos, neboť odmítla jeho dvoření, výsledkem únosu byl sňatek, z něhož vzešli dva synové a dvě dcery, Athéňané se od té doby považovali za příbuzné Borea. V době Xerxovy invaze se proto Athéňané modlili k Boreovi, aby způsobil silné poryvy větru, bouře pak potopila na 400 lodí.

Hérodotos si nebyl jistý, proč byly zakotvené lodě zasaženy mořskou bouří, Athéňané však byli přesvědčení, že jim Boreás pomohl a vybudovali mu svatyni u řeky Ilissos. Obyvatelé měst v Malé Asii Smyrna a Lampsakos na začátku druhé století (cca rok 197 – 195 př. n. l.), kdy se cítili ohrožení Antiochem III., si proto neváhali vymýšlet složitou genealogii, jen aby se mohli prohlásit za příbuzné Trójanů a Aenea. Tím pádem poskytli důvod pro římskou intervenci na základě dávných pokrevních svazků. Za helénismu to byla celkem běžná praxe, jedno malé městečko ve Fókidě předkládalo složitou genealogii pergamskému králi Attalovi II., neboť jeho hradby byly zničeny za války s Makedonci a město nemělo prostředky je opravit.

K silným rysům helénistického systému vládnutí královských dynastií patřil *euergetismus* (dobrodiní). Města, chrámy a spolky očekávaly dobročinnost králů a královen i příslušníků jejich rodiny. Výhody a pomoc očekávala od královské rodiny také jednotlivá etnika nebo příslušníci armády, ať aktivní, nebo vysloužilí. Král tedy nebyl vůbec ve snadné situaci a musel svoji politiku pečlivě promýšlet, aby nezpůsobil ve vlastní říši nevoli či politické pnutí nadměrným

favorizováním určitých subjektů, měst nebo etnik. Dobročinnost se týkala i královen, které disponovaly značným osobním majetkem. Např. v roce 197 př. n. l., poté co získal v Malé Asii, Kárii, město Iasos Antiochos III., jeho žena královna Laodiké přispěla 300 drachem chudým nevěstám na věno. Peníze ale nebyly poslány přímo, finanční úředník Strouhtion měl k dispozici ročně 1000

attických medimnů pšenice, které měly být prodány a z toho se mělo financovat věno, stačilo to 20 dívkám ročně, nebo 200 za 10 let.¹²⁴⁴

Kult krále v helénismu neměl ani tak legitimizační funkci, jako spíše sloužil k utužení soudržnosti obyvatel, království a říše, byla to pocta a odměna vyžadující náboženské povinnosti. Seleukovské království zapojovalo domácí obyvatele (na rozdíl od ptolemaiovského Egypta)¹²⁴⁵ nejen do nižšího nebo středního stupně administrativy, ale i do vysokých funkcí. Jedním z velitelů jezdeckva Antiocha III. byl Lýd Ardyás, v roce 267 př. n. l. se zase stal Banabelos (pravděpodobně Babylóňan) správcem území pro Achaia Staršího v Lýdii. V Malé Asii se tyto změny děly už dříve, ve válkách prvních diadochů makedonský satrapa Kárie Asandros povýšil na správce chrámu Artemis ve městě Amyzon místního obyvatele. Byl jím Bagadatés (pravděpodobně Peršan nebo Méd), on i jeho syn Ariamnés obdrželi od města občanství a byli osvobozeni od daní.¹²⁴⁶

Zapojování místních obyvatel do armády a administrativy tak nebylo všude odmítáno, v Seleukovské říši došla Alexandrova vize míšení etnik a mírového soužití relativně největšího naplnění (potažmo v Řecko-baktrijském království, kde to ovšem bylo spíše součástí okolnosti než plánované politiky). Zatímco v Ptolemaiovském království byl kult vladařské rodiny pevně institucionalizován na domácí půdě, v zahraničí přijímali králové příležitostně svoje přídomky od vděčných polis.

Rhodané za pomoc při obléhání Démétriem I. nazvali Ptolemaia I. Sotér (spasitel), Antiochos I. obdržel stejný přídomek od měst Malé Asie, když zvítězil nad Galaty, čímž je uchránil od dalšího rabování a útrap. Antiochos II. zase obdržel přídomek Theos od obyvatel Efesu, když sesadil místního tyrana. To však byly výjimečné případy, státní královský kult v Seleukovské říši začal

¹²⁴⁴ Kol. autorů., *Hellenistic Economies*, Routledge 2000, s. 211

¹²⁴⁵ Což se výrazně začalo měnit od první a zejména druhé poloviny 2. stol. př. n. l., kdy například Ptolemaios VI. (186-145 př. n. l.), když odplul vyjednávat do Říma, ponechal vrchní velení a dozor nad královstvím egyptskému generálovi.

¹²⁴⁶ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 122

organizovat až Antiochos III., který přijal titul velkého krále (*Basileos Megas*) a božské pocty udělil i svojí ženě. Kult byl zaveden asi mezi lety 195-193 př. n. l., tedy mnoho let po návratu z vojenského tažení (212-205 př. n. l.).

System vlády zdělili Seleukovci po Peršanech, i přes určité změny nadále udržovali jimi založená královská sídla, jako byly např. Súsy či Ekbatany. Je otázkou, zda seleukovští králové helénizaci podporovali všude nebo jen ve vybraných regionech a zda to bylo centrálně plánováno nebo šlo spíše o živelný proces, ve kterém se král přímo osobně neangažoval, případně jen podporoval místní elity. Seleukovští králové byli totiž stejně jako Peršané nábožensky velmi tolerantní a uvědomovali si, že nemohou všude vládnout v řecko-makedonském stylu.

Ve městě Uruk v Babylónii máme doklady o existenci seleukovské administrativy, která vedla svoje záznamy v řečtině.¹²⁴⁷ Řečtina však nebyla jediným úředním jazykem království, kromě ní byla běžná aramejščina a jiné jazyky. Helénizace se projevovala různě, z Babylónie, města Uruk, pochází nápis z roku 244 př. n. l., jímž král Seleukos II. pověřil spravováním města místního obyvatele jménem Anu-uballit, kterému král propůjčil jméno Nikarchos. Místní hodnostář zbudoval chrámy třem božstvům.¹²⁴⁸ Z doby vlády Antiocha II. máme dosvědčeno udělování řeckých jmen nejen členům administrativy, ale i členům královského dvora a armády, přičemž příslušník vojska nadále používal jak svoje, tak i makedonské jméno, když sloužil v armádě. Jednotky dál nesly názvy jako za dob Alexandra - Paiónové, Kréťané atd., ačkoliv etnicky už jejich názvy byly minulostí.

Seleukovci tak respektovali náboženskou a kulturní odlišnost, ale zároveň jasně stanovili cíl své vlády, tedy uplatňovat tzv. politiku vedoucí kultury, jedna kultura bude zastřešovat členy i těch ostatních, dá jim podíl na moci i účasti na výhodách. K helénizaci přispívalo i vojenské osídlení v krajích (tzv. *katoikia*) ze kterých se mohla stát města, nebo vojáci v těchto osadách mohli získat občanská práva některého z blízkých měst. V rámci jurisdikce měli

¹²⁴⁷ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 149

¹²⁴⁸ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 150

nativní obyvatelé, Řekové i Makedonci stejná práva. Je těžké vytvořit jednotný pohled na politiku asimilace a helénizace, neboť v každé oblasti Seleukovské říše máme jiné důkazy.

V Sýrii byla nová města budována jasně pro řecké a makedonské osadníky, kteří byli minimálně zpočátku privilegováni proti nativním obyvatelům. V Súsách nebyly nalezeny žádné stopy segregace mezi obyvateli, žili zde smíšeně bez ohledu na svůj původ. Na ostrově Ikaros bylo založeno město Falaika, které mělo jak řecké obyvatele, tak také íránské a arabské.¹²⁴⁹1385 Je ovšem otázkou, zda máme vnímat jednotlivé čtvrti v seleukovských městech jako segregáčnická opatření a projev ghetizace nativních obyvatel. Turecké čtvrti jsou v Berlíně, alžírské v Marseille a čínské běžně v amerických městech, a nikdo by se neodvážil tvrdit, že jsou projevem nějakého kulturního rasismu. Komunity stejných etnik se často vytvoří spontánně ze socio-ekonomických důvodů a neznamena to, že byl někdo krácen na právech.

Bohužel nemáme přesnější údaje o etnickém složení mnoha seleukovských měst. Je nutné zdůraznit, že Makedonci neměli tradici segregace nebo diskriminace obyvatel. Filip II. zakládal města nebo je znovu osidloval Makedoňany, Řeky či lokálními populacemi, všichni měli rovná občanská práva i povinnosti. Máme důkaz, jak vypadaly v seleukovské poměry mezi jednotlivými vesnicemi (domorodými, helénizovanými) a jejich obyvateli. V roce 267 př. n. l. dvě vesnice v Kárii (Kiddios, Neoteichos - nová pevnost, později z nich vzniklo město Láodikeia-Lykos) zveřejnili tento edikt:

„Za vlády králů Antiocha, Seleuka, čtyřicátého čtvrtého roku, měsíce Peritios, když byl epimelétes (dohlížitel) Helénos, uspořádal shromáždění obyvatel Neoteichu a vesnice Kiddios. Od doby, kdy je Banabelos správcem statků Achaia, Lachara, syn Papa, účetním Achaiových statků, se ukázali jako dobrodinci při všech příležitostech, veřejně i soukromě pomohli každému během Galatské války; a když mnozí byli Galaty zajati, Achaios je vykoupil, vykoupení by je měli ocenit a vztyčit svým dobrodincům stélu ve svatyni Dia v Babakomé, v Apollónově svatyni v Kiddiu. Měli by také obdržet, a všichni jejich potomci na věčné časy, přední místa na veřejných slavnostech, obětovat

¹²⁴⁹ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 168

*Achaiovi, pánovi místa, jejich spasiteli, každoročně ve svatyni Dia býka a Lacharés a Banabelos, jejich dobrodinci ať obdrží dva skopce v Apollónově svatyni v Kiddiu, celkem tedy tři oběti, aby ostatní věděli, jak se obyvatelé Neoteichu, Kiddiu odvděčují svým dobrodincům, a ví, jak na oplátku ocenit prokázané dobré skutky.*¹²⁵⁰

Nyní je potřeba, abych vyjasnil některé skutečnosti, rád bych se vyhnul dvěma extrémům v rámci hodnocení a porozumění helenizačním procesům. Herman Bengston a W. W. Tarn viděli helénizaci jako požehnání, vládu králů takřka jako misijní činnost zastřešující a sjednocující mnohé národy. Opozici představuje Claire Préaux nebo Pierre Briant, kteří poukazují na exploataci nativních obyvatel pod vládou nových dynastií. Obojí jde příliš daleko oproti zjištěným skutečnostem. Mohu se tak vyjádřit především k modelu Seleukovské říše.

Zde se vědomě pokračovalo v tradicích, praktikách a systému Achaimenovců i v myšlenkách Alexandra Velikého. Nemáme žádné důkazy o konfliktech místních populací s Řeky a Makedonci (vynechejme Judeu, tam jde o speciální případ, ke kterému se vzápětí dostanu), které by ohrožovaly stabilitu říše nebo ji oslabovaly. Naopak Seleukovci se pevně stabilizovali v oblasti Mezopotámie a Sýrie jako ve svých domácích, jádrových oblastech říše. Králové měli zájem na propagaci řecké kultury, často darovali měštům různé veřejné stavby, případně podporovali lokální elity v uvedení řecké kultury mezi místní obyvatelé. Je však těžké rozhodnout, zda se král viděl jako propagátor a šířitel řecké kultury, nebo to byla spíše záležitost generovaná místními elitami, které se chtěly přiblížit prestižnějšímu postavení.

Protože král odměňoval přece i neřecké a nemakedonské obyvatele, nativní etnika měla přístup nejen do jeho armády, dvora, knihovny, státních archivů a administrativy, ale bylo možné dostat se i mezi "přátele" krále. Král podporoval i místní bohy a svatyně, především v Babylónii. Státní kult zorganizoval Antiochos III. mnoho let po ukončení svojí výpravy do Asie (rok 205 př. n. l.), kult byl centralizován a zahrnoval nejen jeho ženu, ale i

¹²⁵⁰ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 169/70

potomky.¹²⁵¹ Jednotlivé pocty, které před tímto obdobím seleukovští králové získali od měst, nebyly z jejich vlastního podnětu, nýbrž se jednalo o dobrovolné akce několika měst.

Důkazy o ustavení státního kultu pocházejí z jednoho dopisu od správce Médie Menedéma z roku 193 př. n. l., určeného Apollodórovi, správci města Láodikeia-Nihavend. Král Antiochos ho pověřuje ustanovením posvátného okrsku pro uctívání královny Láodiké. Dokument se zmiňuje o tom, že Antiochos již rozeslal po království do satrapií kněze, spravující jeho kult a nosící zlatý věnec, zatímco kult jeho ženy budou spravovat kněžky, rovněž nosící zlatý věnec, jejichž úkolem bude obětovat a starat se o nově vytvořený posvátný okrsek.¹²⁵² Neexistoval tedy státní kult božského vládce, pouze správci a kněží byli pověřeni uctíváním královských předků, kteří svoje pocty obdrželi posmrtně. Což bylo spíše soukromé uctívání, patřící do sféry rodiny, než že by se jednalo o veřejnou instituci závaznou pro města a jejich obyvatele.

Občas mohl král nebo královna obdržet od města kultovní sochu či oltář jako výraz pocty a díků, ale opět se jednalo o v zásadě nahodilou akci města, nikoliv o státem organizovaný a centrálně řízený kult božské rodiny, který zaváděl Antiochos III. Nyní je však čas vrátit se k problému Judeje - zjistit, co zapříčinilo krvavou válku mezi Izraelity a Seleukovským královstvím, a rozřešit, zda byly příčinou čistě mocenské ambice Seleukovců a neporozumění místním poměrům, nebo šlo o problém, který měl svoje viníky na obou stranách.

Antiochos IV. je vnímán zejména židovskou obcí a částí judaistů jako šílenec, personifikace hybris, šílenství. Helénizační procesy, které v Judeji začaly, nebyly iniciativou krále. Již E. Bickermann zastával názor, že vše začalo aktivitou místních helenizovaných kruhů, které chtěly přetvořit Jeruzalém na helénistickou polis, což byl proces, při němž by příslušníci těchto kruhů výrazně zbohatli a odsunuli kněží na druhou kolej, později by pak podobné změny iniciovali na celém území Judeje.

¹²⁵¹ S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 202

¹²⁵² S. S. White, A. Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis*, Duckworth 1993, s. 204/5

Vina je tak podle části badatelů na straně radikálních jeruzalémských helénistů.¹²⁵³ 1389 Antiochos IV. bohužel nebyl důkladně obeznámen s místní situací, což byla jeho chyba, a především selhání jeho poradců. V ovzduší náboženské etnické synkreze probíhající několik staletí museli Antiochovi připadat Židé jako náboženští fanatici, se kterými není možná dohoda. Podivné dietetické návyky i zákaz smíšených manželství musely v době helénismu působit skutečně zvláště. Pokud by tehdy existovaly televizní zprávy, tak Seleukovci by v nich byli vykresleni jako regulérní armáda, potlačující náboženskou sektu nebo větší uskupení netolerantních teroristů.

Antiochos IV. se snažil o větší sjednocení své země, proto podporoval procesy helénizace, protože byly užitečné královské koruně, a všude jinde fungovaly, jinde v jeho říši nevzbuzovaly odpor. Naopak to pro něj bylo znamením pokroku, budování divadel znamenalo stát se součástí řecké poezie, gymnasia sloužila k výchově mladých občanů a jejich atletické i vojenské přípravě a k účasti na panhellénských hrách, radnice zase znamenala přijetí řecké ústavy a politického uspořádání typického pro řecká města. Helénizovaná města tak pro krále představovala větší zdroj financí, podporu lokálních elit (které obvykle podnik iniciovaly), další zdroj vojenských sil, občanů a loajálních poddaných. Antiochos IV. neměl nic proti židovskému náboženství ani nic osobního proti židovskému etniku, skutečně nebylo jeho životním snem (jak to bohužel někteří autoři dnes vykreslují) vyhladit Izraelity.

Židé v Samařsku dostali královského komisaře do svého města ve stejné době jako Jeruzalém, správní praxe je tedy viděla jako židovské etnikum. Obyvatelé Samaří se však v době válek od svého příbuzenství se Židy v Judeji distancovali. Zaslali králi dopis, v němž se označili jako Sidonští v Šekemu a prosili, aby nebyli obviňováni ze stejných zločinů jako Židé. Nabídli zasvěcení svého chrámu Diovi Helléniovi, Antiochos jejich žádost vyhověl. Samařané dál žili podle Tóry, dodržovali svoje svátky a praktiky,¹²⁵⁴ a ačkoliv se od Židů nijak neodlišovali, prohlášení o jiném původu a poskytnutí místa jedné soše v jejich chrámu je uchránilo od násilí.

¹²⁵³ P. Schäffer, *Dějiny Židů v Antice*, Vyšehrad 2003, s. 53

¹²⁵⁴ *Ibidem*, s. 53

Mezi časté interpretace událostí v Judeji za vlády Antiocha IV. patří verze, která jeho jednání dává do souvislosti nikoliv se sporem helénistů a tradičních vyznavačů Tóry, ale do kontextu událostí v Egyptě, který musel Antiochos IV. v roce 168 př. n. l. na základě římského ultimáta opustit. Chtěl proto zlepšit svoji finanční situaci a vylít si na někom vztek, což považuji za dost nepřesvědčivý názor, hledající rasovou a etnickou nenávist někde, kde vůbec nebyla v celé epoše přítomna (a pokud byla přítomna, tak na straně Judejských Židů při jejich pozdějším dobývání měst a násilném konvertování obyvatelstva atd.). Pozdější úvahy některých autorů o tom, jak si seleukovští velitelé počítali a kolik vynesou prodej všech obyvatel Judeje do otroctví, se však nedá smést úplně ze stolu, jelikož bylo nutné zaplatit chybějící tribut Římanům a pacifikace satrapie byla možná v extrémních případech jen praktikami Assyřanů-tedy obyvatele vystěhovat a prodat do otroctví. Ale k tomu nikdy nedošlo a žádný seleukovský král se o to nepokoušel, ani když nad Židy zvítězil.

Vylidněná provincie by přinesla větší ztrátu, než dočasný zisk z prodeje mnoha otroků, kteří by zaplavili trh, a jejich cena bezpochyby klesla. Domnívám se, že ony úvahy o zotročení a vylidnění celé Judeje se neodehrály ani tak v hlavách seleukovských velitelů nebo králů, jako spíše v mysli autora¹²⁵⁵ knihy *Makabejských* díky jeho strachu a předchozím zkušenostem. Věděl, jaké osudy poražené Židovstvo často potkaly, tedy otroctví a vystěhování. Na základě případu Židů v Samaří je však obtížné mluvit o čistě nábožensky motivovaném pronásledování Židů.

Prvotním problémem Judeje byl nesmiřitelný boj mezi helenizovanou aristokracií, která nehodlala ustoupit kněžím, chtěla získat jejich pozice a potlačit odpor většiny obyvatel pomocí královské moci. Antiochos IV. tak jako prvotní problém a prohřešek Židů v Judeji viděl odmítání helenizačních snah od jejich elit. Pro něj se stali destabilizačním elementem a nepřítelem státu, protože jejich kraj nebylo možné dál spravovat jinak než ozbrojenou silou. Antiochovi v zásadě bylo jedno, jakou víru kdo vyznává, ovšem odporovat státnímu aparátu a přátelům krále a dvora pro něj bylo neomluvitelné.

¹²⁵⁵ V neposlední řadě byly tyto úvahy motivovány tím, jak Židé vnímaly „etické“ chování ve válce, jak by sami naložili s poraženým nepřítelem, svoje měřítko pro chování ve válce, tak přenášel židovský autor na jinou kulturu.

Neměl jinou možnost než vojensky zasáhnout, aby zachoval svoji prestiž. Musel být rozhodně z celé situace udiven, protože za Antiocha III. i dříve v oblasti žádné problémy nepanovaly, desítky let zpátky byli Židé oporou královského trůnu i armády a byli bráni jako nejspolehlivější vojáci, byli posíláni na různé posty po celé říši, kde vytvořili vlastní vojenské osady. Židé byli taktéž držiteli mnoha daňových a náboženských výhod za Antiocha III. i dříve. Antiochos IV. měl však velmi špatně informované poradce, případně nepochopil hloubku a důsledky náboženského fanatismu, který samotná vojenská síla nemůže zastavit.

Pravděpodobně se ale také nechtěl vzdát území Judeje, vedly do něj totiž karavany s drahým zbožím z Arabského poloostrova a plynul z něj velký daňový příjem. Území Judeje mělo i několik klíčových pobřežních měst, důležitých pro případnou válku s Ptolemaiovci a obsazení Kypru. Bez těchto námořních základen by se válka vedla mnohem hůř a ztratila by se tak část nárazníkového území, které chránilo samotnou Sýrii a Kilikii. Rozumnější rozhodnutí samozřejmě spočívalo v opuštění Judeje a evakuaci těch obyvatel, kteří chtěli žít helénistickým stylem, předešlo by se tak velkému krveprolití i nesmírným finančním výdajům, které byly mnohem vyšší než příjmy celé provincie. Ale Antiochos IV. se zřejmě především z prestižních důvodů odmítal vzdát území, kterého jeho předci dobyli, neboť on, vítěz nad Ptolemaiovci, by byl zesměšněn, pokud by opustil Judeu.

Navzdory tomu, že se celé místo stalo do budoucna hnisavým podbříškem Seleukovské říše, nestálo za jediný život seleukovského kopiníka, natož za tisíce talentů, které byly vynaloženy při vojenských kampaních. Antiochos IV. pochopil svůj omyl až příliš pozdě. Je skutečnou ironií, že úspěšný odboj Židů vedl k ustanovení dynastie Hasmoneovců, která časem zrušila teokratické pojetí státu. Založila de facto helénistickou dynastii, tedy stát, kde král byl nejmocnějším a nejbohatším mužem. Jejich daňová a administrativní soustava do značné míry kopírovala helénistická království.

Opusťme prozatím svět Středomoří a podívejme se, jak vypadala situace měst v **Černomoří**. Zde se nadále ustavovala různá spolenectví a spolky, většinou se však města snažila vystupovat samostatně. Zde byly občanské ideály ještě značně živé i přes existenci a rozmach Bosporského království.

Nejvyšším cílem usilování tak bylo blaho státu, ochrana bohů a občanská svornost, jak dokládá z 3. stol. přísaha občanů města Chersonésu:

„Přisahám při Diovi, Zemi, Slunci, Panně, bozích i bohyních olympských i při héroích, kteří drží město, zemi a hradby Chersonésanů. Budu v otázce blaha a svobody obce a občanů smýšlet stejně jako druzí a nezradím ani Chersonésos ani Kerkinítis, ani Kalos limén, ani ostatní hradby, aniž žádnou zem z těch, kterou Chersonésané spravují či spravovali, a to ani Řeku ani barbarovi, nýbrž ji budu střežit pro lid chersonéský. A demokracii ani nezruším, ani ji nevydám zrádci či jejímu rušiteli, ani nic neskrýji, nýbrž tu věc oznámím úřadům, které mají starosti vnitřní záležitosti obce.

A nepřitelem budu tomu, kdo strojí úklady, zrazuje nebo přivádí odpadnutí Chersonésu, Kerkinítidy, Kalo liménu nebo hradeb a země Chersonéských. A spravovat budu obecní věci a dávat rady co nejlépe a nejspravedlivěji pro obec i pro občany. I zájem lidu budu střežit, nezradím z důvěrných záležitostí ani Řekovi, ani barbarovi nic, co by mohli škodit obci. Ani nedám, ani nepřijmu dar ke škodě obce a občanů, ani nebudu radit nic nespravedlivého proti nikomu z těch občanů, kteří neodpadli, ani nesvěřím nic tomu, kdo strojí úklady a také nic neskrýji, nýbrž to oznámím, a svým hlasem budu hlasovat v duchu zákonů. Ani se nezaváži přísahou proti společenství Chersonésanů, ani proti někomu z občanů, pokud by se neprojevil jako nepřítel lidu.

A jestliže jsem se již někomu přísahou zavázal a jestliže jsem s někým přísahou či slibem svázán, budiž pro mne a pro blízké nejlepší, když tento svazek zruším, a však setrvám-li přitom, staň se toho opak. A jestliže zpozoruji nějaký nepřátelský přísahou zpečetěný spolek nebo to, že se vytváří, oznámím úřadům pro vnitřní obecní záležitosti tuto skutečnost. A obilí, jež se má dostat z pole, ani nedám, ani nevyvezu z pole, ani nedám, ani nevyvezu z pole jinam, než do Chersonésu. Die, Zemi, Slunce, Panno a bohové olympští, setrvám-li přitom, nechť je to mně i mému rod i všem mým k dobru, a když nesetrvám,

*necht' je to mému rodu i všem mým ke zlu a necht' mně ani země, ani moře nepřinášejí své plody, ani ať ženy nerodí zdárné potomstvo, ani ať...*¹²⁵⁶

Občané místních polis odměňovali své zasloužilé občany náhrobky a vzpomínkovými akcemi, třeba při jezdeckých závodech k počtě Achilleově. Na přelomu 3. a 2. stol. př. n. l. občan Olbie Prótozenés postavil za 500 zlatých městu dvě hradební zdi.¹²⁵⁷ Z druhé poloviny 3. stol. př. n. l. byl v Chersonésu za svoji činnost odměněn historik Syriskos, jelikož vypsál pravdivě zjevení Panny o vztazích města k bosporským králům a ostatním městům. O Dionýsiích byl ověnčen zlatým věncem a pravděpodobně četl svoje historie v divadle, stejně jako kdysi Hérodotos. Chersonésos věnoval čestnou desku ve 3. stol. př. n. l. i občanovi Agasiklu Ktésiovi, který zavedl a vyzbrojil strážce, postavil městské hradby, upravil agoru a vyměřil vinice na rovině, byl stratégem, obětním knězem, gymnasiarchem a agoránomem (trhový dozorce).¹²⁵⁸

Velkou událostí ve městě nebyly jen náboženské svátky, múzické a atletické hry a vyznamenávání občanů, ale velkou oblibu měla i roční slavnost, při níž byli do seznamu občanů zapisováni dospělí jinoši, efébové, kteří právě ukončili svůj výcvik a odevzdali věnec Apollónovi, jejich seznam byl vyryt do ozdobných desek, přičemž náklady leitúrgií nesl některý z bohatých občanů. Organizace měst byla stále ještě velmi archaická, neboť základní jednotkou byly jednotlivé rody a fýly, kolonie byly často zrcadlem domovského města. Například ve městě Tomis (dnešní Constanța v Rumunsku) existovaly fýly Argadeis, Aigikoreis, Hopleites a Oinopes, jejichž označení byla totožná s označením mílétských fýl. Každá fýla měla svého předsedu (fýlarchos), písaře (grammateus) a správce (epimelétés). Tento systém dělení a organizace obyvatel se udržel až do římské doby.¹²⁵⁹ Z toho je zřejmé, jak silná byla kmenová a rodová identita nejen za helénismu, ale během celého starověku.

¹²⁵⁶ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 205/6

¹²⁵⁷ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 207

¹²⁵⁸ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 208

¹²⁵⁹ J. Bouzek, R. Hošek, *Antické Černomoří*, Svoboda 1978, s. 218/9

Vraťme se znovu k pojetí královské vlády, specifický systém měla zejména **Makedonie**. Řečtí filosofové raného helénismu měli rozdílné názory na povahu monarchie a požadavky na krále, který ji zosobňuje a vykonává. Kynikové prohlašovali, že lidské stádo musí mít pána, ovšem takový pán si musí vzít za vzor Hérakla, stát se nadčlověkem a neúnavně se pouštět do nových činů. Královská moc je tedy nikoliv privilegiem, ale těžkým břemenem. Stoikové naopak považovali krále za absolutního vládce, který nemusí nikomu skládat účty ze své činnosti a jeho moc není nijak omezena.

Jedině skutečně moudrý muž se může stát dobrým králem, když pochopí, že majetek poddaných, královská moc a hodnost jsou vlastnictvím státu.¹²⁶⁰ Antigonos II. Gonatás se obklopil různými filozofy, nejen stoiky, a královskou moc považoval za čestné zajetí. Sám se nazýval králem Makedoňanů.¹²⁶¹ Gonatás dokonce odmítal božské pocty od měst,¹²⁶² v Makedonii se nikdy neujal božský kult vládce, ani se ho žádný král nepokoušel zavést (když pomíneme Alexandra III.). Jak tedy vlastně vypadal mocenský systém Makedonie?

Kromě krále zde byla rada přátel (tzv. královi přátelé), sdružení nejvyšších velitelů a shromáždění armády. Král měl svobodu zvolit si své přátele a velitele, přesvědčit radu o svém názoru anebo ignorovat její názory. Pokud bylo podezření, že se velitel nebo člen rady (jedno zda dědičný či určený) obrátil proti králi, byl přiveden před soud a souzen králem. Jednotlivé kantony a města měly svoji vlastní samosprávu. Řízení státu králem probíhalo právě skrze přátele a vojenské velitele. Hodnosti se pravděpodobně nazývaly strategoi a basilikoi strategoi. Druhá hodnost měla jasné funkce, šlo o vojenského velitele oblasti a představu si můžeme udělat z toho, jaké pravomoci měl Didás, velitel Filipa V. v Paiónii.

¹²⁶⁰ Které je také mohly využívat nikoliv jen jako výraz díky, ale jako součást mechanismu dobročinnosti, jak si naklonit některého krále v případě potřeby, neznamená to, že by nutně Řekové věřili na božskost různých králů. Pocty králi se tak staly spíše politickým, než náboženským nástrojem ze strany měst.

¹²⁶¹ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 72

¹²⁶² A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 73

Jeho úkolem bylo shromáždit pěšáky i jezdeckvo a vyzbrojit je z královských arzenálů V mírových časech velel pouze posádkám nebo posádce regulérních vojáků ve svém kraji.¹²⁶³ Ve městech byli královi dohlážitelé (epistatés), tento úředník zprostředkoval rozkazy od krále, zveřejňoval je ve svém úřadě nebo mohl zasílat soukromé žádosti občanů králi. V jejich pravomoci bylo také povolát do zbraně městskou milici, případně připravit zásoby nutné pro válečné tažení. Města však jako celek posílala svoje vlastní delegace ke králi a spravovala svoje vnitřní záležitosti, nekomunikovala tedy s králem skrze úředníky. Na počátku 3. makedonské války nabízela města obilí a peníze, ale Perseus odmítl, neboť měl dostatek v královských skladech. Požádal však o povozy pro válečné stroje a jiné těžké vybavení.¹²⁶⁴

Města si každoročně volila své úředníky, kněze, soudce a jiné funkcionáře. Král, pokud posílal někam posádky, obvykle volil dva velitele, a to nejen jako opatření proti případné zradě, ale také proto, aby v případě smrti, nemoci či zranění měl kdo velet. Výzbroj dostávala jak milice, tak regulérní armáda od krále z jeho arzenálů. Celkově však můžeme říci, že města a lid se cítili v Makedonii zajedno s králem a prokazovaly mu nejen úctu a loajalitu, ale především ochotu podpořit ho v jeho podnicích. V helénismu se tak až na výjimky ustanovila zcela jiné koncepce království než dříve, respektive jiné pojetí úlohy krále.

Místo heroického deifikačního pojetí se většina vládců viděla spíše v postavení služebníka lidu a státu, který je s ním zajedno, než nějakého absolutního boha nebo neporazitelného bojovníka. Výborně to ilustruje výrok řecko-baktrijského krále Menandra I. v debatách s Nágasénou, kdy na konci rozhovoru s buddhistickým mnichem probírá svoji obtížnou situaci, v níž je jeho území obklopeno nepřáteli, proto říká: „*Jako zajatý lev ve zlaté kleci natahuje svou hřívnatou šiji ke svobodě, tak mne to vábí k samotě a rozjímání, přesto žiji*

¹²⁶³ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 392

¹²⁶⁴ N. G. L. Hammond, *The Macedonian State*, Clarendon Press 1992, s. 393

*světským životem. Avšak kdybych se vzdal moci královské, brzy bych zemřel, neboť mám příliš mnoho nepřátel, kteří po mne pasou.*¹²⁶⁵

Každý helénistický stát měl poněkud jiné pojetí státu i královské moci, tyto odlišnosti jsem dostatečně ukázal - nebyl zde jeden model, který se rozšířil do všech ostatních zemí, každá zem měla vlastní specifika. Řecké městské státy se sdružovaly do spolků nebo federací a je otázkou, zda by časem v Helladě nevznikl jeden reprezentativní stát, sjednocující všechny kraje. Božská, absolutní monarchie Ptolemaiovců byla ohrožována mocí kněží a bohatých chrámů, navíc i povstáním nativních obyvatel. Jejich politický model vlády sice prodělal určité správní změny, ale v zásadě byl ze své podstaty nereformovatelný a neměl se kam vyvíjet. Právý opak platí o státu Seleukovců, který svým vývojem a helenizačním procesy šel k volnému federativnímu uspořádání městských států, které by sjednocoval král.

Tyto vývojové možnosti však byly přervány, ztraceny a zničeny mocenským zásahem Říma, který procesy politických změn téměř na dvě století přerušil jen kvůli tomu, aby podobný model, vývoj i procesy nastaly za prvního římského císaře Augusta, jehož systém byl v mnohém podobný raným helénistickým monarchiím (viz moje interpretace *Hierá Anagrafé*).

¹²⁶⁵ *Otázky Milindovy*, (přel: V. Miltner) Praha: Supraphon – Edice LYRA PRAGENSIS, 1988 s. 95

3.10 V hájemství Apollóna (úloha věštíren)

Věštírny měly velkou úlohu v životě Řeků, prozkoumání tohoto fenoménu (stejně jako zkoumání mytologie a svátků), ukazuje, že naše vnímání Řeků a jejich chápání času je bez těchto znalostí zkresleno. Oswald Spengler označil Řeky za kulturu orientovanou na maximální estetickou výtěžnost přítomného okamžiku - s tím by se jistě dalo souhlasit, kdyby to ovšem nedoprovodil nešťastným tvrzením, že neměli zájem o minulost ani budoucnost. Právě naopak, složitá mytologie, genealogie, uctívání heroů a zakladatelů města i připomínání si významných událostí (porážka Peršanů u Platají, odražení Keltů u Delf) je jasným důkazem, že Řeky zajímala jejich minulost.

Rozsáhlá síť věštíren a věšteckých praktik je pak důkazem, že Řeky velmi zajímala i jejich budoucnost. Věštírny měly ovšem více funkcí, většinou byly součástí rozsáhlého chrámového komplexu, ve kterém mělo svatyně více božstev, a také budovy pro musické a atletické hry atd. Pokusím se v krátkosti rozebrat funkci věštíren a jejich fungování na vybraných příkladech. Mezi nejvýznamnější věštírny patřily především tři - věštírna Apollóna Pýthia v Delfách, Diova věštírna v Dodóně a věštírna Dia Ammóna v oáze Síwa v severní Africe. Poslední dvě považuje Hérodotos¹²⁶⁶ za nejstarobylější a Dodónu viděl jako nejstarší řeckou věštírnu vůbec.

Máme o ní i zmínku v šestnáctém zpěvu *Iliady*, kde je Zeus nazýván jako vládce dodónský a thessalský, kolem Dodóny žijí jeho asketičtí kněží, Sellové, kteří spí na zemi. Věštírny měla ovšem i další božstva kromě Apollóna a Dia, např. bohyně Gaia v Olympii nebo Aigai poblíž Korintu. Dionýsos měl věštírnu v Thrákii a ve fócké Amfikleii, Hermés měl svoji věštírnu ve Fárii v Achaii. Dokonce i héroové mohli mít svoji věštírnu, nejslavnější z nich byla věštírna héra Trofónia v Lebadeii (Boiótie).¹²⁶⁷

Začneme s věštírnou v Delfách, jež patřila původně bohyni Gaie, Poseidónovi a jeho vykladači Proknovi. Kraj okolo Delf patřil i Dionýsovi a jeho

¹²⁶⁶ (II, 55)

¹²⁶⁷ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 361

průvodům, v jedné ze svých podob je i vládcem podsvětí. V Apollónově věštírně bylo množství věštek prikazujících uctívání Dionýsia. Jeho oficiální kult byl zaveden relativně pozdě, až na přelomu 7. a 6. stol. př. n. l. Apollón převzal záštitu nad Dionýsem, usměrnil jeho šílenství a institucionalizoval jeho kult. V 5. stol. př. n. l. se věští v Delfách tradičním způsobem, kdy Apollón mluví skrz Pýthii.

Předtím to byla tradiční věštírna. Podle historika Filochora (3. stol. př. n. l.) existovala Dionýsova hrobka u zlaté trojnožky Apollóna. Delfy jsou velmi staré náboženské centrum, ještě z pozdní doby bronzové, mám pro mnohé možná poněkud odvážnou teorii, která však vysvětluje jednu z hlavních funkcí Delf. Delfy spravovala delfská amfiktyonie, kde bylo tradičních 13 řeckých kmenů Ainiáni, Boióti, Dolopové, Dórové, Iónové, Achaiové, Lokrové, Opúntští Lokrové, Magnéti, Perrhabiové, Fókové, Malové, Pýthiové z Delf a Thessalové. Spolek se scházel každé jaro a podzim, spravoval nejen chrám Apollóna a jeho věštírnu, ale i chrám Déméter a celý komplex.

Spolek vznikl na konci doby bronzové, těsně po konci trójské války, vznik tedy můžeme klást do první poloviny 12. stol. př. n. l., tehdy nastal globální kolaps starých civilizací ve světě Středomoří.¹²⁶⁸ Domnívám se, že založení delfské amfiktyonie je odrazem historické reality doby bronzové, mykénští Řekové z Hellady, ovlivnění minojskou kulturou z Kréty, se ve vzájemných válkách naprosto vyhladili. Aby k podobnému kataklyzmatickému konci civilizace nedošlo znova, fungoval Delfský spolek, který stanovil pravidla dodržovaná ve válce mezi Hellény. Tedy zákaz otrávení vodních zdrojů, případně zákaz boje do úplného zničení nepřítele. Helléni museli při pádu okolních civilizací vidět, že totální válka vždy oslabí jednu kulturu nebo civilizaci celkově do té míry, že pak snadno může podlehnout vnější invazi.

¹²⁶⁸ Více viz R. Drews, *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe ca. 1200 B.C.*, Princeton University Press 1993 a O. Dickinson, *The Aegean Bronze Age*, Cambridge University Press 1994 nebo další dílo Dickinsona *The Aegean from Bronze Age to Iron Age: Continuity and Change Between the Twelfth and Eighth Centuries BC*, Routledge 2006

Odras této myšlenky je k nalezení i v popisu svatých válek (které byly celkem čtyři), případně v Platónově dialogu **Menexenos**, kde je jasně definován rozdíl ve válčení mezi Řeky, a jak proti tomu vypadá boj Řeků s barbary, který se na žádná pravidla neohlíží. Delfy nebyly jen věštírnou, ale i místem setkávání pro Řeky. Od přelomu 8. a 7. stol. př. n. l. zde probíhaly pýthijské hry, a to podle mýtu, v němž Zeus při hledání středu světa vypustil dva orly a v místě, kde se setkali, zanechal kámen pojmenovaný *omfalos*¹²⁶⁹ (pupek). Delfy byly pro Řeky střed světa; pokud si nakreslíme na mapě pomyslné úhlopříčky z Delf, snadno najdeme výseč, vymezující ranou řeckou civilizaci.

Svaz se ale v první řadě pokoušel řešit vzniklé spory (jak mezi členy svazu, tak i mezi jinými městskými státy) dohodou a v míru. Pokud se soupeři nedokázali sami shodnout, následovala arbitráž; když i ta byla neúčinná (někdo se odmítl podvolit), pak teprve se dostalo ke slovu vojsko. Tuto funkci zprostředkoval např. i chrám Apollóna na Délu nebo jiné svatyně, ale žádná z nich nebyla tak prestižní jako Delfy. V Delfách byly pokladnice řeckých států, kde dávaly na odiv své úspěchy nebo vděčnost bohu za úspěšnou věštbu. Ostatně kolonizační činnost byla řízena z Delf, minimálně v archaických časech tak šlo vlastně o jakési velitelství Hellénů, které sledovalo geopolitickou situaci a pokoušelo se postarat o blaho Hellénů po celém světě, nikoliv jen v Helladě.

Delfy měly řadu pokladů, sochy od vládců i králů, krásná sousoší, sochy bohů, zlaté nádoby, zobce z válečných lodí, nejkrásnější brnění a zbraně, obrazy a mnohé jiné předměty. Skandál vzbudila zlatá socha rétora Gorgii nebo socha hetéry Fryné, kterou vytvořil Praxitelés. Každé století obohacovalo svatyni o nové poklady od Řeků z Itálie, Sicílie, Malé Asie, Egejských ostrovů, nebo z Hellady. Komplex však postihly i různé pohromy - požáry, zemětřesení nebo 3. svatá válka (356-346 př. n. l.)

Samotné věštění probíhalo uvnitř svatyně, v *megaronu*, kde byla kněžka Pýthie jednou měsíčně na své trojnožce a skrze ni promlouval Apollón, přičemž se jí zmocnilo božské šílenství. Věštby byly jak veršované, tak prozaické, ale od

¹²⁶⁹ V některých zpodobněních sedí Hestia nikoliv na domácím krbu, ale na omfalu. Omfalos je nejen středobod, ale i hrob a zásobárnu duší a života.

přelomu 5. a 4. stol. př. n. l. převažovala hlavně próza, jak zjistil ve druhé polovině 4. stol. př. n. l. historik **Theopompos z Chiu**, který věštby shromažďoval¹²⁷⁰. To však nesmíme vnímat jako oslabení síly věštek, naopak Delfy jsou nadále jednou z nejproslulejších věštíren. Plútarchos přechod k próze udává jako změnu stylu, proměnu logu a myšlení doby, neboť dříve převažovala poezie. Za archaických časů každý favorizoval poezii, protože verše se lépe pamatovaly než próza, nyní je však dominantní próza. Mytopoetická skutečnost byla pro Řeky období peloponnéské války a poklasické doby už minulostí, stejně jako pro Řeky v helénismu a době římské.

Za věstkyní hořel vonný oheň z vavřínových větví a jedlového dřeva, věštila v dosti stísněných prostorech neboť nepřístupná část svatyně měla jen 4-6 m² a byla zde socha Apollóna, jeho lyra, zbraně, omfalos a několik vavřínových keřků.¹²⁷¹ Antičtí autoři Strabón a Diodóros tvrdili, že pod trojnožkou věstkyně byla skalní trhlina, z níž šel omamný dým přivádějící do vytržení. Starší autoři se ovšem o žádném takovém jevu nezmiňují a dnešní archeologické nálezy dokazují, že žádná skalní trhlina na místě vnitřní svatyně nikdy nebyla.

Pýthie věštila vždy sedmého dne každého měsíce kromě tří zimních, její tvář přitom byla zakryta purpurem, avšak nohy po kolena měla holé. Funkci vykonávaly ženy, které překročily hranici 50 let. Před věštěním prodělala kultovní očistu v kastalském prameni a do svatyně ji doprovázeli dva věštci, velekněží, pět členů rady hosioi a chrámoví služebníci. V chrámu sejmula kněžka svůj purpurový závoj, uprostřed chrámu byl Hestiin krb, ze kterého planul oheň. V případě příznivého znamení bylo obětováno kůzle (pokud nebylo dobré znamení, čekalo se na další měsíc) a začala činnost. Tazatel do chrámu nemohl sám, musel být přítomen proxenos (plnil funkcí dnešního velvyslance), který se zaručil, že je občanem jeho země a pokládal Pýthii otázky za něj.

Trojnožka, na které Pýthie seděla, měla po stranách kruhy a její vnitřek vypadal jako lavor, nebyly tam žádné polštáře. Tři nohy trojnožky měly

¹²⁷⁰ Plútarchos, *Proč už Pýthie nevěští ve verších*, 403 e-f

¹²⁷¹ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 156

symbolizovat minulost, přítomnost a budoucnost. Kandidátky na Pýthii byly prosté ženy, bez jakýchkoliv zvláštních schopností. Ostatně potvrzuje to ve svojí věštecké trilogii i Plútarchos, který jasně hovoří o tom, že Apollón způsobuje prorocké šílenství. Řecké slovo *mantis* – věštec, je odvozeno od *mantein*, šilet být v extázi.¹²⁷² Pýthie tak byla pouze médiem, nikoliv člověkem, jenž měl božské nadání.

Philip Vandenberg si všímá zajímavého jevu - kritéria výběru, jakkoliv se je snaží Plútarchos zjednodušit, zobrazují zajímavou skutečnost, zprvu byly kněžkami mladé dívky ve věku patnácti let a později staré ženy, podle psychologických výzkumů jsou právě tyto skupiny nadány médijními schopnostmi.¹²⁷³ Moderní autoři mají obecně sklon posuzovat věšectví jako zinscenovaný podvod, dovednou autosugesci či hypnózu, kterou prováděli kněží na věštkyni, ale jen málokterý pátrá po skutečném mechanismu fungování. Věšectví byla pro Pýthii nebezpečná činnost, neboť při ní mohla zešilet, a ne vždy se jí podařilo uvést do transu, jak doložil Plútarchos. Samozřejmě se děly i případy uplácení nebo podvodů, ale to nemusel být převažující jev.

Zejména delfská věštírna proslula mnoha konkrétními předpověďmi, které se splnily a nebyly zoufale nekonkrétní, přitom věštkyně neměly prostředky, jak odhadnout, že se splní. Například smrt spartského velitele Lýsandra, který byl varován před hučícím hoplítou a drakem, synem země. Lýsandros byl zabit v Boiótii během bitvy u města Haliartu, poblíž řeky Hoplités, a usmrtil ho Neochóros z Haliartu, který měl ve znaku na štítě draka.¹²⁷⁴ Ačkoliv nepopírám existence kartotéky zákazníků v Delfách a jinde, pravděpodobnost správné předpovědi se tím zase tolik nezvyšuje.

Fenomén věšectví proto vidím jako výsledek parapsychologických schopností, doplněných právě sběrem informací ze světa. Hranice mezi

¹²⁷² P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 172

¹²⁷³ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 173

¹²⁷⁴ Plútarchos, *Proč už Pýthie nevěští ve verších* (přel: R. Chlup, budu užívat jeho překladu), Oikoymenh 2006, s. 66/7

politikou a náboženstvím byla velmi těsná, jak jsem již psal v předchozí kapitole o úloze mytologie v politickém myšlení a mezinárodních vztazích. Významná věštírna byla v Épeiru nejen v Dodóně, ale i v městě Efyra, zde bylo tzv. *nekromanteion*, věštírna mrtvých. Byla postavena větší částí v podzemí. Zde přítomní museli strávit v podzemí několik dní, předtím podstoupili rituální očistu a vznesli dotaz přinesený na destičkách stejně jako v Delfách. Tazatel však musel přinést oběti zesnulému, od nějž chtěl něco vědět, tedy vepřové maso, fazole a mušle, což sloužilo jako pokrm mrtvých.¹²⁷⁵ Po 29 dnech pobytu v podzemí sestoupil tazatel do svatyně s nádobou krve pro zesnulé, kterou vyлил na do otvoru v zemi v jinak vydlážděné podlaze, poté měl obdržet svoji odpověď. Ze stropu se spustil kotel, ze kterého měl promluvit nebožtík a poté se opět vrátil nahoru.

Hádův kult a věštírna mrtvých v Efyře jsou velmi staré, pravděpodobně z počátku temných dob nebo archaického období, nechal si v ní věštit i Odysseus. Na místě Efyry stálo v roce 1400 př. n. l. město Xylokastro a kult mrtvých sem přinesli pravděpodobně mykénští přistěhovalci ze západního Peloponnésu.¹²⁷⁶ V roce 167 př. n. l. zničilo věštírnu římské vojsko Aemilia Paula, stejně jako třetinu celého Épeiru. Teprve v roce 1958 zde začaly vykopávky - kuriózní je, že nad věštírnou stojí kostel.

Efyřská věštírna se proslavila především výrokem určeným korintskému tyranovi **Periandrovi** (600-560 př. n. l.), který roku 580 př. n. l. nutně potřeboval vědět, kam jeho manželka Melissa ukryla jakýsi poklad, který jí svěřil jistý přítel. Poprvé vyslanci z Korintu neuspěli, neboť Melissa se jim sice zjevila, ale vytkla Periandrovi jeho prohřešky,¹²⁷⁷ a teprve když jí tyran obětoval kolekci šatů, dozvěděli se napodruhé jeho vyslanci její tajemství. Největší rozkvět věštírna zažila ve 3. stol. př. n. l., pokračoval až do dob jejího zničení.

¹²⁷⁵ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 122

¹²⁷⁶ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 34/5

¹²⁷⁷ Periandros ji zavraždil, provinil se na ní nekrofilii, navíc si ponechal její majetek a především luxusní sbírku šatů.

Věštírna v Dodóně byla v horském údolí, kam byl přístup pouze skrze jeden horský průsmyk, takže pozůstatky byly objeveny v 19. století. V době mykénských Řeků zde sídlilo obyvatelstvo, které s nimi vůbec příbuzné nebylo, z dob neolitu se zde vyskytuje zcela jiná kultura a nebyl zde objeven jediný předmět s helladskou nebo mykénskou charakteristikou, mimo bronzového kordu a širokého železného meče.¹²⁷⁸ V Dodóně se nacházel posvátný Diův dub, z jehož šelestu listí místní kněžka věštila, tyto ženy vystupovaly vždy ve trojici.

Zpočátku obyvatelé uctívali dub, poté bohyni země Ge, teprve ve 13. stol. př. n. l. započal kult Diova posvátného dubu.¹²⁷⁹ V Dodóně byla významnou místní bohyní Dioné. Podle mýtu o stvoření světa byla tato titánka dcerou bohyně Eurynomé a hada Ofióna, společně s titánem Kriem byli přiděleni planetě Marsu a s Diem měla údajně dceru Afrodítu.¹²⁸⁰ Jinde je Dióna uváděna jako bohyně deště a pramenů a byla dcerou Ókeanovou nebo Poseidónovou. Indoevropské jméno Dioné ve skutečnosti neznamena nic víc, než jednoduše titul -: bohyně, etymologická ženská forma jména Zeus.

V Épeiru byla Dioné Diovou ženou a oficiální manželkou, tedy nikoliv Héra. Věštění zde původně probíhalo velmi jednoduše až do 5. stol. př. n. l., stejně jako v Delfách (tam se tak činilo pomocí losu), kdy se odpovídalo pouze prosté ne nebo ano. Jen prominentní osobnost, která předložila mnoho darů, mohla chtít rozřešit obtížnější otázku vyžadující rozsáhlejší odpověď. Návštěvník dostal olovenou destičku, kam vyryl svůj dotaz, označil ho číslem nebo iniciálami svého jména na zadní straně, kněz poté vzal los a vložil ho s ostatními otázkami do džbánu. Ten byl pak postaven před věštící kněžku. Další popis rituálu není zachován. Dá se předpokládat, že věstkyně naslouchala šumu dubu, poté vytahovala otázky a odevzdávala je knězi, který zapisoval kladné nebo záporné vyjádření.

¹²⁷⁸ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 45

¹²⁷⁹ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 49

¹²⁸⁰ Homér, *Iliada*, V

Z období 6. a 5. Stol. př. n. l. je nalezeno mnoho olověných destiček, několiknásobně přepsaných.¹²⁸¹ Pozůstatky dubu nalezeného v Dodóně odpovídají stromu, který byl poražen roku 392 po Kristu, jeho stáří bylo maximálně pět set let, takže pokud zde věštírna existovala od konce trójské války, musely zde růst stromy postupně přinejmenším tři.¹²⁸² Další zvláštností byly tzv. dodónské kotle, okolo dubu byly rozestavěny bronzové trojnožky a na nich bronzové kotle, takže jakmile někdo vešel do posvátného okrsku, okamžitě je rozezněl, toto uspořádání přetrvalo do 5. stol. př. n. l., než jej nahradila zeď. Další zvláštností byl Kerkýrský bič. Na jednom sloupu stála soška chlapce, jenž měl v ruce bič, místo řemenu však na něm byl řetěz, splývající do bronzové nádoby stojící na sloupu. Stačil slabý závan větru a sousoší se rozezvučelo.

Malá Diova svatyně vznikla v Dodóně roku 400 ve stínu uctívaného dubu, původně se měla stát Dodóna jedním ze 6 největších svatostánků, Alexandr Veliký pro ni plánoval rozpočet 1500 talentů, k výstavbě však již nedošlo. Teprve král Pyrrhos postavil kolem svatyně sloupovou síň, búletérion, zasedací síň s rozlohou 62x40 m a prytaneion, tedy příbytek pro kněžstvo a vznešené hosty, i okolí svatostánku bylo zrenovováno. Byly zde kultovní prostory pro Dioné, Hérakla, Afrodítu a bývalou Diovu manželku Themis. Také tu bylo postaveno divadlo pro 20 000 diváků.¹²⁸³ Roku 219 př. n. l. komplex poničili Aitólové, avšak Diovy věštírny se netkli a o několik let později proběhly renovační práce, díky nimž byl areál ještě větší a honosnější. Nová věštírna měla kromě výraznější velikosti i iónské sloupy. Areál zničilo římské vojsko v roce 167 př. n. l., ale o dvacet let později byl uveden do provozu znovu a přežil i nájezd Mithridata VI. v roce 86 př. n. l. Věštírna se neproslavila žádným výrazným proroctvím, vyslovila se pouze příznivě k výpravě krále Pyrrha, jinak o ní není téměř slyšet.

Větší slávy dosáhla věštírna Dia Ammóna v Siwě, když roku 450 př. n. l. předpověděla Kimónovu smrt na Kypru, který byl obléhán athénským loďstvem,

¹²⁸¹ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 51

¹²⁸² P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 52/3

¹²⁸³ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 55/6

přítom místní kněží nemohli během jednoho dne nijak zjistit, že Kimón zemřel u města Kitia vzdáleného stovky kilometrů. Sláva věštírny tím okamžitě vzrostla, a tak Delfy a Dodóna měly novou konkurenci. Ve 4. Stol. př. n. l. se začaly sochy Dia Ammóna objevovat v Thébách a Megalopoli, ve Spartě získal dokonce svoji vlastní svatyni. Věštírna si nemohla stěžovat na nedostatek návštěvníků, ačkoliv byla v Libyjské poušti a cesta tam byla velmi obtížná. Věštírnu navštívil v druhé polovině 19. století Němec Gerhard Rohlfs a zakreslil, jak vypadala, a to včetně hieroglyfů, ačkoliv jim sám nerozuměl. Jeho krajané Georg Steindorf a Curt von Grünau sem dorazili v roce 1899/1900, okopírovali nástěnné reliéfy a vyfotografovali stavby a jejich zbytky.

Samotná věštírna stála podle Diodóra¹²⁸⁴ uprostřed oázy, kde byly vesnice a uprostřed hrad s trojitou zdí, z nichž první kryla knížecí palác, druhá dvůr žen, příbytky manželek a příbuzných, strážní domky posádky, kapli božstva a posvátný pramen, třetí zeď obemykala kasárna a strážníci osobní knížecí gardy. Mimo hrad stál Ammónův chrám a v jeho blízkosti vyvěral sluneční pramen.

Rozbor stavby, soch a hieroglyfů prokázal, že je tvořili lidé, kteří se příliš nevyznali v egyptské mytologii, architektuře ani hieroglyfech, je zde řada chyb a omylů. Na základě rozborů ale bylo zjištěno, že tato podoba svatyně vznikla až v době Achorise, faraóna XXV. dynastie, který panoval v letech 392-380př. n. l.¹²⁸⁵ Věšteství se u Egyptanů vyskytovalo až od 15. století, kdy bylo v doméně boha Ammóna. Věštírnu však postavili lidé, které označuje Hérodotos¹²⁸⁶ za kolonisty Egyptanů a Aithiopů, byli to obyvatelé této oblasti (Amonia) a přívrženci Ammónovi. Tato kolonizace proběhla v letech 715-664 př. n. l.,¹²⁸⁷ v Libyi začali Řekové zakládat svoje kolonie v druhé polovině 7. stol. př. n. l. Je ovšem otázkou, zda řecké vlivy proniky i do Siwy, spíše tomu bylo naopak. V Siwě bylo sice rozpúlené vejce ověšené smaragdy a jinými drahými kameny

¹²⁸⁴ (VVII, 50, 3, 4)

¹²⁸⁵ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 75

¹²⁸⁶ (II, 42)

¹²⁸⁷ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 76

(místo podobizny Ammóna), jenže rovněž v Napatě hlavním městě Aithiopů uctívali omfalos v chámu Ammóna.¹²⁸⁸

V Malé Asii byla věštírna v Didymách již od 8. stol. př. n. l., v roce 494 př. n. l. ji zničili Peršané, ale na přelomu 4. a 3. stol. př. n. l. zde začali obyvatelé Miletu znovu budovat věštírnu s chrámem. Autory megalomanské stavby byli dva architekti - Paiónios z Efesu (podílel se na stavbě Artemidina chrámu v Efesu) a Dafnis z Miletu. Okolo velmi malé svatyně s vlastní věštírnou měl stát mohutný komplex zdí a 122 iónských sloupů o výšce 25 m, stavba měla zůstat nezastřešená. Patrony místní svatyně a autory nového projektu byli Seleukovci, kteří považovali Apollóna za svoje osobní božstvo. Stavbu se však pro její obří rozměry nepovedlo dokončit ani za dobu římského císařství (plocha komplexu měla 1164 m²).

Seleukos sem dopravil Apollónovu sochu ze Sús, kterou kdysi Peršané zcizili. Šlo o jedinečné dílo, bronzová socha Apollóna byla dílem sochaře jménem Kanachos ze Sikyónu, v jedné ruce držela lyru a v druhé jelena, jehož bylo možné uvést do pohybu.¹²⁸⁹ Vnitřní svatyně a chrám byly postaveny brzy, stavbu proto zdržovaly i davy poutníků, a nejen pouhá velikost stavby. První věštírnu kdysi založila rodina Branchovců, a tak práva na ni patřila jim. K chrámovému komplexu vedla 16 km dlouhá cesta, lemovaná votivními dary. Kněz, volený na jeden rok, svatyni řídil a zároveň sděloval návštěvníkům božský výrok.

Vraťme se však znovu k významu věštech a věštebných znamení. Tradice věštění byla dlouhá, sahala až do doby bronzové, a je jedno, zda věšectví v Řecku bylo ovlivněno Egyptem, původní mykénskou kulturou nebo jinými vlivy, ve společnosti a politice mělo své nezastupitelné místo. Věštebná znamení však neváhali mnozí jedinci padělat, případně si věštby přizpůsobit svým potřebám, jako Themistoklés, který pečlivě naplánoval bitvu u Salamíny a celou strategii měsíce předem. Evakuace Athén byla schválena už v červnu roku 480 př. n. l., stejně jako shromaždiště sil u Salamíny, místo vybrané pro rozhodující

¹²⁸⁸ Ibidem, s. 76

¹²⁸⁹ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 110

bitvu s perskou flotilou. Dalším příkladem je thébský vojevůdce Epameinóndás, který den před bitvou u Leutker, roku 371 př. n. l., sundal zbraně Héraklea v jeho chrámu a kněží vyložili tuto událost jako znamení, že Héraklés je na jejich straně.

Spartský velitel Lýsandros se neúspěšně pokoušel prokázat svůj božský původ, ale všechny věštírny ho odmítly, proto se pokoušel skrze delfské věštby donutit Spartu ke změně volbě krále, který už neměl být volen ze dvou rodů, ale z nejschopnějších občanů, jenže i tento plán selhal, protože ho jeden z pomocníků vyradil. Obzvláště velkého významu nabývali věštci ve válce. Špičkoví věštci pocházeli ze starobylých rodů a pobírali vysoké honoráře za svoji činnost. Ani tehdy ale nedovedli věštci předvídat svůj vlastní osud, proto hledali maximální možný zisk ze svých služeb.

Spartané zaměstnali před bitvou u Platají věštce Teisaména ze starobylého rodu lamidů. Jako odměnu chtěl napřed nehoráznou finanční částku, ale později chtěl spartské občanství pro sebe a svého bratra. Byl si jistý, že jde o dobrou investici, protože Pýthie v Delfách mu předpověděla v bojích pět vítězství. Teisaménos začal po věštbě trénovat v pětiboji, na olympijských hrách však prohrál v jedné disciplíně a tak mu došlo, že pět vítězství se bude týkat jeho předpovědí pro bitvy. Perskému vojsku věstili Hégesistratos a Hippomachos.

Výsledek bitvy obvykle věštci věstili z vnitřností zvířat nebo plamenů a dýmů. Po bitvě u Platají nechali Řekové z kořisti vyrobit sochy bohům a bronzový sloup (3,85 m vysoký, kde byla vyryta jména řeckých obcí, které bojovaly u Platají), který ztvárňoval tříhlavého hada, na němž se skvěla zlatá trojnožka - dar pro Apollóna za jeho pomoc prostřednictvím věšteg.

Někdy ovšem ani sebelepší věštby nepomohly, Athény se například ptaly, zda mají uskutečnit svoji výpravu na Sicílii roku 415 př. n. l., z Delf obdržely výrok, ať zůstanou v klidu,¹²⁹⁰ bohužel řečtina je jazyk hravý, a tak nabízel i druhý výklad - přivést Hésychii (což byla kněžka Athény v

¹²⁹⁰ *Tén hēsychian agein*

Klazomenách).¹²⁹¹ Tento druhý výklad přivedl Athéňany k podpoře výpravy na Sicílii, zbytek patří historii.

Věštby měly svůj význam i v helénismu, ale nemáme bohužel tolik příkladů, byť Plútarchos a jiní autoři jich pár poskytují. Již jsem hovořil o okolnostech skonu Alexandra I. Épeirského (370-331 př. n. l.), kterému se vyplnila věštba, když zahynul u řeky Acherón v Itálii, poblíž Pandósie, a neunikl smrti tím, že se vyhýbal kraji Thesprótů v Épeiru, kde byla stejnojmenná říčka i město. Seleukos I. zahynul rovněž podle věštby roku 281 př. n. l. na thráckém Chersonésu. Jeho věštba varovala, aby se držel dál od města Argos, jenže Argos byl na Peloponnésu, další v Amfilochii na pomezí mezi Akarnánií a Aitólií, také v Makedonii v kraji Oresteia a jiný byl u Iónského moře vybudován Diomédem. Seleukos se skutečně důsledně vyhýbal jakémukoliv místu jménem Argos. Jenže po cestě do Lýsimacheie uviděl nádherný oltář, vybudovaný buď Argonauty, spěchajícími do Kolchidy, nebo Achájci, kteří se vypravili dobýt Tróju. Z tohoto důvodu místní nazývali oltář Argos. V momentě, kdy se to Seleukos dozvěděl, ho Keraunos bodl do zad. Seleukovi se tak splnila věštba.

Pohyby planet, zatmění slunce i měsíce, pád komety a mnohé další jevy byly považovány za znamení, která musel věstec vyložit. 27. dubna roku 413 došlo k zatmění měsíce, které mělo za příčinu zkázu athénské vojska na Sicílii. Démostenés chtěl ustoupit, jenže spoluvatel Nikiás byl proti- jeho zkušený věstec Stilbidés zemřel při obléhání, a tak úlohu věstce převzali amatéři, kteří vyložili zatmění jako výzvu k odložení o třikrát devět dní, tudíž celý měsíční cyklus.¹²⁹² Nikdo neoponoval, neboť po ruce nebyl schopný věstec ani astronom, a 40 000 mužů tak bylo odsouzeno ke zkáze.

Další významné zatmění nastalo 9. srpna roku 357 př. n. l., tehdy se Dión vydal z Leukady proti svému švagrovi Dionýsiovi I., a jeho osobní věstec Miltas všechny přesvědčil, že zatmění znamená zkázu Dionýsia, přičemž pohasne zářivý zjev i jeho samovláda. Většina autorů už dále příhodu nerozebírala, bohužel se vloudilo trapné přehlédnutí, které poskytl sám

¹²⁹¹ Plútarchos, *Proč už Pýthie nevěští ve verších*, Oikoymenh 2006, s. 45

¹²⁹² P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 272

Plútarchos v Diónově životopise (zjevně nebyl astronomicky důkladně vzdělán). Jeho scénář, že výprava za 13 dní doplula na Sicílii, je totiž nevěrohodné díky údaj, že za bouře vyšel Arktur, nejjasnější hvězda v souhvězdí Bootes (Souhvězdí Pastýře).

Výpočty astronomů ale určily zatmění Měsíce na 9. srpna roku 357 př. n. l., jenže východ hvězdy Arktur pro tuto zeměpisnou šířku (jihovýchodní Sicílie, kam dopluli) byl v té době až z 21. na 22. září!¹²⁹³ Byla to Plútarchova chyba, záměrně přehlédnutí nebo snaha učinit z Dióna a platoniků¹²⁹⁴ osvícené muže?

Ve starověku se pečlivě rozlišovalo mezi výklady snů, věštek a znamení. I když byly některé věštby neúspěšné, jejich věrohodnost to neoslabilo, protože Řekové měli hranici mezi zbožností, přehnanou pověrčivostí a šarlatánstvím. Uměli rozlišit padělané věštby nebo pochybné praktiky a nová náboženství (např. kult Orfiků). Lidi, kteří se dopouštěli padělání věštek či znamení, nemilosrdně stíhali. Proto bychom neměli ve věšterství vidět institucionalizovaný podvod.

Přesuňme se nyní od velkolepých věštíren a profesionálních věštců do svatyní menšího, ale podstatně zajímavějšího ražení. V antickém Řecku si člověk totiž mohl věštit také sám. Amfiareion u Orópu v Boiótii, 150 km severně od Athén, plnilo funkci dnešních lázní a léčebných zařízení, byly zde minerální prameny, ačkoli klientela zde nebyla tak bohatá a elitní jako v Delfách, Siwě nebo Dodóně. Místní věštírna pracovala se sny jako prostředkem, jak nahlédnout budoucnost. Kolem věštírny byl samozřejmě rozsáhlý sportovní a kulturní komplex. Kromě obyčejných lidí sem však zavítal i Ptolemaios IV. nebo římský vojevůdce Sulla (138-78 př. n. l.). Uprostřed komplexu stál chrám místního boha Amfiaráa, obrovský obětní oltář a spací síň dlouhá 110 m.¹²⁹⁵ Amfiaráos byl synem Oikleá a Hypermestry, věštec a hrdina, který se později stal bohem, spřízněným s Melampodem i Apollónem.

¹²⁹³ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 274

¹²⁹⁴ Miltas byl žákem Akademie, byl vzdělán v astronomii stejně jako Dión.

¹²⁹⁵ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 280

Thébané ovšem měli do jeho svatyně zakázaný přístup, protože kdysi Amfiaráa urazili tím, že si ho zvolili za pomocníka místo za věštce.¹²⁹⁶ Každý návštěvník věštírny obdržel kartu, souhlasil s procedurami, obětoval skopce, dodržoval dietetické předpisy a několik dní nejedl vepřové, určité ryby, cibuli, fazole a česnek, k pití byla pouze voda. Vykladači snů byli vážení lidé, nacházeli se mezi nimi seriózní učenci jako peripatetik Démétrios Faléřský či stoik Geminos z Tyru. Běžní návštěvníci v Orópu však nehovořili s takovými experty, jejich sny zapsal na tabulku kněz konající službu, vysvětlil jim obsah symbolů a tabulku uložil ad acta. Órópos sice nepatřil mezi největší centra, ale návštěvníků měl dostatek, od roku 335 př. n. l. se zde konaly kultické hry, kterých se směli účastnit i „barbaři“, kteří jinak měli zapovězený přístup k chrámovému spaní.¹²⁹⁷ Órópos spravoval po dobu jednoho roku volený velekněz.

Boiótie měla i další vyhlášenou věštírnu, v městečku Lebadeii existovala Trofóniova jeskyně, kterou navštěvovali různí prominentní návštěvníci - Epameinóndás, Filip II. nebo Aemilius Paulus. Místní svatyně existovala už od mykénského období. Vznikla podle mýtu tím, že heros Trofónios, syn Apollóna, zabil bratra Agaméda a poté uprchl do Lebadeie, kde se skrýval v podzemní jeskyni, v níž zemřel. Řeckým úslovím proto bylo, že kdo je zasmušilý, byl u Trofónia,¹²⁹⁸ jinými slovy - kdo tam zavítal, odnaučil se smát. Místní věštírna těžila z toho, že věhlasné věštírny, jako třeba Delfy, nezvládaly nápor všech klientů, a proto mnozí z nich zavítali sem. Každý návštěvník zde zapsal před odchodem na votivní tabuli své proctví, aby si ho ostatní mohli ověřit a dohledat, jak dopadlo.

Zdejší věštírna předpověděla Epameinóndovo vítězství u Leutker roku 371 př. n. l. Doporučila postavit vítězné znamení v předstihu a umístit na něj štít messénskému králi Aristoména,¹²⁹⁹ po vítězství pak štít do Trofóniovy svatyně

¹²⁹⁶ Hérodotos VIII, 134

¹²⁹⁷ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 283

¹²⁹⁸ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 287

¹²⁹⁹ Pausaniás IV, 32

vrátili. Řecký cestovatel doby římského císařství, Pausaniás, zde strávil několik dní v svatyni Dobrého ducha a Dobré náhody, podrobil se očistným obřadům a denně obětoval, modlil se k Trofóniovi, Apollónovi, Kronovi, Diovi, Héře i Déméter. Věštec pak zkoumal vnitřnosti obětovaného zvířete a teprve poté v případě příznivých znamení ho vpustil do věštírny. Pak byl obětován beran, jeho vnitřnosti musely přinášet rovněž příznivé znamení, kdežto v případě neúspěchu se musel dotyčný vrátit k řece, k nové očistě.

Do věštírny zapuštěné v zemi nevedly schody, ale žebřík, a stavba vypadala jako pec (šířka 1, 76 m, hloubka 3,552 m, výška 0,88 m)¹³⁰⁰ Po sestupu do „pece“ byl návštěvník za nohy vtažen do nitra orákula, o dalším postupu Pausaniás mlčí a zmiňuje pouze to, že někteří lidé mají vidiny, jiní zase něco slyší. Kněží poté posadili tazatele po návratu z pece na křeslo paměti, zapsali, co se dozvěděl, a odevzdali ho příbuzným.

Kromě velkých prestižních věštíren nebo těch menších, avšak relativně spolehlivých, existovaly i věštírny malé, venkovské, o kterých se antické prameny téměř nezmiňují. Např. věštírna Apollóna Ptojského v Boiótii nad Kopájským jezerem, poblíž městečka Akrafia, kam se vydal kdysi posel od perského vojevůdce Mardonía. Jelikož neuměl řecky, najal si tři Thébany, aby vyřídili všechny formality, kněz však začal mluvit kársky a posel okamžitě jeho výrok začal zapisovat.¹³⁰¹

K fenoménu věšteství patří i různá proroctví a slavné římské Sibyliny knihy, ale Sibyly se objevují až v polovině 8. stol. př. n. l. v Malé Asii, např. Sibyla z Eryther roku 744 př. n. l. jménem Hérofilé.¹³⁰² Sibyla ovšem byla věštkyně zvláštního druhu, měla nutkání věštit pod vlivem božské síly, jenže nikoliv neustále nebo pravidelně, navíc drtivá většina jejich předpovědí se týkala vzdálené budoucnosti, někdy i velmi vzdálené. Působily ovšem i v Itálii, ve městě Kýmé měla Sibyla svoji jeskyni, která se později změnila na věštírnu, již od poloviny 8. stol. př. n. l., oproti tomu věštírny v Latii ve městech

¹³⁰⁰ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 293

¹³⁰¹ P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 300/1

¹³⁰² P. Vandenberg, *Tajemství věštíren*, Alpress 2002, s. 305/6

Praeneste a Antium se jim co do významu nemohly vůbec rovnat. Nezískaly nikdy větší význam, římský svět věštek byly především Sibyliny knihy, které střežilo kolegium, zpočátku dvojčlenné, od roku 369 př. n. l. mělo již deset členů, z nichž pět jmenovali patricijové a pět plebejové, od prvního století před Kristem stoupl počet členů na 12.

Jak uvádí Tacitus,¹³⁰³ když požár na Kapitolu v chrámu Jova knihy zničil, opatřili si Římané opisy věštek v Tróji, Erythrajích, Libyi, Sicílii a Annách. Obnovenou verzi přezkoumalo patnáctičlenné kolegium, pak byly knihy od roku 12 před Kristem uloženy v Apollónově chrámu na Palatinu.

V závěru tedy můžeme shrnout funkce řeckých věštíren jako katarzní (očistné), kdy zajišťovaly očistné obřady, pokud měl někdo neúspěchy, neblahý osud, nemoc atd. Další byla poradní a zprostředkovací funkce a koloniálně-politická funkce, kdy byla řízena kolonizační politika, převládala snaha krotit intenzitu vnitřních konfliktů a řešit spory obcí, spolků i jednotlivců mírově. Kultická funkce sloužila k výkladu starých obyčejů nebo věštných znamení a snů. Charismatická funkce některých proroctví se projevovala, když věštírny chtěly od konkrétních jedinců splnit jiné úlohy, než které zamýšleli plnit.

¹³⁰³ Letopisy VI, 12

3.11 Helénistické kultury – mezi životem a smrtí

V této kapitole stručně popíši nejen úlohu některých kultů, důvody jejich šíření a způsob fungování, ale především se zaměřím na religiozitu Řeků obecně, neboť je dodnes v mnoha publikacích nesmyslně zkreslována a redukována na jakýsi primitivní antropomorfismus. Což je ovšem nesmysl, antropomorfismus je v řeckém náboženství samozřejmě přítomen, ale je to pouze jedna z jeho částí, substrát řecké religiozity je mnohem bohatší, odráží vlivy mykénských Řeků, rovněž východní vlivy, náboženství Thráků atd. Nejdříve tedy chci objasnit povahu náboženství v dobách před helénismem a jeho vývoj, pojem duše a představy o posmrtném životě.

Řekové neměli v rámci náboženství žádnou knihu zjevení, ale v rámci jejich vzdělání bylo nezbytně nutné znát knihy *Ilias* a *Odyssea*.¹³⁰⁴ Ačkoliv stáří děl spadá s největší pravděpodobností do 8. stol. př. n. l., popisuje právě období doby bronzové okolo let 1190 př. n. l. Podívejme se blíže na příčinu trójské války nikoliv z pohledu dnešního racionalismu, ale z pohledu obyvatel doby bronzové. Proč vlastně tak moc všichni toužili po Heleně? Podle tradice proto, že byla nejkrásnější ženou, což také není málo, ale v pozadí nebývalého zájmu stálo něco podstatnějšího.

Helena byla dcerou Lédy (dcery spartského krále Tyndarea) a jejím otcem byl hromovládny Zeus. Zeus na počátku své vlády svrhnul Krona, svého otce, tím skončil podle řeckého dělení času zlatý věk a Kronova vláda. Zeus poté otce unesl na Ostrovy blažených, na nejzazší konec světa. Tam Kronos pobývá dodnes a s ním celý zlatý věk, tam je Kronos dále králem a manželem Rhey, tam ovívají Okeánovy vánky Kronovu věž. Tam také žijí první lidé, kteří se nemusí o obživu starat. A právě na tohle místo se mohl dostat smrtelník jen tím, že získá zastání nějakého (polo)boha či (polo)bohyně, kterou Helena bezpochyby je. Ji a jejího manžela nebude čekat úděl obyčejných smrtelníků. Buď by se její manžel dostal na samotný Olymp, nebo spíše na Ostrov

¹³⁰⁴ Řekové z nich při nejrůznějších příležitostech citovali, ať šlo o státní projevy, řešení praktických záležitostí či etický kodex chování. Samozřejmě obě díla se stala do značné míry určující pro oblast náboženských představ

blažených, kde čas nevládne. Proto probíhala tak urputná soutěž všech nápadníků získat Helenu.

Věděli, že snaha stát se skutečně nesmrtelným je na dosah ruky! Ostatně příkladů, kdy obyčejný smrtelník skončil mezi bohy, by se dalo v řecké mytologii najít více. Když si pozorně přečteme Homérovo dílo, dají se velmi snadno vyvodit závěry, jak si Mykénští Řekové představovali duši. Duše je pro ně spjatá s tělem, nicméně, zřejmě jako pozůstatek předchozích náboženských animistických představ, duše může z těla uniknout a cestovat. Duše ovšem není snadno ovladatelná, potřebuje tělo a je si toho dobře vědoma. Například pasáž v *Iliadě*, kdy Hektor uvažuje, že by možná šlo ukončit válku s Acháji, kdyby jim vrátil ukradenou pokladnici, samozřejmě s jejím původním obsahem, a Helena by se vrátila k Meneláovi. Rozhodne se jít s nabídkou za nejlepším bojovníkem svého protivníka, jenže zjistí, že i když jeho mysl nechce, tak nohy mu prostě utíkají a je zabit. Jakoby tělo mělo svou vlastní životní sílu a mohlo se ve vypjatých momentech rozhodovat nezávisle na duši.

Další zajímavá pasáž osvětlující, jak to vlastně s trvanlivostí duše a jejím fungováním vypadá, je k nalezení v *Odyseji* v devátém až dvanáctém zpěvu. Odysseus se dostane do podsvětí, a k tomu, aby si mohl promluvit s dušemi slavných hrdinů, musí obětovat berana, z jehož krve se stíny sytí, tím získají schopnost vzpomenout si na celý svůj minulý život, nemluvě o tom, že většec Teresiás vidí do budoucnosti. Achilleus bez obalu Odysseovi sdělí, že lepší je být obyčejným nádeníkem ve světě živých, než králem v podsvětní říši.

Je zde vidět, že obyvatelé doby bronzové nebo archaické netrpěli žádnými přehnanými iluzemi a údělu, který je čeká, těžko říci, kde se vzal takový realismus, ne-li pesimismus, který se poté neustále promítal i v mnoha pozdějších obdobích. Euripidés (480-406 př. n. l.) proslul mimo jiné citátem, že smrt je dluh, který musí být vyrovnán. Tento pohled převažoval, ačkoliv v klasické době bylo známo už mnoho jiných náboženských představ, které byly pro mrtvé příznivější. Duše je v představách Řeků trvale nezničitelná složka, netělesný stín, který bude přebývat v podsvětí. Avšak bez těla, a zejména krve (životní síly), pozbude skoro všech svých mohutností. Připodobněme to ke stavu, kdy by fungující mozek měl pouze jednovteřinovou paměť, to se samozřejmě nedá nazývat životem.

Antropomorfismus bohů měl své jasné hranice, bůh měl mnoho podob, kult ostatně zná celou sérii Diů,¹³⁰⁵ nikoliv pouze jednoho, individualismus bohů i antropomorfismus měl své hranice. Božská mocnost je souhrnným výtažkem kosmických, společenských a lidských aspektů.¹³⁰⁶ Staří Řekové věděli, že to, jak se jim bůh zjevuje, není jeho skutečná podoba. Setkání smrtelníka s bohem v jeho pravé podobě je smrtící. Jak dokládá mýtus o vzniku boha Dionýsa, jehož matkou je smrtelná žena Semelé, dcera thébského krále Kadma a jeho manželky Harmonie.

Semelé byla krásná tak, že si ji oblíbil nejvyšší bůh Zeus. Často ji na zapřenou navštěvoval, což se brzy dozvěděla jeho manželka Héra a rozhodla se manželovu milenku zničit. Proměnila se ve stařenu a navštívila Semelu, poslouchala její vyprávění a její pochybnosti, zda její milenec je opravdu bůh. Stařena ji navedla, aby si vyžádala důkaz. Má boha požádat, aby se ukázal v celé své božské kráse a síle, i se svými blesky a hromy. Když se Zeus opět ukázal, prosila ho Semelé o splnění jednoho přání.

Zeus se zapřísahal a teprve potom vyslechl přání. Znal všechny důsledky, ale svou přísahu nemohl zrušit. Vystoupil do výše, shlukla se mračna, spustilo hromobití a Zeus s malým bleskem sestoupil ke Kadmovu domu. Vyšlehl plamen, blesk Semelé okamžitě usmrtil a zapálil dům. Zárodek Dionýsa si zašil Zeus do stehna, o pár měsíců později se narodil Dionýsos, osvobodil svoji matku z podsvětí a uvedl ji na Olymp pod jménem Thyoné. Ponaučení z tohoto mýtu je prosté, setkání s bohem v jeho původní pravé podobě nemůže smrtelník přežít, tak strašná je jeho moc a vzhled. Jedna ze základních charakteristik pro řecké božstvo je slovo *deinos* – strašný, mocný

Kromě Pythagorejců, jimiž byl Platón ovlivněn, přišel právě on s novou koncepcí duše, která má podle něj tři části – logos (rozum), thymos (emoce) a

¹³⁰⁵ Například Xenofón uvádí ve svých dílech tento příklad, existuje Zeus ochránce přátelství, Zeus ochránce bohatství atd. Pokud člověk některou složku zanedbával, nedostávalo se mu přízně, jak uvádí Xenofón, zapomněl obětovat právě Diovi Ochránci bohatství, stal se tak proto chudým po návratu z Asie do Hellady

¹³⁰⁶ J. P. Vernant, *Hestia a Hermés*, Oikoymenh 2004, s. 64/5

eros (touha). Platón totiž chce popřít a překonat Homérovskou koncepci, podle níž duše není schopna v některých případech vládnout tělu.

Zásadní význam pro pochopení tohoto pojetí má právě jeho dílo *Ústava* a v něm obsažený mýtus o Erovi. Muž jménem Er, syn Arménky z Pamfýlie, zemře v bitvě. Deset dní po smrti zůstává jeho tělo bez jediné známky rozkladu, o další dva dny se probudí na pohřební hranici a vypravuje ostatním o své cestě podsvětím, o astrálních sférách a světě, o reinkarnaci. Příběh přináší jako hlavní myšlenku to, že ctnostní lidé jsou po smrti odměněni, kdežto amorální lidé potrestáni.

Spolu se spoustou jiných duší a svými společníky přišel Er na hrůzu nahánějící místo se čtyřmi průchody, z nich dva vedly do nebe a dva do země. Soudce seděl mezi průchody a rozkazoval duším, kam se budou ubírat. Dobré byly vedeny po cestě do nebe, zatímco amorální dolů. Když se Er přiblížil k soudci, bylo mu řečeno, že tam má zůstat, vše pozorovat a všemu naslouchat, aby to mohl oznámit lidstvu, až se vrátí. Mezitím z jednoho průchodu v nebi čisté duše proudily dolů, líčící krásné vyhlídky a úžasné pocity. Ostatní, kteří se vraceli ze země, vypadali špinaví, ztrhaní, vyčerpaní a naříkali v zoufalství, když vzpomínali na strašné zážitky, které byli nuceni absolvovat jako trest za všechny špatné činy za svého života. Někteří z nich, vrazi, tyrani a ostatní nepolitictí zločinci ani nemohli být vypuštěni z podzemí, a tak byli odsouzeni zůstat u východu z něj, bez možnosti úniku.

Po sedmi dnech na pastvinách musely duše cestovat dále. Po čtyřech dnech dosáhly místa, kde viděly duhu ze světla jasnější než cokoliv, co kdy viděly předtím. Dalšího dne duhy dosáhly. Bylo to vřetenem nezbytnosti. Několik žen, včetně paní Nezbytnosti, jejích dcer a Sirén byly přítomny. Duše poté byly organizovány do řad a každé byl dán los, kromě Era. Poté podle losů musela každá duše přistoupit a vybrat si podle něj svůj další život. Er viděl, že první možnost byla zvolit si muže, který neměl strach z podsvětí, ale byl odměněn v nebi a horečně spěchal vybrat si tyranství. Při dalším zkoumání si uvědomil, že mezi mnoha krutostmi, které je předurčen spáchat, patří snědení jeho vlastních dětí.

Er poté pozoroval, že často v případech duší, které byly potrestány, si zvolily lepší život. Mnozí preferovali život rozdílný od toho předchozího. Zvířata

si často zvolila lidský život, zatímco lidé si vybrali mnohdy zdánlivě lehčí život zvířat. Poté si každá duše zvolila božstvo, které jim bude pomáhat v životě. Poté všichni prošli pod trůnem paní Nezbytnosti, cestovali na pláň zapomnění, kde tekla řeka zapomnění Léthé. Každá duše se musela napít trochu, každá v jiném množství, kromě Era. Jak se napili, každá duše zapomněla všechno. Jakmile se uložili ke spánku, každá duše byla vyzvednuta do noci různými směry pro znovuzrození a dokončení jejich cesty. Paní Nezbytnosti je řecky Ananké (osud), její tři dcery jsou moiry, sudičky a jejich prací je udržovat vřetena v pohybu. Mýtus ještě popisuje osm nebeských sfér, které odpovídají Aristotelovým planetárním sférám. Tento mýtus je pro Platóna velmi důležitý, představuje totiž s jeho koncepcí duše ucelený názor, jak se má člověk chovat a co ho po smrti čeká.

Aristotelés zůstává u stejného počtu částí duše, ovšem Platónovu koncepci odmítl, jelikož nesouhlasil s jeho učením o samostatné říši věčných idejí. Rozdělení duše u Aristotela je – duše vyživovací, jenž má pouze vegetativní činnost, tuto duši mají rostliny, vyšším stupněm je duše vnímavá, tu mají živočichové, nejvyšší složka rozumová, duše myslící, pak náleží pouze člověku, který se tak odlišuje od zvířat. Aristotelés považoval duši za neoddělitelnou od těla, kromě rozumové složky.

„Rozum však, kterého se nám dostává, je jak se zdá druhem podstaty a nezaniká.“¹³⁰⁷

Aristotelés se pokouší odpovědět na otázku, zda je duše složena z prvků a jakých přesně. Aristotelés se právě k tomuto problému vyjádřil poněkud oklikou. Aristotelés rozlišoval rozum činný a trpný. Aristotelés přidělal ve středověku tímto dílem vrásky učencům, neboť jim nebylo jasné, jak interpretovat některé body vztahu duše a těla, ale hlavně to, že jen činný rozum je od těla oddělitelný a věčný, konkrétně pasáž: *„Rozum je něco božského ve větší míře a neměnného.“¹³⁰⁸* Aristotelés chápe duši jako obecný princip života.

¹³⁰⁷ Aristotelés, *Člověk a Příroda*, (přel: A. Kříž, užívám nadále jeho překladu) Svoboda 1984, s. 213

¹³⁰⁸ Ibidem, s. 213

Duše je pro Aristotela první skutečností přírodního těla, které má v možnosti život. Problematika psychologická se u něj protíná s otázkami fyziky a biologie, Aristotelés se snaží věci pojímat vcelku, jak je to jen možné. Vztah tělesné a duševní našel u Aristotela nové chápání.

Zajímavým bodem Aristotelova výkladu je bezpochyby ona idea, že činný rozum je oddělitelný od těla a je věčný. Dá se mluvit o inspiraci od Anaxágora nebo Platóna? Jako daleko prozaičtější řešení se nabízí myšlenka, že mohlo jít o inspiraci z náboženských představ Tyrrhénů. V jejich náboženství je duše (genius) něco božského v nás, co je nezníčitelné, nesmrtelné. Ostatně Athény s některými etruskými městy čile obchodovaly a není důvod myslet si, že Aristotelés neznal jejich náboženské představy. Epikurejci měli duši za součást těla složenou z hmotných atomů, takže duše se rovněž rozloží zároveň se smrtí těla.

Nevěřili na reinkarnaci, jelikož duše, která si přestane všechno předchozí pamatovat, je už přece jiná duše, a svým způsobem je tak mrtvá. Epikurejci tvrdili, že pokud žijeme znova, postrádal by náš každý předchozí život, který si nepamatujeme, smysl, neboť naše vzpomínky nám dávají podstatu toho, jací jsme, duše je naše individuální já.

Velmi starým objektem uctívání byl *xoanon* pro Řeky. Šlo o modlu vyrobenou ze dřeva, většinou pocházela z archaických časů. Dřevěný bůžek, hrubě opracovaný, sloupového tvaru a primitivního provedení.¹³⁰⁹ Tyto posvátné předměty většinou patřily královským, později šlechtickým rodinám, uchovávaly se spíše v jejich domech než chrámech. Plní roli talismanu, může však také hrát roli bůžka, představovat např. Dia jako *xoanon* v Charonéii.¹³¹⁰ Kromě bohů a různých posvátných předmětů Řekové stále vyznávali neosobní přírodní síly, např. epitaf pro padlé athénské bojovníky v bitvě u Chaironéie (rok 338 př. n. l.) zní:

¹³⁰⁹ J. P. Vernant, *Hestia a Hermés*, Oikoymenh 2004, s. 91

¹³¹⁰ J. P. Vernant, *Hestia a Hermés*, Oikoymenh 2004, s. 94

„Čase ty vševidné božstvo, jež dozíráš na všechno lidem, dones každému zvěst o tom, co potkalo nás: když jsme se snažili chránit tu svatou helénskou zemi, na slavné boiótské půdě v boji nás zastihla smrt.“¹³¹¹

Vidíme tedy, že řecká náboženská tradice je velmi pluralitní, obsahující několik proudů myšlení a představ ohledně smrti, duše, posmrtného života, podoby bohů a jejich uctívání. Nutno připomenout, že Helénové nebyli univerzálně vázáni věřit pouze ve velkou olympskou dvanáctku a v žádném případě neměli jednotné chápání úloh jednotlivých bohů a bohyň (každý region se v něčem lišil), natož pak aby měli unifikované představy o posmrtném životě, teoreticky mohli věřit, v co chtěli. Představy a myšlenky na tato témata se měnily od doby archaické, klasické, poklasické, takže helénismus představuje další fázi vývoje. Kulty začaly nabývat na větším významu.

Oproti „oficiálnímu náboženství“ byly kulty esoterickými společenstvími. To však neznamenovalo, jako třeba v případě Pýthagorova společenství, nějakou snahu vydělit z obyvatelstva určitou intelektuální elitu. Právě naopak, kulty přijímaly do svých řad bez ohledu na etnicitu, pohlaví, věk či sociální postavení, dokonce i otroky. Členství v jednom kultu neznamenovalo ztrátu přístupu do jiného, nebo nemožnost účastnit se nadále oficiálních rituálů.

Jelikož neexistovala žádná kniha, zjevené poselství nebo centrální hierarchie v řeckém náboženství a kultech, tak se nemohli vyskytovat ani žádní kacíři. Obyvatel jednoho města mohl uctívat Apollóna lykijského a být přesvědčen o své pravdě, zároveň však neměl sebemenší problém s tím přiznat, že obyvatel jiného města uctíval Melkarta (pro Řeky Héraklés) tyrského a mohl mít také pravdu v tom, že pro něj je to ideální ochranné božstvo, které mu pomůže. Nikdo neměl potřebu přesvědčovat, že jeho volba je nejlepší a jediná pravdivá, natož se vůči někomu tvářit povýšeně. Kult i oficiální božstvo se dalo zvolit na základě svobodné volby jednotlivce. Vstup do kultu znamenal zavázat se dodržovat určitá pravidla a zejména slib mlčenlivosti.

¹³¹¹ A. J. Festugière, *Epikúros a jeho bohové*, Oikoymenh 1996, s. 25

Přesto však šíření kultů, ať starých či nových, neznamenal smrt starého náboženství tzv. studených kultů nebo konec uctívání tradičních bohů. Právě naopak, helénističtí králové si vybírali tradiční bohy jako svoje patrony,¹³¹² stavěli jim chrámy a svatyně, bohatě dotovali jejich svátky, kromě řeckých bohů podporovali i nově vzniklé bohy a svátky, a především také původní bohy nativních obyvatel. Nová božstva a kulty se tak šířily oběma směry, mezi nativní obyvatele řecká božstva a noví bohové, k Řekům a Makedoncům dorazila již dříve thrácká božstva jako Sabazios (Bůh jezdec, nebeský otec Frýgů a Thráků) nebo bohyně Bendis (bohyně lovu a měsíce, která měla v Athénách od konce 5. stol. př. n. l. svůj svátek, který se slavil večer závodem jezdců s pochodněmi), ale šířila se k nim i další božstva nativních obyvatel.

Např. Agdistis, patronka Dionýsiova domu v lýdijské Filadelfii, měla vlastní chrám v attickém městě Rhamúntu. Byla jednou z podob Kybély, Velké matky Bohů v Malé Asii, paní divoké přírody a sil, které ji řídily, koncem 3. stol. př. n. l. má příznivce i v Římě.¹³¹³ V Sýrii se těšila popularitě tradiční bohyně Atargatis (bohyně ryb, hojnosti a plodnosti, pro Řeky Afrodité Podvečerní), měla svůj chrám ve Smyrně, v této svatyni byl bazén s posvátnými rybami, které se nesměly jíst. Svůj chrám měla od roku 128/127 př. n. l. i na ostrově Délu, založil ho kněz Achaios z Hierapole. Zde byla uctívána jako Afrodité, společně se svým manželem Hedadem, bohem blesků a vítězství, který se v očích Řeků podobal Adonidovi (Adónis).¹³¹⁴ Helénskou podobu kultu dal této bohyni už Seleukos I., chrám jí v syrské Hierapoli přestavěla podle řeckého vzoru Seleukova manželka Stratoníka. Atargatis byla uctívána i v Itálii (jako syrská bohyně – dea Syria).¹³¹⁵

¹³¹² Např. Démétrios I. měl jako patrona Dionýsa, jeho syn Antigonos II. však boha strachu Pana, jemuž údajně vděčil za vítězství nad Kelty.

¹³¹³ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 231

¹³¹⁴ *Ibidem*, s. 231

¹³¹⁵ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 111

Seleukos podporoval i fénického boha Baala, symbol býčích rohů¹³¹⁶ na jeho mincích je inspirován tímto bohem, býk byl jeho posvátným zvířetem, nejvyšším bohem byl také Zeus a osobním patronem dynastie Apollón, který byl Seleukovým božským otcem. V Sýrii na planině u řeky Orontu založil Seleukos Apollónovi velkolepý chrám, svatý okrsek. Podle mýtu pronásledoval Apollón nymfu Dafnu, ta prosila o pomoc bohyni Ge, která ji proměnila ve vavřínový keř (dafné). Zdrčený Apollón vystřílel lukem všechny šípy, které měl, hrot jednoho z nich vyhrabal kopýt看em ze země Seleukův oř, když král lovil na planině u Orontu, proto zde založil jeho chrám. Akrolitickou sochu Apollóna (měla ruce, hlavu a nohy z mramoru, tělo z hlíny) ve zlatém chitónu, s pozlacenými vlasy a zlatým vavřínovým věncem, dvěma fialovými kameny a s lyrou v jedné ruce, s číší vína ve druhé, vytvořil řecký sochař Bryaxis (* 350 - ??? př. n. l.), který měl být také tvůrcem sochy Serapida a pracoval na mauzoleu v Halikarnássu.¹³¹⁷

Synkretismus naplno fungoval i v Egyptě, za Ptolemaia I. vznikl bůh Sérapis, představoval elementy řeckého boha Plúta a egyptského Osirida.¹³¹⁸ Na formulování teologie nového kultu se z nám známých historických postav podílel athénský kněz Timotheos z aristokratického rodu Eumolpovců (měli na starost eleusinská mystéria) a egyptský kněz Manethón ze starobylého náboženského centra v Hierapoli. Jeho základním znakem zůstávalo cyklické střídání vegetačních období, hojnost úrody a léčení, smrt a vzkříšení, tedy primární kvality Osirida. Byl často uctíván společně s egyptskou bohyní Ísis, její svatyně vznikaly na četných místech helénistického světa, nejen v Egyptě.

Osobním božstvem Ptolemaiovců byl Dionýsos. Alexandr Veliký s ním byl srovnáván díky tažení do Indie. Ptolemaios I. jako údajný Alexandrův nevlastní bratr se s ním ztotožňoval, jejich sochy byly ověnčeny břečťanem, takže byla logická návaznost, že Ptolemaios II. Filadelfos jeho kult podporoval. Dionýsův kult se ve 3. stol. př. n. l. rozšířil i do Říma, v roce 186 př. n. l. senát

¹³¹⁶ Numismatici vykládají býčí rohy na bustě koně jako zobrazení Bukéfala -býčí hlava.

¹³¹⁷ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 232

¹³¹⁸ P. Parsons, *City of Sharp-Nosed Fish*, Wiedefeld & Nicolson 2007, s. 33

jeho slavnosti zakázal.¹³¹⁹ Velkou popularitu získává již od raného helénismu bohyně Tyché (podle tradice dcera Téthys a Okeána nebo Dia), paní vrtkavého osudu, štěstí a náhody, bývá zobrazována s rohem hojnosti nebo jako ženská postava na kouli zobrazující nejistý osud. Jedním z tradičních kultů, který se v helénismu dočkal velké popularity, byl i bůh lékařství Asklépios (často uctíván společně s bohyní zdraví Hygeieiou), jenž byl od počátku 3. stol. př. n. l. přítomen i v Římě.

Proč se vlastně v helénismu kulty tolik šířily? Nešlo o vyloženě novou formu religiozity, protože kult Attise, Kybély a jiných byl přítomen např. v Athénách již v době poklasické, zatímco dionýská a kabeirská mystéria se vyskytovala již o několik století dříve. Helénismus byl obecně mnohem náročnější a složitější doba pro člověka, více věcí ho ohrožovalo a nemohl o svém osudu rozhodovat nebo ho předvídat do takové míry jako dříve, proto se mnoho lidí začalo kromě tradičního náboženství uchýlovat ke kultům, ať řeckým, nebo těm importovaným. Přistěhovalecké čtvrti a přistěhovalci byli v helénistickém světě běžným jevem, s sebou si nosili svoje náboženství, kulty, a mystéria.¹³²⁰

Je tedy logické, že se začaly šířit, a to nejen kvůli procesům v helénismu, ale také proto, že kulty byly do jisté míry móda, něco nového a nevyzkoušeného, co se dříve týkalo relativně malého počtu lidí, kdežto nyní to byla masová záležitost. Nejstarším řeckým kultem však byla eleusinská mystéria. Kult byl zasvěcen Démétér, bohyni rolnictví, obilí, úrody, dárkyně života a vegetace. Homér i Hesiódos o ní vyprávějí, že se kdysi na Krétě spojila v milostném svazku se smrtelným hrdinou, thessalským králem Iásiónem na třikrát zoraném a osetém poli. Tento rituál plodnosti se v různých obměnách uchoval i později, je k nalezení i u Římanů. Má symbolizovat svatbu mezi nebem a zemí, ke které došlo na počátku světa.

¹³¹⁹ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 111

¹³²⁰ Slovo *mysterion* – *posvěcený úkon* pochází z *myein*, tento pojem se s největší pravděpodobností odvozuje od indogermánského kořene MU, „zavřít ústa“. Proto *myesthai* znamená zachovat mlčení. Později Římané překládali *myein* jako *initiare*, do něčeho uvést, (od *initium* počátek), a zasvěcení se nazývalo *initiatio*.

Z tohoto spojení se narodil Plútos, (jeho jméno znamená doslova bohatství), ochranný bůh úrodného nitra země. Zmínka o Krétě vyvolává spekulaci, že Démétér byla původně bohyně ve středozevní a předoasijské kultuře druhého tisíciletí př. n. l. Dvě místa se váží na kult v oblasti Eleusíny. Rárské pole, kde bohyně darovala královskému synovi z Eleusíny Triptolémovi první klas a naučila ho pěstovat obilí. Poté ho vyslala mezi lidi, aby je naučil pěstovat obilí. Další lokalita je jeskyně se dvěma komorami, Hádova sluj, která byla považována za vchod do podsvětí. Mýtus o únosu Persefony Hádem se dá celkem snadno vysvětlit jako princip obnovování života vegetace po každé zimě. Rituály pro úrodnost byly pevně spjaty s rolnickou technologií.

Podle Aristotela se mystéria v Eleusíně slavila už v rané athénské královské době, s počátkem někdy v letech 1500 až 1300 př. n. l., byla to údajně nejstarší vykonávaná mystéria v Řecku s vazbou na Déméteřiny polní plodiny.¹³²¹ Démétér měla již ve městě zaveden třídenní svátek plodnosti Themosforia. Za Peisistrata (546-527 př. n. l.) byl svátek silně podporován. Vdané ženy se při něm zdržovaly mimo domov tři dny u chrámu Themosforion, kde žily v chýších z ratolestí, druhý den se postily a třetí den se jim mělo dostat plodivé síly, což mělo zajistit šlehání ratolestmi, necudné řeč atd.

Ze začátku slavnosti v Eleusíně sloužily k zajištění dobré úrody. Jenže mystéria se začala měnit na přelomu 7./6. stol. př. n. l. do něčeho jiného, hlavní už nebyl dar obilí, nosné téma bylo shledání Démétér a Persefoné. Tyto svátky už neslavila agrární společnost, ale občané velkoměsta Athén. Do Eleusíny vedla z Athén Posvátná cesta. Vlastnímu zasvěcení – Velkým mystériím, předcházela Malá mystéria, která se konala v Agrai u říčky Illisos. Účast byla možná pouze pro Athéňany a obyvatele Eleusíny. Když se údajně chtěl dát zasvětit Héraklés, jako cizince ho musel jeden z Athéňanů adoptovat, aby se rituálů mohl účastnit. Později byla mystéria přístupná pro všechny Řeky, ale každý adept měl jednoho *mystagoga* – duchovního vůdce, kmotra, který ho poučoval a podílel se s ním na zasvěcovací slavnosti. Účastnit se mohli všichni, ale pod podmínkou, že se uchazeč nedopustil vraždy volající po pomstě a ovládal řecký jazyk.

¹³²¹ M. Giebel, *Tajemství antických kultů*, Dialog 2009, s. 16

Malá mystéria se konala v měsíci *antheštérionu* (měsíc květů – únor/březen). Sloužila k přípravě budoucích zasvěcenců. Ti se postili, podrobovali se očistným rituálům, přinášeli oběti, modlili se a tančili. Skupinová iniciace byla zakázána. Tento obřad se nazýval *orgia*, ale nemělo to nic společného pozdějším významem tohoto slova. Zasvěcený jedinec seděl na židli s beraní kožešinou na hlavě, za ním stála kněžka a v ruce měla liknán, nástroj na oddělování zrna od plev. Účastníci oslav v Agrai pak byli připouštěni k Velkým mystériím, která se konala v měsíci *boedromiónu* (září/říjen) a trvala devět dní, za každý den se platil poplatek. Čtrnáctý den v měsíci začaly být přenášeny do města kultovní předměty a obrazy bohů, uloženy byly ve svatyni Eleusinion. Oslavy ráno začaly obětí a slibem budoucích zasvěcenců.

Každý kdo se chtěl zúčastnit mystérií, přišel se svým mystagogem a veřejně vyhlásil své rozhodnutí. Další den sloužil očištění, tedy koupelí v moři, ve Falernském zálivu. Na úsvitu zvolali kněží: „*K moři mystové!*“ Každý z adeptů nesl sele, které bylo rovněž omyto a později sloužilo jako oběť. Vepř byl obětním zvířetem údajně proto, že je pastýř Eubuleus hlídal právě na místě, kde vystoupil na povrch Hádes, zvířata se přitom propadla do průrvy a pastýř pak Démétér sdělil, co se stalo. Následující den se podávaly obětní koláče z pšenice a ječmene pěstovaných na Rárském poli. Potom mystové strávili jeden den ve svých domech a příbytcích. Ten den měli půst a připravovali nápoj kykeon (z ječmenné mouky, nebo krup s mátou), který pila Démétér v Keleově paláci.

Posvátné procesí se další den vydalo na dvacetikilometrovou cestu do Eleusíny (každý si nesl v košíku slavnostní oblečení, nějaké jídlo a pití), kam dorazili v podvečer. Kromě mystů a mystagogů se průvodu účastnili jejich přátelé a příbuzní. Po cestě byly různé zastávky, například při přechodu říčky Kefissos. Tam probíhaly tzv. mostové žerty, jež byly upomínkou na lambé,¹³²² služku v eleusínském paláci, jíž se pomocí vtipkování podařilo rozveselit truchlící Démétér.

Provolání drsných nadávek a posměšků sloužilo původně jako obrana před zlem, například při svatbách byla dvojice nazývaná nepovedenou, aby

¹³²² Tak vzniklo pojmenování pro jambický verš

nebyla vystavována závidi bohů. Zároveň bylo toto žertování oblíbené u ostatních, neboť mohli pořádně proprat prominentní účastníky pochodu, vůči nimž by si jinak nic nedovolili. Přejedem přes řeku Kefissos se účastníci ocitli na starém výsostném území Eleusíny.

Vzduchem se začalo nést volání Iakchos, což byl božský průvodce Démétér, jehož obraz byl nesen účastníky procesí. Mystové, kteří dorazili do okrsku, dostali od kněží kolem pravé ruky červené vlákno. Na vstupném nádvoří u kašny krásných tanců se tančilo, poté si mystové odpočinuli a následovalo přerušení půstu. Popíjel se kykeon, který si mystové předtím připravili doma. Nejvyšší kněz vystoupil se zvoláním, jež oddělilo mysty od nezasvěcených. Nezasvěcení měli přístup do okrsku zakázán pod trestem smrti. Myst musel podstoupit po očištění vzduchem a vodou očištění ohněm. Proti mystovi se zahalenou hlavou byly namířeny pochodně, stále zahalený se měl dotknout posvátných předmětů z košíku, v němž byly koláče ve tvaru fallu a dělohy, dále tam byla palička a moždív.

Další mytické místo, které mystové navštívili, byla Hádova jeskyně, kde se odehrával příběh o únosu Persefoné, svojí účastí na „divadelní hře“ se mystové podíleli na posvátném příběhu božstva, což přispívalo k jejich mysterijnímu zasvěcení. Poté šli s pochodněmi poslední úsek cesty ke svatyni, což mělo symbolizovat bloudění a hledání Démétér. Pak následoval přístup do zasvěcovací haly pro 3000 lidí. Uvnitř svatyně se nacházelo kulaté ohniště, kultovním centrem byl kultovní příbytek bohyně, anáktron, o rozměrech 3 x 12 m, tedy malá kaple, kam měl přístup pouze nejvyšší kněz, a během oslav sloužila k uložení kultovních předmětů. Účastníci se zavázali k mlčenlivosti. Tam probíhalo zasvěcení, které mělo přinést nejen vědění, nýbrž i vnitřní prožitky. Existovaly tři stupně. *Myésis* (zasvěcení), *teleté* (naplnění) a *epoptéia* (zírání). Ke kněžským úřadům připadal nosič pochodně, hlasatel a kněz u oltáře, při tomto obřadu byly přítomny i dvě kněžky bohyně Démétér.

Předposlední den spatřil myst při obřadech zjevení Koré (Persefoné), byť panují dohady, zda celé tajemství kultu nespočívá pouze v potvrzení, že Démétér v roli velké bohyně země a života je zároveň i Koré a že její dcera je pouhá personifikace bohyně, která se darem života omlazuje ve věčném koloběhu života. Po této epifanii se měl myst cítit jako soukmenovec bohů, nahlédl k vyšší existenci, která nekončí smrtí. Poslední den Velkých mystérií se

sešli účastníci ve slavnostním oblečení k velké hostině a vzpomínalo se na zesnulé, kteří se nazývali *Démétrioi* – patřící Démétér. Na reliéfu v Hádově jeskyni je zobrazen bůh podsvětí při hostině s Koré i Démétér, což má patrně symbolizovat jejich usmíření.

Účastníci mystérií věřili, že neskončí v ponuré říši stínů, naopak pro ně bude život pokračovat. Tyto skutečnosti měli vést mysta i k mravnějšímu životu, pocit osobního spasení mu pomohl mít lepší naději ke konci i v průběhu života. Tato svědectví zahrnují období téměř pŕltisíciletí, zprávy máme od Cicerona, Aristotela, Pindara, římského císaře Juliána, Aristofana, Diogéna, Platóna, Pausánia a dalších.

Příkladem budiž ukázka z hymnu na eleusinská mystéria: *Z pozemských lidí blažený ten, kdo tohle vše shlédl. Kdo však je svátostí prost a kdo na nich účasti nemá, ten nemá mít osud stejný – až zemře – v podsvětním temnu.*¹³²³ Bohatství mykénské doby je uloženo v podzemí, odtud vznikla představa, že nebožtíci pod zemí, zasvěcení do mystérií, jsou *olbioi*, mají výsady v podsvětí, kde žijí v radostech a zpěvu. Tak to vyjadřují básníci 5. stol. př. n. l. Pindaros: „*Blažený ten, kdo tohle zřel a pod zem vchází, zná on, jak život se skončí, zná počátek od boha daný*“. Sofoklés: „*Než jiní třikrát blaženější jsou, kdo obřad zasvěcení sami uzřeli a potom vešli do Hádu; žít mohou tam jen oni – pro ostatní Hádes muka zná*“.¹³²⁴

Nemám zde prostor zabývat se fungováním všech kultů, ale velmi populární byl Orfický a Dionýsův kult, také uctívání Kabeirů(samothrácká mystéria). Problém s vymezením vzniku a funkce jednotlivých božstev v těchto kultech je však téměř neřešitelný problém a je značnou hádankou, protože způsoby uctívání, panteon i funkce bohů se časem měnily, takže je těžké určit, co je původní, jaké praktiky byly zakládající a měly i nadále přes veškeré modifikace hlavní vliv. Bohové z jednotlivých mystérií totiž navzájem pronikali do jiných. Pokusím se zde spíše jen naznačit než vyložit fungování všech kultů.

¹³²³ R. Dostálová, R. Hošek, *Antická mystéria*, Vyšehrad 1997, s. 48/9

¹³²⁴ *Ibidem*, s. 48/9

Dionýsův kult je velmi starobylý, pravděpodobně až z 12. stol. nebo 9. stol. př. n. l.¹³²⁵ V *Iliadě* byl spojen s Thrákií, stejně jako Arés. Jeho kult souvisel snad s čistě ženskými svazy a obřady plodnosti. Malé Dionýsie měly ráz veselých venkovských slavností s maskovanými průvody a zpěvem. Velké Dionýsie zavedl Peisistratos roku 534 př. n. l., byly spojené s provozováním průvodů, zpěvu písně spojené s Dionýsem, ale především s hraním jedné komedie a tří tragédií. Tragédie podle Aristotela vznikla z dithyrambu, což byl dionýsovský kultovní hymnus zpívaný při průvodech. Tragos je kozel, Satyrové byli průvodci Dionýsa, maska a převleky patřily k průvodům, z toho se vyvinulo divadlo. Byly to veřejné slavnosti, státní kult, tedy nic tajného. Později přibýly symboly plodnosti, např. falos, jak víme od Aristofana z jeho hry *Acharňané*.¹³²⁶

Víno nebylo iniciačním nápojem, sloužilo pouze jako připomínka zázračného vytrysknutí vína díky Dionýsovi. O svátku Konvic (Choes) si každý nesl domů konvičku nového vína, požehnané kněžkou. Dionýsos je později uctíván jako lakchos, tím je zařazen do eleusinských mystérií. Báje, ve které vyvedl Dionýsos matku z podsvětí, posloužily k proměně kultu na eschatologický, jak porazit smrt. Jedno místo, kde se odehrávaly tajné noční slavnosti na počest Dionýsia, bylo v Troizénu a druhé v Argolidě.¹³²⁷ Dionýsos se stal i ústřední postavou orfického kultu, jehož přívržence vnímali bezpochyby mnozí vyznavači Dionýsa jako šarlatány a nekalou konkurenci, byť orfiků bylo oproti jiným přívržencům mystérií velmi málo.

Orfici vycházeli mýtu o Dionýsovi, ale přizpůsobili si ho k obrazu svému. Dionýsios je synem Dia a Persefoné. Héra je rozzuřená nejen jeho samotnou existencí, ale i tím, že by dítě mělo nastoupit na trůn po Diovi. Rovněž Titáni schvalují její záměr dítě zabít. Dionýsos je obelstěn zrcadlem, zabít a sněden Titány pod patronací Héry. Athéna ovšem stihne zachránit jeho srdce a poví Diovi, co se stalo. Ten začne vrhat po Titánech blesky, z jejich popela je zrozeno hříšné lidské pokolení. Obsahuje jak části Titánů, tak Dionýsa. Duše je

¹³²⁵ R. Dostálová, R. Hošek, *Antická mystéria*, Vyšehrad 1997, s. 96, 102

¹³²⁶ R. Dostálová, R. Hošek, *Antická mystéria*, Vyšehrad 1997, s. 102

¹³²⁷ R. Dostálová, R. Hošek, *Antická mystéria*, Vyšehrad 1997, s. 105

tak božská (zbytky Dionýsa), ale tělo (zbytky Titánů) drží duši v poddanství. Tak bylo stanoveno, že duše se vrátí do těla ještě desetkrát. Tento mýtus má několik dalších verzí, liší se podle autorů. Lidská duše je podle orfiků božská a nesmrtelná, ale odsouzená žít (na čas) v žalostném koloběhu postupných tělesných životů skrze metempsychosis (reinkarnaci).

Asketickým způsobem života a předepsanými tajnými rituály bylo garantováno uvolnění z tohoto koloběhu a místo toho mělo nastat soužití s bohy. Členům kultu byly zakázány pod hrozbou posmrtného trestu jisté druhy přetělování během života. Bylo rovněž zakázáno sdělovat obsah posvátných svitků o původu lidí a bohů.

Orfik viděl pramen zla v tělesné schránce člověka, která je vězením, pro pythagorejce dokonce hrob duše, která v pozemském životě splácí hříchy minulých životů a pyká za ně. Z orfismu vycházeli nejen hlasatelé náboženství založeného na přísné morálce, ale i ti, kteří praktikovali magii a zařikávání. Podle orfiků dobrý člověk žije posmrtný život jako věčnou radostnou hostinu, špatný bude uvržen v podsvětí do bahna. Každý člověk musí být očištěn řadou zrození od prvotního hříchu Titánů, jehož stopy v sobě nese, než dosáhne konečné blaženosti. Podobné úvahy o trestech za špatné chování rozvíjí Platón ve *Faidrovi* a v *Ústavě*.¹³²⁸ Hérodotos si myslel, že učení orfismu bylo převzato Řeky od Egyptanů, ono však vykazovalo prvky i eleusínských a samothráckých mystérií.

Hlavní zdroj informací o učení orfiků z nedávné doby představuje *Papyrus Derveni* pocházející z Thessalie, z let 340-320 př. n. l., nalezený roku 1962.¹³²⁹ Text v něm obsahuje orfickou báseň, kde můžeme identifikovat prvky z presokratické filosofie, jakýsi usmiřovací rituál, komentář k básni i kritiku nepravdivých a povrchních zasvěcovacích rituálů. Papyrus byl nalezen v hrobě, jakou součást pohřební hranice, takže část textu byla zničena. Kritiku nepravých zasvěcovacích rituálů prováděl již Hérakleitos, později také Platón,

¹³²⁸ R. Dostálová, R. Hošek, *Antická mystéria*, Vyšehrad 1997, s. 148

¹³²⁹ V. Hladký, *Papyrus Derveni*, Pavel Mervart 2012, s. 3, 5

kteřý proslul na dané téma výrokem: „*mnoho těch kteří nosí narthex,*¹³³⁰ *ale pravých bakchů málo.*“¹³³¹

Papyrus Derveni je značně neuspořádaným textem, kde se mísí různé prvky, ale jeho pečlivým rozborem došel Vojtěch Hladký k velmi zajímavým závěrům. Orfismus nebylo nějaké původní, starobylé náboženství, autor textu v Papyru Derveni si půjčoval od Homéra, Hésioda a presokratiků. Uvádí trefnou analogii s českým prostředím - operní dílo Járy Cimrmana, jeho operu *Proso*, rozchvátili členové komise, proto původní znění opery musí cimrmanologové pracně rekonstruovat na základě děl Franze Léhára, Johana Strausse, Oskara Nedbala či Adolfa Piskáčka. Stejně se chovali autoři orfických theogonií.¹³³²

Jinými slovy sekta nespokojených příznivců řeckého náboženství, filosofie a poesie si vytvořila svoje vlastní náboženství, stylem dnešního new-age. Oblíbený postup, který nevymizel ani po tisíciletích - stará moudrost kdysi úplná zanikla, dnes je v rozmělněné podobě, a tak si ji rekonstruujeme. Orfici si tak tvoří vlastní básně i knihy, vydělují se mimo náboženství obce a zakládají si vlastní. Jsou přesvědčeni o svojí pravdě a omylu ostatních, což je postup, který zákonitě musel narazit. Orfismus je tak sektou v tom nejhorším slova smyslu.

Kult Kabeirů přišel do Řecka pravděpodobně z Malé Asie (Frýgie) nebo z Kréty, poté se rozšířil i na Samothráké a do Thrákie. Apollónios Rhodský přisuzoval Kabeirům jména podle Mnásea, žáka Erastothéna. Axieros je Démétér, Axiokersa Persefoné, Axiokersos Hádes a přidaný čtvrtý Kasmilos je Hermés. Tím by se hlavní postavy shodovaly s eleusinským kultem. Kult Kabeirů je i v Thébách a na Lémnu, kde byla mystéria obdobná samothráckým, kult v Thébách byl asi přenesený, kdežto na Lémnu původní.¹³³³¹⁴⁴⁶

¹³³⁰ Hůl typická pro kněží Dionýsa.

¹³³¹ Platón, *Faidón*, 69 c-d

¹³³² V. Hladký, *Papyrus Derveni*, Pavel Mervart 2012, s. 50/1

¹³³³ R. Dostálová, R. Hošek, *Antická mystéria*, Vyšehrad 1997, s. 87

Ostrov Samothráké měl velký význam pro Thráky, protože jejich králové odvozovali svůj původ od Kasmila (Herma) a nymfy, králové thráckých Odrysů mají mezi svými předky jen božské praotce, nikoliv i božskou matku. Kult je doložen i u Seutha III. a jeho hlavního města Seuthopole, kde byl nalezen nápis a oltář, který byl ústředním pro palác i celé království. Kult pronikl i do vnitrozemí, kde vzniklo náboženské centrum Kabylé.¹³³⁴ Kult původně nezobrazoval vůbec nijak svoje bohy, etapa zpodobňování přišla až mnohem později za helénismu, kdy byli zaměňováni za Dioskúry, tehdy jsou zobrazováni jako dvojice bohů, z nichž jeden je starý, vousatý vleže, zatímco druhý jako mladý a stojící, jsou považováni rovněž za ochránce námořníků.¹³³⁵

Jelikož byla mystéria tajnými naukami, o většině z nich toho více nevíme než víme. Nezbývá než se uchýlit ke dvěma výroky. V městě Sais je na trůnu Athény, kterou tam nazývají Isidou, tento nápis: „*Já jsem vším, co bylo, co je a co bude, žádný smrtelník dosud nestáhl můj závoj.*“¹³³⁶ Friedrich Schiller, *Závojem zastřený obraz z města Sais: „Žádný smrtelník nikdy“ – tak pravila věštba – „nestáhne závoj, jen já to smím učinit sama.“* Což však neřekla její ústa i slova:

*„Pravdu pozná, kdo nadzvedne tento závoj?
Proto necht' cokoliv pod ním se skrývá,
Poznat to chci a závoje bohyně zvednu,
Ptáte se tady, co odhalil stažený závoj?
Nevím to. Bez smyslů, troufale ležel tam,
tak našli jej kněží příštího rána,
Isidy socha se tyčila do výše nad ním.
Co však tam spatřil a poznal, to jeho ústa
nikdy nepřiznala. Nevíme o tom vůbec nic.“¹³³⁷*

Závěrem chci zopakovat co je typické pro řecké náboženství, jeho vývoj a kultury. Náboženství a filosofie byly pro Řeky dva přístupy k jedné skutečnosti, existovaly vedle sebe a nebyly v rozporu, filosofové i přes kritiku homérských

¹³³⁴ R. Dostálová, R. Hošek, *Antická mystéria*, Vyšehrad 1997, s. 90/1

¹³³⁵ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 371

¹³³⁶ Plútarchos, O Isidě a Osiridovi, 9,354C

¹³³⁷ R. Dostálová, R. Hošek, *Antická mystéria*, Vyšehrad 1997, s. 323

bohů na ně psali oslavné básně, ctili svátky, mystéria a kultury. Řecké náboženství personifikovalo přírodní síly, mělo rozsáhlou škálu uctívání a náboženských praktik, kterým nemůžeme rozumět pouhou redukcí, tedy určováním toho, co je hlavní, protože jejich náboženství fungovala jinak, než dnešní monoteismy.

Zpočátku byl animismus, anonymní přírodní síly, poté začala v době archaické vzrůstat snaha rozdělit bohy a identifikovat jejich funkce, byl uctíván xoanon, teprve později vznikala krásná antropomorfická zobrazení bohů, kteří však stále byli chápáni jako něco více, než lidská podoba. Jejich chrámy byly příbytky, měly jiné schopnosti a tužby, než lidé, byla jasně vedená hranice, jak uctívat, zobrazovat a chápat bohy. Byla opuštěna tradice nezobrazovat složité, takže byla bohům dána podoba. Jedním z nejvýznamnějších náboženských myslitelů helénismu byl Plútarchos, a ačkoliv je neoplatonik, mnoho jeho názorů odpovídá duchu doby, nesmíme totiž zapomínat na to, že byl Apollónovým knězem, a platonici i neoplatonici byli velkými zastánci tradičního řeckého náboženství. Filosofie pro ně byla prostředkem individuální transformace a duchovní očisty.

Plútarchos odmítá pojetí náboženství od Euheméra i stoiků (kteří to vidí jako přírodní děje). To jsou pro něj pojetí bezbožná, ateistická. Sám rozlišuje na bohy filosofického pojetí božství a daimóny, kteří souvisejí s pojetím mytickým. On de facto zdvojlil bohy, ti z prvního pojetí jen všemu přihlížejí a nemísí se, kdežto druzí mají svár, utrpení, proměny, přirozenou duši a tělesné vnímání. Daimón je prostředník mezi člověkem a bohem.

Daimóni jsou bývalí lidé, co úspěšně zakončili procesy převtělování duše. Skutečná filosofie je pouze ta, která vychází z náboženského kultu. Nechce redukovat mýty na logos, mýty jsou pravzory, jež prožíváme v běžné realitě. Filosofie z mýtu vyrůstá a završuje jej. Filosofii chápe jako péči o duši, nikoliv jako vytvoření pojmového světa. Mýtus je podle něj třeba hledat tam, kde

logos končí,¹³³⁸ kde jeho hranice už nepostačí. Logos tříbí a rozšiřuje mythos, filosofie bez zkušenosti božského není možná.

Plútarchos nevěřil Platónovým argumentům proto, že jsou logické, ale protože za ně ručil Apollón, chápal to tedy zcela v duchu doby. Ostatně již Aristotelés tvrdí, že milovník moudrosti je také v jistém smyslu milovník mýtů.¹³³⁹ Neměli bychom proto vnímat mýty jako nějaké přebytečné harampádí, ale jako bytostnou součást umělecké, filosofické a vědecké tradice, která je nám vlastní. Mýty jsou nedílnou součástí řeckého náboženství i v helénismu, žádným překonaným stádiem tehdejšího náboženského myšlení.

¹³³⁸ Ostatně tak funguje dnešní věda (kvantová fyzika, astronomie atd.), která složité, těžko uchopitelné procesy kosmologické a fyzikální vysvětluje stylem Weigandův přítel, Schrödingerova kočka atd. Vypomáhá si tedy příběhy a mýty.

¹³³⁹ Plútarchos, *O delfském E*, Herman & synové, 1995, s. 88

3.12 Pod záštitou Asklépia – lékařství, lékařské školy v helénismu

Lékařství za helénismu prodělalo poměrně velký rozvoj, bohužel i dnes část moderních autorů stále vnímá antické lékařství pouze skrze Hippokrata a Galéna. Tradice lékařských škol však byla v Řecku, zejména za helénismu, velmi pestrá. Popíši krátce lékařství doby poklasické, fungování a kult Asklépia, poté přejdu k představitelům dogmatické a empirické školy, zatímco lékařská pneumatická škola založená v pozdním helénismu již nebude předmětem mého výkladu.

Asklépiův kult měl svoji svatyni na Kóu (od konce 4. stol.) a především obrovský léčebný areál poblíž města Epidauru. Sít' Asklépiových léčebných chrámů vznikala v řeckém světě především ve 4. stol. př. n. l., a to až do roku 300 př. n. l. (existovalo okolo stovky chrámů Asklépia, některá města dokonce najímala obecní doktory pro léčbu občanů či prevenci proti epidemiím). Roku 295 př. n. l. při morové ráně v Římě převzali Asklépiův kult i Římané na doporučení Sibiylínských knih. Nejvýznamnějším lékařem období před helénismem byl jednoznačně **Hippokratés z Kóu** (460-370 př. n. l.), potomek boha Asklépia, pod jeho jménem se dochovalo 53 spisů (Corpus Hippocraticum)¹³⁴⁰ - např. *O starém lékařství*, *O vzduchu, vodách a místech*, *Předzvěst nemoci*, *Životospráva při akutních onemocněních*, *Návštěvy cizích měst*, *O zlomeninách a kloubech*, *O svaté nemoci*, *Aforismy*, spisy pocházející z 5. a 4. stol. př. n. l. vyjadřují názory kójské a knidské¹³⁴¹ lékařské školy.

¹³⁴⁰ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 273

¹³⁴¹ Nejstarší řecká lékařská škola vznikla cca roku 700, mezi její členy patřil např. Alkmaión z Krotónu (6. /5. stol. př. n. l.) Jeho dílo se nedochovalo, známe jej však zprostředkovaně z jiné starověké literatury (Hippokrates, Platón). Jako první aplikoval pythagorejskou metodu protikladů v medicíně. Tvrdil, že zdraví je výsledkem isonomie (rovnoprávnosti) protikladů. Nejsou-li protiklady v isonomii, pak nastává nemoc (monarchie). Učil také, že existují spojnice mezi smyslovými orgány a mozem. K těmto závěrům nedošel dedukcí, jak tomu činila většina jeho současníků, ale vlastní chirurgickou praxí. Prováděl pitvy zvířat a operace očí a přitom si všiml zrakového nervstva. Zabýval se ovšem i astronomií, matematikou a jinými přírodními naukami.

Hippokratés obdržel vzdělání v kójské svatyni Asklépia, jeho učitelem byl také lékař Hérodikos ze Selýmbrie, který bývá považován za zakladatele sportovního lékařství. Hippokratés cestoval po řeckých městech v Thrákii a Helladě, poslední období života strávil v Laríse (Thessalie). Hippokratés tvrdil, stejně jako přírodní filosofové, že zdraví závisí na rovnováze či nerovnováze šťáv v těle, zároveň ale dodává, že tuto rovnováhu lze vhodnou životosprávou a vhodným (zdravým) prostředím ovlivňovat a upravovat – Hippokratés přitom zná čtyři základní šťávy, a to krev, sliz, černou žluč a žlutou žluč. Pravděpodobně byl autorem lékařské přísahy (dnes Hippokratova přísaha). Jeho učení dál šířili jeho žáci, synové Drakon, Thessalos (byl osobním lékařem makedonského krále Archeláa I.) a zeť Polybos, kteří se stali zakladateli tzv. dogmatické školy, jež zastávala Hippokratovy názory, tito muži byli pravděpodobně také autory různých děl v Hippokratovském korpusu.

Dogmatická škola byla dominantní až do začátku 3. stol. př. n. l. K významným lékařům dogmatické školy patřil Dioklés z Karystu, Praxagorás z Kóu a Pleistónikos. Nejvýznamnější léčebný areál v Helladě se nacházel v Epidauru, založili ho Hippokratovi žáci v polovině 4. stol., zdejší svatý okrsek Asklépia měl lázně, gymnasia, divadlo a sanatoria s nemocničními pokoji, v zdejším thólu byli chováni posvátní hadi Asklépia. Šlo o světle hnědé hady, z jejich jedu se připravovaly léčebné nápoje, které byly účinné proti ztrátě paměti a vysokému krevnímu tlaku. Zdejší chrám Asklépia byl neustále v obležení lidí, kteří doufali ve svoje uzdravení po jedné nebo více nocích, kdy je Asklépios ve spánku uzdravil nebo jim udělil rady pro vyléčení. Uzdravení za odměnu věnovali kamenné desky, kde popsali zázračnou moc epidaurského boha.

Např.: „...jistý muž, který měl na jedné ruce zchromlé čtyři prsty, přišel k bohu s prosbou o pomoc. Když si prohlédl desky v chrámu, nevěřil zázračným uzdravením, o nichž se tam hovořilo, a posmíval se nápisům. Sotva usnul, měl takovéto vidění: zdálo se mu, že hraje v chrámu v kostky. Napřáhl právě ruku k vrhu, vtom se objevil bůh, skončil po ní a narovnal mu prsty. Jakmile muž vyšel ven – stále ještě ve spánku – zaťal pěst a pak ji otevřel, uvolňuje jeden prst za druhým. Když narovnal všechny, zeptal se ho bůh, zda stále ještě nevěří nápisům. Muž odpověděl, že nyní věří. Na to bůh: „Poněvadž jsi předtím nevěřil v to, co není k víře, budeš se nazývat Nevěřící!“ Ráno muž vyšel z chrámu uzdravený...

Ambrosie z Athén slepá na jedno oko. Přišla požádat boha o pomoc, ale při prohlídce chrámu se smála některým nápisům líčícím uzdravení, protože pokládala za nevěrohodné a nemožné, aby zmrzačení a slepí lidé mohli znovu nabýt zdraví. Když usnula, měla takovéto vidění: zdálo se jí, že se nad ní postavil bůh a slíbil, že ji uzdraví, ona však musí dát chrámu jako votivní dar vepře ze stříbra na památku své hlouposti. Když nastal den, vyšla z chrámu zdráva...

Němý chlapec. Přišel do chrámu, aby znovu nabyt řeči. Když složil vstupní oběť a vykonal vše podle zvyku, chrámový služebník... se obrátil k jeho otci s otázkou: „Slibuješ, že složí před uplynutím jednoho roku patřičnou oběť za vyléčení, jestliže obdrží to, oč prosil?“ Na to chlapec ihned zvolal: „Slibuji!“ A když otec velice překvapený přikázal, aby to opakoval, chlapec opakoval a od toho okamžiku byl už zdravý...

Heraieius z Mytilény. Ten neměl vůbec vlasy, zato však velmi hustý plnovous. A protože se styděl, když se mu jiní posmívali, uložil se ke spánku v chrámu. Tehdy mu bůh potřel hlavu lékem a učinil, aby mu vlasy znovu vyrostly... Pes uzdravil hochu z Aigíny s boulí na krku. Když přišel k bohu, jeden z posvátných psů (dělo se to v bdělém stavu, nikoliv ve snu) ji vylízal jazykem, a tak mu vrátil zdraví.¹³⁴²

Dioklés z Karystu¹³⁴³ (4. stol. př. n. l., prosperoval nejvíce cca v letech 360-330 př. n. l.) byl podle některých zdrojů prvním, kdo užil slova anatomie. V mládí studoval v Athénách (údajně studoval u peripatetiků), zabýval se léčivými bylinkami, jedy a protijedy, napsal první systematické dílo o zvířecí anatomii. Zabýval se rovněž dietetikou, výživou, gynekologií, embryologií, fyziologií a patologií. Stal se velmi slavným a uznávaným za svého života. Jeho vynálezem byl chirurgický instrument jménem *Dioklova lžíce*, který sloužil k vyjmutí šípů. Použil jej Kritobúlos, osobní lékař Filipa II., když byl Filip zasažen šípem do oka

¹³⁴² A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 93

¹³⁴³ Jeho dílem se zabývá Philip J. van der Eijk, který sesbíral, vydal a okomentoval dochované fragmenty v *Diocles of Carystus: Vol 1, 2*, Brill 2001 a 2001

při obléhání Methoné roku 354 př. n. l. Dioklés rovněž věřil jako řada jiných lékařů v důležitost hygieny a cvičení pro zdraví.

Zde máme jeho rady: *„Po probuzení bys neměl vstávat hned, ale počkat, až je těžkost spánku pryč. Poté, co jsi vstal, měl bys očistit celé tělo olejem. Poté bys sis měl každý den opláchnout tvář, oči rukama, čistou vodou. Měl by sis prsty vyčistit zuby práškem z kvalitní máty a očistit zuby od zbytků jídla. Měl by sis namazat nos, uši zevnitř, pokud možno dobrým parfémovaným olejem. Neměl by sis mýt, olejovat hlavu každý den, ale umýt ji, učesat hřebenem v intervalech. Taková ranní očista stačí lidem, kteří musí pracovat, ale ti kteří mají volný čas, půjdou nejprve na procházku. Kultivace zdraví začíná v momentě, kdy se člověk probudí. Mladý nebo středně starý muž by měl vykonat procházku o 10 stádiích těsně před úsvitem. Dlouhé procházky před jídlem očistí tělo, připraví ho na příjem jídla a dají tak více síly pro zažívání.*¹³⁴⁴

V době 4. stol. př. n. l. byly běžné i složitější chirurgické operace, Řekové uměli využívat opium jako uspávací a lék proti bolesti. Již epický básník Hesiódos v básni *Theogonia* mluví o městě Mekoné na Peloponésu, kde se mák velmi intenzivně pěstuje. Mekonion se potom nazýval preparát získaný z vylišování listů a plodů máku. Tato rostlina rovněž byla symbolem pro boha spánku – Hypnos a boha snů Morfea. Jedna z popisovaných operací v Asklépiu zahrnovala uspání pacienta a vyjmutí fragmentů kopí z tváře pacienta, z Hippokratovského korpusu známe celou řadu operací, léčby ran, zlomenin a vykloubení.

Díla obsahují i pokyny k desinfekci, obvazování rány ak přípravě operačního sálu. Mezi úspěšně vykonávané operace patřilo vysušení plic pacientů s pneumonií, případně různé závažné zákroky jako amputace končetin napadených gangrénou, známá a úspěšně praktikovaná byla i technika trepanace lebky.¹³⁴⁵ **Praxagorás z Kóu** (340 - ??? př. n. l.) studoval Aristotelovou anatomii, rozlišoval jako první mezi tepnami a žílymi, jeho omylem však bylo, že tepny podle něj rozváděly vzduch, nikoliv krev. Byl učitelem

¹³⁴⁴ I. Dawson, *Greek and Roman Medicine*, Wayland 2005, s. 25

¹³⁴⁵ I. Dawson, *Greek and Roman Medicine*, Wayland 2005, s. 28/9

Hérofila. **Pleistónikos** (4. /3. stol. př. n. l.) byl rovněž žákem Praxágy, napsal dílo o anatomii, které několikrát Galénos zmiňuje.

Velký pokrok a nový impulz k vývoji lékařství přinesli zakladatelé **empirické** (alexandrijské) **školy** (založena počátkem 3. stol. př. n. l.) Hérofilos a Erasistratos působící v Alexandrii, oba se zabývali pitvami a měli svůj okruh žáků a následovníků. **Hérofilos z Chalkedónu** (335-280 př. n. l.) mohl těžit z toho, že v Alexandrii bylo povoleno pitvat člověka (ačkoliv jen do roku 200 př. n. l.), zatímco v Helladě to bylo nelegální.¹³⁴⁶ Poznal, že mozek je ústředním orgánem nervového systému, v oku objevil a pojmenoval sítnici a rohovku. Popsal jako první dvanáctník, zkoumal fyziologickou funkci tepu (údajně sestrojil přenosné vodní hodiny na měření tepu), věnoval také pozornost farmakologii.

Erasistratos (330-255 př. n. l.) pocházel z ostrova Kós, obce Iúlis, působil nejdříve na dvoře Seleuka I., poté působil v Alexandrii, ve svých anatomických a fyziologických výzkumech se zaměřil na cévní ústrojí, mimo jiné popsal činnost srdečních chlopní.¹³⁴⁷ Srdce označil za jednodukomorovou pumpu rozvádějící krev, jeho poznatky byly překonány až v 17. století. Ve 3. stol. př. n. l. těžila chirurgie z přibývajících znalostí anatomie, které získala alexandrijská škola. Bylo navrženo na dvacet různých operací k léčbě různých poruch oka, velký pokrok v oftalmologii za helénismu byl překonán až v 18. stol.¹³⁴⁸

Smyslem empirické školy bylo anatomické zkoumání pacienta a průběhu jeho nemoci, prozkoumání písemné historie pozorování od jiných autorů a použití analogie při léčbě nové nemoci, stanovení plánu léčby podle známých chorob, jejichž příznakům se nejvíce onemocnění blíží, přičemž spoléhala na praxi, nikoliv teorii. Velkou zásluhou empirické školy byla rovněž systematická výuka, které se Hérofilos i Erasistratos v Alexandrii věnovali.

¹³⁴⁶ I. Dawson, *Greek and Roman Medicine*, Wayland 2005, s. 19

¹³⁴⁷ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 102

¹³⁴⁸ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 411

Mezi žáky této školy patřil například **Mantías** (3. stol. př. n. l.), který napsal dílo o farmakologii, byl učitelem **Hérakleida z Tarentu** (3. /2. stol. př. n. l.) a napsal několik děl o lékařství (zejména o léčivých látkách), včetně komentářů k Hippokratovu dílu. **Filínos z Kóu** (3. stol. př. n. l., na vrcholu kolem roku 250) př. n. l. napsal dílo o botanice, pomáhal založit a stabilizovat empirickou školu. Velká část empiriků se zabývala výkladem a komentářem Hippokratova díla. Tradice empirické školy přetrvala v dílech lékařů římského císařství, oceňoval je Celsus, Galénos i Sextus Empiricus.

3.13 Věda a technika v helénismu

V této kapitole se budu zabývat jen krátce humanitními vědami, úlohou a odkazem filosofických škol. Větší pozornost chci věnovat technickým vědám, vynálezům a postavení vědy a techniky v životě Hellénů. Helénismus čerpal ve svém rozšiřování vědomostí jednak ze znalostí Babylóňanů, Egyptanů atd., k rozvoji věd však přispěla nejvíce peripatetická škola, kterou založil roku 335 př. n. l. v Athénách Aristotelés. Pokud Alexandra vnímáme jako zakladatele a šířitele helénismu po politické stránce, ideový program a další směr vývoje vědám určil Aristotelés, který je tak do značné míry duchovním otcem helénismu, tehdejšího pojetí věd, a to i přes úspěchy a objevy jiných škol.

Sám Aristoteles však byl do určité míry dědicem Akadémií, myšlenek Platóna, byť se od mnohých distancoval nebo je nepovažoval za pravdivé. Akadémií vyprodukovala celou řadu zajímavých osobností, které se nezabývaly pouze filosofií, představme si tedy alespoň některé významné osobnosti, než přejdu k peripatetické škole.

Eudoxos z Knidu (410-347 př. n. l.) byl nejen filozof, ale i astronom, matematik (studoval v Itálii u Archyty v Tarentu) a lékař. Jeho dílo *O proporcích* bylo součástí Euklidovy 5. knihy *Základů*. V astronomii byl autorem myšlenky homocentrických sfér, jež se točí v soustředných kruzích kolem nepohyblivé země. Popisoval pohyby nebeských těles (*O rychlosti*), zajímal se o souhvězdí (*Zjevy nebeské*) i zeměpis (*Cesta kolem světa*). **Hérakleidés z Pontu** (390-310 př. n. l.) napsal 47 děl z oblasti etiky, fyziky, gramatiky, hudby, rétoriky a historie. Po jmenování Speusippa do čela Akadémií se vrátil do Hérakléie Pontské, aby zde založil vlastní školu. Forma jeho spisů byla často dialogická, napsal rovněž dílo *Zóroaster*,¹³⁴⁹ což může být vnímáno jako doklad zájmu Akadémií o východní nauky, náboženství Peršanů a matematické i astronomické znalosti Babylóňanů.

¹³⁴⁹ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 832

Význam Akadémie spočíval i v tom, že Speusippos zahájil v roce 347 př. n. l. program shromažďování stávajících znalostí. Aristotelés měl díky svému pobytu v Akadémii skutečně na co navazovat.

Aristotelés (384-322 př. n. l.) je právem představován jako nejvšestrannější učenec a filozof své doby. Jeho díla se dají rozdělit do tří skupin. Raná díla o filozofii určená pro veřejnost, *O královládě*, *Cvrček aneb O rétorice*, *Eudémios aneb O duši*, *O filosofii*. Druhou skupinu děl tvoří sbírka poznámek a školních materiálů tvořená sběrem historických a vědeckých poznatků, *Homérské problémy*, *Vítězové pýthijských her*, *Vítězové olympijských her*, *Zvyky a slavnosti barbarů*, *Rozhodčí výroky mezi řeckými městy*, *Ústavy* (ústavy 158 řeckých měst). Třetí skupinu děl tvoří filozofické a vědecké spisy z logiky, přírodní filosofie, metafyziky, etiky a politiky. Z této kategorie se dochovalo nejvíce děl - *Topiky*, *Politika*, *Rétorika*, *Etika Nikomachova*, *První analytiky*, *Druhé analytiky*.

Aristotelés nejen shromáždil dostupné poznatky ze všech oborů, ale přidal i řadu nových, založil některé obory, které předtím neexistovaly a vytyčil svůj vědecký program, kde měl velkou úlohu i empirismus, sběr poznatků, pozorování atd. Jeho škola (Lykeion) vyprodukovala řadu významných učenců, kteří se snažili pokračovat ve stopách svého mistra, představme si některé z nich. **Theofrastos z Eresu** (372-287 př. n. l.) pocházel z ostrova Lesbos, zabýval se logikou (rozvíjel Aristotelenskou koncepci logiky skrze svoji teorii hypotetických úsudků), metafyzikou, psychologií, přírodními vědami a náboženstvím. Zachovalo se jen málo spisů, vcelku pouze *Povahopisy* (popisující 30 typických lidských charakterů, v nichž je dominantní vždy jedna vlastnost - pověrčivost, lakota, roztržitost atd.), dále *Rostlinopis*, *Fyziologie rostlin*, ve zlomcích máme k dispozici díla *Názory přírodních filosofů*, *Metafyzika*, *Zákony*, *O atmosférických úkazech*.

Aristoxenos z Tarentu (*375 př. n. l.) žil v Mantineii, Korintu, studoval poté v Athénách, místo vedoucího Lykeia však nedostal, sepsal různá díla *Základy hudební teorie*, *Základy rytmiky*, *O hudbě*, *O melodii*, *Pýthagorejské zásady*, *Politické zákony*, *Historická pojednání*.¹³⁵⁰ Zabýval se nejvíce hudbou,

¹³⁵⁰ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 413

sepsal rovněž životopisy mnoha významných osobností (Archytás, Pýthagorás, Platón). Ve druhé polovině 4. stol. působil také **Eudémos z Rhodu**, sepsal historii aritmetiky, astronomie a geometrie.

Stratón z Lampsaku (335-268 př. n. l.) se stal vedoucím Lykeia po Theofrastově smrti v roce 287 př. n. l. Jeho hlavním zájmem byly přírodní vědy, psal o kosmologii, fyzice, zoologii, psychologii a etice. Napsal 44 děl, měl přezdívku Fyzik. Stavěl se proti Aristotelově koncepci vesmíru, do kterého vnesl řád první hybatel, bůh, jež do něj vnesl také pohyb. Odmítal nesmrtelnost duše, pod vlivem Démokritova atomismu usiloval o fyzikální vysvětlení jevů, při jejichž ověřování používal experimentu.¹³⁵¹

Dikaiarchos z Messány (350-285 př. n. l.) přišel do peripatetické školy ze Sicílie, pobýval na Peloponnésu a ve středním Řecku, kde se zabýval určováním výšky hor. Psal rovněž historická, filozofická i politická díla. V díle *Život Řecka* zachytil kulturní dějiny celé Hellady, dalšími jsou *Ústavy*, *Životy* (životopisy filosofů Platón aj.), dialogy *Tripolítikos* (kde polemizuje s Platónem a hájí smíšenou ústavu), *Rozprava olympijská*, *Rozprava panathénajská*, *Podklady* (sbírka informací o inscenování tragédií a komedií). Nejvýznamněji však zasáhl do geografie, byl mezi prvními, kdož používali geografické souřadnice a obohatil svými poznatky kartografii - *Obvod Země*, *Mapa světa*, jeho způsob zpracování se udržel až do Strabóna.¹³⁵²

Všestranným učencem byl i **Klearchos ze Solů** na Kypru (cca 340-290 nebo 250 př. n. l.), napsal díla zabývající se zoologií, mystikou a etnografií (Persie, Indie, Střední Asie, cestoval totiž až do Baktrie a okolí), etikou, ale také vzděláváním. Několik zlomků z díla *O vzdělávání* dochoval Diogénes Laertios. Kromě něj napsal komentář k Platónovu dialogu *Tímaios*, tedy dílo, které se zabývalo matematikou v Platónově díle *Ústava*. Napsal i oslavnou řeč na Platóna, také spisy *Přísloví*, *O přátelství*, *O lichocení*, *Hádanky*, *O obrazech*, *Erotika* (milostné příběhy z historie), *O elektrickém paprsku*, *O vodních zvířatech*, *O pouštích*, *O kostrách* a v 8 knihách sepsal svůj životopis.

¹³⁵¹ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 106

¹³⁵² L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 821

Helénismus byl významným obdobím i z hlediska jazykového. Jazyk Hellénů se sjednotil, zjednodušil, vznikla tzv. *koiné*. Nejvíce tato řeč přejala z attického nářečí, které už předtím bylo jazykem kulturní elity. Jazyk byl jednodušší, bylo lehčí skloňování i časování, odvrhl výjimky. Koiné se stala jazykem obchodníků od Itálie po Indii. V nových centrech vzdělanosti (Alexandria, Antiocheia, Pergamon, Rhodos) vyvíjejí svoji činnost mezi mnoha učenci také filologové. **Filítás z Kóu** (nebo také Filétás, cca 340-285 př. n. l.) se kromě své básnické tvorby (milostné básně, elegie, mytologické náměty), zabýval starší řeckou poezií. Je tak prvním alexandrijským filologem a kolem roku 300 př. n. l. je učitelem Ptolemaia II. Díla *Slovník řídkých slova Neuspořádané glosy* sloužila právě pro studium starší řecké poezie.

Filítovým žákem byl i jediný aitólský básník helénistické doby **Alexandros Aitólos z Pleurónu** (*315 př. n. l., vrchol činnosti cca 280 př. n. l.), jeden ze zakladatelů helénistické elegie a tvůrce epigramů. Působil nejprve v Alexandrii, kde byl členem *Plejády*, tedy sdružení 7 tragických básníků, pořizoval na příkaz Ptolemaia II. soupis tragédií a satyrských dramát, sám také tragédie tvořil, od roku 276 př. n. l. působil na dvoru Antigona Gonáta.¹³⁵³

Sbírání a třídění textů či katalogizování rukopisů napomáhalo rozvoji textové kritiky, poetiky, odvětví filologie a literární vědy. Ve filologické práci pokračoval v Alexandrii **Zénodotos z Efesu** (4./3. stol. př. n. l., vrchol činnosti rok 280 př. n. l.), stal se prvním správcem alexandrijské knihovny, zabýval se Homérem a sestavil k němu slovník, seznam etnických výrazů. **Aristofanés Byzantský** (260-180 př. n. l.) doplnil Kallimachovy katalogy, pořídil první kritická vydání dramatiků Euripída a Aristofana, starých básníků *Ilias* a *Odysea* a také autorů Hésioda, Pindara, Alkaia a Alkmána. Vytvořil značky pro textovou kritiku, navrhl systém značení přízvuků, sepsal pojednání o gramatice, lexikografii, slovník o dialektech.¹³⁵⁴

Významným gramatikem je **Dionýsios Thrák** (170-90 př. n. l.) z Alexandrie, žák Aristarcha (který nebyl pouze badatelem v přírodních vědách,

¹³⁵³ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 85

¹³⁵⁴ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 284

ale i gramatikem). Vyučoval na Rhodu gramatiku, literaturu, z mnoha děl se od něj dochovala nejstarší známá mluvnice řečtiny *Umění gramatické*. Vzdělanost se stává za helénismu obecnou, kniha je předmětem denní potřeby (na svity se připevňovaly dřevěné destičky na délku, aby sloužily jako štítek pro popis). Knihovny jsou nyní soukromé i veřejné. Mnoho se čte, zatímco předtím se více poslouchala recitace.

Lidé už nemají čas na čtení obsáhlých knih, proto se množí výtahy, přehledy, zkrácené texty, spisy i soupisy encyklopedického charakteru. Nastává epocha specialistů, učenců odborníků. V tom mají úlohu nově vzniklá vědecká centra knihovny, díky nim se mohou znalosti i umělecká díla lavinovitě šířit nejen mezi elity, ale i střední vrstvy. Žádné období až do renesance nezaznamenalo takovou literární produkci, kvalitativně ani kvantitativně, jako helénismus. První větší sbírka knih patřila Aristotelovi, po něm ji zdědil Theofrastos. Po jeho smrti zůstalo pravděpodobně 376 svitků, které obsahovaly celkem 238 808 řádek. Dnes by se taková knihovna vešla do deseti nepříliš velkých svazků.¹³⁵⁵

Aristotelovu knihovnu zdědil Theofrastos, po něm Néleos ze Sképsidy, který si ji však odvezl domů, když se nestal ředitelem Lykeia. Jeho knihy se našly až roku 86 př. n. l. v Athénách,¹³⁵⁶ kdy město dobyl Sulla, a knihy nechal odvézt do Říma. Největšími středisky obchodu s knihami byly Athény, Rhodos, Pergamon a Alexandrie. V Serapeu se nacházelo 42 800 svitků dostupných nejen členům Múseionu, ale i široké veřejnosti. Ve velké knihovně už Démétrios z Faleronu shromáždil na 200 000 svitků, ke konci vlády Filadelfa jich tam bylo už 500 000! O dvě stě let později jich bylo shromážděno 700 000.¹³⁵⁷

Nejvýznamnější centrem byla Alexandrie, která věnovala největší finanční prostředky na provoz Múseia, kde byly i botanické zahrady, výběhy

¹³⁵⁵ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 122

¹³⁵⁶ Kam je přivezl Apellikón z Téu, který je koupil od Néleovy rodiny, byly ukryty ve sklepě a v relativně zanedbaném stavu. Apellikón vyplnil mezery v rukopisech, přivezl je do Athén.

¹³⁵⁷ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 122

cizokrajných zvířat a astronomická observatoř, existovalo zde rovněž oddělení překladů. Nikde jinde nebyla tak masová produkce knih jako v Alexandrii, zdejší učenci se nejvíce zasloužili o vznik kritických vydání a kromě vydávání nových děl i o zachování jazykového bohatství předchozích dob. Alexandrijští učenci uspořádali klasická díla do té podoby, jak je známe dnes, to oni vytvořili kanón 10 attických řečníků, sbírku archaických básníků, klasických historiků, starých a nových komedií atd.

Významným centrem kultury byl i Pergamon. Jeho vládce Attalos I. roku 240 př. n. l. založil knihovnu, udržoval styky s Athénami, Délem a Delfami. Knihovna v Pergamonu měla ve 2. stol. př. n. l. ve třech skladištích 200 000 svitků, o její rozšíření se zasloužil Eumenés II. (197-159 př. n. l.). Pergamon tak byl bezpochyby druhým největším centrem po Alexandrii. Nevíme bohužel nic bližšího o osudu knihovny v Antiochii, založené roku 221 př. n. l. Antiochem III. Na konci 2. stol. př. n. l. bylo založeno jakési Múseion spojené s knihovnou, vzniklo buď z pozůstalosti bohatého syrského obchodníka, nebo šlo o pouhé rozšíření stávající veřejné knihovny.¹³⁵⁸

Nemáme bohužel zprávy o tom, kdo v knihovně působil, jaké práce se zde vytvořily ani zda převládajícím médiem byl papyrus nebo kožený kodex jako v Pergamu. Knihovny byly vysoce prestižní a drahou záležitostí, v důsledku sbírání starých rukopisů byly cenné sbírky knihoven zamořovány podvrhy všeho druhu. Kromě těchto obřích knihoven existovaly i menší knihovny, např. zmínka o knihovnách v Mylasách v 3. stol. př. n. l., v Priéně, Edesse (Seleukovská říše) i jinde. Athény měly svoji první veřejnou knihovnu až díky Ptolemaiovcům v roce 116/5 př. n. l.,¹³⁵⁹ ačkoliv první knihovnu zde založil už Peisistratos roku 530 př. n. l. a jednu z prvních knihoven založil žák Platóna a Isokrata Klearchos z Hérakleie Pontské (401-353 př. n. l.), který byl pravděpodobně také autorem vojenského pojednání.

Kromě humanitních věd se řečtí učenci zabývali i přírodními vědami a to především matematikou, astronomií a geometrií. Jedním z prvních významných

¹³⁵⁸ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 490

¹³⁵⁹ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 491

badatelů byl **Eukleidés** (cca 325 – 260 př. n. l.), který vyučoval v Alexandrii, systematizoval poznatky předchozích matematiků a pokračoval v jejich rozvíjení, zabýval se rovněž stereometrií, iracionálními čísly a matematickou teorií hudby. Jeho dílo *Základy* o 13 knihách se stalo synonymem pro geometrii. Postupoval zde stanovením deseti základních postulátů či axiomů geometrie a pak systémem věta – důkaz ke stále složitějším konstrukcím až po tzv. Platónská tělesa. Byl autorem spisů *Darované věci*, astronomické příručky *Jevy*, *Optika*, *Dělení kánónu*. K nedochovaným dílům patří *Místa na povrchu*, *Kuželosečky*.

V astronomii se mohli řečtí badatelé opřít o znalosti a výsledky babylonských učenců. Již Dáreios I. povolal na svůj dvůr učence, aby stanovili iránský nový rok. Další z nich, Kidinnu (Kidenás řecky), během vlády Artaxerxe II. v roce 375 př. n. l. rovněž stanovil nový rok a kalendář a jeho kalkulace byly tak přesné, že vykazují jen malé odchylky od moderních hodin a teleskopů počítačů.¹³⁶⁰ Tento chaldejský astronom a matematik se zabýval délkou solárního roku a synodického měsíce, na základě jeho výpočtů potom ostatní římští a řečtí astronomové a matematici vytvořili kalendář. Kidinnu se údajně zajímal i o pozici zemské osy, která se měnila. Jeho poznatků využil astronom Kritodemos ve 3. stol. př. n. l. a o století později Hipparchos.

Eratosthenés z Kyrény (280-194 př. n. l.) byl prvním, kdo sám sebe nazval *filologos*, (učenec). Stal se správcem alexandrijské knihovny roku 246 př. n. l., zabýval se matematikou, astronomií, zeměpisem, poesií, filozofií, gramatikou a chronografií. *Chronografiai* (chronologické dílo popisovalo řecké dějiny od dobytí Tróje po Alexandra Velikého, zde vytvořil na základě korelace historických dat vědecky podloženou chronologii). *Geógrafika* (bylo vědeckým zeměpisem, zabývalo se již více různými populacemi, než pouze geografii). Sestavil katalog hvězd, vynalezl mechanickou pomůcku, která zjednodušovala konečné výpočty a tak umožnila zvětšit dvakrát šestistěnný oltář na Délu. Stanovil metodu zjišťování prvočísel, spočívající na vyškrtávání jejich násobků z číselné řady.

¹³⁶⁰ D. Farrokh, *Shadows In The Desert*, Osprey 2009, s. 63

V díle *O zeměměřičství* vypočítal obvod země na 40 000 km (poledníkový obvod zeměkoule je 40 007,86 km) na základě rozdílu stínu, který vrhala svisle postavená tyč na dvou místech (Alexandria, Syéna), jejichž vzdálenost byla známa. Erastothénes předpokládal, že Země je koule, proto je možné se dostat přes Héraklovy Sloupy do Indie. Vypočítal také délku poledníku, tím určil síť pro zeměpisnou šířku a délku. Vypracoval mapu světa a vytvořil zásady pro pořizování map. Erastothénes vypočítal zničení Tróje na rok 1184/3 př. n. l., zpracoval rodokmen spartských králů, který začíná příchodem Dóru na Peloponnésos.

Aristarchos ze Samu (310-230 př. n. l.) přinesl do astronomie myšlenku heliocentrické soustavy (ve středu soustavy leží nehybné Slunce, Země a planety kolem něj obíhají. Země oběhne kolem Slunce jednou za rok a jednou za den se otočí kolem své osy). Prohlásil, že vesmír je nekonečný a hvězdy jsou jiná Slunce. Pokoušel se změřit vzdálenosti mezi tělesy a velikosti planet, jeho výsledky byly sice nesprávné, nikoliv však metoda. Přesnější měření byla provedena až v 17. století, na jeho teorii navazoval v novověku Mikoláš Koperník. Dochoval se po něm jen malý spis *O velikosti a vzdálenosti Slunce a Měsíce*, který položil první základy pokusům o geometrické změření vzdáleností mezi uvedenými tělesy a naší planetou.

Byl také vynálezcem mnohých složitých strojů a také komplexnějších slunečních hodin a zavedl pojem velký rok (annus magnus), který se rovnal 2484 rokům. Je mu také připisováno sestrojení pomůcky skafé (kamenné sluneční hodiny s číselníkem na vnitřní straně duté polokoule a vertikálním ukazatelem s vrcholem uprostřed). Aristarchos také studoval filosofii u Stratóna z Lampsaku, zabýval se kromě přírodopisných bádání i nadále peripatetickou filosofií, která rozvíjela a bránila Aristotelovy myšlenky.

Jediným zastáncem heliocentrické soustavy byl **Seleukos z Seleukeie na Tigridu** (*190 př. n. l., akmé rok 150 př. n. l.), chaldejský astronom, zkoumal pravidelné střídání odlivu přílivu, vysvětloval tento jev pohybem měsíce.¹³⁶¹ **Hipparchos z Níkaie** (190-120 př. n. l.) žil a pracoval především na Rhodu, roku 160 př. n. l. se stal ředitelem Múseia. K astronomickým výpočtům

¹³⁶¹ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epocha 2001, s. 102

systematicky používal trigonometrii (položil základy sférické trigonometrie) a staré babylonské záznamy pocházející z 8. stol. př. n. l.¹³⁶² Zavedl sexagesimální soustavu, v jeho pojetí byla astronomie výrazně predikativní věda. Zabýval se rovněž astrologií, zkoumal dráhy Slunce a Měsíce. Sestavil seznam zatmění měsíce v Babylónu od 8. stol. do své doby. Mnoho informací z jeho díla pochází z knihy *Almagest* (arabský překlad *Velké soustavy* řeckého astronoma Ptolemaia z 2. stol. n. l.) Jeho jediným dochovaným dílem jsou komentáře k Arátovi a Eudoxovi, v nichž kritizoval jejich astronomickou koncepci.

Jeho největším dílem je katalog hvězd, který obsahoval přesné polohy více než 800 stálic. K vytvoření tohoto katalogu jej přimělo vzplanutí nové hvězdy v souhvězdí Štíra roku 134 př. n. l. Díky tomuto usoudil, že život hvězdy není věčný a že hvězdy po čase zanikají. Hipparchos vymyslel nové přístroje pro měření výšky hvězd, stanovil sklon zemské osy k ekliptice. Určil délku slunečního roku s chybou jen 6 minut. Objevil každoroční nepatrné posouvání jarního bodu po ekliptice (je způsobeno precesí zemské osy). Rovněž se zabýval geografii, byl odpůrcem Eratosthena v některých jeho postupech v geografii.

Hypsiklés (cca 190-120 př. n. l.) byl astronoma matematik, měl rovněž přístup k znalostem Chaldejců, zabýval se také astrologií. Pokračoval v Eukleidových *Základech* (14. kniha), ve spisu o vzniku hvězd *Anaforikos* se zabýval astrologií, poprvé v tomto díle je kruh rozdělen na 360.°

Nejvýznamnějším vědeckým pracovníkem v Pergamu byl **Kratés z Mallu** (v Kilikii, 200-145 př. n. l.), stoický filozof, učitel Panaitův. Stal se ředitelem pergamské knihovny, založil tam také gramatickou školu (ale na rozdíl alexandrijských filologů se považoval nikoliv za gramatika, ale za kritika). Zkoumal syntaxi, gramatiku a fonetiku, pak se zabýval historickým vyjádřením myšlenky a interpretací celého materiálu a názorů v dílech autorů. Psal komentáře k Homérovi, Hésiodovi, Eurípidovi, Aristofanovi i Arátovi. Napsal díla *O attickém dialektu* a *O anomálii*. Kratés však především v roce 150 př. n. l.

¹³⁶² L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 416

vytvořil první glóbus, narýsoval na něj rovnoběžky a poledníky, byla to koule velká 3 metry, na níž byly kontury čtyř ostrovů.¹³⁶³

Po jeho smrti vedl knihovnu **Apolodóros z Athén** (180-120 př. n. l.), působil v Alexandrii (byl žákem Aristarcha ze Samothráky), v roce 146 př. n. l. odešel do Pergamu. V díle *Chronika* zpracoval historii od trójské války do roku 144 př. n. l., celé dílo bylo psáno veršem, jambickým trimetrem, v podstatě přepracoval dílo Eratosthena. Stanovil takzvaný vrcholný věk akmé, který byl kolem čtyřiceti let.¹³⁶⁴ Byl také gramatikem, napsal také díla *O bozích* a *Komentáře ke katalogu lodí*.

Než přistoupím k technickým vynálezům a technice obecně, je třeba objasnit, jestli pro Řeky existovala hranice mezi magií a technologií, zda měli vědu, nebo jen technickou zručnost, která nepostihovala jejich měřítko racionality, „vědy“ a filosofie. J. P. Vernant tvrdí,¹³⁶⁵ že Řekové neměli vědu jako my, nehledali obecně aplikovatelné principy. Pro Řeky byla činnost vynálezců něco skoro démonického. Experimentování v oblasti přírody je úskok a sofistika, stroj je slabina, kde se příroda nechá chytit.

Vernant tvrdil, že stroje byly jen zábava a hračka, jež neměly využití pro otrokářskou společnost a její ideologii - bylo to omezení myšlení, de facto tím tvrdí, že Řekové nebyli racionální. Podle něj vynálezce dělá rutinu jako řemeslník a má nízký společenský stupeň v hierarchii. Jeho tvrzení, že když Archimédés nezanechal spisy jak vyrobit válečné stroje ani filosoficko-logické disputace o tom, jak obecně vyrábět stroje, tak nebyl vědec, ale kouzelník, je absurdní. Technická sféra se nezabývala neměnnými veličinami a zákony, proto byla nehodná pozornosti jako filosofie.

Nejen Platón, ale i Aristotelés řemeslníky a vynálezce hrubě podceňuje, devaluje jejich výrobky, úkoly jsou dle nich větší, než oni sami a nepotřebují k tomu vědět nic skvělého, jen cvik, poslušnost a rutinu. Takto vypadá pohled

¹³⁶³ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 300

¹³⁶⁴ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 301/2

¹³⁶⁵ dílo *Hestia a Hermés*, s. 151-172

platoniků a neoplatoniků, což je ovšem ve společnosti prakticky disent, menšina (jejíž názory se ovšem zachovaly, kdežto názory zbytku bohužel nikoliv). Řekové měli skutečně rozdílné pojetí vědy, nicméně znali experiment, v žádném případě jim nebránily různé filosofické myšlenky, paradoxy ani matematické příklady v tvorbě vynálezů. Jinou otázkou ovšem zůstává, zda byl jejich potenciál a zájem naplno využít v běžném životě. Obávám se však, že za stávajícího velmi útržkovitého stavu vědomostí o technice a jejím využití za helénismu můžeme těžko stanovit jinou než spekulativní odpověď.

Domnívám se, že technika a vynálezy mohly nabýt mnohem většího významu, než pouze jako hračky pro zábavu elit nebo součást vojenského výzkumu. Nezapomínejme, že helénistický svět zažíval demografický úpadek, dříve nebo později mohlo dojít na větší využití v civilní průmyslové sféře (pokud tomu tak již nebylo na některých místech a my pouze nemáme důkazy). Pro pochopení, jak fungovalo dobové uvažování o vědě a technice poslouží nejlépe život a dílo Archiméda. **Archimédés** (287-212 př. n. l.) byl narozen v Syrakúsách, studoval v Alexandrii a poté se vrátil na dvůr Hieróna II., kde studoval geometrii, matematiku, astronomii a fyziku, napsal díla *O válci*, *O plovoucích tělesech*, *O spirálách*, *Metodika mechaniky*, *O počítání písku atd.*

Archimédés (pozpátku znamená jeho jméno mysl číslo 1) je považován za nejdůležitějšího vědce, který kdy žil. Na jeho teorie a práce totiž navazovali Galileo, Newton, Huygens, Fermat a Descart, bez nichž by novověká věda neučinila zásadní pokrok. Galileo si vypůjčil jeho těžiště a zákon o rovnováze sil, v dynamice pracuje s aproximací křivek a závislostí dráhy na čase, obě odvozené od Archiméda. Galileo začal tam, kde Archimédés skončil.¹³⁶⁶ Moderní věda se od Archiméda naučila dvěma principům - matematice nekonečného počtu a použití matematických modelů v reálném světě. Jeho práce posloužila pro matematickou analýzu i fyziku.

V tzv. Archimédově palimpsestu, památce byzantského písemnictví z 10. století, se zachovala některá jeho pojednání a dopisy (psal je také ve verších). Byly adresovány Erastothenovovi (měl přezdívku Beta, tedy číslo dva v oblasti intelektu v helénistickém světě), Dositheovi (alexandrijský Žid, jeho jméno je

¹³⁶⁶ R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 29

obdobu jména Matityahu čili Matyáš) zabývajícím se matematikou a Konónovi ze Samu, jenž byl astronomem, matematikem, a především dávným přítelem Archiméda.

Jednou z hlavních náplní Archimédovy činnosti bylo přes různé příklady dojít k mnoha způsobům, jak zarovnat kruh do tvaru čtverce. Zarovnání čtverce nebo měření kruhu bylo pro řecké matematiky Svatým grálem jejich vědy. Už dříve přišli řečtí matematici na to, že každou plochu ohraničenou rovnými liniemi lze rozdělit na trojúhelníky, každý trojúhelník je možné převést na polovinu čtverce a každý obdélník se dá převést na čtverec. Jinými slovy tato fakta umožňují změřit jakoukoliv plochu vymezenou rovnými čarami jako souhrn čtverců. Platí to i pro předměty, které se rozdělí na pyramidy, z nichž se pak poskládají krychle.¹³⁶⁷

Archimédés se tedy zabýval rozkládáním těles, měřením jejich ploch, ať byly sebesložitější, přičemž se nespokojuje jen se známými tělesy, ale vymýšlí si i vlastní. Archimédés jako první matematicky vyjádřil rovnovážný zákon - tělesa jsou v rovnováze, pokud jsou jejich hmotnosti nepřímo úměrné vzdálenosti od osy.¹³⁶⁸ V díle *Metoda* zákony rovnováhy změnil z fyzikálního nástroje na geometrický a provedl myšlenkový experiment, v němž geometrické objekty uvedl do rovnováhy.¹³⁶⁹ 1476 Archimédés naznačuje, že objevil metodu, jak rychle a efektivně dosáhnout výsledků, neříká však jak ani nepodává ani žádný důkaz. Svoji *Metodu* poslal Erastothénovi a očekával, že ji sám bude schopen rozluštit.

Archimédés je považován za zakladatele matematické fyziky i díky dílům *O rovnováze plocha* *O plovoucích tělesech*. V druhém z uvedených děl položil základy hydrostatice. Vynechejme poněkud otřepanou a do jisté míry již trapně známou historku o jistém pokřiku a zjišťování zlata v koruně vládce. Závěr tohoto pojednání je totiž mnohem sofistikovanější. Ve stejnorodé kapalině musejí mít všechny sloupce shodného objemu také shodnou hmotnost – jinak

¹³⁶⁷ R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 40/1

¹³⁶⁸ R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 51

¹³⁶⁹ *Ibidem*, s. 51

by kapalina přetékala z těžší na lehčí (proto je také mořská hladina rovná). Totéž platí, pokud se do kapaliny ponoří pevné těleso, pokud tedy máme sloupec kapaliny s vnořeným tělesem, celková hmotnost kapaliny a tělesa se musí rovnat hmotnosti sloupce kapaliny téhož objemu. Z toho vyplývá, že pevné těleso musí pozbyt něco ze své hmotnosti, a komplexní výpočet, který Archimédés provádí, ukazuje, že musí ztratit právě takovou hmotnost, která se rovná objemu vytlačené vody.¹³⁷⁰

Tím vysvětluje, proč se ve vaně cítíme lehčí, respektive říká nám, o kolik bychom se měli cítit lehčí. Proč je to geniální, teoreticky hodno známého výkřiku heureka?! Protože silou pouhopouhé myšlenky Archimédés dokáže určit, co se musí dít ve fyzikálním světě!¹³⁷¹ Ostatně nesmíme to vnímat jako nějakou náhodnou nebo podivnou spekulaci, vždyť je to postup běžný i v dnešní vědě. Newton přece za pomoci myšlenky a matematické analýzy zjistil, jak se musí pohybovat planety.

Archimédés fascinoval svoje současníky a pozdější vědce nejen svými myšlenkami, ale i stylem, byl vyhlášený svými žerty, hádankami i křivolakými stezkami. Vytvořil např. dílo O počítání písku (kolik zrněk zaplní vesmír, avšak stanovení velikosti vesmír nechal na řešiteli, zmiňuje pouze otcův odhad), dalším dílem je Stomachion (Bolení břicha), tangramový diagram skládající se ze 14 dílků, které dohromady tvoří čtverec. Úkolem bylo zjistit, kolika způsoby je možné jej složit - bylo jich 17 152.¹³⁷² Překvapivé není jen množství řešení, ale celkový kontext díla, Archimédés je jeden z prvních, kdo se zabýval kombinatorikou.

Další jeho úlohou nesnadného řešení bylo sčítání Héliova dobytka na Sicílii, když na ostrově přistál Odysseus. Jeho lodníci dobytek zabíjejí a hodují sedm dní, za což jsou později krutě potrestáni. Hlavalam je zahalen do básně, která má rozsah tři strany a mnoho matematických podmínek. Spočítat počet dobytka a jejich rozdělení podle barev se tak stává menším hororem. Současní

¹³⁷⁰ R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 52

¹³⁷¹ Ibidem, s. 52

¹³⁷² R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 53

matematici, kteří se o řešení pokusili (vy to můžete na vlastní nebezpečí zkusit také), došli k výsledku, že nejmenší možné číslo je o 206 456 cifrách.¹³⁷³ Jeho současníky a pozdější souputníky přitom musela pravděpodobně bolet hlava i břicho a jistě přemýšleli, jestli je Archimédés kolegou nebo skrytým sadistou, který hoduje na jejich utrpení.

Archimédés dokázal svoje matematické a fyzikální znalosti úspěšně aplikovat na mechaniku. Jednak vyrobil katapulty různého dostřelu, přičemž mohl uplatnit i znalost odmocnin a počítání koeficientů. Systém palebných polí mohl brát jako matematické cvičení, jak zachytit pohyb střely geometrickou křivkou. Jeho systém určování těžiště tělesa je rovněž velmi důmyslný, nepotřeboval praktické experimenty na určení rovnovážného bodu tělesa, ale vystačil si se svými diagramy, silou myšlenky a nepřímými důkazy.

Schopnost odhalit fungování fyzikálního světa spekulací je jeho přínosem a poznávacím znamením. Provádí myšlenkové experimenty s geometrickými objekty, s nimiž zachází, jako by byly fyzické. Metoda ukázala, jak lze změnit poměr vztahující se k úsečkám a proměnit ho na poměr, který platí pro nekonečně mnoho úseček, pro všech nekonečně mnoho rovnoběžek, které tvoří trojúhelník nebo parabolu. Smíme to udělat? Otázka, která se stala ústřední otázkou matematiky. Metoda dala do souvislosti matematiku, fyziku i nekonečný počet a vyvolala nejzákladnější vědní otázky. Předjímala Newtonovu matematickou analýzu a s ní spojené obtíže.¹³⁷⁴

Dlouho moderní vědci spekulovali, kolik toho Řekové věděli o nekonečném počtu a kombinatorice. Řekové znali přesnost bez nekonečného počtu, novověk nekonečný počet bez přesnosti, moderní věda měla od 19. století přesnost i nekonečný počet. Diagram byl klíčovým nástrojem řecké matematiky, řeckí matematikové dosáhli zajímavých objevů, např. že je nekonečně mnoho prvočísel, jejich hlavním kolbištěm však byla geometrie. V roce 2002 se uskutečnilo mezinárodní setkání historiků řecké matematiky v Delfách. Fabio Acerbi zde způsobil skutečný rozruch. Jeho tématem byla

¹³⁷³ R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 56

¹³⁷⁴ R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 139

Hipparchova čísla. Všiml si otázky, o které se zmínil Plútarchos, když popisoval hádku mezi filozofem a matematikem. Filozof a stoik **Chrýsippos** (279-206 př. n. l.) prohlásil, že podle pravidel stoické logiky je možné kombinovat deset výroků více než milionem způsobů. Matematik **Hipparchos** pak oponoval tím, že správný počet je buď 103 049, nebo 310 954, a to podle toho, jak se číslo definuje.¹³⁷⁵ Takže se Chrýsippos mýlí.

Bohužel mi zůstává záhadou, zda Plútarchos věděl, že jím vybrané osobnosti se nemohly nikdy setkat, jelikož Hipparchos z Níkaie žil v letech 190-120 př. n. l., nebo příhodu pojal jako přenesený spor, který měl pokračování skrze Hipparcha, který v nějakém matematickém díle vznesl svoji výhradu. Každopádně tento spor je dokladem existence antické kombinatoriky. Číslo 103 049 patří mezi Schröderova čísla, je mezi nimi desáté. Acerbi poté ukázal, že podle stoické logiky lze problém kombinování deseti výroků provést jako obdobu poskládání deseti znaků do závorek. Vyvinul metodu pro řešení v rozmezí Hipparchových prostředků. Dokázal, že bez nějaké dodatečné podmínky je tento počet 310 954, tedy číslo, o němž Plútarchos mluví,¹³⁷⁶ což je jasný důkaz, že antická kombinatorika existovala už od 3. stol. př. n. l.

Teprve tehdy vědci zjistili, že *Stomachion* je vlastně kombinatorickým příkladem, takže se několik pracovníků pustilo do řešení, přičemž ani dvě z nich nebyla stejná.¹³⁷⁷ Definitivní řešení přinesl díky počítačovému softwaru Bill Cutler, počítačový vědec z Illinois, který vytvořil příslušný algoritmus a spočetl řešení *Stomachionu* - 17 152, právě tolika způsoby se dal složit čtverec.¹³⁷⁸

Jenže ve starověku PC software k ruce neměli, jak na to tedy mohli tehdejší matematici přijít? Vytvořili mapku možností, různá řešení rozdělili do 24 základních rodin, kde byl nakreslený seznam základních možných řešení, v němž byla čarami pospojována jakákoli dvě řešení, která byla možno přeměnit

¹³⁷⁵ R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 216

¹³⁷⁶ R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 217

¹³⁷⁷ R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 219

¹³⁷⁸ R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 225

jedno v druhé prostou substitucí nebo rotací. V této fázi vzešlo 536 základních řešení. Rotace neobsahující substitute je možné aplikovat nezávislé na ostatních, takže z každého základního řešení je možné vytvořit 32 rotací, což ve výsledku dává $536 \times 32 = 17\,152!$ ¹³⁷⁹ Západní knihy zabývající se vědou a matematikou byly přepsány. Kdo nevěřil Plútarchovi, musí se sklonit před tímto jasným matematickým důkazem z Archiméda.

Kombinatorika tak není plodem 17. století, ale antiky, helénismu. Síla Archimédova postupu a jeho myšlenek nevyprchala ani po tisíciletích, jeho vynálezem je uplatnění abstraktních matematických modelů v hmotném světě. Jak se to uplatnilo v moderní době? Claude Shannon, pracující v matematických laboratořích, představil roku 1948 teorii informace, byl také zakladatelem teorie návrhu digitálních elektrických obvodů. Přelomovým vědcem je i Newton a jeho teorie pohybu planet z roku 1687 v díle *Matematické principy přírodní filosofie*. Matematickou teorií redukoval fyzikální veličiny. Poté ho začali ostatní v tomto postupu napodobovat. Na začátku 19. stol. jsme svědky převratných objevů, jako je elektřina, je vyzkoumán pohyb částic v plynech u Boltzmannova roku 1872. Bez Archiméda by nebyl Galileo, Newton, Boltzmann ani Shannon a ze stejného důvodu by neexistovala současná analýza zpracování obrazu.¹³⁸⁰ Vidíme tedy Archimédovu důležitost, návaznost důležitých objevů a teorií dalších vědců, souvisejících s jeho dílem myšlenkami skrze následující dvě tisíciletí.

Tímto jsem velmi stručně přestavil nejzásadnější objevy v Archimédově kodexu, text všech kapitol a pojednání není kompletní, i dříve zveřejněné části Archimédova díla budou pravděpodobně potřebovat revizi. Na příkladu Archiméda a problémů s ním spojených je snad dostatečně vidět, že řecká věda měla velmi impresivní výsledky, ale i základy svojí tradice. Pokud to, co činil Archimédés a jiní uvezení učenci, nebyla věda, tak by mě skutečně zajímalo, jak by to dnešní neoplatonici nazvali - modelářství, náhoda? Řekové dovedli řešit praktické i teoretické otázky ve vědě a dokazovat je důkazy, ověřovat je experimenty i úspěšně aplikovat v praxi.

¹³⁷⁹ R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 225/6

¹³⁸⁰ R. Netz, W. Noel, *Archimédův Kodex*, Deus 2008, s. 254

Ostatně Archimédés jako jeden z prvních pravděpodobně vytvořil odometer (zařízení pro měření uražení vzdálenosti), pokud už nebyl znám za výprav Alexandra Velikého (čemuž nasvědčují záznamy z deníků jeho cest, kde jsou přesně změřené vzdálenosti i mimo tehdy známé trasy silniční sítě). Zkonstruoval kladkostroj posunující bez námahy těžkou nákladní loď, pracoval na kvadratuře paraboly, zkoumání středu přitažlivosti paraboloidu aj. Zajímal se o strukturu a chování látek. Z mnoha válečných přístrojů vyniká soustava zrcadel schopná zapálit loď, dělo poháněné parou, které mělo větší dostřel než ostatní katapulty a střílelo těžké nábojnice. Mezi další Archimédovy vynálezy patří Archimédův šroub použitý pro vřetenové čerpadlo a pumpy odčerpávající vodu z lodí.

Mezi jeho výtvořky však patřila i obří loď Syrakúsia, jež byla 60 metrů dlouhá, Archimédés ji navrhl, avšak stavby se ujal Archiás z Korintu. Dokončena byla v roce 240 př. n. l. Měla tři ocelové stěžně, poháněly ji pouze plachty, nikoliv vesla, měla tonáž 1700-2000 tun a celkovou váhu 4000 tun, dřevo na její stavbu by stačilo na 40 válečných lodí. Byla ozdobená mramorem a slonovinou. Její přepravní kapacita činila 1942 pasažérů, z nichž 142 patřilo do první třídy a měli k dispozici na svojí palubě čítárnu, knihovnu, divadlo, kapli Afrodité, lázně, promenádu zdobenou květinami v květináčích a stromy v kořenáčích.

Na vrchní palubě bylo 8 věží (kde byly vrhací stroje), o bezpečnost se staralo 400 námořních vojáků a obří balista, která mohla vrhat šípové střely o délce 5,4 m nebo kulatou střelu z kamene o váze 82 kg. Dostřel tohoto monstra byl sice pouhých 200 metrů, ale zato zásah pravděpodobně garantoval potopení jakékoliv lodi, která chtěla zaútočit. Syrakúsia plula pouze jednou, do Alexandrie. Zde byla předána jako dar Ptolemaiovi III. a přejmenována na Alexandris, měla pravděpodobně sloužit jako obří dopravní loď pro převoz obilí, ale zároveň kromě své přepravní kapacity poskytovala i služby à la Titanic a měla rovněž hrozivou vojenskou sílu.

Helénismus byl ostatně dobou masové produkce válečných lodí a obří lodě nebyly výjimkou již od raného helénismu, největší „obludu moří“ však postavil Ptolemaios IV. jehož čtyřicetiřadka (tessarakontérés) měla dva trupy a na nich plošinu, u vesel 4000 námořníků, měřila 128 m a na palubě bylo 2 850 vojáků. Měla sloužit jako centrální bojové plavidlo flotily a díky své obří

platformě s válečnými stroji byla vhodná nejen k ničení lodí protivníka, ale především k dobývání přístavů a přímořských měst.

Kartaginci dosáhli pravděpodobně již v raném helénismu nebo dříve nesmírně impresivního výsledku v manufakturním způsobu výroby válečných lodí, kdy byli schopni spustit válečnou loď na moře po 40 dnech od pokácení stromu. Ve stavebnictví začaly být v helénismu běžnější cihlové stavby a lomený oblouk, vysokou úroveň mělo stavebnictví v budování chrámových staveb a přístavů. Již od přelomu 6. a 5. stol. př. n. l. dovedli Řekové budovat vodovody, přístavy na ostrově Lesbos nebo na Kypru ve městě Pafos byly zbudovány speciálním jeřábem, který se pohyboval po zdi a pokládal v přesných intervalech kamenné kvádry, pomocí něj byla zbudována mola. Obří přístav v izraelském městě Caesarea (které dal postavit Hérodes mezi lety 25 – 13 př. n. l.) využil techniku budování používanou dnes při stavbě umělých přístavů. Spustil dolů obrovské dřevěné kvádry naplněné cementem, který stykem s vodou ztvrdnul, a poté na těchto základech, které sedly na mořské dno, vystavěl zdi a mola.

Stavebnictví usnadňoval i 27m vysoký jeřáb pro budování chrámů, měl k obsluze 10 lidí a složitou soustavu provazů, mohl se pohybovat horizontálně, udržel však i břemeno o váze 20 tun. Parthenón v Athénách postavili za 10 let, jeden kámen byl tedy přemístěn každých 15 minut! Technické a vědecké poznatky se uplatnily především při stavbě sítě vodovodů a silnic, také při vylepšování pevností a válečných strojů.

Mezi významné techniky, vynálezce a vědce helénismu patřil i **Ktésibios** (vrchol činnosti 285-222 př. n. l.), činný ve 3. stol. př. n. l. v Alexandrii, studoval fyzikální vlastnosti vody (objevil princip sifonu) a vzduchu. Jeho balista byla poháněna vzduchem stlačeným ve dvou válcích místo torzního pohonu, přičemž dostřel ani přesnost nebyly narušeny. Sestrojil vodní varhany, tlakové čerpadlo s válcem a pístem (uplatnilo se u čerpání vody ze studen atd.), požární stříkačka (jeho vynález stříkačky se uplatnil i v lékařství), přesné vodní hodiny (s plovákem, jenž se posunoval a ukazoval na stupnici, kolik zbývá času) a různé důmyslné hračky, posloužil také jako zdroj pro Filóna z Byzantia a Héróna z Alexandrie.

Ve 3. /2. stol. př. n. l. působil v Alexandrii Filón z Byzantia (údajně žák Ktésibia). Napsal Mechaniké syntaxis (Kompendium Mechaniky) o 9 knihách, zachovala se čtvrtá kniha o obléhání a válečných strojích, kniha pátá věnovaná nauce o vzduchu, v níž pojednal o tlakové stříkačce, a dochovaly se fragmenty knihy sedmé a osmé o technikách válečného oblehání, kniha šestá byla o automatech.¹³⁸¹ Mezi Filónovými vynálezy byl už v polovině 3. stol. vodní mlýn.

Filón popisuje ozubené soukolí, které samočinně nabíjelo v balistě¹³⁸² šípů jeden za druhým do pohotovostní polohy. Rekonstrukci těchto přístrojů provedli důstojníci Němců a Britů již před první světovou válkou. Filón sám pracoval na samohybném kole, systému zašifrovaného dorozumívání, řetězovém čerpadlu, vzduchovém čerpadlu, pístovém čerpadlu a 87 mechanických přístrojích, které poháněl horký vzduch nebo pára, například parní siréna na majácích.¹³⁸³

Zastavme se nyní u majáku na ostrově Faros. Tato obří stavba byla nejen divem architektury (postavil ji Sóstratos z Knidu), ale i techniky. Tato stavba z asuánského granitu měla tři části (SHVO I., obr. 108), měřila na výšku pravděpodobně 130 metrů, její světelný paprsek měl údajně dosah až 60 km a na horním patře měl být rovněž teleskop. To však nebylo vše, čím budova disponovala. Byla zde parní siréna pro spuštění poplachu a sochy na prostřední části, umístěné na krajích, vydávaly zvuky podle hodin a natáčely se po směru slunce (to bylo v zásadě možné, pokud znali řeční technici kuličková ložiska). Je otázkou, jak fungoval světelný paprsek, neboť doprava dřeva bez výtahu do takové výšky je problém sám o sobě, nehledě na to, že v Egyptě nebylo mnoho vhodných stromů, topilo se tedy spíše dřevěným uhlím (nebo olejem, naftou?).

Možná byl uvnitř střední části budovy důmyslný systém zrcadel (s jedním obřím polohovatelným zrcadlem uprostřed), který přenášel světlo ze slunce, což

¹³⁸¹ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 415

¹³⁸² Šlo o opakovací šípomet, tzv. *polybolos*, první zmínka je o něm už v roce 300 př. n. l., kdy ho vytvořil Dionýsios z Alexandrie, pracující v rhodském arzenálu.

¹³⁸³ T. Jones, A. Ereira, Barbaři, Mladá fronta 2008, s. 132

však nedává odpověď na otázku, jak fungoval maják v noci - byl snad uprostřed nějaký obří krystal, z něhož se světlo rozvádělo dále?

Jedním z největších úspěchů techniky v helénismu je mechanismus z Antikythéry (SHVO II., obr. 87). Hodinový mechanismus z roku 80 př. n. l. zachycoval pozici Slunce a Měsíce na ciferníku, měl označení pro den, týden, měsíce, ale také pro čtyři roky. Analýzu přístroje provedl Derek de Solla Price a rekonstrukci provedl John Gleave, hodinář. Nedávné práce Michaela Wrighta ukazují, že originál byl ještě komplexnější. Přístroj ukazoval i hvězdná znamení a model sluneční soustavy, přístroj měl 76 převodových koleček a jednu ručičku, která dokončila rotaci každých 76¹³⁸⁴ let.¹³⁸⁵

Významným konstruktérem antiky je Hérón z Alexandrie (přezdívaný "Mechanik", cca 10-70 n. l.), který mohutně čerpal z práce svých helénistických předchůdců. Kromě děl O měření, Geometrie, Stereometrie, Úvod do Stereometrie, O stavbě malých automatických divadel, Pneumatika (o mechanických hříčkách založených na využití atmosférického tlaku), O optických strojích, O válečných vrhacích strojích, Barúlkos (o konstrukci navijáků), se dochovaly také četné zlomky Hérónova komentáře k Eukleidovým základům.¹³⁸⁶

Hérón stavěl kompletní roboty jako Herkula s drakem (Herkules zasazuje úder do hlavy, drak mu šplíchá vodu do tváře). Hérón popisoval nejen svoje vynálezy, ale i technologický pokrok, ke kterému Heléni dospěli v předchozích staletích a dovedl sestavit i parní stroj (SHVO II., obr. 88). Vytvořil dokonce plně automatické divadlo, kde roboti předváděli tragédii Nauplius, jenž se odehrává

¹³⁸⁴ Tvůrce zjevně vycházel z poznatků známého astronoma, **Kallippos z Kyziku** (cca 370-300 př. n. l.) působil v Athénách, byl spolupracovníkem Aristotela, rozšířil teorii Eudoxa z Knidu o pohybu Slunce, Měsíce a hvězd tím, že přidal další sféry. Navrhl, aby měl rok 365 a čtvrt dne, jeho lunisolární kalendář vznikl z pozorování, která zahájil 28. června roku 330. Vypočítal data pro rovnodennost, spočítal délku jednotlivých ročních období. Navazoval na práci Methóna z Athén (matematik, astronom inženýr, žijící v 5. stol. př. n. l.) Kallippos vytvořil tzv. Kallippův cyklus, který trvá 76 let.

¹³⁸⁵ T. Jones, A. Ereira, Barbaří, Mladá fronta 2008, s. 124/5

¹³⁸⁶ L. Canfora, *Dějiny řecké literatury*, KLP 2004, s. 834

po trójské válce. Ve hře se opravovala loď (za pomoci bouchajících kladiv), plulo tam řecké loďstvo (i s delfíny vyskakujícími kolem) a Ajaxe nakonec skolil blesk. Poté se zatáhla opona. Popisuje i statické roboty, kteří umožňují vytvářet větší množství scén.¹³⁸⁷

Divadlo Héróna fungovalo přes 20 minut, bylo se zvuky i speciálními efekty (hromy, blesky) měnilo scénérie a charaktery. Fungovalo na systému řídicího hřídele s různě dlouhými provázky, které spouštěly systémy závaží a protizávaží. Hérón však představuje i určitý úpadek¹³⁸⁸ technické úrovně své doby, neboť vynálezy předchozí doby, které popsal, vznikly ve 3. stol. př. n. l. a potřebovaly pro svůj provoz dokonalé kovové šrouby, kovové ozubené převody. Kdežto když popisuje současné mechanismy, mluví o dřevěných spojích a síle tření tam, kde bychom čekali převody.

Navzdory tvrzení (neo)platoniků, zejména Plútarcha, že technika, experimenty a sestavování přístrojů je pouhá řemeslná, podřadná práce, nehodící se pro pravého vědce a vzdělance, nejen pracovníci Múseionu zastávali úplně opačný názor. Helénové uměli sestrojít univerzální kloub, ozubená soukolí, přesné časomíry i písty poháněné parou. Na jednom papýru z Alexandrie z 2. stol. př. n. l. jsou vyjmenovány osobnosti světové historie, autoři zákoníků, malíři, sochaři, architekti a strojní inženýři. Mezi nimi je jistý Abdaraxos (jmenován společně s Archimédem a Filónem z Byzantia jako největší konstruktér), který sestrojil přístroje v Alexandrii. To je jediná zmínka o něm, víme tedy, kolik dalších takových osobností i s výsledky jejich práce je takto ztraceno?¹³⁸⁹

¹³⁸⁷ T. Jones, A. Ereira, Barbaři, Mladá fronta 2008, s. 138

¹³⁸⁸ Pozdní období římské republiky i celá epocha římského císařství a jeho technická úroveň je subjektem, který si zasluhuje samostatnou monografii. Za římského císařství totiž byla technika výrazně používána, jak ukazují nedávné nálezy. Rozsáhlý systém odvodňování dolů ve Španělsku nebo doklad existence rozsáhlé soustavy vodních mlýnů v jižní Francii z 2. stol. n. l., vodní pily pro rozřezávání kamenných kvádrů, systém odpružení pro cestovní vozy atd., to vše si zasluhuje podrobnější analýzu, nemluvě o dalších vynálezech tohoto období.

¹³⁸⁹ T. Jones, A. Ereira, Barbaři, Mladá fronta 2008, s. 138

Svět helénismu byl světem automatiky - automat na mince, který vám natočil do džberu vodu, když jste do něj vhodili pět drachem, jiní dokonce tvrdili, že jste k tomu dostali i kousek mýdla. To, co z helénistického období známe, se nedochovalo prostřednictvím Římanů, ale Arabů a Byzantinců. Od nich to teprve přešlo do Evropy. Rozsah katastrofy ztracených vědomostí si však neuvědomujeme a zřejmě jej nemůžeme ani dost dobře odhadnout. Máme tendenci se domnívat, že to nejdůležitější se zachovalo, což je ovšem omyl, neboť jde jen o útržky, byzantští a arabští kopisté totiž dělali jen jednodušší svazky, někdy dokonce jen úvodní kapitoly. Neznáme žádnou teoretickou práci Filóna. Jaké asi byly stroje Abdaraxa z Alexandrie, jestliže byl označován za největší osobnost v dějinách světa?¹³⁹⁰

Chtěl jsem danými příklady ukázat, že i přes naše jiné pojetí vědy nebyl v žádném období starověku (ani ve všech předchozích dohromady!) učiněn takový pokrok vědy a techniky, jako v helénismu. Jedná se o období, které vyprodukovalo intelektuální elity, Řekové měli rozsáhlé znalosti v teoretické vědě i praxi, také v experimentech, byť samozřejmě mnohdy zužitkovali i poznatky jiných kultur, jako astronomické a matematické znalosti Babylóňanů nebo technické znalosti Kartaginců při stavbě lodí a válečných strojů.

¹³⁹⁰ T. Jones, A. Ereira, Barbaři, Mladá fronta 2008, s. 139

3.14 Architektura, urbanizace, umění

V této kapitole se chci zabývat změnami v architektuře a urbanizaci, problematikou zakládání a fungování měst, vzhledem domů na venkově a životní úrovni obyvatel měst a vesnic, dále chronologicky rozdělit umění helénismu na tři epochy. Chci také probrat největší osobnosti uměleckého života a provést analýzu stylu uměleckých děl i námětů v umění a vliv řeckého umění na ostatní kultury. Chci se zamyslet, jaká témata byla pro umění v helénismu nová a nad tím, jakou úlohu umění mělo v životě společnosti a jedince i jaká estetická měřítko byla uplatňována při ražbě mincí. Soustředím se jak na popis nejvýznamnějších architektonických památek, tak i na tzv. malá umění, jako je tvorba mozaik a hliněných plastik, šperkařství atd.

Důležitým milníkem antické architektury je vznik korintského stylu, první dochovanou stavbou je chrám v Bássai v jihozápadní Arkadii (SHVO II., obr. 93, 94, 95) nedaleko Figaleie. Chrám navrhl athénský architekt Iktínos, jeho patronem byl Apollón Epikúrios (Pomahač), chrám je nádhernou ukázkou skloubení stylů, je tu k vidění iónský, dórský i korintský, a i proto patří na seznam kulturního dědictví UNESCO. Dórské sloupy jsou v peristylu, iónské u vchodu a korintské uvnitř. Chrám byl postaven mezi lety 430-400 př. n. l., vnitřní iónské vlysy ukazují souboje Řeků s Amazonkami a Lapithů s Kentaury. Má několik nových prvků - boční vchod do cely (přímo proti kultovní soše) a iónské hlavice s volnými nárožními volutami.¹³⁹¹

Korintské sloupy se uplatnily uvnitř Athénina chrámu v Delfech a v budově postavené v Asklépiově okrsku v Epidauru.¹³⁹² Korintský sloh se masivně prosazoval především od 2. stol. př. n. l.,¹³⁹³ v 1. stol. př. n. l. se již stal

¹³⁹¹ J. Boardman, *Řecké umění*, Odeon 1975, s. 126/7

¹³⁹² P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epocha 2001, s. 75

¹³⁹³ Např. chrám Dia Olympského v Athénách chtěl dokončit Antiochos IV., v roce 174 začal s masivními změnami. Najal římského architekta jménem Decimus Kossotius, ten rozšířil chrám, měl mít 104 sloupů, také změnil dórský sloh na korintský a materiál stavby byl změněn

dominantní, jelikož byl oblíbený u Římanů. Za helénismu se rozvinul více iónský sloh, používány především na ostrovech v Egejském moři a Malé Asii. Jeho hlavním propagátorem se stal architekt **Pýtheos z Priény** (4. stol. př. n. l.), který ve svých (bohužel nedochovaných) dílech kritizoval dórský sloh. Vybudoval chrám Athény Polias v domovském městě, chrám zasvětil v roce 334 př. n. l. Alexandr Veliký.

Pýtheos a Satyros byli architekti Mausolea v Halikarnássu. Na zásady Pýthea navázali i architekti **Paiónios z Efesu** a **Dafnis z Milétu**, autoři mohutného chrámu Apollóna v Didymech (SHVO II., obr. 109, 110, 111, 112). Stavební činnost začala roku 300 a hrubá stavba byla dokončena v roce 280 př. n. l., ale stavební práce pokračovaly až do roku 183 př. n. l., v důsledku oslabení Seleukovské říše a změny geopolitické situace se chrám nepodařilo nikdy dokončit. A to byl didymský chrám financován od dob Antiocha I. z obřích bazaru (síň dlouhá 192m) v Milétu, který král nechal postavit a vybíral nájem od 78 nájemců.

Chrám v Didymech byl největší stavbou doby (společně s chrámem Dia Olympského v Athénách). Kolem velmi malé svatyně s vlastní věštírnou měl stát okolo mohutný komplex zdí a 122 iónských sloupů o výšce 25 m, stavba byla nezastřešená. Patrony místní svatyně a autory nového projektu byli Seleukovci, kteří považovali Apollóna za svoje osobní božstvo. Stavbu se pro její obří rozměry nepovedlo dokončit a zastřešit ani za doby římského císařství (plocha komplexu měla 1164 m²). Oba výše zmiňovaní architekti se podíleli i na stavbě Artemidina chrámu v Sardech na přelomu 3. /2. stol. př. n. l., jež byl také v iónském slohu.

Zastáncem iónského slohu byl i architekt **Hermogenés**, pocházející buď z Priény nebo Alabandy. Působil především v druhé polovině 2. stol. př. n. l., je autorem Dionýsova chrámu na ostrově Teos, ale především chrámu Artemidy v Magnésii nad Maiandrem (SHVO II., obr. 116, 117, 118). V této stavbě vypustil vnitřní řadu sloupů, čímž získal volný prostor, také stavbu urychlil a zlevnil.¹³⁹⁴ Z

na kvalitní mramor z pentelských lomů. Bohužel projekt se zastavil díky smrti Antiocha IV. v roce 164, chrám byl z poloviny hotov, sloupy čnely do výše 17 m, každý měl 2 m v průměru.

¹³⁹⁴ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epocha 2001, s. 76

jeho (dnes nedochovaných) spisů o architektuře vycházel i Vitruvius. Významným architektem raného helénistického období byl i Athéňan **Filón z Eleusíny** (4. stol.), který k eleusínskému telestériu připojil předsíň z 12 dórských sloupů (cca rok 318 př. n. l.). Za vlády Lýkurga (337-323 př. n. l.) navrhl lodní sklad zbraní v Pireu (kde byla uložena výstroj lodí, arzenál byl navržen tak, že všechen inventář byl přehlédnutelný z centrální haly, takže vyhověl požadavku snadného dohledu). Jeho díla o architektuře se nedochovala.¹³⁹⁵ Ve svých knihách popisoval jednak athénský Arzenál, ale také proporce chrámových staveb.

Předtím, než přejdu k charakterizaci helénistické architektury, proberu problematiku měst a vesnic. Musím se vrátit k předchozímu období, kde nejvýznačnější příklady měst, způsobu jejich založení, uspořádání a fungování poskytuje příklad Thúrií v Itálii, také Olynthos na poloostrově Chalkidické. Řecká města v Itálii a jejich uspořádání jsou důkazem, že ortogonální plán byl v západních koloniích používán již 150 let před Hippodámem.

Aristotelés¹³⁹⁶ přisuzuje právě Hippodámovi nové uspořádání města, které kontrastuje se starým uspořádáním. Hippodámos, syn Eurifóna, naplánoval Pireus, Rhodos (408), Thúrie (444 př. n. l.) a Milétos (kolem 470 př. n. l.). Eforos z Kýmé udává, jak mělo město **Thúrie** vypadat (SHVO II., obr. 138, 139, 140). Podle Diodóra našli kolonisté pramen Thúria, tedy místo, které orákulum určilo jak bod pro založení, kde je voda k pití v míře, ale chleba k jídlu bez omezení.

Obklopili místo zdí, rozdělili oblast po délce do čtyř čtverců, dále oblast rozdělili ulicemi se *stenopoi* (mezerami). Čtyři podélné čtverce měly název Hérakléia, Afrodisiás, Olympias a Dionýsiás, tři čtverce na šířku měly název Héroa, Thúria a Thurina. Thúrie nebyly daleko od achájské kolonie Sybaris (zničeny roku 510 př. n. l.), založeny byly Periklem roku 444 př. n. l. Vykopávky odhalily, že už v polovině 6. stol. byly dvojpátrové domy uspořádány do

¹³⁹⁵ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 399

¹³⁹⁶ Aristotelés, *Politika*, 1330b 21

obdélníků, ulice byly orientovány stejným způsobem jako v klasickém období, ale *plateia* (čtverce) klasického období byly širší.¹³⁹⁷

Město na ploše 74x37 m bylo rozděleno do dvou čtverců s mezerou pro kanalizaci o šíři 1.50m.¹³⁹⁸ Thúrie jsou ukázkovým příkladem nejen městské zástavby, ale i vlivu politického myšlení na uspořádání města. Jednotlivé městské bloky byly rozděleny mezi kmeny, které měly svoji vlastní čtvrť, chrám a héroa, a to podle zásad demokratické rovnosti typických pro Athény a jejich správní dělení města. **Hippodámos z Milétu** (498-408 př. n. l.) nebyl pouze architektem, ale i autorem díla *Políteia*, kde vyjadřoval svoje politické názory v souvislosti s uspořádáním města.

Ve Stobaiových *Antologiích* jsou sesbírány texty z helénistického období, Hippodámos (Thúrijský) byl údajně pythagorejec. Tyto fragmenty nedokazují jeho autorství, spíše byla snaha dodat jim váhy jménem autora, neboť byly napsány v dórsském dialektu. Sesbírali je asi neopythágorejci, kteří zahrnuli Hippodáma do pythagorejské tradice. Z fragmentů vysvítá, že společnost je jako lyra, je v ní potřeba řád a harmonie jako v hudbě, zkažené duše – sofisté (Prótagorás?) - popírají existenci boha. Vzdělání mladých mužů musí být dle fragmentů organizováno ve frátriích (sdružení organizovaná po spartském vzoru, jejich členové jedli spolu a bojovali spolu), ideálním státem je Tripolitikon – kombinace monarchie, oligarchie a demokracie.¹³⁹⁹ Hippodámos byl skutečně průkopníkem v budování měst pro 10 000 občanů (přesněji mužů, celkově město mohlo mít až 50 000 obyvatel). Jeho typickými znaky jsou bloky dvojpatrových domů, zabírající 2400 m², domy s nádvořím byly typické nejen pro klasické, ale i pozdější období.

Příkladem podobně uspořádaného města i domů je také **Olynthos**, založený roku 432 př. n. l. a zničený roku 348 př. n. l. Filipem II., domy (SHVO II., obr. 145) jsou zde postaveny v síťovém uspořádání ulic, byly postaveny v blocích po deseti (SHVO II., obr. 144). Každý blok se skládal ze dvou

¹³⁹⁷ Kol. autorů, *Inside the City in the Greek World*, Oxbow Books 2009, s. 109

¹³⁹⁸ Kol. autorů, *Inside the City in the Greek World*, Oxbow Books 2009, s. 114

¹³⁹⁹ Kol. autorů, *Inside the City in the Greek World*, Oxbow Books 2009, s. 116/7

souběžných řad po pěti přilehlých domech, každý dům zabíral parcelu velkou 18x18 m. Domy byly postaveny z nepálených cihel a střechy pokryty taškami. Podlahy byly pokryty oblázky nebo mozaikami, zdi byly někdy omítnuty, případně vymalovány barevnými pruhy.¹⁴⁰⁰1502

Helénistická architektura se na rozdíl od klasického období už tak striktně nedržela hippodámovského způsobu stavění měst, nýbrž snažila se využít místní topografie, např. Priéné či Pergamon (SHVO II., obr. 153, 154, 155, 156, 162), nebo klasické uspořádání různými prvky oživit. Vznikají nová velkolepá města a paláce, zvyšuje se životní úroveň, přestavují se starší města, např. Athény (SHVO II., obr. 149, 150), i svatyně, např. Olympia či Samothráké (SHVO II., obr. 104, 105, 114, 115), které jsou nově rozšiřovány. Přestože máme významné památky z iónského a korintského stylu, dórský sloh nemizí, právě naopak - chrám Athény v Pergamu i chrám Asklépia na Kóu ((SHVO II., obr. 96, 97) jsou v dórském slohu.

Hlavním elementem helénistické architektury a pojetí urbanizace je využití prostoru jako pozitivního elementu a uvedení prvku prázdna jako organizační jednotky mezi různými celky. Je snaha, aby jednotlivé prvky města nepůsobily izolovaně, ale aby působily dojmem organického celku. Agory jsou kryty sloupořadím a rozšiřovány, zdobí je velkolepé veřejné budovy a chrámy. Městské domy začínají být větší (na Rhodu, Délu, Alexandrii), jsou zdobeny štukaturou, sloupy, římsami, freskami a mozaikami, domy boháčů jsou obloženy reliéfy z mramoru či alabastru.

Domy bohatých občanů mají také zahrady a ovocné sady, uvnitř sochy a malby. Typickým znakem helénismu jsou i obrovské paláce. Předchůdce měly pravděpodobně v Pelle, kde palácový komplex zabíral 60 000 m² ve své konečné podobě, jakou mu dal Kassandros, který přistavěl lázně. Stavba však vznikla už dříve, za vlády Filipa II., byly zde budovy gymnasia, komplex byl rozdělen na sedm částí a nesloužil pouze jako královské reprezentativní sídlo, ale i jako ústředí královské administrativy.

¹⁴⁰⁰ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 233/4

Než přejdu ke konkrétním příkladům uspořádání helénistických měst, zastavím se nejprve u problému životní úrovně v městech a úlohy vesnic, neboť přestože helénismus byl především městskou kulturou, 70-80 % obyvatelstva žilo na venkově. I v samotném Řecku byly oblasti, kde občané dávali přednost spíše životu ve vesnicích než ve městech, což nesmíme vnímat jako zaostalost, ale jako preferenci životního stylu. Typickými kraji s tímto uspořádáním byly Élida a Arkádie, kde existovala městská centra, ale většina lidí raději žila na venkově.

Venkov byl ostatně klíčový pro výživu měst, protože bez sítě vesnic nemohlo, až na výjimky, žádné město prakticky existovat, neboť by se jeho populace neuživila. Vesnice s 500 obyvateli a se zemědělskými pozemky o výměře 500 ha dokázala uživit sebe a ještě vyvézt potraviny pro stejný počet lidí do města. Vesnice byly až donedávna na okraji zájmu archeologů i historiků, výzkum mnoha vesnic, statků a venkovských domů však komplikuje to, že velká část z nich leží pod moderní zástavbou. Příklady venkovských domů a statků jsou nejlépe zdokumentovány v Attice (SHVO II., obr. 142, 143). Statky v Attice nebo na thráckém Chersonésu měly někdy věže obdélníkového nebo kulatého půdorysu, zřejmě sloužily jako útočiště i stanoviště pro včasné zpozorování nepřítele. Existuje i věž jako komplex s dvorem, ale nedá se jednoznačně interpretovat, zda to byly čistě vojenské stavby, nebo sloužily jako refugia obyvatelům statků.¹⁴⁰¹

Životní úroveň středních a vyšších vrstev na vesnici a ve městech nebyla pravděpodobně příliš odlišná (pokud pomineme kulturní vyžití). Města byla zásobována vodovody, a to již mezi 8. až 6. stol. př. n. l., kdy se objevují promyšlená opatření, od doby bronzové je znovu budována kanalizace.¹⁴⁰² Voda byla potřeba na pití, mytí a praní, pro řemeslnické dílny i pro lázně, kde byly sprchy, mnohé domy měly koupelny. Domy měly většinou vodu z cisterny mimo dům, která mohla být v podzemí nebo založená na sběru dešťové vody.

¹⁴⁰¹ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 223

¹⁴⁰² L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 235

Jinde byly hloubeny studny. Již v 6. stol. př. n. l. je doložen vodovod na Samu, který vysekal technik Eupalínos do skály. V helénistickém období vzrostlo využití vodovodů, kde byla voda rozváděna většinou v hliněných potrubích, některá města měla na předměstích velké vodojemy. V centrech byly kašny a fontány, některé z nich byly zásobovány z vodovodu. Systém pokročilého hospodaření s vodou byl působivý zejména v Athénách 4. stol. př. n. l. Vzhledem ke spotřebě vody hrnčičů a jiných řemeslníků ve čtvrti Kerameikos, bylo na území před oběma branami s řekou, která protéká skrze čtvrť, vynaloženo značné úsilí pro zajištění zásobování vodou a pro její likvidaci. O tom podávají důkaz četné studny, cisterny, vodovody a odpadní kanály, jakož i přepadová zařízení na kanálu řeky Eridanos, která vyšla na světlo při vykopávkách.

Za vodovodní a kanalizační systémy, kterým bezpochyby předcházelo důkladné projektování, bylo odpovědné město. S větším využitím kanalizace se setkáváme zejména v době 4. stol. př. n. l., kdy jsou vytvořeny systémy kanálů na odvod povrchové vody a odpadních vod, také systém rozvodu a přívodu vody je složitější, stejně jako systém stok. Veřejné toalety byly napojeny na odvodňovací kanály.¹⁴⁰³

Domy měly také často nějaký druh toalety nebo latríny. V Olynthu (v domě ze 4. stol. př. n. l.) se našla terakotová toaletní mísa s překvapivě moderním vzezřením, byla napojena na místní odvodňovací systém. Jinde v Olynthu se můžeme setkat s vanami a odtoky patřícími k domkům. V Athénách byly toalety vyprazdňovány do kalových jímek, až v 4. stol. př. n. l. napojeny na odvodňovací systém. V helénismu byla většina domů napojena na kryté odvodňovací stoky.¹⁴⁰⁴

Příklad, jak byl organizován pořádek v helénistické polis, představuje **Pergamon**, kde **Eumenés II.** (197-159 př. n. l.) postavil mohutný akvadukt o délce 44 km. Z pohoří Madras-Dag dosahujícího výšky až 1500 m byla přiváděna voda. Pod vrcholkem jedné z hor vznikla sběrná nádrž, celých 30 m

¹⁴⁰³ Ibidem, s. 235

¹⁴⁰⁴ Ibidem, s. 235

nad nejvyšším bodem města. Poslední 3 km tekla voda na vrcholek akropole v kovových rourách pod tlakem 18 atmosfér, poté byla rozváděna hliněnými trubkami po celém městě, přímo ke kohoutkům.¹⁴⁰⁵

Nad pořádkem bděli městští úředníci na agoře i obchodních tržištích. Pořádek a klid v jednotlivých čtvrtích střežili *amfodarchové* (správci čtvrtí), v celém městě *astynomové* (strážci zákona ve městě). Na dolní agoře z poloviny 1. stol. n. l. se našla kamenná deska s královským nařízením o povinnostech těchto úředníků. Jde nejspíše o opis nařízení z doby Eumena II. *Astynomové* mají dbát o pořádek na veřejném či městském prostranství, každý kdo takové místo zastaví nebo znečistí, musí objekt odstavit a místo vrátit do původního stavu, cesty pro vozy uvnitř města mají být široké nejméně 9m, jiné alespoň 3,5m, užší mohou být pouze pěšiny spojující jednotlivé domy.

Vlastníci nemovitostí musí udržovat pořádek před domem a ve vymezeném prostoru okolo. *Amfodarchové* mají udržovat v čistotě a pořádku ulice, aby nebyly zastavěny stavebním materiálem odpadky, případné původce nepořádků mají donutit k úklidu nebo k uzavření smlouvy, v níž zaplatí částku nutnou k pokrytí nákladů úprav, 2,5x částky potřebné k uhrazení těchto nákladů bude pokutou viníkovi, pokuta za vyhazování smetí na ulici byla stanovena na 10 drachem a 5 drachem za jiné přestupky.

Astynomové měli dohlížet i na zásobování vodou, udržet v čistotě veřejné záchodky, fontány a studně ve městě i na předměstí, udržet roury průchodné. U veřejných studní byl zákaz napájení ovcí, praní prádla a mytí nádobí. Přestupek byl trestán, v případě otroka jednajícího na popud pána byla zkonfiskována zvířata či předměty a byl potrestán 50 ranami holí. Pokud tak jednal o své vůli, zabavili mu majetek, dostal 100 ran holí, 10 dní v kládě a poté dostal dalších 50 ran.¹⁴⁰⁶ Vidíme tedy, že zejména ve městech helénismus rozvíjel předchozí tradice a tendence zvyšování životní úrovně obyvatel, promyšleného hospodaření s vodou i čistoty ve městech. Města už za

¹⁴⁰⁵ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 283

¹⁴⁰⁶ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 283/4

předchozích dob měla noční osvětlení, svoje sbory policistů a jiných úředníků, dohlížejících na pořádek ve městě.

Z helénistických měst bylo nejdůležitějším **Alexandria** (SHVO I., obr. 109), založené **7. dubna roku 331 př. n. l.**, vyprojektoval ho na hippodamovském základě Deinokratés z Rhodu. Město vzniklo poblíž jezera Mareótis na úzkém pásu písku a bílých vápencových skal. Mělo hráz (Heptastadion se zvedacími mosty) vedoucí z pevniny na ostrov Faros (kde byl maják) dlouhou asi 1225 m, zde byl vytvořen ve východní části velký přístav, kdežto na západ od hráze byl přístav Eunóstos. Jezerní přístav byl spojen s Nilem a také kanálem se západním přístavem (Eunóstos). Značnou část města zaujímal areál královského paláce s rozsáhlými zahradami. Na délku město měřilo 5-6 km, na šířku 1,5 km, mělo čtyři hlavní brány a ulice se protínaly v pravém úhlu, základem sítě byly dvě ulice široké 30m.¹⁴⁰⁷

Kromě bohatě zdobených domů a výstavných veřejných budov zde byla krytá sloupořadí, četné fontány, množství soch a obelisků. Ve středu města byla uměle navršená hora Paneion, na níž stál chrám boha Pana, celé místo bylo obklopeno parky a stromy. Alexandrie tak reflektuje touhy své doby, nastává nostalgie po kráse přírody, proto dochází k zakládání parků a sadů ve městech. Alexandrie je typickým městem helénismu i díky velkým cizineckým čtvrtím Egyptanů (Rhakótis) a Židů, ve městě však žilo i mnoho cizinců z jiných míst, nejen Makedonci a Řekové. Mohlo zde žít až 500 000 obyvatel.

Za hradbami vyrostla nekropole a na východě vzniklo předměstí Eleusis, kde je hippodrom i stadion. Alexandrie je tak impozantním městem, dílem monumentální architektury, typickým pro helénistické období, které kříží klasickou koncepci budování města s novými prvky.

Velké a významné město byla **Antiocheia na Orontu** (SHVO I., obr. 118), metropole Seleukovské říše, původně Antigoneia, založená Antigonem I., **v roce 300 př. n. l.** město znovu založil **Seleukos I.** Řeka byla splavná až k moři vzdálenému 22 km, podél ní vedly obchodní cesty spojující Malou Asii, Arábii a Mezopotámii. Antiocheia stála na levém břehu řeky pod úpatím hory

¹⁴⁰⁷ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 109

Silpionu, čnící 400 m nad městem.¹⁴⁰⁸ Město mělo podobu protáhlého obdélníku, rozděleného na stejné bloky (112 x 58m) pravidelnou šachovnicí ulic.¹⁴⁰⁹ Na jihu bylo předměstí Dafné s posvátným okrskem Apollóna. Struktura ulic ukazuje, že architekti se snažili zajistit obyvatelům v zimě co nejvíc slunce a v létě chlad. Na vrcholku Silpionu postavil Seleukos I. pevnost a na agoře velký chrám Dia.

Kolem agory byly další chrámy a budovy úřadů, na úbočí hory bylo vytesáno divadlo, z Dafny vedl akvadukt. Na počátku mělo město dvě čtvrti, první pro helénské obyvatelstvo, druhou pro syrské, dohromady zabíraly 225 ha, na jihu byla židovská čtvrť.¹⁴¹⁰ Na počátku mělo město pouze 20 000 osadníků, kdežto na konci helénistické epochy již 300 000 – 400 000 obyvatel. Patronkou města byla bohyně Tyché (SHVO II., obr. 19), jejím zpodobněním je bronzová socha, kterou vytvořil Eutykidés ze Sikyónu, žák Lýsippa, při příležitosti založení města v roce 300 př. n. l. Bohyně seděla na skále představující horu Silpion, na hlavě měla korunu z městských hradeb, v ruce klasy pšenice a u nohou jí ležel bůh řeky Orontés. Třetí čtvrť města vznikla na ostrově Orontu za Seleuka II., Antiochos III. ji rozšířil a zkrášlil a usadil tam své veterány - Kréťany, Aitóly a Euboiany.¹⁴¹¹

Nejpůsobivějším příkladem helénistické architektury je město **Pergamon** (SHVO I., obr. 125), jehož definitivní podoba vznikla **v první polovině 2. stol. př. n. l.**, město bylo rozloženo na několika terasách. Byly zde chrámy Héry, Asklépia, Athény i Démétry a obří¹⁴¹² oltář zasvěcený Diovi (SHVO II., obr. 108) postavený mezi lety 170-159. Byl postaven na plošině 36,44 x 34,20 m, měl pódium, ke kterému se přistupovalo po širokém schodišti, zdobené vysokým

¹⁴⁰⁸ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 233

¹⁴⁰⁹ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 234

¹⁴¹⁰ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 235

¹⁴¹¹ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 247

¹⁴¹² Oltář obří velikosti postavil rovněž vládce Syrakús, Hierón II.

reliéfem.¹⁴¹³ Zobrazoval souboj olympských bohů s Giganty, stavba byla postavena na počest vítězství nad Galaty. Podél iónského sloupořadí, které nad schodištěm obklopovalo prostor s vlastním oltářem, byl vlys znázorňující báji o Hérakleově synovi Télefovi, který měl vyjadřovat původ občanů Pergamu odvozený od Héraklea.

Významnou památkou je i svatyně **Nimrúd Dag** (SHVO II., obr. 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125), komplex byl zbudován za vlády krále **Antiocha I.** (69-34 př. n. l.), vládce království Kommagéné. Stavba začala v roce 64/3 př. n. l., hotova byla v červnu roku 62/1 př. n. l. Jde o unikátní stavbu stojící na hoře 2200 m vysoké, na níž byl navršen kuželovitý kopec o průměru 150 m a jehož výška přesahovala 50 m.¹⁴¹⁴ Zde stály sochy až 8 m vysoké, obrovské reliéfy, kamenní lvi a orli. Helénští bozi zde byli ztotožněni s íránskými, což je vynikající příklad náboženské synkreze. Stojí zde Zeus Oromasdés (Ahura Mazda), po jeho pravici Mitra, který byl zároveň Apollónem, Hermem i Héliem, vedle něho Héraklés uctíváný jako Arés a orientální bůh Artagnés.

A nejen to, sochy zároveň znázorňují perský a řecký rodokmen královské dynastie. V genealogii jsou tak zahrnuti Dáreios I., Alexandr Veliký, Seleukos I. i parthští králové. Stavba však není jen svatyní, kde se odehrávaly slavnosti k počtě krále a jeho předků, pod uměle navršeným vrcholem je i hrobka, kterou údajně střeží démon. Zároveň byl na reliéfech vytesán gigantický astrologický kalendář, tzv. horoskop Lva, který zachycoval postavení hvězdné oblohy 14. června roku 109 př. n. l., což bylo pravděpodobně datum korunovace krále Mithridata I. Antiochos I. zavedl kult svých předků, stanovil oslavu svých narozenin a ustanovil kněží (v perském rouchu), kteří se mají o vše potřebné starat. Kalendář je také makedonský. Oběti byly spojeny s hostinou, na níž byl zván všechen lid.¹⁴¹⁵ Nimrúd Dag tak spojuje íránský panteon bohů s řeckými božstvy a rody tehdejších dynastií, propojuje řecké a východní umění.

¹⁴¹³ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 366

¹⁴¹⁴ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 367/8

¹⁴¹⁵ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 369

Před výběrem nejdůležitějších témat, tedy změn v helénismu, vývoje v oborech sochařství, malířství atd., musíme nejdříve rozčlenit celé období na jednotlivé periody. Byly celkem tři - **raný helénismus (336-240 př. n. l.)**, **vrcholný helénismus (240-150 př. n. l.)** a **pozdní helénismus¹⁴¹⁶ (150-27 př. n. l.)**. První období (raný helénismus) charakterizuje organická návaznost na období klasické a poklasické. V umění panuje jasnost, harmonie a dokonalost proporcí. V tomto období tvořil významný sochař **Lýsippos** (375-300 př. n. l.), **Praxitelés** (vrchol činnosti cca 370-330 př. n. l.) nebo malíř **Apellés** (druhá polovina 4. stol. př. n. l.) Zároveň se však objevují nová témata nebo jsou více zpracovávány marginální náměty.

V umění je tak mnohem více přítomna žena a dítě, objevují se portréty filozofů, ale i obyčejných lidí, starců nebo sluhů. Sochy už nejsou tvořeny pouze pro frontální dojem, jsou v pohybu a umělci se jim snaží vtisknout psychické rozpoložení, totéž se dá říci o malířích, kteří rovněž inovují zažitá schémata. Vrcholný helénismus vytvořil umělecká díla zejména v sochařství - Sedící Hermés (SHVO II, obr. 24), Niké ze Samothráky (SHVO II, obr. 20), Tančící Satyr (SHVO II, obr. 33). Postavy jsou daleko více zachyceny v pohybu a v komplikovanějších aktivitách, rovněž psychické rozpoložení je důležitou součástí soch. Na povrch se dere drama, patos a exaltované emoce. Příkladem je oltář z Pergamonu, vlasy zobrazující gigantomachii, nebo sousoší Kelta, který zabíjí svou rodinu a pak sebe (SHVO II, obr. 23).

Mizí typické proporce těl a pózy, snaha zobrazit téma dynamicky je heslem vrcholného helénismu. V pozdním období můžeme mluvit o skutečném eklekticismu, jsou zde vlivy nejen z helénismu, ale i z klasického a poklasického období. Typické pro celé období je sběratelství a vytváření kopií, byť to bylo běžné už dříve, nyní se to děje skutečně v masovém měřítku díky geopolitické situaci, kdy před Římany není v bezpečí téměř žádné dílo. Jsou samozřejmě vytvářena i falsa. Helénističtí králové byli vedoucí silou v oboru sběratelství uměleckých děl. **Attalos II.** poslal v roce 140 př. n. l. tři malíře do Delf, aby pořídili kopie slavných originálů a poté založil muzeum obrazů.

¹⁴¹⁶ Někdy též nazývaný eklektické období.

Pozdní helénismus je také dobou soukromých sběratelů, například ostrov Kós měl v chrámu velkou obrazovou galerii. Bohatší obyvatelé měst, kteří odjíždějí na venkov, mají svá sídla plná uměleckých děl. Všichni chtějí mít doma veledíla výtvarného i sochařského umění, zhotovují se kopie po tisících, a to dražší i lacinější. V umění se hledají nové cesty (mozaiky, fresky vytvářené jinými metodami). Mnoho řeckých umělců také pracuje v Římě, kam už dorazili řečtí architekti, např. **Hermodóros** z kyperské Salamíny, který ve druhé polovině 2. stol. př. n. l. stavěl ve městě vlčice první mramorové chrámy (Jupiterův chrám), tehdy také dostává římské fórum podobu řecké agory díky bazilikám (kopírovaly portiky řeckých měst), které nechali postavit různí senátoři.¹⁴¹⁷

Dílny umělců v Itálii i Řecku byly zaměstnány výrobou kopií. Snahu o imitaci předchozích období (tedy propojení klasických proporcí, s dynamikou pohybu a emocemi) vyjadřuje ukázkově např. socha Válečníka (SHVO II, obr. 32), nebo muž zavazující si sandály (SHVO II, obr. 31). Toto období však přináší i určitý úpadek v sochařství, protože málokterý umělec pracuje s bronzem. Nejslavnějším dílem pozdního helénismu je pak sousoší Láokoón a jeho synové (SHVO II, obr. 17). Vzniklo pravděpodobně kolem roku 100 a vytvořili ho rhodští sochaři Hágesandros, Polydóros a Athánodóros.¹⁴¹⁸

Vynikajícím dílem sochařství pozdního helénismu je i Odpočívající boxer (SHVO II, obr. 21, 22), jedná se sice o římskou kopii mnohem ranějšího řeckého díla, ale umělec zde dosáhl neuvěřitelně propracovaného realismu v zobrazení detailů. Pozdní helénismus není úpadkem a dekadencí, nýbrž míšením a přejímáním vlivů, technika práce je stále na vysoké úrovni, takže mnoho děl patří mezi mistrovské kousky západního umění. Bylo dosaženo bezprecedentního psychologického realismu a nových vnitřních dimenzí.¹⁴¹⁹ Řečtí umělci měli stále co říci, navíc hledali nové cesty ke svému vyjádření.

¹⁴¹⁷ A. Šwiderková, *Tvář helénistického světa*, Panorama 1983, s. 369

¹⁴¹⁸ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epoque 2001, s. 81

¹⁴¹⁹ Ch. M Havelock, *Hellenistic Art*, WW Norton & Co, 1981, s. 118

V malířství i sochařství bylo nesmírně důležité město **Sikyón** a je záhadou, kde se tam vzalo tolik vynikajících umělců. Ve 4. stol. zde působilo několik významných sochařů. **Lýsistratos** (Lysippův bratr), který jako první používal sádro pro zobrazení lidského obličeje, se držel striktně realismu. Na počátku 4. stol. př. n. l. v Sikyónu působil **Kleón**, pravděpodobně autor Eféba z Antikythéry (SHVO II, obr. 7). Dále zde působil **Kanachos** mladší, žák slavného Polykleita, není zde prostor na podrobný výčet sikyónský sochařské školy, ale její tradice pokračovala i v 3. stol. př. n. l. (např. **Eutykidés**), a tak za dvě staletí odtud vzešlo celkem 13 významných sochařů.

Nejslavnějším sochařem ze Sikyónu však byl **Lýsippos** (370-300 př. n. l.), který pracoval převážně s bronzem, jeho nejznámějším dílem je Apoxyomenés (SHVO II, obr. 5). Vyrobil údajně 1500 soch, vytvořil nové štíhlé proporce, zabýval se kromě soch atletů i portréty (busty), mezi jeho díla patří *Sókratés, Cheilón, Alexandrův lov lvů, Erós v Thespiích, Satyrové v Athénách a Odpočívající Hermés*. Sochařství v době poklasické a v raném helénismu navazovalo na předchozí tradice. Typickými zástupci doby byli i Skopás a Leocharés, kteří se podíleli na stavbě mausolea z Halikarnássu a oba působili ještě ve 20. letech 4. století. Skopás byl rovněž architektem chrámu Athény Aleá v Tegee.¹⁴²⁰

Nejslavnějším athénským sochařem byl **Praxitelés** (vrchol činnosti cca 370-330 př. n. l.), rovněž se podílel na výzdobě vlysů mausolea v Halikarnássu. Pracoval s mramorem i bronzem, vytvořil asi 75 soch. Některé známe z pozdějších kopií - *Afrodité Knidská, Apollón Sauroktonos, Satyrové, Létó*, dvě sochy Fryné (jeho milenky) a v Olympii socha Herma s novorozeným Dionýsem.¹⁴²¹ Praxitelovi synové (Tímarchos, Kefisodótos), působící ve 3. stol. př. n. l., byli rovněž sochaři, možná od nich pocházejí portréty Menandra a Epikúra. (SHVO II, obr. 9, 10) Athénským sochařem 4. stol. př. n. l. je i **Sílanión**, známe od něj 10 děl - *Achilleus, Théseus, Umírající Iokasté* (bronz se

¹⁴²⁰ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 402

¹⁴²¹ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 401

stříbrem) a sedm portrétů: *Sapfó, Korinna, Platón, sochař Apollodóros* a tři boxeři z Olympie (SHVO II, obr. 11), také psal o pravidlech proporcí.¹⁴²²

Antigonos z Karystu (druhá polovina 3. stol. př. n. l.) byl sochařem pracujícím s bronzem, pracoval u Attala I. a vytvořil sochy, které oslavovaly vítězství Attala I. nad Galy (Umírající Kelt). Byl rovněž spisovatel, ale nepsal jen o umění, mezi jeho díla patří *Následovníci filosofů* a *Sbírka podivuhodných historek*. Z malířství helénistického období nemáme zachováno téměř nic, mimo některých enkaustik (SHVO II, obr. 79-85), známe jen římské kopie některých děl v podobě fresek či mozaik. Zdrojem pro malířství je Plinius Starší a jeho spis *Naturalis Historia*. Největším malířem podle Plinia je Apellés, jehož vrcholného období umístil do let 332-329 př. n. l. Malířství však nevzniklo přes noc, v helénismu byla rozvinuta technika a aktualizována témata předchozích období. Přibližně v 5. stol. př. n. l. vznikla v řeckém malířství perspektiva, řečtí malíři malovali barvami na desky, vlastně šlo o techniku¹⁴²³ blízkou enkaustice.

Z období před helénismem jmenuje Plinius Starší¹⁴²⁴ řadu umělců, kteří byli učiteli helénistické generace. Na počátku helénismu existovaly tři malířské školy - **iónská, sikyónská a attická**. Jeden z předchůdců helénismu, který však už byl představitelem nového stylu, je **Eufanór z Korintu** (vrcholné období 360-330 př. n. l.). Byl nejen malířem, ale i sochařem (mramor), vytvořil obří sochy Alexandra a Filipa jedoucích na vozech, sochu Parida a kultovní sochu Apollóna Patróa. Tři malby v interiéru Diovy stoy na agoře zobrazovaly jízdu před bitvou u Mantineie, 12 bohů a Thésea s personifikovanou Demokracií a Lidem.¹⁴²⁵ Byl také autorem knihy o souměrnosti a barvách.¹⁴²⁶

¹⁴²² L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 402

¹⁴²³ Popis malířské techniky udává Plinius Starší (*Naturalis Historia*, 35, 122-124) Malovalo se voskem, barvy se vypalovaly, přisuzováno to bylo Aristeidovi nebo Praxitelovi, ale tato technika je známa už od Polygnóta (5. Stol. př. n. l.), Pamfilos rovněž maloval vpalovanými barvami, malovaly se i vykládané stropy.

¹⁴²⁴ (*Naturalis Historia*, 35, 75-77)

¹⁴²⁵ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 399

¹⁴²⁶ Plinius Starší, *Naturalis Historia*, 35, 129

Významným malířem doby poklasické je i **Tímanthés** (nebo Tímanthos, *400 př. n. l.) z ostrova Kythnos na Kykladském souostroví, je autorem Ifigénie (SHVO II, obr. 66). Nejznámějším malířem helénismu byl **Apellés** (cca 375-300 př. n. l.), pocházel z Kolofónu a působil v Efesu, později v Korintu, Athénách a na makedonském dvoře. Jeho učitelem byl makedonský malíř Pamfilos. Apellés rovněž napsal pojednání o malířství, maloval zejména portréty (Filip, Alexandr), mezi jeho díla patří *Afrodité vynořující se z moře* a *Alexandr s bleskem* (SHVO II, obr. 59). Namaloval hetéru Kampaspé a herce Gorgosthéna, několik obrazů Antigona I. a Alexandrových velitelů, namaloval i alegorické náměty, meteorologické jevy nebo vlastní autoportrét. Apellés pracoval především se čtyřmi základními barvami, efektu živých barev docíloval pomocí jemné fermeže, kterou vyráběl pálením slonové kosti, touto fermeží pak potíral hotové obrazy, takže lom světla vyvolával jinou barvu a barvy částečně tlumil, navíc fermež chránila obraz před prachem a špínou.

Současníkem Apella byl **Aristeidés z Théb**, jenž namaloval portrét hetéry Leontion, dalším špičkovým malířem doby byl **Prótoženés z Kaunu**, jeho alegorický obraz *Iásylos* (héros, zakladatel stejnojmenného města na Rhodu) skončil v Římě, jeho techniky a umu si cenil i Apellés. Zajímavým zjevem je malíř **Antifilos** působící na přelomu 4. a 3. stol. př. n. l. v Egyptě, maloval totiž kromě portrétů (Filip II., Alexandr) a mytologických námětů i karikatury a výjevy z denního života. Pozoruhodný byl obraz chlapce rozdmýchávajícího oheň, který ozařoval vnitřek domu a jehož odlesk se zračil i na chlapcově tváři.¹⁴²⁷

Filoxenos z Eretrie zavedl podle Plinia Staršího¹⁴²⁸ nové způsoby a zjednodušené techniky malby, tvořil za období krále Kassandra (317-297 př. n. l.), pro něj namaloval bitvu u Issu, v níž se střetl Alexandr Veliký s Dáriem III., podle tohoto obrazu patrně vznikla také mozaika nalezená v domu Fauna v Pompejích.¹⁴²⁹ Ve 2. stol. př. n. l. měl velké jméno i makedonský malíř

¹⁴²⁷ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, EPOCH 2001, s. 82

¹⁴²⁸ (35, 110)

¹⁴²⁹ Více o problematice tohoto výjimečného a složitého díla můžete nalézt na níže uvedených stránkách, které se velmi pečlivě, detailně zabývají rekonstrukcí díla, jeho

Hérakleidés, který se po zajetí krále Persea (rok 167 př. n. l.) přestěhoval do Athén a poté do Říma.¹⁴³⁰ V 1. stol. př. n. l. působil v Římě za časů Julia Caesara **Tímomachos z Byzantia**, který namaloval *Aianta*, *Médeiu* (SHVO II, obr. 68), *Ifigénii v Tauridě*, *Orestés* a jiná díla.

Helénismus přinesl vysokou úroveň zpracování drahých kovů ve šperkařství (SHVO II, obr. 53-56) nebo výrobě nádob, jakými jsou kráter z Derveni (SHVO II, obr. 51) nebo stříbrné nádoby z Aigai (SHVO II, obr. 49, 50). Centrem šperkařství byl zejména Tarent, ovšem jedinečná díla vznikala i v Egyptě, např. farnéská číše ze sardonyxu, jež vznikla kolem roku 175 (SHVO II, obr. 44), nebo kamej (SHVO II, obr. 56). Helénismus znal i techniku výroby skla, např. skleněný džbánek polychromní z 3. stol. (SHVO II, obr. 59) Malované skleněné poháry (SHVO II, obr. 48) pocházející z 2. stol. byly nalezeny v Bergamu v Afghánistánu,¹⁴³¹ malby na nich zachycují únos Ganyméda Diem v podobě orla a únos Európy Diem v podobě býka, použitá technika není realistická, má blízko ke karikatuře.

Když se pozorně zadíváme na etruské fresky (SHVO I., obr. 265, 266, 268, SHVO II, obr. 58), zrcadla a jiné artefakty, (SHVO II, obr. 59) ze 4-2. stol. př. n. l., vidíme zde jasně řecký vliv, nejde přitom pouze o přejímání řeckých mytologických námětů, ale především o techniku malby. Linie jsou jednoduché, jasné a čisté s důrazem na detail. Malíři etruských fresek znali rovněž perspektivu, stínování, hru světla a perspektivní zkratku, v dílech etruských umělců z dob helénismu je patrná snaha dát sochám (SHVO I., obr. 264, 267) i malovaným postavám psychologické rozpoložení a vyjádřit emoce. Kromě sochařství, malířství a fresek, které od Řeků kopírovali jak Etruskové, tak Římané, byly v helénismu populární i plastiky z hliněné terakoty (SHVO II, obr. 25, 35, 36). Nejdokonalejším dílem epochy jsou koně z Tarquinií (SHVO I., obr.

technickým

zpracováním

http://alexandermosaik.de/en/reconstruction_of_the_mosaic.html<http://archive.archaeology.org/0601/abstracts/mosaic.html> <http://smarthistory.khanacademy.org/alexander-mosaic.html>

¹⁴³⁰ Plinius Starší, *Naturalis Historia*, 35, 135

¹⁴³¹ P. Oliva, *Svět Helénismu*, Arista, Epocha 2001, s. 84

261), vysokí přes jeden metr. Uměleckým dílem z dob helénismu jsou i pohřební reliéfy, které mají rovněž vysokou úroveň zpracování.

Velké obliby se dočkaly v helénismu nejen fresky¹⁴³² (zejména u Římanů, kteří je vytvářeli především podle řeckých obrazů), ale také mozaiky. Nejstarší z nich z 5. a 4. stol. př. n. l. byly složeny z oblázků, byly přítomny i ve fénickém města Motya nebo řeckém Olynthu, jsou na nich vytvořeny většinou geometrické obrazce, květiny a figurální motivy, méně častý je motiv zvěře. Oblázky postupně začaly být nahrazovány od počátku 3. stol. př. n. l. kostkovými mozaikami, u nichž jsou barevné kamínky vysekávány přesně na míru.¹⁴³³ Ukázkovým příkladem jsou mozaiky z 2. stol. př. n. l. z ostrova Délos (SHVO II, obr. 71, 72), umělci uznávanými v tomto odvětví byli ve 2. stol. př. n. l. **Asklépiadés z Aradu** a **Sósos z Pergama**, od něž se zachovala římská kopie holubic (SHVO II, obr. 75). Římané v pozdějším období rádi kopírovali řecké vzory, mezi jejich oblíbené motivy patří např. mořští živočichové (SHVO II, obr. 73) nebo život v dalekých krajích (SHVO II, obr. 76).

Estetické sklony byly výrazné i při ražbě mincí, vysoká úroveň minciářského umění u Řeků pochází už z přelomu 6. a 5. stol. př. n. l., kdy vynikají zejména ražby z Itálie a Sicílie. Rytci byli většinou anonymní, někteří práci signovali jednotlivými písmeny, častěji ale plným jménem (např. Euainetos, který ryl razidla pro syrakuské dekadrachmy, uváděl své jméno velkými písmeny na nápadném místě). Zejména v Itálii a na Sicílii v 5. a 4. stol. př. n. l. rytci svoje práce signovali.¹⁴³⁴

Starověké mince byly raženy nebo odlévány. Zhotovil se střížek, tj. zpravidla slitek kovu o stanovené ryzosti, popř. složení, váze a rozměru. Vyrýla se razidla pro rub a líc, obraz se přenesl tlakem úderem kladiva. Střížek se

¹⁴³² Technika nástěnných římských maleb nebyla čistě fresková. Velké barevné plochy byly nanášeny vápennou omítkou, jež byla zpracována organickými pojidly (mléko, klij, bílek) a uhlazeny horkým železem, vlastní malba byla prováděna temperou, stálost a svítivost jim dodala vrstva vosku.

¹⁴³³ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 396

¹⁴³⁴ L. Adkins, R. A. Adkins, *Starověké Řecko*, Slovart 2011, s. 204

obvykle odléval do forem z hlíny, pro mince z méně hodnotných kovů byly prohloubeniny spojené kanály, někdy byly ve formě odlitky i ve dvou řadách. Střížky z drahých kovů se zhotovovaly jednotlivě.

Do formy se dalo odvážené množství a potom se kov roztavil, čímž vznikl střížek. V Egyptě byla nalezena pískovcová destička opatřená pěti důlky, v nichž se pravděpodobně odlévaly stříbrné mince. Z Aksumu (dnešní Etiopie) pocházejí dva zlomky podobných forem datované do posledních tří století př. n. l. Podobná forma výroby není dosvědčena pro Řecko a Řím, ale jen pro keltskou oblast, asi šlo o techniku starého orientu. Keltové mince vypalovali nebo roztavovali, případně vkládali kov do důlků, v nichž ho tavili dmuchavkou. Keltové znali i způsob výroby střížků odstříhováním z kovových proužků.¹⁴³⁵

Mince často napodobovaly společný obraz i mincovní ráz, ačkoliv je razil někdo jiný, např. illyrský král Monunios, který ovládal v letech 350-335 př. n. l. Dyrrhachion, razil stejné tridrachmy jako samotné město. Korintské mince byly napodobovány v Adriatické oblasti. Attické tetradrachmy se razily v Egyptě, Malé Asii, Arábii, atd., ale také některá krétská města razila imitace nových athénských tetradrachem (2. - 1. stol. př. n. l.), obrazově byly mince stejné (nebo spíše podobné, pokud šlo o barbarské napodobeniny), ale nápisy na nich byly místní, a to podle jmen obcí - např. Gortynión (Gortýna). Ražby Filipa II., Alexandra Makedonského a thráckého krále Lýsimacha napodobovali mnozí králové a města až do 1. stol. př. n. l. Napodobeniny cizích mincí, ražené z obchodních důvodů, měly totiž naději, že budou stejně oblíbené jako vzory, popř. získají stejný kurz.¹⁴³⁶

Estetické důvody snad rozhodovaly i při vzniku punských napodobenin řeckých mincí v ražbě jejich sicilských měst. Cizí mince se často pro svůj vnější vzhled napodobovaly i v Kyziku, Lampsaku a Abdéře. Z helénistického období máme i pamětní mince, na nichž králové razili obrazy svých předchůdců nebo vzorů, případně rodičů. Jde o tzv. restituční mince, zdůrazňující legitimitu.

¹⁴³⁵ K. Kurz, Úvod do antické numismatiky 1, Národní muzeum 1982, s. 41/2

¹⁴³⁶ K. Kurz, Úvod do antické numismatiky 1, Národní muzeum 1982, s. 53

Attalovci razili portrét zakladatele Filetaira, zatímco portrét bithýnského krále Nikodéma II. se udržel i na mincích jeho nástupců.

Řecké mince napodobovali Keltové od Ibérie až po dolní Dunaj. Na Balkáně razili napodobeniny Getové a Dákové ,tyto geto-dácké napodobeniny ze 4. /3. stol. př. n. l. lze někdy jen obtížně rozlišit od makedonských předloh. Na přelomu 2. a 1. stol. př. n. l. začali Galové napodobovat římské denáry. Geto-Dákové razili napodobeniny makedonských mincí až do roku 75 př. n. l.¹⁴³⁷ Na našem území obíhaly zprvu od poloviny 2. stol. př. n. l. keltské mince typu Niké, napodobující statéry Alexandra Velikého, potom přicházejí ražby typu Alkis a Alkidemos s předlohou v římsko-kampánských vzorech. Některé mince Keltů však byly nezávislé na antických vzorech, jednalo se o tzv. národní emise.¹⁴³⁸

Helénistické období přineslo určitou změnu v pojetí mince, dříve nebylo běžné ani přípustné, aby se král zobrazoval na mincích. Uvažování vládců ještě za Alexandra Velikého vypadalo následovně - na prvním místě se Alexandr cítil Řekem, poté Makedoncem a až naposled Alexandrem.¹⁴³⁹ Helénistické období přineslo průlom v tomto přístupu. V roce 306/5 př. n. l. přijímají diadochové královské tituly, na minci je poprvé zobrazen vládce s božskými atributy - Ptolemaios I. s egidou (štítem), Seleukos I. s býčími rohy atd. Byť to neplatí absolutně, protože například portrét Pyrrha se na mince nikdy nedostal.

V perské říši bylo běžné, že satrapové razili mince se svojí podobiznou, na konci 5. stol. př. n. l. tak učinil Farnabazos, ve 4. stol. př. n. l. Tissafarnés atd. Máme tendenci vnímat řecké umění, zejména to portrétní, jako silně idealizované a nepravdivé, které nemá jako primární cíl realismus, nicméně v helénismu vidíme značně realistické portréty, např. stárnutí řecko-baktrijského krále Euthydéma I., novinkou je rovněž zobrazování královen na mincích, u Ptolemaiovců se jednalo o běžný jev, avšak jinde poměrně řídký.

¹⁴³⁷ K. Kurz, Úvod do antické numismatiky 1, Národní muzeum 1982, s. 54

¹⁴³⁸ K. Kurz, Úvod do antické numismatiky 1, Národní muzeum 1982, s. 55

¹⁴³⁹ Ch. M Havelock, *Hellenistic Art*, WW Norton & Co, 1981, s. 20

Při ražbě mincí rozhodovalo několik hledisek o tom, jak bude mince vypadat - mýty v okolí daného města nebo státu, zda půjde o minci pamětní či legitimizační, zda se král ztotožní s nějakým novým božským patronem atd. Města kromě mytologických námětů většinou zobrazovala svoje božské patrony nebo komoditu, v jejíž produkci excelovala atd. V rámci helénistického období máme velmi mnoho dokladů o dovednosti tehdejších minciřů, přesto za vrchol období považuji ražby řecko-baktrijských a řecko-indických králů z let 230 – 130 př. n. l., protože mají neuvěřitelně propracovaný realismus v portrétu tváří.

V tomto prostoru vznikla jako typický námět tzv. heroická busta (busta krále z profilu nebo jak se otáčí, přičemž má přes rameno kopí), na mincích Euthydéma I. a Eukratida I. vidíme množství dokonale provedených detailů, umělecky a technicky hodnotné jsou i dvojjazyčné ražby (řecko-indické). Krásné mince nevyráběli pouze Řekové, mnoho povedených exemplářů je i od Féníčanů, Kartaginců a dalších států v helénismu, nemluvě o Itálii a římských ražbách (viz moje kolekce mincí na CD)

Umění helénismu může na člověka blíže neznalého antiky působit dojmem, že má výrazně mocenský a politický charakter. Ale tak už to bylo i dříve, kdy jednotlivé městské státy soupeřily o prestiž nejen zbraněmi, ale i dokonalostí svých veřejných staveb, uměleckých děl a ražených mincí. Helénističtí králové tedy jen pokračovali v řecké tradici kulturního soupeření, proto zvali na svoje dvory umělce všeho druhu. Řecká umělecká díla měla jednak výrazně sakrální charakter, byla tvořena k poctě bohů a héroů, byla na nich vyobrazení mytologie, další kategorii tvořily státní zakázky, mince měly oslavit vítězství v bitvě či válce nebo uzavření míru, byly na nich zobrazeny portrétní sochy, obrazy vládců atd. Teprve na posledním místě byla umělecká tvorba jakousi soukromou záležitostí určenou k výzdobě paláců a domů, k oslavě prostého života, lovu nebo sportovních her, také k výrobě předmětů denního použití aj.

Provázanost politického života s uměním byla ostatně silná i u Římanů, např. když **Manius Valerius Mesalla** v roce 263 př. n. l. porazil na Sicílii u Messány Kartagince, Hieróna II., okamžitě nechal namalovat obraz k dané události a vystavil ho veřejně v Římě. Status umělce (navzdory obecně propagovanému odporu k fyzické práci) byl relativně vysoký a za helénismu se ještě zvýšil. **Démétrios I.** například odmítal rušit malíře **Protogéna z Kaunu**,

aby jeho obraz lásylos neutrpěl škodu, takže odmítal útočit na Rhodos ze strany, kde stála jeho venkovská vilka, ačkoliv to bylo příznivé místo na útok. Obklopovat se krásnými věcmi nebylo jen zálibou králů, ale i širších vrstev obyvatelstva, proto vznikalo mnoho kopií.

Helénismus byl podnětným obdobím pro umění, jednak stejně jako v literatuře byl i zde stanoven kánon klasických autorů, zejména ale nastal posun k novým tématům. Žena, dítě, stařec, obyčejní lidé, filosofové a další náměty z běžného života se staly rozšířenějšími až v této epoše. Chtěl jsem na různých příkladech ukázat vysokou úroveň techniky a zpracování v jednotlivých uměních. Ve výrobě šperků, gem či nádobí bylo dosaženo dokonalosti, byly používány granulační techniky, filigrán i miniaturizace. V sochařství se dále pokračovalo ve vývoji ideálních proporcí a v přemýšlení, jak postavy uvést z frontálního pojetí do dynamického. Ostatně jedním z největších omylů laiků při posuzování úrovně soch je jejich dnešní nedostatečná zachovalost nebo neúplná rekonstrukce.

Sochy mohly být ze dvou či tří kovů, také mohly mít kamenné nebo hliněné tělo, kovové končetiny atd. Oči byly ze skla nebo drahých kamenů, sochy měly také často oblečení nebo byly malované, zdobené různými artefakty a v rukou měly různé předměty. Římské mramorové kopie proto nejsou vždy dostatečně věrohodnými zpodobněními řeckých originálů. V malířství byly s oblibou používány různé techniky optického klamu, byla šířeji využita perspektiva a perspektivní zkratka, více důrazu se kladlo na detaily, stínování, hru světla a stínů i barev.

Kompozice se staly mohutnějšími a také značně složitějšími. Pokroku bylo dosaženo i ve tvorbě mozaik, které jsou mnohem důmyslnější, rafinovanější a detailnější, nemluvě o širším spektru barev. V realismu a dynamismu pokračovalo nejen sochařství, ale i výroba terakot. O změnách v mincovním umění jsem hovořil již výše. Helénistické tvorba tak dala světovému umění mnohá unikátní klasická díla, která posloužila jako vzor pro Římany a Byzantince, a posléze i pro renesanční Evropu.

Helénistická architektura a její poznatky nebyly rovněž zapomenuty v moderní době, vily kolem Černého moře v 19. stol.¹⁴⁴⁰ vědomě napodobovaly sídla helénských aristokratů, Mausoleum v Halikarnássu posloužilo jako jeden z vlivů při stavbě japonského parlamentu, ale bylo imitováno i ve stavbě hrobky amerického generála, prezidenta Ulyseea Granta. Řecké architektonické prvky se dají najít i ve stavbě amerického Kapitolu, celý seznam moderních staveb ovlivněných antikou by byl jistě dlouhý. Proto je myslím vhodné zakončit kapitolu slovy, že helénismus byl po umělecké stránce jedno z nejpřínosnějších a nejoriginálnějších období starověké historie pro Evropu.

¹⁴⁴⁰ Ostatně celé 19. století mělo výrazně antikizující tendence, průčelí divadel, veřejných staveb, budovy soudů a knihoven i sídla šlechty, to vše především v Německu, ale nejen tam, bylo výrazně ovlivněnou antickou architekturou z klasického, poklasického i helénistického období.

4. ZÁVĚR

V rámci zkoumání svého tématu jsem došel k mnoha závěrům, které se nyní pokusím stručně sumarizovat. Předloženými argumenty a příklady jsem se pokusil obhájit svoji novou chronologii řeckých dějin a pečlivější rozdělení jednotlivých období helénismu, vyvrácení předsudků vůči této epoše. Neboť díky metodologické části jsem odhalil jaké nejčastější konstrukty a mýty se k helénismu, jeho hodnocení vztahují. Podle toho jsem zvolil obsahové složení jednotlivých studií. Helénismus, helénistické procesy započaly již v Západním Středomoří, Severním Černomoří v první polovině 4. stol. př. n. l., ale byla to právě oblast východního Středomoří, kde Řekové, Makedonci získali předpoklady pro svoji geopolitickou kontrolu nad tehdejším světem.

Alexandr Veliký (336-323) porazil Perskou říši, jeho anabáze se stala společnou makedonsko-řeckou akcí, při níž byla obě etnika pro úspěch nepostradatelná. Helénismus jako politický a kulturní proces v masovém měřítku začal právě s Alexandrovou vládou. Politický ideál Řeků, tedy autonomní polis, se nyní zdál nicotným proti velkým královstvím, Alexandrově říši. Alexandr po dobytí Persie zjistil, že má-li udržet říši v celku, musí pokračovat v perské politice kulturní fúze a meritokracie. Favorizování Makedonců či Řeků nemohlo stačit k udržení celistvosti bývalé Perské říše.

Alexandr Veliký získal v očích jejích obyvatel svými úspěchy legitimitu a podařilo se mu získat ke spolupráci i část perských elit. Alexandrův úspěch v boji proti Perské říši byl skutečně velkolepým úspěchem, nejednalo se o jednoduché tažení. Limity jeho expanze se nemusely zastavit pouze na hranicích Indie. Alexandr plánoval získat Arabský poloostrov, hodlal především pokračovat v expanzi v prostoru západního Středomoří, kde by získal řeckému živilu hegemonii. Zničil by odvěké nepřátele a obchodní soupeře Řeků, tedy Kartágo a Féničany. Sicilští a Italsí Řekové však byli ochuzeni o vojenského génia Alexandra Velikého, a tak nemohli těžit z obrovského vzestupu Makedonie. Význam Alexandra spočíval také v tom, že chtěl dobýt rovněž oblast řeckých měst v Černomoří, výprava **Zópyrióna** (331-324) však neuspěla

Jiní Alexandrovi velitelé selhali v dobytí Bithýnie, Kappadokie, Arménie atd. Alexandrova nečekaná smrt v 33 letech tak zabránila jedinečnému scénáři vývoje antického světa, podle něhož by Řekové mohli získat během počátku

helénismu dominanci ve všech regionech, kde žili. Základní datace helénismu pro východní Středomoří je mnou vymezena do tří období. **Raný, 336-281, střední, 281-221, pozdní, 221-129.** Tímto regionem jsem se důkladně zabýval, především královstvím Makedonců, říší Seleukovců a Ptolemaiovců. V raném a středním období byla kruciólní událostí nejen **galatská válka (280-275)**, ale celkově změna přístupu diadochů k zahraniční politice. Noví králové neměli zájem dobývat nová teritoria a šířit řecko-makedonský vliv mimo svoje tradiční domény. Galatská válka vytyčila do jisté míry milník vývoje pro východní Středomoří. V důsledku poničení Makedonie, Thrákie, Malé Asie a dalších území invazí Keltů byl narušen ekonomický a kulturní proces helénizace v těchto teritoriích. Dostavil se populační pokles v mnoha oblastech a stagnace helénistických procesů byla zřetelně patrná např. v Thrákii.

Makedonie už poté nebyla nikdy velmocí, svými zdroji ani mocí se nemohla rovnat říši Ptolemaiovců a Seleukovců. Keltové po invazní vlně stabilizovali svoje oblasti vlivu na Balkáně i v Malé Asii. Jednou z velkých pohrom středního období helénismu byla makedonská politika vůči Helladě, která ji oslabila, a tím umožnila v pozdějším období římskou expanzi. V pozdním období helénismu **Antiochos III. (223-187)** neuspěl ve svém pokusu stát se vůdčí silou východního Středomoří, prohrál svoji válku s Římem i díky zrádcům řecko-makedonských zájmů (Rhodos, Pergamon aj.).

Městské státy a spolky v Helladě i Rhodos a Pergamon prokázaly politickou neschopnost a krátkozrakost. Podílely se na ničení silnějších celků, ačkoliv samy musely vědět, že Makedonci, Ptolemaiovcí a Seleukovci jsou jim kulturně bližší než Římané, a že samy nemohou čelit vlivu Římanů bez existence větších státních celků. Takové jednání se později vymstilo celému řeckému světu. Je s podivem, že Řekové ve východním Středomoří Římany podceňovali a nepoučili se z osudu svých soukmenovců na Sicílii a v Itálii. Pravděpodobně se domnívali, že Řekové a Makedonci jsou předurčení vždy zvítězit nad barbary. Je otázkou, zda Řekové byli politicky krátkozrací nebo pouze nebyli schopni i přes vzájemné spory učinit rozhodnou společnou akci a spojit se k ní za vyšším účelem, který se promítne více do budoucna než jen do bezprostřední přítomnosti.

Řekové si tak za svůj osud mohli do značné míry sami, protože nikdy se nespojili dostatečně dlouho ani v nutném množství proti Makedoncům a

nezískali tak samostatnost, a to nejen za **lamijské (hellénské) války (323-322)**. Později se rozhodli oddělit od vlivu helénistických království, jen zřídka čelili po boku Makedonců společně Římu, naopak pomohli římské republice zničit její soupeře výměnou za sliby a území, které Římanům nikdy nepatřilo. V případě úspěchu i neúspěchu by římská republika žádné větší škody neutrpěla, ale její spojenci v případě porážky ano. Je zarážející, že Řekové nebyli často schopni tento oportunismus Římanů odhalit, a když se tak stalo, je s podivem, že se podle toho nedokázali zachovat odpovídajícím způsobem.

Po východním Středomoří jsem se zabýval regiony, které nebyly zcela pod vlivem helénismu. Neboť helénismus znamenal masovou interakci kultur¹⁴⁴¹ a etnik, synkrezi v náboženství i filosofii. Helénismus je také obdobím vzestupu „těch druhých“, na které se často zapomíná, proto jsem zpracoval v následujících kapitolách regiony Arábie, Chorézmu, Thrákie a Illýrie. V Thrákii se helénismus prosadil poměrně snadno a rychle, Illýrie zaznamenala větší kulturní rezistenci, i zde však helénistické vlivy nabyly na intenzitě už počátkem 3. stol., kdy stoupá míra intenzity urbanizace a města dostávají výrazně řecký charakter.

Na příkladu Chorézmu jsem prokázal, jak je důležité zabývat se regiony a událostmi v nich, v kontextu těchto regionů, protože mnohé události mají hybatele mimo regiony, kam následky těchto událostí dorazily. Nejen střední Asie, ale i severní Černomoří bylo klíčovým bodem pro budoucí historii starověku. V Černomoří žila řecká města v relativně mírových vztazích se Skythy, kteří oblast ovládali. Velkého významu zde nabylo Bosporské království, helénismus v Černomoří můžeme rozčlenit na tato období. Raný (389-346) je doba, jež odpovídá vládě Leukóna I., jenž učinil z Bosporského království velmoc. Ve středním období (346-270) se v regionu začaly hromadit

¹⁴⁴¹ Domnívám se, že helénismus je svým způsobem první globalizace v historii lidstva, za helénismu nastal masový pohyb ekonomicky aktivních osob, byl vytvořen jeden velký civilizační rámec (společný svět oikomené) zastřešený řeckou a makedonskou kulturou, ve kterém však bylo místo i pro další etnika a kultury. Právě helénismus přinesl masové šíření kulturního relativismu, byla to kosmopolitní, svým významem nadčasová epocha, kterou považuji za nutnou zkoumat, jelikož se jí dostává v českém prostředí menší pozornosti na úkor římské republiky a císařství.

vnitropolitické problémy Bosporského království, a především se v regionu začali výrazněji prosazovat Sarmaté, kteří postupně vytlačovali Skythy.

Přesto i zde byly významní králové, kteří se mohli pokusit o zvrát vývoje, úspěchem bylo odražení útoků Lýsimacha, který chtěl oblast dobýt. Řecká města zažila rozkvět až do roku 270, příkladem může být Chersonésos. Přesto právě Lýsimachův neúspěch při vytvoření nové říše, zahrnující část Thrákie a severní Černomoří předznamenal další vývoj. V pozdním období (270-110) totiž začínají nájezdy do oblasti z několika směrů, Keltové Bastarnové, Getové a Skythové. Rovněž Sarmati ohrožují řecká města, ta ale nejsou schopna se sjednotit a odolat invazním vlnám, Bosporské království nebylo v důsledku mocenského úpadku (a také velkému počtu nepřátel) schopné situaci řešit. Do oblasti přichází roku 110 vojevůdce pontského krále Mithridata VI., Diofantos, aby řecká města ochránil, porazil Sarmaty i Skythy a získal přízeň místních Řeků Pontskému království.

O provázanosti helénistické historie v několika regionech svědčí události globálního významu, rovněž tak kapitola o nejvýchodnější výspě Makedonců a Hellénů v podobě Řecko-baktrijského království, které společně s říší Chorézmu a severním Černomořím mohlo vytvořit nárazník proti nomádským invazím z Asie. Z mnoha příčin se tak nestalo, v důsledku předchozí expanze čínské říše Han došlo k vytlačení Hunů do Střední Asie, což nastartovalo masivní migraci kmenů. Helénismus tak byl násilně připraven o jedinečné kulturní okruhy - severní Černomoří, Řecko-baktrijské a Řecko-indické království, mnohem později (na konci antiky) o Římskou říši. Přesto bychom neměli vnímat vývoj ve Střední Asii pouze tragicky. Helénistický vliv se zde prosadil navzdory silným kmenovým svazům Massagetů, Jüe-či, Hunů nebo říše Chorézmu, která se do jisté míry stala dědicem Řecko-baktrijského království.

Helléni i Makedonci dosáhli v extrémním, turbulentním prostředí značných úspěchů navzdory svému relativně malému počtu. Jednak zde díky vlivu permanentního nebezpečí úspěšně zakořenila politika kulturní fúze, především však Řecko-baktrijské království prokázalo svoji životaschopnost tváří v tvář silným soupeřům. **Helénismus ve Střední Asii** můžeme rozčlenit do tří období. **Raný (245-186)** pokrývající dobu vytvoření nového státního celku, ve **středním období (186-130)** pak došlo k rapidní expanzi. **Démétrios I.** dobyl

část Indie (186), **Eukratidés I.** (170-145) pomohl rozšířit a stabilizovat Řecko-baktrijské království. **Menandros I.** (165-130) rozšířil ještě více řecký vliv v Indii, jeho Indo-řecké království bylo velkolepou silnou říší, která se mohla postavit bez váhání jakémukoliv okolnímu státu.

V **pozdním období (130 př. n. l. – 25 n. l.)** je však řecko-makedonský vliv oslaben nejprve ve Střední Asii, později i v Indii, avšak řecké umění proniklo pevně do Indie (v podobě architektury, sochařství, malířství), naopak náboženská učení (hinduismus a buddhismus) našla svoje příznivce i mezi helenizovanými obyvateli, Řeky a Makedonci. Ve Střední Asii vznikla výrazně svébytná podoba helénismu, která více než kdekoliv jinde syntetizovala domácí vlivy a řeckou kulturní tradici.

Po Východu jsem obrátil pozornost na Západ, kde byla významná enkláva Řeků na Sicílii a v Itálii, svoje města měli i na pobřeží Francie a Španělska, v západním Středomoří však panovala unikátní situace. Existovalo zde mnoho silných politických celků, z nichž největší velmocí bylo Kartágo, které vládlo fénickým koloniím a permanentně se pokoušelo ovládnout Sicílii. Řecká města v této oblasti byla podstatně větší a mocnější, než státečky jejich soukmenovců v Helladě, čelili však také větším problémům a mnoha etnikům, které je chtěla často anihilovat (nejen ovládnout jako Kartágo).

Velmi pestrá etnická situace panovala zejména v Itálii, kde bylo několik soupeřících mocností - Keltové, Etruskové, římská republika, Latinové, Samnité a další kmeny, kromě řeckých měst, která si musela často povolávat pomoc právě z Hellady, ačkoliv dříve Italióti poskytovali pomoc svým bratrancům na Sicílii. Právě zde můžeme vidět počátek helénismu v západní oblasti Středomoří, **Dionýsios I.** (405-367) tak patřil k první helénistickým králům (dalším byl právě Leukón I., 389-349 vládce Bosporského království). Na západě tedy začal pro Řeky helénismus dříve, ale také pro ně dříve skončil. Helénismu v západním Středomoří však předcházely kromě kolonizačního období **klasický věk 550-474 a doba poklasická 474 – 405.**

Samotný **helénismus v západním Středomoří** jsem rozdělil na **rané období (405-345)**, které bylo ve znamení nadvlády Syrakús nad Sicílií, místní vládci zasahovali i do záležitostí Řeků v Itálii. Zde byl v první polovině 4. stol. hegemonek jižní Itálie Tarent, který však nikdy nečinil pokus probojovat se k

řeckým městům do Kampánie a spolu s nimi vytvořit spolek proti místním „barbarům“.

Střední období helénismu (344-272), znamenalo velké ohrožení pro Řeky na západě. Sicílie zažila vzestup pod vládou **Timoleóna**, poté ovšem došlo k mnoha občanským válkám, ze kterých jako vítěz vzešel **Agathoklés**, který byl od roku 317 tyranem Syrakús. Šlo o významného vládce, neboť jeho invaze do Afriky (310-307) mohla vést k zničení hegemonie Kartága nad západním Středomořím a radikálně jinému vývoji v celé oblasti i antické historii. Agathoklés se prohlásil králem roku 304, upevnil svoji vládu nad Sicílií a rozšířil vliv do jižní Itálie, na ostrov Kerkýru, avšak nestihl už další válku s Kartágem, pro niž podnikl rozsáhlé přípravy.

V Itálii se ve středním období helénismu angažovala Sparta (výprava krále **Archidáma III.**, 342-338, a prince **Kleonýma**, 303-302), Syrakúsy (Agathoklés) i épeirský král **Alexandr I.** (334-331), ti všichni se pokoušeli porazit místní etnika a spojit řecká města do silnějšího celku, státu nového typu, tedy vytvořit jiná než dočasná, volná sdružení měst. Tyto výpravy však v konečném výsledku oslabily sílu Italiků a umožnily Římu vyrůst v silného soupeře Samnitům, kteří aspirovali na ovládnutí Itálie. Věnoval jsem proto pozornost postupné změně politické situace v Itálii i tomu, jak Řím dovedně využil konfliktů a rozdrobenosti mnoha etnik k vlastním mocenským cílům. Ve třech samnitských válkách Řím získal silné postavení, přičemž využil oslabení Etrusků a Keltů.

Posledním pokusem zvrátit mocenskou rovnováhu na Západě ve prospěch Řeků byla výprava krále **Pyrrha** (280-274), ten však nebyl schopen porazit Řím, protože Řím podporovalo Kartágo. Pyrrhovi spojenci v Itálii se rovněž odmítli výrazněji angažovat, uvízli v politickém myšlení klasické epochy a neuvědomovali si přitom, že v helénismu se musí postupovat novými způsoby, tedy nikoliv krátkodobými aliancemi a válkami, jejichž smyslem je krátkodobá mírová smlouva nebo příměří. Partikularismus a oportunistus řeckých měst se stal kamenem úrazu Pyrrhova tažení na Sicílii, kdy mu místní města odmítla poskytnout prostředky pro invazi do Afriky. Řekové na Západě tak do jisté míry osvědčili jistou buď politickou krátkozrakost, nebo neschopnost většího historického vzepětí překonat limity svých obvyklých zvyklostí, takže

stejně jako východní Řekové nevyužili naplno svých možností a sami pomohli vydláždít Římu cestu k dominanci.

V **pozdním období helénismu (272-202)** se tak Řekové stali více diváky než účastníky historických událostí, přihlíželi zápasu Kartága a Říma, přičemž velká část z nich sympatizovala s Kartágem. Řím však zvítězil, zničil města Syrakúsy a Tarent, čímž učinil konec všem nadějím Řeků na samostatnost. V důsledku pozdějšího obrovského vlivu na další události v celém regionu Středomoří jsem se zabýval krátce i punskými válkami. Zde jsem analyzoval důvody vítězství Říma, který ovládal kosmologii a symbolické systémy svých protivníků, oni mu však nebyli schopni porozumět, takže na něj uplatňovali svoje měřítka a myšlení, a to se stalo osudným Samnitům, Řekům, Kartagincům i ostatním.

Jako zásadní bod vývoje celé antické historie jsem označil vývoj událostí v Itálii, protože její sjednocení v rámci římské republiky znamenalo vytvoření supervelmoci. Římská republika dobyla velkou část helénistického světa, jelikož měla mohutné vojenské zdroje i jedinečnou geografickou polohu, na svoji dobu také neobvyklou mentální výbavu, která jim umožňovala předstihovat svoje protivníky na poli diplomacie a vojenství, a mohla si dovolit ve válkách bezprecedentní ztráty, jelikož kromě spojenců na italské půdě našla vždy dost ochotných podporovatelů i v zahraničí. Italikové tak do určité míry pomohli Římu vytvořit jeho říši a s pomocí různých dalších států srazit civilizačně a kulturně vyspělejší celky na kolena.

Historická perspektiva práce byla zakončena kapitolou o západním Středomoří, poté jsem se věnoval kulturní linii helénistické historie, která byla neméně významná. Zabýval jsem se otázkou role ekonomiky v helénismu, do jaké míry se lišila od moderního pojetí v rámci sporu mezi tradicionalisty (substantivisty vyznávající exkluzivní, soběstačné pojetí ekonomie, která je výrazně odlišná od moderního pojetí) a modernisty (tvrdící, že jde pouze o kvantitativní, nikoliv kvalitativní rozdíl). Zvolil jsem kombinaci obou přístupů. Prokázal jsem, že v době helénismu byla ekonomika do jisté míry svým pojetím, teoretickými náhledy i praktickými opatřeními moderní, zároveň však podléhala ještě stále výrazně společenským a politickým idejím, jejichž cílem nebyl pouhý zisk za každou cenu. Ruku v ruce s ekonomickými změnami se děly i změny sociální, popsal jsem významnou úlohu Rhodu, vznik různých obchodních a

profesních sdružení, která měla často mezinárodní charakter a překračovala sociální omezení své doby, zároveň však byla většinou v rukou elit.

Podrobněji pojednávám o otázce vlivu helénismu na okolní etnika - co přejali od ostatních kultur Řekové, čím naopak helénistické státy ovlivnily ostatní. Snažil jsem se na vybraných příkladech doložit, že řecká kultura nikdy nebyla autentickým, „čistým“ výtvozem Řeků, sdružovala v sobě vždy vlivy ostatních kultur. V helénismu se díky kulturní fúzi změnilo nejen náboženství a filosofie, ale především etnické vnímání a cítění. Helénistické procesy dopadly v každé části světa odlišně, popsal jsem výsledky těchto událostí v jednotlivých regionech. Helénizační procesy však měly své limity, např. Egypt a Černomoří, ale i úspěchy v podobě Seleukovské říše nebo Řecko-baktrijského království. Zůstává otázkou, zda skutečně v Egyptě byl prostor a možnosti uskutečnit, stejně jako v Černomoří, mírové soužití různých etnik.

Až v době helénismu Řekové výrazněji změnili svůj pohled na svět a nepoužívali onu dichotomii Řek vs. Barbar a kultura vs. divoštství, barbarství. Helénistický svět měl výrazně kosmopolitní (nadmárodní) charakter. Identita člověka začala být do jisté míry tranzitivní, sám si ji volil, už nevypovídala o něm a jeho hodnotě jako dřív. Helénismus však tyto myšlenky částečně převzal jednak z Perské říše, navíc už v době poklasické probíhalo určité míšení uvnitř řeckých obcí, a to nejen mezi Řeky a okolními etniky, tyto procesy a názory byly výsledkem každodenního soužití i širších kontaktů Řeků s dalšími etniky. Rovněž intelektuální elita (až na výjimky), která až do dob Aristotela měla na „ty druhé“ výrazně negativní náhled a brala je pouze jako přirozené sluhy Řeků, změnila svoje smýšlení. Eratosthenés a řada jiných myslitelů a literátů odvozovala hodnotu člověka od etiky jeho konání, nikoliv jeho etnickému původu. Eratosthenés a další autoři se rovněž blíže zabývali cizími kulturami, chválili jejich úspěchy, politické uspořádání atd.

O tyto „cizí“ kultury byl v době helénismu značný zájem, proto vznikala díla o dějinách Arménie, Lýkie, Lýdie, Egypta i Babylónie. Takzvaní barbaři se v určitých momentech stali také pro Řeky zrcadlem, vzorem morálních vlastností, které byly podle dobových autorů často v úpadku a Řekové i Makedonci se měli poučit právě u nich o tom, jak má vypadat přátelství a ctnostný způsob života. Helénismus také přinesl určité zlepšení pro život žen, kdy jejich status ve

společnosti vzrostl, nikoliv sice k úplné rovnoprávnosti, ale přinejmenším vylepšil jejich postavení v právních otázkách a v manželství.

Ženy byly rovněž součástí řecké kultury, a to nikoliv jen vzdělané hetéry, ale i básnířky, hudebnice, malířky a mnohem později dokonce i profesionální sportovkyně. Mnohé změny nastaly v helénismu i v literatuře, ať už v próze, poesii, dramatu nebo historiografii. Vykreslil jsem tedy určité intelektuální klima doby, přerod z doby poklasické do helénismu v rámci historiografie. Věnoval jsem pozornost novým žánrům, stylům v poesii a próze, ať už to byla větší popularita didaktických básní a nových básnických celků nebo v próze vznik milostných či dobrodružných románů, stejně jako různých parodií, žánr diatribé i to, co dnes nazýváme satirou, to vše má kořeny v helénismu. Úroveň literární produkce v helénismu nebyla překonána kvantitativně ani kvalitativně až do dob renesance, což je další z mnoha důkazů hodnoty a nadčasovosti epochy.

Ostatně helénistické divadelní hry, romány i básně výrazně ovlivnily římskou produkci (nemluvě o historiografii), bez nich by římská kultura nebyla vůbec možná! Římští autoři tak mnohdy do latiny pouze přepracovávali různá témata, ostatně první generace autorů měla řecký (**Livius Andronicus**), italský (**Plautus**) nebo kartaginský původ (**Terentius Afer**). Vlastní latinská tvorba přišla až mnohem později koncem 2. punské války, vrcholu dosáhla až v prvním století př. n. l. a během prvních desítek let římského císařství.

Velké změny přinesla i filosofie helénismu, která reagovala na převratné společenské změny a určitý životní mód doby, byla především výrazně eklektická, a je otázka, nakolik připravil epikureismus a stoicismus půdu pro křesťanství, ačkoli o tom, že tyto směry svým způsobem rozkládaly tradiční antické ideály, není pochyb. Snažil jsem se co nejjednodušším způsobem nové směry popsat, aby nedocházelo k trapným omylům, co znamenal původně hédonismus a skepticismus, případně nešťastně volené definice životní náplně stoiků a epikurejců, kteří v žádném případě vůbec neměli nic společného s dnešním pacifismem.

V helénistickém politickém myšlení existovalo několik modelů královské moci, a je proto velkou chybou, pokud chápeme všechny království jako unifikovanou podobu mocenské struktury, neboť zde byly výrazné regionální rozdíly, které jsem popsal. V helénismu i nadále byla důležitá města a jejich

spolky, občanské ideály zcela nevymizely ze života společnosti a měly velkou váhu jak v severním Černomoří a na Rhodu, tak v Helladě. Zde existoval Achajský a Aitólský spolek, každý z nich měl svébytnou podobu a reprezentoval odlišné ideje.

Aitólský systém byl koncipován více směrem k tradicím vojenské demokracie, ke starším spolkům na kmenovém či teritoriálním základě, kdežto Achajský spolek byl orientován více reprezentativně a měl blíže k federálnímu uspořádání. Helénistické politické myšlení začalo jednak směřovat k postupnému sjednocení Hellady (nemluvě o dlouhodobé existenci spolku Ostrovanů, který sdružoval obce v Egejském moři), ale především však Seleukovská říše měla nakročeno do federativní podoby autonomních polis, které měla sjednocovat moc krále, který s nimi uzavřel separátní smlouvy s tím, že král se nebude vměšovat do jejich vnitřních záležitostí. Stejný model se snažil později nastolit první římský císař Oktaviánus Augustus Caesar, který chtěl vytvořit systém autonomních městských států, které budou mít samosprávu. Nechtěl vytvářet centrální administrativu, panovník měl zasahovat jen v nejnnutnějších případech, různé spolky a obce měly být víceméně svobodné.

Zabýval jsem se úlohou věštírů a jejich důležitostí v životě Řeků, jaký dosah a vliv měly věštírny a věštcí i jakým způsobem fungovaly nejvýznamnější věštírny (Delfy, Síwa, Trofóniova jeskyně atd.). V rámci religionistických otázek jsem probral stručně vývoj představ Řeků o duši a posmrtném životě z hlediska tradičního náboženství tzv. studených kultů. Z fungování nových kultů jsem se podrobně zaměřil na eleusínská mystéria a Dionýsův kult, jakou souvislost měl s učením a praktikami orfiků, kteří vlastně vytvořili new-age dříve, než nastala moderna, natož postmoderna. V řeckém náboženském myšlení bylo několik proudů, významnou úlohu hrála i nadále mytologie a genealogie bohů a hrdinů, které se mohly používat i k politickým účelům, jak jsem na vybraných příkladech ukázal.

Neměli bychom tedy vnímat helénismus jako nějaký úpadek zbožnosti nebo zničení monopolu tradičního náboženství, ale jako období určité procesuální změny a synkreze nativních božstev s řeckými, byla to doba nově vytvořených božstev, příkladem je Sérapis, šíření egyptských a maloasijských kultů do helénistických států a Itálie.

V lékařství helénismus pokročil k většímu poznání lidského těla, alexandrijská škola vyvinula procedury pro složitější operace, značně rozvinula chirurgii i oftalmologii. Helénistická věda přinesla větší pozornost gramatice, dala vzniknout textové kritice a literární vědě, vytvořila vysokou úroveň ediční činnosti. V astronomii, matematice i geometrii využili Řekové poznatky ostatních kultur a rozvinuli je, heliocentrická soustava se sice neujala (zastával ji pouze **Aristarchos** a **Seleukos**), ale vzrostla úroveň vědění o kosmických tělesech a jejich pohybech. **Eratosthenés** vypočítal téměř přesně obvod země, rozvoj zaznamenala i geografie díky řadě nových poznatků, stejně jako kartografie, která byla pozvednuta na nový stupeň, vznikaly přesnější mapy nebo např. první glóbus roku 150 díky **Kratétovi z Mallu**.

Největším vědcem a vynálezcem epochy však pravděpodobně navždy zůstane **Archimédés**, který se zabýval mnohými složitými matematickými otázkami a příklady. V helénismu byla založena matematická kombinatorika, Archimédés ji ovládal a položil základy hydrostatice, jeho přínos pro moderní vědu však tkvěl především ve dvou principech - v matematice nekonečného počtu a v použití matematických modelů v reálném světě. Jeho práce posloužila pro matematickou analýzu a fyziku. Zabýval se rovněž nalezením těžiště těles. Archimédés dovedl svoje znalosti uplatnit rovněž v mechanice při konstrukci strojů (odometr-dnešní tachometr) i různých válečných strojů (katapulty, parní dělo atd.). Řekové dovedli řešit praktické i teoretické otázky ve vědě, dokazovat je důkazy a ověřovat experimenty, také vše úspěšně aplikovat v praxi.

Na příkladu Archiméda, mechanismu z Antikythéry, vynálezců **Ktésibia**, **Filóna** a **Heróna**, jejich prací a vynálezů jsem chtěl redefinovat pohled na antickou vědu, techniku a její úlohu ve společnosti i na status těchto badatelů, neboť je dodnes příliš pod vlivem neoplatoniků, kteří jí nepřikládají žádný význam a považují ji za sprostou, otrockou práci, neboť co není neměnné, není pro ně hodno pozornosti. Vynálezy a techniku berou jako magii, sofistický trik, toto pojetí je podle mě již překonáno, ostatně (neo)platonici byli vždy určitý disent ve společnosti, takže nemůžeme jejich názory považovat za určující nebo za "pravdu."

V poslední kapitole se zabývám architekturou, urbanizací a uměním. Popsal jsem vznik i příklady korintského stylu a rozvoj iónského stylu na

konkrétních stavbách. Věnoval jsem pozornost významným architektonickým stavbám a architektům. Zaměřil jsem i na téma zakládání měst, na propojení architektury a politiky na příkladu architekta **Hippodáma**, města Thúrií a Olynthu. Poté jsem popsal změny v zakládání měst za helénismu a nejdůležitější města epochy - Alexandrii, Antiochii a Pergamon. Vymezil jsem úlohu a důležitost vesnic pro města. Zkoumal jsem životní úroveň ve městech, otázky spojené se zásobováním, hospodařením s vodou a hygienou.

Zde bylo dosaženo velkého pokroku již v době poklasické, např. v Olynthu. Životní úroveň ve městech za helénismu ještě vzrostla, jak jsem ukázal na příkladu Pergamonu, ostatně už Athény za doby poklasické byly výstavnějším, čistším a příjemnějším městem pro život než dříve. Helénismus tak rozvíjel tradice i tendence předchozí doby, pokročil především se složitostí kanalizačních systémů, dosáhl velkých úspěchů ve stavbě akvaduktů a rozvedení vody ve městech skrze cisterny a vodojemy.

Zabýval jsem se vývojem a změnami v sochařství a malířství, také významnými umělci. Definoval jsem **tři jednotlivá umělecká období na rané (336-240), vrcholné (240-150) a eklektické nebo také pozdní (150-27)**. Každé z těchto období přineslo posun v tématech, technice a vnímání. Helénistické umění vytvořilo mnohá mistrovská díla ve všech třech svých obdobích. I tzv. drobná umění jako šperkařství, hliněné plastiky, mozaiky a mincovnictví dosáhla vysoké úrovně techniky zpracování jako nikdy předtím. Helénistické malířství znalo perspektivu, různé optické klamy a perspektivní zkratku, věnovalo pozornost i odstínům barev, hře světla a stínů i stínování obecně. Představu o řeckém malířství si můžeme učinit na základě římských fresek, mozaik, případně enkaustik nalezených v Egyptě (ostatně řecké malířství mělo k technice enkaustiky velmi blízko).

Věnoval jsem se i postavení umělců, úloze umění ve společnosti. Mělo totiž výrazně reprezentativní, politickou a sakrální funkci, a teprve poté estetickou či dekorativní. Jak v řecko-makedonském, tak římském světě byly tyto tendence zřejmé, jak jsem doložil na vybraných příkladech. Helénistické umění bylo inspirací a odkazem pro Byzantince i renesanční Evropu, ke slovu přišlo i v novověku, a dokonce i na počátku 20. století.

Uvedené poznatky myslím dostatečně ilustrují jednu z mých hlavních tezí, že helénismus je nejdůležitějším obdobím starověké historie v rámci uměleckého, filosofického a politického vývoje Evropy, světa Středomoří a dokonce i Střední Asie, vliv helénismu pronikl až do Indie. Ve své práci jsem se snažil vyrovnat s tradičními nešvary, kterých se mnozí autoři dopouštějí ve svých dílech o helénismu. Jsem důrazně proti myšlenkám o rasovém esencialismu, tzv. kulturní čistotě, i úvahám o tom, že Řekové v helénismu už nebyli Řekové, ale rozmazlení, přepychem zkažení jedinci, kteří nemají se svými předky nic moc společného, a že ideální byla jen klasická epocha.

Při popisování historie a světa helénismu jsem ilustroval, že helénismus je epochou vzestupu a emancipace ostatních kultur (vznik států v Malé, Střední Asii a jinde), kde je často vedoucí, sjednocující helénistická kultura s nativními vlivy. Regiony mimo tradiční centra řeckého světa jsem se zabýval i proto, abych potřel evropocentrismus a poukázal na provázanost globálního dění v několika regionech zároveň, kdy měla velkou důležitost Střední Asie, Čína i Černomoří. Události v těchto regionech totiž ovlivnily antický svět, jeho vývoj a historii. Proto je potřeba studovat celé období více holisticky a věnovat pozornost i jiným, než „čistě“ helénistickým státům.

Helénismus je dobou obrovského vzepětí lidského ducha, technologických, vědeckých a uměleckých úspěchů, které nebyly mnohdy překonány až do renesance nebo novověku. Nemluvě o tom, že helénismus měl výrazně multikulturní tendence, metropolitní ráz, který tlumil tupý šovinismus a různé úvahy o kulturní a etnické předurčenosti některých etnik vládnout, jiná etnika naopak měla mít pouhou roli sluhů. V dílech filosofů, geografů, umělců a učenců jsou tyto tendence a názory jasně patrné a je zřejmé, že helénistická doba má v mnohém blízko naší moderní době.

Proč vlastně helénismus skončil? Byl to přirozený, nevyhnutelný vývoj? To jsou samozřejmě otázky, na které se nedá odpovědět jednou větou, tezí nebo teorií. Snažil jsem se postihnout civilizační ohniska antického světa a ukázat, že nebylo jen jedno dominantní centrum. Teprve po shromáždění poznatků z více regionů a oborů je náš pohled na historii a celkový vývoj obsáhlejší, kvalifikovanější, umožňuje vyvozovat širší závěry, správněji posuzovat různé fenomény.

V helénistickém světě se děly určité procesuální změny, způsobené více faktory, je neudržitelné vysvětlovat historický vývoj a změny pouze na jedné tezi nebo oboru, respektive to lze, ale podle mě takový postup přináší nižší úroveň vědění, redukci znalostí, snižuje náš manévrovací a myšlenkový prostor. Bohužel většina historiků a myslitelů hodnotících helénismus se minula povoláním. Měli jít raději do oddělení filosofie, protože po jejich metafyzických kolejkách ubíhajících k horizontu světlých zítřků by vlak s empirickými důkazy brzy vykolejil. Velká část akademiků totiž bere Řím jako vrchol vývoje a přirozené vyústění starověké historie, přitom si absolutně nevšímají negativních jevů, které nastaly, a vlivů, které mu předcházejí.

Neboť absolutní nadvláda jednoho generuje negativní jevy své doby (otročtví, sociální nerovnost) do mnohem větších rozměrů, také nastal růst administrativy, byrokratizace i plýtvání zdroji. Nadvláda Říma přinesla antickému světu určitou morální bídu, která připravila půdu pro zhoubné působení křesťanství, které by se jinak pravděpodobně vůbec neujalo, ale rovněž materiální bídu.

Za prvního římského císaře Augusta tvořily výdaje na armádu 70 % rozpočtu.¹⁴⁴² Ostatně pouze 11 % obyvatel Římské říše nežilo v bídě,¹⁴⁴³ římské hospodářství často sužovaly potravinové a peněžní krize, lékař Galénos si všímá ve 2. stol. n. l. podvýživy vesnického obyvatelstva, kterou způsobuje daňový systém a nenasytnost měst. V 1. stol. n. l. dosáhli Římané těžbou olova (jeho použitím pro vodní trubky, nádobí a sklo) celosvětového znečištění, jak ukazují vzorky z grónských ledovců, močálů a jezer ze Švýcarska, Švédska a Španělska, které vykazují obrovský vzrůst znečištění v období Římské říše.¹⁴⁴⁴

¹⁴⁴² T. Jones, A. Ereira, Barbaři, Mladá fronta 2008, s. 62

¹⁴⁴³ Na obrovský rozdíl v římském, řeckém politickém teoretickém i praktickém uvažování poukazují ve své studii *Platonica Philonica IV., Politická filozofie vs. architektura*, kde vyniká rozdíl v tom, jak si obě kultury představovaly složení obyvatelstva, rozvržení města, životní podmínky společnosti jako celku. Dokládám zde konkrétními příklady a čísla, jak římské praktiky vedly k chudnutí obyvatel, změnám krajiny atd.

¹⁴⁴⁴ T. Jones, A. Ereira, Barbaři, Mladá fronta 2008, s. 58

Ostatně je to návaznost na “tradice“ z římské republiky, kdy těžba stříbra ve Španělsku naprosto zdevastovala místní krajinu a znečistila ovzduší v nebyvalém měřítku, jak nám opět prokazují vzorky z ledovců.¹⁴⁴⁵ A tato s neschopnost v hospodaření a používání zdrojů, že je vrcholem antické historie? Máme takové chování obdivovat? Řím porušoval uzavřené smlouvy, těžko bychom hledali případ, kdy některou neporušil, žádný jeho spojenec neměl trvalý přínos ze spojení s Římem, vždy skončil jako podřízený či mrtvý.

V římském světě bylo místo jen pro Římany. Jestliže Hegel kdysi prohlásil, že Řekové učinili svět svým domovem, pak Římané učinili z helénistického světa svoji kořist, pouze žili z těch druhých. Řím nepřinesl nic jiného, než dokonalou administrativu, byrokracii a schopnost ovládat druhé. Rovněž ovládal umění velkých technických staveb (vodovody, silnice), ale umělecky¹⁴⁴⁶ a vědecky byl do značné míry sterilní, protože o rozvoj technologie a techniky se starali Řekové, nikoliv Římané. Rovněž jsou zcela mimo realitu teze některých akademiků, jak Řím šířil kulturu a civilizaci do západní části Evropy, když zde již vyspělá městská centra existovala, a vyspělost místních obyvatel nebyla rovněž na nízké civilizační úrovni

Ostatně nadvláda Říma udělala ze světa Středomoří horší místo pro život, svět se stal mnohem slabším a křehčím, proto posléze padnul pod různými útoky etnik (relativně směšně málo početných v porovnání s velikostí vojenských sil Říma). Protože Římská říše nebyla zcela funkční při obraně svých (naprosto neubránitelných) hranic, stačí se jen podívat na mapu římského císařství, což potvrdí každý inteligentní vojenský důstojník. Naopak

¹⁴⁴⁵ Viz T. Holland, *Rubikon*, Dokořán 2005

¹⁴⁴⁶ Čest výjimkám jako **Cicero**, **Ovidius**, **Markus Terentius Varro** a pár dalších. Římská republika ani císařství prostě nebyly schopny vytvořit intelektuální a kulturní vrstvu v takovém rozsahu a kvalitě jako helénistické státy. Řím prostě tvořil administrativní kádry, kdežto helénistické státy umělecké a intelektuální elity, v tom byl ten rozdíl mezi nimi, proto nikdy nemohu Řím zahrnout do rodiny helénistických států. Příkladem, jak Římané vylepšili stávající řecké umění, bychom našli skutečně málo, když pomineme použití hlavy Marka Crassa jako rekvizity při Euripidově hře *Bakchantky*, to bylo vskutku dokonalé zlepšení. Událost z roku 53 př. n. l. se stala při inscenování hry na dvoře arménského krále Artavazda II., autora dramatu a znalce řecké kultury.

několik silných civilizačních celků soupeřících o hegemonii mělo mnohem větší šance vypořádat s nomádskými nájezdy a přesuny etnik, hledajících nová sídla.

Ibérie i Galie byly nesmírně bohaté regiony a už za počátků římského císařství, respektive druhého triumvirátu (43-33 př. n. l.), byly pro Římany příjmově nedostatečné, kdy si Oktaviánus stěžuje, že ze západní části území provoz republiky nezaplatí. V Ibérii bylo mnoho fénických i nativních měst, pokročilá soustava dolů a kamenolomů. V Británii, Galii i Germánii máme mnoho důkazů o vyspělosti, obchodní a stavitelské zdatnosti Keltů, kteří vytvořili skutečně velká města, jejich obchodní produkce postupně stoupala a zemi spojovala soustava silnic (dřevěných cest).

Např. analýza dřeva ze silnice v Corlea, v Irsku, podle letokruhů ukazuje na letopočet 148 př. n. l., ve stejné době byly dřevěné cesty i na evropském kontinentě, v severním Německu. Dubová prkna byla pokládána na březové podpěry, šířka umožňovala cestu dvěma vozům. Uptonská cesta v jižním Walesu pochází z 5. stol. př. n. l., vedla podél řeky Severn.¹⁴⁴⁷

Primitivní nebyly ani keltské vesnické domy, v severní Británii měly dvě podlaží a několik místností. Ve vesnici Chrysauster na Cornwallském poloostrově Land's End byly nalezeny zbytky kamenných domů s doškovou střechou, měly kamenné podlahy a pod ní byla vedena kanalizace. Od 2. stol. př. n. l. vzrůstal počet a velikost keltských měst i obchodní produkce. K největším patřil Manching v jižním Německu, metropole provincie Vindelici, jehož obvod hradeb měřil 7 km, toto město vypálili Římané roku 15 př. n. l. Nejpůsobivější keltské město leží v jižním Německu mezi Stuttgartem a Ulmem, městské prostranství měří 9 km², Řím v prvním století měl jen čtvrtinový rozsah. V Bibrakte ve střední Francii razili od 3. stol. až do roku 50 př. n. l. zlaté a stříbrné mince. Vyrábělo se zde různé zboží včetně šperků a smaltovaných předmětů, skla, zpracovávaly se zde především kovy. Město mělo rozlohu 330 akrů (8,4 km²).¹⁴⁴⁸

¹⁴⁴⁷ T. Jones, A. Ereira, *Barbaři*, Mladá fronta 2008, s. 27/8

¹⁴⁴⁸ T. Jones, A. Ereira, *Barbaři*, Mladá fronta 2008, s. 34/5

Helénistický svět¹⁴⁴⁹ byl zničen z vnějšku, nikoliv zevnitř, jeho potenciál ještě nebyl vyčerpán, procesy kulturní fúze nebyly ani zdaleka u konce. Helénismus byl v mnoha regionech vedoucí kultura v celé epoše, sdíleli ji lidé odlišných etnik, je syntézou řeckých a nativních vlivů, protože každá oblast i každý helénistický stát byl odlišný. Helénismus nebyl kulturní monolit, jednoduše civilizace, jako Římská říše, existovaly skutečně výrazné regionální rozdíly, jedinečnost každého z nich.

To vše Řím svojí nadvládou nad helénistickými státy destruoval. Existence velmoci a sjednocení mnoha států přináší zničení kulturní i politické plurality. Řecký tvořivý duch byl napojen na historii, její vytváření soupeřením, řecká kultura byla vždy výrazně agonální. Když Římané vzali Řekům, Makedoncům a ostatním příležitost tvořit dějiny, tak do značné míry zmrzačili jejich kulturní potenciál, konec dějin byl koncem pro jejich pojetí života, hodnot i umění.

Nelze ze všeho vinit Řím,¹⁴⁵⁰ řecko-makedonské státy a řecká města se svojí neschopností unifikace v případě smrtelného nebezpečí (jímž Řím byl) a neustálou řevnivostí se staly podílníky na výsledném stavu. Ovšem následné řádění Italiků a Římanů v provinciích, ničení kulturního bohatství a občanské války, které během jednoho století přeměnily mnohá velkolepá města a státy na prach a popel, to už bylo zcela v režii Římanů. Éra římského císařství přinesla určitou stagnaci a úpadek pro sociální, vědecký i umělecký vývoj. Největším selháním Říma však bylo ničení kulturního bohatství helénismu, které máme často více zachováno u Byzantinců a Arabů, také z archeologických památek v Egyptě atd.

¹⁴⁴⁹ Řím do něj svojí povahou a praktikami nepatřil, měl pouze helénistický nátěr, stejně jako Kartágo byl svébytným útvarem, který si přizpůsobil pouze pár vlivů tam, kde to uznal za vhodné. Nicméně Kartágo mělo k helénismu mnohem blíže než Řím, a Řekové sami často Kartágo nad Římem favorizovali.

¹⁴⁵⁰ Helénistický svět byl zničen rovněž pohyby nomádských, polousedlých etnik z Východní, Střední Asie, skrze Černomoří, pokud by helénistické státy ve Střední Asii a v severním Černomoří přetrvaly jako silné entity, mohly zabránit tzv. stěhování národů, celý evropský svět by se ubíral jinými cestami.

Řím sám nebyl schopen ani spravovat, natož předat bohaté kulturní, umělecké a technologické výtvarky dál. Navíc přispěl k negativnímu vývoji dějin, umožnil svoji vládou nad světem (která zbídačovala lidi, dělala z nich většinou sluhy a otroky, především však Římány, což vidím jako kvalitativní sestup) nástup křesťanství, které bylo antice výrazně nepřátelské. Rovněž selekce děl při opisování knih od středověkých autorů může za stav antického poznání, které máme dnes, nemluvě o řádění prvních křesťanů v Alexandrii a jiných místech, kde jim padly za oběť kulturní památky i lidé. Domnívám se, že v rámci vývoje helénistických států by existovala reálná šance (při pokračujícím trendu demografické stagnace a úpadku) zapojení techniky ve větší míře do života společnosti, k omezení otroctví a sociální nerovnosti.

Ostatně tyto tendence vykazovaly helénistické státy již dříve, kdy vládcům bylo jasné, že potřebují svobodné občany, nikoliv masy otroků. Tragédií není pouze výsledek dějinného vývoje, který se odehrál, ale rovněž to, jak helénismus chápeme dnes, jaký obraz má v naší kultuře a jak ho vnímáme v rámci vývoje Evropy i antického světa. Je smutné, že obecné znalosti a povědomí se týkají buď pouze Alexandra Velikého (a to mnohdy značně nedokonale, kdy je to prezentováno jako snadný podnik), punských válek (kdy dál pokračuje výklad římským, moralistním způsobem) a případně římských občanských válek, které jsou zakončeny střetem Marka Antonia a Kleopatry VII. s Oktaviánem.

Zejména poslední námět byl recyklován několikrát a popravdě řečeno to nechápu. Helénistický svět byl neuvěřitelně pestrý a bohatý, plný zajímavých osobností, událostí a kultur, ale euroamerická filmová produkce si ho vždy neomylně vybere. Pokud pomíneme seriál HBO Řím, tak je však adaptace těchto událostí na dost tristní úrovni. Přesto, když uvážím schopnosti většiny filmových režisérů a scénáristů i praktiky filmového průmyslu, kterému jde jen málokdy o reálie či historickou věrnost, je možná lepší, když se k široké veřejnosti nedostane helénistická historie vůbec než ve značně zkreslené podobě.

Ostatně mám podezření, že obliba Říma a jeho historie je tolik rozšířena pouze proto, že je mnohem snadnější než studium helénismu, kterému je mnohem těžší porozumět. Má složitější strukturu, větší objem informací a problémů. A přesto široká veřejnost i část akademiků neustále vzhlíží k

římskému pojetí kultury, státnosti i politických praktik. To je ta největší porážka skutečně kulturního Evropana, který zapomíná na bohaté kulturní dědictví helénismu a vytrvale ho ignoruje, nepovažuje za své.

Závěrem bych poukázal na příští výzkumné cíle svého bádání. Jednak bych v nejbližší době chtěl postupně vydat trojdílnou práci *Válka ve Starověku*, kde bych mimo jiné objasnil vliv války na společnost i rozdílnost pojetí války a humanity Říma a ostatních kultur. Těžiště této práce je především v helénistickém období, které vykázalo velký rozvoj ve vojenství. Helénismus je epocha, kde poznatky narůstají. Vzniká tak potřeba začleňovat tyto informace do studia i výuky.

Ze stávajících zjištění a podkladů jsem došel k několika závěrům o této epoše, která byla do jisté míry revoluční a nová ve starověké historii. Je však nadále zapotřebí věnovat větší pozornost i "marginálním" státům a oblastem, tedy regionu střední Asie, království Bithýnie, Kappadokie, Pontu atd. Mnohé objevy ještě čekají na zpracování v oblasti dnešního Kavkazu a Gruzie, kde byly rovněž urbanizované kultury, a o nich víme velmi málo.

Plánuji nadále zkoumat nejen helénismus, ale i dobu řecko-římskou (129-31 př. n. l.). Helénismus jako výhradně řecko-makedonský¹⁴⁵¹ politický fenomén do značné míry skončil v mnou vymezených datech, v jednotlivých částech světa. Pokračoval však politicky i kulturně skrze "neřecké" státy (Pontos, Bithýnie, Kappadokie, Dácie, Parthie atd.), civilizační těžiště helénismu se přesouvalo postupně dále- vznik silného státu Dáků, konstantně stabilní říše Parthů a později vznik Kušánská říše. Všechny zmíněné útvary čerpaly z helénismu, proto považuji za nutné do budoucna zkoumat tato období.

¹⁴⁵¹ Nabízí se středověké analogie souhry jižního učence, severského bojovníka pokud chce někdo méně anachronický případ. Asterix jako duch Francie, Obelix jako síla Francie. Samozřejmě jde o zjednodušující a ne zcela přesné přirovnání. Stejně jako Makedonci byli do značné míry svaly, síla helénistického období i Řekové mohli být pyšní na svoje vojenské úspěchy, mnohem více, však vynikali v intelektuálních sférách. Helénismus je tak do značné míry především souhra makedonského, řeckého živlu. Obě složky se navzájem potřebovaly navzdory svému antagonismu, aby obstály v turbulentním světě a konkurenci ostatních kultur/civilizací.

Samotný politický vliv helénismu pokračuje i po době řecko-římské, hranicí je zánik říše Parthů (247 př. n. l. - 224 n. l.) a Kušánů (30 př. n. l. – 375 n. l.). Kulturně helénismus pokračoval do 5. stol. n. l., kdy byl napsán v hexametrech epos *Dionýsiaka*. Proto je nutné nově zpracovat přehledné dějiny helénistické a latinské literatury chronologicky, do samostatných, ale navazujících svazků, abychom pak byli lépe schopni komparace. Získali bychom tím zároveň katalog autorů (nikomu nebráním v samostatných studiích, monografiích na jednotlivé žánry a autory), jejich děl, ať už ztracených nebo částečně zachovaných, které potom můžeme hledat právě ve starých byzantských nebo středověkých a renesančních rukopisech. Tyto znalosti budou užitečné i při určování případných nově nalezených (nebo starých) anonymních autorů.

Za potřebné považuji rovněž zkoumat helénistickou vědu a techniku, ale i římskou návaznost na ni, neboť i v římském období byly učiněny významné objevy a zlepšení. Otevřenými tématy jsou i otázky z oblasti filosofie, např. podrobnější zkoumání a interpretace Aristotelovy etiky nebo snaha rekonstruovat učení tzv. eritrejské filosofické školy atd. Ve své práci jsem samozřejmě nemohl pojmout vše ze světa a historie helénismu.

Velký prostor pro bádání poskytuje rétorika, zkoumání ústav a zákonných norem. Samostatnou prací by si vyžádalo jen téma řeckých a makedonských svátků a slavností. Nejen těmto tématům bych se rád v budoucnosti věnoval, abych pomohl rozšířit obecné vědomosti o helénismu, který byl politickým, kulturním, duchovním, sociálním a uměleckým fenoménem. Nakonec se helénismus ukázal důležitý svým významem (nejen v Evropě), ale také byl někdy nezničitelný svým odkazem a trvalým vlivem v mnoha oblastech, jelikož jeho meze i dědictví překračovalo kontinenty, hranice států i staletí času. To jsem se svojí prací snažil dokázat především.

Chtěl jsem, aby byla provedena na základě mých poznatků určitá redefinice hesla helénismus a mohlo se tak více rozšířit povědomí o jeho významu. Aby byla laické i odborné veřejnosti známa základní fakta, tedy že helénismus se odehrával nejen ve východním, ale i v západním Středomoří a na Blízkém východě, v Egyptě, Černomoří, na Arabském poloostrově, Balkáně, ve Střední Asii a částečně i v Indii. Helénismus se vyznačoval dočasnou politickou dominancí (trvajícím přibližně dvě staletí) řeckého a makedonského

živlu, vznikem nových království a spolků, zároveň však vznikaly také státy nativních etnik podle těchto vzorů. Kulturní dominance řecké kultury přetrvala až do dob římského císařství a vzniku Byzantské říše.

Helénismus s sebou přinesl šíření myšlenek kulturního relativismu a vznik kosmopolitní společnosti. V tomto období bylo rovněž dosaženo velkého hospodářského pokroku, neboť některé výsledky v zemědělství a stavebnictví překonávaly i produkci 18. – 19. stol. Bylo dosaženo vysoké úrovně vědy, techniky a umění, helénismus na mnoho staletí překonával svými výsledky v těchto oblastech Evropu až do novověku. Byla to tedy nadčasová epocha, která překonala limity své doby, přinesla nebývalý rozvoj a trvalý zdroj inspirace lidstvu, ponejvíce však Evropě. Mělo by tedy být již nezpochybnitelné, že základy evropské vědy, umění, architektury, politického myšlení a filosofie leží především v období helénismu, mnohem méně poté v dobách římské republiky a císařství, neboť obojí je pouze slabým odleskem dávných dnů slávy a tvořivosti lidského ducha z dob helénismu. Proto bychom měli upřednostňovat řeckou kulturu nad římskou a více ji zkoumat.

5. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

ADKINS, LESLEY, ADKINS, ROY A. *Starověké Řecko*, Encyklopedická příručka, 1. vydání, Praha: nakladatel: Slovart, 2011, Překlad: Adámková, Dana ISBN: 978-80-7391-580-3

AESCHINES, (*THE ORATORY OF CLASSICAL GREECE, VOL. 3*; MICHAEL GAGARIN, TRANSLATED BY CHRIS CAREY, PUBLISHER: UNIVERSITY OF TEXAS PRESS (AUGUST 15, 2000), ISBN-13: 978-0292712232

APERGHIS, G. G. *The Seleukid Royal Economy: The Finances and Financial Administration of the Seleukid Empire*, Publisher: Cambridge University Press (23 December 2004), ISBN-13: 978-0521837071

APPIÁNOS. *Krise římské republiky*, 1. Vydání, Praha: Svoboda, 1989, Překlad:Jan Burian, Bohumila Mouchová, ISBN: 80-205-0060-X

APPIÁNOS. *Zrod římského impéria*, 1. vydání, Praha: Svoboda, 1986, Překlad:Jan Burian, Bohumila Mouchová, ISBN:25-135-86

APULEIUS, LUCIUS, PLATONICUS. *Apologie aneb Vlastní obhajoba proti nařčení z čarodějnictví*, 1. Vydání, Praha: Svoboda, 1989, Překlad:Václav Bahník, ISBN: 80-205-0075-8

ARISTOFANÉS. *Jezdci, Ženský sněm*, 1. vydání, Praha: Dilia, 1968, přeložil: Václav Renč

ARISTOFANÉS. *Lýsistrata*, 1. vydání, Bratislava: Tatran, 1971, přeložil: Vojtěch Mihálik

ARISTOFANÉS. *Mír*, 1. vydání, Praha: Dilia, 1963, přeložil: Jiří Kolář, Bedřich Becher

ARISTOFANÉS. *Oblaky*, 1. vydání, Praha: Petr Rezek, 1996, přeložil: Jan Šprincl, ISBN 80-901796-8-1

ARISTOFANÉS. *Plútos*, 1. vydání, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, přeložil: Ferdinand Stiebitz

ARISTOFANÉS. *Ptáci*, 1. vydání, Praha: Dilia, 1970, přeložil: Václav Renč

ARISTOFANÉS. *Žáby*, 1. vydání, Praha: Museum Království Českého, 1870, přeložil: Václav Nebesky

ARISTOTELÉS. *Athénská ústava*, 1. vydání, Praha: nakladatelství: Arista, Baset, 2004, přeložil Pavel Oliva, ISBN 80-86410-48-X(ARISTA) ISBN 80-7340-061-8(BASET)

ARISTOTELÉS. *Magna Moralia*, 2. vydání, Praha: Rezek, 2010, přeložil: Antonín Kříž, ISBN 8086027341

ARISTOTELÉS. *Politika*, 1. VYDÁNÍ, PRAHA: NAKLADATELSTVÍ PETR REZEK, 1998, PŘELOŽIL ANTONÍN KŘÍŽ, ISBN 80-86027-10-4

ARISTOTELÉS. *Rétorika*, 3. vydání, Praha: Rezek, 2010, přeložil: Antonín Kříž ISBN 80-86027-32-5

ARRIÁNOS. *Tažení Alexandra Velikého* 1. vydání, Praha: nakladatelství Svoboda, 1972, přeložil Jaromír Bělský

BARKER, GRAME, RASMUSSEN, TOM. *Etruskové*, 1. Vydání, Praha: Nakladatel: NLN - Nakladatelství Lidové noviny, 2005, překlad: Jana Pečírková, ISBN: 80-7106-351-7

BAR-KOCHVA, BEAZEL. *The Seleucid Army: Organization and Tactics in the Great Campaigns*, Cambridge University Press; Reissue edition (March 29, 2012) ISBN-10: 0521200083, First published by Faculta Classica, University of Cambridge 1976

BARTONĚK, ANTONÍN, *Odysseové na mořích historie*, 1. Vydání, Praha: Nakladatelství Mladá fronta, 1976,

BERNARDINI, ENZO. *Odhalená tajemství starých civilizací*, 1. vydání, Bratislava: Nakladatelství Příroda, 2007, Překlad: Jana Hrdá, ISBN: 80-07-01592-2,

BEVAN, EDWYN ROBERT. *The House of Seleucus, Volume 1*, Kessinger Publishing (10 September 2010), ISBN-13: 978-1163444917

BOARDMAN, JOHN. *Řecké umění*, 1. vydání, Praha:Odeon, 1975, přeložil: Klement Benda

BOUZEK, JAN, HOŠEK, RADISLAV. *Antické Černomoří*, 1. vydání, Praha: Nakladatelství Svoboda, 1978

BOUZEK, JAN. *Thrákové*, 1. vydání, Praha: Panorama, 1990, ISBN 80-7038-015-2

BRETON, JEAN, FRANCOIS, *Arabia Felix From The Time Of The Queen Sheba Eight Century B. C. To First Century A.D.*, Universtiy of Notre Dame Press, Paris 1999, ISBN 13:978-0268-02004-0

BRIANT, PIERRE. *From Cyrus To Alexandr. A History of the Persian Empire*, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns 2002, ISBN 1-57506-120-1

BUCKLER, JOHN. *Philip II and the Sacred War*, Brill Academic Pub (August 1997), ISBN-10: 9004090959, ISBN-13: 978-9004090958

BURIAN, JAN, MOUCHOVÁ, STANISLAVA. *Záhadní Etruskové*, 2. vydání, Praha: Mladá Fronta, 1974

CANFORA, LUCIANO. *Dějiny řecké literatury*. Přeložil: kolektiv autorů pod vedením Dagmar Bartoňkové, 2. Revidované a doplněné vydání, Praha: Nakladatelství KLP 2004, ISBN 80-86791-10-6

CARTLEDGE, PAUL, SPAWFORTH, ANTONY. *HELLENISTIC AND ROMAN SPARTA*, PUBLISHER: ROUTLEDGE; 2 EDITION (DECEMBER 7, 2001), ISBN-13: 978-0415262774

CICERO. *Řeči proti Verrovi*, 1. Vydání, Praha: Odeon, 1972. Přeložil: Václav Bahník

CLAYTON, PETER, *Chronicle of the Pharaohs*, Thames & Hudson Ltd; Second Printing edition (7 Nov 1994), ISBN-10: 0500050740

COLLEDGE, MALCOM, A.R. *The Parthians*, vydavatelství: Frederick A. Praeger, Inc, Publishers 111 Fourth Avenue, New York, N.Y. 10003, 1967

CONOLLY, PETER. *Greece And Rome At War*. 2. vydání. Los Angeles: Nakladatelství Greenhill Books, 2006. ISBN 185367303

CRESCENZO DE, LUCIANO. (2004): *Příběhy Řecké filosofie, Sokrates a ti druzí*, dotisk 1. vydání, Praha: Dokořán, 2006, Přeložila: Iva Papírníková, ISBN 80-86569-66-7

CRESCENZO DE, LUCIANO. *Příběhy starší řecké filozofie*, 1. Vydání, Praha: nakladatelství Dokořán, 2010, přeložila: Iva Papírníková Praha, ISBN 978-80-7363-132-1

CUNLIFFE, BARRY. *The Extraordinary Voyage Of Pytheas*, Published by Penguin Press 2002, London, England, New York, USA, ISBN 0140297847

DAICOVICIU, HADRIAN. *Dákové*, 1. vydání, Praha: Nakladatelství Mladá fronta, 1973, přeložila: Marie Kavková

DAWSON, IAN. *Greek and Roman Medicine*, Publisher: Wayland (10 May 2005), ISBN-10: 0750245123

DEMOSTHENES, *AGAINST MEIDIAS, ANDROTION, ARISTOCRATES, TIMOCRATES, ARISTOGEITON*, přeložil: J. H. Vince, Vydal: London, Heinemann LTD, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, First published 1935

DEMOSTHENES. *Poslední zápas Řeků o svobodu*, 1. vydání, Praha: Jan Laichter, 1940 přeložil: Ferdinand Stiebitz

DÉMOSTHENÉS. *Řeči na sněmu*, 3. Vydání, Praha: nakladatelství Arista, BASET, 2002, přeložil Pavel Oliva, ISBN:80-86223-84-1, 80-86410-28-5

DOSTÁLOVÁ, RŮŽENA, HOŠEK, RADISLAV. *Antická Mystéria*, 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 1997, ISBN 80-7021-217-9

DURANDO, FURIO, *Starověké Řecko*, 2. vydání, Dobřejovice: Rebo Productions CZ, 2008, překlad: Zuzana Semínová, ISBN 978-80-255-0017-0

ENGELS, DONALD, W. *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*, University of California Press (December 29, 1980) ISBN-10: 0520042727

FESTUGIÉRE, ANDRÉ, JEAN. *Epikúros a jeho bohové*. Hošek, 1. Vydání OIKOYMENH, Praha 1996, Přeložil: Radislav, ISBN 80-86005-30-5

FIELDS, NIC, *Tarentine Horseman of Magna Graecia: 440-190 BC*, Osprey, 2008, ISBN-10: 1846032792

FIELDS, NIC. *Ancient Greek Fortifications*, Publisher: Osprey Publishing (January 31, 2006), ISBN-10: 1841768847

FIELDS, NIC. *Řecká válečná loď, Triéra*, 1. vydání, Praha: Grada, 2009, přeložili: Karel a Martin Lokaj, ISBN: 978-80-247-2884-1

FINLEY, MOSES, IAN, *Ancient Economy*, University of California Press, 1999, ISBN-10: 0520219465

FLOWER, MICHAEL, ATTYAH. *Theopompus Of Chios, History and Rhetoric in the Fourth Century BC*, Oxford University Press, New York, first edition 1994, reprinted 2006, ISBN 0-19-815243-4

GAEBEL, ROBERT E. *Cavalry operations in ancient Greek World*, Copyright © 2002 by the University of Oklahoma Press, Norman, Publishing Division of the University. All rights reserved. Manufactured in the U.S.A., ISBN 0-8061-3365-1

GIBBON, EDWARD. *ÚPADEK A PÁD ŘÍMSKÉ ŘÍŠE*, 1. vydání Praha: Nakladatelství Odeon 1983m přeložil: František Němeček

GIEBEL, MARION, *Tajemství antických kultů*, 1. Vydání, Liberec: Nakladatelství Dialog, 2009, přeložil: Rudolf Řežábek, ISBN:978-80-7424-012-6

GRAINGER, JOHN D. *The Roman War of Antiochos the Great*, Brill Academic Pub (November 1, 2002), ISBN-10: 9004128409, ISBN-13: 978-9004128408

GRANT, MICHAEL. *Klasické Řecko*, 1. vydání, Praha: BB Art, 2004, přeložil: Gerik Císař ISBN 80-7341-404-X

GREEN, PETER. *Alexander to Actium: Historical Evolution of the Hellenistic Age*, Publisher: Thames & Hudson Ltd; New edition (21 January 1991), ISBN-10: 050001485X

GRIFFITH, G. T. *Mercenaries of the Hellenistic World*, Ares Pub (June 1984), ISBN-10: 0890050856

HAMMOND, NICHOLAS, GEOFFREY, LEMPRIÈRE. *The Macedonian State: The Origins, Institutions, and History*, Publisher: Clarendon Press; New Edition (3 December 1992), ISBN-13: 978-0198149279

HARRIS, WILLIAM, VERNON, *War and Imperialism in Republican Rome: 327-70 B.C.*, Oxford University Press, 1985, ISBN-10: 0198148666

HAVELOCK, CHRISTINE MITCHELL. *Hellenistic Art: The Art of the Classical World from the Death of Alexander the Great to the Battle of Actium*, WW Norton & Co, New York/US, Published: 01 July 1981, ISBN 10: 0393951332

Hellenica Oxyrhynchia, Paul R. McKechnie (Author, Editor), S. J. Kern (Editor), Publisher: Aris & Phillips (1 Jan 1988) Fifth reprint 2007 ISBN-10: 0856683582, ISBN-13: 978-0856683589

HÉRODOTOS. *Dějiny*, 3. vydání, Praha: nakladatelství Academia, 2004, přeložil: Jaroslav Šonka, ISBN 80-200-1192-7

HLADKÝ, VOJTĚCH, *Papyrus Derveni*, 1. Vydání, Praha: Nakladatelství Pavel Mervart, 2012, ISBN: 978-80-87378-18-2

HOLBL, GÜNTER. *A History of the Ptolemaic Empire*, Routledge, Milton Park, Abingdon, Oxon, 2001, ISBN 10: 0-415-23489-1

HOLLAND, TOM. *Perský Oheň První světová velmoc a boj o Západ*, 1. vydání Praha: Nakladatelství Dokořán, s.r.o., 2007, přeložil Stanislav Pavlíček, ISBN 978-80-7363-094-2

HOLT, FRANK LEE. *Thundering Zeus: The Making of Hellenistic Bactria*, University of California Press (14 April 1999), ISBN-10: 0520211405, ISBN-13: 978-0520211407

HRYCH, ERVÍN. *Velká kniha vládců starověku*, 1. vydání, Praha: nakladatelství Regia, 2002, ISBN 80-86367-19-3

CHRISTIAN, JOHN, PEERS, *Imperial Chinese Armies: 200 BC-589 AD*, Botley, Oxford: Osprey Publishing, 17 July 1995, ISBN-10: 1855325144

CHURCH, JOHN ALFRED, GILMAN, ARTUR, *The Story of Carthage*, Biblio-Moser, August 1998 ISBN 0-8196-2057-2

JONES, TERRY. EREIRA, ALAN. *Barbaři*, 1. vydání Praha: Nakladatelství Mladá fronta a.s., 2008, přeložila Jana Jašová, ISBN 978–80-204–1803-6

KAVEH, FARROKH. *Shadows In The Desert, Ancient Persia At War*, 1. vydání, Osprey Publishing, Oxford, Velká Británie, 2009, ISBN-13: 978 I 84603 473 2

KELLER WERNER. *Etruskové*. 1. vydání Praha 1974: Nakladatelství Orbis, 1974, přeložil Radislav Hošek.

KIENITZ, FRIEDRICH-KARL. *Národy ve stínu: soupeři Řeků a Římanů v letech 1200-200 př. n. l.*, 1. vydání, Praha: Odeon, 1991, přeložil: Jan Bouzek, ISBN 80-207-0316-0

KLUČINA, PETR, *Zbroj a zbraně: Čína 16. stol. př. n. l. – 19. stol.*, 1. Vydání, Praha: Nakladatelství Paseka, 2009, ISBN: 978-80-7185-800-3

KOL. AUTORŮ, *Československý vojenský atlas*, 1. vydání, Praha: Naše vojsko-MNO, 1965

KOL. AUTORŮ, Editor: János Harmatta, Co-editors: B. N. Puri and G. F Etemadi, *History of civilizations of Central Asia Volume II, The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B. C. to A.D. 250*. UNESCO Publishing, Paris 1994, ISBN 92-3-102846-4

KOL. AUTORŮ, *Etruskové A Římané*, 1. vydání, Praha: Euromedia Group, a.s, 2001, Překlad: Alice Flemrová, Miroslava Vážnovská ISBN 80-342-0555-6

KOL. AUTORŮ, CHRISTIAN, HANS, HUFF, UNTERBERG, MATTHIAS, GRAFFE, GEORG, KLEIN, GÜNTHER. *Nejmocnější Říše Světa*, 1. vydání Frýdek Místek: Nakladatelství Alpress, s.r.o., 2007, přeložil Zdeněk Hejzlar, ISBN 978–80-7360–454-5

KOL. AUTORŮ, *Im Zeichen des goldenen Greifen, Königsgraber der Skythen*, WILFRIED MENGHIN, MANFRED NAWROTH, HERMANN PRAZINGER, ANATOLI NAGLER, Prestel Verlag GmbH + Co. (2007), ISBN 978-3-7913-3855-2

KOL. AUTORŮ, *Inside the City in the Greek World*, Edited by Sara Owen and Lara Preston, Oxbow Books, Oxford 2009, ISBN 978-1-84217-349-7

KOL. AUTORŮ, *Řecký člověk a jeho svět*, editor Jean Pierre Vernant, 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2005, Přeložili: Lucie Fialková, Magdalena Křížová, Vlasta Lišková, Jitka Michalčíková, Jiřina Němcová, Lucie Šavlíková, ISBN 80-7021-731-6

KOL. AUTORŮ, *Scythians and Greeks, Cultural Interactions in Scythia, Athens and the Early Roman Empire (sixth century BC – first century AD)*, edited by David Braund Universita Of Exeter Press, Reed Hall, Streatham Drive, Exeter EX4 4QR, United Kingdom, 2005, ISBN 780 0 85989 746 4

KOL. AUTORŮ. *Antická próza – Báje a povídky*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1976, přeložil kolektiv, který vedl Jaroslav Bělský

KOL. AUTORŮ. *Antické válečné umění*, 1. vydání, Praha: Svoboda, 1977, Překlad: Jan Kalivoda, Václav Marek

KOL. AUTORŮ. *Antika V Dokumentech I., Řecko*, 1. vydání, Praha: SNPL, 1959, přeložili Julie Nováková, Antonín Bartoněk

KOL. AUTORŮ. *Antika V Dokumentech II., Řím*, 1. vydání, Praha: SNPL, 1961, přeložili: Jan Pečírka, Julie Nováková

KOL. AUTORŮ. *Dějiny vojenského Umění Díl I.* 1. vydání. Praha: Nakladatelství Naše Vojsko, 1954, přeložili Václav Melichar, Michal Spišiak.

KOL. AUTORŮ. *Dobrodružství lásky: Řecký román I.*, 1. vydání, Praha: Baset, Arista, 2001, přeložil: kolektiv autorů, ISBN:80-86410-10-2

KOL. AUTORŮ. *Listy hetér*, 1. Vydání, Praha: Svoboda, 1970, Překlad: Václav Bahník

KOL. AUTORŮ. *Tajemství papyrů*, 1. Vydání, Praha: Svoboda, 1972, Překlad: Čestmír Vránek

KOL. AUTORŮ. *Wandering Poets in Ancient Greek Culture*. Cambridge University Press; 1 edition (8 December 2011), ISBN-10: 1107404053

KOL. AUTORŮ. Zofia H. Archibald, John Davies, Vincent Gabrielsen and Graham Oliver, *HELLENISTIC ECONOMIES*, PUBLISHER: ROUTLEDGE; 1 EDITION (26 OCTOBER 2000), ISBN-13: 978-0415234665

KUHRT, AMÉLIE. *The Persian Empire*. Routledge, 270 Madison Avenue, New York, 2010, ISBN10: 0-415-55279-6

KURZ, KAREL. *Úvod do antické numismatiky 1. Díl, Řecké mince*. 1. vydání, Praha: Národní Muzeum, 1982

LAWRENCE, ANTHONY, WILLIAM, *Greek Aims in Fortification*, Oxford University Press, 1980, ISBN-10: 0198148240

LIBERATI, ANNA MARIA, BOURBON FABIO. *Starověký Řím*, 2. Vydání, Dobřejičovice: Rebo Productions CZ, 2008, překlad: Naďa Benešová, ISBN 978-80-255-0021-7

MANFREDI, VALERIO, MASSIMO. *Tyran*, 1. vydání, Frýdek – Místek: Alpress, s.r.o., 2004, přeložila: Alena Jíchová, ISBN 80-7362-029-4

MAŠEK, MICHAL. *Encyklopedie řecko-baktrijských a indo-řeckých panovníků z pohledu jejich mincí*, 1. vydání, Praha: Libri, 2010, ISBN 978-80-7277-450-0

McNEILL, WILLIAM. *The rise of the West*, University of Chicago Press, 1991 ISBN 0226561410

MENANDROS. *Komedie pro všední den*, 1. vydání, Praha: Svoboda, 1983, Překlad: Karel Hubka, Eva Stehlíková

MOSCATI, SABATINO. *Foiničané*, 1. vydání, Praha: Orbis 1975, překlad: L. Veselá

Moses Israel Finley, *THE ANCIENT ECONOMY*, PUBLISHER: UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS; NEW EDITION (19 MARCH 1999), ISBN-13: 978-0520219465

NETZ, REVIEL, NOEL, WILLIAM. *Archimédův kodex*, 1. Vydání, Praha: Deus, 2008, Překlad: Tereza Senjuková, ISBN 978-80-87087-30-5

OLIPHANTOVÁ, MARGARET. *Atlas Starověkého Světa*, 1. Vydání, Bratislava: Gemini spol. s.r.o., 1993, Překlad: Dagmar Eisemanová, Jaromír Adamec, Kateřina Přádová, Aleš Vacek, Josef Škvor, ISBN -80-7161-052-6

OLIVA, PAVEL. *Řecko mezi Makedonií Římem*, 1. Vydání Praha: Nakladatelství Academia 1995, ISBN 80-200-0435-1

OLIVA, PAVEL. *Svět Helénismu*, 1. vydání, Nakladatelství ARISTA, ve spolupráci s nakladatelstvím EPOCHA, Praha v roce 2001, ISBN ARISTA 80–86410-09–9, ISBN EPOCHA 80–86328-02–3

Otázky Milindovy, 1. Vydání, Praha: Supraphon – Edice LYRA PRAGENSIS, 1988, Překlad a poznámky Vladimír Miltner

PARSONS, PETER. *City Of Sharp-Nosed Fish*. Wiedefeld & Nicolson, London 2007, 1st published in GB, ISBN -10: 0297645889

PIJOAN, JOSÉ. *Dějiny umění 2*, 1. vydání, Praha: Nakladatelství Knižní klub a Balios, 1998. přeložil Jiří Pechar

PLATÓN. *Ústava*, 1. Vydání, Praha: Svoboda, 1993, Překlad: Radislav Hošek, ISBN:80-205-0347-1

PLINIUS STARŠÍ. *Kapitoly o přírodě*. 1. Vydání, Praha: Svoboda, 1974, Překlad:

PLÚTARCHOS, *Proč už Pythie nevěští ve verších*, 1. Vydání, Praha: Nakladatelství, Oikoymenh, 2006, přeložil: Radek Chlup, ISBN: 80-7298-187-0

PLÚTARCHOS. *O delfském E*, 1. vydání, Praha: Herman & synové, 1995, překlad, komentář: Radek Chlup

PLÚTARCHOS. *Přátelé a pochlebníci*, 1. vydání, Praha: Odeon, 1970, přeložil: Zdeněk K. Vysoký

PLÚTARCHOS. *Životopisy Slavných Řeků a Římanů I*. 2. vydání Praha: Nakladatelství Arista, Baset, 2007, Přeložili Václav Bahník, Antonín Hartmann, Rudolf Mertlík, Edita Svobodová, Ferdinand Stiebitz, ISBN 978-89-86410-47-0

PLÚTARCHOS. *Životopisy Slavných Řeků a Římanů II*. 2. vydání Praha: Nakladatelství Arista, Baset, 2006, Přeložili Václav Bahník, Antonín Hartmann, Rudolf Mertlík, Edita Svobodová, Ferdinand Stiebitz, ISBN 978-89-86410-46-3,

POKORNÝ, PETR. *Řecké dědictví v Orientu*, 1. vydání, Praha: Oikoymenh, 1993, ISBN 80-85241-50-1

POLYBIOS. *Dějiny I.*, 1.vyd. Arista, Baset 2008, přeložil Pavel Oliva, ISBN 978-80-86410-56-2

POLYBIOS. *Dějiny II.*, 1.vyd. Arista, Baset 2009, přeložil Pavel Oliva, ISBN 978-80-86410-60-9

POLYBIOS. *Dějiny III.*, 1.vyd. Arista, Baset 2011, přeložil Pavel Oliva, ISBN 978-80-86410-62-3

POLYBIOS. *Dějiny IV.*, 1.vyd. Arista, Baset 2012, přeložil Pavel Oliva, ISBN 978-80-86410-66-1

PRESSFIELD, STEVEN. *Ctnosti války*, 1. vydání, Praha: BB/art, 2005, Překlad: Vladimír Marek, ISBN 80-7341-599-2

RICHTER, KAREL. *Dobývateľ světa* 1. vydání, Praha: Nakladatelství Epoque, 2010, ISBN: 978-80-87027-81-3

ROHDE, ERWIN. *Psyche, Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*. 2. vydání, Leipzig und Tübingen, 1898

ROSTOVTZEFF, MICHAEL. *A Social and Economic History of the Hellenistic World*, Publisher: Clarendon Press (1998), original reissue of 1st edition from 1941

SALMON, EDWARD, TOGO. *Samnium And The Samnites*, Cambridge University Press, first published 1967, (digital reprint 2010) ISBN 978-0521-13572-6

SALMON, JOHN, B. *Wealthy Corinth A History Of The City To 338 B. C.* Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press, 1984, ISBN:019814833X

SEALEY, RAPHAEL. *A HISTORY OF THE GREEK CITY STATES, 700-338 B. C.*, PUBLISHER: UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS; FIRST EDITION (OCTOBER 28, 1976), ISBN-13: 978-0520031777

SERVADIO, GAIA, *Motya: Unearthing a Lost Civilization*, Phoenix, 2001, ISBN-10: 0575402180

SHERWIN-WHITE, SUSAN, KUHORT, AMÉLIE. *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire*, University of California Press; First Edition (February 15, 1993), ISBN-10: 0520081838

SHIPLEY, GRAHAM. *Pseudo-Skylax's Periplus*, Publisher: Bristol Phoenix Press (28 Nov 2011), ISBN-10: 1904675832

SCHÄFFER, PETER. *Dějiny Židů v antice*, 1. Vydání, Praha: Vyšehrad, 2003, přeložil: Štěpán Zbytkovský, ISBN 80-7021-633-6

SIDKY, HOMAYUN, *The Greek Kingdom of Bactria: From Alexander to Eucratides the Great*, University Press of America, 2000, ISBN-10: 076181695X

SIDNELL, PHILIP. *Warhorse*, Continuum UK, The Tower building, 11 York Road, London, 2006, ISBN 85285 374 3

SILIOTTI, ALBERTO. *Tajemná místa starověku*, 1. vydání, Dobřejovice: Nakladatelství REBO Productions 2010, Přeložila: Ivana Kadlecová, ISBN: 978-80-255-0196-2

SMIRNOV, ALEKSEJ, PETROVIČ, *Skythové*, 1. Vydání, Praha: Nakladatelství Panorama, 1980,

SMITH, MARK, ANDREW. *The development of maritime trade between India and West from 1000 to 120 B. C.* College Station: Texas A&M University, 1995

SPENGELR, OSWALD. *The decline of the West*, New York: Oxford University Press, 1991, ISBN 0-19-506634-0

STIERLIN, HENRI. *Starověká Persie*, 1. Vydání, Praha: Nakladatelství Universum, 2007, Překlad: Květa Smoláriková, ISBN: 978-80-242-1914-1

STRONG, DONALD, EDWARD. *Umění světa. Antické umění*, 1. vydání, Praha: Nakladatelství Artia, 1970. Přeložili Jan Bouzek a Radislav Hošek, Marian Fridrichovský.

- ŠONKA, JAROSLAV. *Případ Hérodotos*, 1. vydání, Praha: Orbis, 1977
- ŠWIDERKOVÁ, ANNA. *Helada Králů*. 1. vydání Praha: Nakladatelství Orbis, 1972.
- ŠWIDERKOVÁ, ANNA. *Sedm Kleopater*. 1. Vydání Praha: Nakladatelství Panorama, 1987, přeložil Josef Vlášek
- ŠWIDERKOVÁ, ANNA. *Tvář helénistického světa*, 1. vydání. Praha: Nakladatelství Panorama, 1983, přeložil Josef Vlášek
- THOMPSON MICHAEL (AUTHOR), RICHARD HOOK (ILLUSTRATOR) *Granicus 334 BC: Alexander's First Persian Victory*, Osprey Publishing (July 24, 2007), ISBN-10: 1846030994
- TOLSTOV, SERGEJ PAVLOVIČ, *Po stopách dávného Chórezmu*, 1. vydání, Praha: Slovanské nakladatelství, 1952, přeložil Pavel Poucha
- TOYNBEE, ARNOLD. *Lidstvo a matka Země: vyprávění o dějinách světa*, 1. vydání Praha: 2001, ISBN 80-7252-053-9
- UNTERSTEINER, MARIO. *The Sophists*. First published, Oxford: Basil Blackwell, 1954, Translated by Kathleen Freeman
- VANDENBERG, PHILIPP. *Tajemství věštíren*, 1. vydání, Frýdek-Místek: nakladatelství Alpress, s.r.o., edice Klokán 2002, přeložila Iva Daňková, ISBN 80-7218-779-1
- VAVERKA, PAVEL. *Épeirský král Pyrrhos, Helénistické vojenství v době 4 – 3. stol. př. n. l., Římské vojenství v době 3. stol. př. n. l.*, Plzeň 2007
- VAVERKA, PAVEL. *Proměny antického Středomoří*, Plzeň 2009
- VERNANT, JEAN PIERRE. *Hestia a Hermés*, 1. vydání, Praha: Oikoymenth 2004, přeložil Martin Pokorný, ISBN: 80-7298-093-9
- WEBBER, CHRIS. *The Gods of Battle: The Thracians at War, 1500 BC - 150 AD*, Publisher: Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire, 2011, ISBN-13: 978-1844158355

WELLNER, LUDĚK, VÁCLAV. *Ptolemaiovci. Z makedonských hor na trůn faraonů*, 1. vydání, Praha: Nakladatelství EPOCH, 2011, ISBN 978-80-7425-070-5

WILKES, JOHN. *The Illyrians*, Blackwell Publishers Ltd., Oxford 1995, ISBN 0-631-19807-5

XENOFÓN. *Anabáze*, 1. Vydání, Praha: nakladatelství Odeon, 1974, přeložil: Jaroslav Šonka

XENOFÓN. *O Kýrově výchování*, 1. Vydání, Praha: Svoboda, 1970, Překlad: Václav Bahník

XENOFÓN. *Řecké Dějiny*, 1. vydání, Praha: nakladatelství Svoboda, 1982, přeložil: Josef Hejnic, Alena Frolíková, Václav Bahník

XENOFÓN. *Vzpomínky Na Sókrata*, 1. vydání, Praha: nakladatelství Svoboda, 1972, přeložil: Václav Bahník

ZBAVITEL, DUŠAN. *Otazníky starověké Indie*, 1. Vydání, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, ISBN 80-7106-241-3

ZBAVITEL, DUŠAN. *Starověká Indie*, 1. vydání, Praha: Panorama, 1985

5.1 Internetové zdroje

Perseus Digital Library, Gregory R. Crane, editor in chief, Tufts University, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> adresa slouží jako zdroj primárních antických pramenů, řeckých, latinských autorů

<http://attalus.org/> databáze obsahující chronologii antických událostí, přímé odkazy na primární prameny, překlad těchto pramenů. Stránka obsahuje i minoritní autory jako Polyaina <http://www.attalus.org/translate/polyaenus.html> a rovněž seznam různých výroků, útržky (nebo kompletní verze) děl které se nezachovaly, případně jsou těžko dostupné v běžných edicích, zabývající se antikou <http://www.attalus.org/old/sayings1.html#187>

http://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/16494 A publication of the Archaeological Institute of America, Bible, stránka sloužící ke studiu knihy Makabejských

<http://nemrud.nl/> stránka zabývající se rekonstrukcí, zachováním památky Nemrud Dag

Hesiod, the Homeric Hymns and Homerica, THE CATALOGUES OF WOMEN AND EOIAE (fragments) Online Medieval and Classical Library Release #8
<http://omacl.org/Hesiod/catalogs.html> , převzato dne 31.1 2012

http://www.novinite.com/view_news.php?id=114097 vykopávky thráckých sídel, zveřejněno 11.3. 2010, převzato dne 11. 2. 2012

http://www.novinite.com/view_news.php?id=129499 vykopávky thráckých sídel, zveřejněno 21.6. 2011, převzato dne 11. 2. 2012

http://www.livius.org/cg-cm/chronicles/abc7/abc7_nabonidus3.html převzato dne 27.7. 2011, <http://www.livius.org> slouží rovněž jako stránka s odbornými články, čerpající především z časopisů, i primárních pramenů, obsahují nejnovější chronologii a rovněž jinak těžko dostupné informace z periodik jako např. Vestnik drevnej istorie.

<http://www.askwhy.co.uk/judaism/0290Ezra.php> převzato dne 29.7. 2011

http://www.world-science.net/exclusives/071015_amphorae.htm poprvé
zveřejněno October 15, 2007, převzato 14.1 2012

<http://www.archaeology.org/0103/etc/wreck.html> publikováno ve Volume 54
Number 2, March/April 2001 převzato 14.1 2012

http://www.chersonesos.org/?p=museum_coll_ep1&l=eng převzato dne 30. 1.
2012, stránka muzea města Chersonésos na Krymu

5.2 Přílohy na CD

<http://wildwinds.com/coins/sg/i.html> databáze starověkých mincí, ze kterých jsem čerpal obrazový materiál, popisy.

<http://www.youtube.com/watch?v=rmfg9I-BnTU> zveřejněno dne 20.4. 2011, převzato 23.12. 2011, výrobce použitých záběrů studio Sunrise film, v roce 2005, v rámci dokumentu *Persepolis Recreated*. Krátký film obsahuje rekonstrukci města Persepolis, hrobku Kýra Staršího. Na základě filmových záběrů vytvořil, hudbou opatřil uživatel frauenatz, zveřejnil na Youtube 20.4. 2011. Samotný dokument v plné šíři je zcela zdarma dostupný na adrese <http://www.youtube.com/watch?v=wJioTp-d0LI>

PDF *Svět helénismu v obrazech I. – II.*, v textu dizertace je na dílo odkazováno pomocí zkratk SVHO I., SVHO II., dílo je dostupné rovněž v knižní podobě v univerzitní knihovně.

5.3 Filmový materiál

Série, zabývající se experimentální archeologií, starověkými tématy. *Ancient Discoveries*:

1. série: 1. díl *Ancient Computers*, 21.12. 2003. 3. díl *Heron of Alexandria*, 21.12. 2003.

2. série: 2. díl *Warfare*, 21. 8. 2005. 3. díl *Machines II.*, 21. 8. 2005.

3. série: 2. díl *Cars and Planes*, 30. 6. 2007. 4. díl *Superships*, 13. 2. 2007. 5. díl *Megamachines* 20. 2. 2007. 9. díl *Robots*, 17. 4. 2007.

4. série: 3. díl *Ancient Super Ballistics*, 11. 2. 2008. 4. díl *Ancient Death Machines*, 25. 2. 2008.

5. série: 2. díl *Impossible Naval Engineering*, 30. 10. 2008, 6. díl *Impossible Army Machines*, 1. 12. 2008.

Hannibal, televizní film, dramaticky zpracovaný dokument BBC, 14. 5. 2006

6. RESUMÉ

English

This thesis focusing on Hellenistic history, the scope of Hellenism influence in ancient world in different geographical regions. Capture processes of these cultural changes on concrete cases. Another target was to measure the influence of Hellenistic culture on modern Europe in arts, sciences. Individual research problems were formulated in accord of methodology chapter. In this chapter I use discourse analysis (E. Said, W. Hayden), critical approach to selected authors of 18.-20th century. This chapter provided and illustrated different prejudices about Hellenism, Hellenistic age.

In methodology chapter were discovered not just the most used distortions, but revealed myths, different constructs from philosophy, history, philology, philosophy of history, which lasted until today. Thesis has historical part, which accents idea of cultural relativism, stands against ethnocentrism, europocentrism, follows cultural changes, significance, different ethnics, regions, not just Greeks, Romans. Historical part of works is based on not just macro-historical¹⁴⁵² approach,¹⁴⁵³ but also from knowledge of Hellenistic realia, which forms series of studies on different themes from Hellenistic age

¹⁴⁵² I also used advices, consultations, and publications of my thesis advisor professor Budil.

¹⁴⁵³ I use macro-historical approach, modified methodology of French historical school known as *long durée*, the third and fourth generation of this school, authors like J. P. Vernant, Y. Garlane, C. Mossé. For me is fundamental their collective book with international participation – *The Greek Man and his World*, where different authors provides in their studies “normal” life, realia of ancient Greece for better understanding not just Greek culture, but also history, after that, they can evaluate history in general. I use the same methods, but I’m against the opinion, that is necessary to omit in historical research significant historical personalities (I provided detailed account on some persons). I also use narrative approach to history. I’m trying to combine these approaches, these two methods, narrative historiography (T. Holland), French historical school (P. Briant), interdisciplinary approach (S. S White, A. Kuhrt)

(economy, religion etc.). I worked themes like science, art, social changes, political thought etc.

My intent of this approach is clear, it helps formulate main thesis of my work. I want to put an end with homogenization of Hellenistic history, culture, to focus more on importance of different ethnics of ancient world, not just Greek, Romans. I want to create a new chronology of Hellenistic history, which is not based on antiquated knowledge of 18th and 19th century. I was following cultural changes in Hellenistic age in selected geographical regions of ancient world; my focus wasn't just Eastern Mediterranean.

Main idea of my thesis is to prove, that Hellenistic age wasn't deterioration epoch in ancient history with comparison of Roman republic, empire. That's another goal, to clarify differences between Greek and Roman culture, because they are often presented as one. That's mistake, I want to know realia of Hellenistic age, try to interpret this epoch from view of cultural relativism.

I want to interpret Hellenistic history from view of their actors (not just the Roman view), to present Hellenistic world as colorful, regional differential entity with serious advancement in arts, sciences, standard of living. These successes weren't often norm till renaissance or modern age. I want to prove, that Hellenistic world was much closer today Europe, their values, philosophy, political thought, etc. On the other hand Roman republic, empire was step back in evolution, it led to destruction of cultural plurality, cultural relativism. I want to present Hellenistic world, his history as one of the highlight of ancient world, his development.

Français

Cette thèse traite du sujet de l'histoire hellénistique, du domaine, de l'influence de l'hellénisme dans le monde de l'Antiquité sur les différentes parties et ethniques géographiques. Aussi, il a l'ambition de décrire les procédés des changements culturels en les exemples concrets. D'outre, son objectif est de considérer l'influence de la culture hellène en l'héritage européenne projetée en l'art et en la science. Les problèmes individuels de recherche de la thèse ont été formulés en conformité avec la méthodologie de l'analyse du discours (selon E. Said, W. Hayden), de l'analyse des auteurs (de la moitié des 18e – 20e siècles); c'est pourquoi on est allé au fond des choses des problèmes différents, des préjugés sur l'époque hellénistique.

En ce qui concerne la méthodologie, les imprécisions les plus fréquentes ont été déterminées, mais aussi les mythes, constructes de la philosophie, histoire, philologie, philosophie de l'histoire ont été découverts. Ainsi, la thèse ne porte pas seulement le niveau historique qui donne l'accent sur l'approche idéologique qui se manifeste contre l'ethnocentrisme, européocentrisme, mais aussi se porte sur les changements culturels, sa valeur, son développement des ethniques et régions diverses pas seulement chez les Grecs et Romains, comme c'est la majorité des cas. La partie historique de la présente thèse ne repose pas seulement sur l'approche¹⁴⁵⁴ macro historique,¹⁴⁵⁵ mais elle est fondée sur la connaissance profonde de la civilisation hellène qui fait partie de la série suivant la partie historique. Alors, j'ai dirigé mon attention vers les

¹⁴⁵⁴ Qui est fondée sur la méthodologie révisée de l'école française historique *long durée*, de la 3e et 4e génération des chercheurs comme J. P. Vernant, Y. Garlane, C. Mossé ; son travail collectif international *L'homme grec* où les auteurs examinent la vie quotidienne, la civilisation de l'Antiquité pour mieux comprendre l'histoire et la civilisation et, en conséquence, pour l'évaluer. Je suis d'accord avec cette approche, mais je ne suis pas en conformité avec l'opinion qu'il faut négliger les personnages, l'approche narrative. Je veux combiner les méthodes différentes – l'historiographie narrative (T. Holland), école française historique (P. Briant) et l'approche interdisciplinaire (S. S White, A. Kuhrt).

¹⁴⁵⁵ Aussi, j'ai suivi les conseils, recommandations aussi que les publications de Monsieur le professeur I. Budil dirigeant ma thèse

sujets comme la science, la culture, l'économie, les changements sociaux, l'idéologie de l'esclavage, la pensée politique etc.

Ainsi, cette approche, le choix des sujets de la part méthodologique, détermine les objectifs principaux, les principes de ma thèse. Donc, d'abandonner la homogénéisation de l'histoire hellénistique, de la culture, et de s'orienter vers la valeur des d'autres ethniques, pas seulement les Grecs et les Romains. De déterminer une nouvelle chronologie de l'histoire hellène, qui ne serait pas fondé sur les notions conventionnelles vieillies des 18e et 19e siècles. De suivre les changements culturels d'autre part, pas seulement dans le Méditerranée de l'Ouest.

L'objectif principal de la thèse est de vérifier la présomption que l'hellénisme n'était pas l'époque inférieure, en déclin, en comparaison avec l'empire Romain. De plus, l'autre objectif suit: de clarifier les différences entre la culture grecque et romaine, ses apportes réelles, son influence sur le monde de l'Antiquité. La confusion de ces deux cultures est l'une des plus grandes erreurs. C'est pourquoi je traite du sujet de l'histoire et de la civilisation – pour connaître les pensées de l'époque, l'histoire, et pour pouvoir l'interpréter du point de vue du relativisme culturel.

Alors, ma présomption est d'interpréter l'histoire hellénistique du point de vue de ses acteurs (pas seulement du point de vue romain), de prouver que en ce qui concerne les parties différentes du monde hellène, il s'agit d'un monde développé dont réussites n'était pas dépassés jusqu'à la nouvelle époque. L'Hellénisme a signifié la dissémination de la notion de l'état multiculturel, du relativisme culturel (c'est l'héritage de l'empire des Achéménides). Bien sûr, les idées ne se sont pas imposées partout.

Donc, je veux prouver que le monde hellène était proche des racines culturelles de l'Europe, de ses valeurs, du pensée politique, philosophique etc., tandis que l'empire romain était un pas en arrière qui a conduit à la destruction du pluralisme, du relativisme culturel. En plus, cette époque a failli de conserver l'héritage hellénistique culturel. De faire montrer des présomptions individuelles supportera mon objectif principal – d'introduire l'histoire hellénistique comme un des couronnements de l'Antiquité. Les études individuelles contribuent à

démentir la conception linéaire de l'histoire, le déterminisme géographique; je vais démonter les scénarios alternatifs de l'histoire sur les exemples choisis.

7. SEZNAM PUBLIKOVANÝCH PRACÍ, OHLASY

Épeirský král Pyrrhos, helénistické vojenství v době 4. -3. stol. př. n. l., římské vojenství v době 3. stol. př. n. l. (FF ZČU 2007) – bakalářská práce

Evropská věda a filosofie, editor Nikolaj Demjančuk (kapitola *Francis Bacon a jeho pojetí vědy*) FF ZČU 2008

Proměny Antického Středomoří (FF ZČU 2009) – diplomová práce

Druhá Světová Válka – Případ Tachovsko, *Pohraničí nejsou Sudety* (kapitola ve spoluautorství s PhDr. Jiřím Nenutílem, FF ZČU 2010)

Platonica Philonica II. – Faidros, (kapitola *Topografie Athén v 5 a 4. stol. př. n. l. aneb Faidrova cesta Athénami*) (FF ZČU 2011)

Exhumace obětí II. světové války předpoklady, východiska, výzkum (kapitola *Pohřbívání ve Starověku*) (FF ZČU, Plzeň 2012, 978-80-261-0086-7)

Platonica Philonica III. *Logos mezi Platónem, Aristotelem* (kapitola *Minoritní autoři, aneb kam sahá logos?*) (FF ZČU 2013)

Platonica Philonica IV. *Dobro* (kapitola *Politická filozofie vs. architektura*) (FF ZČU 2014)

Recenze:

Terry Jones, Alan Ereira - *Barbaři* (přeložila Jana Jašová). 2009. Mladá fronta a.s., Praha (AntropoWEBZIN 2-3/2009)

Johan Huizinga – *Podzim středověku*. 2010 (AntropoWebzin 2/2011)

Karl Christ – *Krise a zánik římské republiky*. 2010. Vyšehrad s.r.o. (AntropoWebzin 3/2011)